

INSTITUTUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ DIN CLUJ-SIBIU

I. LUPAȘ

DIRECTORUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ DIN CLUJ-SIBIU

STUDII ISTORICE

VOLUMUL IV

TIPARUL INST. DE ARTE GRAFICE „DACIA TRAIANĂ” S. A., SIBIU

I. LUPAȘ

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ-SIBIU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

STUDII, CONFERINȚE
ȘI
COMUNICĂRI ISTORICE

VOLUMUL IV

SIBIU
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „DACIA TRAIANĂ” S. A.
1943

„CHRONICON DUBNICENSE“ DESPRE ȘTEFAN CEL MARE

Interpretând cu studenții mei la exercițiile de seminar din cursul anului școlar 1927-1928 vechile cronică ungaro-latine, din care se pot culege informațiuni prețioase pentru istoria Românilor, am ținut să le atrag în deosebi atențiunea asupra unei cronici dela sfârșitul veacului XV. care, deși cuprinde aprecieri elogioase despre eroismul lui Ștefan cel Mare în lupta cu Turcii la 1475, nu a fost până acum în deajuns valorificată în literatura noastră istorică, privitoare la epoca neîntrecutului Domn al Moldovei.

E vorba de cronica cunoscută în literatura istoriografiei sub numirea de *Chronicon Dubnicense*, numire ce derivă dela comuna *Dubnic* (în fostul comitat al Trencinului, azi în Republica Slovacă) ~ odinioară proprietatea familiei Illésházy, în a cărei bibliotecă s'a păstrat până la 1838. De aci a trecut în proprietatea Muzeului Național din Budapesta, unde se păstrează și în timpul de față.¹⁾ La sfârșitul veacului XV și în cursul veacului următor, originalul se afla în păstrarea familiei de origine română a *Dragfi* eștilor,²⁾ descendenții lui Dragu din Maramureș, dintre care mulți au avut rol însemnat în viața publică a Ungariei și a Transilvaniei în cursul veacurilor XIV-XVI. Originalul cronicii are mai multe însemnări. Trei dintre ele amintesc despre diferiți membri ai familiei Dragfi și anume: o însemnare în limba maghiară spune, că Ioan Dragfi (fiul fostului Voevod transilvan Bartolomeu Dragfi) a căzut în lupta dela Mohaci, la 1526, în alta

---

Comunicare — în ședința Academiei Române dela 18. V. 1929.

¹⁾ Cf. M. Florianus, *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*, vol. III. Lipsiae, 1884, în prefață: „Est codex Musei Nationalis Budapestiensis signatus: ms. lat. 165-14 olim bibliothecae comitum Illésházy Dubnicensis, quod inscriptio in fronte libri docet: comitis Iosephi Illésházy catal. inser. 1729“.

²⁾ Cf. Nagy Iván, *Magyarország családjai*. Pest, 1858, pp. 378-381.

se face amintire de fiul lui Ioan, Gașpar – un sprijinitor al curentului de reformă religioasă – decedat la 1546, iar în a treia despre moartea lui Gheorghe (fiul lui Gașpar) întâmplată la 1555.¹⁾

Cu moartea acestuia din urmă, stingându-se familia Dragfi, moșiile trec în proprietatea lui Gheorghe Báthori, după care se măritase Ana, văduva lui Gașpar Dragfi. Probabil și cronica a rămas câțva timp în păstrarea Báthoreștilor, de unde a trecut în veacul al XVII-lea în posesiunea familiei Illésházy.

Chronicon Dubnicense este o compilațiune după mai multe cronici vechi ungaro-latine. În gruparea materialului, în titluri, în povestire urmează la început mai ales expunerea din *Chronicon Pictum Vindobonense*, lăsând în text locuri goale probabil cu intențiunea de a le înzestra mai târziu cu ilustrațiuni potrivite. Dar locurile acestea rezervate pentru ilustrațiuni nu se potrivesc cu cele corespunzătoare miniaturilor din *Chronicon Pictum*.

Autorul manuscrisului a copiat și din cronica lui Simon de Kéza unele părți confuze și din *Chronicon Budense*, precum a inserat, pentru timpul regelui Ludovic de Anjou, și biografia acestuia scrisă de protopopul Ioan de pe Târnave (*Ioannes Archidiaconus de Kikilew 1320-1395*), al cărui text nu l-a păstrat însă întocmai ca în *Chronicon Budense* sau ca în *Chronica Hungarorum* a lui Ioannes de Thurocz,²⁾ ci l-a interpolat cu fragmente din altă biografie a lui Ludovic, scrisă probabil de un călugăr minorit contemporan (Ioan) tratând aproape cu avânt poetic evenimentele dintre anii 1345-1355, pentru a se întoarce apoi iarăși la expunerea obiectivă a protopopului Ioan de pe Târnave. După ce se termină textul lucrării acestuia din urmă, *Chronicon Budense* continuă povestirea cu înșirarea seacă a câtorva date cronologice relative la regii Ungariei, spre a o termina cu aceste fraze elogiase, dar puțin corespunzătoare adevărului istoric, despre lupta lui Matia contra lui Ștefan, Domnul Moldovei: „Postea vero collecto ingenti exercitu moldavicam terram, provinciam sacrae coronae subiectam sed per id temporis rebellem, ingressus est Ibique habito acerbissimo conflictu triumphum praeclarum atque memorabilem obtinuit. Unde et vexilla pluria inclite victoriae sue

¹⁾ Cf. Domanovszky Sándor, *A dubniczi krónika*, în revista „Századok”, din 1899, pag. 231

²⁾ Apud Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, Tyrnavlae, 1765, I, p. 66 sq.

signa budam usque adduxit, que magna cum celebritate in parochiali beatissime Marie virginis ecclesia affixa hodie conspiciuntur. Reliqua autem praeclara ac memorabilia facinora serenissimi atque invictissimi domini nostri regis: quia tanta sunt que breviter comprehendere nequeunt, in aliud tempus diferenda ac latius prosequenda erunt. Pro quo domino nostro illustrissimo atque gratioso optimus maximusque deus etiam atque etiam rogandus est: ut eum in pace tranquilla, iusticie observatione, suorum dilectione, regni incremento et diuturna demum vite incolumitate tenere, servare et augere dignetur. Finita Bude Anno Dni MCCCCLXXIII in vigilia penthecostes: per Andream Hess“. In traducere românească: „Iar după aceea, adunând oaste uriașe, a intrat în pământul Moldovei – o provincie supusă sfintei coroane, dar în timpul acela răsvrătită. Având aci o ciocnire foarte aprigă, a obținut biruință preavestită și memorabilă. De aci a dus la Buda mai multe steaguri, drept semne ale biruinței sale vestite, care se văd și în timpul de față așezate cu mare solemnitate în biserica parohială a preafericitei fecioare Maria. Iar celelalte fapte preavestite și memorabile ale prealuminatului și prea neînvinsului Domnului nostru Rege, deoarece sunt așa de multe, încât nu pot fi cuprinse pe scurt, trebuie amânate pentru altădată și arătate mai pe larg. Pentru acest ilustrisim și grațios Domn al nostru să rugăm pe atotputernicul Dumnezeu iară și iară, să se milostivească a-l ține, a-l păstra și a-l spori în liniște și în pace, în păzirea dreptății, în iubirea alor săi, spre creșterea țării și în sfârșit spre îndelunga bunăstare a vieții sale. Isprăvitus'a în Buda la anul Domnului 1473 în Sămbăta Rusaliilor prin Andreas Hess“.

Considerând că acest *Chronicon Budense* apăruse la 1473 (5 Iunie) deci în timpul domniei regelui Matia, elogiile care i se aduc acestuia la sfârșit sunt explicabile, fie că ele au fost aduse de tipograful german Andrei Hess, chemat anume în capitala Ungariei de către Ladislau de Kara, vice-cancelarul lui Matia, fie că au fost scrise de însuși autorul necunoscut al acestei cronici publicate ca cel dintâiu produs tipografic al Ungariei.¹⁾

Aceste laude la adresa lui Matia se găsesc reproduse întocmai și în *Chronicon Dubnicense*. Dar imediat după ele urmează textul

¹⁾ *Chronica Hungarorum impressa Budae 1473. Typis similibus re-impressa Budapestini, 1900*, ed. Fraknói Vilmos.

original al acestei cronici, povestind evenimentele dela 1473-1479 într'un ton foarte puțin cruțător pentru domnia trufașului rege Matia și plin de laudă dreaptă pentru vitejia lui Ștefan cel Mare.

În totală contrazicere cu laudele, pe care Chronicon Budense le cădelnițase lui Matia, Chronicon Dubnicense continuă astfel:

„Huius itaque Mathie regis tempore *post varios infelicesque eventus* istud praecipuum huic regno accidit *lamentabile infortunium*, quod dum idem rex regnum vastaret Polonie, eidemque admodum esset infestus, *nec pro tunc commodum et utilitatem reipublice regni sui curaret*, Hungaria ipsa *quasi principe destituta*, media pace atque taciturnitate dies duceret iucundos: tunc immanissimi turci illi christianitatis emuli explorata parte regni, sub medio silencio transvadato Danubio atque Marusio, feria secunda post festum beatae Dorothee virginis in anno 1474 agili cursu ante diluculum surgentis aurore *ciuitatem illam opulentissimam Waradiensem*, civibus et divitiis omnibus plenam, cui inter ceteras regni urbes in rebus vix erat par, insidiose invadendo, eam *penitus expoliantes* . . . necnon de ipsa et circumiacentibus suis provinciis quamplurimos nobiles, proceres, cives et inhabitatores ipsius terre, sexus discretione non habita, honestissimas preclarasque virgines et mulieres captivantes, et vinctos immiseri-corditer perpetuam duxerunt in captivitatem“. Descrie apoi amănunțit și impresionant ~ parcă ar fi fost autorul însuși martor ocular ~ devastările Turcilor încheind capitolul cu această exclamațiune patetică: „O infelix Hungaria, recte non Hungaria sicut olim, sed iam *angaria* dici vales, decidit scutum, modo cuius cor in te est tutum? Rimari etenim posses quanto discrimine hac vice es involuta. Certe post expulsionem e regno gentium tartarorum, nulla eis vis, nulla potencia in te taliter arridere valuerat, nec tanta tibi inflixerat dampna, quanta hodie miserabiliter accepisti“.

În traducere românească: „Așa dară în timpul acestui rege Matia, după întâmplări felurite și nefericite, a venit asupra acestei țări și următoarea nenorocire vrednică de plâns. Câtă vreme adecă regele acesta ~ Matia ~ pustia regatul Poloniei, față de care se purta cu atâta dușmănie, încât nu-i mai rămânea timp să cugete la binele și folosul țării sale, Ungaria însăși, *parcă ar fi fost vădăvită de principele său*, își trăia zilele tihnite în pace și în tăcere. Dintr'odată însă Turcii, acești prea înfricoșați dușmani ai creștinătății, călcând o parte a țării și trecând pe neobservate

Dunărea și Mureșul a doua zi după sărbătoarea sfintei Dorothea în anul 1474 (la 7 Febr.) înainte de revărsatul zorilor năvălind în curs repede și pe furiș în cetatea foarte bogată a Orăzii, care era plină de cetățeni și de comori, încât abia i se putea găsi pereche între celelalte cetăți ale țării, o prădară cu totul și prinzând atât din ea, cât și din ținuturile învecinate foarte mulți nobili, fruntași, cetățeni și locuitori ai acestui pământ și prea cinstite și prea vestite fecioare și femei, fără să țină seamă de sex, pe cei prinși i-au dus fără milă în captivitate perpetuă... O nefericită Ungarie sau mai bine te-ai putea numi nu Ungaria, ca mai înainte, ci *angaria*, a căzut scutul tău, inima cui mai poate fi acum sigură în tine? Ai putea vedea doar, în ce primejdie mare ești învăluită. De bună seamă, după alungarea Tătarilor din această țară nicio putere, nicio stăpânire nu și-a mai bătut joc de tine în felul acesta, nici nu ți-a mai pricinuit pagube așa de mari, ca cele primite acum în chip așa de mizerabil“.

Vorbește apoi despre pagubele pricinuite prin mulțimea lăcustelor (*incredibilis multitudinis locuste*), despre expedițiunea lui Matia în Silezia, despre lupta dela Șabaș, despre tratativele lui cu Polonia și cu Cehii, despre lupta contra împăratului Frederic și contra Austriei neuitând să adauge, că încasează fără milă darea de câte 1 florin de fiecare sesiune, dare impusă încă din timpul Voievodului Ioan Huniade (*absque ulla compassione exigi facit*), de unde însă locuitorii nu văd nici un bine, nu speră nici o victorie pentru țară, ci mai curând istovirea cea mai mare a acestei țări (de quibus nullum ipsi regno commodum vidimus reportasse, ac de quibus nunquam triumphus victoriarum speramus... quin potius *maximam huius regni desolacionem*).

Dar autorul nu se mulțumește să critice numai politica greșită a regelui Matia, înfățișând în colorile cele mai întunecate urmările ei pentru Ungaria, ci se dedă și la atacuri de ordin personal. Când trimite Matia în Italia oamenii săi de încredere pentru tratative matrimoniale în vederea căsătoriei cu Beatrix de Aragonia la anul 1476,¹⁾ autorul cronicii dă ca unic motiv al acestei acțiuni regale, următorul:

„Inter hec prefatus rex Mathias *volens suam iuvenilem lasciviam temperare* pro contractione matrimonii animum suum

¹⁾ Cf. Berzeviczy Albert, *Beatrix Királyné* (1457-1508). Élet és korrajz (Regina Beatrix: Biografie și monografie), Budapest, 1908.

apponens ad regem Neapolitanum pro quada eiusdem, magnificos Nicolaum Banfy de Lyndva et Iohannem Pangracz. voyvodam transsilvanensem cum certis fidelibus deputavit“.

(„Intr'aceea pomenitul rege Matia, *voind să-și stâmpere pofta sa tinerească*, a trimis la regele din Neapole, punându-și în gând să încheie o căsătorie (cu fiica lui: Beatrix de Aragonia la 1476) pe Măriile lor Nicolae Bánfy de Lyndva și Ioan Pongrácz, voevodul transilvan, cu câțiva credincioși“).

Din cele reproduse aci este evident că autorul, contemporan cu regele Matia, nu făcea parte din ceata adulatorilor umaniști dela curtea lui. El cunoștea bine ținutul Orăzii Mari, compătimea soarta poporului apăsător de dări și nu-și putea ascunde ura împotriva celui ce dispunea, ca dările să fie incassate „absque ulla compassione“.

Era deci firesc ca un contemporan cu astfel de păreri despre politica imperialistă, orientată precumpănitor spre apus, a lui Matia Corvinul, să aprecieze în ton cu totul deosebit pe Ștefan, Domnul Moldovei, considerându-l ca pe un „*bun protector al patriei și al națiunii sale... gata să moară pentru ai săi*“.

Iată în întregime povestirea privitoare la Ștefan și la lupta lui victorioasă cu Turcii :

„Ipsis itaque diebus turci illi immanissimi hostes nostri et continua praeda animati, ut accepi in scriptis, cum centenis et viginti milibus paganorum Moldaviam terram sacre corone subiectam, ea intencione, ut dicitur, quod exinde si victores fuissent, totum regnum Hungarie invadere procurassent, hostiliter subintrantes, ubi *Stephanus voyvoda Moldoviensis* cum siculis nostris et wolachys et ruthenis quantocius coadunatis, et illorum agmine se stipans, eisdem turcis tamquam *bonus protector patrie et gentis sue*, viriliter se opponens in medio regni sui, *paratus mori pro suis*, habito trium dierum et noctium acerbissimo conflictu, divina gracia assistente potitus victoria, turcos ipsos pene excidio finali tradidisset. Ubi et Bassa viceimperator, sed et alii pociiores octo voyvode, qui ipsi exercitui prefuissent, sine mora capti sunt et detenti. Per omnia benedictus deus, qui inimicos nostros capitales in manus tradidit, iniurias nostras vindicando. Quantos autem captivos, quantasve gazas et lucrum ipsi victores exinde habuerunt, nulli est obnubilum“.

În traducere românească: „Ășadară în zilele acelea Turcii, acești prea înfricoșați dușmani ai noștri, poftitori de pradă neconținută, au intrat ca niște vrăjmași, după cum am aflat din scrisori, cu una sută douăzeci de mii de păgâni în pământul Moldovei supus sacrei coroane ~ precum se zice ~ cu gândul ca, dacă vor fi aci biruitori, să ia măsuri pentru a năvăli asupra întregului regat al Ungariei. Dar Ștefan voevodul moldovan cu Secuii noștri și cu Valahii și Rutenii adunați cât mai în grabă punându-se în fruntea lor, s'a împotrivit Turcilor în mijlocul țării sale, ca un bun protector al patriei și al națiunii sale, fiind gata să moară pentru ai săi, și având timp de trei zile și trei nopți cea mai grea ciocnire cu ei, ajutându-l și mila dumnezească, a biruit și a dat pe Turci aproape cu totul pieirii. Atunci au fost prinși fără întârziere și deținuți Pașa, viceîmpăratul, și alți opt voievozi mai vestiți, care se aflau în fruntea oștirilor turcești. Pentru toate acestea, binecuvântat să fie numele Domnului, care pe cei mai de căpetenie dușmai ai noștri i-a dat în mâinile noastre, pentru ca să răsplătească nedreptățile, ce ni s'au făcut. Câți captivi, câte comori și lucruri scumpe au ajuns în mâinile biruitorilor, poate ști oricine“.¹⁾

Oricât de firesc, la aparență, tonul în care autorul însemnărilor dintre anii 1473-1479 apreciază personalitatea lui Ștefan

---

¹⁾ Povestirea din *Chronicon Dubnicense* este mai importantă decât cea din *Letopisețul dela Bistrița* nu numai prin caracterizarea veridică a lui Ștefan, care era gata să moară pentru ai săi, dar și prin precizlunea informațiilor privitoare la oștirile turcești și la căpeteniile lor căzute în mâna lui Ștefan. În privința aceasta, informațiile din *Chronicon Dubnicense* concună cu cele publicate în colecția Academiei Maghiare, *Monumenta Hungariae Historica* partea IV: *Emlékek Matyás király korából* (Reminiscențe din timpul regelui Matia) vol. II, p. 299-300, unde se află un raport trimis regelui Matia din Turda la 23 Ianuarie 1475. Raportul, scris sub impresiunea poaspătă a evenimentului războinic, este în unele amănunte mai precis decât textul din *Chronicon Dubnicense*, dar numărul căpeteniilor turcești căzute în captivitatea Moldovenilor nu-l dă exact. Iată ce spune acest raport despre înfrângerea Turcilor: „Videntes Turci non posse resistere, terga verterunt, quos Valachi et Siculi ac Ungari insequentes, maxima strage affecerunt. Bassam Turchorum, filium imperatoris et Alibeg cum nonnullis turcorum et plurimis turcorum captivando, ex alia parte Bozorad maior, qui erat in quodam castro obsessus per turchos, videns fugam turcorum, de castro prosiluit et magna damna turcis fugientibus intulit, unde tota fortitudo turcorum dissipata existit, super qua victoria tota Transilvania nunc in triumpho ducit dies suos“.

cel Mare, în opozițiune cu aceea a vechiului său adversar Matia, nu ar putea fi explicat îndeajuns, dacă nu ne-ar veni în ajutor și ultimul capitol al cronicii, cu sublinierea elogioasă a rolului, pe care l-a avut în lupta de pe Câmpul Pâinii, *Bartolomeu Dragfi*, în interesul căruia pare a fi fost inserat și acest eveniment la sfârșitul cronicii, în modul următor :

„Istud eciam memorie commendare censui, quod cum feria quarta proxima ante festum beati Galli confessoris ¹⁾ in anno 1479 sevissimi turci, illi immanissimi hostes nostri, sumpta audacia de partibus transalpinis, una cum woyvoda Kysbazarad vocitato, qui se sponte principi turcorum subdiderat, cum ingenti copia, ut dicitur triginta quatuor millibus equitibus partes Transilvanenses per viam Kelnek subintrantes, maximamque multitudinem hominum preda celeri capientes, dum leti exhinc reverti voluissent, tunc ille maximus et animo audax Stephanus de Bathor, woyvoda ipsarum parcium transsilvanarum, ut bonus protector gentis sibi deputate, spem in deo ponens, *cum magnifico et potenti serenissimo principe Bartholomeo Dragfi de Beltemk*, pariter *cum magnifico Paulo de Kynys, comite Temesiensi*, et aliis militibus aule maiestatis regie, scilicet quibusdam gentibus per certos prelatos et barones regni de mandato regio cum ipsis *Bartholomeo Dragfi* ²⁾ *et Paulo Kynyst* deputatis et existentibus, in campo *Kenyermezeye* prope oppidum *Zazwaros*, cum suis viriliter obviam agminum ipsorum turcorum opponens, et acies suas per series disponens, conflictum memorabile fecisset, deo sibi adiutore peracta pugna, quam maxima potitus victoria, triumphum obtinuisset laudabilem contra turcos prenotatos, turcis ipsis pene ibidem interfectis, paucis autem per ampnes et alpes fuge presidio evadentibus, woyvodis *Zkenderbeg* et *Ezebeg* ³⁾ ibidem interfectis. In quo eciam prelio idem Stephanus woyvoda in femore vulneratus, sed tandem pristine sanitati auxilio medicorum restitutus; nonnulli procures et

¹⁾ 13. X.

²⁾ La începutul anului 1493, în urma unei părți temeinice înaintate de Secui la regele Vladislav II, contra voevodului Ștefan Bathori, acesta fu înlocuit în demnitatea de voevod transilvan și comite al Secuilor cu Bartolomeu Dragfi, care a rămas voevod al Transilvaniei până la 1498. Cf. Szabó Károly, *Báthori István erdélyi vajda és székely ispán bukása 1493-ban* (Căderea lui Ștefan B., voevod transilvan și comite secuiesc), în revista „Századok” din 1889, p. 701.

³⁾ Ambii au participat și în lupta dela Vaslui dela începutul anului 1475. *Monumenta Hung. Hist.* IV. Vol. II, p. 301.

nobiles, pociores atque incole et Saxones ipsarum parcium transilvanarum subcubuerunt interempti. Pro qua quidem victoria reop-
tenta sit benedictus ipse deus, qui dedit servis suis contra ini-
micos gloriosam victoriam. Amen“.

În traducere românească: „Ăm socotit să fac amintire și de
aceea, că la anul 1479 a 4-a zi înainte de sărbătoarea fericitului
mărturisitor Gallus intrând Turcii, acei prea cumpliți dușmani ai
noștri, pe drumul Călnicului în părțile transilvane, cu foarte mare
oștire, cum se spune, 34.000 de călăreți, după ce au luat îndrăz-
neală din părțile muntene împreună cu voevodul numit Basarab
cel Mic, care s'a supus de bună voie căpeteniei turcilor, și prin-
zând o foarte mare mulțime de oameni în grabnică pradă, când
voiau să se întoarcă veseli înapoi, atunci acel mare și curajos
Ștefan de Bathor, voevodul părților transilvane, ca un bun protector
al neamului încredințat lui, punându-și nădejdea în Dumnezeu,
s'a împotrivit bărbătește cetelor turcești, pe Câmpul Pânii aproape
de Orăștie, împreună cu *magnificul, puternicul și prea luminatul*
principe Bartolomeu Dragfi de Belterök, tot astfel și cu magni-
ficul *Paul de Kynysi*, *comitele Timișorii*, și cu alți oșteni ai curții
regale, adecă oarecari neamuri ale unor prelați și baroni ai țării
trimise și aflătoare din porunca regelui împreună cu Bartolomeu
Dragfi și cu *Paul Kynysi* - după ce au așezat cetele lor în rând
și au dat o ciocnire memorabilă, cu ajutorul lui Dumnezeu au
secerat la sfârșitul luptei o biruință foarte mare și vrednică de
laudă împotriva numiților Turci, aproape toți Turcii pierind aci,
abia puțini putând scăpa cu fuga prin văi și prin păduri, voevozii
Skenderbeg și Ezebeg pieriră aci. În lupta aceasta numitul Ștefan
Voevod a fost rănit la pulpă, dar cu ajutorul medicilor și-a re-
dobândit sănătatea de mai înainte; câțiva magnați, nobili, frun-
țași, precum și locuitori și Sași din aceste părți transilvane au căzut
uciși. Pentru această biruință câștigată binecuvântat să fie însuș
Dumnezeu, care a dat robilor săi biruință strălucită asupra vrăj-
mașilor. Amin“.

Merită relevat faptul că italianul Antonio Bonfini, care trăia
la curtea lui Matia, deși istorisește, ca un contemporan, cu amă-
nunte îmbelșugate lupta aceasta, nu menționează cu nici un cuvânt
participarea lui Bartolomeu Dragfi,¹⁾ după cum și strălucita bi-

¹⁾ Cf. Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum Decades*, ed. Basel, 1568,
pp. 636-638.

ruință a lui Ștefan asupra Turcilor și înfrângerea grea a acestora la Vaslui în 1475 o tratează foarte laconic fără să amintească măcar numele învingătorului.¹⁾

Aceste omisiuni ale istoricului aulic al regelui Matia vor fi fost probabil intenționate. Bonfini cel de obicei bombastic și prolix, devine dintr'odată așa de scump la vorbă, când ar fi momentul să înregistreze biruința lui Ștefan, de ale cărei laude dreptele a răsunat atunci creștinătatea.

Cel ce a însemnat în *Chronicon Dubnicense* evenimentele din cursul anilor 1473-1479, subliniază tocmai rolul celor omiși din povestirea lui Bonfini: rolul important al lui Ștefan în lupta dela 1475 și pe acela al lui Bartolomeu Dragfi în lupta dela 1479. Dacă Bonfini era omul de curte al regelui Matia, ~ întregitorul povestirii lui apare ca adversar hotărît al acestui rege și ca partizan al lui Bartolomeu Dragfi, indirect deci și al Domnului Moldovei, Ștefan cel Mare. Se știe că între Bartolomeu Dragfi ~ ajuns în timpul lui Vladislav II, succesorul lui Matia, voevod al Transilvaniei: „voevodul Birtoc“ ~ și între Ștefan, Domnul Moldovei, erau relațiuni de rudenie. În *Letopisețul dela Bistrița* se arată la anul 1497, când regele Poloniei, Albert, atacă Suceava, că „Domnului Ștefan voevod îi veni ajutor dela craiul unguresc numit Laslău, carele era frate cu Albert craiul leșesc, 12.000 de ostași, iar cu ei se afla Birtoc, voevodul Ardealului, care Birtoc voevod era și cuscru cu Ștefan voevod; și astfel voevodul Birtoc întreabă pe Domnul Ștefan Voevod, dacă vrea să-l împace cu craiul leșesc, iar Domnul Ștefan voevod făcu pe voia lui să se împace și așa trimise Birtoc pe solii săi la craiul leșesc cu vorbă, ca să meargă el însuși la craiu, și astfel se duse la craiul și-i împacă pe ei, dar cu făgăduiala, ca să se întoarcă pe aceeași cale, pe unde veniseră; iar Domnul Ștefan voevod ospătând și dăruind pe voevodul Birtoc cu multe și mari daruri, îl trimise îndărăt în țara sa“.²⁾

Faptul că „*Chronicon Dubnicense*“ s'a păstrat dela sfârșitul veacului XV până în jumătatea a doua a veacului următor la membrii familiei Dragfi, că în manuscrisul original se găsesc în-

¹⁾ Idem, *ibid.*, p. 604: „Hoc anno Turci superato Istro, Valachiam malis auspiciis incursarunt, nam ab hostibus defatigati, deinde circumventi, ad interfectionem caesi sunt“.

²⁾ I. Bogdan, *Cronice inedite atîngătoare de istoria Românilor*. București, 1895, p. 60.

semnări relative la decedarea unora dintre ei, denotă că partea originală a acestei cronici, anume ultimele ei capitole trebuie să fi fost scrise de un om dela curtea voevodului transilvan Bartolomeu Dragfi, poate chiar de o rudenie a sa. Și, fiindcă Bartolomeu era de viță românească, descendent din acel voevod maramurașan „Drag meșter”, care se dusesese la 1391 la Constantinopol să închine patriarhului Antonie mănăstirea strămoșească din Peri ca o stavropighie, nu este exclus ca însuși scriitorul dela sfârșitul veacului al XV-lea, care a înțeles să completeze și rectifice expunerea italianului Bonfini, să fi fost și el *un Român*. Am avea pentru cazul, că ulterioare cercetări ar putea verifica această ipoteză, pe cel dintâiu cronicar român transilvan, adăpostit la curtea „voevodului Birtoc”. Din felul cum scrie și mai ales cum încheie atât povestirea biruinții dela 1475, cât și a celei de pe Câmpul Pânii, se vede că acest cronicar transilvan era preot sau călugăr cu bună cunoștință de carte latinească.

Dacă autorii moldoveni rămași necunoscuți până în timpul de față ~ ai letopisețelor dela Bistrița și dela Putna ~ și-au dat silința să eternizeze în cuvinte slavone faptele memorabile din timpul domniei lui Ștefan cel Mare, cronicarul anonim dela curtea voevodului transilvan Bartolomeu Dragfi ~ cuscru lui Ștefan ~ a înțeles să laude în pompoase fraze latinești eroismul acestuia din lupta dela Vaslui, făcând amintire și de participarea stăpânului său la biruința de lângă Orăștie în capitolul, cu care a ținut să încheie povestirea veridică din „Chronicon Dubnicense”.

CUSCRUL MARAMURĂȘAN AL LUI ȘTEFAN CEL MARE :
VOEVODUL TRANSILVAN BARTOLOMEU DRAGFI
1493-1498

Invitațiunii de a participa activ la festivitatea inaugurării acestui „Cerc de studii istorice“, înțeleg să răspund prin o scurtă comunicare menită să arunce câteva raze de lumină asupra împrejurărilor din Transilvania și din Moldova dela sfârșitul veacului al XV-lea, subliniind relațiunile de înruditare familială dintre stăpânitorii acestor țări și schițând, pe temeiul izvoarelor istorice, cunoscute până în timpul de față, personalitatea voevodului transilvan Bartolomeu Dragfi, care a fost cuscrul lui Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei.

În afară de neîntrecutul apărător al creștinătății din veacul al XV-lea, care era Ioan Huniade, s'au mai învrednicit și alții dintre fiii poporului român să se ridice până la demnitatea de voevod și, mai târziu, la aceea de principe transilvan, fără să fi putut îndeplini însă o misiune tot atât de răsunătoare ca a „celui mai viteaz ostaș al lui Christos“.

După moartea regelui Matia Corvinul, fiul voevodului Ioan, urmând la tronul Ungariei dinastia Jagelonilor, de origine străină poloneză, printre condițiunile impuse noului rege Vladislav II la 31 Iulie 1490 s'a fixat, din precauțiune, o dispoziție prohibitivă, în sensul căreia nu puteau fi încuviințate decât „Ungurilor binemeritați“ cele mai înalte demnități ale țării, cum era aceea de voevod al Transilvaniei, de comite al Secuilor, al Timișului, al Pojonului sau de ban al Slavoniei, al Dalmației și Croației, precum

---

Conferință rostită la *Universitatea din Cluj-Sibiu* la 12. IV. 1943, cu prilejul inaugurării *Cercului de studii istorice dela Facultatea de filosofie și litere*.

și al Severinului.¹⁾ Dar aci restricțiunea cuprinsă în cele două cuvinte „Hungaris, benemeritis“ nu putea să aibă decât un sens politic, nici decum unul etnic.

Dovada convingătoare o poate oferi faptul că tocmai în ultimul deceniu al veacului XV se găsea la cârma Transilvaniei ca om de încredere al regelui Vladislav II, unul dintre descendenții voevodului român Dragu din Maramureș, anume strănepotul său Bartolomeu Drăgfi.²⁾

Voevodul Dragu, ~ despre care se știe că împreună cu Ba-
liță Vodă călătorise în vara anului 1391 la Constantinopol spre a
mijloci dela patriarhul Antonie hrisovul menit să așeze sub înaltă
ocrotire patriarhală mănăstirea lor strămoșească din localitatea
Perii Maramureșului ~ fusese împărțășit de către regele Ludovic
de Anjou, pe lângă demnitatea de voevod, și cu aceea de comite
suprem în Ugocea și Sătmar, precum și cu titlul de comite al
Secuilor. Acest cumul de titluri și demnități era o dovadă a de-
plinei încrederi, ce-i acordase regele, precum și o răsplată pentru
bunele servicii militare, prestate în cursul frecventelor lupte la
care participase apărând granița răsăriteană a țării. Intr'un do-
cument dela 1384 regele Ludovic laudă și pe Dragu și pe fra-
tele său Ioan pentru eroismul, cu care au luptat într'o expediție
contra Litvanilor ~ *ipsi in supremam laudem milicie ardentius
incitati* ~ izbutind să le smulgă steagul și să-l prezinte ca dovadă
a biruinței, prinzând totodată și pe căpitanul lor cu numele
Preskoya, iar Dragu însuși fiind rănit la obraz ~ enormia in facie
vulnera³⁾. Urmașii imediați ai lui Dragoș din 1-a jumătate a vea-
cului al XV-lea au dat mai puține dovezi de vreo deosebită des-
toinicie militară, pentru care să se fi făcut vreo amintire specială
despre ei. În a doua jumătate a veacului faima acestei familii
maramurășene începe să iasă din nou la iveală prin un descen-
dent cu numele Nicolae și, îndeosebi, prin fiul său Bartolomeu și
mai târziu prin fiul acestuia Ioan, care a căzut în luptă cu Turcii

¹⁾ I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I. București, 1928, p. 55: „Non aliis quam Hungaris, pro officiolatu dare et conferre va-
leamus, bene meritis“.

²⁾ Cf. Csánki Dezső, *Máramarosmegye és az oláhság a XV-században* (Comitatul Maramurăș și valahimea în sec. XV.) în revista *Századok*, 1889
adaos, p. 56, n. 4.

³⁾ Cf. Mihályi János, *Tanulmány máramarosi oklevelekről*. (Studiu
despre diplome maramurășene). Ibidem, p. 57-67.

pe câmpia dela Mohács. Bartolomeu a fost chemat să îndeplinească importante servicii la curtea regelui Matia, participând și la expedițiunea lui în Moldova, intrând apoi în legături de cuscrie cu Ștefan cel Mare, al cărui fiu primnăscut Alexandru luase în căsătorie la 1489 pe fiica voevodului maramurășan Bartolomeu,¹⁾ înălțat mai târziu, acesta din urmă, și la demnitatea de *voevod al Transilvaniei* (1493-1498).

Antecesorul său în această demnitate politică fusese Ștefan Báthori, un potentat volnic și abuziv, împotriva căruia Secuții din teritoriul celor „7 scaune” înaintară la 1493 o temeinică jalbă la curtea regelui Vladislav II, învinuindu-l că-i asuprește și exploatează fără milă, căutând să rețină pentru sine și pentru oamenii săi anume părți din veniturile regale. Báthori obișnuia să spună că dânsul este *rege și voevod* în Transilvania, de aceea dacă cineva ar vrea să-l pârască la curtea regală, să aibă două capete, ca pierzându-și pe unul, să poată recurge la al doilea. Se tânguiau apoi Secuții, că din pricina nespuselor prigoniri mulți dintre ei s'au hotărât să fugă, trecând în Moldova și în părțile Munteniei, dându-se ca iobagi ai voevozilor din aceste țări, unde arau și semănau,²⁾ scăpând astfel de cruzimile voevodului Bathori, care pe bieții Secui nu s'a sfiit să-i prindă la jug ca pe niște boi, cărând cu ei lemne și alte lucruri de trebuință ca cu vitele, ceea ce mai înainte niciodată nu s'a auzit.³⁾ Arătau mai departe Secuții că voevodul Bathori era atât de lacom de avuție și de influență politică, încât silea pe fiicele familiilor, din care se stânsese ramura bărbătească, să se mărite din frageda lor vârstă și fără în-

¹⁾ Cf. Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II. București, 1940, p. 104.

²⁾ Szabó Károly, *Székely oklevéltár* (Tezaur de documente secuești). Cluj, 1. 72, vol. I (1211-1519), p. 276-277: „Nam asserit se regem et waiwoodam esse in Transilvania, dicens eos, qui ad Majestatem Vestram accersiri volunt, dua capita habere debere, ut si unum amittere contingat, alterum accipere valeant... Tot enim indicibilibus molestiis turbamur, ut nec valeamus omnia referre. Nam nonnulli ex incolis terre Maiestatis Vrae in Moldavia et partibus Transalpinis araverunt et seminauerunt, seque woiwodis dictorum regnorum in iobagionem dederunt, terram M. Vestre relinquentes et in dominium dictorum Wajwodarum fugere propter maximas oppressiones Wajwode multi decreverunt”.

³⁾ *Ibidem*, p. 280: „dictus dominus Waiwoda ipsos pauperes Siculos tamquam boves ad fuga ordinauerunt et ita cum ipsis ligna et alia necessaria veluti pecudibus deferri fecerunt, quod nunquam auditum prius fuit”.

voirea rudeniilor, cu oameni de ai săi, ca astfel să poată pătrunde în vechile moșteniri secuești. Iar după moartea regelui Matia, când a fost vorba de alegerea urmașului său, în marea sa îngâmfare spunea fără înconjur că ar dori să vadă la cârma Țării un astfel de rege, a cărui chică s'o poată ținea mereu în mâinile sale.¹⁾

Ori cât de îngăduitor era regele Vladislav, învinuirile grave acumulate în jalba Secuilor din cele 7 scaune, l-au determinat totuși a lua măsuri pentru înlăturarea abuzivului Ștefan Báthori dela cârma Transilvaniei, înlocuindu-l la începutul anului 1493 în demnitatea voevodală și în cea de „comes Siculorum” cu Românul maramurășan Bartolomeu Dragfi.

Acesta se distinsese nu numai prin serviciile prestate la curtea regelui Matia în diferite demnități administrative, ci și prin participarea victorioasă la lupta contra Turcilor pe Câmpul Pânii lângă Orăștie (1479), după cum rezultă din textul latin păstrat la sfârșitul croniciei numite, după localitatea slovacă Dubnic unde s'a păstrat, *Chronicon Dubnicense*. Faptul că această cronică se aflase dela sfârșitul veacului XV până la jumătatea veacului următor în posesiunea unor membri ai familiei Dragfi²⁾ și că în manuscrisul ei original se găsesc însemnări relative la decedarea unora dintre ei, denotă că cele din urmă capitole dela sfârșitul cronicii, anume evenimentele anilor 1473-1479 au fost povestite de un om de încredere, care viețuia la curtea voevodului transilvan Bartolomeu Dragfi în timpul, când își scria cronica vorbind despre el ca despre un „magnificus et potens serenissimus princeps Bartholomens Dragfi de Beltewk”. Poate să fi fost chiar o rudenie a acestui Român maramurășan, simțindu-se cu atât mai mult îndemnat să completeze și rectifice povestirea umanistului italian Bonfini, care în vasta sa lucrare uitase, întâmplător sau intenționat, să facă amintire de participarea lui Bartolomeu la lupta de pe Câmpul Pânii. Pentru cazul că prin cercetări ulterioare s'ar putea verifica ipoteza aceasta, de sub anonimatul care ascunde deocamdată persoana autorului, nu ar fi exclus să iasă la iveală numele celui dintâi cronicar român,

¹⁾ Ibidem, p. 279: „Ante electionem enim M. Vestre in regem idem dominus Wajwoda manifeste dicebat, quod ipse regem eligere vellet, cutus crines continuo in manu tenere posset”.

²⁾ Cf. I. Lupaș, *Chronicon Dubnicense despre Ștefan cel Mare*, vol. IV, p. 3.

adăpostit la curtea unui voevod transilvan dela sfârşitul veacului XV. Din felul cum scrie şi mai ales cum încheie, în entusiastă termini elogioşi, atât povestirea biruinţei lui Ştefan cel Mare asupra Turcilor la Vaslui (1475) cât şi a celei de pe Câmpul Pânii cu 4 ani mai târziu, rezultă că acest cronicar transilvan era preot sau călugăr înzestrat cu bună cunoştinţă de carte latinească.

La începutul cărmuirii voevodale Bartolomeu a găsit Transilvania în stare de răzvrăţire, împotrivindu-se locuitorii a plătt dările cuvenite vistieriei regale. Când acestea au fost sporite din nou la câte un galben de fiecare poartă iobăgească, pornirea spre răzvrăţire luase, ca şi în timpul lui Matia Corvinul, proporţiuni atât de ameninţătoare, încât regele Vladislav s'a văzut nevoit să cerceteze în persoană Transilvania convocând în vara anului 1494 dieta ţării aici la Sibiu, spre a lua măsurile necesare pentru potolirea răzvrăţirii şi pentru o mai bună întocmire a treburilor obşteşti. Cu prilejul acestei diete sibiene s'au prezentat regelui Vladislav la sfârşitul lui August şi doi soli moldoveni, pentru a căror întreţinere la Sibiu s'au cheltuit cu totul *111 florini*, precum şi doi soli munteni, pentru cheltuiala cărora e arătată suma de *78 florini* într'o însemnare publicată de contele Iosif Kemény, cunoscutul cercetător al trecutului transilvan.¹⁾

Un neajuns de ordin constituţional-politic era că – potrivit unei uzanţe mai vechi – se găseau atunci la cârma Transilvaniei doi voievozi care – după cum scrie Bonfini – în loc să fi reuşit a potoli vechile răzvrăţiri, incitau mereu alte nouă. Spre a remedia situaţiunea aceasta, regele a înaintat pe voevodul Ladislau de Loşonţ într'o demnitate la curtea sa, lăsând cârma Transilvaniei numai în grija lui Bartolomeu ca astfel, rămas singur, acesta să poată proceda cu severitate la reprimarea relei îngăduinţe de a păcătui. El şi-a împlinit mandatul potrivit dorinţei regale²⁾.

¹⁾ Graf Joseph Kemény, *Der siebenbürger Landtag zu Hermannstadt im Jahre 1494* in Anton Kurz, *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens* II. Bd. Kronstadt (Braşov), 1846, S. 109-191.

²⁾ Ibidem, p. 112-113: „Duo ibi fuisse dixernut praefecti, Bartholomaeus Dragfii et Ladislaus Losonczius, qui ut diverso inter se erant ingenio, sic diversam in jure dicando rationem secuti, atque propterea apud omnes contenti, non veteres solum factiones aluerant, sed novas etiam alias excitabant. Unde foeda quaedam in potentioribus latrociniandi, rapiendique libido, quod id impune omnibus liceret, erat exorta. Quibus detrimentis ut maderetur,

Istoricul Iosif Ladislau Pič scria, încă de acum 60 de ani, că problema dualității personale în conducerea Voevodatului transilvan așteaptă să fie rezolvată. El formula, în lipsa unor date istorice sigure, ipoteza că prezența simultană a celor doi voievozi la cârma Transilvaniei, izvorând dintr'o veche tradiție ale cărei începuturi au rămas acoperite de vâlul uitării, ar putea fi interpretată sau în sensul, că unul dintre voievozi ar fi fost instituit pentru Unguri, iar celalalt pentru Români, sau ca o expresiune a faptului că ar fi existat în Transilvania două teritorii politice deosebite, având fiecare la cârmă câte un voevod propriu.¹⁾

Nici una din aceste alternative nu poate fi acceptată, întrucât se știe că chiar de pe la sfârșitul veacului XIII voevodul

---

Rex Ladislao ad magistri Curiae honorem elevato, Bartholomaeum solum in praefectura retinuit, ratus, si penes unum iurisdiclio esset, eum commodius animadvertendi severitate pravam ipsam peccandi licentiam repressurum. Idque Bartholomaeus mox latronibus et siccaris omnibus aut palls ligneis infigendis, aut in crucem agendis, aut igne comburendis, aut capite mulctandis, facile ex Regis sententia consecutus est²⁾. Istoricul Securilor afirmă că răsmărița transilvană din 1494 a fost înăbușită prin prezența personală a Regelui și prin crâncena severitate a Voevodului (Szédeczky Kardos Lajos, *A székely nemzet története és alkotmánya* (Istoria și constituțiunea națiunii secuești). Bpest, 1927, p. 96. Cf. și I. Lupaș, *Zur Geschichte der Rumänen. Aufsätze und Vorträge*. Sibiu, 1934, p. 159.

¹⁾ Cf. Ios. Lad. Pič, *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, Leipzig, 1882, p. 219, n. 66: „Das Problem, warum in Transilvanien zwei Woïwoden fungirten, harrt noch seiner Lösung. Wird in den ungarischen Geschichtswerken gewöhnlich dahin erklärt, dass in Kriegszeiten zwei Woïwoden ernannt zu werden pflegten, was jedoch nicht stichhaltig ist, da auch in Friedenszeiten zwei Woïwoden vorkommen. Ihre Ernennung kann nicht als zufällig angesehen werden. Da uns weder ein Gesetz, noch ein zu eruirendes Gewohnheitsrecht eine Aufklärung giebt, warum eben diese zwei Woïwoden immer ernannt wurden, müssen wir annehmen, dass diese Ursache mit der Zeit in Vergessenheit geraten ist. Nun haben wir wohl in gewissen Zeiten Woïwoden in der Marmaros und jenseits der Theiss kennen gelernt, aber wir besitzen durchaus keinen positiven Anhalt, den zweiten Woïwoden in diese Gebiete zu versetzen; wenn wir aber beide Woïwoden auf Transilvanien beschränken, so können wir – da die Sachsen und Szekler keine Woïwoden, sondern nur Grafen als Verwaltungsbeamte kannten – der Vermutung oder Hypothese Raum geben, dass das Auftreten der beiden Woïwoden in Transilvanien auf vergangene Verhältnisse zurückzuführen sei, wo es entweder einen Woïwoden für die Ungarn und einen für die Walachen gegeben, oder wo in Transilvanien zwei politische Gebiete mit je einem Woïwoden an der Spitze bestanden“.

transilvan Ladislau Borș (1291-1315) avea jurisdicțiune asupra întregii populațiuni transilvane ~ *habet potentiam super omnes Transilvanos ipsos conservandi in bono et impediendi.*) Teritorii politice și administrative separate existau în Transilvania, dar nu sub cârma unor voievozi deosebiți, ci sub a unor comiți, cum erau „Comes Saxonum” și „Comes Siculorum”, nevoiți și aceștia să asculte foarte adeseori de „Vaivoda Transilvaniae”.

O interpretare mai verosimilă trebuie căutată pentru dualitatea voevodală transilvană în împrejurarea că Regatul ungar, nefiind în stare să desrădăcineze tradiționala organizațiune statală a Transilvaniei, nici s'o înlocuiască măcar vremelnic cu propria sa organizațiune comitatensă, a căutat și a găsit un „*modus vivendi*” în această formă dualistă, în care unul dintre voievozi era personificatorul și continuatorul vechii tradițiuni autohtone transilvane, iar al doilea se înfățișa ca un adaos impus de penetrațiunea regalității ungare în această țară.

Date fiind relațiunile de înrudire între voevodul transilvan Bartolomeu Drăgfi și între Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei, precum și încrederea, de care se bucura cel dintâi la curtea regelui Vladislav, când acesta s'a simțit îndemnat să facă o intervențiune de împăciuire în conflictul armat ivit la 1497 între frațele său Ioan Albert, regele Poloniei, și între Ștefan cel Mare, a trimis în ajutorul lui Ștefan pe voevodul transilvan cu 12.000 ostași, cum arată *Letopîșetul dela Bistrița* Moldovei, numindu-l pe Bartolomeu „Birtoc Voevod” subliniind că era *cuscrul cu Ștefan Voevod*²⁾ și astfel voevodul Birtoc întrebă pe Domnul Ștefan Voevod, dacă vrea să-l împace cu craiul leșesc, iar Domnul Ștefan făcu pe voia lui să se împace și așa trimise Birtoc pe solii săi la craiul leșesc cu vorbă ca să meargă el însuș la craiu. Și astfel se duse la craiul și-i împacă pe ei, dar cu făgăduiala, ca să se întoarcă pe aceeași cale, pe unde veniseră; iar Domnul Ștefan Voevod ospătând și dăruind de voevodul Birtoc cu multe și mari daruri, îl trimise îndărăt în țara sa³⁾.

¹⁾ Cf. I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. II. Cluj, 1940, p. 35, n. 2.

²⁾ Din tabla genealogică, publicată ca anexă la art. „*Instrăinare a unor familii și averi maramurășene prin înscrisura cu străinii*” de Al. Filipașcu în revista „*Transilvania*” din Sibiu, 1942, p. 753 lipsește indicațiunea relativă la înscrisura lui Bartolomeu Drăgfi cu Ștefan cel Mare.

³⁾ Cf. Ioan Bogdan, *Cronice inedite atîngătoare de istoria Românilor*. București, 1895, p. 60.

Misiunea pacifică a voevodului transilvan nu a putut să aibă însă decât un rezultat aparent și de foarte scurtă durată. Istoricul polon Olgierd Gorka a arătat într-o scriere a sa relativă la „Cetatea Albă, Chilia și expediția din anul 1497” (Varșovia 1932) că Ioan Albert, regele Poloniei, ar fi reușit să inducă în eroare pe Ștefan cel Mare cerându-i ajutor împotriva Turcilor cu gândul rezervat însă de a-l ataca pe el. Pretextând că pentru înlesnirea comerțului polon ar fi de neapărată trebuință smulgerea Cetății Albe din mâna Turcilor, a pregătit expediția, dar la un moment dat, urmând sfatul nobililor ruteni și al pribegilor moldoveni de sub conducerea logofătului Mihul, în chip neașteptat a pornit cu oștirea împotriva Moldovei. Buna credință a lui Ștefan se vede din împrejurarea că el nu pregetase a trimite soli moldoveni la curtea lui Albert, care însă i-a arestat în ziua de 1 Septembrie 1497. Atunci dându-și Ștefan seama de cursa ce i se întinsese, a cerut ajutor printr'un sol, care a sosit la curtea voevodului transilvan Bartolomeu Dragfi în ziua de 9 Sept. Istoricul Gorka nu admite că pacea încheiată la Suceava prin intervențiunea voevodului transilvan s'ar fi întemeiat pe condițiunea de a se întoarce oastea polonă pe drumul pe unde invadase Moldova. În schimb formulează ipoteza așa de puțin verosimilă, că la lupta din Codrul Cosminului nu ar fi luat parte nici Ștefan, nici oastea sa moldovană. Numai Turcii și Muntenii sosiți în ajutorul Moldovenilor ar fi pricinuit înfrângerea sângeroasă a Polonilor, împotriva voinței lui Ștefan. E curioasă și inadmisibilă opinia, că numai după această înfrângere neașteptată ar fi luat Ștefan asupra sa izbânda, urmând apoi ca și expunerea din Letopisețul dela Bistrița să fie redactată în acest sens, reflectând atitudinea din urmă a domnitorului Moldovei. După cea dintâi luptă ar fi intervenit vornicul Boldur, atacând pe Mazuri la Lențești. Oastea lui Boldur ar fi fost garnizoana cetății Suceava, ceea ce – cum arată recensentul Panaitescu – este de necrezut, deoarece această garnizoană „era comandată nu de Boldur, ci de portarul Arbore”.¹⁾

* * *

Voevodul Bartolomeu Dragfi, pătruns de spiritul din epoca Renașterii, apare și ca protector al operelor de literatură și cultură. În-

¹⁾ Cf. recensunea lui P. Panaitescu în *Revista Istorică Română*, 1933, p. 89-90. cf. și Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 78.

teresul lui pentru istorie e dovedit prin păstrarea *Cronicii Dubnicense* în familia sa, de către atâția din descendenții săi, până la stângerea spiței. În Ardud, în apropierea Sătmăruului se poate vedea până în timpul de față un impunător edificiu bisericesc, refăcut de sigur în cursul veacurilor următoare și purtând o inscripție care, deși târzie, dovedește totuși că amintirea fostului voevod transilvan Bartolomeu Dragfi a dăinuit în acea regiune veacuri de-a rândul ca a unui ctitor care „întru cinstea Prea Curatei Fecioare și întru slava lui Dumnezeu” a înțeles a dispune să se înalțe „catedrala din Ardud”.

La 14 Mai 1922, cercetând personal această impunătoare catedrală din Ardud (Erdöd), am fost întâmpinat de protopopul catolic, un Șvab maghiarizat cu numele Francisc Lang, care mi-a arătat monografia bisericii cuprinsă într'un manuscris intitulat „Historia Domus”. Din cuprinsul acestei monografii se vede că biserica a fost clădită la 1481, iar cetatea Ardudului la 1484, arsă la 1561 în zilele lui Ioan Sigismund, restaurată de comitele Alexandru Károlyi la 1736, luată dela Calvinii la 1760 ~ „a Calvinistis recepta fuerat anno 1760” ~ și reparată din nou la 1777 de către comitele Anton Károlyi.

Pe un perete al bisericii e fixată în piatră emblema Dragfiștilor: un balaur cu coada încolăcită în jurul gâtului, având ca podoabe numeroase fragmente de ornamentație gotică.¹⁾ Amintirea generosității princiare a voevodului transilvan Bartolomeu Dragfi este păstrată deci și în aceste monumente de piatră din Nordul Transilvaniei, iar calitatea lui de cuscru al lui Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei, a fost transmisă posterității prin textul *Letopisețului dela Bistrița*, publicat de profesorul Ioan Bogdan în colecțiunea sa „*Cronice inedite atîngătoare de istoria Românilor* (București 1893). Această înrudire familiară între urmașii descă-

¹⁾ În „*Protocollum in Matrimonio Copulatorum Ecclesiae Erdődiensts*, II, la 8 Sept. 1847 e înregistrată cununia poetului Alexandru Petöfi, de religie augsburgică, cu Iulia Szendrei de religie catolică. În ruinele cetății Ardud se vede o placă de marmură cu inscripția: „E helyen állott azon kápolna, melyben Petöfi Sándor 1847 szeptember 8-án Szendrei Iuliával megesküdött” (Pe acest loc se afla capela, în care s'a cununat Alexandru Petöfi la 8 Septembrie 1847 cu Iulia Szendrei). Pe altă placă de marmură, așezată pe un monument de piatră lângă locul din marginea satului, sunt săpate aceste versuri: „Álldogállok a tó partján szomorú fűz mellett” (Stau mereu pe țărmul lacului lângă o salce plângătoare), 1846. Petöfi”.

Mecătorilor din Maramurășul veacului XIV și între cei rămași la vatră să-și apere glia străbună, constituie o dovadă convingătoare despre neîntreruptele relațiuni strânse de-a-lungul veacurilor între Românii de pe amândouă laturile Carpaților pe care nu i-a așezat, destinul aci ca graniți despărțitoare, ci mai ales ca perpetue culmi de apropiere și de întâlnire a fraților de un sânge și de o credință.

RĂSCOALE ȚĂRĂNEȘTI TRANSILVANE ÎN VEACUL XVI

I

Fiind vorba de răscoale țărănești transilvane din veacul XVI, nu poate fi trecut sub tăcere faptul că seria lor începe cu o răscoală de ordin local din regiunea Făgărașului, întocmai cum fusese precedată și marea răscoală țărănească dela 1437 prin o anticipațiune făgărășană dela 1434 și, foarte probabil, din motive similare, menite să înfățișeze și ele strânsa legătură și interdependență a populațiunii autohtone din Nordul cu cea din Sudul Carpaților.

Curând, după înfrângerea sângeroasă ce pătimise regele Matia Corvinul din partea lui Ștefan cel Mare în lupta dela Baia Moldovei, — cu scop de a ținea Valahia și Moldova în frâu mai strâns (ut Valachiam et Moldaviam in majori freno contineret), a decretat să nu mai fie înstrăinate nicidecum ținuturile Făgărașului, al Amlășului și al Rodnei vreunui particular, ci ele să rămână la dispozițiunea regelui, spre a le putea dărui la timp oportun vreunui voevod transalpin sau moldovan.¹⁾ În această măsură, contemplată de regele Matia, în împrejurările de atunci, fără îndoială ca un mijloc de răzbunare împotriva victoriosului Domn și ca un program politic de a readuce țările din Sudul și Răsăritul Carpaților sub ascultarea sa, era cuprinsă și recunoașterea unor stări tradiționale, că anume populațiunea autohtonă din cele trei ținuturi transilvane era orientată prin toate interesele și preocupările sale mai mult spre Țările de peste Car-

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, II, p. 179, text reprodus după Katona, *Historia critica regnum Hungariae* (VIII. 240-241): „Id etiam statutum exstitit, ne unquam nos vel succesoros nostri reges provincias Fogoras, Omlas et Rodna... quoquo modo a se alienare seu abstrahere possimus vel valeant; sed semper praefati districtus in manibus regis prompti et parati adhuc teneantur, ut siquando opportunum fuerit, voivodae alicui Transalpino vel Moldaviensi, ad partium scilicet illarum terrorem seu recuperationem assignari possint pro descensu”.

pați decât spre scaunul crăesc al Ungariei. Când se schimba o domnie în Muntenia sau în Moldova, evenimentul era mai repede resimțit în aceste regiuni transilvane decât în cazul unei schimbări de domnie la cârma Regatului ungar, față de care populațiunea autohtonă a Transilvaniei rămânea aproape totdeauna indiferentă. Mișcările și evenimentele din Muntenia și din Moldova, fie că erau de ordin politic, cultural sau economic, trezeau în chip firesc interesul populațiunii transilvane din preajma Carpaților în așa măsură încât, cum rezultă din dovezi contemporane, nu lipsea nici îndemnul unor reprezentanți ai acestei populațiuni de a participa activ la ele. Așa s'a întâmplat la 1508, îndată după moartea voevodului muntean Radu cel Mare.

Cu sprijin turcesc reușise atunci să urce tronul vacant al Munteniei Mihnea cel Rău, a cărui izbândă nu era văzută cu ochi buni la curtea regelui ungar Vladislav II. Acesta scrisese fratelui său Sigismund, regele Poloniei, că are oaste gata în Transilvania și ar fi hotărît să nu tolereze nicidecum pe noul voevod la cârma Țării Românești.¹⁾ S'a răzgândit însă; și astfel în cele din urmă relațiunile de bună vecinătate au putut fi reluate și în timpul lui Mihnea cel Rău. Dar până la normalizarea acestor relațiuni s'a ivit un început de răzvrătire în Țara Făgărașului, unde boerii și mulți țărani din Ucea, din Cârțișoara și din Arpașul de sus sub conducerea lui Bârsan, Ziin, Grozavu și a unei femei văduve numită Anca Ziin – calificată în actul de judecată din 1509 ca „cea mai blăstămată trădătoare din Ucea” – fără să mai aștepte hotărîrea curții regale din Buda, au trecut de partea noului voevod Mihnea²⁾ -Pentru aceasta s'a ținut scaun de judecată, sub preșe-

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, II, p. 574-5: „Nos habemus in Transilvania paratum exercitum nostrum et nullo pacto statuimus his conditionibus prefatum voievodam ibi tolerare”. Cf. și Alex. Lapedatu, *Mihnea cel Rău și Ungurii în Anuarul Inst. de Istorie Națională*, Cluj, vol. I, p. 36-76.

²⁾ I. Pușcariu, *Două documente privitoare la revolta boierilor din Țara Făgărașului în favoarea lui Mihnea Vodă numit cel Rău, 1508-1510*, în An. Acad. Rom. M. S. I. vol. XXXIII, p. 66: „quia anno Dni 1508 denuo contingit spectabilem ac magnificum Radul Voivodam transalpinum adhuc vita decedissee et regnum illum Transalpinum manibus *Mihnae* Vaivodae devenisse, *mox ex ista terra Fogaras nonnulli bojarones et Valachi furtim coeperunt discedere ad ipsum Vaivodam, ut hanc terram ac castrum et populum manibus suis traderent et proderent*, inter quos maiores erant agillis *Burszan* filius... de Ucsa, ac *Ziin* de Kertzisora et *Grozavu* de Felsö-Arpaș, nec non relicta mulier *Anca Ziin* nominata, *proditor pessima* de Ucsa praedicta, una cum suis tribus complicibus”.

dinția căpitanului *Paulus de Thomor*, care n'a întârziat a-i stigmatiza pe cei ce participaseră la acest nou început de răscoală fâgărășană ca pe niște trădători de țară și a le confisca moșiile (praefatos boiarones et mulierem in sententiam capitalem adjudicasset).

Documentul din 1509 nu dă lămuriri mai ample cu privire la rolul ce va fi îndeplinit în acest început de răzvrătire „pessima” Anca din Ucea. Este semnificativă participarea unei femei la răscoală. Cazul nu este însă izolat. Într-o răscoală românească din Sudul Transilvaniei (1383) participară și din Muntenia femei, fiind câteva împreună cu bărbații ucise, între ele și o femeie cu numele Drossa.¹⁾ Anca dela Ucea ar putea fi socotită ca o precursoră a celor 10 femei din Colun, care pentru îndrăzneala lor de a se fi răzvrătit contra autorităților în iarna anului 1759 nu au lipsit a-și lua pedeapsa, fiind bătute cu biciul în piața Sibiului, la 21 Ianuarie 1760.²⁾

Din textul laconic al documentului merită subliniată în deosebi amintirea faptului, că rebelii trecuți în tabăra lui Mihnea erau călăuziți de gândul să așeze Țara Făgărașului sub cărmuirea românească a acestui voevod.

* * *

Situațiunea Voevodatului transilvan pe la începutul veacului XVI nu era dintre cele mai mulțumitoare. La cârma lui se găsea un om fără însușiri deosebite: Ioan Zapolya, descendent din tată slovac și din mamă germană (Hedviga de Teschen, înrudită cu dinastia polonă a Jagelonilor). Tatăl său Ștefan, prezentat de istoricul maghiar Iuliu Ácsády (A m. birodalom története II, p. 18) ca un monstru veritabil (valóságos szörnyeteg), izbutise a urca scara ierarhiei politice-ungare până la treapta de palatin. Ce era mai firesc decât să dorească a-și vedea fiul urcat la o demnitate și mai înaltă, la aceea de rege? Se zice că după moartea regelui Matia luându-și copilul de 3 ani în brațe, ar fi rostit aceste cuvinte: păcat că nu ești mai mare, să te pot așeza acum în tronul vacant al Ungariei. Neputând să-și ajungă scopul, a trebuit să se

¹⁾ *Urkundenbuch*, vol. II, p. 565: „quod si aliquae mulieres vel viri de partibus Transalpinis essent interempti, quibus emenda reconciliationis fieri debet signanter de morte mulieris quondam Drossa et de morte cuiusdam Walachi, Transalpini, quem Dobrin nominavit”.

²⁾ S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Transilvania*, vol. II. Sibiu, 1930, p. 159, cf. și *Anuarul Inst. de Istorie Națională*, Cluj, vol. V, pag. 613-614.

mulțumească mai târziu cu demnitatea de voevod transilvan pentru fiul său Ioan, a cărui mamă ambițioasă nu a încetat să încerce însă cu orice prilej a-i deschide și pregăti calea ascensiunii spre tronul regal.

În astfel de împrejurări era de înțeles că tânărul voevod nu se simțea tocmai bine la cârma Voevodatului, cu soarta căruia nu se identifica nicidecum, considerându-l doar ca un popas efemer în cariera lui politică, frământată de aspirațiuni mai înalte. Atât originea, cât și întinsele lui relațiuni familiare îi asiguraseră un prestigiu impunător făcându-l oarecum temut la curtea regelui ungar Vladislav II, care cu toate acestea nu și-a putut da învoirea să-și mărite pe fiu-sa Ana cu el, deoarece avea tratat matrimonial, încheiat pe temeiul reciprocității cu Maximilian Habsburgul, a cărui nepoată Maria era destinată pentru Ludovic II, fiul lui Vladislav, acesta urmând să aibă ca ginere pe Ferdinand, fratele Mariei.¹⁾

Domnia lui Vladislav împreună cu aceea a fiului său Ludovic II sunt considerate, în temeiul izvoarelor contemporane, ca expresiunea celei mai cumplite decadențe morale și politice, ca un fel de agonie, care a deschis calea spre cunoscuta prăbușire a Regatului în lupta cu Turcii la Mohács. Autoritatea Regelui dispăruse aproape cu totul, ori dacă mai putea fi vorba de câteva rămășițe ale ei, acestea nu mai erau în stare să pună frâu neconținutelor abuzuri săvârșite de oligarhia politică și ecleziastică. Luptele de partid între magnafi și nobilimea de treapta a doua otrăveau întreagă viața publică a țării. Nemulțumirea nobililor mărunți se îndrepta nu numai împotriva cârmuitorilor abuzivi, ci ținea adeseori mai sus atingând persoana regelui și legăturile lui dinastice-matrimoniale cu Habsburgii. Sub conducerea vestitului jurist Ștefan Verböczy, - om cu studii universitare urmate în Italia - nemulțumiții se grupară în jurul voevodului Ioan Zapolya, considerându-l ca șef al opoziției zise acțiune sau mișcare „scitică”. Scopul acestei acțiuni era să zădărnicească accesul la tron al pretendenților străini, dacă s’ar întâmpla să moară regele Vladislav fără urmași de viță bărbătească. În sensul acesta s’a votat în dieta dela Rákos (1505) postulatul de a fi ales ca rege ungar un reprezentant al neamului băștinaș „scitic”, sub care trebuia înțeles Ioan Zapolya, cu toate că originea lui nu era scitică.

¹⁾ Wenzel Gusztáv, *II Ulászló magyar és cseh király házasságle* (Viața familială a lui Vladislav II, regele Ungariei și Boemiei). *Századok*, 1877, p. 834.

Frământările acestea consumau energia modestă a lui Zapolya și a partizanilor săi, ne mai lăsându-le răgazul de trebuință spre a remedia adâncile nemulțumiri din cuprinsul Țării, nemulțumiri care în Transilvania izbucniră în răscoale de repetate ori în cursul veacului XV (1437, 1467, 1494) și amenințau acum să izbucnească din nou. Situațiunea Voevodatului transilvan fiind mereu amenințată de primejdia invaziunilor turcești, ar fi reclamat un om de mai mare ispravă și de mai ageră priveghere decât aceea, de care putuse da dovadă Ioan Zapolya.

În lipsa unei inițiative din partea acestuia sau din partea regelui, s'a ivit nemărginita ambiție a unei înalte fețe bisericești, a prelatului Toma Bakocz, om răsărit dintr'o familie de iobagi de pe moșiile Drağfieștilor din Arduș și săltat de împrejurări până la treapta de mitropolit-primat la Strigoni. Acesta călătorise la Roma, cu sfatul și incuviințarea regelui Vladislav, spre a cere învoirea Papei pentru o expedițiune cruciată împotriva Turcilor.

Tot atunci socotea nimerit prilejul să stăruiască și pentru supunerea bisericii săsești din Transilvania sub jurisdicțiunea lui ierarhică. Proiectul acesta a fost însă zădărnicit de împotrivirea preoților sași, care în adâncă lor nemulțumire ne mai putând avea niciun sprijin din altă parte, își trimiseră jalba la scaunul din Roma motivând că nu mai au nicio nădejde să li se facă dreptate în Ungaria.¹⁾ Experiența aceasta recentă cu mitropolitul-primat al Ungariei a contribuit și ea, în oarecare măsură, să accelereze hotărîrea Sașilor de a îmbrățișa învățăturile de reformă religioasă, propoveduite de Martin Luther.

Întors dela Roma cu bula papală relativă la proiectata cruciată antiturcească, Toma Bakócz nu întârzie a o publica pornind astfel, în primăvara anului 1514, preparativele necesare pentru strângerea cruciașilor, fără să țină seamă de teama și de prevestirile sinistre ale unora dintre cărmuitorii de atunci ai Țării.²⁾ În număr

¹⁾ Fr. Teutsch, *Die kirchlichen Verhältnisse Siebenbürgens*. Halle, 1906, p. 5: „*quod non speramus posse consequi iustitiae complementum in Ungaria*“.

²⁾ S'a ivit bănuiala, că Bakócz publicând proclamațiunea pentru cruciată, în ascuns ar fi urmărit și el tendințe ostile aristocrației maghiare; de aceea a simțit necesitatea să ceară și să obțină dela regele Vladislav un document care să-i stabilească, sub acest raport, nevinovăția. Cf. Frankl Vilmos, *Adalékok az 1514 évi pörlázadás történetéhez* (Contribuțiuni la istoria răscoalei țărănești din 1514) în *Századok*, 1872, p. 431 sq.

surprinzător de mare alergară sub steagul crucii iobagii doritori să scape, cu un ceas mai de vreme, de sub asuprirea nemilostivă a domnilor feudali. Mulțimea țăranilor însuflețiți mai mult de pornirea de răzvrătire împotriva latifundiarilor asupritori decât de ideea unei cruciate contra Semilunei, își găsi repede un aprig conducător în persoana Secuiului Gheorghe Dósa, despre care scrisese încă dela 1507 Sibienilor (*Századok* 1876, p. 20), vicevoevodul transilvan *Leonardus Bérلابassy Hederfaya ca despre un tâlhar notoriu în toată Transilvania - praedo publicus totius Regni Transilvaniae*¹⁾. Deși nobil, Dósa nu ezită să ia comanda cetelor iobăgești răzvrătite urmărind probabil scopul de a încerca să răstoarne îngâmfata cârmuire nemeșească, spre a o înlocui cu una populară-țărănească. Un cronicar versificator îi atribue lui Dósa o măiastră cuvântare adresată țăranilor, pe care îi chema alături de el ca pe niște *tovarăși egal îndreptățiți*, făgăduindu-le să împartă cu ei totul.²⁾

Regele Vladislav, cuprins de spaimă, trimise la 15 Mai 1514 pe omul său de încredere Ștefan Telegdy la curtea domnitorilor din Muntenia și Moldova să ceară ajutor. Iar ca dovadă, cât de istovită era visteria țării, se amintește amănuntul semnificativ că în aceeași zi a fost nevoit să zălogească veniturile din toate vămile pentru suma de 1045 florini, cu ajutorul căreia să poată lua măsuri pentru suprimarea răscoalei atât de primejdioase.³⁾

Nobili proprietari ai vastelor latifundii, spăimântați de atitudine iobagilor, care părăseau brazda tocmai în timpul muncilor agricole de primăvară, încearcă zadarnic să-i oprească, incitându-i astfel și mai mult împotriva stăpânilor, curțile cărora începură a fi jefuite, iar familiile lor maltratate și umplute de groază. Pe cei săraci însă îi cruțau și chiar îi ajutau, cum arată o însemnare contemporană din acel timp. Bakócz, speriat și el de întorsătura neașteptată, dă ordin lui Dósa (în Mai 1514) să nu mai sporească numărul cetelor de țărani, conținând a mai coase alte cruci pe haina celor strânși în tabăra sa, ci să pornească fără întârziere cu ei împotriva Turcilor. El însă, tocmai dimpotrivă, chiamă în ta-

¹⁾ Szabó Károly, *Egy adat Dósa György életére in Századok*, 1876, p. 18-21 - [Georgius Dosa Siculus de Makfalva in Sek Maros existente].

²⁾ Taurinus, *Stauromachia*, Cf. Márki Sándor, *Dósa György*. Budapest, 1913, p. 174.

³⁾ Idem, *ibidem*, p. 175.

băra cruciaților și pe nobili, să lupte împreună contra păgânilor, iar când ei întârzie să dea ascultare acestei chemări, se întâmplă adeseori să fie prinși de țărani și duși cu forța în tabăra lor, care se revarsă ca un potop amenințător asupra vastelor latifundii de pe Pusta ungară. Spaima celor amenințați de mulțimea iobagilor sporește, Bakócz însuși văzându-și greșala, amenință cu afurisanie (excomunicare) pe Gheorghe Dósa și pe țăranii răsculați. ~ Excomunicarea a rămas însă fără efect ca o armă, care nu mai putea lua foc.¹⁾ Trebuiau încercate alte mijloace de apărare. Știindu-se și pe atunci că apărarea cea mai cu efect este atacul, Ștefan Bathori, comitele Timișorii, cu oastea nobililor strânși din comitate atacă în preajma Seghedinului, dar nu izbuteste să frângă și să risipească cetele lui Gheorghe Secuiul. Dimpotrivă, cu pierderi însemnate e nevoit să se retragă la Timișoara, unde curuțit răzvrătiți îl asediază. Amenințați cu înfometarea, nobili asediați în cetatea Timișorii cer și obțin ajutorul voevodului transilvan Ioan Zapolya care, venind cu oastea sa în marș forțat și fiind sprijinit de trupele bănățeanului Petru Petrovici, izbuteste să imprăștie tabăra răzvrătiților, în fruntea cărora se găsea la centru Gheorghe Secuiul, aripa dreaptă fiind sub comanda fratelui său Grigorie, iar cea stângă sub a celui alt frate Laurențiu.²⁾

Comandanții fură prinși, legați și aruncați în temniță împreună cu alte căpetenii ale rebeliunii. Răzbunarea nobililor nu a întârziat a lua cele mai crâncene proporțiuni, Gheorghe Secuiul fiind încununat cu o coroană de fer aprins, așezat pe un rug în flacări și dat pradă tovarășilor săi înfometați, care nu pregetară a se ospăta din carnea prăjită a fostului lor comandant.³⁾ Cru-

¹⁾ La 16. VI. 1514 obștea nobililor din 4 comitate (Universitas nobilium Neogradensis, Honthensis, Pesthiensis et Hevesiensis Comitatum) scria astfel despre cruzimile săvârșite de cetele lui Gh. Dósa Secuiul: „Rusticana enim sevicia sub nomine cruciate vel (ut rectius dicam) cruciatarum, ductu illius Georgii Zekel publici predonis et tanti mali capitis effrui, ut ultra Ticiam a flumine Morosy usque Waradinum et Debrecen omnes fere nobiles exterminaverint, et hoc idem etiam de nobis factum fuisset, nisi miserator et misericors Deus nostre miserie compaciens, cruento certamine de illis victoriam nobis et triumphum iam pridem ante oppidum Paztoh perstitisset” cf. *Századok*, 1872, p. 444.

²⁾ Márki, o. c., p. 468.

³⁾ O amănunțită descriere a tragicului sfârșit se poate citi la cronicarul contemporan *Georgius Sirmiensis, Epistola de perditione Regni Hungarorum* în colecțiunea *Mon Hung. Historica* Ss. vol. I, p. 67, precum și în *Breve Chronicon Daciae* la anul 1514: „Cruciatorum factis in Hungaria subito exorta, Georgio Doscha Ciculo duce, per Johannem Zapoliensem, wawodam Transilvaniae, penitus extincta est. Ipse prope Temesvár captus, candenti ferro coronatus ac dentibus suorum discerptus est”. Cf. *Quellen zur Geschichte*

Arderea lui Gheorghe Dósa pe rugul dela Timișoara

zimea aceasta excesivă urmărea scopul să intimideze rămășițele cetelor răzvrătite, care nu conțineră încă opera distructivă.

Celor orbiți de patima răzbunării nu li s'a părut însă a fi de ajuns măsurile de retorsiune aplicate căpeteniilor răzvrătirii prin temnița și rugul dela Timișoara. Pe calea legislațiunii ungare urma să fie împărtășită de sancțiunile cele mai draconice întreagă țărâna iobăgită, din neam în neam, aruncând astfel un fel de osândă ~ proiectată a dăinui în veci ~ asupra unor oameni cu totul nevinovați pentru răscoala din 1514. În toamna acestui an întrunindu-se dieta ungară la Buda a hotărît să fie sporită robota iobagilor, să fie opriți de a mai purta arme, pedepsind cu tăierea mâinei drepte pe cei ce vor călca această opreliște; dintre filii țărănilor să nu mai poată fi înaintat nimeni la demnitatea de episcop; iobagii să fie lipsiți de dreptul de a se muta dela un stăpân la altul, să rămână legați de glie ~ glebae adstricti ~ cum au și rămas până în timpul lui Iosif II (1785) sau, mai corect, până la 1848 ~ și, înafară de simbria muncii lor, să nu aibă niciun drept ~ *rusticus praeter mercedem sui laboris nihil juris habeat!*¹⁾

der Stadt Brassó, vol. IV. *Chroniken und Tagebücher*, Brașov 1903, p. 5. După un izvor italian contemporan, din corpul lui Gheorghe Secuul - *Cecol* - la porunca voevodului Ioan Zápol a ar fi început a mânca tovarășii săi, fiind el încă în viață; numai după această sfâșiere bestială i s'ar fi așezat pe cap coroana de fier aprins, sfârșindu-se astfel în chinurile cele mai grozave cf. Márki Sándor, o. c., p. 491, nota 107.

) În Biblioteca Brukenthal din Sibiu se află 2 exemplare din cele mai vechi ediții ale *Tripartitului verböczian*, embele tipărite în Viena (1517 și 1545) au la început introducerea lămuritoare a autorului: „Magister Stephanus de Werbewcz, personalis praesentiae Regiae Maiestatis locumtenens, lectoribus salutem” ~ terminând cu aceste cuvinte: „errare saepius ac falli proprium est hominis et minus mirum est, memoriam aliquarum rerum excidere, quam omnium constare”. *Tertia Pars. Tit. XXV. De villanorum, quos Jobagiones nuncupamus, conditionibus et legibus...* „quorum multiplex est conditio. Nam alii sunt Hungari, alii Saxones et Germani; alii vero Bohemi et Sclavi, Christianae fidei professores. Praeterea quidam sunt Valachi et Rutheni; quidam aut Rasciani sive Serviani et Bulgari, Graecorum sequentes errores. Sunt in super Philistei et Comani in terris regalibus residentes et habitantes... Et quamvis omnes istae nationes (demptis Philisteis, Comanis, Ruthenis et Bulgaris regalibus) hac libertatis praerogativa hactenus gavisi fuerint, ut dum et quando cumque voluissent, de loco residentiae ipsorum ad alia loca, quae maluissent, terraggio deposito, debitisque eorum persolutis, liberam sese moraturos conferendi habuissent facultatem, huiusmodi tamen ipsorum libertatem, superiore hac aetate, propter seditionem et tumultuarium eorum adversus universam nobilitatem sulo nomine cruciatae ducta cuiusdani sceleratissimi latronis, Georgii Zekel appellati insurrectionem ex eoque notam perpetuae infidelitatis eorum incursionem, penitus amiserunt, dominisque ipsorum terrestribus mera et perpetua iam rusticitate subiecti sunt”... Iar la Tit. XXX, *Qualiter bona rustici intestati in dominum terrestrum devoluntur*: „... *rusticus praeter laboris mercedem et praemium in terris domini sui, quantum ad perpetuitatem, nihil juris habet, sed totius terrae proprietas ad dominum terrestrum spectat et pertinet*”.

În schimb codificarea drepturilor, cu ajutorul cărora a înţeles nobilimea să-şi îmbunătăţească situaţiunea privilegiată din veac în veac – drepturi întemeiate până atunci mai mult pe datini decât pe texte de legi, a fost încredinţată juristului Ştefan Verböczi. Acesta a izbutit să dea cu titlul de „*Opus tripartitum iuris consuetudinarii incltyti Regni Hungariae*” o carte de legi, care a devenit izvorul de căpetenie al dezvoltării juridice şi constituţionale politice al acestei Ţări în cursul veacurilor următoare.

Lucrarea lui Verböczi a primit pentru Transilvania putere de lege în anul 1517, iar pentru Ungaria mai târziu, într-un cânt regale Vladislav nu putea să fie încântat de tendinţa ei de a întinde şi desvolta cât mai mult drepturile nobilimii în paguba prerogativelor Coroanei. Exemplarele care ar fi trebuit trimise, sub pecete regală, autorităţilor din comitate cu instrucţiunile necesare pentru ducerea la îndeplinire a dispoziţiunilor cuprinse în această „Biblie a nobilimii maghiare” – au întârziat deci multă vreme, iar textul însuşi al *Tripartitului verböczian* s'a învrednicit să fie întregit în *Corpus juris hungarici* numai în cursul veacului XVIII.

Drepturile cardinale fixate aci pentru tagma nobililor erau: persoana nobilului este inviolabilă, într-un cânt nu poate fi deţinut fără sentinţă; nobilul nu are decât un singur stăpân în persoana regelui, dar nici acesta nu e în drept a se atinge, împotriva legii, de persoana şi de averea lui; nobilul e liber de orice sarcini iobăgeşti, e scutit de plata impozitului şi a vămilor, fiind obligat a face serviciu militar numai întru apărarea ţării; dacă regele nu i-ar respecta aceste drepturi, nobilul i se poate împotrivi, fără primejdia învinuirii de infidelitate (*ius resistendi* – fusese încuviinţat pe seama nobililor încă dela 1222, prin aşa zisa *bulă de aur* a regelui Andrei II). Nobilimea, ale cărei privilegii au fost asigurate prin aceste dispoziţiuni pe veacuri înainte, începuse a fi numită dela o vreme *populus verböczianus* (poporul lui Verböczi) în opoziţie cu plebea lipsită de orice drepturi civile şi politice, iar acestea fură confiscate şi monopolizate cu desăvârşire în interesul nobilimii identificate cu Statul însuşi.

Într'un studiu intitulat *Românii în revoluţiunea lui Gheorghe Dósa*¹⁾ (1514) Septimiu Sever Secula afirma că elementul etnic, care forma grosul armatei lui Dósa, ar fi fost cel românesc. În

¹⁾ Publicat în Iaşi la 1897, p. 19-20.

cercarea de a dovedi afirmațiunea aceasta cu ajutorul datelor statistice, publicate de Iosif Jekelfalusi la 1888, nu poate fi considerată ca deplin reușită. Din cuprinsul textului latinesc al articolului de lege 34 din 1514 se vede însă că la răscoala țăranilor au participat și nobili din Maramureș¹⁾ care - e lucru știut - că erau de origine română.

* * *

Prin dispozițiunea Tripartitului Verböczien s'a așternut deci temelia iobăgiei vecinice (mera et perpetua rusticitas) și s'a fixat cantitatea de daruri și de robotă a țăranului către proprietar. Cu toate că robota se fixase într-o zi de muncă gratuită pe săptămână, ea a fost sporită mai târziu la două zile (1548) pe săptămână în timpul muncilor agricole de vară.²⁾ Dar nu era respectată măsura aceasta, fapt care determina pe iobagii din comitatul Ugocsa să se tânguiască de neconținutele nedreptăți ce li se făceau din partea domnilor feudali, care îi țineau la muncă de Luni până Sâmbătă uneori și câte 3-4 săptămâni fără întrerupere injurându-i, dacă cereau o bucată de pâine. Acest procedeu al feudalilor a îndemnat pe un scriitor maghiar de mai târziu (Ápáczai Cseri János) să afirme că iobăgia din patria sa depășește în multe locuri „robia eghipteană“.)

Dar măsurile de retorsiune, oricât de drastice, nu erau proprii să asigure o pace de lungă durată. Amărăciunea și nemulțumirea mocnea în taina sufletelor obidite, așteptând prilej potrivit să izbucnească din nou, după cum au și izbucnit în alte două răscoale țăărănești: una deslănțuită tot în zilele lui Ioan Zapolya (1526-27) sub conducerea „țarului Ioan Nenada“ Cernojevič, zis „Omul Negru“, și cealaltă în vremea fiului său Ioan Sigismund prin anii 1569-70 în regiunea Sătmarului, Bihorului și a Dobrișinului sub conducerea lui Gheorghe Crăciun.

Celelalte răscoale țăărănești din veacul XVI nu au luat însă proporțiile celei din 1514. Nici nu fuseseră pornite din aceleași motive de ordin politic-social. Ele prezintă deci o importanță mai scăzută, aproape numai de ordin local. Reogîndesc totuși anume stări de spirit, caracteristice veacului XVI, în cursul cărora ase-

¹⁾ Ibidem, p. 16: „partem rusticorum tenuisse et cunctis eorum pravis perniciosisque actibus participasse dicuntur“.

²⁾ Cf. Szabó István, *A magyar parasztság története* (Istoria țăărănilor maghiare) Budapest 1940, p. 37.

³⁾ Ibidem, p. 41.

menea mișcări țărănești, cu colorit oarecum mistic-religios, erau destul de obișnuite și în țările Europei apusene.

În genere se știe, că la izbucnirea răscoalelor țărănești, în cele mai multe cazuri, era un factor mai decisiv starea de spirit, decât realitatea economică, socială sau politică, din care au izvorit ele. Avea rol determinant mai întâi felul, cum judeca țărănimea însași asupra sorții sale. Dacă o socotea suportabilă sau dacă îi lipsea speranța de a o putea schimba, nu se lăsa împinsă spre revoltă. Când îi părea însă de nesuportat și credea că i se deschide o zare de speranță pentru îndreptarea ei, se desfăceau cu ușurință zăgazurile spre deslănțuirea furtunii. Învățătura hăsită n'a lipsit ași exercita influența determinantă la izbucnirea răscoalei țărănești din 1437, după cum nu a lipsit nici ideea de cruciată creștină a contribui la pregătirea unei atmosfere prielnice pentru răscoala lui Gheorghe Secuiul. La fel nu va lipsi o notă de vădit misticism religios nici din răscoala pretinsului „țar sârbesc” Ioan Nenada și mai puțin din aceea a țaranului sălăgean Gheorghe Crăciun. Aceste din urmă două răscoale țărănești au puncte asemănătoare atât prin însușirile inițiatorilor, cât și prin atmosfera încărcată de tulburări și neliniști de ordin sufletească, în care s'au desfășurat ele în regiunile dela granița apuseană a spațiului etnic românesc.

Inițiatorul celei din 1526-27 se numea *Tarul Ioan Nenada* (Speranța), iar contemporanii îi ziceau *Omul Negru*, fiindcă avea pe corp o lungă pată neagră dela tâmplă până la talpa piciorului drept. El era de umilă origine transilvană, după cum rezultă din izvoare contemporane. Făcuse în tinerețe servicii la curtea voievodului Ioan Zapolya și se răspândise în mulțime șvonul că ar putea „face minuni”.¹⁾ După înfrângerea dela Mohács, când mul-

¹⁾ Cronicarul contemporan Georgius Sirmiensis scrie la anul 1526: „Et fama vigeat valde, quod unus *homo Tracianus* surrexisset nomine *Jovan Char de parte Transilvaniensi* precipue a parte Lippa et ab Hungaris vocabatur *niger homo*... et Joanni valvode adhesit tanquam servus... Et de Turcia regno multi Traciani currebant ad eum quasi ad novum prophetam et insuper fabulantes de ipso *miracula facere per opinionem*” - *Epistola de perdictione Regni Hungarorum* - Mon. Hung. Hist. SS. vol. I, p. 125-126. Alt cronicar contemporan, *Ant Verančić* afirmase despre *Tarul Ioan* că era fiu de Român, pe care-l numeau *Omul negru* și care... ataca în timpul acela cu mulțime de Sârbi („*Cár Jován oláh fi, kit Fekete embernek hinak vala, ugyan ezen időben támada, kí az rácokkal nagy sokan támada*”. Mon. H. Hist., vol. III, p. 26).

țimile începuseră a fi tot mai impresionate de amenințarea stăpânirii păgâne a Turcilor, țarul Ioan prinse momentul spre a se lansa ca descendent din despoții Sârbilor și ca om inspirat de dorința și vocațiunea de a fi instrumentul chemat să ducă la izbândă o acțiune menită să salveze țara de sub apăsarea jugului păgân al Semilunei. Om de inițiativă și înzestrat cu darul vorbirii seducătoare, el a reușit în scurtă vreme să-și strângă o oaste de aproximativ 12-15000 de oameni fără căpătâi, de țărani pribegi, care porneau din comitatele apusene ale Transilvaniei spre tabăra lui din preajma cetății Subotica. Această cetate fusese dăruită de către Ferdinand Habsburgul lui Valentin Török în chip de răsplată, fiindcă-l părăsise pe Ioan Zapolya și se alăturase partizanilor săi. „Omul Negru” năvălind pe neașteptate cu cetele sale asupra cetății, o smulse cu ușurință dela Török, care încercând să o recucerească, fu înfrânt în luptă și nevoit să se retragă grabnic în Sudul Dunării. Într-o a doua încercare, mai bine pregătită, a fost în stare să o cucerească, omorând garnizoana și întărind cetatea cu oameni de ai săi.¹⁾

Ostilitatea continuă dintre Zapolya și Ferdinand crease atmosferă prielnică pentru încercarea de răzvrătire țărănească a „Omului Negru”, întru cât și unul și altul ar fi dorit să profite de iscusința lui ostășească și de serviciile oamenilor strânși sub steagul său. Acestora se îngrijea să le plătească regulat solda, să le procure îmbrăcăminte de postav roșu, coifuri, platoșe, trâmbițe și alte instrumente. Avea lângă sine, ca un fel de gardă personală, vreo 600 de inși înarmați. Cetele lui erau recrutate din felurite elemente etnice (Sârbi, Români, Maghiari).

Zapolya a rămas indignat aflând că țarul Ioan l-a părăsit și a trecut de partea lui Ferdinand. Prin solul său Ioan Hoberdanatz,²⁾ Ferdinand îi promitea ajutor armat și exprima speranța că, izbușind repede să prindă pe Zapolya, socotit ca un trădător al crești-

¹⁾ Ibidem p. 157: „... Valentinus Therek eciam cum tricentis militibus cum equitibus rursum preparat se adversum nigrum hominem et velociter cucurit atcem Zabattka, Quum niger homo non erat iam presens in arce Zabattka, et quos Tracianos invenerat ibi residentes, illos exterminavit et statim munitionem preparare jusserat cum colonis et jam tute residebat”.

²⁾ Cf. Szentklárai Jenő, *A dunai hajóhadak története* (Istoria armatei navale dunărene) Budapest 1885, p. 106 n. 5 după Buchholtzer, *Geschichte der Regierung Ferdinand I. Urkundenbuch* p. 266-270.

nătăşii întregi, va avea prilej să-l facă pe el despot sârbesc dăruindu-i toate posesiunile, pe care despotul le avea dela împăratul Sigismund...')

Inercarea lui Ferdinand de a-l împăca pe Omui Negru cu Valentin Török, nu a reuşit. Fără rezultat a rămas şi expediţia voevodului transilvan Petru Perényi, care din ordinul lui Zapolya pornise contra „ţarului“, dar fu învins de acesta într-o luptă în apropierea Seghedinului (Mai 1527). După această biruinţă porni o expediţie de răzbunare în Transilvania jefuind pe valea Mureşului până la Orăştie.²⁾

Dar steaua norocului îl părăsi pe *Omul Negru* după ce Zapolya însărcină pe nepotul său Emeric Czibak, episcopul Orăzii şi voevod transilvan, să pornească o nouă expediţie împotriva lui.

Acesta strânse repede oaste de nobili din regiunea Băii de Criş, a Caransebeşului şi Lugojului, izbutind să înfrângă cetele Ţarului, care fugi spre Seghedin cu rămăşiţele oştirii sale. Cum trecea pe o stradă a Seghedinului, încunjurat de garda sa personală, glonţul tras asupra lui, din casa unui nobil, l-a rănit de moarte. Oamenii săi l-au dus repede în satul Tornos. Când a auzit despre aceasta, duşmanul său ireductibil Török, a alergat acolo, a pătruns în casa, unde era adăpostit rănitul³⁾ şi scoţând sabia, fără ezitare i-a retezit capul împlinindu-şi astfel ameninţarea rostită când îi fusese smulsă cetatea Subotica.

1) Ibidem p. 158: „...Ferdinandus hoc scripserant in litteris suis: quod nŕl terrearŕs de Zapule Rege, quŕa statim nos *de orso nostro* movebŕmus exercitum grandem contra eum. Inde nos et in seorso ipsum bene capere possumus traditorem tocius christianitatis, et *tu eris demum dezpotus*, et in Hungaria quic quid habuit possessiones dezpotus a Sigimundo Cesare, illam possessionem in hodiernum diem donavimus et contulŕimus“.

2) *Mon. Hung. Hist.* Ss. vol. III. Ant. Veranĕiĕ, *Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius* p. 26: „Cár Jován sok gonoszságot mŕvele, mert Szegedet megdúlá. Az Tizán áltálkele, Szölŕsnél Periny Pétert megveré és nehány ezer embert levága. Onnat Erdél, be slette, mind Szászvárosig dúlattatá (Ţarul Jovan făcea multe blăstă-măşli, căci strica Seghedinul. Trecea Tisa şi bătea la Seleuş pe Petru Periny şi tăia câteva mŕi de oameni. De acolo se grăbea spre Transilvania şi pustia totul până la Orăştie).

3) Georgius Sirmiensis l. c. 169: „Quum vidit Valentinus, quod supinus jaceret in lecto jam ad mortem, illico amputavit caput eius in lecto et corpus eius ŕbi dimisit, et caput secum duxit ad Zabattka“.

Așezat într'un vas cu oțet și pus pe două sulite, capul fu prezentat apoi la curtea lui Zápolya, care rosti cuvintele: „Blestematele, de acum nu mă vei mai amenința“!

Mișcarea aceasta avea, pe lângă pornirea de răsvrătire a țăranilor contra nobililor, și un caracter mistic-religios, întru cât inițiatorul ei era considerat ca un trimis al cerului cu misiunea de a elibera pe creștini de Turci. El însuși era om cu vădite înclinațiuni religioase, petrecând o mare parte din timp în rugăciune; noaptea nu dormea decât două ore; în restul nopții se ruga.

Să fi fost acest *Om Negru* și reprezentant al ideii de unire și independență a Slavilor din Sudul Ungariei cu scop de a înființa un despotat sârbesc sub protecțiunea lui Ferdinand Habsburgul, cum credea un istoric maghiar (Eugen Szentkláray) și un cercetător sârb (Aleksa Jvič) ~ este puțin probabil. Din izvoarele contemporane nu se vede; numai promisiunea lui Ferdinand că-l va ajuta să ajungă „despot“ după ce va fi reușit să răpună pe Zápolya, nu este un argument cu suficientă putere de dovedire pentru o asemenea afirmațiune.¹⁾

* * *

Înainte de a trece la înfățișarea împrejurărilor, care au pricinuit mișcarea populară de sub comanda țăranului Gheorghe Crăciun, ~ trebuie amintită și răscoala Secuilor din același deceniu (1562).

Cu toate că era înconjurat de buni sfetnici ~ între care aveau un rol determinant Românul bihorean Mihail Valahul și Românul bănățean Gașpar Becheș, ~ fiul și succesorul lui Zápolya, Ioan Sigismund, se găsea la începutul cărmuirii sale transilvane în situațiune destul de grea atât în politica externă, cât și în cea internă. Căpitanul dela Cașovia Francisc Zay, ajutat de trupe austriace, neliniștea comitatele dela granița vestică. După înfrângerea trupelor transilvane (4. III. 1526) s'a ajuns la un armistițiu, prin care I. S. fu nevoit să renunțe la comitatele Bereg, Ugocea, Sătmar, Sabolci și Solnocul de mijloc (12. IV. 1562).

În politica internă nu-l sprijineau nici Sașii, nici Secuii. Acești din urmă, obișnuți din vechime cu privilegiul de a fi scutiți de plata impozitelor înafară de „darea boilor“, fură siliți să contribuie și ei cu impozite în bani (1543) la acoperirea cheltuelilor pentru constituirea Principatului transilvan. Ei s'au împotrivit însă așa,

¹⁾ Teodor Trăpcea, *Două mișcări populare la granița de Vest a Țării*. Teză de licență la Facultatea de filosofie a Universității Cluj, 1940, mss., p. 98.

încât organizatorul acestui Principat, croatul Gheorghe Martinuzzi a dispus, la 1546, a se face cu asistență militară fixarea impozitelor bănești în scaunele secuești rebele. Mai târziu în scurta stăpânire austriacă a generalului Castaldo, Ferdinand le-a garantat (9. IV. 1554) respectarea vechilor privilegii spunându-le că, dacă rămâne Transilvania sub stăpânire austriacă, vor rămâne și ei scutiți de plata impozitelor.¹⁾

Nemulțumirea Secuilor găsi în primăvara anului 1562 ocaziune potrivită spre a izbucni în flacăra unei răscoale țărănești fie ~ după cum arată N. Istvánffi ~ din cauza impozitelor grele, fie din dorința după ceva nou, cum cerea obiceiul acestei nații ~ rerum novarum cupiditate pro more gentis ~ fie în urma instigațiunilor lui Melchior Balassius și Antonius Siculus. Același izvor arată, că nici Despot-Vodă nu ar fi lipsit a-și trimite din Moldova oamenii săi de încredere, spre a incita pe Secui la răscoală ca, profitând astfel de stările tulburi ale Țării transilvane, ei să poată lua din nou în stăpânire Ciceul și Cetatea de Baltă, care fuseseră dăruite din partea regelui Matia pe seama lui Ștefan cel Mare. Despot însuși amenințase pe Ioan Sigismund că, de nu-i vor fi restituite aceste cetăți, va căuta în scurtă vreme să le smulgă cu arma chiar dacă principele transilvan și le-ar fi ascuns în sin.²⁾ Au contribuit deci felurite împrejurări de politică externă și internă să creeze o atmosferă favorabilă pentru răscoala aceasta din primăvara anului 1562, când mulțimea Secuilor înarmați alergase la o adunare obștească în Odorheiu, hotărâți să înceapă lupta pentru redobândirea drepturilor și a libertății lor

---

¹⁾ Szentmártoni Kálmán, *János Zsigmond erdélyi fejedelem élet- és jellemtája* (Viața și caracterul principelui transilvan Ioan Sigismund) Cristur-Odorhei 1934, p. 357 cf. și *Anuarul Inst. de Ist. Naț.* Cluj, vol. VI, p. 623-6 și Szádeczky Kardoss Lajos, *A székely nemzet története és alkotmánya* (Istoria și constituția națiunii secuești) Budapeșt 1927, p. 118 sq.

²⁾ N. Istvanffius, *Regni Hungarici Historia*. Coloniae Agrippinae 1685, p. 275: „quandoquidem paulo ante literas ad Ioannem Sigismundum dederat, plenas irarum et contumeliae, quibus, nisi Cicio et Quicullo arces sibi redderentur, quae a Mathia Rege, principi Moldaviae Stephanos, qui *bellicosus* dictus est, dono datae erant, se brevi armis repetiturum et, etiamsi eas in penetralibus pectoris recondidisset, erepturum arroganter admodum et superbe nimis batur”. Ioan Sigismund ar fi răspuns acestei amenințări rostind cuvintele „Cretenses sunt mendaces”, prin ele făcând aluzie la originea cretană a lui Despot Vodă, cf. *Monumenta com. Regni Transilvaniae*, vol. II, p. 166.

pierdute. Ioan Sigismund a încercat zadarnic să-i liniștească trimițând la 14 Mai o solie, care le promitea că toate drepturile din vechime le vor fi restituite, dacă se vor potoli și vor părăsi gândul răzvrătirii. Promisiunii însă nu i-au dat crezare, ci sub comanda căpitanilor Gheorghe Nagy și Ambrosie Ghepeși deslănțuiră furtuna, amăgindu-se cu speranța că vor izbuti să atragă și pe Sași la răscoală. Dintru început li se părea că vor izbândi. Trupele lui Gavril Mailat, care porniseră dela Făgăraș contra răzvrătiților, au fost respinse, dar oastea trimisă sub comanda lui Ladislau Radak, înaintând repede, a izbutit să-i împrăstie într-o ciocnire sângeroasă lângă Nierad (Nyarád) și să prindă pe cei doi căpitani ai răscoalei. S'a întrunit apoi dieta transilvană la Sighișoara (21. VI. 1562) spre a lua măsuri de retorsiune. Nagy și Gyepesi au fost trași în Țapă, alte căpetenii ale răscoalei aruncate în temniță. Secuilor de rând li s'au desființat vechile drepturi de nobili, impunându-li-se obligațiunea de impozite și dijme, fiind împinși astfel spre treapta iobăgiei, instituțiune care nu existase mai înainte în teritoriul secuesc. Multora din cei prinși li s'a tăiat urechia; amintirea acestei pedepse s'a păstrat în graiul secuesc multă vreme: „țărăn cu urechia tăiată“ (hasitott fülű paraszt) semnificând pe Secuiul căzut la iobăgie.¹⁾

* * *

De tratamentul vitreg aplicat iobagilor în veacul XVI din partea nobililor latifundiari, dela o vreme începuseră și acești din

¹⁾ Mișcarea pornită pentru redobândirea vechii libertăți secuești, s'a terminat astfel cu tristul rezultat al pierderii ei totale. De aci continua stare de nemulțumire a populațiunii secuești și repede ei pornire spre răzvrătire. La 18. IX. 1571 scria Ștefan Báthori că Secuții sunt iarăși gata să încerce a redobândi cu arma, dacă nu se poate altfel, pierduta libertate a poporului lor: „ita nunc etiam directe eo tendunt, ut amissam populi libertatem, si non aliter, etiam armis recuperent“. Dar socotea că din anume cauze vechia libertate nu li se mai poate restitui – „antiqua eorum libertas certis rationibus admitti haud possit – și recomanda să fie corupți cu bani 6-8 înși dintre fruntașii lor: „sex aut octo potiores ex eis argillione esse corrupendos, qui cum auctoritate inter eos polleant, aliquot colonos singulis ex eisdem Siculis conferenda esset aliqua spes opera illorum caeteros sevandi“. *Mon. com. Regni Trans.*, vol. II, p. 410-411. Fără a se fi gândit, o clipă măcar, la asemenea mijloace, Mihai Viteazul îndată ce a luat cârma Principatului transilvan, a restituit pe Secuți în vechia lor libertate. Cf. I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj, 1940, p. 8-9.

urmă a se îngrozi. În sufletul poporului prinsese rădăcini, creștința că cucerirea turcească nu ar fi fost altceva decât mânia și pedeapsa lui Dumnezeu, trimisă asupra țării, din pricina răutății cărmuitorilor ei. O dovadă despre remușcarea, ce cuprinsese pentru moment și sufletul nobililor impilatori, se poate găsi în motivarea articolului de lege 26 al dietei din 1547, prin care se dispunea să fie ușurată încâtva soarta iobagilor. În motivarea aceasta recunoșteau nobilii că s'au ivit semne despre mânia lui Dumnezeu cel prea bun și puternic ~ Dei optimi maximi vindex ira ~ și că nimic nu a putut să aducă Țării ungurești mai mare stricăciune decât asuprirea iobagilor, al căror strigăt de durere se înalță mereu înaintea feții lui Dumnezeu ~ ascendit jugiter ante conspectum Dei. ~ Spre a domoli mânia lui Dumnezeu, dieta decide să li se încuviințeze iobagilor din nou vechiul drept de a se putea muta dela un stăpân la altul, de a nu mai fi legați de glie, după cum îi înălțase Tripartitul verböczian.

Cuvintele din motivarea acestei legi cuprind din partea nobililor o vădită mărturisire a propriilor păcate și nedreptăți. Dar ispășirea acestor păcate nu a urmat. Abia trecuse un an și aceeași nobili desființară în dieta dela 1548 legea din 1547 sub cuvânt că iobagii se mută toți pe teritoriul de sub ocupațiune turcească și latifundiile lor rămân fără brațe de muncă. Bieții iobagi se simțeau mai bine sub stăpânire turcească, decât sub asuprirea nemilostivă a nobililor maghiari,¹⁾ care prin legea din 1548 îi aruncaseră din nou în cătușele verböcziane.

Dieta transilvană, convocată la Turda în 1567, hotărîse de asemenea reîntoarcerea iobagilor fugiți de pe moșiile stăpânilor no-

¹⁾ Stăpânitorii turci aveau *mai multă milă pentru iobagi*. Este deci explicabilă pornirea acestora de a se refugia sub protecțiunea nouilor ocupanți. În istoriografia maghiară s'a ivit o reacțiune împotriva vechii concepțiuni de a înfățișa regimul turcesc în culorile cele mai întunecate. Un specialist ca *Takáts Sándor* afirmă, în temeiul izvoarelor, că Turcii trimiteau totdeauna elita poporului lor (a török népnek színe java) în părțile Ungariei de sub stăpânirea lor. Cf. *Takáts Sándor, A budai basákról*. (Despre pașalele din Buda) în *Történeti Szemle*. Bpest 1912, p. 40 sq. El subliniază că în deosebi protestanții se bucurau de protecțiunea Turcilor, dar și țărănimea se alipea mai bucuros de ei decât de domnii maghiari. *Ormányi Józsa* scria pa-latinului la 1561: „Poporul supus într'atâta s'a alipit de Turci, încât își tragează propriul sânge, pe creștini, făcând tot felul de spionaj Turcilor”. (Ibidem, p. 59, n. 2).

bili, precizând însă că numai iobăgii, care părăsiseră brazda stăpânului lor după anul 1556 să fie aduși înapoi, iar cei ce fugiseră înainte de acest termen, să fie lăsați în pace pe la locurile unde erau așezați.¹⁾

În asemenea împrejurări de asuprire necruțătoare, proprie să pricinuiască nemulțumiri în sufletul țărănimii obidite, s'a ivit în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea o nouă mișcare populară inițiată și condusă de un Român cu numele Gheorghe Crăciun în anii 1569-1570 în regiunea Debreșinului. Se răspândise superstiția că pe la 1567, când se împlinea o jumătate de veac dela fixarea tezelor lui Luther pe ușa bisericii din Wittenberg, va fi sfârșitul lumii vechi și începutul unei lumi nouă, întemeiată pe învățăturile curate ale apostolilor lui Christos. În această atmosferă de frământări sufletești, de superstiții și dibuiri, se ivește în vara anului 1569 menționatul Gheorghe, Crăciun, un țaran român,²⁾ originar din regiunea Sălajului sau din Baia Mare. Și lui i se zicea „Omul Negru“, ca și „țarului“ Ioan Nenada, atât pentru fața lui negricioasă, cât și pentru pata neagră ce avea de-a-lungul corpului, pornind dela ceafă. Această pată o socotea cronicarul Szamosközi că nu ar fi fost dintr'o simplă întâmplare, ci din „zămislirea necinstită“ a lui Gheorghe Crăciun,³⁾ care a reușit prin puterea credinței, mai mult decât prin alte arme, să atragă spre sine mulțime mare de săteni. Începând să predice despre necesitatea unui războiu pentru izbăvirea creștinilor de sub Turci, plăsmuise că prin semn dum-

¹⁾ *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae*, vol. II, p. 231: „...ante eam vero discessi in suis locis pacifice relinquuntur permansuri“, cf. și I. Lupaș, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu 1918, p. 51-52.

²⁾ Însemnări contemporane îl înfățișează ca Român din Baia Mare sau din Sălaj, cf. Révész Imre, *Karácsony György, a fekete ember* (Gheorghe Crăciun, omul negru) în revista *Századok* 1936, p. 187-188. Istoricul maghiar nu scapă ocazia să facă amintire, în legătură cu mișcarea lui Gheorghe Crăciun dela 1570, și de cazul recent al lui Petrache Lupu dela Maglavit.

³⁾ Mon. Hung. Hist., vol. XXVIII. Szamosközi, *Rerum Hungaricarum liber primus*, p. 101: „Eam notam non a casu, sed viciato conceptu illi inustam fuisse, credi par est, ex eoque Nigri hominis cognomentum in vulgo sortitum esse. Quae sane res iam inde a natalibus, morum improbitatis et infidi ingenii erat argumentum. Hoc modo Karacion, cum fictae religionis vafricie, potentius quam ullis armis, tamquam Gallicus Hercules stolidum agrestium vulgus post se traxisset, videns e nobilitate militarique ordine, poene nullos ad signa sua se conferre, cunctantius destinata expediebat“.

nezeesc iar fi fost încredințată lui soarta țării și prorocind că va zdrobi pe Turci, oricât de mari ar fi puterile lor; nu trebuie să-și piardă creștinii speranța, căci Dumnezeu va lupta pentru propria sa cauză și va birui pe dușmani fără arme. Mulțimea naivilor, dând crezare spuselor lui, îl urma ca pe un David întărit cu putere de sus, fiind gata să-și dea sângele și viața pentru sf. cauză.¹⁾

Ceata aderenților săi sporind mereu și modesta casă a lui Kardos din Debreșin, unde se adăpostise câțva timp, devenind neîncăpătoare, el și-a întocmit o tabără în apropierea orașului fără niciun fel de întăritură, grupându-și apoi și oamenii (aprox. 5-10.000, în cete de călăreți, numindu-i „frați” și „fii”, ținându-i în traiu de primitivă comunitate creștină în disciplină severă, oprindu-i dela înjurături,²⁾ și obișnuindu-i cu rugăciuni dimineața, la prânz și seara, spre a putea fi părtași de grație divină. Localitățile din apropiere erau obligate să-i aducă în tabără hrana de trebuință. În această „oaste sfântă” a credincioșilor lui Gheorghe nu putea pătrunde nimeni decât supunându-se unui anume ritual, asemănător în parte celui obișnuit la admiterea în vreun cin călugăresc, prin punerea mâinilor și atingerea părului de către însuși *Omul Negru*, care-i mai făcea și o creștătură și îi da o glugă moale.³⁾ Acest ritual impresiona pe iobagii care, îndemnați și de alte motive, începură a părăsi moșiile stăpânilor nobili și a se îndrepta spre tabăra din preajma Debreșinului, fără să țină seamă de măsurile de opreliște ale organelor administrative, care

---

¹⁾ Ibidem, p. 97-98: „Fingit, sibi singulari Dei instinctu Ungariae periclitantis curam commendatam esse; arma capienda, castra habenda, exigua admodum manu, Turcarum quamlibet validas vires, se contritum. Nihil esse desperandum: Deum pro sua causa pugnaturum, et vel sine armis hostes profligaturum... Adeoque verborum illecebris, simulationisque artificio stolidam multitudinem Karacion seduxerat, ut alacres virum scilicet fortissimum, publicae libertatis assertorem, Turcarum debellatorem, Dei ipsius tutela munitum Davidem, sponte sequerentur, ... sanguinem et vitam in tam honesta plaque causa se posituros profiterentur”.

²⁾ M. Hung. Hist. Ss. XVI, p. 457.

³⁾ Ibidem, p. 100: „Sordidum quodque et insolens convicium ac turpe quodlibet verbum, castris explodebat; sancta omnia saltem in speciem ut essent, operam dabat... Ipse dux, milites filios vocitabat, milites illum patrem. Auctorandi milites ritus erat, ut ipse dux capillos tyronis involaret, ac leni tractu vellicaret, moxque illi ab occipito levem colaphum impingeret. Haec initiandi erat forma, hic ritus”.

încercau să-i împiedece. Se mai svonise că ar fi fost în stare să vindece bolnavi.¹⁾

Dar celor ce acordau încredere excesivă cuvântărilor lui Gheorghe, nu le-a fost cruțată desamăgirea. În primăvara anului 1570 pornind „războiul sfânt“, pentru recucerirea unei cetăți (Baloszentmiklos) dela Turci, a spus ostașilor săi, că nu trebuie să se îngrijească pentru merindea necesară la drum, căci Dumnezeu cel nemuritor, pentru care ei luptă, le va purta de grijă. Uzând de un șiretlic, a trimis totuși înainte oameni cu bucatele de trebuință așezându-i tocmai la cotiturile drumului, pe unde urma să treacă el cu cetele sale. Ămăgiți că întăriturile vor cădea, cum li se spusese dela început „fără nicio sudoare și sânge, ~ sine sudore et sanguine ullo ~ mulți din ei fură „măcelăriți ca oile“,²⁾ iar alții, mai puțini, își căutară scăparea prin fugă. *Omul negru*, fără să-și fi pierdut curajul, căuta să explice înfrângerea, spunând că sufletul necurat și necredincios al luptătorilor săi ar fi pricinuit desastrul; cu o ceată aleasă porni spre Solnoc în speranța că aci se va arăta ce poate săvârși „adevărata credință în Dumnezeu.“

Dar speranța lui nu mai era în stare să refacă încrederea sdruncinată a oamenilor, care începuseră a dezerta după ce nu mai primeau nici hrana necesară. Astfel se văzu nevoit să se întoarcă la Debrețin, cu o ceată de 300 inși, căutând iarăși adăpost în casa lui Iosif Kardos. Chemând aci pe primarul orașului, ordonă oamenilor să-l spânzure. Primarul fu însă mai dibaciu, îndrumând el pe gădele orașului să taie capul „Omului negru“. Urmașul lui Gheorghe Crăciun, Vasile Suci (Szöcs László), voind să răzbune moartea comandantului, căzu și el victimă unui asasinat, sfârșindu-se astfel răscoala din regiunea Debreținului.

Cercetătorul maghiar Emeric Révész, a găsit în arhiva acestui oraș o singură mențiune relativă la dispozițiunea lui Gheorghe Crăciun de a fi spânzurat „pentru hoțiile“ săvârșite („propter latrocinium“) delinquentul Simion Varga, ale cărui lucruri au fost cedate apoi soției lui. De aci rezultă că *Gheorghe Crăciun* a exercitat, în chip vremelnic, chiar o putere executivă în acest oraș sau în preajma lui, înainte de a i se fi sdruncinat situația și

¹⁾ Révész Imre, I. c., p. 191.

²⁾ Ididem, p. 105: „Hoc modo Karacion, cum inermem stolidamque medastinae plebis multitudinem, armatis et ad pugnam instructis Turcis oblectisset, in ipsa arce inque portis veluti pecora trucidanda curavit“.

de a i se fi pregătit sfârșitul năprasnic, la fel cu al „țarului” Ioan Nenada.

Același cercetător, profesor de istorie bisericească la Universitatea din Debrețin, exprimă părerea că în sufletul rusticului profet român ar fi plutit, înfășurat în negură „visul unui regat țărănesc al Sionului”. El ar fi urmărit deci, pe lângă scopul de a izbăvi pe creștini de Turci, o tendință ostilă preoților și nobililor. După o însemnare cronicărească, aproape contemporană, pe aceștia i-ar fi tăiat cu oastea sa țărănească și, dacă răscoala nu s’ar fi spulberat așa de repede, în vara anului 1570, numele lui Gheorghe Crăciun, căruia din partea istoriografiei i s’a dat până acum puțină atențiune, ar fi avut darul să fie transmis posterității în culori poate chiar mai tragice decât numele lui Gheorghe Dosa Secuiul.¹⁾

. * * *

Din cele cinci mișcări revoluționare, schițate în cuprinsul acestor pagini, cea mai întinsă prin desfășurarea ca și prin consecințele ei de durată seculară a fost, fără îndoială, cea comandată de Gheorghe Dosa Secuiul, precum și cea dela 1562, care a împins pe Secui la treapta iobăgiei; iar ca cea mai inofensivă și mai lipsită de urmări grave apare cea din Țara Făgărașului, la care a participat cu atâta dinamism Anca din Ucea, încât actul de judecată a ținut să-i dea calificativul de „pessima proditor”. Ca expresiuni tipice ale unor stări sufletești bolnăvicioase apar mișcărilor de răzvrătire mistică de sub comanda lui Ioan Nenada și a lui Gheorghe Crăciun.

Frecvența acestor mișcări revoluționare din veacul al XVI-lea și repetarea lor la intervaluri așa de scurte sunt indicii sigure, că situațiunea internă a Transilvaniei, în faza ei de tranziție dela forma medievală a Voevodatului spre organizarea mai evoluată a Principatului, nu era nicidecum liniștită.

---

¹⁾ Révész Imre, p. 186, Idem, *Debrecen lelki válsága* (Criza sufletească a Debreținului) în revista *Századok* 1938, p. 200-201.

INCEPUTUL DOMNIEI LUI MATEI BASARAB ȘI RELAȚIUNILE LUI CU TRANSILVANIA

Academia Română a decis într'o ședință plenară din Iulie să comemoreze, în toamna acestui an, prin o serie de conferințe istorice, aniversarea de trei sute de ani a urcării lui Matei Basarab în scaunul domnesc al Munteniei. Prin adresa cu Nr. 1899 am fost invitat să fac și eu în ziua de *11 Noembrie* o comunicare, căreia îi fusese destinat locul al 5-lea într'o serie de 11.

Ca unul dintre cei obișnuiți să ducă la îndeplinire, în limitele posibilității, fără întârziere însărcinările primite din partea Academiei Române, Vă rog, Domnilor Colegi, să nu-mi luați în nume de rău, dacă de astădată răspund cu o zăbavă de câteva săptămâni la invitațiunea, ce mi-ați făcut prin menționata adresă, zăbavă pricinuită de împrejurări cu totul neatârătoare de voința mea.

După ce Academia Română a consacrat una din ședințele publice din Noemvrie comemorării lui Alexandru cel Bun, nu putea trece cu vederea nici faptul că în toamna acestui an s'au împlinit trei veacuri dela începutul domniei lui Matei Basarab, care a deschis în istoria neamului românesc o fecundă epocă de progres lăsându-ne drept amintire, în cronicile și documentele timpului său, câteva din cele mai bogate în învățăminte pagini ale trecutului nostru sbuciumat.

Împrejurările care au făcut cu puțință, în al treilea deceniu al veacului al XVII-lea, acest început de domnie, împreunând vitejia străbună într'o fericită colaborare cu prudența și cu moderațiunea, merită deci să fie împlănită, cu acest prilej, în câteva linii resumative.

La sfârșitul veacului al XVI-lea se schimbaseră direcția politicii externe a celor trei țări din preajma Carpaților, alăturându-se condu-

---

Comunicare făcută în ședința Academiei Române dela 16. XII. 1932.

cătorli Trânsilvaniei, ai Munteniei și ai Moldovei la acțiunea Ligii creștine și pornind o ofensivă viguroasă împotriva Turcilor. Cu toate că eroul dela Călugăreni și dela Șelimbăr, Mihai Viteazul, își curmase brusc firul răsunătoarelor biruințe, stropind cu sângele său de victimă a pismătarețului Gheorghe Basta țărâna dela Turda, iar continuatorul politicii sale alături de Habsburgi, Radu Șerban, fusese sortit să culeagă, drept roadă a strălucitelor sale izbânzi ostășești dela Brașov, surghiunul dureros, ~ direcțiunea filocreștină în politica Țărilor Române a continuat să se afirme cu tărie în cursul veacului al XVII-lea.

Un reprezentant iscusit al acestei direcțiuni politice a fost *Matef Vodă Basarab*, fiul lui Danciu Vornicul și al soției sale Stanca din Brâncoveni. Tatăl său însoțise pe Mihai Viteazul în expediția din Transilvania și, murind aci, fu înmormântat în biserica Mitropoliei române din Alba-Iulia, la 1600, de unde rămășițele lui trupești au fost ridicate la 1648 și așezate în mănăstirea Arnota.

Succesiunea lui Matei la tronul Țării Românești o înlesnise considerabil curentul de reacțiune împotriva elementelor grecești, a căror tendință de dominațiune politică inspira serioase îngrijorări vlădicilor și boierilor trimiși la 1595 în Ardeal, să încheie în numele lui Mihai Viteazul tratatul de alianță cu Sigismund Báthori. De aceea aflarea de cuviință a introduce în textul acestui tratat o dispozițiune de apărare a intereselor de clasă și locale față de primejdioasa penetrațiune grecească stipulând că „între cei 12 boieri jurați (sfetnici ai Domnului) Grec de națiune nu poate fi, nici vreo slujbă privitoare la cârmuirea țării nu poate căpăta; să facă negustorie e slobod“¹⁾...

Dispozițiunea aceasta nu a fost însă respectată. Prin mijloace de mituire, foarte frecvente și prețuite la Poarta Otomană, Grecii s'au știut îmbulzi nu numai în divan, ci adeseori și în scaunul domnesc, oricât de mult indispuinea această îmbulzeală a lor pe boierii naționaliști, care încercară la 1612 și la 1618 sângeroase mișcări de revoltă contra elementelor grecești.

Chiar antecesorul lui Matei Basarab, voevodul Leon Tomșa (1629-1632), zis și Leon Stridie sau Stridiacul, era un Grec, care cumpărase tronul Țării Românești dela Sultanul din Constantinopol

¹⁾ I. Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*. București 1904. vol. I, pag. 273

cu suma de 300.000 taleri, născocindu-și după obiceiul vremii origine de Domn, ca pretins fiu al voevodului Ștefan Tomșa din Moldova. Când trecuse reprezentantul Suediei, Paul Strassburg, pe la curtea lui, îl găsi împresurat de Greci; chiar cuvântarea lui trebuia să fie tălmăcită grecește, ca s'o înțeleagă acest „princeps et vayvoda Leo, natione Graecus“.¹⁾

Boierii olteni, nemulțumiți cu cărmuirea lui de exploatare, își strâng rândurile împrejurul lui Ağa Matei din Brâncoveni, pe care venețianul Bartolomeu Lucadello îl numește într'o scrisoare a sa din Constantinopol ~ 20. IX. 1630 ~ *șef al întregii oștiri din Țara Românească*. (Hurmuzaki IV. 2 p. 450).

În Octomvrie 1630 ei părăsără țara, trecând în Transilvania, unde noul principe Gheorghe Rákoczi I îi primi cu bucurie putându-se folosi de ajutorul lor ostășesc în lupta contra imperialilor, care sprijineau pretențiile Ecaterinei de Brandenburg, văduva lui Gavriil Bethlen, la succesiunea tronului transilvan.

Pe Leon Vodă, firește, nu putea să-l lase indiferent neașteptata secesiune a boierilor olteni și grabnica lor înfrățire cu trupele din Transilvania. Spre a-i îndupleca să se întoarcă în țară de o parte, iar de alta spre a potoli curentul de nemulțumire, convoacă în vara anului 1631 o adunare obștească, hotărînd expulzarea Grecilor dacă nu se vor scrie „în cetele țării“, spre a trage la „nevoie cu țara“ și întărind însuși Leon Vodă, cu jurământ pe Sf. Evanghelie, hotărîrea de a înlătura toate obiceiurile rele, strecurate la conducerea țării prin Grecii care „amestecau domniile și precupețiau țara pe capete asuprite“.

Încercarea de pacificare însă nu a reușit. Boierii pribegi își dădeau seama, ce temei se poate pune pe cuvântul și jurământul Grecului încăput la strămtoare. De aceea ei revin în țară cu trupe ardeleni de strânsură, hotărîți să-l alunge pe Leon Vodă din scaunul domnesc al Munteniei. Întăia lor încercare însă nu izbuti. În lupta, ce s'a dat lângă București, la 23 August 1631, Leon rămase biruitor, eternizând amintirea biruinții sale prin o „cinstită cruce în numele Sf. Gheorghe“. Dar pribegii învinși se retraseră la mănăstirea Tismana și de aci ~ după ce au izbutit să reziste unui asediu de trei zile ~ se întoarseră iarăși în Transilvania.

¹⁾ Szilágyi Sándor, *I Rákoczi György diplomáciai összeköttetésekének történetéhez*. (La istoria relațiilor diplomatice ale lui G. R. I). Budapest, 1889, pp. 83-126 și fragmentar la T. Cipariu, *Arhiva pentru filologie și istorie*. Blăș, 1867, pp. 12-16.

Acum le-a fost de bun ajutor intervențiunea diplomatică a lui Gheorghe Rákoczi, care stăruise prin soli trimiși la Poartă, să fie înlocuit Leon Vodă, ca unul care nu era capabil să asigure liniștea țării. El fu în adevăr mazilit în vara anului 1632 și înlocuit cu Radu, fiul lui Alexandru Iliăș din Moldova, care spre a câștiga pe Rákoczi de partea sa, îi promisese un tribut de 6000 ducați. Dar încercarea aceasta a rămas fără niciun rezultat, după cum apare dintr-o scrisoare a lui Rákoczi, care la 15 August 1632 se adresa lui Mehemed Abaza pașa din Silistra *în chestiunea boierilor munteni pribegi* ~ în *negotio boierorum profugorum Transalpinensium* ~ rugându-l să le stea în ajutor fiindcă, deși Leon Vodă a fost înlocuit cu alt voevod, ei totuși nu se pot întoarce în țară din cauza Grecilor, căci și până acum nu l-a supărat însuși voevodul, ci mai mult Grecii din preajma lui, care nu conținesc a scorni învinuiri nedrepte împotriva boierilor de țară, întărâtând pe Domn cu mânie asupra lor și silindu-se a le stânge vieața, ca după nesăturația lor poftă să poată apoi prăda și pustii în voie țara puternicului împărat. S'ar întoarce boierii bucuroși în țară, căci li amără bieților de ei pribegia pe aiurea ~ deși aci (în Ardeal) n'au nicio supărare, ~ dar spun că nu cutează nici într'un chip, câtă vreme acei Greci străini nesăturați vor fi lângă Vodă în sărmana lor țară. De aceea se îndreaptă către noi ~ scrie Rákoczi ~ și ne roagă să-i ajutăm și să-i ocrotim. Ceea ce noi, atât în virtutea credinței noastre către puternicul împărat, cât și din milă pentru sărmana lor țară, am face bucuroși, dacă am găsi vreo cale și vreun chip; dar Măria Ta având în aceasta mai mare putere, dacă ai fi cu bună credință către ei, ți-ai lua plata și dela Dumnezeu. Au scris Măriei Tale și ei, bieții boieri care acum stau la noi, înțelegi Măria Ta jelanția și suferința lor. Te rugăm și noi pe Măria Ta cu dragoste frățească, dacă vei putea găsi cu înțeleaptă judecată vreun chip spre ajutorul și ocrotirea sărmanei țări și a boierilor împotriva acelor Greci hrăpăreți nesăturați, Măria Ta să le fii sprijinitor. Credem că ei, sărmanii vor fi pentru aceasta recunoscători Măriei Tale. Și noi de asemenea vom primi aceasta cu dragoste frățească dela Măria Ta¹⁾.)

În mod atât de stăruitor și cu atât de vădit sentiment de compătimire pentru soarta boierilor pribegi, solicita Rákoczi spri-

¹⁾ Szilády Áron és Szilágyi Sándor, *Török-magyarokori államokmánytár* (Magazin de documente de Stat turco-maghiare), IV. Pest, 1869, pp. 177-178.

jinul lui Abaza Pașa, încât scrisoarea lui, citită cu atențiune, face impresiunea că trebuie să fi fost inspirată chiar din partea celor ce vor fi contribuit și la redactarea textului din hrisovul dela 1631.

Evident, că pe Matei Basarab și pe partizanii săi nu putea să-și mulțumească simpla înlocuire a lui Leon cu Radu. Pentru a-și găsi la Poartă un sprijinitor și mai influent, decât Rákoczi, ei intrară în legături directe cu Abaza Pașa din Silistra, care trimise pe preotul Ignatie Sârbu din Nicopol (ajuns mai târziu episcop al Râmnicului și mitropolit al Ungrovlahiei) în Făgăraș, unde hălăduia Matei Basarab, asigurându-l de întreagă protecțiunea sa, iar pe Rákoczi îl vesti, să nu mai adăpostească pribegii la dânsul, ci să-i trimită în țara lor. Era în vestirea aceasta o mărturisire deghizată a intenției de a le da mână de ajutor, să-și atingă scopul.

Matei nici nu a mai întârziat mult pe la Făgăraș, ci trecând în Banat strânse oaste de Români și Sârbi din ținutul Mehadiei și porni spre Țara Românească, unde i s'au alăturat toți boierii nemulțumiți care – după cum spune cronica țării – „au rugat toți pe Dumnezeu și au luat pe Matei Ağa *cu sîla, neajuns la casa lui*, de l-au dus la Mehmet-Abaza pașa”. Acesta „numai decât l-a îmbrăcat cu șaftan... și-i dăde pașa surlari ca unui Domn și Turci și beșlii ajutor. Luându-și apoi ziua bună dela pașa, au purces dela Dunăre Septemvrie 17 și au intrat în scaun în București la 20 Septemvrie 1632”.¹⁾

Abaza pașa, pentru a-și justifica atitudinea în această chestiune importantă, s'a grăbit a raporta la Constantinopol, prin un trimis special, că întreagă Țara Românească îl vrea pe Matei Basarab. Altă soluțiune nu este cu putință pentru scaunul devenit vacant prin mazilirea lui Leon Vodă.

II

Matei Basarab își începea deci domnia, în toamna anului 1632, în chip revoluționar, împotriva voinței Sultanului suzeran, sprijinit însă pe voința poporului, care, de astădată a isbutit să ducă la izbândă, cu braț înarmat, cauza celui ce s'a dovedit mai târziu vrednic de toată încrederea și dragostea țării cărmuite de dânsul.

O delegațiune a lui Matei Basarab nu a întârziat a se prezenta la Constantinopol în 14 Octomvrie 1632, încercând să obțină

¹⁾ *Cronica anonimă*, ed. 1859, p. 85.

pentru noua domnie confirmarea (căftănirea) din partea Sultanului. Acesta rămase însă neînduplecat. Solia lui Matei fu respinsă, iar Abaza pașa primi ordin, să introducă în scaunul domnesc din București pe tânărul Radu Iliăș, care sosise la Dunăre, dar necuțetând să treacă în Țara Românească, unde știa că nu are nici un sprijin, se duse la tatăl său în Moldova. Cu ajutorul acestuia și cu cete turco-tătare veni apoi să-și ocupe tronul, dar fu bătut într-o luptă crâncenă în preajma capitalei. Despre lupta aceasta, desfășurată lângă mănăstirea Plumbuita, spune cronicarul contemporan: „fost-au războiu mare de dimineața până seara; făcut-au Tătarii mare năvală în multe rânduri, cât se amestecau unii cu alții bătându-se tot cu săbiile goale și nimica nu putură folosi. Ci când fu în diseară, au dat Dumnezeu de au fost isbânda lui Matei Vodă; iară Radul Vodă au dat dosul fugind cu mare spaimă și cu capul gol; și multe trupuri au căzut jos de sabie. Atuncea au pierit și Nicolae vistierul și Papa logofătul ot Greci; iară Hrizea vornicul și Mihul spătarul și Catargiul și Vasilache aga și Dudescu vistierul, aceștia au scăpat cu Radul Vodă în Moldova; iară pe alți boieri pe toți i-au prins vii; pe Turci însă nu i-au bântuit nimica, ci au venit cu steagul împărătesc de s'au închinat la Matei Vodă. Făcutu-s'au de trupurile aceloră, o movilă mare în marginea orașului despre Dudești, ca să se pomească; iară Matei Vodă încă s'au întors în oraș la scaunul lui, dând laudă mare lui Dumnezeu, pentru că l-au izbăvit de vrăjmașii lui și ai țării... Iară când au fost la Dechemvrie 13 zile, purces-au Matei Vodă la împărăție cu Suliman-aga imbrohorul (trimisul Sultanului) și mulți boieri și părintele Vlădica Grigorie și Teofil episcopul și roși și călărași, și dorobanți și popi și au mers pe la Abaza pașa. Iară Doamna Elena a lui Matei Vodă venit-au în scaun în București Marți Dechemvrie 18 zile¹⁾...

Cu stăruințe încordate și cu obișnuitele pungi de galbeni a isbutit Matei în timp de 6 săptămâni să câștige și la Poarta otomană din Constantinopol o biruință, – aceasta de ordin diplomatic – spulberând intrigile și uneltirile, pe care le făurise împotriva lui socrul rivalului să Radu, Grecul Kurt Celebi.

---

¹⁾ *Cronica anonimă*, ed. 1859, p. 87–88. La Constantin Căpitanul se poate găsi amănuntul că „Bucureștenii cu copiii se suea pe garduri de se uita, cum se bate războiul”, cf. *Magazin istoric pentru Dacia*. București 1845, tom. I, p. 288.

Intr'aceea interveni din nou și principele transilvan Rákoczi demonstrând Sultanului că, dacă ar așeza iarăși Grec în scaunul Țării Românești, biata țară nu s'ar mai putea ridica din stricăciune. El stăruia deci recomandând pe Matei Basarab ca pe „un patriot adevărat și iubit de sărăcime”. După ce fu admis în Februarie 1633 să sărute mâna sultanului Murad IV, Matei primi caftanul de domnie și se întoarse în țară, unde fu întâmpinat cu entusiasm de populațiunea, care-i pregăti o cale de triumf dela Dunăre până la București. „Și au purces Matei Vodă ~ cum scrie cronicarul ~ din Țarigrad Februarie 18 zile și au intrat în scaun în București Duminecă, Martie în 10, și au fost mare bucurie și veselie la toată țara, dela mic până la mare, și *mulțamea lui Dumnezeu de Domn bun și milostiv și creștin și i-au izbăvit de răi orăjmaș străini*“.)

În scurtă vreme a dovedit Matei Basarab cu prisosință, că merită încrederea, pe care țara o pusese într'insul. Cu toate că Rákoczi îl sfătuia să pedepsească cu confiscarea averilor pe boierii, care se alăturaseră la tabăra lui Radu cel numit de Turci și să-și sporească astfel moșiile, cum obișnuise a proceda și el în Transilvania, Matei n'a voit să primească sfatul acesta. Dimpotrivă, a acordat amnestie tuturor silindu-se a inaugura un regim de dreptate și moderațiune în politica internă, de prudență și prevedere în cea externă.

Ca reprezentant al curentului de reacțiune contra Grecilor, era firesc să ia Matei, chiar dela începutul domniei, măsuri energice spre a pune stavilă covârșitoarei influențe străine în trebile țării. Programul alcătuit de prietenii săi, pribegiți în Transilvania la 1630 și acceptat, sub presiunea împrejurărilor, de către Leon Vodă în vara anului 1631, putea să intre acum în faza înlăptuirii. Dar e caracteristic pentru cugetarea și acțiunea lui Matei Vodă Basarab că, povățuit de duhul moderațiunii în opera de restaurare națională, tinde să păzească cu sfințenie principiul legalității, lăsând și mai departe în grija și chivernisirea călugărilor greci mănăstirile închinăte, întru cât vor putea dovedi cu cărțile ctitorilor hotărârea acestora de a le închina, iar dacă nu vor putea produce astfel de dovezi, înseamnă că mănăstirile au fost cuprinse pe nedrept și „fără voia soborului” de către călugări străini, care trebuie „să fie lipsiți de dănele”.

*) *Cronica anonimă*, p. 89.

După sângeroasele încercări de revoltă din anii 1612 și 1618 Țara Românească avea acum satisfacțiunea de a-și fi putut impune voința cu prilejul alegerii lui Matei Basarab făcând ca voința aceasta obștească să fie respectată și la Constantinopol, din partea sultanului suzeran. Evident, că o domnie inaugurată cu isbânda brațului înarmat și consolidată repede prin iscusință diplomatică, prin tact și moderațiune prudentă, putea contribui în mod însemnat la progresul curentului național nu numai prin înlăturarea sistematică a elementelor străine indesezirabile, ci și prin opera de înflorire culturală-artistică, săvârșită în timpul lui Matei Basarab prin o serie respectabilă de mănăstiri și biserici, parte restaurate, parte clădite din nou, prin înființarea de școli și tipografii, prin traducerea cărților bisericești și a pravilelor în graiul neamului.

Există dovezi, că Matei Basarab își frământa creierul și cu făurirea unor proiecte de expansiune culturală intenționând a re-tipări „cărțile bisericești de rit oriental” nu numai pentru trebuințele țării sale, ci și pentru „multe alte provincii, precum : Moldova, Rusia, Bulgaria, Serbia, Rascia, Herțegovina, cea mai mare parte din Tracia și din Macedonia, până la Sfântul Munte, după cum arată o scrisoare a catolicului Francisc Marcanich dela 10 August 1637.¹⁾

Dacă împrejurările nu au îngăduit înfăptuirea acestor proiecte decât mai târziu, în epoca lui Constantin Brâncoveanu, în schimb Matei Basarab prin legăturile lui cu Petru Movilă, dela care a primit meșteri tipografi, și cu ajutorul unor distinși ierarhi, cum au fost mitropoliții Teofil și Ștefan ai Ungrovlahiei, Ghenadie II și Simion Ștefan ai Transilvaniei, a isbutit să ducă la biruință strădaniile îndelungate pentru afirmarea drepturilor limbii străbune în țările române din Sudul și Nordul Carpaților.

Cronicarul arată rezultatele mulțumitoare ale domniei lui Matei, în ce privește politica internă a țării, în următoarele cuvinte simple, dar concludente: „Deci s’au nevoit Matei Vodă de au dres țara foarte bine, care-și după rânduiala lor, boierii, slujitorii, țărani, cât tuturor le era bine în zilele lui – precum am auzit pe bătrânii noștri mărturisind de aceasta – că țara tubea pe Domn și Domnul pe țară”.²⁾

¹⁾ cf. N. Iorga, *Doamna Elina a Țării Românești ca patroană literară* în „An. Ac. Rom. M. S. I.” 1932, pp. 64-65.

²⁾ cf. Magazin Istoric pt. Dacia I, p. 292.

Matei Basarab cu soția sa Elena Doamna

Astfel prețuiau contemporanii din Țara Românească pe vrednicul fiu al vornicului Danciu și al jupâniței Stanca din Brâncoveni, pe viteazul și chibzuitul Matei Basarab. Iar în amintirea posterității domnia lui a rămas ca un timp fericit, când Țara se bucura de toate drepturile. De aceea boierii munteni, emigrați în cursul revoluției lui Tudor Vladimirescu, cereau într'un proiect de organizare politică: să se restituie țării toate drepturile ce le avea... „la leat 1641 pe când domnea Matei Basarab, când patria nu intrase încă sub jugul grecesc”.¹⁾

Cum îl prețuiau străinii, în special Turcii din Constantinopol, știm dintr'un raport pe care îl trimitea residentul Rudolf Schmid la 20 August 1643 împăratului Ferdinand la Viena comunicându-i despre Matei că e un bătrân oștean viteaz, din sângele vechilor voievozi și că a luat domnia mai mult prin valoarea și sabia sa decât prin alte mijloace și de aceea se bucură la Turci de renume, fiindcă îl știu puternic și îl consideră aproape ca pe al *doilea Mihai Vodă*.²⁾

Iar solii bulgari, trecând pe la curtea lui Matei și rugându-l să ia comanda pentru ofensiva creștinilor contra Turcilor, îi promet că va fi ales, în caz de isbândă, ca *Domn al Răsăritului*. De asemenea, regele polon, Vladislav IV, scriind lui Matei în aceeași chestiune, îl numea „Generalissimul Orientului”.

III

Domnia lui Matei Basarab s'a sprijinit pe relațiunile de bună vecinătate cu Transilvania din timpul principilor Gheorghe Rákóczi I și II, neputând avea încredere în vecinul său de peste Milcov, în Vasile Lupu, pe care – după cuvântul lui Miron Costin – „nu-l încăpea Moldova ca pe un om cu hirea înaltă și împărătească mai mult decât domnească”. Cu toate că Matei trimise o solie cu daruri la instalarea lui Vasile Lupu, care se obligase atunci a fi „una și la bine și la rău” cu vecinul său din

¹⁾ cf. Ioan C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române dela 1821 la 1828*. București 1932, p. 84.

²⁾ Hurmuzaki vol. IV, 1 p. 671-2, „ein alter, tapferer Kriegsmann von der alten Waypody Geblüet, hat durch sein Valor und Degen mehrers als durch andere Mittel das Fürstentum, an sich gebracht, und bei de Türken ein solchen Namen bekommen, dass sie ihn redutieren und schier ein andern Michel Waypoda halten...”

Muntenia, această obligație nu-l împiedică a se pregăti în primăvara anului următor (1635) să-l atace pe Matei cu scop de a-l alunga din scaun. Dar acesta prinzând de veste și luând repede măsuri de apărare, Lupu fu nevoit să-și amâne deocamdată plănuita acțiune de răsturnare.

În astfel de împrejurări se încheie în vara anului 1635 un tratat de alianță între Matei Basarab și Gheorghe Rákoczi I, care era și el amenințat de către pretendenții Ștefan Bethlen și Moise Székely, sprijiniți de Turci. Matei se obliga prin tratatul acesta, să-l ajute pe Rákoczi cu întreagă oștirea sa, apoi să-i cedeze din dijele, ce încasa anual după oile ardeleni trimise la pășunat în câmpia Țării Românești, câte 5000 fiorini și să-i dea în cinste doi cai.¹⁾ Iar Rákoczi promitea, prin diploma din 16 Septembrie 1635, în bună credință și pe cuvântul său de principe ~ in bona fide nostra és fejedelmi szónkra ²⁾ ~ că va da lui Matei ajutor împotriva oricărui dușman afară de puternicul împărat turcesc; chiar și în cazul, când s'ar ivi din partea acestuia vreo primejdie, își va da toată silința s'o înlăture și s'o potolească.

De alianța aceasta avea să profite mai întâi Gheorghe Rákoczi, pe care Sultanul îl mazili în toamna anului 1636 provocând pe Ardeleni, să-și aleagă alt principe. Matei asigură atunci pe aliatul său de întreg sprijinul Munteniei, stăruind însă în același timp pentru precizarea condițiilor de alianță, ceea ce s'a și întâmplat la 30 Octombrie 1636, obligându-se „Statuturile transilvane” să-i dea lui Matei ajutor în toate cazurile, deci și contra Turcilor și oferindu-i adăpost în vreuna din cetățile Transilvaniei, când s'ar întâmpla să fie alungat din scaunul Munteniei. Sigismund Kornis, comandantul trupelor transilvane, care isbuti să învingă la Salonta pe Ștefan Bethlen, ajutat de către pașa turcesc din Buda, a recunoscut în scrisoarea sa către Rákoczi (6 Aug. 1637) că în situațiunea or gree de atunci prietenia cu Matei Basarab și alianța cu Țara Românească le-a fost de mare ajutor.³⁾

În vara anului 1637, spre a-și pregăti pe cale diplomatică noul atac plănuit contra Munteniei, Vasile Lupu denunță pe Matei la Poartă, că ar face parte dintr'o coalițiune creștină proiectată de

¹⁾ Szilágyi Sándor, *Erdély és az északkeleti háború*, vol. I, pp. 178—179 și *Török-magyarokori államokmánytár*, IV. pp. 244—245.

²⁾ *Török-magyarokori államokmánytár*, vol. IV, p. 261.

³⁾ *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae*, vol. X, p. 117.

împăratul Ferdinand, în legătură cu Polonii, cu Tătarii și cu Țărdenii, împotriva Turcilor. Aceștia indignați trimit oaste la Dunăre. Pericolul era iminent și pentru Matei și pentru Rákoczi, pe care necesitatea apărării îi indemnase ~ cum s'a arătat ~ de mai înainte să încheie alianță defensivă. Era deci momentul ca principele Rákoczi să respecte condițiunile alianței fără șovăire și cu promptitudinea, de care dăduse dovadă bunul său aliat din Sudul Carpaților. Din menționata scrisoare a lui Kornis rezultă însă, că Rákoczi ar fi esitat la început, dar comandantul oștilor transilvane își spunea categoric părerea, că e o datorie creștinească să-l ajute pe Matei, care înainte cu un an nu a întârziat a grăbi în ajutorul Țărdenilor, când aceștia se găseau la strâmtoare; dacă nu l-ar ajuta acum, ar săvârși un sacrilegiu, pentru care mânia lui Dumnezeu nu l-ar cruța¹⁾; înafară de aceasta Țărdanii nu pot rămâne nepăsători „când arde casa vecinului”.

Amenințată Țara Românească și de Turci la Dunăre și de Vasile Lupu, care se apropia cu oastea moldovenească spre Focșani, Matei Basarab nu a întârziat a se pregăti să întâmpine pe dușman atât cu Muntenii săi, cât și cu trupele de ajutor, pe care în sensul tratatului dela 1635, Gheorghe Rákoczi era dator să i le pună la dispozițiune. Comandantul acestor trupe Ioan Kemény ~ principele de mai târziu al Transilvaniei ~ pleacă din Făgăraș (7. XI. 1637) cu câteva mii de Secui, trecu munții și se așază în tabără la Șoplea lângă Teleajin, de unde toate stăruințele lui Matei nu izbutiră a-l mișca.

Astfel i s'a dat lui Vasile Lupu prilej să se retragă fără a se fi ciocnit măcar cu călărimea lui Matei, fapt care-l indemnă pe acesta să intervină la Rákoczi cerând să fie pus comandantul trupelor transilvane direct sub ordinele lui, iar pretendentul pribeag în Transilvania, Ioan Moghilă să fie trimis fără întârziere cu trupe în Moldova, spre a lua locul lui Vasile, care trebuie învins neapărat înainte de a se produce atacul din partea Turcilor.

Rákoczi a zăbovit însă în clipa când trebuia să acționeze repede. Sfetnicul său Seredy stăruia zadarnic să-l convingă că este mai bine a preveni pe dușman, decât a fi prevenit, că datoria Transilvaniei este să-l ajute pe Matei care ~ după Dumnezeu ~

¹⁾ *Ibidem*, pp. 117-118. „Igy ha „elhadjuk (Máté vajdát) az hitszegésér az uristennek haragját el nem kerülhetjük”.

oferă *singura* garanție pentru Rákoczi. De aceea până va rămânea el pe tronul Munteniei, Transilvania poate fi liniștită, că nu va deveni teatrul războiului, dar după îndepărtarea lui, armele muntene se vor îndrepta împotriva Ardelenilor. Așezând pe Ioan Moșghilă în scaunul domnesc al Moldovei, Transilvania s'ar putea sprijini pe amândouă țările române, devenind astfel situațiunea ei mult mai puternică și mai respectată înaintea creștinătății.¹⁾

Cu toate acestea Rákoczi nu a putut fi înduplecat să dea ajutor efectiv, ci s'a mulțumit a trimite pe Mihail Tholdalagi în Muntenia, să mijlocească împăcarea între Lupu și Matei. Acesta spunea însă lămurit, că încheierea păcii cu un om nestatornic ca Lupu nu poate să aibă niciun înțeles; stăruia deci pentru continuarea lucrului început, nepermițându-i nici simțul de demnitate, să alerge cu oferte de pace după un dușman ca Lupu. Ioan Kemény arată în memoriile sale că Rákoczi a fost influențat de sfetnicul său Ștefan Kassai, să-și revoace ordinul dat pentru alungarea lui Vasile Lupu, mulțumindu-se cu rolul de mediator la încheierea păcii. Dar când i s'a amintit lui Matei intențiunea de mediator a lui Rákóczi, el a rostit următoarele cuvinte²⁾: „unde va fi cîntea mea și a principelui, unde va fi renumele națiunii noastre, dacă începem a umbla după Lupu? El, cănele, fuge dinaintea noastră și totuși nu cere pace, iar noi să-l îmblîm cu pacea? Eu cred că el a avut pace din partea noastră, dar a rupt-o și a năvălit asupra noastră. Dacă va trebui să încheiem pace, așa s'o încheiem, încât să avem credință în dăinuirea ei, dar el oare de câte ori a încheiat pace cu noi și de câte ori și-a călcat jurămîntul? El nu o va ținea nici de acum înainte; de aceea să ne vedem de treburile noastre...” În cele din urmă, intervenind și Mehemed pașa pentru pace, Matei a cedat scăpînd astfel – nu din vina sa, ci din a lui Rákoczi – un bun prilej de a-l alunga pe Lupu și de a-și asigura granițele țării din spre Moldova. Greșala lui Rákoczi de a nu se fi învoit, la moment oportun, să sprijinească proiectul lui Matei de ofensivă contra lui Lupu, avea să se răsbune mai târziu și asupra Transilvaniei, care nu s'a putut bucura la granița răsăriteană de liniștea și siguranța necesară.

¹⁾ I. Sârbu, *Matei-Vodă Bäsärabä's auswärtige Beziehungen 1632-1654*, Leipzig, 1899, p. 122.

²⁾ *Kemény János önéletrása*, ed. Szalay László, 1856, pp. 291-292.

Vasile Lupu își continuă fără astâmpăr „uneltirile contra lui Matei, în locul căruia credea că va isbuti să așeze pe fiul său Ioan, un tânăr bolnăvicios „slab și desnodat de mâni și de picioare“, cum îl înfățișează contemporanul Miron Costin. La Poartă făgăduia suma de 500.000 taleri bani gata, precum și ridicarea tributului anual pentru amândouă țările la 300.000 taleri. Pregătindu-și astfel lucrurile la Constantinopol, Vasile se socotea sigur de izbândă. Pornind un nou războiu în Noemvrie 1639, el începuse a se intitula „din mila lui Dumnezeu Domn al Moldovei și al Valahiei“.

Dar, când sosi decretul de mazilire pentru Matei, țara întreagă se grăbi a se grupa cu hotărîre în jurul credinciosului său Domn. Boierii trimiseră la Poartă un memoriu cerând menținerea lui în scaunul Munteniei chiar cu prețul tributului anual oferit de Lupu, pe care declarau că nu-l vor admite niciodată la cârma Țării Românești.

În fața pericolului iminent Matei ceru ajutorul lui Rákóczi. Acesta – cu toate că sfetnicii lui stăruiau pentru ajutorarea efectivă și neîntârziată a aliatului credincios, spunând că e în joc însăși „credința Ardealului“ – a avut o atitudine de condamnabilă duplicitate: pe generalul Șigismund Kornis l-a trimis cu oaste în regiunea Brașovului, dar fără ordin categoric de a-l ajuta pe Matei, la care plecase Gheorghe Kapronczai spre a-l amăgi, că trupele de ajutor vor sosi în curând. Iar la Vasile Lupu a trimis Rákóczi simultan pe alt sfetnic al său, românul hunedorean Acațiu Barciai, ca să-i ceară un contra-serviciu „pentru neajutorarea lui Matei“. În felul acesta principele Transilvaniei evident că lipsea nu numai de la îndeplinirea datoriei sale de aliat, ci uneltea direct împotriva lui Matei Basarab. Ioan Kemény, care avea prilej să pătrundă tainele diplomației lui Rákóczi, nu uită a nota în memoriile sale că acesta a procedat fraudulos (fraudulenter) față de aliatul său, pe care numai Dumnezeu l-a ajutat într-o împrejurare atât de critică. „Bietul Matei – scrie Kemény – nemai având nădejde în niciun ajutor, numai Dumnezeu ajutând cauza lui cea dreaptă, merse înaintea lui Lupu și îl bătă cumplit“.1)

¹⁾ Kemény János *önéletrása*, p. 294, cf. și Szalárdi János, *Síralmas magyar krónikája*, ed. Kemény Zsigmond, Pest. 1853, p. 246: „Máté vajda aperto marte, szemben való viadallal, ... igen megoeré (Lupult) és futoa szalasztotta. vala országábúl“.

În adevăr, cu ajutorul lui Dumnezeu și al bravilor săi oșteni, Matei isbândi în lupta dată între Ojogeni și Nănișori contra lui Lupu, care înfrânt s'a refugiat la Brăila și de aci la Iași. Biruința aceasta sporî faima de oștean viteaz a lui Matei Basarab nu numai în ochii propriilor săi supuși, ci și peste hotare, în deosebi la popoarele creștine din Balcani și chiar la Turcii din Stambul. Matei însuși nu se încredea prea mult în rezultatul acestei biruințe. Înțelept și prevăzător, cum era din fire, și-a dat seama, că pericolul unei noi invaziuni moldovene sau turcești – sau chiar al ambelor împreună – încă nu este înlăturat. De aceea a trimis solie la Poartă, să se justifice. Iar lui Rákoczi i-a scris subliniind importanța alianței dintre Muntenia și Transilvania, precum și pericolul, ce poate izvorî pentru amândouă din nerespectarea condițiilor de alianță. Muntenii și-au îndeplinit datoria, când se afla Rákoczi în situațiune strâmtorată; acesta însă nu.

Spre a întări din nou alianța între cele două țări, o solie munteană fu trimisă la Alba-Iulia în Mai 1640, tocmai când era dieta întrunită. Solia era condusă de mitropolitul cărturar Teofil și de Hrizea vornicul, făcând parte din ea opt boieri mari cu o mulțime de oameni ai lor. Se pare că această „deputațiune solemnă din Țara Românească” l-a cam neliniștit pe Rákoczi, care se temea de vreo supărare din partea Turcilor. De aceea în instrucțiunile date trimisului său Ștefan Szalánczi, pe la jumătatea lunii Mai, nu uită să spună, la punctul 12, că de vor face Turcii vreo întrebare despre rostul acestei deputațiuni, să le comunice că ar fi avut de scop să aranjeze numai niște chestiuni privitoare la dijmele din pășunatul oilor, precum și niște afaceri preoțești, care se desbat de obicei între vlădicii munteni și între cei ardeleni, de aceea au venit așa de mulți împreună cu mitropolitul (fővладика). Dacă însă Turcii nu vor face nicio amintire despre această solie, să o treacă și el sub tăcere.¹⁾ De astădată, în numele ambelor țări, s'a întărit cu jurământ vechia obligațiune de a se apăra cu puteri unite contra invaziunilor turcești și moldovene. Tot dela Ioan Kemény aflăm că Rákoczi nu și-a părăsit obiceiul nici acum, ci a procedat din nou cu perfidie (álnokúl) față de Matei: în diploma dată în numele țării transilvane a făgăduit ajutor și contra Turcilor și contra Tătarilor, în a sa personală a făcut însă ex-

¹⁾ *Török-magyarokori államokmánytár*, III, pp. 63-64.

cepție cu Turcii și cu Tătarii.¹⁾ Cu toate că alianța între Ardeal și Muntenia era acum înnoită, după moartea mitropolitului din Alba-Iulia Ghenadie II, întâmplată în toamna aceluiași an (Septembrie), Rákoczi nu a ținut seamă de candidatul Meletie Măcedoneanul, în interesul căruia intervenise Matei Basarab, ci a confirmat pe Ilie Jorest, fost mai înainte ieromonah la mănăstirea Putna și recomandat de Vasile Lupu pentru scaunul vlădicesc al Transilvaniei.²⁾

IV

În Noembrie 1643 a încheiat Rákoczi alianță cu Suedia, ca să participe activ la războiul de treizeci de ani, iar în Decembrie a primit ordinul Sultanului, să înceapă ofensiva contra împăratului Ferdinand III. Domnii Țărilor Române fură îndrumați și ei, să trimită trupe de ajutor în oastea lui Rákoczi. Matei satisfăcu, la începutul anului 1644, ordinul Porții trimițând o mie de călăreți dintre cei mai buni sub comanda postelnicului Constantin Șerban, nelipsind însă a-și exprima chiar în fața soliei transilvane desaprobarrea față de această întreprindere războinică a aliatului său din Nordul Carpaților, împotriva creștinilor. Lupu a trimis și el mai târziu vreo 700 călăreți dintre cei mai slabi, pentru a împlini de mântuială ordinul Porții; la începutul verii i-a rechemat însă și pe aceștia.

După ce Rákoczi termină cu succes expedițiunea contra lui Ferdinand, reușind a-și spori prin pacea de la Linz (1645) teritoriul cu câteva județe ungurene, Sultanul pretindea să sporească și tributul anual cu 5000 de taleri (de la 15.000 cât era din timpul lui Ștefan Báthory, la 20.000) ceea ce însă Rákoczi nu voia să împlinească. Din cauza aceasta s'a ivit, la 1647, o tensiune politică între Poartă și Transilvania.

Matei, cunoscând slăbiciunea Turcilor, incuraja rezistența lui Rákoczi și când trecu pe la el solul acestuia, Mihail Sava, îl sfătuia să nu se teamă de Turci, căci chiar Sultanul de ar veni cu oaste, el ca om bătrân e gata să ia comanda și să plece „cu barba lui cea albă” în fruntea oștirii.

¹⁾ *Kemény János önéletrása*, p. 295: „Itt is az fejedelem álnokul cselekedék, mert az ország diplomájában semmi exceptio nem vala, in privato maga személyében az kit ada, abban az törököt, tatárt excipialta”.

²⁾ I. Lupaș, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*. Sibiu, 1918, pp. 64-65.

V

La 15 Octombrie 1648 murind principele Transilvaniei, Gheorghe Rákoczi I, îi urmă în domnie fiul său omonim Gheorghe Rákoczi II. Față de acesta nu se simțea bătrânul Matei Vodă îndatorat în aceeași măsură ca față de părintele lui, care îl ocrotise în anii pribegiei și intervenise în câteva rânduri la Poartă, în interesul lui. De aceea în primăvara anului 1649 trimise pe cumnatul său Udriște Năsturel în solie la tânărul principe transilvan, să încerce a schimba condițiile de alianță. Misiunea diplomatică a lui Udriște a rămas însă fără rezultatul dorit. Tratatul de alianță a fost înnoit la Brașov - 18 Februarie 1650 - pe vechile baze, simțindu-se Matei Vodă îndemnat a le accepta, deoarece neastâmpăratul său dușman Vasile Lupu, cu care se împăcase la sfârșitul anului 1643, începuse din nou a țese intrigi la Constantinopol cerând tronul Munteniei, acum pentru fiul său Ștefăniță.

În Aprilie mai făcu o încercare, spre a introduce paritatea de drepturi și datorii în relațiunile sale cu Gheorghe Rákoczi II. Trimițând o solie munteană la dieta din Alba-Iulia, insistă pentru o nouă diplomă de confederațiune, pe cea veche socotind-o violată prin faptul, că nu i s'a dat ajutor transilvan efectiv în lupta contra lui Vasile Lupu. Acum cerea Matei o redactare mai categorică, spre a putea fi sigur de ajutorul Transilvaniei contra oricui; stăruia și pentru a se omite din text obligația darului în bani și în cai, arătând că situațiunea sa politică este aceea a unui Domn independent, cu excepția relațiunilor sale față de Turci, - că Muntenia are oștire mai numeroasă decât în timpul lui Mihai și că, dacă nu s'ar încheia alianța în condițiunile cerute de el, ar fi nevoit a sprijini împreună cu Vasile Lupu pe pretendentul Moise Székely. Dar Ioan Kemény îl sfătuia pe Rákoczi, să nu cedeze, căci Matei, fiind bătrân, nu va mai trăi mult.

La 25 Aprilie 1651 se încheie, în sfârșit, tratatul de alianță defensivă, prin care Gheorghe Rákoczi II promite lui Matei ajutor contra oricui, câtă vreme va împlini condițiunile cuprinse în diplomele anterioare. Matei a cedat, fiindcă avea cunoștință de planurile îndrăznețe ale lui Vasile Lupu care, măritând pe fiica sa Maria cu Ianus Radziwił, iar pe frumoasa Ruxandra cu Timuș, fiul hatmanului Bogdan Hmiliński, putea să fie sprijinit și cu ajutor din partea Polonilor și Cazacilor.

Rákoczi cunoscând proiectul lui Vasile Lupu de a-și întinde stăpânirea nu numai asupra Munteniei, ci și asupra Transilvaniei, încearcă să înduplece la 1652 pe Matei Basarab a lua ofensiva contra Moldovei. Matei răspunde însă că nu află momentul potrivit pentru atac; nestatornicului Domn moldovean nu i-a ajutat Dumnezeu la nicio întreprindere. Deși nu se teme de el, a trimis totuși oaste la granița Moldovei, ca să nu-l găsească nepregătit vreun eventual atac. Ar putea să-l prevină atacând însuși, dar motive însemnate îl îndeamnă să fie prudent, fiindcă „Țara Românească nu e ca Transilvania, nu are nicio desăvârșire satornică, *trage unul în dreapta, altul în stânga*” ... De altfel el nu se teme nici de Turci, căci împăratul lor e un copil, care-și schimbă zilnic sfetnicii. De două ori au încercat Turcii să-l mazărească, dar n’au reușit, cum vor reuși acum, când oamenii au devenit așa de mici? Și termină într’un ton optimist: De cine să ne temem, dacă țările noastre – Muntenia și Transilvania – vor păstra buna înțelegere de până acum? *Înafară de Dumnezeu, de nimeni!*¹⁾

Iată ce încredere avea Matei Basarab în puterea oștirii sale și cât de mult prețuia alianța cu Transilvania. Adevărat că alianța aceasta i-a fost de mare ajutor nu numai în luptele pentru tron. Dar și mai târziu, în cursul domniei întregi, el s’a obișnuit să considere alianța munteană-transilvană drept cel mai resistant pilastru al domniei amenințate adeseori și de către Moldova și dela Dunăre, de către Turci.

La sfârșitul anului 1652 Lupu se pregătea să atace pe Matei, care se sfătuisse cu boierii, ca în cazul unui atac moldovenesc în timp de iarnă, să se retragă spre munți cerând lui Rákoczi ajutor, în sensul tratatului de alianță. Dar atacul nu s’a produs. Dimpotrivă Lupu, ademenit de logofătul Gheorghe Ștefan, își disolvă armata de mercenari crezând că n’o să mai aibă în curând trebuință de serviciile ei. Astfel fu surprins în primăvara anului 1653, când oștirea transilvană condusă de Ioan Kemény trecu pe la Troțuș în Moldova, iar spătarul Diicul se apropia cu trupe muntene de Focșani. Cuprins de spaimă Vasile Lupu s’a refugiat la Hotin, de unde a fugit apoi în Polonia. Miron Costin crede că ar fi putut

¹⁾ cf. I. Sârbu, *Mateiu Vodă Băsarabă's auswärtige Beziehungen*, cap. X, despre *Participarea lui Matei la răsturnarea lui Vasile Vodă Lupu*,

apăra Vasile Vodă cetatea Hotinului ani de-a rândul; dar tot el adauge: „zicem, că de ar fi cutare, și cutare ar fi în alt chip; *iar nu sunt vremile sub cârma omului, ci bietul om sub vremi*“...¹⁾

După retragerea Ardelenilor și Muntenilor Vasile Lupu, cu ajutorul Cazacilor, alungă din Iași pe Gheorghe Ștefan, care se refugiază în Transilvania. Iar Lupu, împins de setea răzbunării, pornește cu ginerele său Timuș spre Muntenia să răsplătească participarea spătarului Diicu și a trupelor muntene la acțiunea lui Gheorghe Ștefan de o parte, de alta să-și ducă acum la îndeplinire vechia sa dorință de răsturnare a lui Matei Basarab. La întâia ciocnire Diicu pierdu lupta lângă Focșani, neținând seamă de sfatul lui Matei de a se mărgini numai să nelineștească pe dușman, fără a intra deocamdată în luptă deschisă.

La 17 Mai 1653 în lupta dela Finta a luat însuși bătrânul Matei Vodă comanda îmbărbătându-și ostașii ~ cum arată cronica țării ²⁾ ~ cu următoarele cuvinte părintești: „feții mei voinici rugați pe Dumnezeu și vă îmbărbătați toți gata de războiu, că iată vrăjmașul nostru Vasile Vodă sosește acum; să nu care cumva să fie vreunul cu gândul îndoit, ci cu credință și cu bărbăție, cu armele goale să le stați împotrivă, precum au fost și mai nainte, să nu care cumva numele vostru cel bun să se surpe jos, că nu ne va fi de niciun folos... Deci așa, pentru cuvintele lui cele dulci și bune, foarte se îmbărbătară și la războiu tare bătându-se toată ziua în puști și în tunuri, în săgeți, în săbii față în față, mai vârtos boierii cei mari și ai doilea cu coconii lor, tot cu săbiile goale intrau într'înși de-și țgoneau și-i răspândeau în toate părțile“. Astfel seceră Matei Vodă la Finta o biruință strălucită asupra lui Vasile Lupu și Timuș, care abia putură scăpa cu fuga. Biruința o smulse eroismul oștirii muntene și curajul bătrânului ei comandant, care luptând însuși în primele rânduri a fost rănit, „cu un glonț la piciorul stâng din josul genunchiului“.

A doua zi după luptă, la 18 Mai scria Elena Doamna, soția lui Matei, din Rucăr o scrisoare latino-română către Sibieni, cerându-le să trimită în grabă un chirurg pentru tămăduirea boierilor răniți în luptă „întru iuțimea războiului“. Se pare că Doamna

¹⁾ I. Lupaș, *Miron Costin și concepția lui filosofică-religioasă asupra istoriei* în colecțiunea „Studii, conferințe și comunicări istorice, vol. II, Cluj 1940, p. 283.

²⁾ Ed. 1859, pp. 93-94.

Elena, a doua zi după lupta dela Finta, încă nu avea cunoștință de rana bărbatului ei, căci dacă ar fi avut, făcea de sigur pomenire de ea în scrisoarea aceasta.¹⁾

Sprijinul, ce i s'a dat de astădată lui Matei din partea lui Rákoczi, nu a fost prea însemnat. Abia vreo 800 de luptători ardeleni i-au venit în ajutor, între ei 200 Secui.²⁾ Dar s'vonindu-se că Turcii ar fi proiectat să-l ajute pe Vasile Lupu cu oaste nouă de vreo 50.000, Rákoczi arată într'o scrisoare adresată mamei sale la 5 Iunie 1653 că se simte obligat a-i da lui Matei Vodă orice ajutor ar cere, fiind aceasta și o datorie de conștiință (lelkünkben járó dolog) și una fixată prin tratate.³⁾

Svonul s'a dovedit însă lipsit de temei și astfel ajutorul lui Rákoczi contra lui Vasile Lupu nu a mai fost necesar. Poarta otomană l-a părăsit pe nenorocitul Vasile Lupu, iar lui Matei i-a exprimat laudă pentru biruința dela Finta îndrumându-l totodată să persiste în fidelitate către puterea suzerană.

După biruința dela Finta ar fi fost în drept Matei Basarab să aștepte zile de liniște. Dar nu s'a întâmplat așa. Pe lângă întristarea ce i-a pricinuit moartea soției sale, Doamna Elena, în August 1653, sfârșitul domniei i-a fost tulburat și de necuviința dorobanților și seimenilor care răsvrătindu-se împotriva lui, când se întorcea dintr'o „plimbare către Argeș”, nu-l mai lăsară să intre în Târgoviște „zicând ~ cum arată cronica anonimă⁴⁾) ~” că de acum înainte nu le mai trebuie să le fie lor Domn, ci sau să iasă din țară sau să se călugărească. Deci așa a șezut cu toți boierii lui obidit din josul orașului trei zile, și nici pâne nu lăsau să-i aducă să mănânce din averea lui și din toată cîntea domniei lui... O! ~ exclamă cronicarul, ~ câtă obidă era lui Matei Vodă, unde știa, cât bine le-au făcut și acum își bat joc de el; și chemă pe toți credincioșii lui boieri și slugi și le zise: o dragii mei! știți cât muncii de ținui țara și mă nevoii de o strănsei la moșiile lor, și o păzii de nu o călcă nicio limbă; și în zilele mele crescură și se însurară și făcură copii și se îmbogățiră toți, mai vârtos zic

¹⁾ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj 1940, p. 252.

²⁾ Szilágyi Sándor, *A két Rákoczi György fejedelem család levelezése 1632-1660*. (Correspondența familială a celor doi principii Gh. Rákoczi dela 1632-1660), în *Mon. Hist. Hung. Diplomataria*, XXIV, p. 458.

³⁾ Ibidem p. 460.

⁴⁾ *L. c.*, pp. 98-99.

de acest neam dorobățesc, tot dintr'acest pământ al Țării Românești și neavând ei nici o nevoie dela mine, nici dela alții. Iară diavolul cel nepoftitor de binele omenesc, iată cum intră întru ei de i-au nebulit și au știu ce fac" ...

Cu sufletul mâhnit de ingratitudinea brutală a foștilor săi oșteni, își încheie Matei Basarab cursul vieții și al domniei, în primăvara anului 1654, într-o Duminecă dimineața (9 Aprilie).

Vestea morții lui ajunge curând la cunoștința aliatului său Gheorghe Rákoczi II, care într-o scrisoare trimisă din Uioara văduvei sale mame, Susana Loránfi, o comunică astfel: „a murit sârmanul Matei Vodă înainte cu o săptămână... domnul Boros, fiind la curtea din Târgoviște, a aflat știrea aceasta, trimițându-ni-o și nouă numai cu graiul, prin poștă; de atunci nu s'a mai întărit din nou știrea aceasta; de-ar da Dumnezeu să nu fie adevărată; dar ne temem că vor s'o ascundă poate numai de noi, trimițând în astfel de loc după voevod. Cu toate acestea Domnul Boros ne-a vestit, că lui Constantin, care în timpul războirii bietului Domn a fost serdarul oștilor muntene, i-ar fi dat ei înșiși scaunul de voevod; dar abia putem crede, căci, deși e fecior de voevod, nu-i din pat legiuit, doar a fost și crestat la nas".¹⁾

Atât știrea despre moartea lui Matei Basarab, cât și aceea despre alegerea lui Constantin Șerban erau însă deplin adevărate, oricât le-ar fi dorit Rákoczi altfel. Frecventa amintire a Domnului Țării Românești chiar și în corespondența familiară a celor doi Gheorghe Rákoczi poate servi ca o dovadă a măsurii, în care amândoi se simțeau legați de dânsul și prin legături de prietenie și prin acelea de interese politice comune, exprimate pregnant la 1652 de Matei Basarab prin cuvintele: de cine să ne temem, dacă țările noastre Muntenia și Transilvania - vor păstra buna înțelegere? Inafară de Dumnezeu, de nimeni!

VI

Din cuprinsul acestei comunicări comemorative răsar, cred, în mod firesc concluziunea că la isbânda lui Matei Basarab, din toamna anului 1632, au colaborat mai mulți factori, între care rolul principal l-au avut, pe lângă vitejia și valoarea lui personală, alipirea boierimii oltene la început, apoi încrederea nepre-

¹⁾ Szilágyi Sándor, *l. c.*, pp. 483-484.

cupețită a țării întregi, și în măsură destul de însemnată sprijinul ostășesc și diplomatic trimis din partea Transilvaniei.

Așa a fost cu puțință ca strălucita lui domnie de 22 de ani să poată fi inaugurată în condițiuni de demnitate națională, puțin obișnuite în cursul veacului al XVII-lea și pe care abia dacă le mai găsim la câțiva domnitori ai Țării Românești din acest veac, cum au fost Radu Șerban și fiul său Constantin sau martirizatul Constantin Brâncoveanu, ale cărui oseminte au ieșit acum la iveală din mormântul tainic de lângă altarul bisericii Sf. Gheorghe cel Nou.

Relațiunile lui Matei Basarab cu Transilvania nu erau numai cele impuse de necesitatea apărării comune față de niște dușmani amenințători și pentru țara din Sudul, ca și pentru cea din Nordul Carpaților. Nu erau dictate numai de interesele politice momentane, ci și izvorâte din preocupări de ordin sufletească. Câtă vreme a știut rămășițele trupești ale părintelui său așezate în biserica Mitropoliei ortodoxe române din Transilvania, gândul i se îndrepta mereu spre Alba-Iulia, de unde exhumându-le a înțeles să le așeze spre odihna de veci în mănăstirea Arnota. Pe Românii ardeleni n'a uitat să-i ajute și încurajeze în lupta lor pentru apărarea creștinii străbune, cu ajutorul căreia s'au perpetuat legăturile de unitate sufletească peste toate granițele vameșilor vremelnici. Când s'a simțit Constantin Brâncoveanu îndemnat să facă prin hrisovul său din 25 Mai 1698 o însemnată danie bănească pe seama Mitropoliei transilvane „ce se învâluește ca o corabie în mijlocul valurilor mării fiind între multe feluri de eretici necredincioși și se năpăstuește dela dâșii în multe chipuri“, nu a uitat să amintească în cuprinsul hrisovului că a făcut „aceasta... văzând și hrisoave iscălite și pecetluite“ ale antecesorilor săi „întru Dumnezeu răposații strămoșului domniei mele *Io Matei Basarab voevod* și a lui Costandin Vodă Șerban și încă și hrisovul lui Antonie Vodă“¹⁾.

Dacă s'au păstrat și dovezi materiale, documente, inscripțiuni, tipărituri și odoare bisericești²⁾ vestind până în zilele noastre soliditatea părintească a bunului Matei Vodă Basarab pentru așezămintele românești din Transilvania, ele nu pot reda în proporții juste întreagă generositatea lui, deoarece pătruns de sfatul crești-

¹⁾ Cipariu, *Arhivou pentru filologie si istorie*, p. 453, și I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, p. 322 și 461.

²⁾ Cf. și *Analele Academiei Române*, 1932, p. 20.

nesc „să nu știe stânga ce face dreapta“, numeroase acte ale dărniciiei lui domnești a știut să le săvârșească fără să fi lăsat vreo mărturie scrisă despre împlinirea lor. A putut să aibă în privința aceasta mulțumirea sufletească de a fi fost un stăpânitor al poporului român și dincolo de granițele politice ale Țării sale.

În privința relațiilor sale cu Gheorghe Rákoczi I și II, adevărat, că a fost sortit să aibă din partea celui dintâiu mai multe decepții decât satisfacții. Loialitatea lui de aliat nu a fost totdeauna răsplătită cu măsură egală. Dar Gheorghe Rákoczi II recunoștea în scrisoarea dela 1653 că trebuia să-l ajute pe bătrânul Matei, fiind aceasta și o datorie de conștiință și una izvorită din tratate. Relațiunile de bună vecinătate, de alianță statornică, ade-seori chiar de prietenie între domnitorii Țării Românești și ai Transilvaniei formează, fără îndoială, preludiul istoric al tendințelor de unitate politică desăvârșită, la înlăptuirea căreia generațiunea noastră s'a învrednicit să participe cu toate sacrificiile cerute de vijelia împrejurărilor războinice și cu toată înălțarea sufletească de care a fost capabilă.

BIRUINȚA LIMBII ȘI A CULTURII ROMÂNE IN CURSUL VEACURILOR XVI-XVII

Curentul de reformă religioasă, care a trezit în țările europene o vie mișcare progresistă cu îndepărtate consecințe prielnice în domeniul literaturii și culturii naționale a diferitelor elemente etnice, a pătruns repede și în țara Transilvaniei. Tocmai pe la jumătatea veacului al XVI-lea reușise această țară să se emancipeze de sub tutela supărătoare a Regatului ungar constituindu-se, cu ajutorul ocrotirii otomane, ca Principat independent de pomenitul Regat.

Această esențială schimbare în viața politică transilvană a putut fi promovată, sub raport sufletesc, și prin curentul de reformă religioasă. În fragmentul nord-vestic al Regatului ungar, stăpânit de Habsburgii hipertatolici, noul curent a întâmpinat opoziție puternic organizată, câtă vreme în Transilvania a găsit drum larg deschis spre diferitele elemente etnice din cuprinsul acestei țări.¹⁾

Astfel, sub raport religios, a putut înregistra istoria Transilvaniei din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea împetrișarea țării cu cele trei nuanțe confesionale protestante (luteranism, calvi-

---

¹⁾ Cu privire la situațiunea numerică a elementului etnic românesc superioară și atunci, față de oricare din celelalte elemente etnice transilvane cf. relatarea contemporanului Antonlu Verančić, „*De situ Transilvaniae Moldaviae et Transalpiniae*”, care scrie: „*adjungam tamen et Valachos, qui quamlibet harum (sc. trium nationum) facile magnitudine aequant, verum nulla illis libertas, nullum proprium jus, praeterquam paucis districtum Hazak incolentibus, in quo regia Decebali creditur extitisse, qui tempore Johannis Huniades, inde oriundi, nobilitatem, quod semper contra Turcas pugnant affuerunt, adepti sunt. Caeteri plebei omnes... sparsi hinc inde per totum Regnum... vitam ducunt*” (apud L. Szalay, *Verančić Ant. összes munkái* vol. I. Pest, 1857 p. 143 și Al. Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice pentru România* vol. I, București 1863.

nism și unitarism), cărora dietele transilvane s'au grăbit a le încuviința succesiv dreptul de cetățenie declarându-le, alături de catolicism, ca religii admise („recepte”). Românii ortodocși erau însă amenințați prin hotărîrea dietei sibiene dela 1566 cu expulzarea din țară, dacă se vor împotrivi să accepte reforma protestantă. Amenințarea a și fost tradusă în realitate. Episcopul Sava din Lancrăm împotrivindu-se a-și schimba credința ortodoxă, spre a primi ceva din doctrina protestantă, fu nevoit să părăsească Transilvania, iar casa, curtea și grădina care fusese proprietatea episcopiei, a trecut mai târziu în stăpânirea Sașilor din Sebeș-Alba.¹⁾

Pe la 1570 fisionomia confesională a Transilvaniei era croită în liniile sale directive, rămânând ca ulterioara dezvoltare să completeze cadrele inițiale, sporind numărul credincioșilor aparținători diferitelor confesiuni de nuanță protestantă. Trecerea acestora dela o confesiune la alta devenise un fenomen din cele mai frecvente în viața transilvană. Nu lipsesc nici dovezile relative la trecerea unor catolici sau protestanți în sânul bisericii românești ortodoxe.

Curentul de reformă religioasă a făcut și printre Românii Transilvaniei unele cuceriri, care au rămas însă de scurtă durată. Proiectata stărpire a datinilor religioase străvechi s'a frânt de tradiționalismul adânc înrădăcinat în sufletul poporului român. O grăitoare dovadă a luptei îndelungate între tradițiunea triumfătoare și între Scriptura militantă s'a păstrat în interesantul memoriu scris, mai târziu, de preotul protestant Andrei Mathesius, jeluindu-se că în preajma sărbătorilor Crăciunului credincioșii săi nu au altă grijă mai mare decât să se adune laolaltă spre a învăța să cânte *colinde românești* (pe care el le stigmatiza ca pe niște cântece ale Satanei = Teufelsgesänger). Toate încercările lui de a-i abate dela această deprindere predilectă, ~ citându-le texte din Biblie ~ erau zadarnice, fiindcă ei răspundeau că rămân pe lângă ce au *pomenit* din bătrâni („Sie aber blieben bei ihrem *Pomenit*“...²⁾

Succesele efemere obținute de agenții reformei religioase printre Români au găsit o dovadă oficială în hotărîrile sinodului convocat la 1569 în Aiud, de către episcopul Pavel din Turdaș. Aci s'a admis cu votul unanim al preoților participanți desființarea practicelor religioase întemeiate numai pe tradițiune, precum

¹⁾ cf. I. Lupaș, *Der Einfluss der Reformation auf die rumänische Kirche im 16. Jahrhundert* în vol. *Zur Geschichte der Rumänen*, Sibiu, 1943, p. 135,

²⁾ Idem, *ibidem*, p. 220, n. 3.

și dreptul preoților văduvi de a se recăsători. Mai târziu însă prin măsurile luate în dieta dela Alba-Iulia, în vara anului 1600, chiar în urma stăruințelor lui Mihai Viteazul, tradițiunea ortodoxă a rămas totuși stăpânitoare asupra sufletului românesc. Li se poate aplica în parte și Românilor din Transilvania pentru jumătatea a doua a veacului al XVI-lea observațiunea preotului suedez Hildebrandt, care la 1657 scria în notele sale de călătorie că ar fi găsit în țara aceasta un astfel de *vālmāşag de religiunt*, încât zilnic ar fi văzut Țărdeleni închinându-se unor *Dumnezei străini*¹⁾ În vâţatul preot braşovean Dobre fixase pe un manuscris de *Molitt peľnic slapon* dela 1569 o însemnare, din cuprinsul căreia este evident că între locuitorii Braşovului erau frecvente cazurile de trecere dela catolicism și protestantism la biserica creştină ortodoxă. De aceea însemnarea spune că, de câte ori se ivesc asemenea cazuri, cei ce vor să primească taina sf. botez, trebuie să se lapede „de toată legea latinească și de a lui *Mărtin Ereticul* (Luther) și de toate ereșele lor și de toate hulele lor, cu care hulesc pe Duhul sfânt și pe Precista și pre sfinții lui Dumnezeu și pre sfintele icoane“.²⁾

Această diversitate religioasă, care constituie o notă fundamentală a istoriei și a vieții transilvane din ultimele patru veacuri, a avut sub raport cultural urmări însemnate, străduindu-se fiecare nuanță confesională să-și cucerească un număr cât mai mare de credincioși atât cu ajutorul cărților tipărite în proastele tipografii ale veacului al XVI-lea, cât și cu al școalelor întemeiate, în același veac, prin centrele urbane mai importante. În vâţământul primar al Transilvaniei datează, cel puțin în orașele săsești, încă din veacul al XIV-lea iar cel secundar, ca produs al curentului de reformă religioasă, se ivește în al XVI-lea veac, de când s’au păstrat și câteva știri despre începuturile unui învățământ superior în cuprinsul acestei țări.

Între anii 1525–1530 se proiectase în orașul Sibiu o modestă universitate cu caracter medieval dominican, în serviciul

1) „in Siebenbürgen solch ein Religions-Gemeng, dass man fast alle Tage frembde Götter ehren sahe“. Franz Babinger, *Conrad Jacob Hildebrandt, dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel* (1656–58). Leiden, 1937 și *Anuarul Inst. de Ist. Nat.* Cluj vol. VII, p. 617.

2) Cf. I. Prișcu, *Din două manuscrise în revista Tăra Bărsel* din Braşov 1930, An. II, p. 131.

căreia sunt amintiți „fratele Francisc din Sighișoara” ca „lector theologiae” și „fratele Luca din Bistrița” ca „lector philosophiae”. Informațiuni ulterioare despre existența și activitatea acestui „*studium generale Cibiniense*” lipsesc probabil din cauza turburărilor ce s’au deslănțuit asupra țării ¹⁾ prin îndelungatele frământări dintre partizanii celor doi pretendenți: Ioan Zápolya și Ferdinand Habsburgul.

Curentul protestant prinzând rădăcini în Transilvania, a primejduit catolicismul secularizându-i, prin hotărîrea dietei ținute la Cluj în primăvara anului 1556, averile bisericesti și mănăstirești. Veniturile acestor averi au fost date în grija unor administratori de încredere cu menirea anume ca, după cum va hotărî șeful Statului, să fie întrebuințate în scopuri școlare. Astfel se stirbește principiul medieval, care lăsase problema școlară în grija bisericii, triumfând doctrina protestantă modernă, care ținea să îndrume rezolvarea acestei probleme spre sfera puterii de Stat.

În anul 1567 proiectase tânărul principe Ioan Sigismund înființarea unei Universități în orașelul Sebeș-Alba. Pentru organizarea ei intenționa să cheme pe Caelius Curio din Basel, precum și alți savanți cu renume din Italia și din Germania. Dar boala și moartea prea timpurie (1571) l-au împiedecat întru realizarea acestui proiect.²⁾

Astfel înființarea celei dintâi Universități transilvane a întârziat până la 1581, când Ștefan Báthori, care întruchipa în persoana sa demnitatea de rege al Poloniei cu aceea de principe al Transilvaniei, semnează la Vilna (12 Mai) actul fundațional întemeind la Cluj o Universitate cu 3 facultăți (teologie, filosofie și drept) cu scop ca cei ce vor termina studiile în ele, să poată fi înaintați la gradul de „bacalaureați, magistri sau doctori” încuviințându-li-se prin aceste grade tocmai aceleași drepturi, demnități, distincțiuni și onoruri, pe care le-ar fi putut obține în academii italiene, franceze, spaniole sau germane.³⁾ În fruntea ei așe-

¹⁾ Cu privire la menționatul *Studium generale Cibiniense* cf. Harsányi András, *A domokosrend Magyarországon a reformáció előtt* (Ordinul dominican în Ungaria înainte de renaștere). Budapesta, 1938, p. 234.

²⁾ cf. Szentmártoni K., *János Zsigmond erdélyi fejedelem élet és jellemrajza* (Viața și caracterul principelui transilvan Ioan Sigismund). Cristur, 1934 rec. în *Anuarul Inst. de Ist. Naf.* Cluj VI, p. 623-627.

³⁾ cf. Onisifor Ghîbu, *Universitatea Daciei Superioare*, București 1929, p. 3.

zase pe iezuitul italian Antonio Possevino, care atribuisese lui Ștefan Bathori atâta iscusință diplomatică, încât afirma că *numai* el ar fi fost în stare să înduplece pe Ruși a primi catolicismul. Una din facultățile acestei Universități Clujene era cercetată la 1585 și de nepotul mitropolitului transilvan Ioan Prislopeanu.

În veacul următor a înființat Gavriil Bethlen colegiul universitar din Alba-Iulia, care la moartea lui (1629) era încă neisprăvit, iar mai târziu a fost ars cu prilejul invaziunii „turco-tătare” (1658). Acest colegiu avea 40 de „alumni”, care purtau barbă și învățau stilul, retorica, logica, teologia și metafizica. Printre profesorii lui, aduși din străinătate, erau oameni vestiți ca Martin Opitz cel entusiasmat de obiceiurile și de firea poporului român, ca Heinrich Bisterfeld și Isacus Basirius, care se numea „*S. S. Theol. Doctor ac publicus professor in Universitate Albensi Transilvaniae*”, și la 1655 a publicat în Alba-Iulia o *Congratulatio publica* despre biruința lui Gheorghe Rákoczi II asupra seimenilor din Țara Românească.

Progresul realizat de celelalte națiuni transilvane în domeniul școlar și cultural nu putea să lase indiferenți nici pe Români. Cu toate că ei nu erau sprijiniți nici din partea Statului și nu aveau nicio burghezie consolidată, cum era cea săsească, au fost în stare totuși să pornească pe calea progresului cultural atât prin numărul impunător al tipăriturilor, care dela Catehismul din Sibiu (1544) și până la Biblia din București (1688) au dat o întreagă literatură bisericească națională, cât și prin organizarea câtorva școli ca cele din Brașov, Caransebeș, Lugoj, Hațeg, Săliște, Geoagiu, Făgăraș. Dintre ele mai cunoscut este progresul realizat de vechea școală de lângă biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. De soarta ei se interesa părintește însuși episcopul Pavel din Turdaș, cercetând în persoană și îndemnând pe susținătorii și slujitorii ei să fie cât mai plini de râvnă *în răspândirea cărtii românești*. Pe la 1570 școala aceasta avea chiar două secțiuni, corespunzând cea dintâi gradului de învățământ primar, iar cealaltă celui de învățământ secundar. Prin stăruințele luminatului protopop Mihai, contemporanul și omonimul lui Mihai Viteazul, s’au putut strânge din colecte benevole dela neguțătorii brașoveni și dela „blagocestivii voievozi și dela cinstiții boeri din Țara Românească” sumele necesare ca în locul clădirii slăbite („scăzute”) prin vechime, să poată fi înălțată aci în curtea bisericii Sf. Nicolae, o nouă

școală românească („să ridice școala de iznoavă“). Edificiul construit din piatră la 1597, servind în timpul de față ca „Muzeu bisericesc“ poate fi văzut în curtea bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, câțiva pași dela intrare, la stânga.¹⁾

Deși asuprit, persecutat și izgonit din exercițiul drepturilor civile și politice, poporul român din Transilvania era ~ chiar după constatarea unui istoric maghiar ~ un factor de importanță mai decisivă, pentru soarta acestei țări, decât vreunul dintre elementele etnice privilegiate. Era „jăratecul care ardea sub spuză.“²⁾

Dacă jăratecul arzând sub spuză nu era încă ajutat de imprevizurări să izbucnească într'o flacără mistuitoare a pledecilor din calea unirii perpetue a celor trei țări din Carpați sub o singură cărmuire politică, în schimb în domeniul vieții sufletești, religioase și culturale, strădaniile spre unitate și solidaritate, la adăpostul bisericii străbune, au putut înregistra în cursul veacului al XVII-lea însemnate progrese.

Cu ajutorul unor ierarhi luminați ca „feciorul de Domn“ Petru Movilă dela Chiev, care s'a îngrijit să trimită tipografi și dascăli pe seama fraților săi de sânge din Principatele Române, ca Teofil, Ștefan și Teodosie Veștemeanul ~ mitropoliții Ungrovlahiei ~ ca Varlaam și Dosoftei ai Moldovei, ca Ghenadie al II-lea, Ilie Iorest, Simion Ștefan și Sava Brancovici ~ Brâncoveanul ai Transilvaniei, au putut fi îndrumate spre izbândă vechile strădanii pentru afirmarea drepturilor limbei românești atât în Nordul, cât și în Sudul Carpaților.

Toți cei ce au contribuit, cu graiul sau cu tiparul, la organizarea școalei sau la răspândirea cărții românești de o latură și de alta a munților ocrotitori, erau povățuiți de ideea lămurită

¹⁾ Cu privire la progresul realizat în Brașov de cultura germană și română cf. K. K. Klein, *Deutsches Schrifttum in Siebenbürgen*, Dresden, 1930; Idem, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*, Hermannstadt, 1935 și N. Sulică, *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite în Volumul omagial Const. Kirilescu*, București 1937. Cf. și opinia profesorului și publicistului italian Roberto Fava, relativă la afirmațiunea lipsită de temelie, că toată dezvoltarea culturii române din sec. XVI ar fi rezultat numai dintr'o imagină generoasă a culturii maghiare în studiul „*La questione romana*“ Parma, 1894, p. 54-55: „La cultura magiara ch'era essa pure in quel tempo allo stato puramente rudimentale, non poteva dare agli altri quanto mancava a lei stessa“.

²⁾ Makkai Ernő, *Bethlen Gábor országalkotó politikája*, Cluj 1914, p. 14.

spre unitate națională prin credință, limbă și cultură așa, cum apare această idee lămurit rostită prin cuvintele din predoslovია *Noului Testament* a lui Ștefan Simion dela 1648: „Bine știm că *cuvintele trebuie să fie ca banii*, că banii aceia sunt buni care umblă în toate țările, așa și cuvintele acelea sunt bune care le înțeleg toți. Noi drept aceea ne-am silit, de în cât am putut, să izvodim așa, cum să înțeleagă toți, iară să nu vor înțelege toți, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuiia ce-au răsfirat Rumânia printre alte țări, de și-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăesc toți într'un chip¹⁾).

Ăceastă plastică asemănare a cuvintelor cu banii arată conțina solicitudine a scriitorului transilvan pentru o limbă românească unitară, care să poată fi înțeleasă deopotrivă de toți fiii neamului său, „răsfirați printr'alte țări“. Asemănarea însăși nu era decât traducerea unui dicton latin, cu largă răspândire în veacurile XVI–XVII: „*verba valent sicut nummi*“. Scriitorul menționatei prefețe dela 1648 a izbutit să aplice, cu laudabilă iscusință, sensul acestor cuvinte latinești subliniind pregnant și convingător, năzuința neîntreruptă spre unitate națională cu ajutorul cărților bisericești precum și neistovita râvnă de a cobori graiul Scripturilor sfinte pe înțelesul tuturor Românilor din oricare lature a teritoriului lor etnic.

Râvna aceasta nu era numai o pornire firească, trezită prin influența binefăcătoare a reformei religioase husite, luterane și calvine împotriva slavismului,²⁾ ci ea deschidea în același timp și

¹⁾ Cf. I. Lupaș, *Documente istorice transilvane* vol. I, Cluj, 1940, p. 243.

²⁾ În recenta publicațiune a profesorului N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi* vol. I, p. 15, este apreciat mai favorabil, decât se obișnuia până acum, efectul slavismului în trecutul românesc, subliniindu-se că „slavismul, oricât s'ar părea de paradoxal la prima vedere, a contribuit într-o măsură oarecare la păstrarea intactă a unității noastre etnice. Căci, dacă noi în epoca de așezare a vieții noastre românești, am fi avut în biserică și în viața de Stat aceeași limbă ca și Ungurii, atunci este probabil că, precum o parte din pătura conducătoare a poporului nostru din Ardeal – care sub presiunea statului primind catolicismul și mai târziu calvinismul – s'a pierdut în nobilimea maghiară și a fost desnaționalizată, tot astfel nu ar fi fost exclus ca în aceleași împrejurări și o parte din pătura populară să fi fost pierdută pentru românism. Ortodoxia și slavismul nostru au format într-o vreme, în care credința religioasă era o puternică realitate sufletească, cimentul care a ținut strâns legate sufletește ramurile neamului răzlețite și încăpute sub stăpâniri diferite“.

o luptă nouă contra străinismului de formă apuseană cum arată aceste cuvinte din prefața Psaltirii tipărite în Alba-Iulia (1651): „rugăciunile și cântările și alte slujbe dumnezești numai ce-s în deșert în limbă străină și înaintea lui Dumnezeu încă nu-s voite... și cu vină se vor păgubi ceia ce slujesc slujba dumnezească în limbă străină neînțelegând-o, cum fac papii dela Roma și cei bărați (călugări) și paterii (preoți) ce se chiamă părinți, care nimic nu știu carte și cântă Tatăl Nostru și Ave Maria și psalmii în limbă străină fără de toată știința, că aceia-s ca gaițele și ca pasărilor, care-s fără de toată știința și încă vor să grăiască ca și omul“.¹⁾

Când propaganda religioasă-calvină, sprijinită puternic de câțiva principii transilvăni ai veacului al XVII-lea, părea să amenințe, prin „Catehismul“ tipărit la Alba-Iulia cu cheltuiala lui Gheorghe Rákoczi I, unitatea sufletească a neamului românesc, – din capitala Moldovei a răsunat cuvântul apărării ortodoxe prin condeiful talentatului mitropolit Varlaam, cel laudat de Mihail Eminescu pentru că a făcut „să vorbească Duhul Sfânt în limba neamului românesc, să redea în graiul de miere al coborâtorilor armiiilor romane Sf. Scriptură și învățăturile blândului Nazarinean“.

Mai ales la frământarea sufletească a Românilor din Transilvania se gândea mitropolitul Varlaam tipărind în Iași la doi ani după *Cazania* închinată ca „un dar limbii românești“ ~ *Răspunsurile* (1645) prin care s'a simțit dator să combată rătăcirile Catehismului dela Alba-Iulia. „Predoslovie“ și-o începea Varlaam cu aceste versuri concludente: „*Nu să laude nimeni de bună credință, de n'are lucruri bune prea cu socotință*“ – o perifrază a cuvântului biblic: „credința fără fapte moartă este“. – Credincioșilor săi pravoslavnici, de sub stăpânirea calvinului Rákoczi, ținea luminatul ierarh din scaunul mitropolitan al Moldovei să le împărtășească următoarele cuvinte, izvorite din neadormita lui grijă pentru unitatea sufletului românesc: „fiii mei, întru Christos iubiți, scris-am asupra acestui Catehism nou, cu carele cei dinafară de pravoslavie au nădăjduit să vă sperie cu mărturiile Scripturii Sfinte, să vă înșele întru erezia lor cea rătăcită. Ce-am scris, una-i pentru să puteți sta împotrivă, când va fi vreme de nevoie, alta pentru ca să vă aflați întru învățăturile pravoslaviei întăriți ca

¹⁾ Cf. *Bibliografia Veche Românească* vol. I, la a. 1651.

niște stâlpi neplecați și neclătinați... Dacă ar fi cine ar fi să vă învețe altă credință, măcar dacă ar fi inger din cer, să nu-l credeți, ci să-i ziceți *anathema* și să vă lepădați și să vă depărtați de unul ca acela... nu vă temeți de ceia ce ucid trupul, că sufletul nu-l pot ucide..."¹⁾ Și nu l-au putut. Unitatea sufletească a neamului românesc a triumfat împotriva tuturor încercărilor potrivnice, repetate din veac în veac cu neistovită stăruință. Ea a rămas așezată pe piatra credinței servind aceasta ca temelie nesdruncinată pentru toate creațiunile culturale și artistice ale poporului român, care toate poartă în chip vădit pecetea darului Duhului Sfânt al ortodoxiei ocrotitoare, peste toate granițele politice efemere, a unității sufletești perpetue între toți fiii acestui popor.

Păstrarea unității sufletești a putut fi garantată fiindcă a reușit să străbată *Cartea Românească* a lui Varlaam din Moldova, ca și ale mitropoliților Teofil, Ștefan, Teodosie și Antim din Ungrovlahia, ca și ale urmașilor de mai târziu, pretutindeni la Români dintre Carpați și Tisa, găsindu-se până în timpul de față exemplare din aceste tipărituri ~ pregătitoare și paznice ale unității naționale ~ prin altarele smeritelor biserici dela sate, răsfirate până în cele mai dosite unghiuri ale pământului românesc. A fost cu putință, fiindcă împreună cu astfel de cărți se refugiau adeseori din Răsăritul și din Sudul Carpaților până prin ținutul Bihorului și al Maramureșului dieci ~ scriitori indeletnicindu-se în adăposturile lor tănuite, ani de-a-rândul, cu pregătirea și răspândirea manuscriselor românești de cuprins felurit.

Interesul pentru izvoarele de lumină creștinească și românească din Răsăritul Carpaților se trezise pe la mijlocul veacului al XVII-lea, nu numai în cercurile conducătorilor bisericești ai Transilvaniei, ci până jos în straturile țărânimii. Există în privința aceasta dovadă sigură, ieșită la iveală din arhivele Sibiului, unde s'a păstrat textul german al *testamentului* făcut de văduva *Stanca*, soția lui *Oprea Alămanuț* din Săliște, la 28 *Noemorie* 1651. Această văduvă credincioasă, simțind că i se apropie sfârșitul, a ținut să fie eternizată în „protocolul scaunului Săliște” dorința ei cea din urmă cu privire la împărțirea smeritei sale averi între

¹⁾ N. Drăganu, *Codicele pribeagului Gheorghe Ștefan, voevodul Moldovei în An. Inst. de Ist. Naț. Cluj*, vol. III, p. 245 și I. Lupaș, *Studii, conf. și com. ist.* v. II, Cluj 1940, p. 279-280.

două fiice și doi fii : Stanciu și Oprea. Despre acesta din urmă spune că și-a primit din moștenirea părintească partea, ce i se cuvenea, când a *plecat în Moldova să învețe carte* („um Schrifft zu lernen“).¹⁾

Cazul fiului de oier Oprea Alămănuț dela 1651, doritor să se lumineze la școala din Moldova – poate chiar la cea dela Trei Ierarhi, înființată în timpul lui Vasile Lupu (1634-1653) – este deci cunoscut din cuprinsul testamentului văduvei sale mame Stanca. Dar câte cazuri asemănătoare vor mai fi fost, despre care nu s’au păstrat ori nu au ieșit până acum la iveală dovezile de trebuință ?

Mitropolitul Dosoftei al Moldovei izbutind să îmbrace în versuri de frumuseță nouă tânguirile Psalmistului, traducerea sa tipărită la 1673 în mănăstirea Uniev (Polonia), avu darul să străbată peste toate granițele vameșilor, pătrunzând chiar în cântarea populară din Transilvania, unde se pot auzi încă și în timpul de față, într’o Duminică din păsimesi, acești psalmi intonați după traducerea lui Dosoftei :

La apa Vavilonului
Jelind de țara Domnului
Acolo șezum și plânsem
La voroavă de ne strânsem
Aducându-ne aminte
Plângeam cu lacrimi fierbinte
Și bucline ferecate
Lăsam prin sălci aninate...

Precum Varlaam tipărindu-și Cazania (1643) se gândea la „*toată seminția*“ pravoslavnică românească, la fel îmbrățișa în prefața Liturghiei (Iași 1679) și mitropolitul Dosoftei cu gândul său de părinte nu numai pe credincioșii săi din Moldova, ci „*tot neamul românesc*“.

La Alba-Iulia se tipărise cu cheltuiala lui Acațiu Barciai, la 1648, un *Catehism cu litere latine* pe seama școalelor românești din Banat, – folosit mai târziu și de cele din Transilvania, cum era școala cu internat din Făgăraș. Din legea de organizare a

¹⁾ I. Moga, *O însemnare despre legăturile culturale cu Moldova în sec. XVII în An. Inst. de Ist. Naț.* III. p. 563 – cf. și Valeriu Branice, „*Muzică și dansuri la Români în veacurile XI și XVII în Anuarul XII al Societății pentru Fond de teatru român*“, Brașov 1909, p. 13-28.

acesteia dela 3 Aprilie 1657 se vede, ce fel de îndatoriri aveau dascălii și preoții români din Țara Oltului în jumătatea a doua a veacului al XVII-lea.¹⁾

*

Se cuvine a face aci amintire și de gândul desrobirei din jugul turcesc, gând ce a călăuzit la 1668 pașii marelui ierarh transilvan Sava Brancovici-Brâncoveanu spre curtea țarului Alexie Mihailovici (1645-1676), după cum apare dintr'un memoriu păstrat în arhivele din Moscova arătând că, dacă ar porni de undeva o năvală a creștinilor împotriva „blestematului Turc“, toți Sârbii, Bulgarii și Românii „ar fi cu oaste gata“ să ajute o astfel de pornire. Gândul mitropolitului Sava era deci frământat de proiecte privitoare la o apropiată unire a neamurilor creștine ortodoxe, spre a lupta împreună pentru desrobire. „Bucuroși am face și noi ~ argumenta Sava Brancovici în cuprinsul menționatului memoriu ~ ceea ce e spre umilirea Turcilor, dar fără ajutorul altor creștini și monarhi și fără voia și ajutorul lui Dumnezeu nimic nu-i cu putință, căci și noi *suntem sub picioarele lor* și de aceea și noi, dacă am ști cu adevărat, că va fi năvălire asupra procleșilor de Agareni, și noi am fi gata la aceea.“²⁾

Curând după întoarcerea lui Sava dela curtea țarului, sfetnicii principelui transilvan Mihail Apafi începură a-l prigoni

¹⁾ Art. 3 din partea a II-a impunea maestrului (profesorului) român „să învețe mai întâiu atât pe cei mari cât și pe cei mici Abeceul românesc, după aceleași litere să-l învețe să scrie bine și cu adevărat românește, în deosebi să-l deprindă cu citirea *Testamentului Nou*, a *Psaltirii* și a *Catehismului*, tipărite la Alba-Iulia; după aceea îndată sau chiar în același timp să-l învețe *Capla Catehetica* (capetele catehismului) românește, Tatăl Nostru, Crezul apostolesc, cele 10 porunci, taina Botezului și a Cuminecăturii și rândulala canoanelor disciplinei bisericești. Pe lângă aceasta îi va învăța *să cânte românește după obiceiul bisericilor din Caransebeș și Lugoj* cu adausul, că acestea ~ cântările ~ trebuie să le scrie cu litere românești, Catehismul și scrierea adevărat românească. Pe grămăticii și alți ucenici, care cercetează școala în speranța serviciului bisericesc să-l învețe și felul *cum să predice* sau numai câte ceva din Catehism“. Iar prin art. 1 din partea a III-a se preciza că toți „grămăticii din întreg ținutul Făgărașului sunt datori să vină de pretutindeni și să învețe în școala aceasta românească din Făgăraș; altfel vor fi scoși din grămăticie larăși la starea de iobagi“. I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I. 271-273.

²⁾ S. Dragomir, *Relațiile bisericii rom. cu Rusia în veacul al XVII-lea*, Buc. 1912, p. 117-119 și Marina I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Teză de doctorat. Cluj 1939, p. 58-59.

scornind felurite învinuiri nedrepte împotriva lui. El a reuşit a se împotrivi atacurilor vrăjmăşeşti, apărându-şi biserica şi credinţa ortodoxă, până în vara anului 1680, când prin judecată, în afară de prevederile canoanelor bisericeşti, fu izgonit din scaunul mitropolitan, aruncat în temniţă, deşi era grav bolnav, scos apoi din când în când şi bătut cu vergi, aplicându-¹⁾ se lovituri enorme“ [plagis enormibus tratatus est, ~ cum scrie un cronicar sas din vremea aceea, preotul Andrei Gunesch¹⁾ din comuna Petreşti (Petersdorf)]. Iar cronicarul contemporan Mihail Cserei, laudând în cronica sa ungurească pe mitropolitul Sava ca pe „un om învâţat şi cu experienţă ~ (tanult és expertus ember) ~, despre izgonirea din scaun şi despre maltratarea lui fără milă scrie că a fost o „nemaiauzită păgânească şi cumplită tirănie“.²⁾

Intr'o singhelie, semnată la 1677 cu numele *Sava Brâncoveanu*, acest mare ierarh transilvan sfătuia pe preotul Paştiu să *predice româneşte* „ca să înţeleagă tot creştinul cuvântul lui Dumnezeu“.³⁾

Un vădit semn cu privire la biruinţa limbii şi a culturii române spre sfârşitul veacului al XVI-lea şi în cursul celui următor se desprinde şi din cele dintâi *cronici româneşti*, cum a fost cronica scrisă la curtea lui Mihai Viteazul înainte de anul 1597 de către logofătul Teodosie Rudeanu şi cea scrisă în Braşov înainte de anul 1633 de către protopopul Vasilie dela Biserica Sf. Nicolae, fiul luminatului protopop Mihai, care ostenise cu atâta ispravă pentru construcţia celei dintâi şcoale de piatră în preajma acestei biserici, cu doi ani înainte de a i se fi dat prilej să iasă întru întâmpinarea Domnului omonim, care trecea Carpaţii în fruntea oştirii, ce urma să se acopere de faima strălucitei victorii în lupta „din câmpii Sibiului“.

E nespusă pagubă pentru ştiinţa istorică şi pentru cultura noastră, că nici uneia din aceste cronici româneşti nu i s'a păstrat originalul, după cum nu s'a păstrat nici textul cronicii de mai târziu a vornicului Grigorie Urechia decât în redactarea interpolată şi alterată a lui Simion Dascălul. Astfel despre cuprinsul cronicii lui Teodosie lipsesc alte cunoştinţe înafară de cele rezultate din prelucrarea latinească a germanului Baltasar Walter Silezianul, care

¹⁾ Cf. *Chronicon Fuchsio-Lupinum-Oltardinum*, Braşov 1897, vol. II, p. 188.

²⁾ Nagyajtai Cserei Mihály, *Erdély históriája*, ed. Kazinczy Gábor, Pest 1852, p. 293-294.

³⁾ Marina I. Lupaş, *Mitropolitul Sava Brancovici*. Cluj, 1939, p. 71.

mărturisește că în „Iunie și Iulie 1597, când se afla la curtea din Târgoviște” avea la îndemână o scurtă descriere a faptelor, compusă de logofătul Teodosie „în limba românească și aprobată de către însuși Domnul¹⁾” (Mihai Viteazul). Iar cronica protopopului Vasilie e cunoscută dintr’o traducere germană, în care se spune lămurit: „ex valachico translata”, și din textul cronicii continuatorului său: protopopul Radu Tempea († 1742). Este explicabil ca dela curtea unui Domn de valoarea și de faima lui Mihai să fi pornit îndemnul pentru scrierea celei dintâi cronică muntene în limba română, după cum tot așa de firesc era ca din atmosfera celei mai vechi școale românești, despre a cărei organizare în două secțiuni (de învățământ primar și secundar) s’au păstrat date istorice din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, să fi răsărit omul luminat care să fie în stare a scrie, spre sfârșitul aceluiași veac sau la începutul celui următor, cea dintâi cronică românească – transilvană.²⁾

Prin scrisul Moldovenilor Grigorie Urechia, Miron Costin și Ion Neculce, al Muntenilor Stoica Ludescu, Radu Popescu și Radu Grecianu, precum și al lui Gheorghe Brancovici-Brâncoveanu, fratele năpăstuitului mitropolit transilvan Sava, și al protopopului Radu Tempea, istoriografia română a izbutit a se ridica la nivelul istoriografiei europene, trecând, în deosebi prin opera lui Constantin Stolnicul Cantacuzino și a lui Dimitrie Cantemir, din stadiul dezvoltării simple cronicărești în acela mai avansat al literaturii istorice științifice. Astfel reprezentanții cei mai de valoare ai cugetării autohtone „inaugurează un gen nou în cultura românească: istoriografia națională”.³⁾ Dar și după ce condeii purtat vreme îndelungată aproape numai de traducătorii textelor biblice și de autorii predosloviilor bisericești trece din mâna acestora în mâna boierilor pământeni, o adâncă „sentimentalitate religioasă” continuă să vibreze „în scrisul cronicarilor”. Este deci întemeiată afirmațiunea că a ignora „latura religioasă din istoria literaturii române, înseamnă a renunța la cunoașterea trăsăturii celei mai caracteristice din cultura noastră veche și la una din fețele ei de glorie”.⁴⁾

¹⁾ N. Cartoian, o. c., p. 86.

²⁾ N. Sulică, *Cronica protopopului Vasile din Brașov* în vol. IX. al *Anuarului Inst. de Istorie Națională Cluj-Sibiu*.

³⁾ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, p. 126.

⁴⁾ Ibidem, p. 128.

Cu progresul cultural realizat în cursul veacurilor XVI-XVII în cele trei țări carpatice, în domeniul literaturii naționale religioase și istorice, a ținut pas și progresul artistic concretizat în chip durabil prin însemnate opere de arhitectură și pictură religioasă, ca cea dela Curtea de Argeș, Slatina, Prislopul Hațegului, Alba-Iulia, unde la sfârșitul veacului al XVI-lea s'a clădit biserica mitropolitană, restaurată apoi după 1668 prin grija mitropolitului Sava Brancovici. Numărul acestor monumente istorice a sporit prin construcțiunile din timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu, spre a-și atinge un punct culminant prin cele din epoca lui Constantin Brâncoveanu, când specificul etnic s'a putut concretiza și într'un stil autohton (stilul brâncovenesc), răspândit în largă măsură și în construcțiunile bisericesti din Transilvania.¹⁾

Arta și civilizațiunea populară au progresat de asemeni în această epocă, din care nu lipsesc elocvente mărturii istorice relative la impresiunea ce putea să facă dansul românesc sau arta casnică populară asupra unor străini ca Martin Opitz sau ca Iacob Hildebrandt, care se apropiau cu vădită curiozitate științifică de viața acestui popor și cu dorința sinceră de a o cunoaște în formele ei impresionante prin originalitatea lor neștirbită de conviețuirea cu alte neamuri. Cel dintâi a găsit cuvinte entusiaste spre a-și exprima uimirea asupra tenacității cu care au reușit Românii Transilvaniei să-și păstreze datinile și danțurile strămoșesti, considerându-i ca pe niște oameni cu tip vădit roman, păstrători ai sângelui nobil strămoșesc și nedesbrăcați de datinile moștenite dela înaintașii lor.²⁾

Iar al doilea, Conrad Iacob Hildebrandt, având ocaziune să cunoască la fața locului casa țărancei transilvane, în care s'a adăpostit, laudă în cuvinte drepte hărnicia, iscusința și simțul artistic

¹⁾ cf. Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea I, p. 64 și 92.

²⁾ Karl K. Klein, *Beziehungen Martin Opitzens zum Rumänentum*, în *Korrespondenzblatt* din Sibiu 1927, p. 89.

„Es steckt manch edles Blut in kleinen Bauernhütten,
Das noch den alten Brauch und der Vorfahren Sitten
Nicht gänzlich abgelegt. Wie dann ihr Tanz anzeigt,
In dem so wunderbar gebügt wird und geneigt.

— — — — —
Bald wird ein Kreis gemacht, bald wiederum zertrant,
Bald gehen die Menschen recht, bald auf der linken Hand —
Die Menschen, die noch jetzt fast römisch Muster tragen,
Zwar schlecht, doch witzig sind, viel denken, wenig sagen.“ —

al femeii române,¹⁾ subliniind însușirile ei de superioritate etnică și gustul estetic deosebit de fin, care le îndemna de pe atunci (1657) să-și împodobească îmbrăcămintea într'un chip, pe care austerul protestant dela Miazănoapte îl socotea excesiv.

În lumina acestor informațiuni, al căror număr ar putea fi sporit cu numeroase alte reproduceri de texte din autori străini, exprimând și ei fără nici o rezervă sentimentul admirațiunii pentru calitățile superioare ale țărănimii române, poate fi acceptată ca o constatare apropiată de adevăr afirmațiunea spaniolului De Bastera, că Românii au reușit să creeze *una din cele mai minunate forme de civilizațiune populară din lume*.

Autorii unui vast manual de geografie, tipărit la Stuttgart subliniaseră cu tărie eminentele însușiri ale caracterului popular românesc, precum și superioritatea lui numerică față de elementul maghiar adăugând că poporul român „întregit și ridicat la cea mai înaltă treaptă a civilizațiunii, ar fi demn să stea în fruntea culturii spirituale a omenirii. Spre aceasta l-ar indica și limba lui atât de sonoră și bogată, încât s'ar potrivi în chip deosebit celui mai cultivat popor de pe fața pământului”.²⁾ În același loc s'a publicat cu un veac mai târziu aprecierea unui specialist ca profesorul Richard Csáki dela Universitatea din Tübingen, care scoate

¹⁾ Franz Babinger, *Conrad Jacob Hillebrandt dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel* (1656–1658) Leiden 1937, unde călătorul spune că femeile române se pricep să pregătească îmbrăcămintea pentru toți ai casei (*die wallachischen Weiber spinnen und wirken threm ganzen Haus-Gesind die Kleider*) și să-și împodobească ille cu înflorituri, care lui îi păreau excesiv de împetrite (*ihre Hemder sind auch so nährisch bund ausgenähet*). Le laudă și danșurile, pe care le-a privit cu plăcere înțelegând, că Martin Öpitz era în drept să scrie cu atâta însuflețire despre Românii din Transilvania. Are cuvinte bune și despre Moldovence spunând că, deși casele lor sunt rău clădite, le țin totuși curate (*so ist doch noch sauber drein*). A rămas însă rău impresionat de femeile din Ucraina, văzând câteva în stare de ebrietate, cum se răsturnau în zăpadă (*und alles zu sehen bloss gaben*) cf. și *An. Inst. de Ist. Naț. Cluj* VII, p. 718.

²⁾ W. Hoffmann, W. Pahl und K. Pfaff, *Beschreibung der Erde. Ein Hand- und Lesebuch für jeden Stand*. Stuttgart 1942, vol. II, p. 307: „Der Zahl nach übertreffen die Rumänen in Siebenbürgen die Madjaren bei weitem. Dies Volk vereint und zur höchsten Zivilisation hinaufgebildet, wäre geeignet, an der Spitze der geistigen Kultur der Menschheit zu stehen. Und um dies voll zu machen, ist auch seine Sprache so wohlklingend und reich, dass sie sich für das gebildetste Volk der Erde besonders eignen würde”.

la iveală, în cuvinte răspicate, unitatea culturii populare românești, vechimea și autohtonă ei milenară, atât de firesc împletită cu teritoriul etnic românesc. ...Deși, sub raport politic despărțit de-a-lungul veacurilor, românismul a făcut, în timpul unirii statale după războiul mondial, dovada uimitoare, că în ciuda acestui separatism politic al trecutului, înfățișează totuși *o unitate de limbă, de cultură și de neam*. Din Transnistria până în câmpiile așezate la Vest de Carpați, din Bucovina până la Dunăre, se înfățișa poporul acesta la 1918 ca *un tot încheiat, ca o comunitate de pregnantă individualitate etnică*.¹⁾

Merită amintit și faptul că, fără vreo tendință de expansiune ofensivă, limba română începuse a face cuceriri și în păturile aristocratice maghiare, cum arată scrisoarea chirilică alui Kemény Ferencz dela 24 Mai 1658,²⁾ și în straturile populare săsești, cum dovedește cazul din Turnișor, unde s'a luat la 1701 hotărîrea de a pedepsi cu 8 dinari pe Sasul, care va mai vorbi românește.³⁾ La fel începuseră conducătorii Sașilor a lua măsuri prohibitive, spre a împiedeca răspândirea portului și a dansului românesc. La 1650 reprezentanții bisericii săsești, condamnau pe fiica lui Gaspar Schnirs din Apoldul de jos la o pedeapsă „de 3 punți ceară, fiindcă participase la dansul românesc”.⁴⁾

Erau tot atâtea semne prevestitoare ale biruinței spre care pășea limba, cultura și civilizațiunea românească autohtonă în cu-prinsul Transilvaniei. Oricâte măsuri prohibitive ar fi fost aruncate în calea acestei biruințe, ele puteau s'o întârzie câtva timp, dar nu mai erau în stare s'o anihileze.

¹⁾ cf. I. Lupaș, *Zur Geschichte der Rumänen*. Sibiu 1943, p. 12: „Von Transnistrien bis an die den Karpaten vorgelagerten Ebenen im Westen, vom Buchenland bis an die Donau, war dies Volk im Jahre 1918 ein geschlossenes Ganzes, eine Gemeinschaft von einer ausgeprägten Volksindividualität”.

²⁾ Idem, *Documente istorice transilvane*, I, p. 279.

³⁾ Helmut Klima. *Neppendorf. Geschichte eines deutschen Dorfes in Siebenbürgen* în revista *Deutsche Forschungen im Südosten* 1943, p. 143: „Auffallend ist, dass das rumänisch reden mit 8 Denar bestraft wird und das Tragen walachischer Mützen bei Kirchgang und Zugang verboten wird”.

⁴⁾ Johann Daniel Henrich, *Monographie von Kleinpold im Unterwalde in Kirchliche Blätter* din Sibiu (trad. rom. de Dr. Ilie Beu) 1910, p. 223: „Im Jahre 1650 findet eine Kirchenvisitation im Kleinpold statt, bei welcher eine sächsische Magd, die Tochter des Gaspar Schnirs, mit 3 Pfund Wachs bestraft wird, weil sie auf dem Tanz der Walachen gemessen sei”.

MITROPOLITUL PETRU MOVILĂ ȘI RELAȚIUNILE LUI CU ROMÂNII. PRIGONIREA MITROPOLITULUI ILIE IOREST DIN TRANSILVANIA

În veacul al XVI-lea și la începutul veacului al XVII-lea încercările protestanților de a converti și pe Români la reformă luaseră o formă agresivă, mai ales în Transilvania. Impresurați de multe greutăți, pândiți de diferite curse ispititoare sau amenințați din partea deținătorilor puterii de Stat, e în adevăr de mirare (cum scria iezuitul italian Possevino) că Românii au putut dovedi atâta statornicie în credința și obiceiurile lor strămoșești.¹⁾ Unul dintre cei mai vestiți principii ai Transilvaniei, Gavriil Bethlen, se știe că croise proiectul de a *reînvia vechea Dacie*,²⁾ unind Muntenia și Moldova cu Transilvania. El a cerut chiar sprijinul patriarhului Chiril Lucaris din Constantinopol, ca să poată îndupleca pe Românii Transilvaniei a primi calvinismul. Patriarhul i-a răspuns însă la 1629 că, dacă ar sprijini pe față sau în ascuns o astfel de acțiune „ar săvârși un păcat, pe care nu i l-ar putea șterge toate chinurile pământului”, nefiind iertat a *jertfi* credința „de dragul unor rațiuni politice, deoarece mântuirea sufletului este mai presus de binele lumesc”. Iar, drept dovadă a temeiniciei sale orientări asupra realităților etnice și sufletești din cuprinsul celor trei țări carpatice, Chiril Lucaris ținea să-l lămurească pe Bethlen în aceeași scrisoare cu privire la principala piedecă, ce va întâmpina în năzuințele sale de a smulge o parte măcar din supușii săi din vechile legături de credință ale ortodoxiei răsăritene. Pentru a putea

---

¹⁾ E meraviglia, quanto sieno stati Valachi tenaci del loro scisma el rito greco. I. Lupaș, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu 1918, p. 92, n. 3.

²⁾ I. Lupaș, *Epocile principale în Istoria Românilor* ed. II, Cluj 1928, p. 90: „Hoc Regnum nostrum... veterem aequet Daciam”, scria G. Bethlen la 18. VI. 1613.

indeplini proiectul de calvinire a Românilor – adăuga Lucaris – „ar trebui ruptă înainte de toate *legătura de sânge și de simțiri* care trăiește, deși în mod tainic dar cu atât mai puternic, între Românii din țara Transilvaniei și între locuitorii țării Munteniei și Moldovei. La aceasta de bună seamă, dacă nu cu arma, cel puțin prin îndemnuri tainice vor pune piedeci”.¹⁾

În același an apăruse la Geneva sub numele patriarhului Lucaris o mărturisire a bisericii ortodoxe, în care se strecuraseră și învățături calvine. În țările Răsăritului era atunci o neliniște și teamă că propaganda calvină va face cuceriri printre credincioșii bisericii ortodoxe. În aceste împrejurări unui Român de vișă domnească i-a revenit sarcina și cinstea să îndeplinească – și l-a îndeplinit cu excepțională vrednicie – un rol de apărător al ortodoxiei. Acesta era Petru Movilă, fiul lui Simion, fost Domn al Țării Românești și al Moldovei la începutul veacului XVII.

Petru Movilă s'a născut la 1596 ca fiu al domnitorului moldovan Simion Movilă și al soției sale Marghita (în călugărie Melania). După ce a studiat în Lwov (Lemberg) însușindu-și cunoștința limbii grecești, latine, polone și rusești, s'a călugărit (1627) și fiind așezat în același an ca arhimandrit în fruntea vestitei mănăstiri Pecersca dela Chiev, – o stavropighie a patriarhiei din Constantinopol – la 1629 a obținut titlul de *exarh patiarhal*, iar cu patru ani mai târziu a fost înălțat în scaunul Mitropoliei din Chiev (1633–1646). El a luat parte determinantă în lupta pentru apărarea credinței și a bisericii ortodoxe. Înființând în Chiev Academia, care îi poartă numele, Petru Movilă se înfățișează ca ctitor al unui așezământ de mare însemnătate spirituală și culturală nu numai pentru Rusia, ci și pentru țările învecinate. Astfel a devenit descendentul din viața domnească a Movileștilor moldoveni, unul din cei mai mari binefăcători ai Rusiei pravoslavnice prin întemeierea învățământului superior, după cum izbutise în veacul al XVI-lea Sibianul Nicolae Olahul să împlinească aceeași importantă faptă culturală pentru învățământul catolic, luptător împotriva reformei religioase. „Să se știe deci, că cea mai veche Universitate modernă ortodoxă este înființată de un Român la Chiev în anul 1633. Din această Academie au pornit razele de luminare a poporului rusesc, iar în teologie a întregii suflări ortodoxe.

¹⁾ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I. Cluj 1940, p. 178.

Înainte de Petru cel Mare cu încercările lui de occidentalizare silită, deschise drum luminii prin școală bine rânduită și iubitor îndrumată Petru Movilă; de aceea cu bună dreptate se întreabă Venelin: *care din cei doi Petru este cel Mare?*... Și Academia din Chiev avu fiice în alte orașe polone și chiar înafară de Polonia. Colegiul școlar al Trierarhilor lui Vasilie Lupu dela Petru Movilă capătă o viață, și pildă este el dat de Movilă țarului moscovit Mihail Feodorovici, care fu sfătuit să nu rămâie în urma Moldovanului cu întemeierea de școli.

„Tot așa întări *tipografia din Chiev*, puse sub supravegherea sa pe cea din Lwov, întemeiă și altele, înlăuntru și înafară, în Muntenia lui Matei Basarab, în Moldova lui Vasilie Lupu, trimițând șrift, meșteri și podoabe. Sumedenie de cărți de slujbă, curățite de înnoituri străine, cărți de învățătură și de evlavie creștină, cărți de apărare a ortodoxiei, cărți de documentare din părinții și scriitorii vechi bisericești ieșiră din aceste tipografii și se împrăștiară până departe. Pe toate le vedea ochiul ager al lui Movilă. Pe unele le tocmea el”...¹⁾

Coboritor din neamul românesc al Movileștilor, Petru²⁾ a trăit în bune relațiuni cu conducătorii Moldovei și ai Munteniei, dându-le mână de ajutor la înființarea tipografiilor dela Govora și dela Trei Ierarhi (Iași), trimițându-le din Chiev material de tipografie și dascăli pentru colegiul întemeiat de Vasilie Lupu. Prietenia lui cu acesta din urmă se poate cunoaște și din împrejurarea, că a venit la Iași (1645) spre a-i cununa pe fiica cea mai mare, Maria, cu principele litvan Radziwill. Cu acest prilej a rostit mitropolitul Petru Movilă în catedrala din Iași o predică festivă – „cuvânt duhovnicesc” – tălmăcind taina cununiei în temeiul unor bogate reproduceri din textele Scripturii și ale sfinților părinți bisericești. Mai târziu „împlinind dorința prietenească” a lui Vasilie Lupu a publicat la Chiev în limba polonă această cuvântare, pe

¹⁾ Niculae M. Popescu, *Pomenirea de trei sute de ani a Sinodului dela Iași (15. IX.-27. X. 1642)*. București 1943, p. 7 și Idem, *Pomenirea Mitropolitului Petru Movilă și a Sinodului din Iași în Bis. Ort. Rom.* 1942.

²⁾ Protosinghelul Pavel Berânda, autorul unui lexicon prelucrat la 1649 de călugărul Mardarie Cozianul, spunea că a fost îndemnat la lucru de Petru Movilă, această „*luminată odraslă a Domnului țărilor dacice Moghila*”, cu acelaș nume ca al primitorului de Dumnezeu, vestitul stareț (Simion)* cf. N. Iorga, *Istoria Românilor VI.* p. 123 n. 2 și 3.

care 'o ținuse „la nunta străluciţilor principii, rostită *parte în limba polonă, parte în limba română*“. Broşura (26 pagini 8° mic) după moda timpului are la început şi câteva versuri, menite să explice stema lui Radziwił (vulturul) şi a lui Vasilie Lupu (zimbrul) în următoarele cuvinte :

„Prietenia a dăruit capul (de zimbru) vulturului
Căruia i-a plăcut din inimă.
Când lui Radziwił i-a fost dat
A fi cap celei iubite, stema Moldovei
A încredinţat capul (de zimbru)
Căci bărbatul este cap femeii, ca s'o cârmuiească.¹⁾

Din broşura tipărită la Chiev se poate descifra, că a treia parte dela începutul acestei predici festive a fost rostită de dragul mirelui, în limba polonă, iar restul de două treimi în limba română. În treimea dela început textele biblice sunt reproduse în limba polonă, iar în cele din urmă două treimi în limba slavă bisericească, deoarece la 1645 nu exista încă o traducere a Bibliei în româneşte (*Noul Testament* s'a tipărit cu trei ani mai târziu la Alba-Iulia ~ 1648 ~ şi au trebuit să mai treacă patru decenii, până să poată vedea lumina tiparului *Biblia dela Bucureşti* ~ 1688). La această cununie a luat parte şi Ioan Kemény, principele de mai târziu al Transilvaniei, însemnând în memoriile sale că mitropolitul Petru Movilă era „un om foarte cinstit şi blând“, totodată „un bun cărturar, tot astfel erau şi preoţii de legea românească sau grecească, încât mai înainte nici nu credea (Kemény) să fie între ei oameni atât de învăţaţi“.²⁾

Despre întâlnirile şi convorbirile sale cu Varlaam al Moldovei, Petru Movilă şi-a făcut câteva însemnări ³⁾ care s'au păstrat în manuscrisele lui. Dintre ele se reproduce aci una privitoare la minunea săvârşită în anul 1610 cu moaştele sfântului Ioan cel Nou dela Suceava; „*In anul 1629 luna August 3 zile* venind în mănăstirea Pecersca Varlaam ieromonahul din pământul Moldovei şi fiind trimis la mine, să mă vadă, de către Miron Barnovschi voevodul, mi-a spus că în anul 1610, când necuratul împărat al Agarenilor, sultanul Osman, a venit sub Hotin ca să se bată cu

¹⁾ P. P. Panaitescu, *Petru Movilă şi Românii* în revista *Biserica Ort. Română*. Bucureşti 1942.

²⁾ cf. I. Lupaş, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, Cluj 1928, p. 172.

³⁾ Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor. Vol. VI. Monarhiile*. Bucureşti 1938, p. 110 şi 130.

craiul Poloniei, ... Cazacii Zaporojeni, care mergeau împotriva necurațiilor, nu s'au dus numai la Hotin, unde era și oastea polonă, ci s'au îndreptat spre orașul Suceava, ca să-l prade... și acum apropiindu-se ei de râul, ce se cheamă Suceava, s'a fost văzut din oraș, că o mulțime de Cazaci erau pe șesul râului... Fiind atunci mitropolit Anastasie Crimca, au voit, după obicei, cu preoții să ducă din Mitropolie în cetatea de sus moaștele sfântului marelui mucenic Ioan cel Nou, și când au venit să le ia, n'au putut să le ridice dela locul lor (căci acestea totdeauna cu darul lui Dumnezeu făceau minuni, când la nevoie orașul trebuia să fie mântuit de vrășmașii, care cădeau asupra lui). Cu aceasta a făcut cunoscut mântuirea lui, că nu va fi luat nici cu armele, nici cu lupta, dar la rugăciune și ajunare a alergat toată mulțimea, care fugise în cetate rugând pe Dumnezeu și pe Sf. Ioan, plăcutul lui, pentru mântuire. Iar când au venit Cazacii la râu și voiau să intre în oraș, o minune! râul, pe care oamenii îl treceau în sus și în jos, deodată s'a umplut așa de mult cu apă, că niciodată mai înainte n'a fost așa de umflat. Iar ei văzând aceasta s'au înspăimântat și au început să se retragă, iar apa se înmulțea foarte și se revărsa cumplit. Deci văzând ei această minune și neputând mai mult aștepta, s'au dus. Și așa orașul s'a mântuit cu rugăciunile Sfântului Ioan mucenicului celui nou. Și din această vreme mitropolitul cu tot clirosul și cu episcopii au hotărît ca acea zi să se serbeze în tot pământul Ungrovlahiei¹⁾

Petru Movilă a lămurit și apărat cu condeii doctrina bisericii răsăritene, întocmind pe temeiul Sf. Scripturi și al canoanelor vestita carte intitulată *Mărturisirea ortodoxă*, împărțită în 3 părți (credință, nădejde, dragoste) cu 261 de întrebări și răspunsuri. După ce scrierea aceasta fu aprobată la 1640 de sinodul rusec, cu doi ani mai târziu s'a ținut la Iași, cu cheltuiala lui Vasilie Lupu, un *sinod al bisericii ortodoxe* (1642), la care au luat parte și trimișii patriarhiei din Constantinopol (Meletie Sirigul, vestit teolog, și Porfirie, fost mitropolit la Nichea), precum și trimișii lui Petru Movilă (Isaia Trofimovici Kozlovski, Ignatie Oseonovici și rectorul Academiei din Chiev, Iosif Kononovici). Dintre ierarhii Românilor participară la sinodul din Iași: Varlaam, mitropolitul Sucevei și al Moldovei, Evloghie, episcopul Romanului,

¹⁾ Gheradie Enăceanul, *Meșterul Manòle și Petru Movilă*. București, 1882, p. 181.

Anastasia al Rădăuților și Gheorghe al Hușilor, precum și câțiva egumeni și mari boeri dela curtea lui Vasile Vodă Lupu (Gri-gorie Ureche cronicarul, Eustratie Dragoș pravilistul, Todirașcu logofătul cancelariei latine a Domnului ș. a.)

Meletie Sirigul ar fi vrut să înceapă sinodul din Iași printr'o sentință de osândire a Catehismului tipărit la 1629 și 1633, sub numele lui Chiril Lucaris, cu învățături calvine. Oamenii lui Petru Movilă și Moldovenii nu se învoiră însă la o lucrare de învrăjbire, ci stăruiau pentru una de împăciuire. Sprijiniți în această atitudine a lor și de către Vasile Lupu, sinodul a putut să-și înceapă la 15 Sept. 1642 lucrările și să le continue timp de 43 de zile în duhul păcii și al înțelegerii creștine, cercetând cu deamănuntul *Mărturisirea* „scrisă în limba latină bine cunoscută și în scris și în vorbire atât de părinții ucraineni cât și de părintele Sirigul“, care o traduse în limba greacă. Un medic danez dela Curtea lui Vasile Lupu, Ioan Andrei Scogard¹⁾ sau Scogardi, dă „știri apriate despre mersul acestui sinod“ care a încuviințat textul lucrării. În primăvara următoare (Martie 1643) *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă, obținând aprobare și din partea sinodului constantinopolitan, prezidat de patriarhul ecumenic Partenie, deveni *Mărturisirea ortodoxă a bisericii sobornicești și apostolicești a Răsăritului*. „Și de atunci, din luna Martie 1643, această mărturisire de credință, opera unui Român cu minte multă și limpede, unită cu o credință vie și lucrătoare, îndeamnă pe tot creștinul spre credință dreaptă și spre fapte bune pentru mântuirea sufletului său în ceruri și pentru viețuire creștinească pe pământ.“

„Așezată pe cerul mărturisilor creștine de credință, Mărturisirea lui Petru Movilă primește locul al treilea în șirul stelelor din rândul întâi. Căci adevăr este, după *Simbolul Credinței* și hotărârile tuturor sinoadelor ecumenice, după *Dogmatica* lui Damaschin din veacul al optulea, se așează în al treilea loc *Mărturisirea* Românului Petru Movilă din al 17-lea veac. Locul al patrulea gol este și astăzi.“²⁾

Scrierea acestuia fu prelucrată de Meletie Sirigul și aprobată de patriarhii Răsăritului (1643). În limba rusească apărură la 1645

¹⁾ N. Iorga *Ibidem* p. 111-112 n. 4.

²⁾ N. M. Popescu, *l. c.*, p. 14-17.

Mitropolitul Petru Movilă (1633-1646)

Biserica Peșterilor (Pecerskaja Labra) lângă care se află Tipografia și Academia Mîhăileană

cu titlul „*Corp de învățătură pe scurt*“, în cea grecească la 1667, iar traducerea românească, făcută de logofătul Radu Greceanu, fu tipărită la Buzău (1691), ca să poată fi la îndemâna Românilor din Transilvania ca o armă de apărare a ortodoxiei în lupta grea ce urma să o poarte cu misionarismul agresiv al catolicismului habsburgic. Veacuri de-a rândul această lucrare a lui Petru Movilă a rămas o carte normativă pentru întreaga biserică ortodoxă, ~ unica ei carte simbolică. Când a murit (22 Noemvrie 1646), Petru Movilă, acest stâlp al ortodoxiei răsăritene, fu laudat de cronicarul polon contemporan (Ioachim Ierlicz), ca unul care „trăise și slujise cuvios, deștept, pe căi religioase, ager pentru unitatea bisericii lui Dumnezeu, *prednîc păstor al turmei sale*“. Intr-o recentă istorie a Ucrainei este înfățișat mitropolitul Petru Movilă ca un bărbat de mare cultură europeană, de spirit pătrunzător și de rară energie, sub a cărui administrațiune a dispărut desordinea din viața bisericească, fiind clerul crescut în necondiționată supunere.¹⁾

. * .

Sinodul din Iași n'a lipsit a-și produce răsunetul și în Transilvania. Mitropolitul român de atunci Ilie Iorest, originar din Transilvania, dar crescut în tradițiunile de strictă ortodoxie ale mănăstirei Putna ~ ctitoria lui Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei ~ unde își făcuse ucenicia călugărească, apare în toamna anului 1640 printre candidații la scaunul vlădicesc din Alba-Iulia, devenit vacant prin moartea mitropolitului Ghenadie II († 3 Sept. 1640).

¹⁾ Borys Krupnyckyj, *Geschichte der Ukraine*. Leipzig 1939, pag. 80 + „Bald trat an ihre Spitze ein Mann von grosser europäischer Bildung, durchdringendem Geiste und seltener Energie. Es war dies Petro Mohyla, Sohn des früheren Hospodars von Moldau, der im Jahre 1633 zum Kiewer Metropoliten gewählt wurde und in dieser Eigenschaft Hervorragendes für die Kirche leistete. Unter seiner Verwaltung schwand die kirchliche Unordnung, die Geistlichkeit wurde zum unbedingten Gehorsam erzogen. Er verwandelte die Kiewer Bruderschaftsschule in ein lateinisches Kollegium; ebensolche lateinische Kollegien wurden in Wynnycia und Kremenec gegründet. Der von Mohyla geschriebene Katechismus fand in der ganzen orthodoxen Welt Verwendung. Seine begabten Schüler und Mitarbeiter, Silvester Kossow, Lazar Baranowytsch, Anton Radywylowskyj, Innokentij Gizel, schrieben glänzende Seiten in die Geschichte der ukrainischen Kultur. Ein gewisses Misstrauen liess sich nur in den Beziehungen Mohylas zum Kosakentum feststellen: diesen Stand betrachtete er mit Abneigung. Überhaupt fand alles, was ausserhalb der kirchlichkulturellen Sphäre lag, bei ihm keine grosse Teilnahme.“

Matei Basarab recomandase în locul acestuia pe egumenul Meletie Macedonul, care se distinsese prin activitatea sa tipografică, fiind „aprint de dragoste pentru meșteșugul tipografiei”, iar Vasilie Lupu stăruia pentru Ilie Iorest. Ștefan Katona Gelejinus, superintendentul bisericii reformate calvine din Transilvania, sfătuia însă pe principele Gheorghe Rákoczi să impună viitorului vlădică român un număr considerabil de condițiuni, în scop de a-l putea utiliza ca instrument în opera de calvinizare a bisericii române. Dar tot el trebuia să recunoască într-o scrisoare a sa dela 24 Sept. 1640, că nu a putut afla nicăiri „un asemenea candidat, care să fie aplicat a-și schimba religia din temelie ~ „in fundamentalibus“. A stat de vorbă cu Meletie, ispitindu-l asupra principalelor puncte de credință, dar „nici acesta nu poate fi înduplecat nici decum la așa ceva, căci atunci l-ar afurisi patriarhul, nu ar permite să fie sfințit vlădică, *nici Românii nu l-ar primi, dîmpotrivă dacă s'ar duce între ei, cine știe ce i s'ar întâmpla și astfel nu ar putea isprăvi nimic*“.¹⁾

Candidatul preoților transilvani era unul dintre ei: proto-popul din Hațeg, pe care îl cunoșteau. De candidați din afară de Transilvania nu prea erau bucuroși, aducându-le învinuirea „că cele adunate le cară din țară“; se temeau „de asprimea lor și de vreo înnoire făcută la ei“. De aceea doreau „pe unul de felul lor, cu care să trăiască în înțelegere“.²⁾

Nu a reușit însă nici candidatul lui Matei Basarab, nici al preoților transilvani, ci Ilie Iorest, în interesul căruia intervenise Vasilie Lupu, de cuvântul căruia se simțea Rákoczi îndemnat să țină seamă, poate și fiindcă avea de gând să intre cu el în relațiuni familiare-dinastice, ivindu-se proiectul de a-și însura pe fiul său Sigismund cu frumoasa Domniță Ruxandra, fiica lui Lupu.

Ilie Iorest, asigurat de sprijinul lui Vasilie Lupu, a refuzat probabil dela început acceptarea vreuneia din condițiunile recomandate de superintendentul Gelejinus. Iar mai târziu, încurajat de urmările sinodului din Iași, va fi luptat cu statornicie împotriva tendințelor de calvinizare a bisericii românești din Transilvania. De aceea, spre a-l înlătura din scaunul vlădesc, mai ales după ce relațiunile de bună vecinătate între Rákoczi și Lupu se

¹⁾ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, p. 209-210.

²⁾ Ibidem, p. 206.

sdruncinaseră cu totul, începură adversarii a făuri pâri mincinoase împotriva mitropolitului Ilie Iorest, care fu aruncat în temniță „împreună cu mulți preoți și creștini“. Liberat după nouă luni de zile în schimbul unei sume de 1000 (*una mie*) *taleri*, el trecu în Moldova, unde soborul arhieresc îi dăduse (la 2 Iunie 1645) o recomandățiune către țarul Rusiei Mihail Feodorovici. Dela acesta a primit ajutoare bănești, spre a-și putea plăti datoria ce făcuse cu prilejul liberării sale din temnița lui Gheorghe Rákoczi.¹⁾

Rezultă din cuprinsul acestor împărtășiri că marele ierarh Petru Movilă, fiul Moldovei, deși sortit să-și desfășoare, departe de pământul natal, activitatea-i atât de îmbelsugată în roade, cari i-au asigurat o pagină strălucită în istoria Europei răsăritene, a păstrat în toate împrejurările strânse relațiuni directe cu cârmui torii Moldovei și Munteniei. Glasul sângelui românesc îl îndruma să nu dea uitării neamul, din care a răsărit, ci să-i sprijinească, prin cuvinte și fapte, năzuințele spre progres. Atitudinea lui de luptător pentru salvarea ortodoxiei din cursa înstrăinării ce i se întinsese în prima jumătate a veacului al XVII-lea, a avut consecințe înviorătoare nu numai pentru Românii din Răsăritul și Sudul Carpaților, ci și pentru cei din Transilvania, al căror păstor duhovnicesc, Ilie Iorest, în anul când s'a ținut Sinodul din Iași, a preferat să fie „legat și închis în temniță... pentru credință...“ ținând „tare și neclintit la credința sa“,²⁾ decât să se lase ispitit a luneca pe calea târguelilor pentru acceptarea vreunei condițiuni, ce ar fi dorit să-i impună proselitismul religios al lui Rákoczi.

Astfel a înțeles Petru Movilă, cel prețuit cu drept cuvânt ca „un dar românesc“ închinat ortodoxiei de pretutindeni, să nu dea uitării nici trebuințele sufletești ale bisericii, în slujba căreia s'a mistuit ca o flacără luminând pe alții, nici numeroasele cerințe ale patriei și ale neamului său răsfirat sub felurite stăpâniri politice.

---

¹⁾ Vezi iscălitura lui Iorest în Hurmuzaki, vol. XV, partea II, p. 1066.

²⁾ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj 1940, p. 230.

„SUVERANITATE“ TRANSILVANĂ, MOLDOVANĂ ȘI MUNTEANĂ ÎN VEACUL AL XVII-LEA

Se mai ivesc din când în când glasuri sporadice propovăduind vechea concepțiune greșită, care pretinde că Principatul Transilvaniei nu ar fi fost decât un fel de succesor al prăbușitului Regat ungar având misiunea „să salveze pentru viitor ideea de Stat național maghiar“.

Această concepțiune nu mai este împărtășită în timpul de față nici de istoriografia maghiară serioasă. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai ei a dovedit recent că în întâia jumătate a veacului al XVII-lea, când împrejurările de ordin politic european au înlesnit a se forma un fel de „*superanitate transilvană*“, aceasta era de pronunțat colorit ortodox-protestant (calvin) având rolul unui factor politic „*hotărît ostil tradițiunii suveranități maghiare*, plăsmuită și propagată cu mijloacele exclusive ale catolicismului în doctrina mistică relativă la sacra coroană ungară“.¹⁾

Un profesor dela Universitatea din Budapesta, înfățișând la congresul istoric din Varșovia un tratat despre ideile dirigente în politica Principatului Transilvan dela 1541 până la 1690,²⁾ se vedea nevoit să recunoască înstrăinarea tradițională a Transilvaniei de către Regatul ungar, sprijinindu-și această recunoaștere chiar pe cuvintele unuia dintre cei mai neaoși cronicari transilvani-maghiari, pe ale lui Mihail Cserei, un bun povestitor care poate fi asemănat, în multe privințe, cu talentatul moldovan Ioan Neculce.

---

1) Szekfű Gyula, *Bethlen Gábor*, Budapest 1929 și I. Lupaș, *Studii*, vol. II. Cluj 1940, p. 206.

2) *Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale*, vol. V, Varșovie 1933, p. 9 și I. Lupaș, *Réalités historiques dans le Voïvodat de Transylvanie du XII-e au XVI-e siècle*. București 1938, p. 96.

Iar istoricul ceh Iosif Mačurek, înlăturând afirmațiunile tendențioase că principii Transilvaniei nu ar fi fost, în veacul al XVII-lea, decât niște continuatori ai dreptului de Stat ungar și ai vechilor lui tradițiuni politice, arată cu bun temei că ei „nu erau nicidecum călăuziți de ideea Statului ungar, ci de aceea a unei mari Transilvanii, care să devină un factor puternic în Europa răsăriteană, să exercite influență asupra Principatelor române și asupra Poloniei de Est. Intru cât interveneau și în chestiuni ungurești, nu o făceau aceasta decât pentru a transforma Ungaria veștină într'un teatru al ambițioaselor proiecte politice, spre care erau îndrumate forțele lor prin politica turcească și prin alianța anti-habsburgică, încheiată cu Suedezii și cu Francezii. Nu le-a lipsit nici puterea de a salva reformațiunea împotriva reacțiunei catolice”.¹⁾

După cum rezultă din constatările de până aci, adevărul istoric arată că nu pe temeiuri străine și cu sprijinul Regatului ungar s'a putut desvolta Principatul Transilvaniei în veacurile XVI-XVII, *ci pe propriile sale temeiuri tradiționale*, cu sprijinul ocrotirii turcești și în continuă vrăjmășie cu Ungaria, al cărei craiu era „Neamțul” și a căreia „cunună” crăiască rămăsese la Pojon-Bratislava, după cum scria cu drept cuvânt cronicarul moldovan Miron Costin.²⁾

Adevărat că sub ocrotirea turcească s'a putut ridica Principatul transilvan, în deosebi în zilele destoinicului Gavriil Bethlen și ale lui Gheorghe Rákóczi I, la un rol cu oarecare răsunset chiar în politica europeană, oferindu-i-se ocaziuni de participare activă a forțelor sale armate la războiul de 30 de ani. Când cardinalul Richelieu a reușit să determine Statele protestante la o concentră ofensivă contra Habsburgilor, Transilvania nu a lipsit nici ea din rândul țărilor încinse în această largă horă antihabsburgică, profitând de situațiune spre a încheia un tratat de alianță cu Suedia (1643), altul cu Franța (1645) și izbutind astfel să se înalțe la rangul unui Stat european.³⁾ Dacă a putut îndeplini acest rol în calitate de factor secundar utilizat cu îndemănare de coa-

¹⁾ J. Mačurek. *Dejiny Mědaru a Uherskeho Statu* (Istoria Maghiarilor și a Statului ungar) Praga 1934 și I. Lupaș o. c., p. 97.

²⁾ I. Lupaș, o. c., p. 97.

³⁾ Maja Depner, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Dreissigjährigen Krieg*, Stuttgart 1937.

lițiunea Statelor protestante, nu trebuie să se uite că nici Bethlen, nici Rákoczi nu ar fi fost în stare să întreprindă un singur pas în ofensiva aceasta, dacă nu ar fi reușit să se asigure în prealabil de consimțământul suzeranului din Constantinopol precum și de trainice relațiuni de alianță cu Statele din Sudul și Răsăritul Carpaților, cu Țara Românească și cu Moldova. Este cunoscut faptul că în oastea lui Gheorghe Rákoczi I, pornit la atac împotriva Habsburgilor, luptau atât trupe muntene cât și moldovene. Iar Constantin Șerban, Domnul Munteniei, și Gheorghe Ștefan, Domnul Moldovei, după alianța¹⁾ încheiată la Gherghița cu Gheorghe Rákoczi II (1655) au ispășit amândoi cu pierderea tronului sprijinul ostășesc, dat ambițiosului lor aliat în expedițiunea contra Poloniei. Aceste legături, devenite tradiționale între cele trei principate din Carpați, nu au lipsit să-și exercite influența reciprocă firească, ceea ce a determinat pe istoricul N. Iorga să sublinieze în deosebi situațiunea mai prielnică a Transilvaniei față de Țara Românească și de Moldova afirmând că, de câte ori era cea dintâi în pace, la fel erau și cele din urmă și că tăria Transilvaniei „însemna puterea pentru principatele vecine“, Transilvania mulțumită „însemna viața senină și bogată pentru țara Domnilor“. Și dimpotrivă, când împrejurările erau nesigure în Transilvania, Țara Românească și Moldova pătimeau de turburări, de schimbări și ruină.²⁾

Măsura, în care era conducerea Principatului transilvan doritoare și nevoită să păstreze relațiuni de bună vecinătate și chiar de strânsă alianță cu Muntenia și cu Moldova, adevărat că n'a fost prețuită, după cuviință, la începutul veacului al XVII-lea de către doi principii efemeri ca nestatornicul Moise Székely (1603) și ca sburdalnicul Gavriil Bathori (1608-1613). Amândoi au plătit însă scump – cel dintâi cu viața, cel de al doilea cu pierderea tronului – pornirile lor ostile Țărei Românești.

Când urcau însă tronul transilvan oameni chibzuiți ca Ștefan Bocskai (1605-1606) și ca Gavriil Bethlen (1613-1629), între preocupările lor de căpetenie avea întâietate grija să-și asigure domnia prin cât mai trainice legături de prietenie cu domnitorii din Sudul și din Răsăritul Carpaților. Așa a procedat cel dintâi prin tratatul

¹⁾ I. Lupaș. *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj 1940, p. 268-270.

²⁾ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor. Legăturile Principatelor Române cu Ardealul 1661-1699*, vol. IV, București 1902, introducere.

de alianță încheiat cu Radu Șerban la 1605¹⁾ ~ și la fel al doilea, al cărui început de domnie s'a putut face *numai* cu ajutorul oștilor muntene și moldovene sosite în Transilvania, spre a-i da sprijin împotriva disgrațiatului Gavriil Bathori. Acest început de domnie a fost pecetluit și cu jurământul, ce și-l făcuseră atunci (1613) domnitorii celor trei țări carpatice, să trăiască în cele mai bune raporturi sprijinindu-se reciproc în toate momentele dificile ale cărmuirii.

Cu toată atențiunea încordată și cu tot interesul luminat ce punea Bethlen în luptele lui ca aliat al Statelor protestante din Nordul Europei, înțelegea că destinul Țării, a cărei cărmă îi fusese încredințată, nu-i permitea să se desfacă radical de legăturile cu Răsăritul. Când se simțea sub povara învinuirii ce i se arunca, nu fără dispreț jignitor, că ar fi o simplă creatură a suzeranului otoman, nu se sfia să se justifice spunând că nu-i stă în putință să înlăture o situațiune politică reală, cum era aceea a Țării sale ~ așezată în gâttelej Turcilor (in faucibus Turcarum.²⁾)

Năzuința lui de a uni Transilvania cu Muntenia și cu Moldova într'o Dacie reînviată, chiar dacă ar fi izvorit numai din ambițiunea personală de a urca el însuși tronul de Rege al proiectatei Dacii protestante, era o nouă dovadă a echilibrului, pe care înțelegea să-l păstreze în diferitele faze ale orientărilor și aspirațiilor sale de politică externă, după cum la fel a reușit să fie circumspect și echilibrat în acțiunile sale de politică internă.

La sfârșitul anului 1627 cardinalul Petru Pázmány comunica împăratului dela Viena știrile secrete, pe care le primise cu privire la anume intervențiuni făcute din partea lui Bethlen la Poarta otomană stăruind să-i fie cedată cărma Țării Românești și a Moldovei ca să-și poată lua titlul de „*Rege al Daciei*”.

Adăuga însă opiniunea sa că Turcii nu vor face nebunia de a spori, împotriva artei de guvernare, așa de mult puterea unui om îndrăzneț, neliniștit și schimbăcios, cum îl cunoștea Pázmány pe Bethlen. Cu doi ani mai târziu a încercat Bethlen să-l înduplece și pe Chiril Lucaris, patriarhul Constantinopolului, să nu se împotrivescă proiectului de convertire a Românilor din

¹⁾ V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban* (în *Analele Acad. Române M. S. J.*) București 1926 și I. Lupaș, *Doc. ist. transilvane*, vol. I, Cluj 1940, p. 77-80.

²⁾ I. Lupaș, *Doc. ist. transilvane*, I. p. 135.

Transilvania la calvinism. Cât de orientat era patriarhul Lucaris asupra puterii de rezistență a Românilor față de proiectul lui Bethlen, apare lămurit din răspunsul trimis prin scrisoarea dela 2 Septemvrie 1629, în care își exprima convingerea că un asemenea proiect nu va putea fi dus la îndeplinire „fără turburarea și întârâtarea sufletelor”. Înainte de toate credea el că ar trebui rupte „*legăturile de sânge și de simțiri care trăiesc, – deși în mod tainic, dar cu atât mai puternic – între Românii din Țara Transilvaniei și între cei din Țara Munteniei și a Moldovei*”. Din partea sa nu-și putea permite să dea lui Ghenadie II, mitropolitul de atunci al Transilvaniei, niciun fel de „încurajare cât de mică” fiind convins că „dacă ar sprijini, pe față sau în ascuns, o asemenea deserțiune, ar săvârși un păcat pe care nu i l-ar putea șterge toate chinurile pământului”.¹⁾

Totuși sporul de autoritate, cu care izbutise tactul politic al lui Bethlen să împresoare tronul transilvan, începuse a exercita o incontestabilă înrîurire binefăcătoare asupra Țărilor Române pregătind și aci calea pentru statornicirea unor domnii de durată, cum a fost a lui Matei Basarab și a lui Vasile Lupu. Cel dintâi fusese sprijinit în năzuința sa spre cârmuirea Țării Românești și de ajutorul lui Gheorghe Rákoczi I. Dar numai cu acest ajutor nu ar fi izbutit să-și asigure domnia. El mai dispunea încă de doi dintre cei mai valoroși factori: iubirea poporului și vitejia ostașilor săi. De aceea nu greșea contemporanul Rudolf Schmidt trimițând la Viena informațiunea, că Matei Basarab luase sceptrul domniei mai mult prin vrednicia și sabia sa – *durch sein Valor und Degen* – decât prin alte mijloace. Imprejurarea aceasta i-a asigurat o astfel de faimă în opiniunea publică turcească, încât era considerat aproape ca un „*al doilea Mihai*”...

Primejdia, care putea să-i amenințe deopotrivă din partea Turcilor, îi îndemna să rămână strâns legați prin alianță durabilă Gheorghe Rákoczi și Matei Basarab, cu toate că cel dintâi – chiar după mărturia izvoarelor maghiare – s'a dovedit aliat mai puțin credincios decât cel din urmă, pe care popoarele creștine din Balcani îl rugau stăruitor să ia conducerea unei coalițiuni anti-turcești făgăduindu-i să-*l proclame „Domn al Răsăritului”*. Cu toate peripecțiile, care i-au pricinuit nu odată crunte desamăgiri,

¹⁾ Idem, *ibidem*, p. 177-179.

Patriarhul Chiril Lucaris (1572-1638)

Matei Vodă-Basarab (1632-1654)

Matei prețuia totuși alianța munteano-transilvană la justa-i valoare trimițând la 1652 lui Gheorghe Rákoczi II, vorbe lămurite ca acestea: „de cine ne vom teme, dacă țările noastre ~ Muntenia și Transilvania ~ vor păstra buna înțelegere de până acum? Inafără de Dumnezeu, de nimeni”.

Inercările lui Rákoczi de a infiripa și cu Vasile Lupu, Domnul Moldovei, relațiuni de alianță durabilă au rămas mai lipsite de rezultat. La sfârșitul anului 1640, după moartea mitropolitului Ghenadie II, Rákoczi nesocotind intervențiunea aliatului său Matei pentru candidatul Meletie, pe care-l sprijinea și superintendentul calvin Ștefan Katona, spre a și-l îndatora pe Vasile a întărit la cârma Mitropoliei transilvane pe Ilie Iorest, care își făcuse ucenicia călugărească la mănăstirea Putna și era sprijinit de Domnul Moldovei.

Acesta nu înțelegea însă a-și manifesta recunoștința față de Rákoczi decât făurind proiecte pentru a-și întinde stăpânirea și asupra Transilvaniei.¹⁾ La începutul anului 1643 Polonii izbutiră să pună mâna pe o scrisoare tainică a lui Vasile către Sultanul turcesc, descoperindu-și gândul să atace Polonia, să intre apoi cu oaste și în Transilvania, unde cunoștea *toate potecile*. Incuviințând Românilor de aci *libertatea*, era sigur Vasile Lupu că va putea pricinui o astfel de încurcătură, încât Rákoczi nu va ști încâtro să apuce, iar Turcii vor găsi prilej să-și lărgească hotarele împărăției. Consiliul de războiu din Viena, ajuns în stăpânirea acestei scrisori, nu a întârziat a trimite o copie și lui Rákoczi, care s'a putut astfel convinge de greșeala săvârșită, când a stat la îndoială să dea tot sprijinul său lui Matei Basarab, spre a-l înlocui pe Vasile Lupu în tronul Moldovei cu Ioan Movilă ~ pribeag prin Transilvania, încă din zilele lui Bethlen.

Rákoczi nu avea chip să se răzbune asupra lui Lupu decât prigonind și întemnițând pe mitropolitul ocrotit de el, ~ pe Ilie

¹⁾ Incă din 1640 se da despre proiectele lui Vasile Lupu informațiunea că cerea dela Sultan pentru sine și ai săi stăpânirea asupra Transilvaniei, Moldovei și Munteniei (qui ab imperatore Turcarum provincias istas christianas Transilvaniam, Moldaviam ac Transalpinam si-i suisque dari postulavit" (Hurmuzaki IV, p. 656); iar mai târziu scria Sigismund Prepostvári că „Voevodul Moldovei cu foarte mare oștire... are de gând să gonească din Scaun pe Domnul Țării Românești și, dacă poate să-l birue, este cu totul hotărât (omne propositum id haberet) să se îndrepte, el și oastea sa, împotriva principelui Transilvaniei". N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 121.

Iorest, care în același an fu scos din rosturile lui vlădicești mai mult pentru pricini de ordin politic decât pentru învinuirile aruncate asupra lui prin obișnuita născocire a unor pări mincinoase. Cu zece ani mai târziu fu răsturnat și Lupu de către fostul lui sfetnic Gheorghe Ștefan cu ajutorul oștilor transilvane trimise de Gheorghe-Rákoczi II, care fu chemat în ajutor și de urmașul lui Matei Basarab, de Constantin Șerban, când Țara Românească era bătută de pârjolul seimenilor răsvrățiți. După potolirea răscoalei sosind și Gheorghe Ștefan din Moldova, cei trei stăpânitori ai țărilor din preajma Carpaților se întâlniră la Gherghița (Prahova) la un mare prasnicișezând Rákoczi în capul mesei și înghițind ~ cum scrie contemporanul Miron Costin ~ mari și înalte gânduri, cum s'ar vedea craiu peste crai și domn peste domni, fără să-și dea seama că proiectul lui de expedițiune polonă era privit de Turci „cu coada ochiului”. Această expedițiune nu a fost decât o aventură primejdioasă, ducând la cumplit dezastru oastea Transilvaniei și stârnind urgia Sultanului, care n'a întârziat a-l detrona pe Rákoczi împreună cu cei doi aliați ai săi fiindcă, în temeiul alianței dela Gherghița, trupe muntene și moldovene luaseră parte deopotrivă la nenorocita aventură.

Luptele înverșunate, ce s'au deslănțuit în Transilvania între partizanii lui Gheorghe Rákoczi II și între ai lui Acațiu Barcail, apoi între ai acestuia și ai lui Ioan Kemény, ca și repetatele invasiuni turcești au pricinuit multă stricăciune în țară. Profitând de situațiunea turbure, Mihnea III, care în domnie își luase numele de Mihai-Radu Vodă, se grăbi să adauge la titlul său și pe acela de principe al Făgărașului, cerând Sultanului să-i recunoască dreptul de stăpânire și asupra Transilvaniei.¹⁾ La fel încunoștiința Ioan Bethlen, cancelarul Transilvaniei, pe principele Mihai Apafi la 1673 că urmașul lui Mihai-Radu Vodă, Grigorie Ghica ar fi cerut Porții să-i restituie Țara Făgărașului, fiindcă odinioară se ținea de Muntenia.

Cu domnia lui Apafi începe declinul Principatului transilvan, independent de coroana Ungariei. Opoziția transilvană nefiniștea

---

¹⁾ Intrând la 1658 cu oaste munteană în Transilvania, spre a participa la luptele ce se desfășurau în preajma Sibiului între Acațiu Barcail și Gheorghe-Rákoczi II, Mihnea își așezase tabăra în apropiatul sat Turnișor, iar tabăra Turcilor era la Cristian. Cf. Helmut Kläma, *Neppendorf. Geschichte eines deutschen Dorfes in Siebenbürgen. Deutsche Forschungen im Südosten*. Sibiu 1943, p. 125.

cârmuirea, plină de grele păcate a lui Apafi, care scăpase din mâni frânele guvernării aproape cu totul, lăsându-le în grija cunoscutului său cancelar Mihail Teleki.

La asediul Vienei (1683) atât Șerban Cantacuzino al Țării Românești, cât și Gheorghe Duca al Moldovei se găseau ~ de voie de nevoie, ~ în tabăra Turcilor ca și Mihail Apafi. După izbânda creștinilor care au izbutit să alunge, cu ajutorul regelui polon Ioan Sobieski, mulțimea oștilor turcești de sub zidurile Vienei, se apropia cu pași repezi sfârșitul suzeranității otomane asupra Transilvaniei. De o parte Polonia, de alta Austria se pregătea să-și întindă stăpânirea asupra acestei țări. Nu erau însă străini de asemenea gând nici domnii din Răsăritul și din Sudul Carpaților. Despre Gheorghe Duca scrie cronicarul Neculce că era om „cu gânduri înalte”, dorind să fie craiu al Transilvaniei, lăsând pe unul dintre fiii săi în scaunul domnesc al Moldovei, iar pentru celalalt râvnind să dobândească tronul Munteniei, și pe ginerele său să-l așeze hatman în Ucraina. Mai mult se temea însă Apafi de proiectele lui Șerban Cantacuzino, după cum rezultă din scrisoarea dela 14 Martie 1686, trimisă la Constantinopol reprezentantului său Macskássy împărtășindu-i cu îngrijorare, că Voevodul Șerban vrea să pășească *pe urmele lui Mihai Vodă* trimițând solie la curtea din Viena și strângând oaste.¹⁾

Nu era nici urmașul lui Șerban, influentul și chibzuitul Constantin Brâncoveanu, străin de gândul să-și întindă stăpânirea asupra Transilvaniei. S'a păstrat în arhivele Vienei un raport de prin anii 1692~93 arătând că Brâncoveanu ar fi proiectat să-și mărite o fată după principele Filip de Lichtenstein, cu gândul să-l așeze pe acesta în locul său la cârma Țării Românești, pentru ca dânsul să urce tronul Principatului transilvan, rămas vacant după moartea lui Apafi (Aprilie 1690). Proiectul, deși nu era sortit să se înlăptuiască, prezintă totuși un deosebit interes, oferind cercetătorului puțința să pătrundă în taina frământărilor sufletești dela sfârșitul veacului al XVII-lea. Dacă împrejurările vremii nu-i permitau lui Brâncoveanu să pătrundă la cârma Transilvaniei prin vreo izbândă ostășească răsunătoare, ~ cum fuseseră cu un veac înainte ale vestitului său înaintaș Mihai Viteazul ~ nu pregeta să încerce a pune la cale planuri de întindere a stăpânirii românești

¹⁾ I. Lupaș, *Istoria Unirii Românilor*, ed. II. București 1938, p. 179.

prin mijloace de ordin sufleteș, dinastic, diplomatic sau economic. El își cumpărase case în Brașov și stăpâna moșii în Țara Făgărașului, clădind biserici românești și ajutând cu daruri însemnate nu numai Mitropolia transilvană despre care știa că se învăluia „ca o corabie” în bătaia valurilor potrivnice, dar și biserica reformată maghiară din Făgăraș, pentru a cărei clădire trimitea o însemnată contribuțiune bănească, după cum arată scrisoarea unchiului său Constantin Stolnicul Cantacuzino dela 6 Decembrie 1713 ¹⁾

* * *

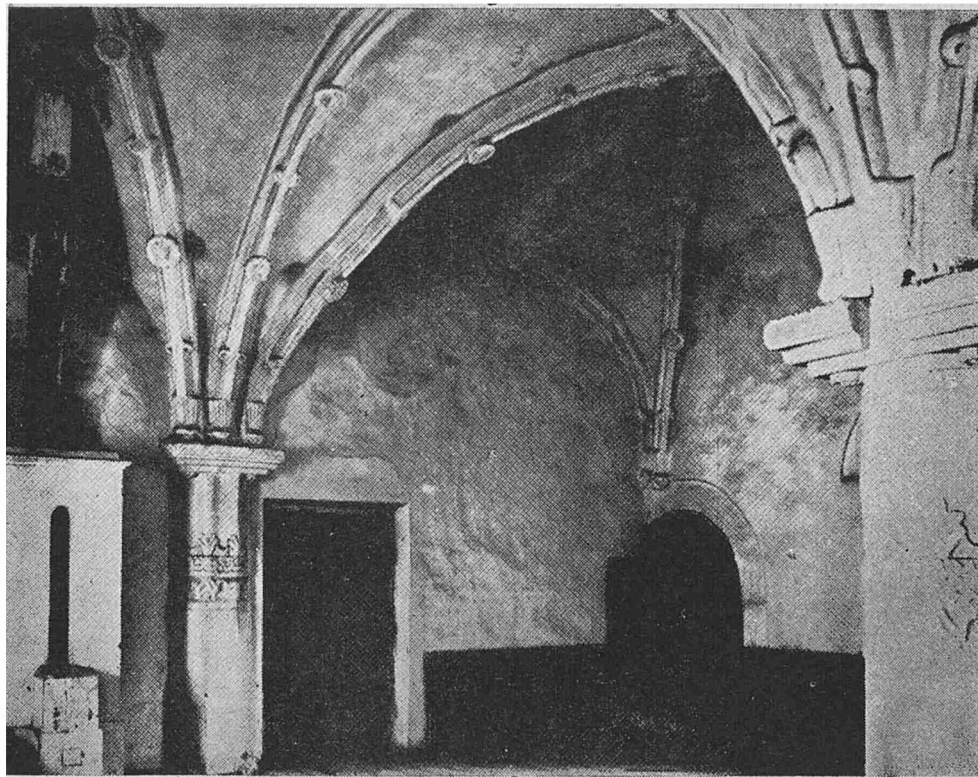
Dacă se poate admite pentru Transilvania o „suveranitate” în cursul veacului XVII afirmându-se, firește, în limitele îngăduite de relațiunile de vasalitate ale acestei țări cu Poarta otomană, la fel stau lucrurile și cu privire la Moldova și la Țara Românească în timpul unor domnii consolidate și de durată mai considerabilă. cum erau domniile paralele ale lui Vasile Lupu și Matei Basarab. Suzeranitatea otomană nu excludea un anume grad de suveranitate națională nici în politica externă a Moldovei sau a Munteniei, cu atât mai puțin în cea internă. Făcând abstracțiuni de legăturile tradiționale cu Turcii, domnitorii acestor țări se simțeau deplin stăpâni în țările lor în orice chestiune de ordin obștesc sau de orientare, impusă de necesitățile vremii, în unele împrejurări, chiar cu nesocotirea obișnuitelor obligațiuni de supușenie. Epoca lui Matei Basarab d. e. putea fi considerată de autorii proiectelor de reformă din 1-a jumătate a veacului XIX ca o stare ideală, îndrumându-i să formuleze postulatul de a se restitui Țării Românești toate drepturile dela 1641 „când patria nu intrase încă sub jugul grecesc” (fana-riot). Iar tânărul boier Ionică Tăutu se credea în drept să întrebe: „ce rău au avut pământurile Moldovei dela neamul Otomanilor? Au nu sub umbra lui am sprijinit biserica, legea, obiceiurile și tot ce avem?” ²⁾

Ideea de suveranitate românească în Răsăritul și Sudul Carpaților era înrădăcinată în doctrina bisericii ortodoxe, potrivit căreia „toate stăpânirile sunt dela Dumnezeu și cine se împotrivesc stăpânirii, lui Dumnezeu se împotrivesc”. Era deci o suveranitate de drept divin, care înlătura orice drept de împotrivire contra stăpânitorului politic, câtă vreme doctrinarii suveranității

¹⁾ Cf. An. Inst. de Ist. Naț. Cluj vol. VII pag. 619-620.

²⁾ I. Lupaș, *Istoria Unirii Românilor* ed. II. București 1938, p. 226-228.

Sala gotică, în care s'a ținut Sinodul din Iași la 1642

transilvane de nuanță protestantă, teologi calvini din apropierea curții lui Bethlen, admiteau un *jus resistendi*¹⁾ față de stăpânitorul de altă confesiune religioasă, căutând să-l justifice prin cuvântul Scripturii că este mai preferabil a asculta de Dumnezeu decât de oameni („melius est obedire Deo, quam hominibus”).

Cronicarii timpului, pătrunși în toată cugetarea lor de temeiurile și învățăturile bisericii ortodoxe, găsesc cuvinte de osândă pentru orice pornire de răsvrătire contra vreunui domnitor. Insuși luminatul Miron Costin ține să sublinieze sfatul moral-politic: „Domnul ori bun ori rău, la toate primejdiile ferit trebuiește, că oricum este, dela Dumnezeu este, precum zice Sf. Scriptură. Nu este nici o putere, fără numai dela Dumnezeu”. Cu toate acestea e departe însă de a încuviința vreo pornire spre absolutism domnesc, rostindu-se lămurit împotriva lui prin cuvintele: „Ce fac Domnii singuri din gândurile sale sau din șoapte, rar lucru este de folos, că încă în lume n’au născut om până astăzi ca acela să nu-i trebuiască voroavă cu sfat. Că deși găcește cârmuitorul câte o treabă, încă tot să nu se încrează că a găcit, până nu se întărește părerea lui cu voroava și a altor păreri... La mulți Domni mari smintele au căzuț din șoapte sau nesfătuit, acum din veacul nostru”.²⁾

În ce privește atitudinea, pe care acești suverani „din mila lui Dumnezeu” se cuvine să o aibă, în orice împrejurări, este demn de atențiune în deosebi cuvântul adresat de Petru Movilă (1631) în dedicațiunea scrisă pe un Penticostar, trimis în dar fratelui său Moise, Domnul Moldovei, pe care îl sfătuia să îngrijească deopotrivă trebile politice ca și cele sufletești sârguind să fie „bine-făcător al bisericii și al școalei” precum și model de urmat pentru toți cei de sub ascultarea sa: „trebuie nu numai să fii cu băgare de seamă către tine însuși și sârguitor, dar și celor din jurul tău să le aduci folos, nu numai în cele politice să te deprinzi, ci și în cele duhovnicești să te înveți, nu numai să te lipsești de cele lumești, dar să te îngrijești și de cele dumnezeiești, *nu numai să fii stăpânitor, ci să fii chipul celui Atotstăpânitor*. Aceasta să te frământa mai mult decât ori care datorii pentru un bun stăpân”.³⁾

¹⁾ Idem *Studii, conferințe și comunicări istorice* vol. II, Cluj 1940 p. 203

²⁾ Ibidem p. 302-303.

³⁾ Paul Mihailovici, *Două documente de legătură culturală între Români și Ruși*. Chișinău 1930 p. 7.

A fi „chipul celui Atotstăpânitor“ era în concepțiunea religioasă-politică a lui Petru Movilă *suprema datorie de suveran*, pe care această „luminată odraslă a Domnului țărilor dacice“ înțelegea s'o adâncească nu numai în conștiința răspunderii fratelui său Moise, ci și a tuturor Domnilor Moldovei, sfătuindu-i să-și chivernisească astfel darul stăpânirii, încât din toate faptele săvârșite de ei să iasă la iveală calitatea lor de reprezentanți ai lui Dumnezeu în cuprinsul țării, ce le-a fost încredințată spre cârmuire.

Aceeaș concepțiune religioasă a suveranității de origine divină se desprinde și din cuvântul, pe care-l închină mai târziu (1709) mitropolitul Antim Ivireanul, domnitorului muntean Constantin Brâncoveanu, numindu-l „coroana tuturor Domnilor“ și asemănându-l cu împăratul Constantin cel Mare, „precum cel într'un nume cu Măria Ta, slăvitul și de Dumnezeu încununatul, marele și întocmai cu apostolii, *Constantin întâiul împărat al creștinilor*, nu au ținut cu putere omenească schiptrul împărăției, ci numai cu singura nebiruită puterea împăratului ceresc, într'această chip și Măria Ta, ca un iubitor de Dumnezeu, nu nădăjduiești a chivernisi trebile Domniei cu ajutorul și cu înțelepciunea omenească ci chemi pururea și *ajutorul cel de sus*“.¹⁾

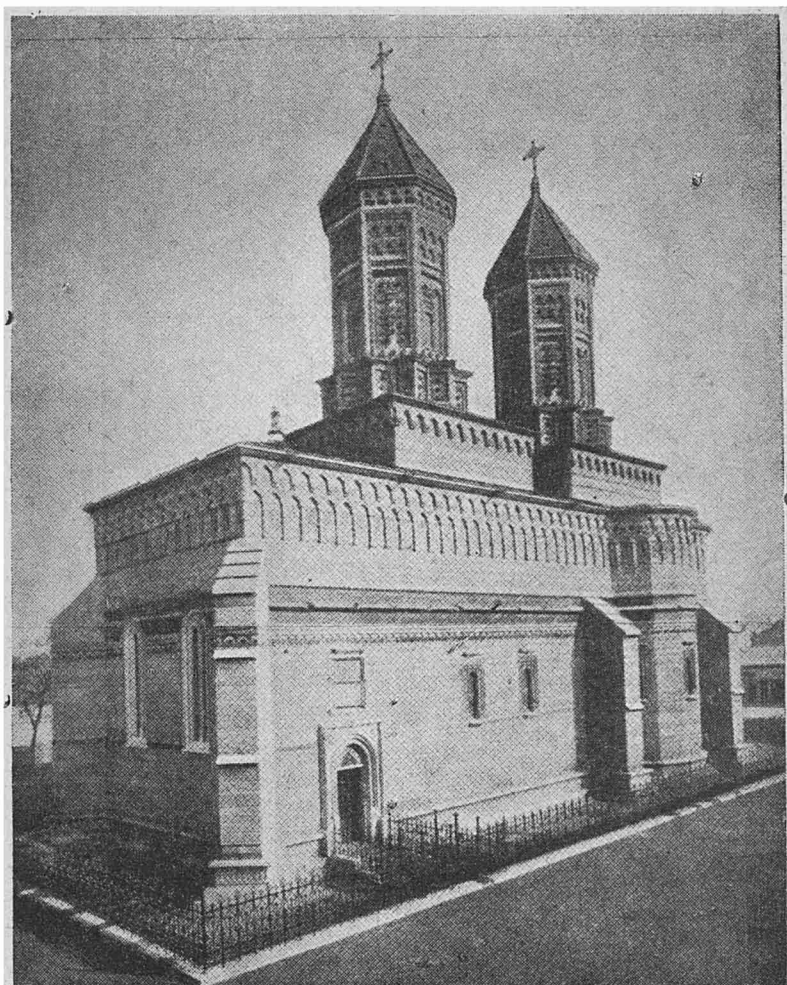
Obligațiunea de a fi binefăcători ai bisericii și ai școalei s'au străduit să o îndeplinească aproape toți domnitorii țărilor române, din cuprinsul acestui veac (XVII) de puternică reacțiune autohtonă împotriva străinismului. Cei mai însemnați dintre ei (Matei Basarab, Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu) au întins aripa ocrotirii lor domnești nu numai asupra așezămintelor religioase din cuprinsul țărilor stăpânite de dânșii, ci deasupra tuturor celor cari din îndepărtate ținuturi și dela felurite neamuri străine alergau spre pragurile lor cerându-le sprijin și săvârșirea dărniceii adeseori pilduitoare în așa măsură, încât un ceretător rus ca Porfir Uspenskij s'a simțit în drept să afirme că nici un alt popor pravoslavnic n'a fost mai darnic, decât neamul românesc, față de așezămintele religioase din Răsărit, dela Sf. Munte.²⁾

¹⁾ I. Lupaș, *Epocile principale în istoria Românilor* ed. II. Cluj 1928 p. 103.

²⁾ T. Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos* Sibiu 1941 p. XI. cf. și F. Dölger, *Mönchsland Athos*. München 1942. F. Bruckmann-Verlag.

Vasile Vodă-Lupu (1634-1653)

Biserica Trei Ierarhi din Iași

O comparațiune între manifestarea exterioară a suveranității moldovene cu cea munteană, a dat prilej a se înfățișa într'o recentă sinteză de istorie română, următorul tablou sintetic: „Îl se zicea de Turci lui Vasile Lupu „beiful de aur“, dar înainte de toate el e omul dreptății și al ordinii. Aceasta înseamnă însă monarhul în sensul cel mai deplin. Totul atârână de dânsul, care primește pe umeri toată sarcina. Același cleric catolic (Bandini) scrie, arătând că nu e boier înafară de placul domnesc: căci aceasta înseamnă stăpânirea absolută, că nici un boier nu este decât acela pe care Domnul, care stăpânește absolut, îl vrea să fie și să se recunoască astfel“.

„În Țara Românească, bătrânul domn (Matei Basarab) ținea mai tare la vechile forme patriarhale, având mai multe legături cu oastea pe care o cerceta adesea, și cu poporul ale cărui dămini îi erau atâta la inimă și căruia îi dăruise ușurarea de a lucra la mănăstiri, doar *trei zile pe an*... Și aici (în Târgoviște) la hramuri și ceremonii Vodă, care locuiește într'un mic palat frumos, dar „fără nimic deosebit“ și nu cheltuiește pentru îmbrăcăminte sa cât vecinul moldovean, apare la capătul odăilor, pline de dregători, cu spătarul care ține sabia și buzduganul... Și la Târgoviște Mitropolitul e dator să slujească zilnic înaintea Domnului luând parte, firește, la toate judecățile. Se relevează de diaconul sirlan (Pavel de Alep) și obișnuința întăririi sau schimbării tuturor demnitarilor la începutul anului, în ziua caftanelor... Dar aici, pe lângă măreția Domnului și alte priveriști mărețe sunt îngăduite. Dovadă descrierea Palatului metropolitan din Târgoviște în mijlocul unei mari și frumoase grădini“. ¹⁾

Din cele arătate până aci rezultă concluziunea, că în cursul veacului XVII s'a putut desvolta un anume grad de suveranitate transilvană, moldovană și munteană în limitele îngăduite de tradiționala suzeranitate otomană, care exercitată dela o considerabilă distanță de loc și în condițiuni mai mult decât patriarhale, nu punea piedeci de neînlăturat în calea acestei desvoltări, dimpotrivă contribuea s'o ajute a se afirma nu numai în politica internă, ci uneori și în cea externă. Felul, cum izbutea să se afirme suveranitatea aceasta, era depedent în mare măsură de iscusința și de însușirile personalității, care se găsea la cârma uneia din aceste

¹⁾ N. Iorga. *Ist. Românilor*, vol. VI. p. 157-159.

trei țări. Absolutismul domnesc se înfățișează în izvoarele timpului ca fiind mai accentuat în Transilvania lui Bethlen și în Moldova lui Vasile Lupu, decât în Muntenia lui Matei Basarab care, mai respectuos pentru voința obștească, înțelegea să-și îndrumeze astfel cârmuirea, încât cronicarul să se simtă în drept a o zugrăvi prin caracterizarea laconică: „iubea Domnul pe țară și țara pe Domn“.

Această solidaritate deplină între conducător și între cei conduși a dat puțința celor mai distinse personalități dela cârma celor trei țări să făurească anume proiecte de expansiune culturală-politică în afară de granițele proprii lor cârmui. Așa au fost proiectele transilvane relative la Muntenia, Moldova și Polonia, cele moldovene îndreptate spre Muntenia și Transilvania, precum și cele muntene cari, izbutind la începutul veacului XVII să realizeze măcar pentru scurtă durată înjghebarea celor trei țări carpatice sub aceiaș mână cârmuitoare, au așternut temelia viitoarelor năzuinți de unitate cu ajutorul sabiei, când momentul părea prielnic, cu al condeiului și al tiparului în toate împrejurările, pregătind astfel unitatea de gândire și simțire a celor răsfirați sub felurite cârmui politice.

Înainte de a se fi ridicat țarismul rusesc la rolul de protector al popoarelor și așezămintelor creștine de sub stăpânire otomană, acest rol îl îndepliniseră cu vrednicie domnitorii Munteniei și ai Moldovei. Dintre ei se înalță impunător spre sfârșitul veacului XVII și începutul celui următor, chipul marelui cititor Constantin Brâncoveanu, a cărui dărnicie înțelegea Antim Ivireanu s'o înfățișeze plastic ca un „*râu cu curgerile de aur, din care au curs aceste patru izvoare: ale Românilor, Elînilor, Arabilor și ale Ibirilor țipare*“.¹⁾ În adevăr cu sprijinul dărnicii lui neistovite vedeau lumina tiparnițelor dela Snagov, dela București, dela Buzău sau dela Râmnic publicațiunile, menite să reverse hrana sufletească tuturor celor râvnitori a se împărtași de ea până departe dincolo de granițele Țării.

---

¹⁾ I. Lupaș, *Epocile principale*, p. 403.

DOSOFTEI, MITROPOLITUL MOLDOVEI

1671-1673 și 1676-1686

Veacul al XVII-lea, care în prima lui jumătate a văzut cărja de mitropolit strălucind în mâna luminaților și strădalnicilor ierarhi Anastasie Crimca și Varlaam ai Moldovei, Teofil și Ștefan ai Ungrovlahiei, Ghenadie II, Ilie Iorest și Simion Ștefan ai Transilvaniei, era sortit să fie martor în jumătatea a doua la o nouă epocă de înflorire a literaturii și culturii române, determinată în bună parte prin hărnicia altui mitropolit al Moldovei, prin condeiul blândului și talentatului Dosoftei.

Dosoftei s'a născut la 1624.¹⁾ Contemporanul său, cronicarul Ioan Neculce, spune că ar fi fost „fiu de mazâl”.²⁾ Tatăl lui Dosoftei se numea Leontari sau Leonție, mama sa Mistra, iar un bunic Barila sau Barula. După nume s'ar părea deci că nu era de obârșie moldovană. Această părere se poate sprijini și pe îndrejurarea că la 1649, deci în vârstă de 25 ani, fiind călugăr în mănăstirea Pobrata, Dosoftei se îndeletnicea cu învățarea limbii grecești, latinești, *românești* și polone. Dacă ar fi fost născut Moldovan, ar fi cunoscut din pruncie limba română, fără să mai simtă trebuința să o învețe la vârsta de 25 de ani. Într-o scrisoare către Ioachim, patriarhul din Moscova, face Dosoftei amintire despre o rudă a sa, anume Chiriachie Papară din Liov. În legătură cu această amintire profesorul Ștefan Ciobanu a găsit într'un pomelnic al paharnicului Teodor Papară din Liov numele mitropolitului Dosoftei înscris la locul întâi. Semn că era socotit ca cel mai de seamă dintre membri răposați ai acestei familii de origine macedo-română, care familie ar fi fost așezată de mult

---

¹⁾ cf. N. Iorga *Ist. lit. rel. la Români*, p. 178 și 199; Șt. Ciobanu, *Mitropolitul Dosoftei*, p. 72.

²⁾ M. Kogălniceanu, *Letopisește*, v. 72.

timp în Moldova, unde chiar prin hrisov dat de Ștefan cel Mare i s'ar fi asigurat dreptul asupra unor moșii strămoșești.¹⁾

Astfel originea macedo-română a strămoșilor lui Dosoftei apare, în lumina descoperirilor mai recente, ca fiind neîndoelnică.

Instrucțiunea școlară și-ar fi început-o Dosoftei ~ după unele păreri ~ în școala întemeiată de Vasile Lupu la Iași în 1641. Alții socot că în colegiul întemeiat de Petru Movilă la Chiev sau într'o școală din Liov (Lemberg). În orice caz activitatea lui literară de mai târziu dă dovada unor cunoștințe cu mult mai vaste și mai felurite decât cele ce s'ar fi putut însuși pe vremea aceea numai într'o chilie călugărească dela mănăstirea Pobrata.

La 10 Mai 1658, deci în vârstă de 34 ani, ajunse episcop la Huși, iar cu un an mai târziu la Roman, unde a păstorit până la 1671, când a fost chemat să urce la vârstă nu prea înaintată (47 de ani) scaunul de mitropolit al Moldovei.

Izbucnind în vremea aceea lupte îndelungate între Turci și Poloni, Dosoftei nădăjduia să poată scăpa Moldova cu ajutorul acestora din urmă de sub jugul suzeranității turcești. De aceea când Ștefan Petriceicu-Vodă trecuse, ~ după lupta dela Hotin (1673) ~ în tabăra Polonilor, a fost urmat și de mitropolitul Dosoftei, care mai târziu (1675) s'a întors însă în Moldova. Dar aci urmașul lui Petriceicu, Dumitrașcu Vodă Cantacuzino, omul Turcilor, l-a închis în mănăstirea Sf. Sava, înlocuindu-l la cârma bisericii moldovene cu mitropolitul Teodosie. În anul următor (1676) Dosoftei fu reșezat însă în scaunul mitropolitan al Moldovei continuând a păstori în această calitate până la 1686, când fu nevoit să plece iarăși în Polonia, de unde nu era să mai revină niciodată la conducerea Mitropoliei moldovene.

În cei 10 ani de vlădicie moldovană, fără întrerupere, Dosoftei a găsit prilej să-și poată tipări o bună parte din lucrările pe care le tradusese de mai înainte. Tipografia înființată odinioară de Vasile Lupu la Iași fiind stricată, Dosoftei se simți îndemnat să trimită pe căpitanul Ionașcu la Moscova, scriind patriarhului Ioachim, la 15 August 1679: „rugăm pe sfințenia voastră, prea cinstite și milostive părinte, ca să faci cu noi o faptă de milă și iubire omenească și să ne trimiți tipografia ca să tipărim

---

¹⁾ cf. Ștefan Ciobanu, *Contribuțiuni privitoare la originea și moartea mitropolitului Moldovei Dosoftei*. București 1920, p. 10-12.

cărțile, pe care le-am tâlcuit din grecește și slavonește în limba română... fă pentru Dumnezeu această dragoste, pe care ne-ai făgăduit-o în timpuri mai bune". Patriarhul Ioachim îi răspunde la sfârșitul aceluiași an (16. XII. 1679) laudând „râvna caldă și dumnezească" a lui Dosoftei, pe care-l aseamnă cu *înțeleptul Solomon*, și împărțându-i această veste îmbucurătoare: „obiectele tipografice, pe care le-ai cerut cu scrisoarea către noi, le-am trimis bucuros cu trimisul nostru Ioan Belevici, iar celelalte, care au fost ale tipografiei, sunt de asemenea trimise și v'am scris și deosebit".¹⁾

În tipăriturile lui de mai târziu Dosoftei face amintire cu recunoștință că a fost „agiutorit dela Mosc" de patriarhul Ioachim, care i-a dat astfel puțință să-și tipărească în Iași lucrările dela 1679 înainte.

Primele două lucrări: *Psaltirea în versuri* și un *Acaftist al Maicii Domnului* le tipărise la 1673 în mănăstirea *Unieo*, în timpul pribegiei sale polone.

Psaltirea în versuri este una din cele mai însemnate scrieri ale mitropolitului Dosoftei, care la traducerea și versificarea românească a celor 150 de psalmi s'a inspirat dintr'un model polon, din traducerea vestitului scriitor Ioan Kochanovski din (1579 *Cracovia*) veacul al XVI-lea, fără a urma însă slugarnic acest model străin, ci lăsând adeseori să străbată în versurile sale și ritmul mai săltăreț al poeziei populare românești. Lucrarea aceasta în versuri a cerut, ~ după cum mărturisește însuși Dosoftei ~ multă trudă și vreme îndelungată, osteneală și mare osârdie timp de *cinci ani*. Manuscrisul îl avea Dosoftei gata înainte de a se muta din scaunul episcopesc al Romanului în cel mitropolitan din capitala Moldovei și ducându-l cu sine în Polonia, când l-a însoțit pe Ștefan Vodă Petriceicu, a găsit vreme cu prilej să-l tipărească la Unieo.

Traducerea lui Dosoftei a văzut lumina tiparului cu următorul titlu:

Psaltirea (sfântului) Proroc David. Pre limba rumânească cu zăsa și cu toată cheltulala Prea luminatului întru Is. Hs. Io Ștefan Voevoda, Domnul țării Moldovei. Din s(fi)nte scrip-turi a s(fi)ntilor părinți dascălilor s(fi)nteii beserici, cu lungă oste-

¹⁾ Șt. Cioabanu, o. c. p. 84-85.

neală în mulți al drept socotită și cercată prin s(fi)ntele cărți, și de aceea pre versuri tocmită în cinci al foarte cu osârdie mare, de smeritul Dosoftei, mitropolitul de țara Moldovei. În mănăstirea Unieo s'a tipărit. Anii dela facerea lumii 7181 (1673).

La început sub stema Moldovei tipărește Dosoftei următoarele „*stihuri la luminatul herb al țării Moldovei*” care sunt 6 versuri din punct de vedere al formei deplin izbutite :

„Capul cel de bour de fiară vestită
Sămnează puterea țarei nesmintită
Pre câtu-l de mare fiara și buiacă,
Coarnele 'n pășune la pământ își pleacă
De pre chip se vede bourul ce-l place
C'ar vrea 'n toată vremea să stea țara 'n pace”...

Să stea țara 'n pace? – iată în puține cuvinte expresiunea lapidară a dorinței, care frământa atunci nu numai sufletul versurilor, pornit pe drumul pribegiei în țară străină, din pricina războiului turco-polon, ci pe al tuturor Moldovenilor expuși, din aceeași pricină, multor izbeliști și suferințe.

În cursul traducerii Dosoftei a fost însuflețit și de gândul creștinesc de a pune la îndemâna preoților și păstorilor săi, în graiul neamului, cartea psalmilor cu delicata și mișcătoarea poezie religioasă, ce transpiră din cuprinsul lor, dar în aceeași măsură și de problema unei forme cât mai atrăgătoare, ca să poată în-dupleca „hirea omului către cetitul ei”.

Acest scop l-a atins Psaltirea în versuri izbutind să-și cuce-rească un număr însemnat de cetitori printre Românii știutori de carte din toate țările și pătrunzând prin câteva versuri (ca cele din Psalmul 46) în colindele de Crăciun ale copiilor din Basa-rabia,¹⁾ iar prin altele (La râul Vavilonului) în poezia populară re-ligioasă a sătenilor din Transilvania, unde se cântă și în timpul de față într-o Duminecă din postul Păresimilor. Astfel traducerea lui Dosoftei are o îndoită importanță istorică: 1. a contribuit la păstrarea și întărirea unității sufletești a neamului întreg prin larga ei răspândire în toate țările române 2. a deschis drum nou lite-raturii naționale, drumul poeziei religioase, fiind autorul ei „cel dintâi, – care a recunoscut limbei române dreptul de a îmbrăca în forma versului înalta lirică poetică a sufletului omenesc, cum este aceea a Psaltirei”.²⁾

¹⁾ Ciobanu, p. 122.

²⁾ Ibidem, 123.

A doua carte a lui Dosoftei, tipărită în același an și în același loc, are următorul titlu în limba slavonă și română: *Prea cinstitul acatist și rugă pentru Preasfânta Născătoare de Dumnezeu*, canonul învierii și celelalte rugăciuni mântuitoare către Domnul nostru Isus Hristos, tălmăcită de pre limba slavonească pre limba rumânească prin silința și grija Preasfințitului Domnului Domn părintelui Dosoftei, mitropolitul Sucevei și a întregii țări Moldovei. În mănăstirea Uniev s'a închipuit prin tipar în anul 1673".

Izbeliștile pribegiei polone și suferințele îndurate în timpul lui Dumitrașcu Vodă Cantacuzino de o parte, de alta lipsa unei tipografii corespunzătoare în capitala Moldovei pricinuiră o întrerupere de 6 ani în seria tipăriturilor inițiate și îngrijite de mitropolitul Dosoftei.

După ce cu ajutorul „obiectelor“ trimise de patriarhul Ioachim izbuti să restaureze tipografia din Iași, Dosoftei nu întârzie însă a se apuca de lucru cu deosebită râvnă și stăruință tipărind la 1679 *Rânduiala Liturghiei*, pe care o avea tradusă de, mai înainte din grecește. Titlul acestei tipărituri era: „Dumnezeiască Liturghie acum întâi tipărită în rumânește cu multă osârdie să 'nțeleagă toți spăsenia lui Dumnezeu cu întreg înțeles. Tipăritu's'au la sfânta Mitropolie în Iași, luna Mai 7187. Intr'un cuvânt către tot neamul românesc se arată urzirea și rostul acestei tipărituri.

După cum Teofil și Varlaam, tipărindu-și cazaniile, se gândeau la toată seminția care se afla „pravoslavnică în această limbă românească“, tot asemenea și *Dosoftei îmbrățișează* cu gândul său de părinte darnic și grijuliu nu numai pe păstoriții săi din Mitropolia Moldovei, ci „tot neamul românesc“.

(La 1683 apăru Liturghia în edițiunea a doua).

În anul 1680 tipări Dosoftei o *Psaltire* în text slavon și român, intitulată: *Psaltirea de înțeles* a sfântului împărat proroc David, tipărită întru blagoslovite zile Măriei sale prealuminatului întru Is. Hr. Ioan Duca Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn țării Moldovei, cu cheltuiala Măriei sale și cu poslușenia (ascultarea) smereniei noastre Dosoftei, mitropolitul Sucevei, în timpnița sfintei Mitropolii în Iași, v. liat ot săz(danie) mir(a) 7188 (1680) a(mie)(s)(e) ța April 11 dni^a.

În prefața dedicată lui Duca Vodă scrie Dosoftei: „cine grăește în limbi (străine), roage-se să poată spune și de înțeles.

Că de mă volu ruga în limbă (străină), duhul meu se roagă, iară mintea mea stă fără de roadă. Ce iaste dară? Mă voi ruga cu duhul, mă voi ruga și cu mintea. Căci de veri blagoslovi cu duhul (adecă într'altă limbă), dară cela ce iaste în locul prostacului ce nu-nțelege limba cărții, cum va zice amin la a ta mulțămită, de vreme ce el ce zici tu, el nu ști? Că tu bine mulțamești, dară altul nu se zidește. Ci în biserică mai voia mi-i cinci cuvinte cu mintea mea să grăesc, ca și pre alți să învăț, decât zece mii de cuvinte într'altă limbă".¹⁾

La 1681 apare *Molitvelnicul* lui Dosoftei, la începutul căruia dă și o „hronologie” a Domnilor Moldovei, versificată de însuși Mitropolitul în 136 stihuri, începând cu Dragoș Vodă din Maramurăș și sfârșind cu Gheorghe Duca (reprodusă și în Paremiile sale din 1683). La sfârșit se face amintire și de Ionașcu, cel trimis la patriarhul Ioachim după tipar, în următoarele patru stihuri:

„Ionașcu Bilevici ce au pus nevoință
De au adus tipare de Mosc cu prîlnță
De-ai Dumnezeu să aibă într'a vieții carte
Să se scrie 'n rândul cu sfinții în parte. Amin.

Molitvelnicul lui Dosoftei a fost studiat din punct de vedere limbistic de răposatul profesor D. Pușchilă, care apreciază importanța acestei cărți arătând că dela 1564, de când a tipărit Coresi la Brașov un molitvelnic, această carte atât de necesară serviciilor divine nu a mai fost tipărită în românește. Astfel mitropolitul Dosoftei nu avea la îndemână un model românesc, ci a fost nevoit să traducă după textul molitvelnicelor rusești și grecești. De aceea în multe locuri așezarea cuvintelor în fraze a fost influențată de textul slavon „care și el reproduce în mare parte topica grecească”.²⁾ În privința formării cuvintelor *Molitvelnicul* acesta prezintă „o mare bogăție de derivate, unele existente în limbă, foarte multe însă formate de Dosoftei ad-hoc cu ajutorul sufixelor și prefixelor. Derivatele prin compunere sunt imitațiuni după formele slavone”.³⁾ Are însă și derivate după forme latinești d. e. *împregiur=stanțiile* imitat după latinescul *circumstantiae*”.⁴⁾

¹⁾ Cf. *Bibliografia Românească Veche*, vol. I, p. 227-8.

²⁾ D. Pușchilă, *Molitvelnicul lui Dosoftei*. An. Acad. Rom. Mem. Secț. Literare. București, 1914, p. 112.

³⁾ Ibidem, p. 57.

⁴⁾ Ibidem, p. 71.

Dela 1682-1686 tipări Dosoftei „*Vieața și faptele sfinților*“ (Proloagele) în 4 volume (I. pentru lunile Septemvrie-Decemvrie; II. Ianuarie-Februarie; III. Martie-Iunie și IV. Iulie-August) cu titlul „*Vieața și petrecerea sfinților* acum tipărite, întru blagoslovite zălele prea luminatului întru Is. Hs. *Ion Duca Voievoda, cu mila lui Dumnezeu Domnul țării Moldovei și Ucrainei*, cu porunca Măriei Sale și cu poslușenia a smereniei noastre a lui Dosoftei, mitropolitul Suceavei, în tiparnița svintei Mitropolii în Iași, la care tiparniță ne-au adgiutorit dela Mosc svinția sa părintele nostru patriarhul Ioachim V. lieto dela începutul lumii 7190 mșța Octovri 27 dni; dela nașterea Domnului Mântuitorului nostru Is. Hs. liet 1682“.

În prefață mărturisește Dosoftei: „în curs de vreme îndelungată am scris și tălcuit cât am putut în acest veac greu pentru țară“.¹⁾ Tot aci spune că a tradus din grecește din cele 12 Minee ale sf. și din cărțile învățătorilor bisericei în limba română și cu lungă stăruință și cu dicționare²⁾. A lucrat la traducere timp de *oreo 25 de ani*. Probabil Dosoftei a tipărit și un *Octoih*, din care s'a păstrat un scurt fragment. La 1683 a tipărit „*Parimitile preste an*“ tot din porunca lui *Duca Vodă „cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldovei și Ucrainei*“ făcând și aci amintire în titlu de „tiparnița țării, ce ne-au dăruit sfinția sa părintele nostru fericit Ioachim patriarhul de slăvita patrierșie a Moscului, milostivul Dumnezeu să-l blagoslovească“ (vl. 7191 mșț. Oct. 7 dni). Aceluiași patriarh Ioachim îi închină Dosoftei următoarele versuri românești:

Lăudatul s'albă dreptul pomană
În ceriu și pre lume fără de prihană
Că și dela Moscva lucește lucoare
Intinzând lungi raze și bun nume sub soare;
Ioachim svântul în svânta cetate
Acia 'mpărătească de creștinătate
La dâns pentru milă cine năzuiaște
Cu ovilit suflet, bine-l dăruiaște.
C-am năzuit și noi la svânta lui față
Primi-tu-ne-au bine ruga cu dulceață
Din patriarșie datu-ne-au tipare
Sufletească treabă și bine ne pare
De-al Dumnezeu parte și-n ceriu să lucească
De-arândul cu svinții să se proslăvească Amin.

* * *

¹⁾ Bianu-Hodoș, *Bibl. Rom. Veche*, I, p. 275.

²⁾ Ibidem, p. 243

Aceste versuri de bună structură înfățișează pe mitropolitul Dosoftei în lumina unui suflet generos, pătruns de sentimentul recunoștinții față de un sprijinitor al culturii românești, cum era patriarhul Ioachim, care l-a „agiutorit“ în nobilele sale strădani de a spori numărul cărților românești. Dar ele arată și sentimentul de încredere, de care era însuflețit nu numai Dosoftei, ci mulți contemporani ai săi așteptând o acțiune izbăvitoare de la împărăția rusească, atunci în plină ascensiune politică și culturală. Din acest sentiment izbucnește cu putere strigarea versului „că și dela Moscva lucește lucoare“...

Speranța unei izbăviri a creștinilor ortodocși de sub jugul Turcilor, cu ajutor rusesc, îl indeamnă și pe Dosoftei să ceară, la începutul anului 1684, țarilor Ioan Alexei și Petru Alexei, să trimită oaste împotriva „Ăgarenilor care sunt gata a pustii pământul“,¹⁾ cum ceruse și mitropolitul Sava Brancovici prin memoriul său din vara anului 1668. Ca și acesta pornise Dosoftei spre Moscova în primăvara anului 1684, dar fu împiedecat a pătrunde până acolo, fiind reținut la Chiev în carantină, deoarece în Rusia bănuțea în vremea aceea o epidemie de ciumă. În Chiev spunea Dosoftei că Moldovenii ar fi aplicați mai curând să se supună Rușilor decât Polonilor; dacă s'au luptat împreună cu aceștia lângă Hotin, au făcut-o „pentru frățietatea de arme, iar nu pentru a se supune“, de altfel nu pot avea încredere în Poloni pentru că „sunt oameni răi și nestatornici“.

Dacă acestea erau sentimentele mitropolitului Dosoftei față de Poloni la 1684, probabil nu vor fi fost altele nici cu doi ani mai târziu, când regele polon Jan Sobieski, năvălind în Moldova (1686), cu prilejul retragerii a luat cu sine moaștele sf. Ioan din Suceava, ducându-l și pe Dosoftei în Polonia. Trebuesc deci primite cu rezerva cuvenită informațiunile cronicarilor contemporani Ioan Neculce și Nicolae Costin, care după știrile primite de la Constantin Vodă Cantemir afirmă că Dosoftei ar fi plecat de bună voie cu regele Sobieski, pe care îl socotea ca pe un izbăvitor al Moldovei de sub jug turcesc. Constantin Cantemir căuta să-și justifice în chipul acesta procedeul de a fi cerut patriarhului Dosoftei al Ierusalimului, să afurisească pe Mitropolitul plecat în Polonia învinuindu-l, că ar fi furat moaștele sf. Ioan cel Nou, odăjdii și dfe-

¹⁾ S. Dragomir, *Conv. Lit.* 1911, p. 1131 și *Dacoromania* II., p. 728.

rite acte de ale Mitropoliei. În schimb însă Dimitrie Cantemir spune în biografia tatălui său, că regele Sobieski a dispus să fie luat captiv Mitropolitul, fiindcă desaprobase fățiș prădăciunile ostașilor poloni și în deosebi raptul moaștelor sf. Ioan cel Nou.¹⁾

Informațiunea lui Dimitrie Cantemir este mai apropiată de adevăr, intru cât în sprijinul ei pot fi invocate încă două mărturii, citate în monografia profesorului Șt. Ciobanu:²⁾ 1. ieromonahul Adrian, transportat în Polonia împreună cu Dosoftei, scrie: „a sosit Regele cu oastea sa polonă în pământul moldovenesc în târgul Iașilor și luând moaștele sfântului marelui mucenic Ioan din Suceava, din Iași *ne-a dus în Polonia*”; 2. Arhimandritul din Roman, Pahomie – nepot al lui Dosoftei – rugând la 1709 pe țarul Petru cel Mare să mijlocească readucerea moaștelor în Moldova, scrie: „Mă închin Luminătății Tale împărătești, eu nevrednicul arhimandrit din pământul Moldovei... care este pustiit de regele Sobieski ce ne-a luat moaștele sf. Ioan cel Nou din Suceava și pe mitropolitul, unchiul meu Dosoftei, ni l-a luat *prizonier*, pe care l-a aruncat în temniță și s'a stins în acea suferință”.

Însuși mitropolitul Dosoftei a lăsat în manuscrisele sale, păstrate la Chiev, notițe din care unele confirmă știreă dată de Dimitrie Cantemir permițând în același timp a se cunoaște starea sufletească, sub povara căreia s'au scurs cei din urmă 8 ani ai vieții lui Dosoftei. În una din notițe scrie: „În orașul Stryj (la Sud de Lemberg) fiind în lungă răbdare și depărtată străinătate, unde trăiesc smerit pentru păcatele mele închis”, iar în alta, în legătură cu un text despre suferințele lui Isus, adaogă Dosoftei: „gândindu-mă eu păcătosul la prigonirea de acum”. Istoricul rus Kamenschi într-o carte a sa „Istoria uniei” (1805) arată că la 8 Septemvrie 1692, la Stryj, unde se afla mitropolitul Sucevei Dosoftei, uniții au luat cu forța patru biserici ortodoxe și preoții ortodocși, care începuseră liturghia, au fost dați afară și desbrăcați de odăjdii³⁾

Din strâmtoarea, în care-l împinsese petrecerea nedorită în Polonia, spera Dosoftei să scape, când îi va fi dată puțința să se întoarcă iarăși în Moldova. Dar speranța aceasta nu i s'a împlinit.

¹⁾ D. Cantemir, *Vita Constantin Cantemirii*. București 1833, p. 44, „*sumus Metropolitam impium militum facinus coram exprobantem*”...

²⁾ cf. p. 94 și 98.

³⁾ Șt. Ciobanu, *Contribuțiuni*, p. 16.

Timpul pribegiei îl întrebuința traducând în rusește și trimițându-și manuscrisele spre tipărire la Moscova, de unde mai primea câte un ajutor de ruble sau câte un cuvânt de mângâiere, fie dela patriarhul, fie dela țarul Rusiei. În exilul său din Polonia a tradus, la 1690-1692, Dosoftei din grecește în rusește scrierile lui *Simton al Salonicului*, apărute în ediția grecească la Iași în 1683. Trimițând traducerea în manuscris mitropolitului Varlaam Iasinskii din Chiev îi comunică în scrisoare, că acest manuscris „este o carte patriarhală care-i pururea în mâinile lui. Și venind preasfințirii patriarhi la Iași în Moldova: Partenie cu mila lui Dumnezeu papă și patriarh al marelui oraș Alexandria, al Libiei, Etiopiei, Pentapolei și întregului Egipt, și Dosoftei, cu mila lui Dumnezeu patriarh al sfântului oraș Ierusalim și al întregii Palestine, al Siriei, Arabiei, al ambelor părți ale Iordanului, Cana Galileii și al sfântului Sion și văzând sărăcia de o asemenea carte trebuitoare, a dat-o în noua tipografie grecească, așezată în vremea lui Duca Vodă”.

La sfârșitul traducerii adaugă Dosoftei această însemnare: „În sfârșit, cu bunătatea lui Isus Hristos și mântuitorul nostru am isprăvit toată cartea fericitului Simeon al Tesalonicului sau Salonicului tradusă din grecește în rusește... primește deci sărăcioasa noastră ascultare, prelatule al lui Hristos, și binecuvintează pe smeritul tău rob Dosoftei, fost cândva mitropolit al Moldovei”.¹⁾

În afară de aceasta a mai tradus în rusește și alte scrieri însemnate ca aceea „*Despre transsubstanțierea sfintelor taine*”²⁾ pe care profesorul Șt. Ciobanu analizându-le ajunge la concluziunea că „figura lui Dosoftei răsare într-o lumină și mai atrăgătoare înaintea noastră prin faptul că aceste traduceri în folosul ortodoxiei s’au făcut de el, când se găsea în robie la aceia, contra cărora au fost îndreptate aceste lucrări; în adevăr, figura lui Dosoftei se desemnează clar printre numeroșii cărturari ai veacului XVII nu numai ai Moldovei, ci și ai Rusiei, ea izbește ochiul prin înaltele sale calități... În postul înalt de mitropolit al Moldovei se desfășoară în toată lărgimea activitatea sa culturală printre Români, interesându-se în același timp și de situația lor politică. Dar împrejurările se schimbă. Dosoftei deveni captiv al regelui polon. Și aci

¹⁾ Ibidem, p. 152.

²⁾ Ibidem, sq.

el dezvoltă o neobișnuită statornicie morală. În secolul renegării, al lipsei de convingeri morale tari, Dosoftei ar fi putut trece la *unle* și prin aceasta ar fi putut să-și asigure situația sa și să scape din nenorocita situație, contra căreia se plânge de atâtea ori. Dar se pare, că nenorocirile i-au călit și mai mult puterile morale; în sfârșit, batjocorit și lipsit de înalta sa situație, el în liniștea chiliei sale, gândind la întoarcerea sa în Moldova, se apucă cu mare energie de lucru „în folosul ortodoxiei“, netemându-se de dușmanii săi. Cu atât mai simpatică răsare figura lui în relief, cu cât el privește la lucrările sale ca la o „ascultare“ și din simț de modestie și „smerenie“ nicăieri nu amintește despre sine, despre originea sa sau despre educația sa.¹⁾ Limba lui Dosoftei este acea limbă românească bisericească, simplă și accesibilă maselor largi ale poporului, frumoasă și mlădioasă, elaborată de veacuri, pe care știința actuală românească o apără contra prefacerii artificiale... Opera lui originală compusă în spirit occidental, este Psaltirea în versuri. Lucrările lui Dosoftei sunt un viu monument al luptei Românilor pentru independența lor culturală-națională, pentru limba lor; lucrările lui ne arată, cât de mult a trăit cultura slavonă la Români și cum a cedat locul său culturii naționale românești.“²⁾

La 13 Decembrie 1693³⁾ cerul s'a milostivit a-l izbăvi de durerile și suferințele pribegiei îndelungate. S'a stins astfel talentul mitropolit Dosoftei, în vârsta de 70 ani, la locul surghiunului polon în orașul Zolkov (Zolkiev) la Nord de Lemberg. Aci a fost și înmormântat în biserica orașului, rostindu-i cuvântarea funebră episcopul Iosif Szumleanski din Chiev.

Despre trecerea lui la cele eterne, în lăcașul luminei neînserate, un copist contemporan al traducerii rusești „*Diavolele sau poruncile sfinților apostoli*“ a scris această însemnare străbătută de duhul adevărului: „tălmăcitorul acestei cărți este preasfințitul Dosoftei, mitropolit ortodox de Suceava. Mulți povestesc bine despre el, că nepărăsind moaștele sfântului marelui mucenic al lui Hristos Ioan cel Nou din Suceava, viețui pe lângă sfintele lui moaște până la sfârșitul său, trudindu-se și sângundu-se spre înțărirea evlaviei. Cartea aceasta este mărturia sfintelor lui lucrări. Și adormi cu pace întru Domnul în Zolkiew și fu îngropat tot

¹⁾ Ciobanu, p. 204-206.

²⁾ Ibidem, 210-212.

³⁾ Ciobanu, *Contribuțiuni*, p. 20.

acolo pe lângă moaștele mucenicului, de bună seamă că și acolo în ceruri va fi părtaș la aceeași slavă. Pomenește Doamne sufletul robului tău, al preasfințitului mitropolit Dosoftei, care s'a trudit la această sfântă și dumnezească lucrare și care ne-a descoperit atât de mult marele său talent dumnezeesc la lucrul mântuitor pentru noi, ca aceea ce cetim aici, să și facem și să înțelegem de acum înainte căile Domnului cele drepte, pe care mai înainte nu le-am văzut. Dă-i deci în cereasca ta împărăție veșnică odihnă cu sfinții și prin sfintele lui rugăciuni miluește-ne și pre noi ca un bun și de oameni iubitor".¹⁾

În zile bune și în zile rele neobositul Dosoftei a muncit fără preget sporind prin scrisul său, cu importante contribuțiuni, literatura religioasă a Românilor și a Rușilor. Numai moartea a putut potoli rodnicul neastâmpăr al cugetului său evlavios și al conde-
iului său talentat.

---

¹⁾ cf. Clobanu, p. 184-185.

SFÂRȘITUL SUZERANITĂȚII OTOMANE ȘI INCEPUTUL REGIMULUI HABSBURGIC ÎN TRANSILVANIA

I

În timpul domniei lui Albert I (1437-1439), ginerele împăratului Sigismund de Luxenburg, s'a întins pentru întâia dată o efemeră anticipațiune de stăpânire habsburgică asupra Transilvaniei, în prima jumătate a veacului al XV-lea. Pentru frecventele schimbări la cârma Transilvaniei, în cursul veacului următor, e semnificativă constatarea cronicarului sas Miles, care în lucrarea sa, tipărită la Sibiu în 1670, deplângând schimbările politice în viața transilvană caută să le explice prin „durum necessitàis inevitabile fatum“, prin „auri sacra fames“ și prin „regnandi dira cupido“. Același cronicar compară Transilvania cu o prea bine înzestrată Penelope, care avea parte de mai muți pețitori decât ar fi fost ea în stare să-i hrănească. Acești pețitori inoportuni se gândeau însă mai mult la lână sau chiar la viața oii, decât la pășunatul ei.¹⁾ Luptele întinse între pețitorii țării transilvane, fără

Comunicare făcută în ședința publică a Academiei Române, dela 16 Aprilie 1943.

¹⁾ *Stebenbürgtscher Würg-Engel oder Chronikalischer Anhang des 15. Seculi nach Christi Geburt aller theils in Stebenbürgen, theils Ungarn und sonst Stebenbürgen angränzenden Ländern füngelauffener Geschichten* von Mathias Miles in Hermannstadt herausgegeben. In Verlegung' Andreae Fleischerei 1670. După dedicație scrie Miles în introducerea cronicii: „...die gütige Natur hatte dieses Welt-Eck mit ihren mancherley Schätzen fast nach Welsch-Land, das meiste ausgestaffieret und es mit ihrem Frucht-Horn dermassen begnadet, dass Stebenbürgen fast mehr Buhlern, als es zu ernehren vermögt, zu theil worden. Ob es schon wenig *Telemachos* unterdessen gekrlegt, so die unzeitige Werber (welchen mehr umb die Wolle, ja umb das Leben des Schafs als seine Weyde zu thun gewesen) aus dem Wege geraumbt, und dem rechtmässigen Haus-Vater *Ulyssi* diss beadelte *Penelopen* ungeschändet vorbehalten hette“.

îndoială, nu erau străine de motive ca cele indicate în cronica lui Miles, fie prin citatele maxime latinești, fie prin sugestiva comparațiune cu Penelope. În adevăr, prin combinațiuni și legături de ordin matrimonial izbutise în întâia jumătate a veacului al XVI-lea Ferdinand Habsburgul, fratele lui Carol V și cumnatul tânărului rege ungar Ludovic II, decedat în urma luptei dela Mohács, să ia succesiunea tronului rămas vacant. De atunci a format Transilvania un obiectiv constant în politica de expansiune habsburgică spre Răsărit.¹⁾ Dar revendicările transilvane ale lui Ferdinand, cu toate că erau sprijinite de un îndoit drept, ereditar și electiv, întâmpinau rezistența de neînlăturat a voevodului Ioan Zapolya (Zapolski). Acesta, ales și el rege al Ungariei, a fost în stare să susțină timp de 12 ani lupta cu rivalul său Ferdinand, împotriva căruia fusese ajutat din partea Polonilor și a Turcilor. Prin pacea dela Oradea (1538) s'a putut pune deocamdată stavilă ostilităților, rămânând în stăpânirea lui Ferdinand teritoriul nord-vestic al Ungariei, iar Zapolya păstrându-și titlul de rege, partea nord-estică a Ungariei și Voevodatul transilvan. Politica habsburgică nu renunță însă la tendințele ei de expansiune asupra Transilvaniei, cu toate că țara aceasta devenită, sub aripile protectoratului otoman, Principat semi-independent, începe a lua, dela jumătatea veacului al XVI-lea înainte, o desvoltare tot mai asemănătoare cu a țărilor române (Muntenia și Moldova) încăpute amândouă sub ascultarea aceleiași Inalte Porți dela Constantinopol. Sultanul turcesc, în calitate sa de suzeran, al acestor trei țări din Carpați, temându-se de o eventuală unire a lor, înțelegea să le respecte tradițiile de administrațiune locală autonomă, fără a îngădui reprezentanților săi amestecuri prea frecvente în chestiunile lor interne. De aceea locuitorii Transilvaniei se împăcară destul de repede cu noul regim de suzeranitate otomană, fiindu-le acesta mai prielnic decât al regilor Ungariei din evul mediu sau al Habsburgilor de mai târziu. Stăpânirea militară a acestora, prin generali neînțelegători, cum fusese Castaldo (1551-1553) și mai ales Basta (1601-1604), a lăsat

---

¹⁾ cf. I. Duldner, *Zur Geschichte des Übergangs Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg*, în revista *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1896, p. 408: „Seit Ferdinand stand die Erwerbung Siebenbürgens auf dem Programm der Habsburgischen Herrscher; das Streben, den Plan zu verwirklichen, wurde selther in der Politik des Hauses Habsburgs traditionell“.

cele mai triste și mai odioase amintiri în sfletul populațiunii transilvane, câtă vreme la adăpostul ocrotirii turcești s'a putut dezvoltă în prima jumătate a veacului XVII chiar un fel de suveranitate transilvană, care a reușit să se afirme impunător când se găseau la cârma acestei țări personalități de importanța lui Gavriil Bethlen sau a lui Gheorghe Rákóczi I.

În jumătatea a II-a și spre sfârșitul acestui veac și-a trăit însă Principatul transilvan sub aripile suzeranității turcești epoca de agonie. Ultimul principe, Mihail Apafi, pasionat vânător, altfel însă om trândav și chefliu, era lipsit de aptitudinile necesare unui cârmuitor într-o țară pândită de adversari la toate granițele. Cât de puțin potrivit se credea el însuși pentru chestiunile complicate ale unei politici de Stat, arată o melancolică exclamațiune a lui, exprimându-și părerea că ar fi fost mai bine să fi rămas simplu jude sătesc.¹⁾ El se obișnuise a lăsa în grija soției sale Ana Bornemissa o parte însemnată din problemele cârmuirii. Aceasta ~ o femeie chibzuită și prevăzătoare ~ atrăsese pe rudenia sa ²⁾ Mihail Teleki, în serviciul Curții, asigurându-i un rol decisiv la cârma Transilvaniei, timp de două decenii. Agentul regelui francez, Ludovic XIV scria despre Teleki ca despre un om capabil să se orienteze în chestiunile cele mai complicate; ținea să adauge însă că rareori se puteau găsi concentrate într'un singur om atâtea însușiri bune și rele ca în persoana lui Teleki, care era nedrept, intrigant, violent, nestăpânit în ură și plin de cruzime; nimic nu era sfânt înaintea lui, când pornea să-și satisfacă vreo poftă de mărire sau de răzbunare.³⁾

Participarea lui atât de îndelungată la cârma Transilvaniei i-a dat posibilitatea să-și agonisească, în cuprinsul acestei țări, latifundii considerabile laudându-se că, dacă pornește dela granița ei nordică spre cea din Sud, dela Hust până la Făgăraș, pretutindeni poate să poposească, pentru odihna de noapte, pe propriile sale moșii.

¹⁾ Cronicarul Mihail Cseret (*Erdély története, 1662-1711*, Pest, 1852, p. 196) scrie despre Apafi că ar fi fost mai potrivit să fie preot decât principe, căci nu se îngrijea de treburile țării; dacă se ivea vreo chestiune de rezolvat, își îndruma sfetnicii la cancelarul Mihail Teleki să facă acesta după bun placul lui („a mint Teleki uramnak teczik“).

²⁾ *Mon. Comitatus Regni Transilvaniae*, vol. XVII., p. 60.

³⁾ Ibidem, p. 71 cf. și Cseret Mihály, *Erdély története, 1662-1711*, Pest, 1852, p. 296 și Thallóczy Lajos, *Apafi Mihály udvara* în „Századok“, 1878, p. 472.

II

La trecerea Transilvaniei de sub regimul suzeranității turcești sub supremația stăpânirii habsburgice un astfel de om a fost sortit să aibă cuvânt hotărâtor. Când au pornit Turcii, la 1683, spre Viena sub comanda lui Cara Mustafa, oastea transilvană trebuia să-i urmeze ca și oastea Muntenilor și a Moldovenilor. Dar încrederea Turcilor fiind destul de redusă, trupele transilvane au fost așezate împreună cu Apafi și cu Teleki departe înapoia celor turcești, ca nu cumva luând contact mai din apropiere cu Austriacii, să li se dea prilej să lunece spre vreo trădare. Cronicarul Cserei pretinde a ști că Teleki ar fi început, chiar de pe atunci, tratative secrete, trimițând la Viena atât în numele său cât și în al lui Apafi asigurări, că Transilvania se va supune împăratului Leopold îndată ce vor fi Turcii alungați.¹⁾

Biruința creștinilor sub zidurile Vienei, în Septembrie 1683, era pentru suzeranitatea turcească asupra Transilvaniei începutul sfârșitului. Cronicarul moldovan Neculce povestește cu obișnuitul său farmec pitoresc, cum la întoarcere trecând și Duca Vodă, domnitorul Moldovei, pe la curtea lui Apafi din Alba-Iulia, de bucurie au tras aci un chef de pomină, dănuind împreună amândoi principii, precum și toți boierii și sfetnicii lor. Când s'a răspândit prin orașele transilvane știrea despre biruința creștinilor, un scriitor sas s'a grăbit să-și exprime în protocolul magistratului din Cohalm bucuria în versuri ca acestea :

*Strick ist entzwei
Und mir sind frei*

*Cătușile s'au risipit
Libertatea a sosit.²⁾*

Libertatea așteptată nu era să sosească însă pentru Principatul transilvan. Dimpotrivă, destinul istoric îi rezervase o subjugare mai apăsătoare și de durată mai lungă decât aceea din timpul suzeranității turcești. Deosebirea între povara acesteia și între presiunea supremației habsburgice și-a găsit mai târziu expresiunea plastică în cunoscutele cuvinte ale cronicarului transilvan Mihail Cserei, care mărturisea cu vădită melancolie :

¹⁾ Cserei Mihály, *Erdély története, 1662-1711*. Pest, 1852, p. 140. „a fejedelmet is elhíttvén, rávév még ott Győr alatt s a fejedelem neve alatt is assecuratoriát küldő azon dologról a német udvarban”.

²⁾ cf. I. Lupaș, *Răscoala țaranilor din Transilvania la a. 1784*. Cluj, 1934, p. 8.

„... câtă vreme căutam libertatea, am căzut la strâmtoare și io-
băgie cu atât mai mare, nu mai avem nimic, toți am fost jefuiți,
care de Neamț, care de Curuț (ungur) și totuși trebuie să plătim
dări, iar înaintea Neamțului n'avem credință și omenie nici cât
un câne; *jugul de lemn* era greu, am vrut să-l sfărâmăm din
grumazul nostru, aruncară însă asupra noastră *jug de fier, cu atât
mai greu*. Așa pățește națiunea, care-și caută mereu stăpâni noi.
Învăță Transilvania, învăță, nu te mai însoți cu Ungaria, pentrucă
păsatul unguresc adeseori ți-a ars gura și totuși nu ai știut trage
învățătură”¹⁾.

Participând la smulgerea biruinței creștinilor de sub zidurile
Vienii și oastea polonă a regelui Ioan Sobieski, în proiectele ce
se făureau pentru izgonirea Turcilor din Europa era firesc să-și
revendice și el anume teritorii din cele ce urmau să fie desrobite
de sub jugul Semilunei. Tendințele de expansiune polonă s'au
îndreptat mai stăruitor spre Moldova, fără a renunța cu totul la
Transilvania și chiar la Muntenia. Nefiindu-i însă împrejurările
prielnice pentru a-și duce la îndeplinire proiectele, Sobieski căuta
să încurajeze prin mijloace diplomatice pe Apafi să reziste Aus-
triacilor. Apafi găsea în Aprilie 1686 prilej potrivit să-i comunice
lui Sobieski că Transilvania ar fi gata să primească protectoratul
polon, dacă ar fi sigură că acesta ar putea fi în stare s'o salveze și
de apăsarea Austriecilor și de a Turcilor.²⁾ Tratatивele continuară
și în vara anului 1686, când Apafi – strâmtorat de oștirile austriace,
cari pătrunseră sub comanda generalului Friedrich Scherffenberg
până la Sibiu – se simțea nevoit să ceară ajutor și dela Poartă și

¹⁾ *Nagyajtai Cserei Mihály históriája*. A szerző eredeti kéziratából. Kazinczy Gábor. Pest, 1852, p. 358. „addig keresénk a szabadságot, annál
nag. obb nyomoruságra és jobbágyaságra jutánk, ... a német előtt is mint egy
komondornak annyi hitelünk, tekintetünk nincsen, a *fajárom* nehéz vala, el
akarok rontani nyakunkból, annál nehezebb *vasjármot* vetének nyakunkban.
Igy jár az a nemzet, ki mindenkor újabb újabb urat keres magának. Tanulj
édes Hazám Erdély, tanulj, ne czimborálj többször a Magyarországiakkal, mert
sokszor megégette a magyarországi kása a szájadat, még sem tudsz tanulni”
(ultima frază e reproducă din manuscrisul păstrat în biblioteca Institutului de
Istorie Națională din Cluj-Sibiu sub titlul *Vera Historia* ab anno MDCLXI
incipiende elaborata per Michaelem Cserei de Nagy Ajta et descripta in ex-
ilio Coronensi anno MDCCIX mensis Decembris. Veritas omnia vincit”).

²⁾ I. Moga, *Rivalitatea polonă-austriacă și orientarea politică a Ță-
rilor Române la sfârșitul sec. XVII*. Teză de doctorat la Universitatea din
Cluj, 1933, p. 140.

dela Sobieski și dela Șerban Cantacuzino, domnitorul Munteniei. Sobieski însă, în loc de ajutorul cerut, nu-i trimise decât o solie strălucită de vreo 400 de inși sub conducerea lui Constantin Visnycki¹⁾. Politica vieneză urmărea cu încordată atențiune încercările ambițiosului rege polon. Ea s'a dovedit destul de abilă, spre a-i zădărnici nu numai proiectele relative la Transilvania, ci și pe cele îndreptate spre Moldova și Muntenia ~ fapt care l-a determinat pe contele Krupienski să-și exprime în dieta dela 1690 indignarea pentru ingratitudea vieneză exclamând patetic: „Aceasta e răsplata pentru sângele nostru vărsat, cu atâta îmbelșugare sub zidurile Vienei și în Ungaria?“²⁾

III

Curtea din Viena înțelegea să procedeze și cu prudență diplomatică și cu energie militară ~ mai ales cu aceasta din urmă ~ la îndeplinirea proiectelor sale de expansiune politică.

Călugărul iezuit Antidie Dunod fu trimis în calitate de comisar împărătesc încă din Februarie 1685³⁾ în Transilvania și în Muntenia cu misiunea specială să pregătească atmosfera pentru atragerea factorilor de conducere ai acestor țări spre politica habsburgică. Pentru Transilvania se formulase un proiect de diplomă preconizând să fie reluat firul dezvoltării istorice de acolo, de unde fusese întrerupt în veacul al XVI-lea prin constituirea Principatului sub suzeranitate otomană, Apafi să rămână la cârma țării cu titlu de principe, dar sub ascultarea regelui Ungariei. Dieta dela Făgăraș a instituit (22. II. 1685) o delegațiune permanentă, pe care principele să o poată convoca de câteori va cere trebuința. Examinând proiectul acesta, delegațiunea nu l-a găsit acceptabil. A formulat deci o serie întreagă de alte postulate, între ele mai importante fiind următoarele: 1. Cele 4 religii recepte ale Transilvaniei să fie libere. 2. Regele ungar să nu se amestece în administrațiunea internă a țării, nici legile să nu i le nesocotească. 3. Țara transilvană să nu fie transformată niciodată în colonie și să nu fie asuprită cu încartiri de oști în timpul iernii, precum

¹⁾ *Ibidem*, p. 144.

²⁾ „Haec sanguinis nostri sub Viena et in Hungaria copiosissime effusi mercedes, haec tot millionum, tot fortunarumstrarum cruore adhuc madentium refusio“? Hurmuzaki, *Documente*, vol. V. partea I, pag. 329.

³⁾ I. Lupaș, *Doc. Ist. trans.*, vol. I, p. 411.

nici cu stoarcere de impozite și proviziuni. 4. Să nu fie silită a porni la războiu împotriva voinței sale și să i se garanteze restituirea granițelor vechi. Din încredințarea delegațiunii ar fi trebuit prezentate Curții din Viena aceste postulate, Dunod se sfia însă a se întoarce la Viena cu ispravă așa de puțină. Orientându-se mai de aproape asupra împrejurărilor și personalităților transilvane, a putut face descoperirea, că cel mai influent și mai clar văzător între cârmuitorii de atunci ai acestei țări era cancelarul Mihail Teleki, pe care contemporanul său Nicolae Bethlen îl numea „centrul întregii periferii transilvane”.¹⁾ Se abătu deci pe la moșia lui dela Cârțișoara²⁾ obținând aci rezultatul cuprins într'un tratat secret, prin care Teleki se îngrija de o parte să-și asigure pentru vremile viitoare propriile sale interese personale și familiare, iar în schimb se obliga să promoveze cauza Habsburgilor înduplecând oștile transilvane a se alătura celor imperiale și pe Apafi sfătându-l să intre în Liga creștină.

Teleki înțelegea că a sosit momentul unei radicale schimbări în orientarea politică transilvană, alăturându-se Habsburgilor spre a salva, ce mai putea fi salvat, din naufragiul inevitabil al Porții otomane. Iar Dunod avea acum prilej să raporteze Curții din Viena, că viitoarele tratative vor găsi un bun sprijinitor în Teleki și penetrațiunea trupelor imperiale în Transilvania se va putea desfășura fără să întâmpine obstacole de neînlăturat. În toamna anului întorcându-se din nou în Transilvania, Dunod a prezentat dietei din Alba-Iulia (24. X. 1685) următoarele propuneri: 1. Să nu permită intrarea Polonilor în Transilvania, căci în caz contrar țara aceasta va fi transformată în teatru de războiu, neputând fi evitată ciocnirea cu armatele imperiale, cari vor trebui să intre și ele aci. 2. Să nu mai dea proviziuni Turcilor, nici corespondență cu ei să nu mai poarte. 3. În apropierea Orăzii să desemneze un loc potrivit pentru încartiruirea și hrana trupelor imperiale. 4. Să pregătească proviziunile și alte lucruri de trebuință pentru asediul Orăzii.

¹⁾ „centrum peripheriae totius Transsylvaniae”. Bethlen Miklós, *Önéletrás*, II, p. 37.

²⁾ *Magyar Tört. Tár.* XIX și Jos. Kemény, *Notitia historico-diplomatica*, Cibini, vol. I, p. 144—147: „Tractatus secretus inter C. Michaelem Teleki seniozem et Ant. Dunot plenipotentiarium Caesareum anno 1685, 14 Aprilis in Kercéssora conclusus”.

Asupra acestor propuneri s'a discutat în ședință secretă. Atmosfera era destul de încărcată inspirând serioase îngrijorări pentru soarta viitoare a Transilvaniei. Gheorghe Vass notează în memoriul său ¹⁾ că propunerile acestea indicau mai curând peirea jalnică a țării transilvane, decât garantarea viitorului ei. Iar Nicolae Bethlen arată în autobiografia sa, că Dunod nu și-a descoperit deplin intențiunile decât lui Teleki, lăsându-i pe ceilalți în nedumerire. De aceea, când i-a venit și lui rândul să-și spună părerea, ar fi declarat că pe temeiul unor povești așa de nebuloase nu cutează să se rupă de sub ocrotirea Porții otomane ²⁾. Indispus din cauza împotrivirii ce întâmpinase cu menționatele propuneri, iezuitul Dunod a rostit atunci cuvintele memorabile: Ori vreți, ori nu vreți, Maiestatea Sa vă va ocroti – *Nolentes volentes proteget vos Sua Maiestas* ³⁾).

Ca dovadă, cât de serioasă era intențiunea Maiestății vieneze de a ocroti fără întârziere Transilvania, trebuie amintit faptul că a dispus să treacă o parte a trupelor imperiale din nordul Ungariei în Transilvania, spre a ierna în regiunea Maramureșului și a Chioarului. Apafi, adânc impresionat de această dispozițiune împărătească, a încheiat la 27. XI. 1685 cu Dunod la Dumbrăveni (Ibașfalău) o învoială, în sensul căreia se obliga să achite în 5 rate suma de 100.000 taleri numai să poată rămânea țara scutită de primejdia unei asemenea încartiruii ⁴⁾.

Primejdia era cu atât mai amenințătoare, cu cât în fruntea trupelor împărătești se găsea răsvrătitul Ladislau Csáki, dușmanul neîmpăcat al lui Apafi, apropiindu-se ca un alt Coriolan de granițele patriei sale transilvane. La 3 Decemvrie 1685 fu trimis

¹⁾ *Mon. Hung. Hist., Scriptorum* vol. 35, p. 48: „inkább láttatik én tölem állani szegény hazáknak siralmas végső pusztulása, mintsem megmaradása úgy annyira, hogy elül tűz s hátul víz, ha az felséges mindenható Isten... nem könyörül rajtunk... keresztényekkel confoederálni... spogányokra támadni szép dolog... csak szegény országunknak nagyobb igája, teherviselése ne következnék belőle”.

²⁾ N. Bethlen, *Önéletrása*, Pest, 1858, vol. I, p. 551: „Én mikor rámkérült, azt mondtam: olyan homályos mesére csak én a portálól elszakadni nem merek”.

³⁾ Iakab Elek, *Az erdélyi fejedelemség utolsó éve*. (Ultimii ani ai Principatului transilvan) în *Magyar Történelmi Tár*. Bpest, 1874.

⁴⁾ I. Lupaș, o. c., p. 462: „ea tamen lege et conditione, ut nulla militum caesarea quocumque praetextu intrabit Transsyloaniam”.

Francisc Gyulai în solie la generalul Antoniu Carafa cu mandat de a-l lămuri că Transilvania, fiind principat autonom, se deosebește în multe privințe de Ungaria: totodată va încerca să-l înduplece a opri înaintarea trupelor, promițându-i daruri în bani și un cal frumos. Carafa a rămas însă neînduplecat declarând că nu vrea să știe de tratativele lui Dunod, care poate servi cauza împărătească numai cu vorbe, câtă vreme ostașii o servesc cu arma și cu sângele lor. Carafa era un general vestit pentru serietatea și cruzimea sa. Locuitorii din regiunea Debreținului se jeluiseră în contra lui la Viena arătând că i-ar fi despoiat de tot avutul lor, spânzurând pe unii la fum, iar altora turnându-le pe gât apă sărată și fierbinte.

Intervențiunea pe lângă Carafa a rămas fără rezultat. Trupele austriace, comandate de generalul Scherffenberg, înaintară în teritoriul Transilvaniei ajungând în Mai 1686 până la Cluj. Scopul lor era să determine conducătorii țării a se alătura mai repede împăratului dela Viena, căci delegațiunea, imputernicită din partea dietei să îndrume chestiunea aceasta spre lămurire, adoptase atitudinea unei rezistențe pasive. Totuși tratativele urmau la Viena cu stăruință dând ca rezultat încheierea tratatului dela 28 Iunie 1686 (numit *tratatul Hallerian* sau *tratatul dela Viena*). În sensul acestuia Transilvania urma să se desfacă de legăturile ei cu Poarta otomană recunoscând supremația lui Leopold, care promitea să nu asuprească pe Ardeleni cu încartiruirii militare, întrucât acestea nu i-ar fi impuse prin necesitatea de a-i apăra contra eventualelor invaziuni turco-tatare. Promisiunea aceasta cuprinsă în al 15-lea punct era însă clătinată prin punctul al 19-lea, care pretindea cedarea Clujului și a Devei pentru garnizoane austriace. Delegații Transilvaniei continuau să reziste neavând vreo împuternicire specială pentru asemenea cesiuni.

Generalul Scherffenberg porni impacient cu trupele sale din Cluj spre Sibiu amenințând cu pârjol țara întreagă: dacă nu poate fi Transilvania a împăratului, să nu mai fie nici a Turcilor. Amenințarea era urmată de fapte: la 8 Iulie fu bătută puțină oaste transilvană strânsă la Sibiu din ordinul lui Teleki și pusă sub comanda lui Ladislau Gyulaffi, care scăpă cu fuga adăpostindu-se în cetate. A doua zi prezentă Ladislau Csáki la curtea lui Apafi condițiunile lui Scherffenberg, care cerea 3 cetăți: Clujul, Deva și Alba-Iulia, proviziuni pentru armată și jurământ din partea prin-

cipelui și a sfetnicilor săi, că nu vor corespunda, nici tainic nici fățiș, cu Turcii, în schimb promițându-le că după sosirea tratatului dela Viena, îndată ce Ardelenii îl vor accepta, trupele austriace se vor retrage pe linia Mureșului; un rezident al lui Scherffenberg va fi la curtea lui Apafi, iar un trimis al acestuia în tabăra împărătească ¹⁾).

Firește condițiunile acestea aveau numai caracter provizoriu, cele cuprinse în tratatul din Viena urmând să fie decisive. Dar curtea lui Apafi continuă rezistența pasivă. Insuși Mihai Teleki ezită a le accepta. Nicolae Bethlen votează însă pentru acceptarea lor prorocind că în casa, în care se sfătuiau ei asupra acestor puncte, va porunci nu peste multă vreme un guvernator austriac cum poruncise odinioară Gheorghe Basta.²⁾ Ardelenii ar fi vrut să cedeze Sebeșul săsesc, dar Scherffenberg nu putea fi mulțumit numai cu atât.

IV

Situațiunea Transilvaniei între ciocanul austriac și între nicovala turcească era în adevăr foarte dificilă, nepermițându-i să se alăture fățiș Habsburgilor, câtă vreme Turcii o amenințau cu invaziuni de răzbunare pentru cazul unei astfel de trădări. Din partea regelui polon primea numai indemnuri să reziste Austriacilor, nu însă și trupe cu ajutorul cărora să fi fost în stare a-și transforma rezistența pasivă în una activă.

La sfârșitul lui August 1686 generalul Scherffenberg pornise cu trupele sale spre Buda, unde a sosit tocmai la timp, spre a putea participa la luptele pentru desrobirea capitalei ungare (2. IX. 1686) de sub ocupațiunea turcească de un veac și jumătate. Ve-

¹⁾ I. Duldner, *Zur Geschichte des Übergangs Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg*, în *Archiv für Sibürg. Landeskunde*, 1896, p. 408 sq. Este lipsită de orice temei afirmațiunea că Transilvania s'ar fi născut simultan cu ocupațiunea turcească a cetății Buda și ar fi încetat să existe deodată cu recucerirea acesteia (Erdély Buda elfoglalásával születt s ugyancsak Budavárnak visszavételével szűnt meg). cf. Szádeczky Béla, *Erdély visszaszátolásának története* (Istoria realipirii Transilvaniei), în revista *Erdélyi Múzeum* (Muzeul Transilvan) din Cluj, 1901.

²⁾ Bethlen M. *Önéletirása*, II, 39, unde arată cum prietenii din străinătate sfătuiau Transilvania sa ajungă la înțelegere cu împăratul din Viena „ante victoriam” fixându-și lămurit condițiunile, căci „juxta Apocalypsim ipse etiam Satanas ligatus minus nocet, quam solutus, saltem lentius et mollius caderemus”.

nețianul Francesco Grïmani scria la 4 Septemvrie 1686 cã pentru recucerirea capitalei ungare trebuie sã se aducã înainte de toate mulțãmitã lui Dumnezeu, apoi forței germane.¹⁾

Dupã aceastã nouã și importantã izbândã a oștilor împãrã-
tești și a celor aliate cu dãnsele în lupta contra Semilunei, cãr-
muitorii Transilvaniei ar fi vrut sã primeascã punctele tratatului
dela Viena. Dar Curtea împãrãteascã nu mai era mulțãmitã cu
condițiunile fixate în cuprinsul acestui tratat, ci stãruia pentru
cucerirea Transilvaniei pe calea armelor, ca s'o poatã stãpãni
jure belli.

Rãmãneau zadarnice tãnguirile solilor trimiși de Apafi pe la
curțile europene sã cearã ajutor pentru Transilvania strãmtoratã
și istovitã de trupele de ocupațiune fãrã nicio cruțare, cu toate
cã locuitorii acestei țãri se considerau ca niște „confederați ai
M. Sale Sacratissime“, nu ca supuși prin moștenire, deoarece de
foarte multã vreme avea Transilvania „un Principat neatãrnãtor
de nimeni, precum și libertate interioarã și exterioarã netulburatã de
nimeni“. Așa se exprima Ioan Donat de Nyujtod în raportul sãu
din 1687, pãstrat în Arhiva regalã din Stockholm.²⁾

Rezultatele rãzboinice ale Austriacilor au sporit considerabil
și în cursul anului 1687, cãnd izbutise Carol de Lotharingia sã
înfrângã oastea turceascã, la 12 August, pe aceeași câmpie dela
Mohács, unde fusese sdrobotã cu 161 de ani în urmã armata
regelui ungar Ludovic II.

Consecințele triumfului austriac dela Mohács se rãsfrãngeau
asupra Transilvaniei în aceeași mãsura, în care se rãsfrãnseserã odi-
nioarã ale biruinței turcești dela 1526. Dacã aceasta din urmã
deveni punctul inițial pentru sfãrticarea Regatului ungar și pentru
constituirea Principatului transilvan sub aripile suzeranității tur-
cești, triumful pajurei împãrãtești dela Viena era menit sã aducã
acum pentru Transilvania o radicalã schimbare politicã.

Dupã ce dieta din Bratislava, în chip de recunștinșã pentru
împãratul liberator, a consimțit sã decreteze în toamna anului 1687

¹⁾ Reinhold Lorenz, *Ofens Befretung in der deutschen Geschichte*.
Berlin, 1936: „L'acquisito si deve ricognoscere da Dio principalmente e poi dal
valor alemanno“.

²⁾ I. Lupaș, *Doc. istorice transilvane*, vol. I. p. 422: *Suae Sacratissimae
Majestatis humiles et devoti confoederati et non haereditarii subditi, quoniam
a plurimis iam temporibus Principatum habuit Transylvania a nemine depen-
dentem, libertatem tam interiorem, quam exteriorem a nemine imperturbatam*“.

dreptul de succesiune ereditară a dinastiei habsburgice la tronul Ungariei, politica vieneză înțelegea că nu mai poate să întârzie cu măsurile necesare pentru ocuparea militară a Transilvaniei. Reprezentantul transilvan Francisc Gyulai la Bratislava comunica lui Ápafi că a fost în audiență la împăratul Leopold și a luat contact cu miniștrii lui convingându-se că în măsura succeselor militare, sporesc și pretențiunile Vienei.¹⁾

Carol de Lotharingia pătrunzând în Transilvania cu trupe numeroase a încheiat, în numele lui Leopold, cu Ápafi tratatul dela Blaj²⁾ (27. X. 1697), obligându-se Transilvania să răspundă până în primăvara anului următor suma de 700.000 fl. în rate lunare, precum și proviziile necesare pentru armata de ocupațiune, încuviințând accesul acesteia în orașele Cluj, Bistrița, Sibiu, Sebeș, Orăștie, Alba-Iulia, Teiuș, Tg.-Mureș, Gherla, Șimleu. Sfetnicii lui Ápafi ar fi vrut să scape măcar Sibiul, unde se refugiase guvernul țării, de obligațiunea aceasta, dar încercările lor au rămas fără rezultat.

Pentru a salva măcar aparența drepturilor de autonomie locală orășenească, textul tratatului admitea să rămână cheile orașelor în grija autorităților civile, obligate însă ~ acestea din urmă ~ să se conformeze dispozițiunilor emenate dela organele militare.³⁾

Mai cereau oamenii lui Ápafi să nu se dea crezământ celor ce vor alerга eu pâri pe la autoritățile militare, ci să fie îndrumați a le comunica principelui și sfetnicilor săi. Nimeni dintre locuitorii Transilvaniei să nu fie prigonit sau arestat; să se acorde tuturor amnestie ~ perpetuais et generalis amnestia ~ nici în Sibiu nici în alte locuri să nu fie așezate trupe peste trebuință (supra necessitatem). Libertatea comerțului să nu fie restrânsă nici în Transilvania, nici în părțile anexe; Grecilor, Armenilor sau altor negustori să nu li se pună piedeci în drumurile și întreprinderile

¹⁾ *Mon. Com. Regni Trans.*, XIX, 207-208: „ugy látom, itt mennél inkább győzedelmeskednek, annál feljebb látnak” (așa mi se pare că aici cu cât sunt mai victorioși, cu atât își ridică mai sus privirile).

²⁾ *M. Tört. Tár.*, vol. II, p. 4 și *Diplomatarium Aboinczianum*, vol. II, p. 291 sq. „Tractatus cum Duce Lotharingiae” sau „Recessus Balásfalvensis”.

³⁾ Custodia clavium et locorum porta erit secundum Saxonum privilegia penes consulem loci presidiatl vel praesidiandi, sed quotiescumque commendans officialis caesareus desiderabit, sine ulla mora aut difficultate portae claudentur et aperientur. cf. Carol Szász, *Sylloge tractatum aliorumque actorum publicorum*. Cluj, 1883, p. 35.

lor. La sfârșitul lui Octomvrie, Carol de Lotaringia părăsind Transilvania, comanda o preluă din nou generalul Scherffenberg. Acesta intră cu 3 regimente în Sibiu, fiind întâmpinat de comitele săsesc Valentin Frank și de primarul Christian Reichard, care-i oferise cheile cetății. El i le restituie însă numaidecât, potrivit cu dispozițiunea din punctul 22 al tratatului.¹⁾

Scherffenberg plecă și el curând la Viena rămânând comandant interimar al trupelor generalul Veterani până la 8 Februarie 1688, când sosi în Sibiu generalul Anton Carafa.

Mihail Teleki, care în vara anului 1686 votase contra acceptării condițiilor din tratatul hallerian, recomandat de către Nicolae Bethlen, spunea acestuia că tratatul încheiat cu Carol de Lotaringia ar fi mai avantajos pentru Transilvania decât proiectul din 1686. Bethlen îi replica însă, că ar fi cum e *ghiața* în raport cu *diamantul*, căci în primăvara următoare se va topi deodată cu zăpada, Austriacii nu-l vor respecta decât dacă va fi întărit din partea Monarhului încă în cursul iernii ~ „în forma perpetui diplomatis”. Altfel nu va avea decât rezultatul de a garanta buna iernare a oștilor împărătești, care vor istovi suma de 700.000 fl. în bani și cantitățile mari de provizii, impuse țării prin punctele acestui tratat. Iar din ziua, când va fi fost încheiat, nu va mai porunci în Transilvania principele Apafi, ci împăratul dela Viena. Teleki se prefăcea a-l consola pe Bethlen cu speranța de a-i vedea pe Austriaci părăsind în primăvară țara, dar acesta îi răspundea, că nu-i va mai putea mișca de aci decât o eventuală victorie decisivă a Turcilor.

Bethlen stăruind pentru o diplomă în sensul amintit, a înaintat la Viena memoriul latinesc intitulat *Moribunda Transsilvania ad pedes augusti imperatoris protecta* (1688) cerând împăratului să garanteze printr'un act solemn că Transilvania va fi cărmuită și în viitor după propriile ei legi și datini. Generalul Scherffenberg se angajase a interveni la Curte în favoarea acestei cereri.

¹⁾ Contemporanul Mihail Cseret scrie în cronica sa (p. 177) că în timp ce Apafi și soția sa, pe care o năpădiseră lacrimile, părăsără Sibiu plecând spre Făgăraș, pe altă poartă intrară regimentele austriace. Și Apafi și sfetnicii săi aveau prilej să facă reflexiuni amare în drumul lor spre refugiu din Făgăraș părăndu-li-se în melancolia lor explicabilă, că nici păgânii, nici creștinii nu ar fi reușit până atunci să pună stăpânire asupra vreunei țări cu atâta ușurință ca Austriacii asupra Transilvaniei.

Astfel ajunse N. Bethlen să fie cunoscut și apreciat la Curtea din Viena ca un om al viitorului, sporindu-i treptat și autoritatea la curtea lui Apafi, de unde fusese ținut până atunci la distanță.

V

Cu sosirea lui Carafa la Sibiu, tratativele pentru emanciparea Transilvaniei de sub „jugul de lemn” al suzeranității turcești și trecerea ei sub cel de fier al supremației habsburgice, se apropiau de ultima lor fază.

Din autobiografia lui Nicolae Bethlen, ca și din acte contemporane e cunoscut ritmul accelerat, în care noul comandant a știut să împingă oficialitatea transilvană spre ruperea tradiționalelor legături de vasalitate cu Turcii. După ce sosise la Sibiu, a avizat pe Teleki că ar dori să aibă o convorbire cu Nicolae Bethlen, pe care începuse a-l cunoaște din cuprinsul interesantului memoriu *Moribunda Transsilvania*. Bethlen nu uită să dea amănunte pitorești asupra convorbirii sale cu generalul Carafa, care auzindu-l că-i vorbește de necesitatea unei hotărâri, ce ar trebui luată din partea dietei, i-a reflectat: cine poate intra *printr'o ușă* cu o singură cheie, e un prost dacă mai caută scări, ferestre și chei multe.¹⁾ La aceste cuvinte semnificative ale generalului, adaugă Bethlen: îndată am înțeles: *una ianua, una clavis, unus et omnis dominus Teleki*.

Consilierii lui Apafi, chemați de generalul Carafa la Sibiu, vrând nevrând, au întărit cu iscăliturile lor în ziua de 9 Mai 1688, o declarațiune solemnă mărturisind că de bună voie și îndemnați numai de râvna lor creștinească *renunță la protecțiunea otomană...* și cu bună credință primesc *paterna protecțiune a M. Sale Augustissime* pentru ei și pentru toți urmașii lor din țara Transilvaniei.²⁾

Ca semn al supunerii lor „benevole” și „sincere” mai admit trupe împărătești, înafară de centrele indicate mai sus, încă în Chioar, Hust, Gurghiu și în Brașov.

Declarațiunea aceasta fusese redactată de Absolon Daniel, secretarul lui Carafa. Prezentată apoi dietei transilvane convocate

¹⁾ N. Bethlen, vol. II, p. 76, „Domine, qui per unam januam una clavis ingredi potest, stultus est, si scalas, fenestras et multas claves quaerit”.

²⁾ Bethlen Miklós, *Önéletrása...*, vol. II, p. 83.

imediat pe ziua de 10 Mai la Făgăraș, ea a fost acceptată fără nicio împotrivire în ziua de 13 Mai 1688. Nicolae Bethlen era în drept să afirme că „bietul Principe și Țara a împlinit în întregime dorința lui Carafa”.¹⁾ Acesta n'a mai avut răbdare să aștepte votul dietei. Încă dela 3 Mai ordonase trupelor împărătești să ocupe Gurghiul (Görgény), iar cu 6 zile mai târziu Brașovul. Aci a întâmpinat însă o rezistență neașteptat de îndârjită. În zadar trimise Apafi ordin Brașovenilor să se supună; în zadar îi sfătuiră preoții să fie ascultători. Ei se împotriviră cu îndârjire până la 26 Mai, când generalul Veterani începând să bată zidurile cu tunul, acceleră sfârșitul acestei rebeliuni sășești îndreptate contra împăratului german dela Viena. A doua zi oferi primarul Filstich cheile cetății. Urmă apoi epilogul inevitabil. După o anchetă, care a durat până în 17 Septemvrie 1689, cei vinovați pentru incitarea acestei rebeliuni fură condamnați la moarte, iar capetele lor implantate pe zidurile cetății, spre a vesti tuturor ce răsplată îi așteaptă pe cei ce vor cuteza să se mai răsvrătească vreodată contra stăpânirii împărătești dela Viena.²⁾

1) I. Lupaș, o. c., p. 424-425: „quod... felix, faustum, fortunatum omnibusque et singulis nunc viventibus et nascituris notum et contestatum sit, *renunciamus... communi scilicet voluntate, motu spontaneo et ex Christiano zelo protectioni Ottomanicae... acceptantes e contra syncere atque bona* alte dictae Suae Majestatis Altissimae (sicuti iam declaratum) *paternam protectionem pro nobis et omni posteritate incltyti Regni Transylvaniae...*”.

2) Cserei, p. 184: „A fejedelem (Apafi) Caraffa intimátiojából, commissariusokat küldvén Brassóban, a kik indítól valának a dolognak, megfogdosák, törvényt látának reájok s fejeket szedék s karóban rakák szegényeknek fejeket...; noha azért halált nem érdemelnek vala, mert hütösök nem voltanak azelőtt a német császárhoz, s a magokét másnak könnyen nem akarták adni, ki condemnálhatta volna azért; mégis meg kelle szegényeknek halni. Így járnak azok, a kik közönséges dologért fegyvert kötnek, magoknak kell elveszni miatta, s a popule peng békével marad”. Fr. Philippi, *Der Bürgeraufstand von 1688. in Kronstädter Gymnasialprogramm* din 1877-1878. Rebeliunea a fost provocată de câțiva membri din breasla ciobotarilor și a pălărierilor. Căpetenia rebeliunii era un bătrân de 85 ani. *Stefan Schelner*, alături și împreună cu el au mai fost pedepsiți cu moartea Gaspar Kreisch, Andreas Lang, Jakob Geiger și Stefan Băr. Victimele acestea au fost valorificate în scopuri educative pentru tineretul săsesc-transilvan, prin condeiul lui Adolf Meschendörfer, fost director al Liceului Honterus din Brașov, care scrie într-o povestire a sa intitulată *Stebenbürgische Chronik*: „Jahrzehnte lang starrten die hohlen Schädel von den Mauern der Stadt als furchtbare Mahner - sie sollten die stolzen Kronstädter kirre machen. Ihr Geist aber, mein Junge, darf in uns Kronstädtern nie sterben, sonst sind diese fünf Blutzengen umsonst gestorben. So haben die Kronstädter Schuster im Jahr 1688 dem deutschen Kaiser den Krieg erklärt. cf. *Jenseits der Wälder. Deutsches Volk in Stebenbürgen*. Stuttgart, 1940, S. 22.

Prin declarațiunea dela Sibiu și votul dietei dela Făgăraș se încheiasă formal epoca suzeranității turcești în Principatul Transilvaniei, care trecu acum sub cârmuire habsburgică, fără să fi avut din partea acesteia vreun act de garanție, pentru respectarea legilor și tradițiilor sale. Probabil nu l-ar fi putut primi nici mai târziu, dacă șansele războiului ar fi rămas pentru Austriaci tot atât de favorabile, cum fuseseră în anii 1686 și 1687.

Ele se înrăutățiră însă la 1689, când Leopold fu nevoit a-și împărți oastea, trimițând trupe și pe frontul apusean, unde era atacat de armata franceză a lui Ludovic XIV. Destoinicii lui comandanți Eugen de Savoya și Carol de Lotharingia stăruiau pentru încheierea păcii cu Turcii, ca să-și poată concentra toate forțele militare contra Francezilor. Dar partidul clerical – totdeauna cu influență puternică la Viena, – a reușit să-și impună voința de a se continua războiul împotriva păgânilor. Generalii Carafa și Veterani, chemați pe frontul apusean, părăsiră Transilvania, unde sosi ca general comandant *Donat Heisler* (baron de Heidersheim), a cărui misiune era să păzească bine granița sudică a Transilvaniei, putând fi ea periclitată de Turci mai ales după ce noul Domn al Munteniei, Constantin Brâncoveanu, prin atitudinea lui prudentă și circumspectă, dăduse dovezi că nu e aplicat să rupă legăturile tradiționale cu Poarta otomană, spre a se alătura Habsburgilor în condițiunile stipulate în ultimele zile de domnie ale antecesorului său Șerban Cantacuzino. La Viena se stăruia însă, ca rezultatul din Transilvania să fie întins și asupra Munteniei și Moldovei, dorind Leopold să le poată număra și pe acestea între „cuceririle” sale.¹⁾

VI

S'a putut ajunge cu Constantin Brâncoveanu, în Noemvrie 1689, la învoială ca un corp de armată să ierneze în teritoriul Munteniei până la Câmpulung. Din ordinul lui Heisler porni însă contele Carol Magni cu trupele spre București, de unde Brâncoveanu l'a retras cu curtea sa la Dărmănești. Magni scria lui Teleki (la 19.XII.1689) că Brâncoveanu a plecat, dar speră că se

¹⁾ I. Moga, *o. c.* p. 182 cf. și Virgil Zaborovschi, *Politica externă a celor trei principate, Țara Românească, Transilvania și Moldova dela asediul Venei (1683) până la moartea lui Șerban Cantacuzino și sulrea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688)*; teză de doctorat la Universitatea din Cluj. București, 1925.

va întoarce.¹⁾ S'a și întors, nu însă cum ar fi dorit Austriacii. La 29. I. 1690 Heisler comunica lui Apafi, că e silit să-și retragă trupele din Muntenia, să ia deci măsuri pentru așezarea lor în Transilvania.

Constantin Cantemir, Domnul Moldovei, fu constrâns și el de împrejurări să intre la tocmeală cu Austriacii, delegând pe boierii săi Ioan Buhuș și Petru Jurașcu, să semneze la Sibiu (15. II. 1690) un tratat, în sensul căruia ar fi urmat să rupă legăturile politice cu Turcii și să se supună împăratului din Viena, când vor ajunge trupele austriace la Brăila sau pe Siret.

Tratatul a rămas însă literă moartă. Desfășurarea evenimentelor războinice din cursul anului 1690, ne mai putând aduce oștirilor austriace vreun spor de glorie pe frontul răsăritean, șovăirea lui Brâncoveanu și a lui Cantemir s'a dovedit folositoare țărilor din sudul și răsăritul Carpaților, întru cât suzeranitatea turcească era pentru ele totuși o povară mai suportabilă decât suptremația austriacă.

Chiar și pentru Transilvania se părea că va urma o schimbare favorabilă Turcilor. Din vechia strălucire a Semilunei a mai pălpăit o ultimă scânteie în partea sudică a Transilvaniei, smulse de sub suzeranitatea ei.

Bătrânul Apafi și-a dat obștescul sfârșit în primăvara anului 1690 în vârstă de 59 ani, după 29 ani de domnie. Ar fi urmat să urce atunci tronul vacant fiul său, minorul Mihail Apafi II, ales la 1681 și confirmat de Poarta otomană, care firește nu mai era învoită să audă de succesiunea lui. Nicolae Bethlen stăruia să i se facă acestuia jurământul omagial, dar Teleki și majoritatea consilierilor erau de altă părere, trimițând pe Pavel Nagy, un vechiu credincios al familiei Apafi, la Viena să cerce a obține confirmarea copilandrului de 13 ani în scaunul rămas vacant.

Sultanul institui însă ca principe al Transilvaniei pe pribeagul Emeric Tököli, în interesul căruia se făceau intervențiuni stăruitoare și din partea diplomației franceze. Un sol al Porții îl asemăna pe Tököli cu un câine credincios, gata să latre ori să tacă la orice cuvânt al Sultanului, dar spunea că la porunca stăpânului

¹⁾ *Mon. c. Regni Tr. XX*, p. 340-341: „Princeps autem matutino tempore, post commissariis nostris caesareis praecedentibus concessam audien-
tiam se distulit, inter spem et metum haesitans duobus milliaribus abhinc”.

căinele s'ar putea schimba în leu turbat. În vara anului se pregătise Tököli în Muntenia, să vie să-și ia tronul în primire, cu ajutorul Turcilor. Constantin Brâncoveanu, urmând porunca suzeranului, se alătură taberei turcești dând ajutor lui Tököli și cooperând cu oastea sa munteană la biruința dela Zărnești. Generalul Heisler nu era lămurit, pe unde va intra Tököli în Transilvania: prin Țara Bârsei sau a Făgărașului, pe la Hațeg sau pe la Sebeșul săsesc. Către jumătatea lui August primind însă știri mai sigure, se pregăti de apărare așezându-și armata între Tohan și Zărnești. Fu invitat la oaste și Mihail Teleki, care în calitate de general al Transilvaniei ordonase de mai înainte insurecțiunea generală a nobilimii, amenințând cu pedeapsă de moarte și confiscarea averii pe cei ce nu se vor prezenta la datorie. La 14 August aviza M. Teleki pe Heisler că, deși soția lui este bolnavă, nu va întârzia să pornească la luptă spre a-și pecetlui cu sânge credința către noul stăpân: împăratul din Viena.¹⁾

Lupta s'a dat la 21 August și după o ciocnire scurtă, dar catastrofală pentru Heisler și Teleki, s'a terminat cu biruința Turcilor. Teleki și Constantin Bălăceanu rămaseră morți pe câmpul de luptă, iar generalul Heisler căzu în prisoare turcească. Cserei, care participase însuși la luptă, descrie amănunțit împrejurările morții lui Teleki,²⁾ iar Nicolae Bethlen, pe care Teleki îl prigonea în tinerețe, spre a se împrieteni cu el numai după ce a observat că începuse a fi prețuit la Viena, dă această caracterizare: „țării i-ar fi fost mai de folos viața decât moartea lui Teleki, căci împăratul hotărâse a-l face guvernator; cu toate că avea multe

¹⁾ *M. com. Regni Trans.* v. XX. p. 404: „pro Caesare, Rege, Principe, Patria kész vagyok meghalnom”.

²⁾ La p. 162 scrie Cserei că, fiind dus cadavrul lui Teleki înaintea lui Emerik Tököl, acesta a exclamat: „Hej, kopasz, kopasz, ha te nem lettél volna Erdélyben, nem esett volna az ország német kezében” (Vai, pleșuvule, pleșuvule, dacă tu nu ai fi fost în Transilvania, nu ar fi căzut țara în mâna Neamțului). Același cronicar contemporan făcând o paralelă între „graba nebunească” (bolond hirtelenség) cu care trecuse D. Cantemir în tabăra țarului, între lipsa de conducere transilvană în împrejurările critice dela sfârșitul domniei lui Apafi și între experiența politică a prudentului Constantin Brâncoveanu, are cuvinte de laudă pentru aceasta din urmă exclamând: „Ilyen szép Isten áldása, midőn valamely országnak tanult okos fejedelme vagyon, de ahhoz nem volt szerencséje szegény Erdélyországnak” (Așa este de frumoasă binecuvântarea lui Dumnezeu, când o țară are principe învățat și înțelept, dar de un astfel de principe nu s'a învrednicit să aibă noroc biata Țară transilvană).

scăderi omenești, nu-i lipseau nici virtuțile frumoase ca răvna pentru casa Domnului, liberalitatea, generositatea, deșteptăciunea, activitatea neobosită și sinceritatea. Succesor ipsum maxime glorificat ¹⁾).

Prin sângele vărsat în crunta încăerare dela Zărnești, Mihail Teleki și-a pecetluit nu numai credința față de împăratul dela Viena, ci și garanțiile pentru viitoarea ascensiune politică a urmașilor săi, ~ ascensiune a cărei temelie o așternuse cu prevedere în punctele tratatului secret dela Cârțișoara.

Emeric Tököli, învingătorul, porni dela Brașov spre Alba Iulia, dar se opri lângă Sibiu în satul Cristian, unde protopopul săsesc din Mediaș, Ludovic Hermann, superintendentul de mai târziu, împlini în biserica săsească ceremonialul instalării. Participarea lui Constantin Brâncoveanu la această expedițiune transilvană a fost de netăgăduit folos Turcilor și cauzei lui Tököli. Cronicarul Radu Greceanu dela Curtea lui Brâncoveanu înțelegea să dea, ca martor ocular, interesante amănunte despre ospățul oferit de Tököli în cinstea domnitorului Țării Românești în satul Cristian, „cu mare priință, cu dragoste și cu cinste șezând amândoi în capul mesei și în jos boierii ardeleni de o parte și cei muntenesti de altă parte, făcându-se mare veselie până la un ceas de noapte“.²⁾

În situațiunea de atunci a Transilvaniei, când nu se știa încă murit, cui va încredința împăratul dela Viena cârma acestei țări, Constantin Brâncoveanu părea să nu fie străin de gândul de a încerca să-și întindă influența politică și asupra ei. Astfel de preocupări transpiră din cuprinsul unui raport italian înaintat la Curtea din Viena din partea lui Nicolae de Porta, care arată că Brâncoveanu, ca principe încoronat, se bucură de faima unui domnitor cu destoinicie politică și cu mare experiență ~ „grande con esperienza“. El ar fi proiectat să-și mărite o față cu tânărul principe Filip de Lichtenstein, așezându-l pe acesta în locul său la cârma Țării Românești, ca dânsul să poată lua conducerea Principatului Transilvan. („Con questo matrimonio il Brancovani designava con aderente de suoi corrispondenti et alleati d' subentrare al Principato di Transilvania, et il Principe Lichtenstein ponerlo el suo di Wallachia“ ³⁾).

¹⁾ Bethlen Miklós, *Önéletirása*, vol. II, 116.

²⁾ Ștefan D. Greclanu, *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu* de Radu Vel logofăt Greclanu cu note și anexe, București, 1906, p. 40.

³⁾ C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. 74.

Proiectul acesta, cu toate că nu era sortit să treacă din sferă platonicele combinațiuni matrimoniale în domeniul realităților politice, prezintă deosebit interes dând cercetătorului puțința să pătrundă în tainele frământărilor sufletești dela sfârșitul veacului al XVII-lea, când Domnul Munteniei, urmărind interesele sale dinastice, înțelegea să încerce cu ajutorul lor calea unei apropieri tot mai strânse între cele trei țări, sprijinite pe cununa de munți a Carpaților. Dacă împrejurările nu i-au îngăduit să repete încercarea gloriosului său înaintaș dela 1600, care izbutise cu ascuțișul sabiei să-și mute scaunul Domniei dela București la Alba-Iulia, în schimb iscusința și experiența diplomatică l-a ajutat pe Constantin Brâncoveanu să încerce o penetrațiune pacifică lentă prin clădiri de biserici, mănăstiri și castele ca și prin cumpărările de case în cetatea Brașovului. Astfel populațiunea autohtonă a Transilvaniei a putut găsi în dărnicia Brâncoveanului izvor de înviorare, de ocrotire, a așezămintelor sale religioase și de întărire a legăturilor sufletești cu frații din sudul Carpaților.¹⁾ Generalul Veterani îl sprijinea apreciindu-i talentul politic și sperând să-l poată atrage spre supunere către împăratul din Viena, care nu a ezitat a-i da titlul de „Principe al Sacrului Imperiu Roman“²⁾.

Dar la sfârșitul lunei Septemvrie Ludovic de Baden se apropie cu armată austriacă proaspătă. Aceștia i se pusese alternativa de a grăbi sau contra lui Tököli, să-l alunge din Transilvania, sau contra Turcilor, cari sub comanda lui Mustafa Chiupriliul asediau Belgradul sârbesc. El, dându-și seama de importanța strategică a Transilvaniei, preferă să alerge spre Sibiu, unde intră la 3. X. 1690. Tököli văzând primejdia, s'a retras pe la Mediaș, Sighișoara și prin țara Bârsei, spre a-și căuta adăpost în Muntenia.

Vestea biruinței dela Zărnești avu darul să încurajeze pe asediatorii Belgradului, care căzuse din nou în mâna Turcilor (8. X. 1690), generalul Guido Stahremberg fiind silit să se retragă cu pierderi considerabile.

VII

După ce misiunea lui Pavel Nagy la Viena pentru confirmarea minorului Mihail Apafi a rămas fără rezultat, fu trimis din

¹⁾ *Anuarul Inst. de Ist. Naț. Cluj*, vol. VI, pp. 24-25.

²⁾ V. Zaborovschi, *Colecția de documente externe a lui Basarab Brâncoveanu, în Revista Istorică*, București, 1931, pp. 113-118.

nou Nicolae Bethlen, care sosind acolo (8.IX.1690) a știut să profite de situațiunea politică schimbată prin înfrângerile austriace dela Zărnești și dela Belgrad. A mai fost sprijinit în acțiunea sa și de reprezentanții Statelor protestante cum era lordul Paget, ambasadorul Angliei, și olandezul Heinskirken. Dar nu l-a lipsit de prețiosul său sprijin nici generalul Carafa, care era considerat atunci la Curtea din Viena ca unul dintre specialiștii de căpetenie în chestiuni privitoare la stările din Transilvania. Carafa redactase un important memoriu, în care punându-și întrebarea, dacă ar fi potrivit să rămână Transilvania și mai departe cu sistemul constituțional al principilor aleși prin votul dietei, ori să fie cărmuită de către oamenii Împăratului, după sistemul monarhic – ajungea la concluziunea că acesta din urmă e mai recomandabil, întru cât Împăratul, fiind stăpânul oștirii, se cuvine să fie tot el și stăpânul țării. Propunea deci să fie refuzată confirmarea tânărului Apafi și introdusă fără întârziere stăpânirea monarhică, dar aceasta să se întâmple cu mijloacele, pe care le pune la dispozițiune cea mai subtilă artă de stat: cu prudență desăvârșită și cu deosebită dexteritate, cu frică și cu iubire (cum timore et amore). Frica o poate trezi în măsură suficientă armata, iar prin iubire să fie atras sufletul populațiunei transilvane spre Viena. Trebuie câștigați pentru scopurile dinastiei mai ales cei ce dispun în țară de putere și de virtute. Libertatea conștiinței să fie respectată, evitându-se orice aparență de a o atinge, deoarece în punctul acesta Transilvanii și în deosebi Sașii – „roburi Transilvaniae” – sunt foarte susceptibili. Sfătuia deci Carafa, să fie deocamdată lăsate la o parte, până după ce se va întemeia deplin aci domnia Habsburgilor, – toate actele care pot produce vreo tulburare în viața sufletească a populațiunei din Transilvania. Dar nu uita să sublinieze necesitatea ca Împăratul să fie reprezentat aici prin un *general des- toinic nu numai în chestiuni militare ci și în cele politice*, ca în realitate el să domineze situațiunea fără a da această aparență, să nu poruncească în mod absolut, ci prin sfaturi amicale să obțină tot ce dorește, cu alte cuvinte: *să stăpânească sfătuind* (suadendo imperieren¹⁾).

¹⁾ *Archiv des Vereins für Stebenbürgische Landeskunde* N. F. I., pp. 162–188. „Caraffa's Project: wie Stebenbürgen unter k. k. österreichischer Devotion zu erhalten – an Kaiser Leopold, vom Jahre 1690” mitgeteilt von Andreas Gräser.

Cu ajutorul acestuia și mulțumită împrejurărilor schimbate, a izbutit Bethlen să obțină textul diplomei (16. X. 1690) cum a rezultat din o serie de tratative, în cursul cărora el făcuse propunerea de a se admite ca garante pentru executarea dispozițiilor din diplomă, puterile europene protenstante. Curtea din Viena a respins însă această propunere, iar altă propunere a lui Bethlen de a se alege între consilierii guvernului din Transilvania *numai (tantum) 3 catolici*, a fost modificată prin un singur cuvânt: *saltem* (cel puțin) 3 consilieri catolici. Acest singur cuvânt era de ajuns spre a demasca *intențiunile cercurilor din Viena*.

Dieta transilvană fusese convocată în toamna anului 1690, dar din cauza unei noi invaziuni a lui Tököli în țara Bârsei, nu s'a putut întruni decât în ziua de 10 Ianuarie 1691 la Făgăraș. Aci a raportat Bethlen despre cuprinsul diplomei. El aștepta să i se recunoască meritul de a fi obținut acest important act de stat. Dar în loc de a fi întâmpinat cuvinte de apreciere, l-a suprinș critica unora, cari erau împotriva guvernatorului și a altora, cari stăruiau să fie cerută din nou Împăratului confirmarea minorului Apafi. În cele din urmă la 4 Februarie 1691 textul diplomei fu acceptat prin *vot nominal*, iar cu 3 zile mai târziu dieta făcea jurământul omagial.

VIII

În demnitatea de guvernator ar fi fost potrivit să fie ales însuși Bethlen, ale cărui însușiri intelectuale impresionaseră cercurile Curții din Viena. Pregătirea și experiența lui putea oferi mai bună garanție decât a tânărului magnat Gheorghe Bánffy de Loșonț (fiul lui Dionisie), care avea numai 28 de ani. Acesta a izbutit să obțină însă cu 6 voturi mai mult decât Bethlen, care a fost ales cancelar al Transilvaniei.¹⁾ Bethlen a fost cuprins de căință târzie, că oferindu-i-se în Viena demnitatea de guvernator, n'a îndrăsnit s'o primească de teama să nu fie învinuit, că prin acest pas al său ar fi periclitat dreptul țării de a-și alege liber, prin votul dietei, cărmuitorul. Locurile cele mai importante din guvern au fost repartizate Bethleneștilor, urmându-se mai mult o politică familiară decât una dictată de interesele țării.

Pentru a se da diplomei o formă definitivă, solemnă ~ dieta trimise la Viena o delegațiune de 4 inși, omițând probabil inten-

¹⁾ *M. c. Tr.* XX, p. 446.

ționat să-l trimită și pe Bethlen, ale cărui legături la Curtea din Viena puteau fi totuși de netăgăduit folos în împrejurările de atunci. Au fost delegați: Grigore Bethlen, Petru Alvinczi, Secuiul Ladislau Gyulafi și Sasul Andrei Klockner, cărora li s'au dat instrucțiuni să încerce din nou a obține confirmarea lui Apafi și, dacă nu vor izbuti, cel puțin să fie obligat guvernatorul a da o declarațiune în scris că se va retrage dela cârma țării, îndată ce Apafi va deveni major. În petițiunea, pe care Grigorie Bethlen o ducea la Viena, în numele dietei ¹⁾ se spunea că de câte ori au vrut să stăpânească Habsburgii țara Transilvaniei prin guvernatori, ca în timpul lui Ferdinand I și al lui Rudolf II, o pierdură. Confirmarea principelui ales în mod constituțional ar fi pentru Împăratul unicul mijloc să-și asigure aci o stăpânire durabilă și pacinică.

IX

După tratative îndelungate cei 4 delegați izbutiră în sfârșit să obțină textul definitiv al *diplomei leopoldine* (4. XII. 1691).

În preambul se face amintire de stăruințele lui Nicolae Bethlen – Transilvaniae ablegatus egregius fidelis – pentru acceptarea diplomei din 28 Iunie 1686, apoi de expedițiunea lui Ludovic de Baden contra lui Tököli; nu e dată uitării nici declarațiunea de supunere, semnată la Sibiu, cu laudă neperitoare (*sacramentum fidelitatis iam antea nobis transmissum... cum nunquam intermoritura laude praestitum*). Se promite toată stăruința pentru a păzi de atacuri dușmane această regiune împrejmuită de munți ca o co-roană (regionem montibus coronae ad instar circumseptam).

În ce privește confirmarea alesului principe Mihail Apafi II, fiind el numai de 14 ani și legile neadmițându-l decât după împlinirea vârstei de 20 ani, se exprimă părerea că el ar trebui crescut cu îngrijire în apropierea consilierilor, în frica lui Dumnezeu și în speranța succesiunii la tron (...in timore Domini... in spem successionis usque ad annos pubertatis imbuendus).

Prin articolul I se dă asigurarea că în chestiuni privitoare la religiunile recepte nu se va introduce nicio schimbare (nihil alterabitur). Această asigurare principală este numaidecât micșorată prin același articol admițându-se ca în Cluj, Alba-Iulia și în alte părți (ubique locorum) să-și poată clădi și catolicii biserici,

¹⁾ M. c. Tr. XX, pp. 450-452.

pe cheltuiala lor și fără vreun prejudiciu al celorlalte religii (propriis suis sumptibus absque citra omni aliarum religionum gravamen).

Articolul II confirmă toate donațiunile făcute de principii Transilvaniei din timpul despărțirii acestei provincii de Regatul Ungariei, fie pe seama particularilor, fie a obștilor, ca nimeni să nu mai fie turburat în posesiunea sa.

Prin dispozițiunea articolului III sunt lăsate în vigoare legile vechi ale Transilvaniei: *Approbatæ, Compilatæ, Decretum Tripartitum Verböczi* și dreptul municipal al națiunii săsești. La vechiul text (din 1690) al acestui articol s'a introdus un adaos favorabil catolicilor și Sașilor, ale căror doleanțe, întru cât nu vor putea fi satisfăcute prin dietă, pe calea bunei înțelegeri, urmează să fie satisfăcute prin însăși hotărîrea chesaro-crăiască, după ce vor fi ascultate părțile și opiniunile consilierilor transilvani. În acest adaos erau exprimate de o parte preferințele de ordin religios ale Curții împărătești față de elementul catolic, de alta cele de ordin național față de elementul săsesc-german.

Prin articolul IV se garantează dănuirea vechilor obiceiuri în chestiuni administrative, judecătorești și economice-financiare, admitându-se în toate chestiunile mai importante dreptul de recurs la tron.

Textul articolului V promite că *în toate oficiile*, fie politice, administrative, judecătorești sau economice *vor fi numiți Transilvani* dintre Unguri, Secui și Sași fără considerațiune la religie; națiunile din afară de granițele țării nu vor avea întâietate la oficiile și demnitățile vacante (*neque extraneæ nationes... ad honores et munera praevalent*). Dar Curtea își rezervă dreptul să recomande spre primire în Transilvania și dintre fiii acestor națiuni străine (*salva tamen nostra... ad recipiendum aut non recipiendum in matriculam commendatione*).

Prin articolul VI se dispune ca moșiile rămase fără stăpân să fie dăruite *numai Transilvanilor* cu bune merite, Ungurilor, Secuilor și Sașilor indigeni, iar cele recucerite cu arma dela dușmani să fie restituite vechilor proprietari sau succesorilor lor.

Prin textul articolelor VII și VIII se stabilește că viitorul cărmaciu al Transilvaniei, căruia în timpurile vechi i se zicea *voevod*, iar acum i se dă titlul de *îndrumător suprem al Statului - Supremus Status Director* - va fi ales dintre nobilii în-

digeni ai Transilvaniei fără considerațiune la religie: la fel se va proceda și cu generalul țării, cu cancelarul și consilierii guvernului. Dieta va desemna candidații și li va prezenta Curții spre confirmare. Aceasta, pentru ca să fie liniște între diversele națiuni și să poată fi evitate intrigile și corupțiunile periculoase (*periculosae machinationes aut ambitus exulent*). La textul vechiu al articolului VIII s'a adaus dispozițiunea că și slujbași, ieșiți din alegerile libere ale orașelor și comunităților, trebuiesc înaintați Curții spre confirmare.

Articolul IX cere să fie între cei 12 membrii ai guvernului cel puțin *trei* catolici, la fel și între membrii tablei judecătorești (evoluată din judecătoria voevodală), iar din Consiliul intim să nu lipsească *judele regesc al Sibielui*.

Articolul X dispune să se țină în fiecare an diete (*annua comitia*), ale căror hotărâri vor fi înaintate Curții spre confirmare.

Art. XI prevede că guvernatorul trebuie să-și aibă reședința stabilă în țară, să jure că va respecta legile: el va beneficia de o leafă potrivită (*congrua stipendia*). Dacă utilitatea publică și trancvilitatea dintre diversele națiuni va cere să fie schimbat în *fiecare an*, dieta e liberă să procedeze la alegere având însă obligațiunea să ceară „prea milostiva confirmare” a celui ales din nou.

Prin articolul XII se precizează contribuțiunea Transilvaniei în suma de 50.000 taleri anual în timp de pace; 400.000 fl. ren. în vreme de războiu.

Articolul XIII promite că dările nu vor fi sporite, o promisiune care, firește, nu putea fi respectată.

Prin articolul XIV li se promite Secuilor ~ *genus hominum bellicosissimum* ~ că vor fi scutiți de dări, de incartiruirii, de dijme, ca și în trecut, cu excepțiunea țăranilor aflați în stare de iobăgie.

Prin articolul XV se asigură *libertatea comerțului* pe lângă respectarea privilegiilor nemeșești.

Art. XVI arată că dijmele rămân rezervate domnilor feudali, iar arenda lor e pe seama fiseului.

Prin articolul XVII Curtea își rezervă dreptul de a numi un *German* la comanda trupelor din Transilvania.

În sfârșit prin textul art. XVIII se prevedea desființarea cărăușilor gratuite și abuzive, urmând să fie înlocuite prin serviciu de

poștă și ospătării, în care călătorii să poată găsi cele necesare, pentru hrană pe un preț corespunzător (justa pecunia et pretio cibandis itinerantibus).

X

Prin această „diplomă leopoldină” s'a creat baza dreptului public al Transilvaniei pentru o perioadă de mai bine de un secol și jumătate, în care toate chestiunile ei – adeseori și cele mai mărunte – urmau să se decidă în ultima instanță la Viena.

Textul diplomei a fost redactat cu obișnuita duplicitate, admitând în principiu tradițiunile de autonomie transilvană, făcând însă pentru cazuri concrete rezerve menite să deschidă Curții din Viena largi posibilități de intervențiune directă în politica internă a acesteia țări.

Nu este cu totul lipsită de temei afirmațiunea publicistului maghiar Sigismund Kemény, că din întreg cuprinsul acestei importante diplome politica vieneză n'a voit să respecte decât dispozițiunea articolului XVII cu privire la instituirea unui general german la comanda trupelor din Transilvania. Nicolae Bethlen are pentru caracterizarea dependenței guvernului față de general, un cuvânt foarte tare: guvernul a devenit *obîala generalului*.¹⁾

S'a ținut deci seamă de propunerile lui Carafa, ca generalul trimis aci să aibă rol hotărâtor nu numai în chestiuni militare, ci și în cele politice, reprezentând autoritatea Curții din Viena și impunând tuturor respectul cuvenit.

Când au fost instalați în dieta dela Sibiu (Aprilie 1692) consilierii guvernului, intrând în sala de ședințe generalul Veterani a avut impresiunea că membrii dietei nu s'au ridicat destul de repede să-și dea cinstea cuvenită; le-a adresat deci pe un ton răstit înfruntarea, să dea mai mult respect celui ce vine în numele Împăratului. Era o prevestire, că autoritatea supremă dela Viena se va afirma aci mai cu tărie decât se afirmase în trecut cea dela Constantinopol.

Dupăce puterea militară turcească primise în lupta dela Zenta (1697) din partea Austriacilor de sub comanda iscusită a lui Eugen de Savoya o lovitură decisivă, Liga Sfântă a reluat cu Poarta otomană tratativele de pace, pe care Polonii și Rușii ar fi

¹⁾ „*A gubernium... a generális kapcája*”, N. Bethlen, o. c., vol. II, pag. 159.

dorit să le mai amâne, spre a-și putea realiza aspirațiunile de expansiune. Principiul „uti possidetis“, care urma să fie normă călăuzitoare în cursul tratativelor, fu admis de Turci dar cu excepțiunea Transilvaniei, pe care sperau să reușească a o vedea evacuată de oștile Împăratului din Viena și readusă la tradiționalele ei legături cu Poarta. Speranța aceasta s'a dovedit însă deșartă. Neîntâmpinând niciun sprijin, Turcii au fost nevoiți să cedeze. Prin textul păcii dela Carloviț (26. I. 1699) a fost consfințită starea de lucruri, în care se găsea atunci Transilvania.¹⁾ Sultanul a renunțat prin art. I la posesiunea ei în favoarea împăratului Leopold. Iar prin art. II și-a rezervat dreptul să stăpânească mai departe Banatul²⁾.

Dinastia habsburgică strecurată cu atâta dibăcie – după sfatul lui Carafa: *cum timore et cum amore* – în locul suzeranității turcești, primind prin textul acestei păci un important sprijin de domeniul dreptului internațional, se putea simți acum în deplina posesiune a Transilvaniei, fără să se mai teamă de vreun eventual atac din partea Turcilor sau de vreo încercare de expansiune din partea Polonilor, nevoiți a se mulțumi cu foarte puțin: cu retrocedarea cetății Cămenia.

Transilvaniei se amăgeau cu speranța, că în politica internă vor rămânea tot ei stăpâni, potrivit stipulațiunilor cuprinse în diferitele diplome și rezoluțiuni solemne, obținute prin îndelungate și costisitoare intervențiuni la Curtea din Viena.

Celui ce urmărește cu atențiune peripeziile tratativelor purtate de agenții Curții din Viena, paralel cu neconținutele progrese făcute de trupele austriace în ocuparea celor mai importante puncte strategice din cuprinsul Transilvaniei, vrând nevrând, îi reînvie legenda cărților sibiline din antichitate, a faimcaselor cărți cu afirmativ profetice versuri grecești. Când ele au fost oferite spre vânzare celui din urmă rege al Romei, acesta socotind prețul lor excesiv a refuzat să le cumpere. După ce au mistuit flăcările o parte din ele, la sfârșitul târgului regele s'a simțit înduplecat să le primească pe cele rămase, oferind însă același preț inițial.

¹⁾ Popović R. Michailo, *Der Friede vom Karlowitz*, Leipzig, 1893, pp. 37–71 la I. Moga, o. c., p. 213.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, vol. V. partea II. pp. 329–330. „Regio Transilvaniae quemadmodum de praesenti est in possessione et potestate Caesareae Maiestatis, ita maneat in eiusdem dominio... Provincia subiecta Arci Temisvarensi cum suis districtibus et interfluentibus fluviiis maneat in possessione et potestate Excelsi Imperii Ottomanici“.

Ca legendarele cărți sibiline de mare preț, par să fi fost promisiunile împărătești cuprinse în oferta lui Antidie Dunod, care n'a trebuit să-și asume un prea mare dar profetic rostind cuvintele: *Nolentes volentes proteget vos Sua Maiestas*.

Iar prețul, care nu era altul decât însăși independența transilvană din epoca suzeranității turcești, nu a mai putut fi micșorat în cursul laborioaselor tratative, purtate cu hiperzel naiv din partea celor meniși să fie victimele expansiunii austriace, și cu vădită viclenie diplomatică din partea iscușiților reprezentanți ai imperialismului habsburgic.

MITROPOLITUL TEODOSIE VEȘTEMEANUL (1668-1672 și 1679-1708 ¹⁾)

I

În ciclul conferințelor religioase, organizate de Universitatea Daciei Superioare, mi-a revenit sarcina de a încerca să înfățișez cu acest prilej, în limitele reglementarelor 3 sferturi de oră academică, personalitatea unuia dintre marii ierarhi luptători pentru biruința românismului în veacul al XVII-lea. O chestiune istorică de asemenea natură poate fi, sper, încadrată deplin în acest ciclu de conferințe care, pe lângă nelipsitele preocupări cu privire la exigențe de ordin științific, trebuie să urmărească și anume scopuri de ordin educativ.

Dacă după definiția unui autor englez istoria n'ar fi decât „filosofia care instruează prin exemple”, tot atât de îndreptățită apare și definiția, care ar înfățișa istoria bisericească drept o religie menită să instrueze prin exemple. Nu era lipsită de temeiul prețuirea marelui preot-profesor Herder dela sfârșitul veacului XVIII așezând, sub raportul valorii educative istoria alături de religie, ~ nici aceea a vestitului scriitor Novalis care spunea că „biserica este lăcașul istoriei” (Die Kirche ist das Wohnhaus der Geschichte). În deosebi istoria bisericească năzuește să înfățișeze felul cum a încrețit și roadele ce a produs, de-a-lungul veacurilor, Evanghelia lui Christos în viața neamurilor creștine, mai ales prin exemplarele de elită răsărite din sânul acestor neamuri.

Dacă istoria știe povesti adeseori despre cârmuitori și slujitori ai bisericii ~ care, copleșiți de povara imperfecțiunilor umane și a neajunsurilor vieții pământești, nu au fost în stare să spo-

---

¹⁾ Conferință rostită la Universitatea din Cluj-Sibiu, în ciclul „Conferințelor religioase”, Duminică 29 Noembrie 1942. Clișeul Mitropolitului Teodosie este reprodus din *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, București 1940, fasc. 106, p. 25.

- rească sfințenia instituțiunii, în serviciul căreia se aflau, - are în schimb cu prisosință prilej să prezinte numeroase exemplare demne a fi prețuite, din generațiune în generațiune, ca necontestate energii de valoare educativă, ca luminoase culmi în dezvoltarea istorică a unui popor. Istoria nu este tocmai așa de întunecată, cum vor s'o zugrăvească cei obișnuiți să-i scotocească mai cu predilecțiune laturile tenebroase decât pe cele senine și de necontestată valoare educativă. Nici timpurile cele mai bântuite de viforul patimilor și răutăților omenești nu sunt lipsite de eroi ai credinței, de sfinți ai muncii și ai virtuții, de personalități active care, prin lupta credinței neșovăitoare și prin roadele muncii lor nepregetate, au putut contribui la îmbogățirea și înfrumșetarea vieții istorice a poporului, din coapsele căruia s'au înălțat.

O astfel de personalitate a fost Mitropolitul Teodosie Veștemeanul, a cărui sbuciumată dar rodnică păstorire va fi schițată în limitele acestei conferințe, prin câteva din momentele ei principale.

II

Veacul al XVII-lea s'a întâmplat să fie deosebit de bogat în fețe bisericești active, care și-au asigurat prin munca, credința și suferința lor mucenicească locuri de cinste în istoria spiritualității românești. Va fi de ajuns să amintim, în sprijinul acestei afirmațiuni, câteva nume de mari ierarhi moldoveni ca Anastasie Crimca, Varlaam și Dosoftei, sau transilvani ca Zărăndeanul Ghe-nadie II (din Brad), ca Ilie Iorest, Simion Ștefan și Sava Brancovici-Brâncoveanu. În ce privește pe marii ierarhi munteni din acest veac, mai ales trei dintre ei se impun atențiunii obștești: Teofil, Ștefan și Teodosie.

Dacă județul Vâlcea a putut da scaunului mitropolitan din Târgoviște și din București în cursul veacului XVII, în persoana lui Teofil dela Bistrița și a lui Ștefan din Costești doi vrednici ierarhi luptători pentru întărirea credinței ortodoxe și pentru progresul limbii românești, județul limitrof din nordul Carpaților, județul Sibiului, a fost sortit să vadă pe unul dintre cei răsărîți din sânul populației sale rurale, pe Teodosie din Veștem, purtând aproape 40 de ani cărja de arhipăstor cu aceeași vrednicie, cu care o purtase Mitropolitul Ștefan, antecesorul său, timp de două decenii.

Teodosie, născut, din părinți țărani ¹⁾ în satul Veștem la 1621, își făcuse ucenicia călugărească în multiseculara și vestita mănăstire dela Cozia, în atmosfera de evlavie și tradiție monahală a ctitoriei lui Mircea cel Bătrân. Aci trebuie să se fi distins prin viață fără prihană și prin iubire de învățătură, ridicându-se deasupra nivelului obișnuit al celorlalți frați adăpostiți în mănăstirea de pe malul drept al Oltului și deschizându-și calea spre treapta de egumen la mănăstirea Argeșului. De mănăstirea Cozia își aducea mai târziu Mitropolitul Teodosie cu drag aminte ca de pepiniera, în care și începuse pregătirea pentru demnitatea arhierască, stăruind pe lângă Șerban Cantacuzino și pe lângă Constantin Brâncoveanu, să restaureze vechea zugrăveală care „pentru îndelungata vreme a trecuților ani și-a fost pierdut podoabele“, după cum spune inscripția săpată deasupra ușii cu amintirea preasfințitului Mitropolit chir Teodosie „fiind *păstor Tărit*“.²⁾

III

Egumenul Teodosie avea vârsta de 47 de ani, când Mitropolitul Ștefan trecuse pragul veșniciei. A fost chemat atunci să urce scaunul rămas vacant. Despre această ieșire a lui din anonimatul cinului monahal a păstrat Condica Sfântă dela Mitropolia Ungrovlahiei o amintire sigură, cuprinsă în următoarele cuvinte: „De vreme ce prea sfânta Mitropolie a toată Țara Românească a rămas fără al ei adevărat Mitropolit plătindu-și dar obșteasca datorie fericitul Kir Ștefan, noi care ne-am aflat aice, arhieriei și egumeni, cu porunca fericitului Părinte Metodie Patriarhul Con-

¹⁾ Afirmațiunea că Teodosie Veștemeanul „se trăgea din familia Cantacuzenilor“, – cf. Paraschiv Popescu, *Teodosie Mitropolitul Ungrovlahiei 1668–1708*, București 1898, p. 7, – este lipsită de temei. Greșeala a izvorât probabil din împrejurarea că Teodosie a fost un protejat, dar nu un membru, al vestitei familii Cantacuzino.

²⁾ O dovadă a spiritului de sacrificiu, de care era animat Mitropolitul Teodosie, imbie și inscripția dela măn. Cetățuia din Râmnicul-Vâlci: „Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sf. Duh ridicatu-s'au această sfântă și dumnezească biserică și cu chiliile întru cinstea și lauda marilor voievozi Mihail și Gavril și a tuturor fără de trupuri puteri, cu toată cheltuiala și osârdia Preasfințitului părinte chir Teodosie, Arhiepiscop și Mitropolit a toată Țara Românească, în zilele prealuminatului Domn pravoslavnic creștin Șerban Voevod Cantacuzino Basarab în luna August 7188 (=1680)* Cf. *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* 1931, p. 126.

stantinopleos și a prealuminatului Domn Radu Leon-Voevod, împreună cu toată adunarea soborului Țării Românești, intrat-am în sfânta Mitropolie a Țării Românești, unde este hramul sfântului și marelui Constantin, pentru ca să alegem obraz vrednic, care să fie chivernisitor acestei sfinte Mitropolii; deci întâi pus-am pe egumenul dela Tismana Kir Petronie, al doilea pe egumenul dela Sadova Kir Ștefan și al treilea pus-am pe egumenul dela Argeș, Kir Teodosie care s'a arătat mai vrednic și de folos și obraz mai luminat a fire destoinic acestei sfinte Mitropolii, a fi Mitropolit, drept aceasta s'a scris la Condică la Mai 20 zile în leat 7176¹⁾ (1668.)

S'a repetat deci cazul dela 1632, când la cârma Mitropoliei moldovene fusese chemat tânărul arhimandrit Varlaam din mănăstirea Secul, trecându-se cu vederea aspirațiunile de înaintare ale episcopilor de scaun.

Tot astfel și la Mitropolia Ungrovlahiei s'a înlăturat, de astă dată, uzul tradițional de a fi așezat în locul răposatului Ștefan fie pe Serafim, episcopul Râmnicului, fie pe Grigorie al Buzăului.

Aceștia fuseseră amândoi de față la alegerea egumenului Teodosie, dându-și consimțământul prin iscălirea actului electoral din Condica Sfântă. Obrazul „mai luminat“, vrednicia și destoinicia lui Teodosie se vede că era așa de mult prețuită de către toți cei în drept să aibă un cuvânt de spus la alegerea Mitropolitului, încât cei doi episcopi de scaun nu au mai încercat să se împotrivescă. Hirotonia lui s'a săvârșit a doua zi, la sărbătoarea sf. Constantin și Elena, hramul catedralei mitropolitane din București.

IV

Ce zestre sufletească aducea Teodosie în locul acesta de supremă conducere ierarhică a românismului muntean și transilvan? Ce fel de moștenire luase el în primire deodată cu scaunul mitropolitan din București?

Aducea zestrea purtată cu sine din casa părintească a Veștemului, sporită apoi prin învățăturile ce a putut culege din cetăniile și practicile religioase în cursul anilor de ucenicie călugărească la mănăstirea Cozia și de egumenie la Argeș. Moștenirea ce-i rămăsese dela vrednicul său înaintaș, Mitropolitul Ștefan, nu

¹⁾ Cf. Ghenadie Enăceanu, *Mitropolitul Teodosie pe tronul Ungrovlahiei*, în revista „Biserica Ortodoxă Română“ vol. V, p. 31-32.

era nicidecum ușoară. Căci acest Mitropolit se întâmplase a fi om de rară vrednicie: păstor conștient de grava răspundere ce-l apăsa pentru povățuirea duhovnicească a numeroșilor săi credincioși, ierarh luptător împotriva străinismului hrăpăreț și pentru biruința elementului etnic românesc în toate domeniile vieții, mai cu deosebire în domeniul bisericesc și cultural.

Încă din timpul păstoririi Mitropolitului Ștefan se pornise un puternic curent de nemulțămire împotriva Grecilor, curent asemănător celui, care înlăturase la 1632 din scaun pe Leon Tomșa, tatăl lui Radu, deschizând lui Matei Basarab calea spre domnia Țării Românești. Acest curent era pe pragul de a izbucni în revoltă fățișă, așteptând doar clipa ca noul Mitropolit să pășească în fruntea boerimii și a gloatelor de nemulțumiți cerând să fie îndepărtat din scaun Radu Leon Vodă, ocrotitorul Grecilor. Acesta însă, spre a evita deocamdată primejdia, s'a grăbit să urmeze întocmai exemplul tatălui său Leon Vodă, promițând să isgonească el însuși pe Greci și întărind această promisiune cu jurământ înaintea Mitropolitului Teodosie, după cum arată hrisovul dela 9 Decembrie 1668, din care merită reproduse următoarele rânduri: „socotit-am Domnia mea dimpreună cu tot Sfatul Țării de am făcut Domnia mea legătură și mare jurământ, de am jurat Domnia mea Țării pre sfânta Evanghelie cu mare afurisanie înaintea cinstitului și preasfințitului nostru al Țării Kir Teodosie Mitropolitul și de naintea părintelui Serafim Episcopul dela Râmnic și a părintelui Grigorie Episcopul dela Buzău, în sfânta Mitropolie cea mare din scaunul Domniei mele din București, unde este hramul marele împărat sfântul Constandin și Elena, și după jurământ cu tot Sfatul Țării călcat-am Domnia mea acele obiceiuri rele (ale Grecilor) și le-am pus Domnia mea toate jos și am scos pe acei Greci streini din Țară afară, ca pe niște oameni răi și neprietini ai Țării... și încă iar am mai socotit Domnia mea împreună cu tot Sfatul Țării, mănăstirile cele mari și cele mici, care nu sânt închinat prin'alte părți streine pe la alte mănăstiri, acelea încă să aibă a-și pune egumeni rumâni după obiceiul și tocmeala lor, iar om strein Grec să nu fie volnic nimenilea a pune, nici a le închina să fie metoașe altor mănăstiri; așisderea și la biserica Domniei mele din curtea domnească încă am tocmii Domnia mea să nu mai fie oameni streini, călugări greci, ci să fie popi mireni rumâni, precum au fost și mai de nainte vreme, pentrucă acești oameni streini

Greci n'au fost niciodată Țării și Domniei de folos, ci tot de pagubă și stricăciune ca niște oameni răi și fără de frica lui Dumnezeu, că și în zilele răposatului părintelui Domniei mele Ioan Leon Ștefan Voevod, și atunci Grecii iar au fost împresurat Țara cu vânzările și cu cametele ca și acum, până ce i-au fost scos Țara și părintele Domniei mele cu mare ocară... precum am văzut Domnia mea și cartea răposatului părintelui Domniei mele întărită cu mare blestem și afurisanie.¹⁾

Acest hrisov însă nu l-a mai putut salva pe Radu Leon Vodă, care a fost mazilit și înlocuit cu un Domn de țară, cu Antonie Vodă din Popești (1669-1672). Noul Domn era un sprijinitor al Mitropolitului Teodosie ca și fiii răposatului velpostelnic Constantin Cantacuzino, cărora le venea în ajutor în pricina judecății pentru asasinarea părintelui lor, adresând boierilor la 21 Aprilie 1669 această carte de îndemn și îmbărbătare, sfătuindu-i să facă mărturie despre tot ce știu cu privire la asasinarea postelnicului Constantin Cantacuzino în timpul domniei lui Grigore Ghica, deoarece „sângele nevinovatului strigă înaintea lui Dumnezeu neîncetat cerșind: judecată, judecată... Deci care va mărturisi drept, să fie blagoslovit de Vlădica Chs. și de smerenia noastră; iar care va tăgădui a se astupa sângele dreptului și va strica dreptul județ a sfintei pravile, să fie afurisit și blestemat de Vlădica Chs. și de smerenia noastră, aceasta întărim pecetluit - Aprilie 21 leat. 7177³⁾ (1669). Judecata se făcu, ucigașul postelnicului fiind osândit la moarte de către divanul domnesc. Dar prin intervenția văduvei postelnicese Elena, care nu voia să răsplătească „sânge cu sânge“, scăpă ucigașul Stroe Leurdeanu, fiind dus la mănăstirea Snagov și silit a se călugări cu numele de Silvestru.

Prin această duhovnicească stăruință și îndemnare Teodosie se afirma ca un potrivnic al Domnilor străini pricinuitori de multe strămbătăți ca un neînfricat luptător pentru românism și ca partizan al Cantacuzinilor. Din aceste motive Ghica Vodă, îndată ce a reușit să surpe domnia lui Antonie din Popești, s'a răsunat asupra lui Teodosie, înlocuindu-l în scaunul Mitropoliei cu Dionisie de Athos.

Dar înainte de a se întâmpla aceasta, s'a produs din partea lui Antonie Vodă un act de mare importanță culturală și care

¹⁾ *Magazin istoric pentru Dacia*, I, p. 132-133.

³⁾ *Ibidem*, p. 404-405.

îmbie cu o dovadă mai mult despre încrederea deosebită a bunului Domn de țară în destoinicia și iubirea de lumină a vrednicului Mitropolit Teodosie. Inițiind *Antonie Vodă o școală în orașul Câmpulung*, prin hrisovul său din 28 Martie 1670 dispune ca „jumătate din toată vama *Rucărului și Dragoslavele* să aibă a luare pe an, să hie de plata dascălilor și de hrana copiilor”, iar „cinstitul părintele nostru Kir *Teodosie Arhiepiscop și Mitropolit Țării și sfinția lui să se afle ispravnic și purtător de grije școlii acesteia*, cât îl va ținea Dumnezeu întru viața Sf. Sale, iar după petrecania Sf. Sale, pe care părinte ar dăruî Dumnezeu să fie Vlădică și Mitropolit Țarei, *din părinte în părinte, toți să hie purtători de grijă acestei școli*, după cum scrie mai sus. Iară care Mitropolit va lăsa întru uitare și fără de nicio grijă și va rămânea această școală părăsită de dascăli și de învățătură, *să aibă a dare seama înaintea lui Dumnezeu și în urma Domniei mele*, pe care va milui Dumnezeu a fi Domn și biruitor Țării Românești, încă-l rog cu numele lui Dumnezeu, ce e în Troiță slăvit, să'noiască și să întărească acest cinstit hrisov al Domniei mele pentru această casă adecă școală..., iară care Domn *va călca și va strica și va sparge acest hrisov al Domniei mele, acela Domn dempreună cu îndemnătorii lui să hie supt blestem, anatema, proclat și afurisit ot 318 otefi ij vă Necheii, cinste să aibă cu Iuda și cu Arie la un loc. Amin*”.¹⁾

Dar Mitropolitului Teodosie nu i-a fost dat să împlinească această nobilă însărcinare a lui *Antonie Vodă* mai mult de doi ani. Căci mazilitul Grigorie Ghica-Vodă, întors din pribegia sa prin țările Apusului, a știut unelti la Constantinopol să-și redobândească tronul pierdut, spre a domni din nou dela 1672-1674, când fu înlocuit cu Gheorghe Duca-Vodă (1674-1678).

V

Mazilirea lui *Antonie Vodă* și revenirea lui Ghica nu a întârziat să aibă urmări neplăcute atât pentru Cantacuzini, care au trebuit să se refugieze, cât și pentru Mitropolitul Teodosie, destituit în primăvara anului 1672 din partea noului Domn, care oferi

¹⁾ D. I. Băjan, *Documente câmpulungene*, p. 4-5. Cf. și *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, vol. III, rezumațul publicat de d-l Ioachim Crăciun.

scaunul mitropolitan episcopului din Râmnic: *Varlaam*. Acesta a ezitat însă la început a primi scaunul, din care știa că vrednicul Teodosie fusese „scos în silă”. Astfel ajuns mitropolit al Ungro-vlahiei *Dionisie de Athos*, care a păstorit însă scurtă vreme: din primăvara anului 1672 până în Decembrie același an, când a decedat. Veni iarăși rândul lui Varlaam, episcopul Râmnicului, care „având silă despre Domn”, nu a mai refuzat cărja mitropolitană smulsă din mâna lui Teodosie, ci primind-o din mâna lui Ghica-Vodă o purtă cum îl iertau împrejurările, dela sfârșitul anului 1672 până în Aprilie 1679.

Destituirea Teodosie s'a retras în liniștea codrului la mănăstirea Tismana, așteptând clipa răsplătirii, care a și sosit îndată ce Șerban-Vodă-Cantacuzino, izbutind să surpe domnia lui Duca-Vodă, a luat cârma Țării Românești la sfârșitul anului 1678. În primăvara anului următor a convocat la București un sinod, să cerceteze pricina destituirii lui Teodosie. S'a putut lămuri repede, că această pricină fusese de ordin pur politic. Insuși Mitropolitul Varlaam a recunoscut înaintea sinodului, că Teodosie fusese alungat din scaun fără nicio vină, apoi „au pus cărja pe masă înaintea Domnului și a tot soborul... și luând cărja Domnul, au dat-o, cum spune Condica, Vlădicăi Teodosie și l-au trimis la Mitropolie cu mare cinste Marți, în săptămâna cea mare înaintea Paștilor-Aprilie 26”, după ce sentința de reabilitare o pronunțaseră membrii sinodului cu o zi înainte astfel: „Noi am rupt judecata cu voia și porunca preasfântului Patriarh (Dionisie) și cu puterea soborniceștii cărți, cum că Kir Teodosie precum s'au arătat nevinovat, nici pârâși fiind, nici mărturii ca aceștia, să aibă iar scaunul Mitropoliei, la care s'au hirotonisit pre lege și să i se dea scaunul păstoririi, adică cărja și să se cunoască de acum iar ales Mitropolit și Vlădică Mitropoliei Ungro-Vlahiei. Iar Varlaam fiind mutat la scaunul acesta, una pentru prostimea lui, alta făcându-i-se silă după moartea lui Dionisie și mărturisind adevărul și nevinovarea lui Kir Teodosie și plecându-se cu ascultare bună la judecata aceasta și cerșând iertăciune dela sfântul sobor, el să fie însă depărtat de scaunul Mitropoliei Ungro-Vlahiei și de toate veniturile ei și să se afle întru pace și odihnă și așa chivernisind treaba și judecata aceasta, s'au scris aceasta la sfânta Condică a Mitropoliei Ungro-Vlahiei întru arătare, Aprilie 25 an 7187 (1679.)”

¹⁾ *Biserica Ortodoxă Română* vol. V, p. 41.

Mitropolitul Teodosie Veștemeanul (1621-1708)

Varlaam ne mai putându-se întoarce la scaunul episcopesc din Râmnic, unde păstorea atunci Ștefan (Sava) de Sadova (1672-1693), a pribegit câțva timp prin Transilvania,¹⁾ apoi întors în Țară și-a ales drept adăpost schitul Trivale, lângă Pitești.

VI

Mitropolitul Teodosie Veștemeanul, sub oblăduirea lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, a păstorit apoi fără întrerupere timp de 29 de ani afirmându-se ca sfetnic credincios la cârma Țării și ca bun păstor al turmei încredințate lui spre povătuire duhovnicească.

Dacă în tot timpul păstoririi s'a străduit Mitropolitul Teodosie, ca și înaintașii săi, pentru o bună îndrumare a preoților și pentru păzirea tradițiilor ortodoxe, grijile lui în această privință au sporit către sfârșitul veacului al XVII-lea, pricinuindu-i grele sbuciumări sufletești, când a prins de veste că Habsburgii, reușind să-și întindă stăpânirea asupra Transilvaniei, n'au întârziat a-și arunca mreșile de proselitism religios în marea vieții sbuciumate a Românilor din această țară. Teodosie nu a lipsit dela datoria sa de a încerca să apere unitatea de credință dintre eparhioții săi și cei din Transilvania, pe care în mod firesc îi socotea ca făcând parte din aceeași turmă cuvântătoare, pentru îndrumarea căreia simțea întreagă povara răspunderii. O luptă grea a fost sortit să poarte octogenarul ierarh Teodosie în anii de criză a unității sufletești, amenințate prin tendințele de expansiune habsburgică transilvană nu numai de ordin politic, ci și religios.

În lupta aceasta aprigă i-a stat în ajutor patriarhul Ierusalimului Dosoftei, care aflându-se în capitala Țării cu prilejul hirotonirii lui Atanasie Anghel ca „vlădică al Țării Ardealului” nu a lipsit a da acestuia o amănunțită instrucțiune în 22 *puncte*, spre a-l întări în credința ortodoxă și a-l învăța cum s'o apere de dușmanii porniți a o surpa.

Simțind că Atanasie se clatină în ortodoxie, patriarhul Dosoftei îl sfătuiește că orice *îndoială* ar avea, să caute a cere lămuriri dela „Mitropolitul Ungrovlahiei, iar de nu se face deslegare aci, să aibă a se deslega îndoielile mai pe urmă la patriarhul

¹⁾ Cf. I. Lupaș, *Pribegia prin Transilvania a Mitropolitului Varlaam al Ungro-Vlahiei* (1679-1680) în *Studii, conferințe și comunicări istorice*. București 1928, I, p. 199.

Țarigradului". De încheiere, în ultimele două puncte, îi dă aceste îndrumări (porunci): „Ca să nu lungim vorba, poruncim arhieriei tale, să păzești dogmele, tainele și năraurile bisericii Răsăritului necălitite". După cum „curat propoveduește sf. Scriptură și aevea învață purtătorii de Dumnezeu părinți, încă și cam pe scurt le dovedește cartea ce se chiamă *Pravoslavnica Mărturisire*, care de curând s'au scos pe limba românească și s'au tipărit românește și de vreme ce limba românească este puțină și îngustă, de va fi vreun cuvânt sau noimă cu nevoie spre înțelegere la izvodul cel românesc, arhieria ta cere deslegare și tălcuire dela temei, adecăte dela cea elinească".

„Inșă mai pe urmă de toate zicem că se cade arhieria ta... turma ce ți s'au dat de Duhul Sfânt să o cârmuești, așfi pune sufletul pentru oi. Pre cei ce merg la întunerecul păcatului, să-i îndreptezi la liman, să-ți păzești mâinile curate de nedreptăți, de lăcomii cu răpire și de cea mare răutate simonie... Pentru cei năpăstuiți să stai într'ajutoriu, pe cei necăjiți să-i îndreptezi, celor lipsiți să aduci mângăierea cea după puțină, să te bucuri cu cei ce se bucură și să plângi cu cei ce plâng. În posturi și în rugi cătră Dumnezeu să te zăbovești, mâini curate spre Domnul să ridici ziua și noaptea. Să priveghezi pentru sufletele ce ți s'au încredințat și spășenia lor de sus să o ceri, precum ești dator a da seamă pentru dânsle".¹⁾

Dar sfaturile acestea au răsunat, pentru Atanasie, ca glasul celui ce strigă în pustie. Întors în Transilvania la scaunul vlădicesc, fu împresurat de iezuiții unguri Paul Baranyi și Gavriil Heveneși, care au reușit să-l amăgească făcându-i felurite promisiuni de înlesniri și privilegii egale cu ale clericilor bisericii catolice, dominante în imperiul Habsburgilor. În toamna anului 1698, la 7 Octomvrie, 38 de protopopi au semnat, împreună cu Atanasie, cunoscutul manifest, vestind că ei se unesc cu biserica Romei, dar cu condiția să nu se schimbe nimic din legea lor ortodoxă, nici din slujbele bisericii, nici din liturghie și din posturi, ci toată vechea lor rânduială bisericească „să stea pe loc".

Acest pas al conducătorilor clerului transilvan a umplut de mahnire inima Mitropolitului Teodosie. Starea lui sufletească se

¹⁾ *Biserica Ortodoxă Română*, vol. V, p. 101-102, cf. și Alex. Geanoglu Lesvioudacs, *Istoria bisericească pre scurt*. București 1845, p. 327.

poate cunoaște dintr'o scrisoare, pe care la 8 Martie 1700 o trimise din București patriarhului Adrian al Moscovei. Între altele făcea bătrânul Teodosie următoarele mărturisiri: „Din nemărginita bunătate și milă a lui Dumnezeu ținem până acum, *cum putem*, cârma sfintei, soborniceștii și apostoleștii biserici a Răsăritului și o cârmuim după dogmele ei nestricate, deși cu mare trudă și silință; nu atât din partea păgânilor necurați întâmpină sfintele lucruri bisericești greutate (căci ei chinuiesc și năcăjesc foarte mult neamul creștinesc în privința politică și națională) cât din partea papistașilor se fac din toate ținuturile lor mari siluiri, mari ispite și mari prigoniri, ca să-i convertească la sine, la dușmanii dumnezeieștii biserici răsăritene, că *cu multă durere în inimă și amărăciune a sufletelor noastre și a tot poporul nostru pravoslaonic auzim și înțelegem că sfintelor biserici din Transilvania și altor pravoslaonici care trăiesc în Ungaria de sus* li se fac multe, nespuse cruzimi și cu toată înșelăciunea și viclenia iezuiții și alții care se numesc „bărați“ (călugări) ca lupi răpitori ascunși în piele de oaie, se întrec fără de încetare și fără de odihnă; [și duc în rătăcire și amăgesc pe mulți neputincioși și neștiutori cu născocirea unui cuvânt înșelător și nefolositor, care după nume îl numesc *unie*, ducând *orb pe orb* de mână, ca amândoi să cadă într'o groapă, potrivit cuvintelor nemincinoase ale Domnului Christos.¹⁾

Bietul Atanasie pornit odată pe povârnișul, spre care îl împinseseră iezuiții, nu s'a mai putut opri, oricâte încercări a făcut Constantin Brâncoveanu și Mitropolitul Teodosie să-l salveze pentru vechea legătură sufletească cu restul neamului. La 20 Martie 1701 a făcut jurământ la Viena că se supune *întru toate* Arhiepiscopului catolic din *Estergom (Ungaria)* și că se leapadă de *Craiul sau Voda Țării Românești* și „nici pe *Bucureșteanul* (Mitr. Teodosie) *mai mult al meu Arhiepiscop și Mitropolit a fi nu-l voi cunoaște*“ pe amândoi numindu-i „*șismatici și eretici*“. Jurământul acesta dela Viena îl socotea prof. N. Iorga drept „*cel mai înjositor act public, săvârșit până atunci de vreun olădică românesc*“.²⁾

¹⁾ S. Dragomir, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în secolul XVII. An. Acad. Rom. M. S. I.* 1912, p. 1226-1227.

²⁾ N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. II, p. 28-29.

Prin actul dela 1701 s'a produs artificiala sfășiere a unității religioase, care formase de-a-lungul veacurilor de urgie cea mai puternică și mai sfântă legătură sufletească între toți fiii neamului românesc.

După defectiunea și caterisirea lui Atanasie (5 Aug. 1701) Teodosie luându-și titlul de *Mitropolit al Transilvaniei*,¹⁾ îngrijea el duhovnicește de Românii din Transilvania, după cum făcuse aceasta și până aci cu cei din Țara Bârsei. Astfel încă din 21 Iulie 1701 avizase pe protopopul Brașovului *Vasilie* că a hirc-tonit pentru biserica din Satulung pe preotul *Petru* terminându-și scrisoarea cu această îmbărbătare: „Voi încă *vă întăriți întru credință tot așa*, precum ați început, *nimic să nu vă temeți de faptele și de lucrurile aceluia diavol*“.²⁾

VII

Nu numai ca stâlp și scut apărător al credinței poate sta Mitropolitul Teodosie cu cinste alături de antecesorii săi Teofil și Ștefan, ci și ca neobosit ostenitor și îndrumător în opera de tipărire a cărților de slujbă și de zidire sufletească. Răvna lui pentru stimularea preoților și luminarea credincioșilor se vede lămurit din prefața *Liturghiei* tipărite în vara anului 1680 cu „osârdia și cheltuiala“ sa în calitate de „Mitropolit al Târgoviștii și Bucureștilor, Arhiepiscop a toată Ungrovlahia și Exarh laturilor iproci.“³⁾

În această prefață exprimă un sentiment de mâhnire pentru faptul că nu numai norodul n'are putința să înțeleagă slujba bisericească, dar se găsesc și *mulți preoți*, care nu cunosc orânduiala și ceremoniile ei cum a se sluji trebue, ceea ce mai vârtos din neînțelegerea limbii pogoară, care nouă *jălnic și plânguros lucru este* într'atâta micșorare și călcare rodului nostru cestul românesc, carele odată și el numărat între puternicele neamuri și între țarii oameni se număra, iară acum atâta de supus și de

¹⁾ *Bis. Ort. Română*, V, p. 108: „Theodosius, Dei gratia Archiepiscopus Bucharestensis et Metropoli Transilvaniae“. Așa semna la 1702 Mitr. Teodosie o scrisoare latină, trimisă lui Atanasie împreună cu actul patriarhului Calinic relativ la excomunicarea lui din sânul bisericii ortodoxe. cf. și Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis*. Oeniponte 1885, vol. I, p. 344.

²⁾ Sterie Stinghe, *Documente*, I, p. 14.

³⁾ *Bibliografia românească veche*, vol. I, București 1903, p. 231.

ocărat este, cât *nice învățătură, nice știință, nice armă, nice legi, nici nice un obicei întru tot rodul, ce se pomenește astăzi rumân ~ (între Rumâni ce zicem, cuprindem și pe Moldoveni, că tot dintr'o fântână cură) ~ nu este, ci ca nește nemernici și orbi într'un obor învârtindu-se și înfășurându-se, dela streini și dela parvar, doară și dela prăjmașii rodului nostru, cer și se împrumutează și de carte și de limbă și de învățătură. O, grea și dureroasă întâmplare !¹⁾*

Astfel de împrejurări l-au îndemnat pe Teodosie la muncă fără preget mărturisind convingerea că „măcar o scânteie către atâtea mii ale altora la focuri mari ce se văd zgândărând de a lumina dintr'un tăciunaș cât de mic, încă neștine a o lăsa și a se lenevi de a nu o mișca, nu trebuie. Precum și noi acuma *pentru* folosul cunoscând al *neamului nostru*, mai vârtos al cetii bisericești, nevoit-am de ceastă dată de am dat în lumină *Liturghia*, și nu mai mult alta am făcut (să vai că gândim că altădată ca aceasta nu s'au făcut) fără cât *tipicul* ei tot de pre izvod grecesc pre orânduiala lui, *pre limba noastră am întors*, pentru ca preoții și diaconii, măcar cât de puțin ar ști, lesne să se povățuiască, de a putea cunoaște, ce este a face și a sluji²⁾).

„Iară *Liturghia* toată a o prepune *pre limba noastră* și a o muta, nice am vrut, *nice am cutezat*; drept mărturisesc pentru multe alte pricini ce m'au împins, să vai că și pentru *scurtă limba noastră ce este*, o am făcut și pentru lipsa dascălilor (cum am zis) ce nu sunt întru ticălos rodul nostru, și pentru neînțelegerea năroadelor, tainele ce sânt și ce însemnează, și și pentru neobiiceul bisericii noastre, ce până astăzi n'au ținut. Ci dar aceasta de ceastă dată și *mai întâiu tiparului a se da* am socotit. Și după aceasta iarăși nădăjduind întru Tatăl, Părintele veșnic și întru unul născut Fiul său... gândesc și alte cărți a mai da la lumină, cât voi putea, iar zic pentru folosul și adausul lipsitului neamului nostru... carele mai călcat și mai zmult decât toate pământurile că este vedem; și simțim tiranica putere păgânească într'însul tolănindu-se și răsfirându-se...“³⁾

N. Iorga presupunea că această prefață, cu toate că e iscălită de Teodosie ar fi fost scrisă în parte de Dosoftei patriarhul

¹⁾ Ibidem, p. 234.

²⁾ Ibidem, p. 235.

³⁾ *Bibliografia românească veche*, I, pag. 234.

Ierusalimului, iar în partea privitoare la lipsa de învățătură a neamului românesc, de Constantin Stolicul Cantacuzino, care și în scrierea sa istorică întrebuința expresiuni asemănătoare și accentua stăruitor că „Români se înțeleg nu numai ceștia de aici, ci și cei din Ardeal, care încă și mai neaoși sânt, și Moldovenii și toți câți și într'altă parte se află și au această limbă“.¹⁾ Autorul nu aduce însă nicio dovadă în sprijinul acestei presupunerii. Din cuprinsul citatei prefețe nu se poate invoca vreo expresiune sau întorsătură de frază în sprijinul hipotezei lui Iorga. Dimpotrivă, s'ar putea găsi mai curând rostiri asemănătoare sau chiar identice cu cele obișnuite în graiul transilvan, cum sunt d. e. aceste cuvinte ale lui Teodosie: iară rog ca Lumina lumii, păzitorul nostru Chs. pre Măria Ta (Șerban Cantacuzino) să te lumineze spre căile și dreptățile sale și să te adaogă în lungi ani, întărindu-te, fericindu-te și păzindu-te nouă și *Patriei noastre*...²⁾

Cu doi ani mai târziu apăru „*Sfânta și Dumnezeiască Evanghelie*“ tipărită în scaunul Mitropoliei Bucureștilor (1682) cu cheltuiala lui Șerban Cantacuzino „întru folosul și înțelegerea Pravoslavnicii Românești Biserici, ispravnic fiind Preasfințitul Kir Teodosie Mitropolitul Țării și Exarh Laturilor în scaunul Mitropoliei Bucureștilor“³⁾ În prefață spune însuși Șerban Vodă că această sf. carte era menită a se distribui în „dar pre la toate bisericile Țării noastre, întru folosul creștinescului norod și întru pomenirea noastră și a părinților“. ~ Ea a fost în adevăr dăruită nu numai bisericilor din cuprinsul Țării Românești, ci și unor biserici din Transilvania. S'a păstrat dovada în exemplarul dăruit de Gheorghe „Brancovanul“ bisericii din Veștem la 1683 în amin-tirea fratelui său, răposatul mitropolit Sava Brancovici. Iar despre alt exemplar se știe că a fost dat de însuși Șerban Cantacuzino la 1684 Mitropolitului transilvan Sava Veștemeanul, consăteanul lui Teodosie, cu prilejul hirotonirii sale în București, „când a fost în Țara Muntenească pentru vlădicie“. Faptul că Gheorghe Brancovici trimite Evanghelia tocmai la Biserica din Veștem, precum și hirotonirea unui nou ierarh răsărit din populația țărănească a

¹⁾ Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii românești* ed. II, București 1925, p. 394-396.

²⁾ „*Patrie*“ era cuvântul obișnuit în graiul transilvan, iar în cel muntean și moldovan echivalentul lui era „*fară*“ și „*moșie*“.

³⁾ *Bibliografia rom. veche*, I, la a. 1682.

acestui sat, îndreptățește afirmațiunea că Mitropolitul Teodosie, ajuns în cea mai înaltă treaptă ierarhică nu a dat uitării umilăi lui origine țărănească, ci își aducea aminte de locul de unde plecase și de trebuințele lui sufletești. La sfârșitul anului 1683 (Noemvrie) a apărut în condițiuni similare, tot în tipografia dela „scaunul Mitropoliei Bucureștilor” și *Apostolul*, în prefața căruia Șerban Cantacuzino arată de asemenea că l-a închinat „dar bisericii Țării noastre, Ungro-Vlahiei, întru folosul preoților și tuturor credincioșilor, cari se roagă pentru a noastră ispășenie și a tot creștinescului norod și întru pomenirea vecinică a noastră și a părinților”.¹⁾

Bucuria lui Teodosie va fi atins culmea, când a văzut ieșind de sub teascurile tipografiei la 1688 (Noemvrie) întreagă *Biblia* adecă *Dumnezeiasca Scriptură*... tălmăcită după limba elinească spre *înțelegerea limbii românești* cu porunca preabunului creștin și luminatului Domn *Ioan Șerban Cantacuzino Basarab Voievod* și cu îndemnarea Dumnealui *Constantin Brâncoveanu Marele Logofăt*, nepot de soră a Măriei Sale... și *pentru cea de obște prîlnică s'au dăruit neamului românesc*, în vremea păstoriei Preasfințitului părinte Kir Teodosie Mitropolitul Țării și Exarh Laturilor”.²⁾

Fără să fi fost el însuși înzestrat cu vreun dar deosebit al scrisului, Teodosie era la loc de frunte între *Mecenatii literaturii religioase* a timpului său, îndemnând și încurajând pe traducători, cheltuind cu dărnicie din agonisita sa, pentru sporirea cărților bisericești, după cum dovedește și episcopul Mitrofan al Buzăului, care la începutul cărții *Învățătură de șapte taine* (Buzău 1702) tipărită „cu porunca și cu toată cheltuiala” Mitropolitului Teodosie, îi adresează următoarele stihuri de laudă și urare :

Doamne Isuse, păzește în Sfânta Mitropolie
Pre al nostru Părinte și în veacul ce va să fie,
Pre Teodosie Vlădica Țării Românești
Care la un gând s'a unit cu marii Basarabești,
De au scos la lumină aceste șapte taine sfinte,
I le-a împărțit la preoți să le ia foarte aminte,
Ca printr'ânsele să sfințească norodul creștinesc
Și să-l ducă la nfrumusețatul Raiul cel ceresc

Plecatul poslușnic
Mitrofan Episcop 3)

¹⁾ Ibidem, p. 261.

²⁾ Ibidem, p. 281.

³⁾ *Bibliografia rom. veche*, I, p. 433-434.

În prefața cărții justifică Mitropolitul Teodosie necesitatea de a o tipări și răspândi prin cuvinte, care reamintesc pe ale antecesorului său Ștefan din prefața cărții tipărite la Târgoviște în 1651 sub titlul *Mistirio* sau *Sacrament*. Arată în rostiri lămurite însemnătatea sfintelor taine, care „ca niște coloane vârtoase, neclătite și ca niște stâlpi nesurpați țin toată zidirea credinței noastre și a adunării creștinești în casa înțelepciunii lui Dumnezeu, în sf. Beserecă; și păzitorii și apărătorii de cele ce s'ar vedea că sunt împotriva acestor sfinte taine, suntem noi arhieriei; judecat-am pentru aceea cu amănuntul și cu tot de-a-dînsul cercând sf. Scripturi și citind Pravila sf. Părinți și socotind cele ce vedem sau și auzim că se fac între voi preoții, am aflat unele carele se împotrivesc învățăturilor apostolești și tainelor sf. Besereci: și mai ales de sfântul Botez, de sf. Cuminecătură și de Mirul cel mare. Care împotriviri în tot chipul a le smulge și a le desrădăcina voim și ne silim. De care lucru și porunca aceasta dăm: ca cele ce se vor vedea într'insele a fi drepte și adevărate, să se fie cu toată paza, iară cele potrivnice și carele se fac fără-de-cale, să se lase și să se lepede“.

Chiar și aproape de asfințitul vieții și al păstoririi sale nu uită Mitropolitul Teodosie a repeta stăruitor îndemnul *pentru păzirea neștrămutată a ortodoxiei*. Avizând pe protopopul Vasile din Brașov despre hirotonirea fratelui său Oprea, îi scria că l-a pus „supt *groaznică afurisanie* și supt mare blestem, ca să-și păzească credința pravoslavnică neclătită și să întărească și pe alți creștini cu învăătura, *să nu se dăhame și să alunece din credință*, că așa se cade preotului să se mântuească și pe sine și pre alții, că pentru aceea se face păstor turmei lui Christos“.¹⁾

La câteva luni după trimiterea acestei scrisori de îndemn și îmbărbătare pentru statornicia în credința ortodoxă, Mitropolitul Teodosie adormi întru Domnul, la începutul anului 1708.²⁾

La mormântul lui a fost așezată o piatră de formă cilindrică, având săpată într'însa următoarea inscripție: „Răposat-au în Domnul Prea Sfințitul Mitropolit Kir Teodosie la anul 1708 Ghenarie 27 de zile la a 87 pol (jumătate) de ani ai vieții sale, în zilele prealuminatului Domn Io Constantin B. Voevod păstorind turma lui Christos ani 39 și 9 luni și s'au îngropat aicea“.³⁾

¹⁾ Sterie Stînghe, o. c., p. 38.

²⁾ *Biserica Ortodoxă Română*, vol. VI, p. 42.

³⁾ *Ibidem*, nota 1.

VIII

Astfel s'a încheiat viața și cariera ierarhică a mitropolitului Teodosie Veștemeanul. Amintirea lui se cere perpetuată în paginile istoriei naționale nu numai pentru lupta nepregetată ce a purtat cu izbândă împotriva străinismului și pentru afirmarea elementului autohton la cârma Țării Românești, ci mai ales pentru punctul culminant ce l-a putut atinge, în zilele păstoririi sale, limba și cultura noastră prin tipărirea Bibliei dela 1688.

Așezând această carte de temelie a culturii românești alături de Noul Testament tipărit la 1648 în zilele mitropolitului transilvan Simion Ștefan, editorul de mai târziu al Bibliei, Andrei Șaguna aprecia talmăcirile din veacul XVII drept „ușile pe care s'a învrednicit neamul românesc a intra în câmpul ceresc al dumnezeiștilor învățături”. Iar un traducător mai recent compară punctul culminant dela 1688 cu vârful muntelui Ararat, devenit în sfârșit „vizibil după retragerea potopului slavon”.

Această izbândă a spiritualității românești din zilele lui Teodosie Veștemeanul se cuvine să fie prețuită ca încununarea unor strădanii desfășurate timp de un veac și jumătate dela apariția celei dintâi tipărituri românești aici în Sibiu (1544) și până la Biblia dela București, de soarta căreia nu a lipsit a se îngriji marile ierarh originar din preajma Sibiului.

Adevărat că bucuria lui Teodosie pentru izbânda limbii românești prin Biblia dela 1688, a fost cu 10 ani mai târziu adânc tulburată prin sfârșirea unității religioase a Românilor din Transilvania. El putea să aibă însă conștiința datoriei împlinite prin neconținutele-i stăruințe de a încerca tot ce-i permiteau împrejurările vremii să facă, spre a împiedeca sfârșirea aceasta.¹⁾ Chiar și sfârșitul celei din urmă scrisori, trimise lui Atanasie din București la 3 Mai 1702, arată că pe mitropolitul Teodosie nu-l părăsise încă speranța într-o eventuală întoarcere a vlădicului transilvan în sânul bisericii ortodoxe. El se simțea îndemnat să-și încheie lunga-i scrisoare de dojană cu aceste cuvinte de nădejde creștinească: „De aceea mă rog să aprindă Dumnezeu scânteia

¹⁾ În cronică brașoveană a lui Radu Tempea e subliniată de repetate ori privegherea și îngrijorarea mitropolitului Teodosie pentru turma sa din Transilvania, cf. I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, ed. II. Craiova 1941, p. 43-46.

dragostei în inima ta. Nu am prilej să-ți mai scriu de aci înainte ; dar doresc să rămâi fiu al bisericii răsăritene și să dobândești fericirea cea veșnică"...¹⁾

Merită atențiune deosebită faptul că și la edițiile de mai târziu ale Bibliilor românești, aproape în toate cazurile, se poate constata prezența inițiativei și a tenacității transilvane. Așa la Biblia tipărită în Blaj (1795) nu a lipsit osteneala lui Samuil Micu-Klein din Sadu, care alergase cu manuscrisul traducerii sale la episcopul din Sibiu Gherasim Adamovici. Acesta căuta tocmai oameni generoși, cu a căror contribuțiune bănească să poată purcede la tipărire, când a primit ordinul guvernatorului transilvan Gheorghe Banffy, să trimită colegului său Ioan Bob manuscrisul. Nici dela următoarea ediție a Bibliei românești (1819-Petersburg) nu a lipsit inițiativa și stăruința mitropolitului Gavriil Bănulescu, originar din Bistrița Transilvaniei, după cum nu a lipsit nici dela ediția sibiană (1856-58) grija lui Andrei Șaguna, nici dela ediția Sfântului Sinod din 1936 grija răposatului Patriarh Miron Cristea, care în duhul vechilor tradițiuni ar trebui să fie numit, după locul său natal (Toplița Română) *Miron Toplițanul*, - nici dela cea mai proaspătă edițiune a Noului Testament (1942-Cluj) grija episcopului Nicolae Colan.

Ce rezultă de aici ? Evident că neîntrerupta prezență a inițiativei și stăruinței transilvane timp de 250-300 de ani la toate edițiunile Noului Testament, dela Simion Ștefan până la Nicolae Colan, și la ale Bibliei întregi dela Teodosie Veștemeanul până la Miron Toplițanul, asigură în istoria spiritualității românești o necontestată întâietate cuvântului arhieresc din Transilvania sau de obârșie transilvană. Acest cuvânt, izvorât dintr'o jertfelnică osteneală de traducători și răspânditori ai Scripturilor Sfinte, răsună peste veacuri ca o înălțătoare *predică de pe munte*, îndeplinind în viața neamului românesc și pentru unitatea lui sufletească rolul sacru, pe care l-a îndeplinit și continuă să-l îndeplinească în viața creștinătății *predica de pe munte* a Mântuitorului.

---

¹⁾ Nilles, o. c. I, p. 348: „Haec precor, ut Deus det scintillam amoris animae tuae. Plura tibi scribendi non habeo occasionem; sed opto, ut maneat filius orientalis ecclesiae et acquiras aeternam beatitudinem”.

„ÖSTERREICH ÜBER ALLES“. MARELE PRINCIPAT TRAN- SILVAN POTRIVNIC ALIPIRII LA REGATUL UNGAR. EMI- GRAȚIUNI ÎN MASĂ PESTE CARPAȚI ÎN CURSUL VEA- CULUI XVIII

Sub raport politic, succesul obținut de Habsburgi la 1688 prin anexarea *Transilvaniei*, ale cărei vechi legiuri și datini promitea diploma leopoldină dela 1691 ¹⁾ să le respecte, ~ în realitate însă fuseseră prea adeseori nesocotite ~ cât și prin aceea a Banatului și Olteniei la 1716, le-a sporit încrederea într'un imperialism capabil și de alte cuceriri viitoare. Era la ordinea zilei lozinca *Österreich über Alles* (Austria mai presus de toate) ~ lozincă imprimată pe foaia de titlu a unei cărți scrise de Wilhelm Hörnigk la 1684 și care în cursul veacului al XVIII-lea a fost retipărită în 12 edițiuni.²⁾

¹⁾ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, p. 423-6 și 439-446.

²⁾ Wilhelm Hörnigk, *Österreich über alles. Wenn es nur will. Das ist: Wohlmeynender Fürschlag wie mittelst einer wohlbestellten Landes-Oeconomie die Kayserl. Erb-Lande in kurtzem über alle andere Staaten von Europa zu erheben und mehr als einiger derselben, von denen anderen Independent zu machen*. P. W. v. H. În Biblioteca Brukenthal-Sibiu se păstrează o edițiune apărută la *Regensburg 1723*, al cărei editor spune în prefață că, deși autorul a scris această carte călăuzit numai de interese economice, dacă ar vrea cineva să se abată dela ele către prerogative politice, ar găsi în cuprinsul cărții argumentul potrivit și pentru acestea: ~ „so wird er auch hierinnen bald totum argumentum concediren müssen“. Autorul se simțise îndemnat să scrie cartea aceasta, fiindcă în același an (1684) apăruse un tratat cu titlul *Teutschland über Frankreich*, militând pentru interzicerea importului de mărfuri franceze în Germania, care contribuia cu banii săi la îmbogățirea Franței și la propria-i pauperizare. Temându-se că nu va putea fi dus la îndeplinire proiectul acesta pentru Germania întreagă, autorul se străduia să producă dovezi că este executabil pentru țările de sub coroana Casei

Transilvania era sortită să întâmpine multe decepțiuni sub cârmuirea Habsburgilor, trecând printr'o îndelungată criză de adaptare. Incercarea lui Francisc Rákoczi al II-lea de a surpa regimul habsburgic și de a restitui Principatul transilvan, o aruncase într'un cumplit războiu civil, care i-a sfâșiat populațiunea dela 1703 până la încheierea păcii dela Satu Mare (1711) rămânând stăpân tot Împăratul dela Viena. Deși exilat în Turcia, după sfârșitul revoluției, Rákoczi înțelegea totuși să mai trimită, din când în când, știri proprii să trezească în sufletele naive speranțe într'o apropiată desrobire de sub „jugul de fier al Nemților“. După moartea lui (1735) însă, adaptarea Transilvaniei la regimul habsburgic a putut să urmeze într'un ritm mai accelerat, spre sfârșitul domniei lui Carol VI și în cursul domniei fiicei sale Maria Teresia, a cărei succesiune la tron fusese asigurată prin dispozițiunile Sancțiunii pragmatice, acceptate de Ardeleni în dieta sibiană dela 1722.

Cu toate că dietele rămăseseră în ființă și sub Habsburgi, hotărârile lor nu mai aveau valoarea de mai înainte, deoarece Curtea din Viena adeseori le înlătura sau le modifica potrivit cu interesele sale. Titlul de *Principe al Transilvaniei*, adăogându-se la însuși titlul Împăratului din Viena, pentru cârmuitorul transilvan se proiectase la început acela de *Director general* (cum era mai târziu și în Oltenia: *Oberdirektor*) deci un simplu titlu de funcționar superior, care n'a putut dăinui însă ci a fost înlocuit repede cu cel de *Gubernator*. Dieta era în drept să-și spună cuvântul la alegerea guvernatorului, dar Curtea din Viena nu se simțea obligată să respecte acest cuvânt, când nu era pe placul ei. De aceea nu erau tocmai rare cazurile, când se vedeau înlăturați candidații care obținuseră cele mai multe voturi în dietă, numindu-se în locul lor alții cu mai puține sau chiar fără niciun vot, cum a fost cazul cu catolicul Sigismund Kornis (1713-1731). Când aristocrația Transilvaniei nu se bucurau de încrederea cercurilor din Viena, pre-

de Austria, fiind ele supuse aceleiași căpetenii, „mit gleicher Unterwürffigkeit zugethan, stossen alle ohne Mittel an einander und formieren gleichsam einen einigen natürlichen Leib. Es kann das eine des andern Mangel mit seinem Überfluss ersetzen. Sie seynd mit darinn fallenden rohen Gütern und deren inländischer Consumption also erwünscht bevorthellt dass sie sich mit Fug rühmen könnten... beinahe wie eine kleine Welt in sich selbst bestehen zu können, indem sie ohne fremdes Zuthun nicht nur zur Nothdurft, sondern auch zu der Bequemlichkeit mit allem dahin erforderlichem Zeug reichlich versehen seynd“.

zidenția guvernului era încredințată unor generali-comandanți ca Wallis, Buccow, Hadik, O'Donnell¹⁾ sau unor episcopi catolici ca Anton Bajtai, de dragul căruia ar fi fost aplicată Maria Teresia să ridice episcopia Transilvaniei la rangul de arhiepiscopie cu titlul de *primat al Daciei (Daciae primatus)* ~ cum ar fi dorit însuși Bajtai. O singură excepțiune făcea Crăiasa numind, în persoana baronului Samuel Brukenthal, un Sas luteran ca guvernator al Transilvaniei (1774-1786), dar cu condiția unică să nu împiedice răspândirea catolicismului în această țară.²⁾

Evident deci, că sub raport constituțional-politic *epoca guvernantilor* prezintă în istoria Transilvaniei o valoare scăzută și față de a principilor de sub suzeranitate turcească și față de a vechilor voievozi din evul mediu.

La 2 Noembrie 1765 Transilvania fusese înălțată la rangul unui „Mare Principat“, ca un fel de răsplată pentru „*vigoarea populațiunei sale*, mai ales în ce privește respingerea atacurilor în dreptate de dușmanii din afară împotriva patriei“, în care privință „a dat adeseori prea vădite dovezi de virtute, încât pe drept i s'a dat numele de *înainte luptătoare a creștinătății împotriva Turcilor*“ (*Rei publicae Christianae contra Turcas propugnaculum*).³⁾ Subliniind în textul decretului că Transilvania „*nu este supusă niciunui alt regat sau altei stăpâniri*“, ci e cărmuită de propriile sale legi, magistrare și instituțiuni, administrată de guvernatorul și consiliul provincial sub supravegherea noastră ~ scrie Maria Teresia ~ din care pricină, ca să nu lipsească acestui Principat nimic din strălucirea și magnificența, de care se bucură alte provincii de sub stăpânirea noastră... din deosebita noastră bunătate față de el voind a-l împărtăși de nouă înălțare a cinstei și de o mai largă podoabă a titlului, dintr'o știință sigură și din *propriu îndemn*, prin autoritatea ce ne revine prin darul nemuritorului Dumnezeu ca *Doamnă a întregii Monarhii austriace*, constătătoare din atâtea regate și țări, precum și ca *suprem arbitru* și din plenitudinea acestei puteri, am aflat potrivit să-l înălțăm mai presus de alte provincii

¹⁾ Cf. Rolf Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei dela 1691-1774* și Helmut Klima, *Guvernatorii Transilvaniei dela 1774-1867*; teze de doctorat publicate în *Anuarul Inst. de Ist. Națională*, vol. IX, Sibiu 1943, p. 136-328.

²⁾ H. Klima, *Samuel von Brukenthal in Südostdeutsche Forschungen*, München 1941.

³⁾ Jos. Benkő, *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus*, 1778, vol. I, p. 38. Benkő subliniază superioritatea numerică a Românilor astfel: „*Tantus est numerus Valachorum, ut reliquorum omnium Transsilvaniae populorum personas non modo adaequant, sed et multo superent*“, Ibidem, p. 472.

ale Imperiului nostru și prin aceasta în numele Mântuitorului nostru, dela care purcede toată cinstea și gloria, prin prezentul decret îl înălțăm, cu cel mai deplin efect, la demnitatea și titlul de *Mare Principa*“.

Este cu neputință de crezut să nu fi avut un cuvânt de rost în chestiunea aceasta și baronul Samuil Brukenthal din Avrig, căruia trebuia să-i convină proiectul de a destrăma firele ce mai legau Transilvania de Ungaria. Se împotriva însă cancelarul aulic de atunci, contele Gavriil Bethlen, încercând să introducă în stema Transilvaniei și *ciucea dublă, ca simbol al legăturii ei cu Ungaria*. Încercarea lui a fost însă categoric respinsă din partea cancelarului Kaunitz tocmai cu motivarea că acest simbol ar indispuce locuitorii Transilvaniei. În fața Mariei Teresia s'a văzut nevoit însuși contele Bethlen a mărturisi, că *în Transilvania foarte puțini doresc alipțirea acestei țări la Ungaria, atât de puțini, încât opinia lor nici nu poate fi luată în considerare*. Vechia independență a Transilvaniei se afirma cu putere nu numai în cuprinsul acestei țări, ci și *în regiunile limitrofe* (Solnoc, Crasna, Chioar, Zarand, Maramureș), *pe care dietele Transilvaniei nu voiau nici de cum să le cedeze Ungariei*.¹⁾

De altfel orientarea străveche a acestor „părți anexe“ (*partium*) spre Transilvania este deplin explicabilă prin considerațiuni de ordin geografic și geopolitic întru cât, după cercetările unui specialist, întregă rețeaua de drumuri practicabile se îndreaptă din Câmpia Tisei mai mult spre Transilvania decât spre Ungaria. Astfel *din 34 de drumuri ale acestei Câmpii numai 12 sunt orientate spre Vest, iar 22 spre Est și spre Sud-Est*.²⁾

* * *

Generalul-comandant Carol Claudiu O'Donell, vlăstarul unei familii irlandeze și fost prieten al Împăratului Francisc I, soțul Mariei Teresia, fiind numit președinte al guvernului transilvan, sosi la Sibiu în 27 Martie 1768. La 20 Iunie același an trimetea Curții din Viena un referat temeinic arătând, că *cea dintâi problemă, care trebuie rezolvată este numirea unui episcop ortodox, fiindcă cea mai mare parte a locuitorilor Transilvaniei sunt Români ortodocși, iar „prin autoritatea episcopului totul este cu*

¹⁾ Hóman-Szekfű, *Magyar Történet* (Istorie Ungară) vol. VI, p. 452.

²⁾ Laurian Someșan, *La frontière occidentale în Revue de Transylvanie*, Cluj, 1936, p. 179-187.

putință la Români“. ¹⁾ Cercetătorul care a descoperit în arhiva din Viena acest referat, adaugă că au rămas oarecum indispuși consilierii împărătești de mărturisirea francă a Irlandezului. Adevărul mărturisit de el în chip oficial fusese de altfel subliniat și mai înainte. Adam Francisc Kollar, tipărind la 1763 în Viena o edițiune din scrierile lui Nicolae Olahus (Nicolai Olahi Mitropolitae Strigoniensis, *Hungaria et Attila*) în comentariile, pe care le făcea textului din veacul al XVI-lea, nu se sfia să arate că era foarte redusă populațiunea maghiară chiar în cuprinsul Ungariei. Și cu o privire destul de pătrunzătoare în tainele viitorului își permitea să tipărească la Viena profeția că „această parte a Europei din nou pare a-și redobândi înfățișarea anterioară așezării Ungurilor aci“. ²⁾

Sub raport financiar-economic țara era cercetată cu deamănuntul spre a-i descoperi toate izvoarele de venit, care puteau fi exploatate în folosul împărăției. Conscripțiuni amănunțite și pedante țineau să constate pretutindeni, la sate și în orașe, cu pe-

---

¹⁾ R. Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei*. Sibiu, 1943, p. 70. Cu privire la puterea de viață și de expansiune a elementului românesc transilvan începură a se rosti favorabil publiciștii vremii. Astfel un corepondent al revistei sibiene *Stebenbürger Zeitung* din 1786 (p. 103-104) dând o descriere a comunei Apoldul de Jos, sublinia că Românii îi făcură impresiunea unei națiuni colosale — „eine ungeheuer Nation, welche durch Simplicität und durch die wenigen Bedürfnisse, die sie hat, sich über alle Nationen des Landes emporhebt“. Încă de pe la mijlocul sec. XVIII începuse a se manifesta în cercurile conducătoare ale Monarhiei o neliniște și îngrijorare cu privire la felurimea elementelor etnice rutene și române, cari deși trecuseră formal la așa numita „unire“ cu biserica apuseană, în realitate rămaseră totuși sufletește foarte apropiate și influențabile de anume tendințe ale expansiunii rusești în așa măsură, încât contele Francisc Barkóczy, — episcop catolic în Agria mai târziu mitropolit primat la Strigoniu), — se simțise obligat a raporta la Viena în 1751, că în cursul vizitațiunilor sale canonice, a putut să audă pomenindu-se la slujbele religioase numele țarului rusesc în loc de numele M. Sale din Viena.

O dovadă despre penetrațiunea ocrotirii rusești până la Brașov este și tabla de marmoră așezată deasupra intrării principale a bisericii Sf. Nicolae din Schei purtând această inscripție cu slove aurite: „*Pta liberalitate Elisabethae Petroonae Monocratricis totius Rusiae Imperatricis Invictae. Hic Sacer Locus est renovatus Anno 1751*“.

²⁾ Adam Francisc Kollar, *Nicolai Olahi Mitropolitae Strigontensis Hungaria et Attila*. Viena, 1763, p. 91. „*Minima Hungariae portio est, quae, Hungaros sive populum Hungarico solum idiomatē utentem, habet... pars ista Europae eam faciem resumere videatur, quae illi ante adventum Hungarorum fuit*“.

nibilă exactitate, toate realitățile impozabile. Comisiuni speciale elaborau felurite proiecte pentru îmbunătățirea agriculturii, a economiei de vite, a industriei și a comerțului. Sașii care nădăjduiseră sprijin efectiv din partea cărmuirii vieneze, au rămas foarte decepționați văzând că aceasta nu era aplicată să țină seamă de tradiționalul lor monopol comercial în cuprinsul Transilvaniei, ci îi lăsa în voia întâmplării să poarte – cum vor ști – lupta de concurență cu negustorii de origine greacă, armeană și evreiască, strecurați mereu în această țară. Este interesant de constatat că industria primitivă românească, în deosebi aceea a piuarilor producători de țoale și de pănură pentru haine, s'a putut afirma cu vigoare, făcând serioasă concurență fabricilor de postav ale breslașilor sași din Cisnădie și din Sibiu. S'au păstrat rapoarte oficiale dela 1769, cuprinzând plângerile acestora împotriva celor care cumărau pănura pregătită de piuarii Mărgineni (Români), reducând astfel puțința de a desface postavul fabricat de breslele săsești. Ca mijloace potrivite pentru curmarea acestui neajuns ei cereau să fie restrânsă producțiunea Mărginenilor și să se ia măsuri, pe cât va fi posibil, spre a se interzice Sașilor din Transilvania să mai poarte *fundră românească*.¹⁾

Iată deci industria țăranilor români în plină dezvoltare, producând deajuns nu numai pentru acoperirea propriilor trebuințe de îmbrăcăminte, ci²⁾ prisosindu-i chiar și pentru înțolirea țăranilor sași !

* * *

Soarta iobagilor s'a înrăutățit în mare măsură în cursul veacului al XVIII-lea. Sub stăpânire austriacă arendatorii străini nu mai respectau vechile obiceiuri locale, ci începuseră a dijmui fără cruțare tot ce găseau la casa bietului țăran-iobag. Cătanele împăratului, încartiruite prin sate, își băteau joc de țăranii maltratându-i în felurite chipuri, încât mulți dintre ei își părăseau casele și înșăimântați porneau în pribegie peste munți. La 1726 se plângeau sătenii din Arpașul de jos că, venind executori asupra lor au început să-i chinuiască, închizându-i iarna în cotețele porcilor, ținându-i nemâncați, stropindu-i cu apă rece și silindu-i să joace desculți... Geologul austriac Hacquet, având ocaziune să cu-

¹⁾ I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în Anuar* vol. VII, p. 133 n. 2 „... wäre es eine heilsame Sache, wenn es etwa thunlich sein könnte, dass *denen Sachsen die wallachische Zundra zu tragen verboten würde*“.

noască asupririle îndurate de Românii din Transilvania, scrie că ei erau sortiți numai pentru munca cea mai grea și mai umilitoare neauzind dela nimeni vreun cuvânt bun și neavând niciodată sărbătoare. Numai atunci își aduceau aminte de ei, când Ungurul și Sasul nu mai putea, ori nu mai voia să poarte sarcina. Atunci Românii erau siliți să isprăvească partea cea mai grea de muncă.¹⁾ De aceea a izbucnit revolta masselor populare în sângeroase rășcoale țărănești, cum a fost cea pusă la cale de Sărbul Pero Seghedinaș din Pecica, (jud. Aradului) la 1735 sau cea secuiască dela 1764, cunoscută sub numele de „Siculicidium“ (uciderea Secuilor) din pricina împotrivirii lor la organizarea regimentelor de graniță sau cea terminată în vara anului 1774 cu „măcelul dela Săliște“²⁾ sau cea cu atât de larg răsunet în țările europene: rășcoala țăranilor români din Munții apuseni, sub comanda lui Horia, Cloșca și Crișan (1784).³⁾

* * *

Altă formă de manifestare a nemulțumirilor țărănești pricinuite, în afară de motive de ordin social-economic, mai ales de necruțătoarele persecuțiuni religioase, o prezintă frecvențele emigrațiuni atât spre Țara Românească, unde oamenii spuneau pe la 1750 că Transilvania întreagă amenință să cadă asupra lor, cât și spre Moldova, ai căror domnitori solicitați de Curtea din Viena să trimeată înapoi pe acești pribegi ardeleni, răspundeau că nu le este dată puțința să satisfacă cererea aceasta. Cei trecuți în Sudul Carpaților formau sate întregi, cum e cazul de ex. cu satul Ciofrân-gești-Ungureni întemeiat în 1765 „împrejurul bisericii“ cârmuite de egumenul Nicodim, trecut și el din Transilvania în Țara Românească.⁴⁾

¹⁾ Cf. I. Nistor, *Emigrările de peste munți*. București, 1915, 20-21 și Șt. Meteș, *Situația economică a Românilor din Țara Făgărașului*. Cluj, 1935, p. XLVIII-IX.

²⁾ G. Barițiu, *Dărți alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1890, p. 495-6. „Dintre Sălișteni rămaseră vreo douăzeci morți de gloanțele ostașilor; câți vor fi fost și răniți dintr'înșii, nu se spune. În această țară carnea de Români a fost totdeauna foarte ieftină - adauge G. B. - în ochii compatrioților acestui popor“.

³⁾ N. Densușianu, *Revoluțunea lui Horia*. București, 1884; I. Lupaș, *Rășcoala țăranilor din Transilvania*. Cluj, 1934. N. Firu, *Revoluția lui Horia în Bihor*. Oradea, 1925, I. Boroș, *Rapoartele județului Caraș și alte înformațiuni despre revoluția lui Horia în Analele Bănatului* 1931, Șt. Meteș, *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia*, Sibiu 1933, D. Prodan, *Rășcoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*, Cluj 1939 (teză).

⁴⁾ I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească*, în Volumul omagial I. Lupaș. București, 1943 p. 365.

Dela o vreme, oficialitățile îngrijorate de teama să nu rămână Transilvania părăsită de brațele muncitoare ale poporului de baștină¹⁾ – *vivum aerarium* – au incredințat regimentelor de graniță înființate în zilelele Mariei Teresia supravegherea trecătorilor

---

¹⁾ La 7 Iunie 1746 se plângea *Ladislau Palotkai*, judele suprem al nobililor din comitatul Solnocului inferior, că nu a putut încasa „porția” (birul) din cercul Becleanului, nici cu execuție militară, căci birnicii fug cu satele întregi în Moldova (mivel már *egész falustul szöknek Molduvába*)... A scris și judei din Bistrița să încerce a-i împiedeca la trecerea prin pasurile din munți, dar nu nădăjduște să poată fi împiedecați decât cu însemnată forță militară, căci numai din comitatul nostru au fugit până acum jumătate și mulți alții se pregătesc să fugă (mivel *csak a mi vármegyénkből felesen* aufugiátanak eddig és vannak készülő szándékba... sokan mentenek s igyekeznek menni. *Kacska 7 Junii 1746*. (După o copie păstrată la *Kriegsarchiv*-ul din Viena, Nr. 208 A. 1746)

Că trecerea poporului din Transilvania peste munți, spre Moldova și Țara Românească, nu era un fenomen izolat, ci un proces continuu, apare și din repetatele încercări de a pune stavilă acestui proces, intervenind la cărmuitorii țrilor române cu rugămintea stăruitoare, să ia măsuri pentru a constrânge pe cei fugiți să se întoarcă la locul de unde au plecat. La o astfel de intervențiune răspunde Grigore Ghica, Domnul Moldovei, printr-o scrisoare a sa din Iași, adresată baronului Heinrich von Penkler la 13 August 1764: „Nella stimmatissima lettera, che Vostra Eccellenza mi scrisse al 18 del mese passato essendomi statta intimata la *restituzione di certi abitanti di Transilvania, che passarono ad abitare in Moldavia, non manco di rispondere*, che mentre il mio viaggio da Costantinopoli per qua mi si recò una lettera dell' Ill-mo Vice-Generale Sign. Conte di Mantova indirizata al Mio Praedecessore, nella quale si chiedeva la *restituzione di simil gente, ed un'altra anche dell' Istesso Signore* e medesimo tenore dopo il mio arrivo a Iassi... non ho mancato di proporre al Bojari di questo Principato il contenuto delle dette lettere, li quali, oltre ch'in nessuna maniera non approvano detta domanda*. Baronul Penkler trimite scrisoarea lui Grigore Ghica în original cancelarului Kaunitz la Viena mărturisind, că după opinia lui nu ar fi alt mijloc de a opri în viitor „păgubitoarele treceri” ale familiilor românești din Transilvania spre Moldova decât prin o pază severă la graniță, ca să nu poată găsi oricând drum liber („...scheinet mir das einzige Mittel zu seyn, derley schädliche Übertretungen fernerhin zu verhindern, dass man auf unserer Seite die Augen habe und solche Vorkehrungen mache womit derley dignostirte Leute sich also leicht zuflüchten, deren Übergang schwer gemacht werde, und sie hterzu den Weg nicht allezeit offen finden, kein anderes Mittel wird wohl nicht seyn”). Kaunitz transpune și raportul baronului Penkler și originalul scrisorii lui Ghica în competența Consiliului aulic de război (K. K. H. Kriegsrath) cu data de 30 Oct. 1764. (Actele se păstrează în *Kriegsarchiv* – acum *Heeresarchiv* – din Viena – Nr. 1357 din 1764).

din munți, dispunând ca pe cei ce plecau în pribegie să-i întoarcă din drum. În vara anului 1761 au putut fi întoarse din drumul lor spre Moldova 500 de familii românești pornite din comitatul Dobâca în pribegie spre țara fraților din răsăritul Carpaților, iar mai târziu patrulând căpitanul Petauer din Jina (jud. Sibiu) cu ostașii săi potecile ascunse prin desișul munților, la 1776 a izbutit să întoarcă din pribegia lor spre Țara Românească un număr de 400 familii țărănești. Tot așa a procedat și căpitanul Caliani supraveghind trecătorile din munții Hațegului.¹⁾ Nu numai din Transilvania propriu-zisă, ci și din Câmpia Aradului au izbutit persecuțiunile religioase ale catolicismului dominant să alunge considerabile masse de Sârbi și Români ortodocși în cursul anilor 1751-52 când agenți ai țarevnei Elisaveta Petrovna înduplecară peste 30.000 ortodocși să emigreze în Rusia, colonizând acolo „Noua Serbie“. Printre ei se găseau și locuitori din opt comune arădane cu majorități românești. Din statisticele întocmite pe baza datelor păstrate în acte oficiale din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, rezultă că populațiunea românească

¹⁾ Despre căpitanii Petauer și Caliani, care au reușit să întoarcă sute de familii române din pornirea lor peste munți spre Țara Românească, cf. I. Lupaș, *Istoria bis. a Românilor ardeleni*. Sibiu, 1918, p. 166. La 14 VIII. 1761 raportase din Orăștie generalul Buccom Consiliului de război din Viena, că din comitatul Dobâca porniseră spre Moldova nu mai puțin de 500 familii, pe care a reușit însă a le împiedeca să treacă munții și după ce le-a adunat din ascunzișurile lor prin codrii, le-a făcut să pună jurământ formal că vor rămânea credincioase Maiestății chesaro-crăești și vor părăsi gândul de a mai emigra în țări străine. Ca să-l poată îndupleca pe Românii porniți spre Moldova să facă acest jurământ, l-a înspăimântat întâi împușcând și spânzurând pe doi dintre conducătorii lor, iar pe alții condamnându-l la muncă silnică de câte 5-10 ani sau tratându-l cu lovituri de tolăg („... die zwei Hauptverbrecher, nachdem der erste Anführer... bereits vor einigen Jahren einig wallachisches Volk zu dreimaligen kleinen Emigrationen verleitet, solche auch wirklich an mit verursacht hat, gleich bei dem Anfang der Affaire tod geschossen worden, nach ausgefallenen Stand-Kriegsrechtlichen Sentenz in loco delicti aufgehenket, von denen im minderen Verbrechen Verwickelte aber a proportionen deren unterloffenen Umständen Zweye zur respective zehn- und fünfjährigen Schanz-Arbeit nachher Karlsburg condemniret, und die übrigen mit Stock-Streichen abgestrafet, folglich nachdem sie vorher ein förmliches Ayd Ihrer Königl. Mayestät künftig treu und gehorsam zu verbleiben, mithin von fernerer Unruhe und Emigrirung in fremde Länder sich gänzlich zu enthalten, abgelegt, ihren Vorstehungen übergeben worden“. (Arhiva canc. aul. trans. nr. 268 C. din 1761. Cifra de 400, reproducă la S. Dragomir, vol. II, p. 366, trebuie considerată ca eroare de tipar, deoarece textul german indică lămurit 500.)

dela această graniță de Vest era *element de bastină* în regiunea Aradului, dispunând de incontestabilă superioritate numerică și economică. Din 164 localități 137 erau curat românești, 23 cu populație românească în majoritate, având un total de 8050 gospodării române, deci 87.6‰; localități curat ungare nu erau decât 4, ungurești majoritare 2 cu un total de 436 gospodării, deci 4.07‰; localități curat germane: 1, gospodării răslețe 130; un total de 786 gospodării deci 2‰; localități curat sârbești: 1 cu 321 gosp. + 192 gospodării răslețe, total 513 gospodării deci 5.5‰. Iar în 97 localități mixte erau 69‰ Români, 18‰ Sârbi, 8‰ Unguri și 5‰ Germani.)

Curentul de masivă emigrațiune a Românilor transilvani spre Muntenia și Moldova este, fără îndoială, de origine mai veche decât pătrunderea statornică a imperialismului austriac-habsburgic în teritoriul dintre Carpați și Tisa la sfârșitul veacului XVII. Dar intensificarea și perpetuarea lui în cursul veacului următor, în proporțiuni cu totul neliniștitoare pentru politica vieneză, arată că agenții acesteia nu au reușit nicidecum să realizeze vreo serioasă cucerire de ordin sufletesc, nici să inspire vreun sentiment de încredere în păturile adânci ale numeroasei populațiuni românești din cuprinsul Transilvaniei. Acest fenomen istoric transilvan, de durată seculară, mai dovedește încă un lucru: așa zisul regim fanariot, zugrăvit de obicei în cele mai întunecate colori, nu putea să fie cu mult mai abuziv și mai păcătos decât cel austriac. Dacă ar fi fost, cum s'ar explica numărul covârșitor al Românilor porniți să se refugieze „în țară” (peste munți) câtă vreme se știe, că nu e nimeni inclinat să fugă de bine și să alerge spre rău?

Exodul spre Țara Românească a sporit și mai mult în cursul veacului al XIX-lea, după ce regimul „domniilor pământene” (naționale) ~ începuse a exercita o mai mare putere de atracțiune asupra Ardelenilor cu spirit de inițiativă, fie în domeniul întreprinderilor economice-comerciale, fie în orogul culturii.

---

¹⁾ Gh. Ciuhăndu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*. Arad, 1940, p. 256+320. Cf. și Z. Paclișanu, *Der rumänische Charakter Siebenbürgens im Spiegel des ungarischen Schrifttums* în publicațiunea *Siebenbürgen*. Bukarest, 1943, vol. I., p. 415-423.

CONTRIBUȚIUNI DOCUMENTARE LA ISTORIA SATELOR TRANSILVANE

I

S'a rostit și se repetă adeseori cuvântul că satele nu au istorie. Un cuvânt, evident, lipsit de temeiul adevărului. Iși au și satele istoria lor întemeiată pe nesdruncinate tradițiuni străvechi, frământată de patimi uneori mari alteori mărunte, înviorată de superstiție și de credință, izbită nu odată de flacăra răzvrătirilor sângeroase și acoperită, prea adeseori, de vălul uitării. Adevărat că pentru a reinvia, pe temeiuri documentare, trecutul satelor, este necesară o lucrare mult mai anevoioasă decât pentru reconstrucțiunea istorică a vieții dela oraș. Câtă vreme documentele relative la trecutul aglomerațiunilor urbane sunt și mai numeroase și mai bine păstrate, cercetătorul vieții istorice rurale întâmpină la tot pasul felurite dificultăți, explicabile prin numărul redus al însemnărilor și documentelor, de obicei defectuos redactate și numai întâmplător păstrate, în legătură cu anume momente din viața obștească sau particulară a sătenilor.

De aceea orice fărâcă documentară privitoare la viața rurală, din tot cuprinsul pământului românesc, poate prezenta interes deosebit, contribuind la sporirea și adâncirea cunoștințelor istorice în oricare din numeroasele „țări”, cari dela 1918 înainte s'au învrednicit să constituie împreună România întregită. Cu atât mai viu și mai statornic trebuie să fie interesul, menit să-l trezească documente relative la viața satelor românești din cuprinsul Transilvaniei, unde conducerea vieții urbane și de Stat fiind veacuri de-a rândul monopolizată de privilegiatele „națiuni” excluse ale constituțiunii feudale, elementele etnice autohtone numai rareori au reușit să străbată până la cârma Voevodatului și a Principatului transilvan sau la aceea a vreunuia din numeroasele orașe din cuprinsul Țării transilvane. Imprejurări de vădită vitregie a

sortii și de perseverență ostilitate din partea cârmuitorilor străini au determinat românimea transilvană să rămână în covârșitoare majoritate adăpostită în străvechile sale așezări sătești, retrasă ca melcul în gheoace, păstrându-și aci și sporindu-și mereu capitalul biologic uman, spre a și-l putea valorifica mai târziu „la plinirea vremii” în interesul propriei sale existențe¹⁾ și spre binele Statului său național, în a cărui înfăptuire a crezut totdeauna cu credință neîmpuținată.

O întâmplare norocoasă m'a ajutat să găsesc în podul primăriei din Săliște, aruncate printre vechituri netrebnice, două registre în cari „judecătorii scaunului” obișnuiau să păstreze textul scris al sentințelor pronunțate în chestiuni de moștenire și de împărțire a proprietăților rămase pe urma sătenilor decedați. Aceste registre, numite cu terminologia latină tradițională în Transilvania „protocoale divisionale”,²⁾ aveau printre foile lor un număr însemnat de acte scrise românește de către înșiși sătenii, cari țineau să fie cunoscută și respectată ultima lor dorință cu privire la felul cum să fie împărțită și chivernisită de către urmași întreagă agonisita vieții lor. Interesantele scrisori, cu vechia lor chirilică uneori citează alteori destul de încurcată, au izvorât firește, în cele mai numeroase cazuri, din condeiul unor protopopi, preoți, dascăli, zugravi sau crâsnici locali, dar sunt câteva scrise de simplii săteni ca *Petru din Mag* (1735), *Stan Cârjoveț* din Săliște (1787), *Petru Zeicu* din Tilișca (1791), *Ioan Pătruț* din Gales (1794) *Oprea Cornea* din Sibiel (1810) ș. a.

¹⁾ Cf. Lucian Blaga, *Die Seele des rumänischen Dorfes* în publicațiunea *Siebenbürgen*. Bukarest, 1943, vol. I. p. 131. „Das Dorf hat sich nicht versuchen und in die Geschichte verführen lassen, die andere über unsere Köpfe hinweg gestalteten. Es hat sich jungfräulich und unberührt in der Autonomie seiner Armut und seiner Mythologie für jene Zelten erhalten, wo es die sichere Grundlage einer eigenständigen rumänischen Geschichte werden konnte“.

²⁾ *Prothocollum Divisionale Sedis Szeliste existentibus Iudicibus Ordinariis* eiusdem Sedis a Georgio Werdero et Petro Binder institutum Anno 1738 Dies Maii^a. Acest „protocol divisonal” are la început și un motto: „Drum mein Herze sei zufrieden, Denn der Himmel nur allein Kann dein Glück und Unglück schmieden, Dem muss tu gehorsamb sein“.

Al doilea este „*Prothocollum Divisionale Sedis Szelistensis* existente *Iudice ordinario* Generoso ac amplissimo D^{no} D^{no} Daniele de Rittern meritisimo institutum et per Daniele Hosmann de Rothenfels eiusdem Sedis *Secretarium Judiciale* inceptum anno 1760 Decembri^a“.

Existența unor țărani români cărturari în veacul al XVIII-lea nu va surprinde pe cine știe că documentele istorice amintesc de repetate ori încă din cursul veacurilor XV-XVI astfel de țărani din Sudul Transilvaniei, trimiși adeseori în misiune de către conducătorii orașului Sibiu la Domnii Țării Românești, cum erau cnezii rășinari sau înțeleptul țăran Dumitru din Săliște, despre care *Barbul, banul Craiovei*, putea să scrie la începutul veacului XVI Sibienilor cuvinte de laudă ca acestea: „Mulți oameni mi-ați trimis Domnia-Voastră, dar un om mai bun decât Dumitru nu mi-ați trimis. Și înii este drag și vă slujește bine și drept... Să credeți D.Voastră ceea ce va spune Domniei Voastre, cuvintele acelea sunt într'adevăr ale noastre“¹⁾ Fenomenul țăranului știutor de carte în regiunea aceasta se explică și prin existența unui început de învățământ primar românesc încă din veacul XVI și I-a jumătate a veacului următor. Cele mai vechi școli românești sunt cele amintite la Brașov, Geoagiu, Hașeg, Caransebeș, Săliște (încă din sec. XVI), Boița și Făgăraș (1657). Erau modeste școli clădite și ocrotite sub adăpostul bisericii străbune, ai cărei slujitori primeau dela căpeteniile lor ierarhice îndrumarea să-și împlinească, pe lângă slujba altarului, și datoria de a lumina poporul prin școală și afară de școală. Un mitropolit transilvan de valoare și faima lui Sava Brancovici-Brâncoveanu înțelegea chiar să ia prin soborul dela 1675 hotărârea, obligatorie pentru toți preoții români din cuprinsul acestei țări, de a înființa așa numitele școli duminicale împărțind îndată după serviciul divin instrucțiunea necesară tineretului în satele unde nu era școală.²⁾

O impresionantă dovadă despre setea de carte românească a țăranimii transilvane oferă și textul unui testament săliștenesc dela mijlocul veacului al XVII-lea, din cuprinsul căruia rezultă, că interesul pentru izvoarele de lumină, făsnite în vremea aceea din capitala Moldovei mitropolitului Varlaam și a lui Vasile Lupu, se trezise nu numai în cercurile conducătorilor bisericești ai Transil-

¹⁾ Cf. I. Lupaș, *Realități istorice în Voenodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI*. București, 1938, p. 8. cf. și *Anuarul Inst. de Ist. Naț.* Cluj, v. IV, p. 65.

²⁾ Marina I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici 1656-1683*. Teză de doctorat. Cluj, 1939, p. 69, „pentru să se mai întărească și pruncii, nefiind școală, unde să învețe, tot creștinul să-și ducă pruncii la biserică și popa, după ce va isprăvi slujba bisericii, să facă știre cum să strângă pruncii în biserică să învețe cum este scris mai sus“.

vaniei, ci începuse a străbate până jos în straturile țărânimii dor-nice de lumină și capabile de progres. Intr'un protocol al scaunului Săliște s'a păstrat textul german al testamentului făcut de văduva Stanca, soția decedatului Oprea Alămănuț din Săliște, la 28 Noemvrie 1651. Această văduvă credincioasă, simțind că i se apropie obștescul sfârșit, a ținut să rămână scrisă în „protocolul scaunului” dorința ei cea din urmă cu privire la împărțirea smerialtei sale avuții între două fiice și doi fii: Stanciu și Oprea. Despre acesta din urmă spune testamentul, că și-a primit din moștenirea părintească partea ce i se cuvenea, când a plecat în Moldova să învețe carte, „Schrift zu lernen“.¹⁾ Întrebare, dacă din acest Oprea Alămănuț, fiu de țăran săliștean care și-a luat partea de moștenire nu cu gândul ușuratec de a o mistui în petreceri ca fiul risipitor din Evanghelie, ci numai ca s'o aibă la îndemână pentru cheltuiala drumului spre învățătură și carte românească, nu va fi răsărit vreun călugăr sau vlădică învățat din jumătatea a 2-a a veacului XVII, rămas până în timpul de față cu totul necunoscut dar credincios bisericii sale, spre deosebire de cunoscutul călugăr Caioni, devenit în același veac precursorul folklorului muzical românesc²⁾. Țăran știutor de carte trebuie să fi fost și cel dintâi jude românesc al comunei Apoldul de jos: *Roman Cărată*, care împreună cu jurații *Stan Popa* și *Ioan Popa*, cu pângarii Ioan Tempea și Ioan Popa junior făcură la anul 1656 jurământul preluând cărmuirea acestei comune.³⁾

¹⁾ I. Moga, *O însemnare despre legăturile culturale cu Moldova în sec. XVII* în *Anuarul Inst. de Ist. Naț.* Cluj III, p. 563 și la I. Lupaș. *Doc. ist. transilvane*, Cluj 1940, vol. I., p. 251: „... so hat sie (Opre Alamanuze Stanka)... irem sonn Stanchul Alamanuze und dem Opre Alamanuze, welcher itzunter in Moldau verreiset die Schrift zu lernen, ir gebürendes dritteil... übergeben“.

²⁾ Cf. Marțian Negrea, *Un compozitor român transilvan din sec. XVII: Ioan Caioni (1629-1687)*. Craiova, 1940.

³⁾ Johann Daniel Henrich, *Monographie vom Kleinpold im Unterwalde* în revista *Kirchliche Blätter* din Sibiu, 1910, p. 221-3: „Endlich nimmt 1656 die Amtsführung der Sachsen ganz ein Ende und wird im Stuhlsprotokoll mit folgenden Worten angeführt: Anno 1656 hat geschworen der allererste Jude (Richter) zu Kis-Apold: Roman Kerata, nachdem die Deutschen die Gemein aufgegeben haben, Stan Popa juratus und Iuan Popa. Die Burger Iuan Tempea und Iuan Popa juniore“.

II.

Documentele țărănești, aflate în pomenitele „protocoale divisiionale” sunt mai cu seamă din cursul veacului XVIII. Nu s’au păstrat toate în forma originalului autentic românesc, scris cu chirile, ci unele numai în „transsumpturi”, copii pregătite de funcționarii Scaunului tot cu scrisoare românească, dar cu ortografia alterată de copiiști străini, iar câteva în traducere sau de-a-dreptul în redactare germană. Cele mai multe sunt testamente țărănești, dictate „în ceasul morții” sau „cu limbă de moarte” din partea unor bătrâni, care țineau să plece din vâltoarea acestei lumi de țărăni spre liniștea veșniciei cu gândul împăcat, că urmașii lor nu se vor gâlcevi pentru moștenirea părintească, ci vor respecta cu sfîințenie dispozițiunile testamentare privitoare la împărțirea „ocinelor, pământurilor („3 urme de pământ = 3 Schuh Erden”), caselor, sălașelor, grădinilor („un paș de grădină”), fânațelor, locurilor de arătură, pădurilor, livezilor, viilor, țelinelor, delnițelor, pământciurului, fâneciurului, vișoarei („5 pași de vie”), copurilor și blidelor de moară, oilor, cailor, boilor” și a oricărui fel de avere mobilă sau imobilă.

Adevărat că în cele mai numeroase cazuri averea aceasta apare foarte modestă, cum e și firesc să fie într’un mediu al sătenilor din regiune muntoasă, cu pământuri puțin fertile, ai căror mici proprietari au reușit însă de-a-lungul veacurilor de stăpânire străină să-și afirme cu deosebită vrednicie calitatea de țărani liberi, neîngenunchiați la treapta iobăgiei, împotrivindu-se cu bărbăție repetatelor încercări de a fi despoiați de vechile lor drepturi și având, în orice împrejurări, curajul să-și apere cu îndârjire „sărăcia și nevoile și neamul”.¹⁾

¹⁾ În înscrispțiunea oficială din 1721-1722 sunt indicați ca *Români proprietari* (Possessionati Valachi) în Săliște 435, în Galeș 75, în Tilișca 107, în Vale 92, în Sibiel 105, în Cacova 92, deci în total erau în satele din Scaunul Săliștei 969 de țărani proprietari, având: Săliștenii 12.734 oi și capre, 66 stupi, 463 porci, 3709 vedre de vin, 355 boi de jug, 143 vaci, 356 cai și iepe. Găleșenii 1811 oi și capre, 45 porci, 838 vedre de vin, 18 boi de jug, 32 porci, 42 cai și iepe. Tilișcanii 3507 oi și capre, 22 stupi, 118 porci, 63 vedre de vin, 92 boi de jug, 123 vaci, 107 cai și iepe. Vălenii 3264 oi și capre, 2 stupi, 117 porci, 775 vedre de vin, 111 boi de jug, 60 vaci, 93 cai și iepe. Sibierenii 4907 oi și capre, 6 stupi, 150 porci, 126 vedre de vin, 106 boi de jug, 53 vaci, 41 cai și iepe. Căcovenii 1721 oi și capre, 3 stupi, 53 porci, 82 boi de jug, 38 vaci, 68 cai și iepe. cf. Fr. Schuller, *Zwei Konskriptionen des einstigen Hermannstädter Stuhles aus dem Beginne des 18. Jahrhunderts* în *Archiv des Vereines für sieb. Landeskunde* 1903, p. 88 sq. În toate satele din Scaunul Sibielului erau 2250 *proprietari români* (Possessionati Valachi) și 1170 *proprietari sași* (Possessionati Saxones) având laolaltă: 36.698 oi și capre, 2090 stupi, 7803 porci, 109.589 vedre de vin, 4485 boi de jug, 3539 vaci, 3173 cai și iepe. (Ibidem, p. 314).

Cine își va lua osteneala să citească în întregime textul documentelor ce vor fi publicate în vol. II din colecțiunea „Documente istorice transilvane”, va putea descoperi în cuprinsul lor și țărani cu avere respectabilă ca Dan Dârdea care „căzând în boală de moarte” lasă la 11 Noemvrie 1735 fiului său Dan, ginerei lui și încă unui „copil mai mic”, pe lângă o turmă de aproape 300 de oi, casă, curte, grădină, șură, grajduri, pământuri, fânațe, o cânepiște în luncă și două vii: una „dela moșul Hertia” și alta „via cea nouă”, precum și bani, cal, vacă, boi, pădurea și curătura de pe fundătura ce iaste în dosul grajdului...” El se gândește să apară împăcat în fața lui Dumnezeu, de aceea dispune ca un număr de „60 capete de oi” și ce-or mai rămânea, după împărțea dintre feciori și ginere „*să le vânză baba să mă comânde*”.

Grija „comandării”, deci a pregătirii sufletești pentru calea, din care nu mai este întoarcere – apare aproape în toate testamentele țărănești, cu îndatoriri creștinești impuse urmașilor de a face obișnuitele „pomeni” și de a plăti sumele necesare pentru „sărindariu”, uneori și pentru „sărăcuste”, tot atâtea servicii religioase de pomenire periodică, la slujbele dumnezeiești, a numelui celor răposați în dreaptă credință și cu nădejdea învierii de obște. Uneori grija comandării ia proporțiuni destul de însemnate ca în testamentul lui Opreș Ioan din Tilișca îndemnându-l să cinstească (la 20 II. 1756) surorii sale Ana „fânațul din Măgură, ca să-l spele și să-l grijească”, iar „*casă și via să fie pe comandare*, și cât va ajunge și la datorie, cât nu va ajunge, să plătească toți, c’au făcut datorie cu mama lor, c’au dat *la vraciu* la Oșorhei (Tg.-Mureș) de au vindecat la ochi pe muma lor”.¹⁾ Iar Toma Dordea din Vale,

¹⁾ Pentru vindecarea boalei de ochi alergau deci sătenii până la Tg.-Mureș la un „vraciu”, înainte de a se fi întors dela Viena vestitul oculist, fiul „Popii Tunsu” din Sadu, Ioan Piuariu Molnar, care în cariera sa de „doftor în tămăduirea ochilor” ajunsese la faimă așa de mare, încât în cazuri grave era chemat și la curtea împărătească, iar la 1792 a devenit cel dintâi profesor de oculistică la Cluj. cf. I. Lupaș, *Ioan Piuariu-Molnar: Viața și opera sa* în colecțiunea *Studii, conf. și comunicări istorice*, vol. III, Sibiu, 1941, p. 62. Nu trebuiau să alege bolnavii din satele Sibiului totdeauna până la orașe depărtate, căci se găseau uneori și în apropiere țărani iscușiți în tămăduirea boalelor, cum era d. e. Ion Țărmona din Porumbacul de Jos, amintit în conscripțiunea dela 1722 ca unul care pentru știința lui doftoricească fusese scutit de serviciile lăbăgești și în tratamentul cărui se afla pe la 1744-46 volnicul Alimoș „având un picior stricat foarte rău și putând dobândi doftoria dela Țărmona”. Cf. Ștefan Meteș, *Situația economică a Românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935; studiul introductiv.

după ce dispune (la 30. XII. 1815) să fie împărțită toată agoniseala vieții sale în mod egal între el și soția sa Safta, impune acesteia obligațiunea să-l comănde „din partea ce i s'ar cuveni lui, cu sărăcuste, cu sărindar, cum se cade și ce va mai rămânea” să revină mamei și fraților săi. Onea Morar din același sat dăruiește „30 de oi de pomană la toți diecii bisericii” adăugând la sfârșitul testamentului că lasă din „moșiile sale un loc care va fi de treabă... să fie al sfintei biserici de pomană și de pomenire (3. X. 1815). Maria, fata lui Dumitru Bădilă din Sibiel, dăruindu-și partea de avere surorii sale Ana (24. XII. 1822) „lasă cu limbă de moarte” să o „comănde¹⁾ ca pe o creștină”, să-i facă „sărindar și sărăcuste și sămbetele la 40 de zile comăndarea sufletului..., adică pomană”. Nu lipsesc din textele testamentelor nici diferite formule de blestem pentru urmașii care nu ar voi să respecte întocmai dispozițiunile din cuprinsul lor, cum ținuse și menționatul Dan Dârdea să adauge ca un postscript al testamentului său cuvintele: „iară eu las cu blăstăm, cei ce vor strica această tocmeală”.

Alt generos donator săliștean Ioanș Mosora, de asemeni țaran cu avere considerabilă, arată în testamentul său *dela 28 XII 1762* că ceasul morții i-a „venit fără veste, cu grabă” și n'a fost „gata de acea cale”... După ce a „muncit” cu soția sa Ioana „într'această lume mult și într'o dreptate amândoi”, iară „de ale sufletului nu a putut griji”, s'a hotărît să lase o vie „în sama bisericii care se face acuma cu hramul *Inălțării*”, în breazdă cu Savu Tipuriță, și cine va ține via, să dea banii la biserică, și un fanaț în luncă în breazdă cu nepoții, las de comăndare. Și așa las eu cu sufletul meu la ceasul morții, dară cine s'ar ispiti a mai mișca ceva din ce am lăsat eu, acela să dea samă înaintea lui Dumnezeu la înfricoșatul județ”. Aci este vorba de Biserica cea mare din Săliște, a cărei construcțiune începută curând după răscoala călugărului Șofronie din Cioara (jud. Alba) și întreruptă de repetate ori prin măsurile arbitrare ale autorităților transilvane catolice,

¹⁾ Incercările principiilor calvini ai Transilvaniei din sec. XVII de a impune vâdicilor să desființeze obiceiurile românești dela prohod, cum erau *bocetele* (megholtakkal való beszélgetés) și *comăndarea* (komandorazás), au rămas lipsite de orice rezultat. Un istoric al bisericii maghiare, Révész Imre, neînțelegând rostul cuvântului din urmă, i s'a dat lămurirea că el nu este decât „echivalentul termenului latin *commenda* în sens de donațiune bisericească (*pomană*) făcută din partea celui răposat sau din partea familiei sale”. *Anuarul Inst. de Ist. Naț. Cluj*, vol. VII, p. 729.

permanent ostile bisericii ortodoxe, nu a putut fi terminată decât după înlăturarea numeroaselor piedeci și opreliști aruncate din partea oficialității în calea strădaniei lor însuflețite de a-și avea o biserică potrivită cu impunătorul număr al bunilor credincioși din acest puternic sat de munte. După statistica dela 1762 erau în Săliște numai 19 familii „unite“, având laolaltă 9 preoți uniți, iar 815 familii ortodoxe nu aveau nici preot, nici biserică potrivită pentru atâta mulțime de creștini, căci biserica cea veche din veacul XVII, pe peretele căreia fusese eternizat la 1674 numele marelui ierarh *Sava Brancovici*¹⁾ le-a fost răpită de uniți, așezând aceștia la 1739 exact pe același loc altă inscripțiune, în care numele *mitropolitului Sava* era înlocuit cu al *episcopului Inochentie* (Klein) și cu acela „al Săliștii protopop Tatomir“. ²⁾ Iar biserica clădită la 1742 de o singură familie (frații Cădea) în Gruiu, în preajma codrului dela „Neted“ și a plaiului „Zăpodiei“ era cu totul neîncăpătoare. La 24. V. 1773 au fost opriți Săliștenii să-și continue clădirea marelui lor biserici sub cuvânt că pentru această însemnată lucrare ei ar fi uitat să ceară încuviințarea înaltelor locuri dela cârma țării.³⁾ Iar când o cerură, li s'a răspuns din Sibiu la 23. VI. 1774, că trebuie să se adreseze Curții din Viena, ceea ce ei au și făcut fără întârziere. Dar cercurile vieneze erau neîntrecute în măiestria de a încurca și întârzia lucrările mai ales când era vorba de Românii care refuzau cu îndărătnicie să primească „legea împăratului“. Abia la 2. III. 1779 primește Magistratul Sibiului îndrumarea Cancelariei aulice transilvane din Viena să cerceteze: 1) dacă uniții din Săliște mai au biserici? 2) dacă se simte în adevăr trebuința de a li se da voie „neuniților“ să-și continue clădirea începută și 3) dacă au bani de ajuns pentru isprăvirea acestei biserici, de proporțiile unei catedrale, fără să împovăreze prea mult cu colecte pe locuitorii satului, micșorându-le astfel puterea de contribuțiune la vistieria Țării.

¹⁾ Marina I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici 1656-1680*. Cluj, 1939, p. 67.

²⁾ *Anuarul Inst. de Ist. Nat. Cluj*, vol. V, p. 496.

³⁾ Dispozițiunea nr. 2409 din 24 V. 1774: „Cum communitas non unita pagi Szeliste iterato supplicii suo libello ad continuandum opus erectionis novi templi se facultate demisse petat, Gubernium vero ex ea ratione quod non obtenta prius venia illud aedificare incipere praesumpsissent, continuationem interdixerit“...

Săliștea Sibiului - vedere generală

Biserica cea Mare din Săliște, clădită între anii 1761-1786

Guvernul transilvan raporta la 6 Mai 1779, arătând că s'a făcut cercetarea ordonată și după smerita sa părere ar fi cu dreptate să incuviințeze M. Sa ceruta slobozenie pe seama Săliștenilor spre a-și putea isprăvi biserica începută. E adevărat că ei lunecaseră în greșala de a fi purces la clădirea acestei biserici, fără să fi încunostiințat, cum s'ar fi cuvenit, înaltele locuri, dar și-au ispășit de ajuns greșala fiind câțiva ani de-a-rândul împiedecați și lipsiți de biserică.¹⁾ Nici în urma acestei propuneri nu s'au grăbit domnii din Viena, să le dea incuviințarea cerută, ci au socotit că ar fi de neapărată trebuință o nouă numărătoare a sufletelor (parcă cea din anul 1762 nu le-ar fi fost la îndemână în arhiva Cancelariei aulice transilvane!). În Septemvrie făcându-se în fața protopopului „unit“ și a preoților neuniți cercetarea aceasta, a ieșit la iveală că mai erau atunci în Săliște numai 54 de inși, care se mărturiseau a fi uniți, câtă vreme numărul Românilor ortodocși se urca la 3195 suflete, iar 22 erau dintre aceia despre care preoții uniți spuneau că ar fi de ai lor, ei însă nu voiau să știe de „unire“.²⁾

Rezultatul cercetărilor făcute a determinat Cancelaria din Viena, să avizeze la 13. X 1779 guvernul transilvan, că li se dă voie Săliștenilor să-și continue clădirea începută. Înainte de a le împărtăși incuviințarea sosită dela Viena, guvernul a socotit însă necesar să-i mai întrebe odată, dacă au bani de ajuns, spre a putea isprăvi biserica, fără a impune credincioșilor sarcini prea grele. Răspunzând toți într'un glas că au tot ce le este de trebuință și nu așteaptă niciun ajutor din altă parte, la 21. XII. 1779 li s'a dat în sfârșit voie să continue lucrările cu condițiunea însă de a nu asupri pe niciunul dintre locuitori în chip deosebit.³⁾ Au pornit deci cu însuflețire la treabă, înviorați de nădejdea că punând umăr la umăr și jertfind din smerita lor agoniseală vor izbuti să înalțe exclusiv din propriile lor puteri bănești un altar

¹⁾ nr. 1846 din 6 V. 1779: „error hic tamen si irrepsisset etiam aliquis, illum privatione per aliquot annos templi sufficienter luisse videntur“.

²⁾ nr. 5921 din 9 XI. 1779: „E submissa per D. Vestras sub 9^a Sept. a. c. connumeratione animarum tam graeci ritus unitarum quam etiam non unitarum in possessione Szelliste reperibilium... apparet equidem animas esse repertas unitas 54, pro unitis per popas vendicatas sed unionem recusantes 22, et non unitas 3195“.

³⁾ nr. 6706 din 21 XII. 1779: „ut nullus incolarum in particulari structura hac quoquomodo aggravetur“.

de închinare așa de impunător, cum nu se mai văzuse până atunci în satele dela poala Carpaților.

La începutul anului 1786, fiind clădirea isprăvită, dela scaunul vlădicesc din Sibiu, a coborât în mijlocul harnicilor și statornicilor în credință locuitori ai Săliștei, episcopul *Ghedeon Nichitiți*, spre a săvârși sfintele slujbe pentru târnosirea noului altar de închinare. Pe o tăbliță de lemn, păstrată până în timpul de față în altarul Bisericii Mari, se poate citi o scurtă însemnare despre importantul triumf al luptătorilor, care timp de un sfert de veac au alergat după slobozenie pe la înaltele locuri și au jertfit fără preget, să-și poată vedea împlinită dorința de a-și avea o biserică de legea lor, mai puternică și mai impunătoare decât aceea, care le fusese smulsă prin volnicie și pusă în slujba unei legi, care putea să fie apropiată de „legea împăratului”, dar nu era legea părinților, nici a suferințelor lor. ~ Însemnarea spune așa: „S'au sfințit jertfelnicul Domnului Dumnezeu și Mântuitorului nostru Isus Hristos sub stăpânirea și împărăția preainălțatului împăratului Rămilenilor iproci *Iosif al doilea*; prin blagoslovenia și târnosirea preasfințitului Domn *Ghedeon Nichitiți*, episcopul Ardealului, spre pomenirea Înălțării Domnului nostru Isus Hristos în anul 1786 în luna lui Ianuarie 13 zile ~ în Săliște“.

S'au găsit destui credincioși darnici ca Ioanăș Mosora, contribuind cu obolul lor la clădirea și împodobirea acestei biserici. Frescele zugrăvite în firidele de sub acoperiș păstrează până în timpul de față un însemnat număr al milostivilor și darnicilor Sălișteni.

* * *

Osânda rostită asupra celor lipsiți de respectul cuvenit dispozițiilor testamentare este în câteva cazuri aproape numai simbolică. Așa d. e. văduva Ana lui Toader Mărtin adăuga la sfârșitul testamentului său scris de popa Sava din Săliște, numai atât: „iară cine va strica aceasta, să n'aibă unde veni după mine“. Iar Maria lui Ioanăș Rusu își încheia testamentul din 13 August 1759 cu amenințarea că cine îi va „strica cuvântul“ va trebui „să dea seamă înaintea lui Dumnezeu“. La fel și Ioanăș Neamțu din Săliște exprima categoric dorința, să nu-l însoțească la mormânt cei ce nu vor să-i respecte testamentul. Lăsând prin testamentul său din 8. II. 1764 „ficiorului Stan casele și sălașele și curtea toată, iară până va avea mumă-sa vieață, să șază cu el, și doi boi și fânaț de trei

prepelice în breazdă cu Ion Stroe din Galeș din ceealaltă cu Nicoară Măniț din Tilișca, un pământ Între-părauă în breazdă cu popa Dumitru de pe Stează, în ceealaltă cu Chipară, Ioanăș ținea să precizeze această singură condițiune: „*cine n'a lăsa, să n'aibă a veni după mine, iară la celelalte să fie frați*“... Testamentul acesta din urmă, din „transsumptul“ căruia rezultă că a fost scris de „popa Ion cel tânăr“ nu însă „după zisa“ răposatului, ci după indicațiunile unui frate cu numele Petru Neamțu, pare să fi dat prilej de nemulțumiri și discuțiuni contradictorii chiar înainte de a fi fost așternut textul lui pe hârtie. Aceasta se poate înțelege din adaosul final cuprins în aceste cuvinte laconice: „Eu fiind Simion Lupaș fecior mai mare și cu fetele împreună ne-am împăcat și am lăsat ce-o lăsat *bătrânu*“. Explicațiunea acestui adaos nu poate fi decât împrejurarea că Ioanăș Neamțu, preferind celorlalți copii pe fiul său Stan, fiicele sale împreună cu „feciorul mai mare Simion Lupaș“¹⁾, care va fi fost fiul vitreg al testatorului, dintr'o căsătorie anterioară a soției acestuia, au murmurat întâi, dar în cele din urmă s'au împăcat lăsând „ce a lăsat bătrânul“ decedat Ioanăș, în forma, cum a reușit să-i cuprindă în scris „popa Ion cel tânăr“ ultima dorință, după îndrumările primite dela Petru Neamțu.

Erau și cazuri mai dificile, când însăși autenticitatea textului testamentar fiind contestată, se simțea trebuința unor cercetări și luări de jurămintе. Așa s'a întâmplat la 1735 în Cacova, unde preotul Șandru, lăsând fiului său Oprea „ocina cu casa și cu toate sălașele și grădina până în **părul cel oltenesc** cu pomi cu tot, i-a făcut și carte însuși cu mâna lui“. Dar cumnații Opriș Bârs și Oprea Macrea s'au adresat protopopului Tatomir din Rășinariu indicând ca martor pe preotul Oana din Cacova, spre a dovedi lipsa de autenticitate a testamentului. Protopopul a incredințat pe „juratul popa Văsai din Săliște să cerceteze în Cacova, la fața locului, ascultând cu luare de jurământ pe popa Oana“. Acesta „au jurat cu sufletul zicând cumcă nu știe, a cui iaste slova, nici nu o cunoaște“. În schimb înaintea protopopului Tatomir s'a înfățișat popa Oprea din Cacova jurând „cu sufletul lui, că tată-său i-au făcut cartea și i-au cinstit ocina și au beut și *aldămaș*“²⁾ cu el im-

1) Simion Lupaș era ascendental în a 5-a spiță al scriitorului acestor pagini.

2) Instituțiunea tradițională a *aldămașului* - cunoscută și din cuvintele cronicarului: „*fecerunt magnum aldomas*“ - semnifica ratificarea neoficială a unui contract, a unei înțelegeri sau convențiuni.

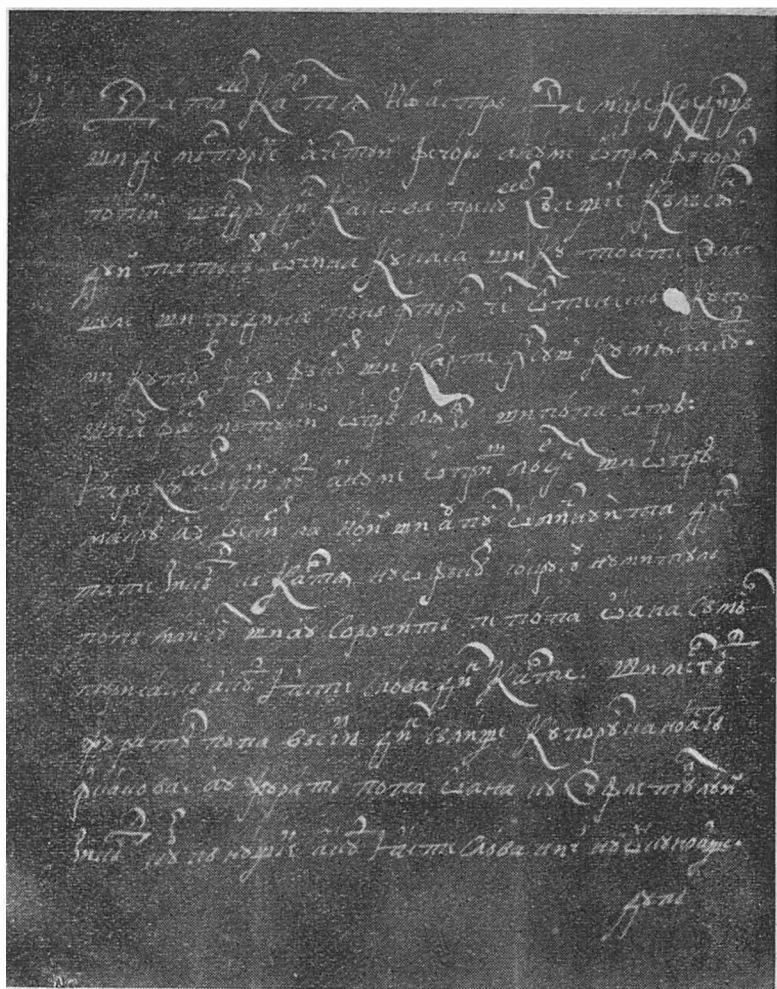
preună și cu Bărză". De aceea protopopul nu stă la indoială să trimită în chestiunea aceasta „Măriei Sale D-lui Scriitorului din Scaunul Săliștii Heartănac"¹⁾ o dovadă scrisă și întărită cu iscălitura și cu pecetea sa de ceară roșie²⁾ „ca să se crează la toată legea unde ar judeca".

Interesantă mențiunea „*păruului oltenesc*" din grădina preotului căcovean Șandru, fiindcă ea arată că locuitorii acestui sat de munte erau obișnuïți din timpuri vechi să dea cuvenita atențiune diferitelor soiuri de pomi, așa încât laudabila strădanie a preotului Ioan Hanzu, de curând decedat, a putut găsi în comuna sa natală o bună tradițiune, pe temeiul căreia a reușit să ridice pomăritul de aci la o stare de înflorire, neatinsă până în timpul de față de niciuna din comunele învecinate. Cât de prețuiți erau pomii în satul acesta, se vede și din cuprinsul testamentului făcut la 23. I. 1738 de Oprea Codeiu, care împreună cu soția sa, lasă moștenitorilor direcți „grădina, casa cu sălașele..., loc de casă până în părau, padină și pădure între plaiuri" dar cu condițiunea ca „den pomi" până vor trăi „bătrânii", să aibă și ei parte.

Intr'un testament al lui Dumitru Stănișor din Săliște se face la 10 Septemvrie 1793 amintire de un „*măr săsesc*", arătând testatorul că „la ceasul morții" lasă feciorului său Oprea „curtea cu casa și grădina *până în mărul cel săsesc*", să aibă parte înainte, iară la alte să fie toți frați și pentrucă i-am cinstit, să aibă datorie a-mi face un sărindariu și o sărăcuste după moartea mea și a împlini toate trebile precum se cade". Testamentul acesta păstrat în copie contemporană, are o redactare mai solemnă, fiind întărit cu iscălitura protopopului Moisi Moga, a namesnicului Popa Ștefan

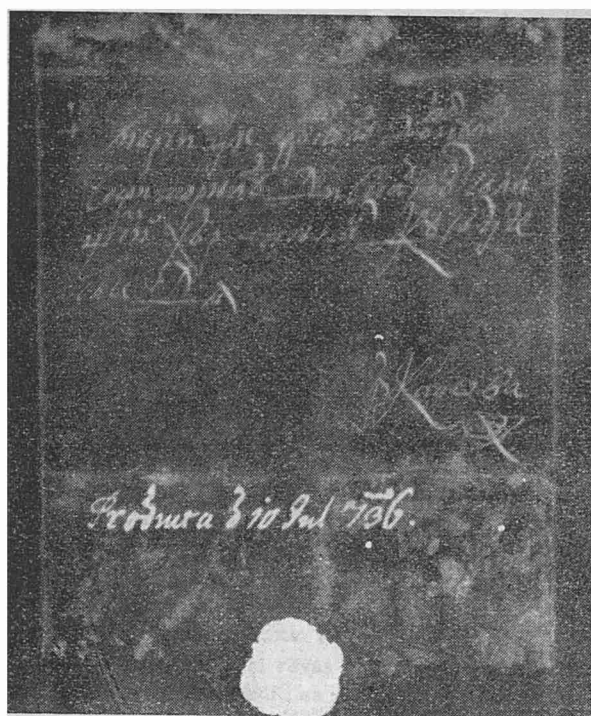
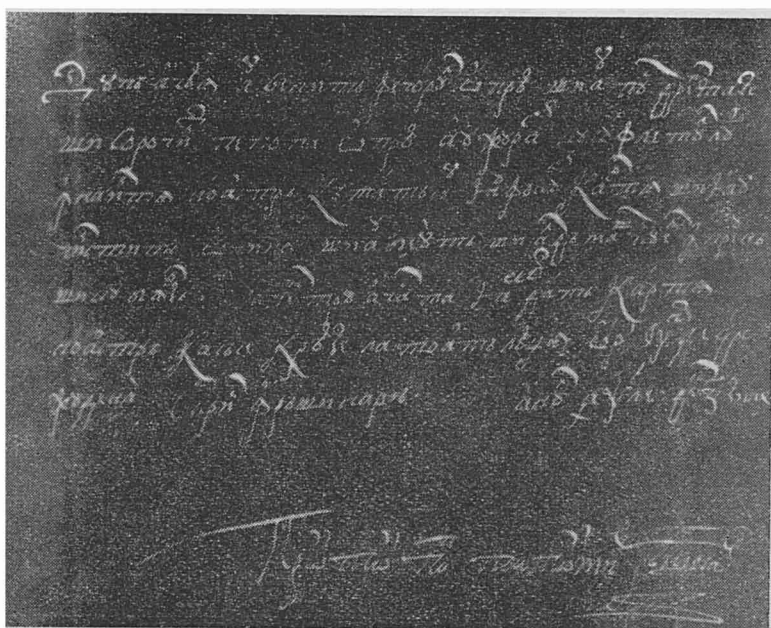
¹⁾ Iacob Sachs von Harteneck, care în calitate de „Senator Cibintensis et p(ro)n(unc) iudex ordinarius Sedis Sziliste", ascultând jalba Săliștenilor, cari nu voiau să plătească protopopului unit din Sebeș taxa cununiei de 1 fl., se adresase la 28. I. 1720 teologului Gheorghe Regai rugându-l să interzică protopopului a stoarce astfel de taxe dela biata populațiune „praesertim cum ad ferenda onera publica et depositionem contributionis Caesareae satis superque gravata sit". Regai răspunzând la 1. II. 1720 printr'o scrisoare trimisă lui Harteneck la Săliște, îl asigură că va lua măsurile cuvenite: „faciam certo quod mei fuerit officii".

²⁾ Pecetea rotundă foarte bine conservată are în mijloc semnul crucii, iar la periferie inscripțiunea aceasta: „Ποτα Τάτομιρ". Împreună cu scrisoarea protopopului Tatomiř s'a păstrat și un răvaș scris de *Petru din Magu* care arată că a dat Dumitru Vălcel doi bani, ca să prinză pe Coltoru și să-l ține prins până va aduce un om să vază, dacă este vinovat au nu... .

Scrisoarea protopopului Tatomir către Senatorul Iacob Sachs
von Harteneck.

Adresa și pecetea scrisorii protopopului Tatomir.

(Marcu), a preoților Sava, Ioan, Dimitrie și Nicolae ; au fost deci de față la redactarea lui cei 6 preoți sălișteni, împreună cu juratul Stan Borcea.

Formă solemnă au și testamentele redactate în limba germană de însuși secretarul judecătoresc al scaunului Săliște, Andreas Gottfried Conradt. Așa d. e. la 24 Martie 1751 văduva Maria lui Ioanăș Rusu ~ „ein altes, sehr schwaches und gebrechliches Weib aus Szeliste“ ~ de dragul păcii între copiii săi dorește să fie luată în scris, în forme oficiale, ultima ei voință și smerită dispozițiune testamentară ~ „ihren letzten Willen und geringe testamentalische Disposition schriftlich zu verfassen“. Mulțumită de buna purtare a fiicelor ei Maria, măritată Aleman Jitian, și Salomie, măritată după Mihai al Tâmpănarului, dăruiește acesteia din urmă „o fâșie de pământ de 3 urme (3 Schuh Erden) de-a-lungul curții și grădinii“ ce avea în brează cu Oprea Alămănuț și cu Ioanăș Morariu, iar restul moștenirii să-l împartă egal cele două surori împreună cu ceilalți copii. Testamentul, întărit cu iscălitura și cu pecetea de ceară roșie a numitului secretar, mai poartă și iscălitura celor 4 martori prezenți: 1. Oprea Puschila, Div(isionalis) Juratus=jurat împărțitor, 2. Kinda Kinda, jude, 3. Ioanăș Bârsan Div. Jur.=împărțitor și 4. Oprea Zeic, Div. Jur.=jurat împărțitor.

Același secretar judecătoresc al Scaunului a redactat în Tișița la 25. XI. 1753 testamentul lui Ioanăș Criștiu din Săliște care, neavând moștenitori direcți, pentru a da soției sale *Ana n. Dan Mosora* „oarecare răsplată în schimbul dragostei ce i-a arătat trăind împreună timp de 24 ani în deplină mulțămire ~ seinem Weibe Anna, mit welcher er schon 24 Jahr recht vergnügt gelebet, zu einiger Belohnung deren ihm erwiesenen und bezeigten Liebe ~ îi lasă toată averea¹⁾ cu condițiunea s'o folosească fără nicio împotrivire din partea nimănui, dacă va trăi în văduvie până la sfârșit. După moartea ei dreptul de proprietate asupra acestei averi să revină fraților, surorilor și nepoților lui Ioanăș Criștiu. Iar dacă s'ar recăsători și dela viitorul ei soț ar avea copii, aceștia să poată moșteni după moartea ei jumătate din viaa ce-i lasă în Dealul Mogorăziei între brăzdașii Oprea Mosora și Ioanăș Hășiganul, restul averii urmând să se întoarne la rudeniile

¹⁾ Rămânându-i însă neatins dreptul la terțialitatea cuvenită soției și la zestre ~ „*Salva tamen manente uxoris terțialitate et dote*“.

testatorului. În afară de iscălitura și sigilul menționatului secretar, acest testament mai e întărit și prin iscălitura lui Dan Miclăuș, jude în Tilișca, a lui Ioanăș Lal, jurat în Tilișca, și a însuși testatorului Ioanăș Criștiu din Săliște.

Firește că pe lângă astfel de testamente cu dispozițiuni edificatoare se întâlnesc și altele mai firave, mai puțin însemnate, ca al lui Popa Bucur din Săliște care la 30. V. 1763, lasă copilului său Dumitru „casa și țelina și pământiorul cel deasupra morii și fâneciorul... și delnița din deal“, sau chiar al lui Banciu Borcea din 23. VI. 1763 în care spune să n'aibă copiii săi Stan, Oprea, Stană „a căuta pe Aleman pentru bani, că eu am mâncat banii și-i las găzdozii mele, Stanii, cinste iapa și căldarea cea de vinars și un pământ la Obrejie în brazdă cu Oprea Pușchila“.

Un grav exemplu de ingratitudine și purtare necuviincioasă din partea copiilor și nepoților, înfățișează cazul Mariei Hătoaie, văduva lui Ion Hata din Sibiel, despre care arată preotul Gheorghe la 10. XI. 1763, că nici ficiorul, nici noru-sa, nici nepotul ei nu vor să-i poarte de grijă bieteii văduve „ajunsă la slăbiciunea bătrânețelor“. Ducându-se la nepotu-său, nevasta acestuia n'a vrut să-i deschidă ușa, atunci amărâta de ea s'a dus în vecini, la Stană Nicoreasă, unde a zăcut 3-4 zile, fără să fi venit nepotu-său măcar s'o cerceteze, să vadă ce face; a venit în sfârșit noru-sa, a ficiorului și s'a înduplecat s'o ducă la casa ei“...

Se iveau însă și cazuri când părinții lipseau, din motive necunoscute, dela datoria de a-și îngriji copiii, cum e cazul arătat în testamentul dela 7. VI. 1814, al Mariei „fata lui Aleman Ștefleă-Cărășină“ din Săliște, care „fiind foarte rău bolnavă, dară cu minte bună și nesmintită“ chiamă cinci martori dictând înaintea lor următoarea dispozițiune testamentară pe care „Daniel Popovici, *diaconus et notarius*“ înțelegea s'o aștearnă în forma durabilă a scrisului prin aceste cuvinte: „Dându-mi Dumnezeu beteșug foarte rău, precum Dumnealor jurații cu ochii lor au văzut și tatăl meu Aleman Ștefleă nevrând a mă primi și a mă griji ca pe un copil, după cum se cade părinților cu copii, m'am rugat de dumnealui unchiu-meu Ioanăș Cup de au făcut bine cu mine de m'au grijit la beteșug ca pe un copil al lor; așa și eu pentru facerea lor de bine cu mine le cinstesc partea mea, toate câte mi se cade dela tată-meu, partea mumii mele, ca să mă grijească până voi fi vie și după moarte să mă comânde cum se cade creștinește, iară de

mă voiu scula, pentrucă m'au grijit, le cinstesc un pământ *Intre-părauă*, vecin Bucur Milea de ceea parte Savu Zămonea, ca să-l moștenească Dumnealui și copiii Dumnealui, la care pentru mai bună încredințare m'am iscălit și în loc de pecete mi-am pus degetul meu lângă nume. Eu Maria fata lui Aleman Șteflea cinstitoare. Săliște 7 Iunie 1814 *Coram nobis* (sic): Bucur Milea jude, Ilie Grecu jurat, Dumitru Roman jurat, Nicolae Grecu pângariu. Scris-am eu Daniel Popovici diaconus et notarius".

Intr'un postscript ține să mai adauge prin condeiul aceluiași „diacon și notar” următoarea mărturisire: „Și adeverez cu sufletul meu înaintea lui Dumnezeu și înaintea acestor oameni de omenie, precum că nu sunt adetoare cu nimica la soru-mea chiar niciun ban, dară în câtă vreme am fost la soru-mea, mi-am mâncat bucatele mele și din cât mi-au fost puterea, le-am și lucrat și după ce nu m'am mai putut scula, m'au scos din casa lor și unchiu-meu Ioanăș m'au primit de m'au grijit ca pe copilul lor făcându-mi *sfinite masle* de mai multe ori. Pentru aceea le cinstesc partea mea dela mama ca să nu se amestece nimenea nice să-i supere, nici tată-meu nici soru-mea și să le dea bună pace, și care va strica ce am lăsat eu, să fie sub blestemul și afurisania sfinților părinți. Eu Maria fata lui Aleman Șteflea adeverez. *Coram nobis*: Bucur Milea judele satului, Nicolae Grecu pângariu, eu Ana muerea lui Ioanăș Craiu martor, eu Marie Morariu, eu Floare muerea Stanciului Cup, eu Ioana muerea lui Ioan Cup mărturii. Scris-am eu Daniel Popovici diacon și notar".

. * .

Câteva din documentele amintite, neavând forma obișnuită a testamentelor, apar ca simple acte de danie sau zapise, doveditoare de împrumuturi și de posibilitatea restituirii lor. Mai sunt apoi cărți de despărțanie cu sentințe pronunțate în procese de divorț.

Așa este actul de danie, făcut de Petru Ureche din Vale în ziua de 7. XII. 1749 pe seama fiului său Coman, căruia viindu-i „vremea căsătoriei”, îi cinsteste „casa, cămara, curtea până la șură, precum să fie ale lui, ca să se slujească în toate podvoadele domnești și ale satului pân la moartea mea, fiind dempreună și ginerii mei, anume Oprea Drăgomir al doilea, Oprea Danciu al treilea, Dumitru Cărată al patrulea; fata mea Brândușe și și-au pus degetul, ca să crează în toată legea".

În categoria zăpiseilor de împrumuturi și datorii merită amintit actul din 23. I. 1782 al lui Coman Vlad din Săliște, care împreună cu soția sa Maria arată că sunt datori ginerelei Oprea Borcei suma de 96 fl, 51 bani și pentru a răspunde această datorie, i-au vândut „ocina de acasă plătitoare“. Tot acestei categorii aparține și zăpiseul scris de Oprea Cornea din Sibiel la 21. I. 1810 pentru Ana lui Stan Sărăcin, care primind dela fiul său Petru Sărăcin 40 fl. arată că este „împăcată cu feciorul său“. Interesante sunt și „specificațiile“ care arată cu date amănunțite, ce cheltuieli s'au făcut de către Moga Bădila cu prilejul înmormântării mamei sale Stana Bădiloaie din Sibiel (1. V. 1797) în suma totală de 12 fl. 59 bani, câtă vreme Ana Morar din Vale făcea cu 18 ani mai târziu (Octomvrie 1815) „la moartea și la betesugul“ bărbatului său Ioan Morar cheltuieli „pe la doftori, pe leacuri și pe la preoți pe rugăciuni“ în timp de 3 ani de boală „200 de zloți“, iar la moartea lui „pe grâu pe 8 ferdele câte 6 zloți=Rfl., pe vin și vinars 24 Rf. 30 ~ „am plătit preoților și banii iertării suma 15 Rf., am dat pe ceară 8 Rf., am dat pe legumi și pe carne cu tot lucru. 8 Rf. Suma 303 de zloți și 30 xr. Și am făcut un sărindar în Săcel cu 20 Rf. și în Săliște un sărindar cu 20 Rf. și în vale 2 sărăcuște cu 14 Rf. și să mai fac 2 sărindare cu câte 20 Rf. și cheltuiala la 4 sărindare și la 2 sărăcuște și să-i mai fac o po-mană face 100 Rf. Suma peste tot face 497 Rf. 30 xr... și am slujnică de 18 ani de ne slujește, să i se dea moșie pentru simbria ei. Darea și taxa la domni 7 județe și darea soacră-mea face 14 Rf. și 8 dutce. Suma 512 Rf. 18 xr. fără de simbria slujnicii“.

Pentru „despărțania“ (sentința de divorț) ce s'a rostit între Petru Dăianu și Maria Dârdea din Săliște „în casa popii Lupea juratului din Săliște“ ~ precum arată acesta în adresa trimisă în ziua de 12. X. 1756 la „Domnii Scaunului“ ~ s'a ținut sobor cu doi protopopi: „părintele protopop Tatomir din Rășinari și protopopul Nicolae din Sadu“. ~ Așa s'a făcut „despărțanie“ bisericească prin „sobor“ protopopes, iar pentru partea materială „ce vor avea mult puțin“, cei divorțați au primit îndrumarea să meargă la „Domnii Scaunului“ să le facă „împărțania pe dreptate, *precum spune cartea legii*“.

La fel prezentându-se în fața Scaunului judecătoresc ¹⁾ din Săliște surorile Ioana lui Onea Ioanăș din Cacova și Mărină a gră-

¹⁾ Commisto iudicatus Szellstensis.

nișterului David Popa din Orlat, certate pentru ocina lor părintească din Cacova, asupra căreia cea dintâi pretindea că ar avea mai mult drept, Mărină dovedește cu cartea funduară din 10 VIII. 1777, pag. 429, că această ocină e scrisă ca proprietate a fostului ei bărbat Bucur Ivan, care plătitese datoriile părinților ei. Ioana îi recunoaște dreptul de proprietate, dar cu condițiunea s'o îngăduie pe ea a locui în casă și să n'o vândă vreunui străin, care ar putea face pricină între surori. Mărină se învoiește. Astfel surorile se împacă dându-și mâna, iar Ioana primește o dovadă ca act de invoială.¹⁾

În condițiuni patriarhale, dar deosebit de temeinic rânduite se depănau firele vieții țărănești din satele ale căror mărturii documentare s'au păstrat până în timpul de față, putând fi puse la contribuțiune spre a lămuri câteva aspecte sufletești sau materiale din trecutul lor.

Ceea ce turbura adânc viața pașnică și liniștită a acestor sate de țărani liberi, a fost mai ales tendința așa numitelor 7 județe (7 scaune judecătorești) de a reduce populațiunea lor de baștină la treapta iobăgiei, precum și politica de convertire religioasă a Curții din Viena, încercând cu toate mijloacele puterii de stat să înduplece poporul acesta dela granița sudestică a vastei Monarhii habsburgice a-și părăsi credința strămoșească și a îmbrățișa „legea împăratului”. Și o tendință și cealaltă s'a izbit însă de nebiruita putere de rezistență a acestui popor, oțelit în lupta pentru glia și pentru legea strămoșilor săi.²⁾

În lupta pentru apărarea gliei și pentru redobândirea „perdutei lor slobozenii” s'a ajuns până la sângeroasa încăerare a țărănilor din Scaunul Săliștei cu oastea împăratului și până la măcelul din ziua de 10 Iulie 1774. Pentru a cerceta pricinile acestei vărsări de sânge s'a instituit o comisiune sub președinția comisarului Mihail Hutter, consilier la guvernul transilvan, care ieșind la fața locului însoțit de „3 companii de cătane” a dispus — precum arată

¹⁾ Actus transactionis.

²⁾ Istoricul englez R. W. Seton Watson apreciază astfel glorioasa rezistență a poporului român transilvan: „Pentru mai bine de un veac turma ortodoxă a fost lăsată fără episcop și într'o lipsă totală de preoți, aceasta a fost într'adevăr una din principalele cauze a inferiorității Românilor în secolul al XIX-lea. Dar ei au resistat cu dărzenia tuturor condițiunilor defavorabile și au dovedit o uimitoare virilitate și tenacitate a sentimentului național, care nu și-a avut egalul în Europa”. Cf. *Transilvania, o problemă fundamentală*. Conferință la Oxford 31. XII. 1942, mss-ul traducerii române p. 4.

un protocol manuscris ~ ca cele 3 compănii „să nu se bage în sat în Săliște, ci să rămâie în câmp sub șetre aproape de sat și numai un căpitan cu câțiva feciori să fie în sat lângă comisares, însă dacă ar afla comisia de lipsă să bage toate cătanele în sat, atunci să urmeze ce va porunci Comisia“.¹⁾

Dar temându-se de revolta poporului împotriva cruzimilor săvârșite de armată în ziua de 10 Iulie, acelaș comisar „pentru ca să nu se tâmple larmă și vreo răscoală, au dat poruncă prin țirculări în scris cumcă în *Dumineca viitoare* (fiind în Săliște obiceiul Dumineca „a se face târg și se adună oameni de prin satele învecinate“) adevă în 24 Iulie în Săliște nu se va face târg și pentru aceea nice să nu cuteze a veni cineva întru aceea zi la târg de pre învecinatele sate. Acestea făcându-le Comisia mai înainte spre încunjurarea oareșcareiva răscoale și ținerea păcii și liniștii de obște... s'au apucat de cercetarea *tumultului* sau *răscoalei*, care au făcut Săliștenii după arătarea Magistratului Sibiului, și pentru ca cu atâta mai bine să *poată scoate la lumină stările împrejur acei jalnice întâmplări*, au făcut rânduială Comisia ca din satele învecinate tot aceia oameni să vie înaintea Comisiei spre mărturisire și spunerea adevărului, care au fost față la acea jalnică întâmplare.

„Însă măcar cât s'au nevoit și s'au silit Comisia, ca după porunca crăescului Gubernium să afle cine au fost *pornitori și începători acei rebelii*, cine au început întâi a da și a svârli cu pietri în cătane, care de General Comando au fost acolo lângă altă comisie rânduite, totuși *nimica* n'au putut despre aceasta scoate la lumină din mărturii sau oamenii de acolo, care vreo câteva zile au tot întrebat ~ fără dela niște tisturi (ofițeri) cătânești care și mai înainte au fost cu Comisia, când s'au întâmplat jalnica întâmplare și acum sânt față, au spus cumcă acei oameni care au început bătaia cu cătanele la 10 Iulie, sau au fost *atunci împușcați* sau *răniți de puștile cătanelor* și așa aceia nu se pot ști“.²⁾

Cu toate că nici după încheierea cercetării din Iulie 1774 nu-și putură dobândi Săliștenii „pierduta lor slobozenie“, nu au

¹⁾ Cf. „*Judecățile Scaunului Săliștii cu Șapte județele, prescrise la Anno Domnului 1846, luna lui Maiu, cu toată cheltuiala Dumnealui Dimitrie Herța, Coratorul Școalelor Săliștii. Acum a doua oară prescrise dimpreună și legate la un loc spre aducerea aminte la cei ce vor urma de acum încolo și și la cine sânt acum în viață. Iunie 4 zile s'au isprăvit cu scrisul. Anno 1848. S'au scris prin Dascălul Alexandru Grecu*“, cf. p. 4; dispozițiunea dată din Sibiu la 15. VII. 1774.

²⁾ Ibidem, p. 8-9.

„descurajat să continue lupta pe calea legii. Intr'o jalbă trimisă Curții împărătești la 1776 de către „preaumiliții și deapururea credincioșii supuși lăcuiitori din șase sate a Scaunului Săliște“ ei arătau că „mai nainte de 16 ani s'au tâmplat de Magistratul Sibiului pe noi mai jos iscăliții lăcuiitori din șase satele Scaunului Săliștii ne-au lipsit de starea noastră cea slobodă și fără nicio lege sau judecată ne-au făcut iobagi în puterea lor și, măcar că pentru dobândirea pierdutei noastre slobozenii în toate părțile am alergat, totuși fără de nici un folos, că tisturile (judecătorii) la care ne îndreaptă, acestea ar trebui să le judece: sântem noi oameni slobozi sau iobagi? Oare pe loc împărătesc (Fundus Regius) ședem cu datorie a face slujbe au ba? A *treia*: oare Scaunul Săliștii loc nemeșesc este dat sau cinstit la tisturile Scaunului Sibiului dimpreună cu dreptul împăratului (cum jure Regis) și dacă ar fi dat așa, oare slobod e la Sași peste măsura urbariumului din anno 1723 a ne lua pădurile, munții, hotarale de pășune și toate drepturile noastre, care din vechime le-am stăpânit noi în pace fără de nicio tacșe? Și păgubirea și asuprirea noastră a le întrebuița spre folosul și îmbogățirea lor? Și darea împărătească după cheful lor a o înmulți și a o împuțina...? Dreapta hotărîre acestor întrebări, care se ating numai de judecători, cum putem noi a o nădăjdui, când judecătorii noștri sânt Sași? Nu e cu puțință, că și pe oamenii noștri care umblă în rândul izbăvirii de această nevoie, așa de rău îi asupresc Sașii, cât Ioanăș Bârsan și Aleman Borcea, care au fost deputații Scaunului în treaba aceasta, au trebuit să pribegască dela casele sale... lăsându-și muerile și copiii mai bine de 5 luni în temniță la Sibiu.“...¹⁾

Asupririle au continuat ani de-a rândul; doar împăratul Iosif II a avut îndrăsneala să scrie la 1783 pe un referat, înaintat de Cancelaria aulică transilvană²⁾ în sprijinul Sașilor, cunoscuta soluțiune: „Eu întăresc opinia căntălăriei, însă căntălăria să nu se

¹⁾ Ibidem, p. 187—188.

²⁾ Ibidem, p. 192—193, „Căntălăria Ardealului din Beciu au dat Împăratului opinia așa pe cum au poftit Sașii, adică să se silească Săliștenii la plătitarea tacșei până se va face regulația iosagurilor Șaptelei județe, la care opinie au dat Împăratul această soluțiune: *Ich begnehmte einstweilen das Einrathen der Kanzley, jedoch hat sie sich nicht mit leeren Worten abspeisen zu lassen, so das sächsische Sitten ist bis jezo gewesen, sondern auf die Befolgung und wirkliche Regulierung dieser Güter zu dringen*“.

îndestulească numai cu vorbe goale, după cum au fost sistemul sau obiceiul săsesc până acum, ci să silească să se facă odată acea regulație“.

Nu s'a ținut seamă însă de această îndrumare împărătească; situațiunea a continuat să fie încordată, Magistratul Sibiului izbutind să-și afle sprijinitori și la instanțele judecătorești transilvane și la autoritățile din Viena, spre a stoarce dela locuitorii satelor din Scaunul Săliștei taxe și contribuțiuni, pe care aceștia în calitatea lor de oameni liberi, dependenți numai de principele țării transilvane, nesimțindu-se obligați să le plătească, au purtat procese îndelungate până în a doua jumătate a veacului XIX. Solii ai Săliștenilor au pornit de repetate ori pe drumul Vienei îndepărtate, înaintând jalbe peste jalbe, cum au purces la 1824 Oprea Milea și Petru Zeicu, despre care scrie avocatul Dr. Dimitrie Răcuciu în niște însemnări ale sale, că au dat cu acel prilej un nou „supplex libellus“ cerând să li se trimită „comisari nepărtinitori“.¹⁾

Dintr'un tablou statistic ratificat în Săliște la 27. XI. 1829 prin iscăliturile și pecețile comisarilor Alvinczi Prentits Antal și Jablonczay Pethes Elek, rezultă că în cursul anilor 1774/5 până la 1813/4 suma prestațiunilor stoarse dela locuitorii celor șase sate din Scaunul Săliștei se urcase la 65.518 Rfl. și 18 xr.²⁾ Drumurile spre Viena împărătească au sporit în sufletul acestor țărani vrednici nu numai curajul și energia de neapărată trebuință pentru a izbândi, mai curând sau mai târziu, în lupta pentru „pierduta lor slobozenie“, ci le-a trezit și dorința de a căuta să deschidă noi izvoare de venituri pentru așezămintele lor religioase și culturale, pentru Biserica cea mare și pentru construcțiunea cea nouă școlară, înălțată în anul revoluțiunii lui Tudor în proporțiuni așa de încăpătoare, încât sub acoperișul ei s'au putut adăposti școalele mărunte care existau de mai înainte în părțile periferice ale satului: pe Gruiu și pe Brata. Cu sprijinul episcopului Vasile Moga

¹⁾ Mss-ul intitulat: „*Stringeri pentru o istorie a Scaunului Săliștei*“ (Cu privire drepturistice), coala 8, p. 7. Despre Oprea Milea spunea fostul primar al Săliștei, Nicolae Lupaș, că auzise dela tatăl său Tomă Lupaș (n. 1802, căsătorit la 1828 cu Ana, fata Opri Milea) aceste cuvinte: „Era om mărunt de statură, dar ritor la vorbă, de nu-l putea sta împotriva oricine, și de câte ori pleca la Viena, lua cartea de rugăciuni cu sine, adăpostindu-se uneori într-o corabie pe malul Dunării, să se poată ruga în liniște“...

²⁾ Tabloul se păstrează în original în colecțiunea de mss-e a Institutului de Istorie Națională din Cluj-Sibiu.

Pagina 1-a a Diplomei împărătești relative la vama târgului, diplomă al cărui original se păstrează în lada de fier a protopopiatului Săliște.

Pagina a VI-a, care cuprinde dispozițiunea priitoare la întrebuințarea penturilor din oama târgului pentru Biserică și pentru Școale.

Pecetea diplomei împărătești.

Săliștenii au izbutit apoi să obțină diploma împărătească, semnată de împăratul Ferdinand, fiul lui Francisc II, încuviințându-le dreptul de a folosi veniturile rezultate din vama târgului săptămânal și a celor două târguri anuale jumătate pentru biserică, iar cealaltă jumătate pentru școală.

III

Interes de ordin mai general și cu prelungit răsunet în viața Transilvaniei prezintă contribuțiunile istorice, care aruncă în vremea din urmă lumină tot mai vie asupra îndelungatelor sbuciumări sufletești, prigoniri, întemnițări și repetate atrocități, deslănțuite asupra Românilor rămași statcrnici în vechea lor credință și neînduplecați în hotărîrea de a și-o apăra cu prețul celor mai mari sacrificii, chiar și cu acela al vieții.

Frământările sufletești ce urmau să fie pricinuite de politica religioasă a Curții din Viena, după ce a reușit să-și întindă stăpânirea asupra Țării transilvane, fuseseră semnalate încă dela sfârșitul veacului XVII de către cei ce, cunoscând împrejurările locale și firea poporului autohton, puteau să-și dea seama de împotrivirea dârză, ce erau sortiți să întâmpine agenții catolicismului habsburgic în acțiunea lor de convertire a elementelor necatolice și, îndeosebi, a elementului etnic românesc din cuprinsul acestei țări.

Prinzând de veste că numeroși locuitori ai satelor românești dela granița estică și sudică a Transilvaniei începuseră a-și părăsi așezămintele strămoșești cu gândul să-și caute adăpost în „Țara” de peste munți, cărmuitorii politicei vieneze se grăbiră a cere guvernului transilvan măsuri energice, potrivite să împiedece deșertarea țării de locuitori, stăruind în același timp să li se dea și lămuririle necesare cu privire la pricinile exodului „peste munți”.

Guvernul n’a întârziat cu răspunsul arătând (la 14. VII. 1699) că oamenii se simt atrași în chip firesc spre Țara Românească, unde li se îmbie condițiuni de traiu mai prielnice decât în Transilvania, oferindu-li-se acolo libertate, nu apăsare ca aci, mai adăugându-se și împrejurarea că țara aceea este de o „fertilitate maximă” în raport cu țara transilvană.¹⁾ Intre pricinile care în-

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, vol. V, p. I, p. 536: „meliori nempe rusticis ibi cum libertate, quam hic cum onere statu oblato, quod non potest illos non pellicere cum hoc naturale sit: ubi bene, ibi Patria, accedente etiam terrae ilius prae ista maxima fertilitate”.

demnau pe Români să treacă munții, e amintită și îngrijorarea lor de ordin religios.¹⁾ Raportul guvernului nu uită să adauge că principii „de sectă grecească” ai țărilor vecine sunt indispuși din pricina acțiunii începute pentru schimbarea religiei Românilor din Transilvania – vicinorum graecanicae sectae principum irritationem coepta in religione alteratio. Transilvanii nu vor fi însă de niciun folos religiei catolice – nullo religionis catholicae emolumento – căci în realitate nu sunt nici catolici nici uniți, nici iubitori sau aderenți ai catolicilor, ci urmăresc numai scopul să scape de dări și de servitute.²⁾

Însuși Atanasie Anghel trecuse prin grele sbuciumări sufletești până s'a putut hotări să semneze manifestul unirii din 7 Octombrie 1698. O grăitoare dovadă despre neliniștea lui sufletească îmbie chiar *adaosul final*, pe care a ținut să-l scrie cu *propria sa mână*³⁾ la sfârșitul acestui manifest cerând ca „*toată legea noastră, slujba bisericii, liturghia și posturile și carindariul nostru să stea pe loc*. Iar să n'ar sta pe loc acelea, nici *aceste peceți să n'aibă nicio țarie asupra noastră și vlădica nostru Atanasie să fie în cap (m. p.) și nime să nu-l hărbutăluiască*”⁴⁾. După semnarea

¹⁾ Ibidem, p. 537. „religionum de suo statu sollicitudine, quam causant ex parte religionis catholicae, partim acta partim dicta et rumores, minae, praedictiones et similia ipsis etiam actis plura et maiora”.

²⁾ Ibidem, p. 538. „nec catholici, nec realiter uniti, vel catholicorum amantes aut sequaces, sed tantum *portionum et servitutis excussores*”.

³⁾ Frapanta asemănare, chiar identitatea felului cum și-a iscălit numele Atanasie în rândul penultim al acestui adaos final (Nilles, *Symbolae* I, 21 și I. Lupaș, *Doc. ist. transilv.* I. 466) și în București la 22. I. 1698 în „*Condica Mitru. Ungroalahiei*” (N. Popescu, *Exerciții de paleografie românească. Scriere chirilică* p. 23) este de natură să înlăture cu desăvârșire interpretarea ce părea din capul locului așa de puțin verosimilă, că manifestul unirii din 7. X. 1698, s'ar fi putut referi exclusiv la „*unirea protopopilor*”, nu și la a vlădicului Atanasie, amintit chiar la începutul acestui manifest (cf. S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor*, v. I, și I. Lupaș, *Desrobirea bisericăscă a Românilor*, în colecțiunea *Studii, conferințe și comunicări istorice*, v. I, p. 238–9). Interesant că vlădica Atanasie își scria inițiala numelui (A) chiar și în *iscăliturile sale ungurești în chip foarte asemănător cu inițiala din iscăliturile românești cu stopă chirilică* (cf. I. Lupaș, *Documente ist. trans.* v. I, p. 457 și 459).

⁴⁾ Aceasta pare să fie singura lectură corectă a adaosului făcut de Atanasie în ultima clipă, după ce manifestul unirii fusese semnat și întărit de protopopi cu pecețile lor. Lectura din *Documente istorice transilvane*, vol. I, p. 467, are trei cuvinte („și darul nostru”) în plus, greșală pricinuită de felul cum au fost vârlite ulterior la sfârșitul rândurilor 2, 3 și 4 cuvintele, „și *carindariul nostru*”, iar descifrarea dată la Nilles (vol. I, p. 207) este de asemenea defectuoasă, întru cât acest ultim adaos e redat numai prin „darul nostru” („ordo noster”) ceea ce evident, nu poate fi echivalent nici cu „carindariul”. nici cu citirea și traducerea total eronată, reprodușă la Iancsó Benedek prin cuvintele „papi adónk”=„darea noastră preotească”.

acestui manifest atitudinea lui a rămas timp de doi ani și mai bine atât de șovăitoare, încât iezuiții erau în drept să se îndoiască de catolicismul lui. Cristofor Gebhard, superiorul iezuiților din Sibiu, relatează că, fiind Atanasie întrebat de Dindar, omul lui Constantin Brâncoveanu, dacă e unit sau nu, a răspuns hotărît că *nu este unit* ~ *se non esse unitum*.¹⁾ Explicabil deci că Brâncoveanu, socotindu-l încă ortodox, i-a făcut în vara anului 1700 o nouă donațiune: moșia Merișanilor.²⁾

Dus la Viena și izolat de toți cei care ar fi putut îndrăzni să-l oprească de pe povârniș, Atanasie nu a mai fost în stare să reziste presiunilor, care i-au smuls fatalul jurământ dela începutul lui Aprilie 1701, jurământ socotit ca „cel mai înjositor act public săvârșit până atunci de vreun vlădică românesc”.³⁾ Prin acesta se obliga „să șteargă” numele patriarhului din Constantinopol „din canonul liturghiei noastre românești”, poruncind să se pună în locul lui „numele sfinției sale papii dela Roma”. Totodată se lepăda de „prietenesugul șismaticilor și ereticilor”, de orice legătură cu „Craiu sau Voda Țării Muntenestei”, precum și de tradiționalele relațiuni ierarhice cu *Mitropolitul Ungrovlahiei* cu „*Bucureșteanul*” (care se în-tâmplase atunci să fie și el un fiu al Transilvaniei: Teodosie Veștemeanul) supunându-se ~ „smerindu-se” ~ cu tot soborul său „Arhi-episcopului de Estergom” (Kollonich) pe care făgăduia să-l recunoască de aci înainte ca pe adevăratul mitropolit al său și să-l asculte în toate.⁴⁾

Au rămas zadarnice îndemnurile de statornicie în credință, pe care i le trimetea la Viena Pater Ianoș într'o scrisoare dela 13 Martie 1701, reamintindu-i de jurământul făcut la Mitropolia din București, de blestemul și afurisania, ce vor cădea asupra lui „de va îndrăzni a rupe vreo pecete a legăturii”. Ii spunea lămurit că „pentru nemisugul popilor” nu-și vor părăsi credința strămoșească nici chiar de dragul împăratului, pe care-l vor sluji cu trupurile ~ „lut se vor face sub talpele lui” ~ dar din vechea lege strămoșească „au rea, au bună, nemica nu vor mișca”...

¹⁾ Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecl. orientalis in terris Coronae S. Stephani*. Oeniponte, 1885, vol. I, p. 267.

²⁾ I. Lupaș, *Istoria unirii Românilor*, ed. II. București, 1938, p. 184-185.

³⁾ N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. II, București, 1932, vol. II, p. 34.

⁴⁾ Nilles, *o. c.*, p. 284.

Și dacă totuși Atanasie va primi cu popii săi, *numai ei să fie*, iar mireni, *nu vor* fi uniți niciodată.¹⁾

Cu o zi mai târziu, la 14 Martie, scria iezuitul Gavriil Kapi „superiorul misiunii de propagandă catolică în Dacia” raportând cardinalului Kollonich că, nefiind cu puțință să-i înduplece pe Români a-și părăsi legea și obiceiurile, deocamdată ar trebui să se mulțumească cu admiterea unirii în principiu, urmând ca mai târziu să încerce a schimba încetul cu încetul multe din obiceiurile lor, chiar și liturghia și forma cultului divin. Despre Atanasie raporta că este „foarte suspect” în ce privește „unirea adevărată”, adăugând numai decât că el (Kapi) niciodată nu va da crezământ niciunui Român, care nu înclină de sine spre unirea aceasta, ci nădăjduiește doar să tragă foloase temporale din *fictione unirii*, și din *păstrarea schismei*, oricât de mult s'ar jura că va deveni unit adevărat.²⁾

Chiar dacă nu ar fi intenționat să anticipeze, prin acest raport al său, vreo judecată cu privire la valoarea morală a jurământului ce i se smulsese lui Atanasie la Viena, iezuitul Kapi a dat totuși dovadă de pătrundere în realitatea împrejurărilor de viață sufletească, ale cărei fluctuațiuni din cursul veacului XVIII par a se fi însărcinat anume să-i verifice opiniunea aceasta.

Impotrivirea poporului nu a lipsit să se afirme în chip impunător chiar cu prilejul înscăunării lui Atanasie la Alba-Iulia, unde reprezentanții Brașovenilor și ai Făgărașenilor se duseseră cu hotărârea bărbătească să protesteze.³⁾ Încă din toamna anului 1701 a început a se rosti amenințarea că Românii mai repede sunt hotărâți a trece cu toții în Țara Românească, decât să-și părăsească legea și să devină catolici.⁴⁾ Alăturându-se răscoalei deslănțuite de Francisc Rákóczi II împotriva Habsburgilor, ei așezară la cârma

¹⁾ Alex. Lapedatu, *Pater Ianoș* în volumul *Prinos lui Dimitrie Sturza*. București 1903, cf. și Alex. Pop, *Desbinarea în biserica Românilor din Ardeal 1697-1701*. București 1921.

²⁾ Nilles, o. c., p. 266: „Modernus autem episcopus (Atanasie), vox est omnium pene quibus is notus est, est non tantum rudis, ... sed etiam de *Unione vera suspectissimus*, Valacho autem, qui ex se non propendit ad hanc unionem et qui habet *spem alicuius temporalis ex fictione Unionis et conservatione schismatis*, nunquam ego credam, quod vere unitus erit, quantumcumque juret se futurum”.

³⁾ I. Lupăș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, ed. II. Craiova 1941, p. 45-46.

⁴⁾ S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în sec. XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 42, n. 2, după Rosenfeld: „Valachos omnes in Transalpinam potius secessuros, quam catholicos futuros”.

bisericii ortodoxe pe Ioan Circa, primejduind în chip serios unirea și pe bietul Atanasie. Intr'o scrisoare a sa către Constantin Stolicul Cantacuzino (1708) Rákoczi își arăta hotărârea de a sprijini bisericile răsăritene din Transilvania, pe care Casa de Austria își pusese în gând „să le prigonească foarte ca pe niște pietri de sminteală în calea viitoarelor sale intențiuni răuvoitoare“.¹⁾

Dacă lui Francisc Rákoczi nu i-ar fi lipsit sprijinul efectiv al regelui francez Ludovic XIV sau dacă ar fi reușit să obțină alte ajutoare străine pentru a putea duce la izbândă acțiunea sa de izgonire a Habsburgilor din Transilvania, opera politică religioasă a acestora s'ar fi prăbușit și ea împreună cu scaunul vlădicesc al nefericitului Atanasie, ingenunchiat sub tutela „teologului“ iezuit.

Pacea încheiată la Satu Mare (1711) a contribuit însă esențial la consolidarea stăpânirii habsburgice în Principatul Transilvaniei. La adăpostul acestei stăpâniri s'a putut continua aci și opera de răspândire a catolicismului, punct principal în politica împăraților dela Viena în toate timpurile. Un agent al acestei politici, contele Seeau, scria pe la începutul veacului XVIII că între religiunile admise în Transilvania deocamdată „cea mai slabă“ era cea catolică; ea putea să devină însă cea mai tare, dacă unirea Românilor ar fi avut vreo trăinicie. El însuși credea că nu se poate pune niciun temei pe aceasta, fiindcă cei mai mulți preoți nu au fost atrași spre unire nici prin vreo râvnă religioasă, nici prin vreo îndolală că credința lor de până atunci nu ar fi fost cea adevărată, ci prin dorința de a se libera de plata dărilor sau a contribuțiilor.²⁾

Oricât de slab ar fi fost, în timpul episcopilor Atanasie și Ioan Pataki, sporul pe care uniții puteau să-l aducă bisericii catolice sortită să devină dominantă în Transilvania, politica vieneză îl socotea drept arvună a viitoarelor sale cuceriri sufletești. Nu era nicidecum înclinată să renunțe la gândul de a izbuti mai târziu să smulgă pe toți Românii Transilvaniei din străvechile lor legături cu frații de peste munți, izolându-i de aceștia și înduplecându-i

¹⁾ I. Lupaș, *Răscoala țărănilor din Transilvania la anul 1784*. Cluj, 1934, p. 16.

²⁾ S. Dragomir, o. c., Anexe, p. 15: „Dermalen seyen in Stebenbürgen vier recipierte religionen, die katholische, lutherische, kalvinische und unitarische. Die erstere ist die schwächste, wäre aber die stärkste, wenn die Union der Wallachen einen Bestand hätte. Es ist aber darauf kein Fundament zu machen und hat die mehesten Poppen nicht der Religionseifer, oder bei sich gefundene Zweifel, dass ihr Glauben nicht der echte seye, sondern die Befreiung von denen Portionen oder Contributionen zu der Union bewegt“.

să se întoarcă deplin nu numai cu fața, ci și cu inima spre Viena împărătească. Politica habsburgică era destul de înțelegătoare să-și poată da seama, că granița artificială din creștetul Carpaților nu era menită să dăinuiască în veci. Se amăgea deci cu speranța că va reuși să construiască, paralel cu ea și, pentru orice întâmplare, în locul ei *o graniță sufletească* mai îndelung dăinuitoare decât cea politică, între frații de același sânge, pe care nu izbutise a-i rășlui sufletește niciuna din stăpânirile vitrege de mai înainte.

Mijloacele întrebuințate spre atingerea acestui scop,¹⁾ oricât ar fi fost ele de numeroase, aproape totdeauna au dat greș. Cu toate că înșiși conducătorii armatei împărătești primeau instrucțiuni categorice să dea oricând întreg ajutorul necesar propagandei catolice, se întâmpla nu odată să cuteze chiar reprezentanții autorităților militare a desaproba violențele aplicate credincioșilor ortodocși de către unii dintre episcopii uniți. Astfel când episcopul Ioan Pataki și-a permis a pune, cu forța militară, stăpânire asupra bisericii brâncovenești din Făgăraș, Consiliul de războiu al Curții din Viena a exprimat, prin adresa din 29 Aprilie 1724, întreaga sa desaprobară, atât pentru răpirea acestei biserici, cât și pentru atitudinea de intoleranță a episcopului Pataki, pe care-l îndruma să nu mai săvârșească în viitor acte de violență, ci să respecte liberul exercițiu religionar al „șismaticilor”. Indrumarea aceasta neavând însă rezultat, Consiliul de războiu din Viena s'a simțit îndemnat să o repete, cu o lună mai târziu, făcând amintire într-o adresă a sa ~ 24. V. 1724 ~ despre purtarea plină de vrăjmășie a episcopului Pataki și îndrumând pe generalul comandant, Mareșalul Königsegg, să nu mai permită acestui episcop niciun fel de necuviință și violență asupra Românilor ortodocși, ci să-l sfătuiască a căuta să îndemne poporul la unire în mod cuviincios și manierat prin predici, exemple și alte bune oficii.²⁾ Musturarea

¹⁾ Aceste mijloace au fost caracterizate ca „infame” de către profesorul Universității din Londra, R. W. Seton Watson, într-o conferință a sa, ținută la Oxford în 31. XII. 1942, sub titlul *Transilvania - o problemă fundamentală* - trad. rom. mss p. 4.

²⁾ I. Lupaș, *Documente istorice privitoare la moștile brâncovenești din Oltenia și Transilvania* în „Anuarul Institutului de Istorie Naț. Cluj”, vol. VI, p. 11: „dass von Herrn Feldmareschallen dem erwähnten Herrn Bischoffen keine Ohngebühr weder Gewaltsamkeit verstatet, sondern er viel mehr angeleitet werde das Volk praedicatione, exemplo et aliis bonis officiis ad unionem manierlich anzufrischen und zu bewegen”.

-aceasta trimisă chiar din Viena împăratului, arată cât adevăr cuprinde cronica protopopului din Brașov Radu Tempea, care scrie că și Brașovenii au fost nevoiți a-și trimite un om al lor ~ pe neguțătorul Cristofor Voicu ~ la Viena, după ce interveniseră fără niciun rezultat la episcopul Pataki în Făgăraș „ca să vadă ce va mai zice, da-ne-va pace în lege, cum ne-au dat Vlădica Atanasie. Atunci a răspuns (episcopul Pataki) că de i-am umplea o casă cu galbeni, pace nu ne va da până la moarte, că așa *iaste jurat papei*“.¹⁾

După scurta păstorire a lui Pataki, biserica greco-catolică a rămas câțva timp în grija iezuitului Adam Fitter, rectorul colegiului iezuit din Cluj. Acesta convocând în toamna anului 1728 preoțimea la un sinod, cerea intervențiunea puterii civile împotriva preotului Mailat din Șona, spre a-l împiedeca să mai agite contra unirii, în regiunea Cohalmului. La fel cerea să fie oprit Dosoftei, episcopul ortodox al Maramureșului, a mai hirotoni preoți pentru satele Transilvaniei, iar călugărilor ortodocși să li se interzică orice acțiune potrivnică unirii. Printre hotărârile acestui sinod este și una de interes școlar, care merită atențiune deosebită. În punctul 18 se spune anume că s'a decis cu vot unanim ca de aci înainte niciun unit să nu mai cuteze nicidecum a-și trimite *copiii la școalele șismaticilor și ereticilor*; cei ce vor fi dovediți că nu au ținut seamă de această opreliște, să fie pedepsiți cu 24 *florini*, dacă sunt *protopopi* și *preoți*, iar *mirenii* cu 12 florini.²⁾

Oricât de smerite și primitiv organizate erau școalele ocrotite de biserica „șismatică” românească, pe la începutul veacului XVIII, ele puteau fi totuși socotite de sinodul din Cluj-Mănăstur ca piedici destul de serioase în calea consolidării unirii nu numai la 1728, ci și mai târziu, în zilele episcopului Ioan Inochentie Micu-Klein, când sinodul dela 1732 repetă aceeași hotărâre, fără a preciza însă și de astădată suma, cu care urma să fie pedepsiți

¹⁾ Sterie Stinghe, *Istoria bisericii Schellor Brașovului. Mss dela Radu Tempea*. Brașov, 1899, p. 67-70. cf. și I. Lupaș, *Cronici și istorici români din Transilvania*, ed. II, Craiova 1941, p. 50.

²⁾ I. M. Moldovan, *Acte sinodali*, t. II. Blaj, 1872, p. 106, „*Suffragio universorum serio conclusum, deinceps ullus ex unitis ad scholas schismaticorum et haeticorum filios suos mittere praesumat, si qui proinde id attentare deinceps fuerint deprehensi, archidiaconi et popae mulcentur 24 florenorum pensione, saeculares vero duodecim*”.

preoţii şi mirenii, ci lăsând-o aceasta la buna chibzuială a „Domnului Episcop“. ¹⁾

Cererile şi încercările lui Klein de a face să li se impună tuturor Românilor din Transilvania cu forţa să primească jurisdicţiunea lui şi să-i asculte cuvântul, au rămas fără rezultat. El a avut nu odată prilejul penibil de a întâmpina faţişă împotrivire din partea poporului „şismatic“, cum s'a întâmplat cazul dela Braşov, relatat în izvoare săseşti ²⁾ şi cel dela Sălişte, a cărui amin-tire se găseşte înregistrată la Gheorghe Bariţiu. ³⁾

Când i s'a cerut o statistică lămurită cu privire la numărul preoţilor de sub ascultarea sa, în comitiva cu care a înaintat comisiunii statistica din 1733, s'a crezut dator să arate, cum mare parte a preoţilor văzând că nu au putut beneficia de privilegiile ce li s'au făgăduit, simţindu-se astfel desamăgiţi şi *aruncând felurite înjurături în capul autorilor unirii, s'au lepădat de ea*. ⁴⁾ Fluxul şi refluxul din primele decenii ale stăpânirii austriace în Transilvania arăta lămurit că opera politicii lor religioase: unirea Românilor cu biserica apuseană, lipsită de orice tărie a vreunei convingeri intime, nu era decât o înşuşare artificială, cu temelii destul de şubrede, aşezate doar pe nestatornicul nisip scormonit de fluctuaţiunile schimbărilor politice. Dacă ar mai fi trebuit cercurilor politice din Viena o dovadă hotăritoare, aceasta i-a fost dată în zilele episcopului Klein, care după 11 ani de lupte grele în dieta Transilvaniei şi de repetate intervenţiuni zadarnice la Curtea din Viena, pierzându-şi răbdarea, în primăvara anului 1744-

¹⁾ Ibidem, p. 100: „Cavebunt ex posterum (!) tam sacerdotes quam saeculares longiorem prolium suarum in scholis schismaticorum et acatholicorum periculosam nimis educationem sub poena a Domino Episcopo arbitrativae ipsius infligenda“ (pct. 19). Dar repetatele ameninţări cu pedeapsă rămăneau, de obicei, lipsite de orice efect. Şi mai târziu, la 18. VI. 1747 se supăra Maria Teresia primind informaţiuni că „nu numai părinţii mirenii, ci şi preoţii unii şi trimiţi copiii la învăţătură în şcoli necatolice („... Informamur, quod non tantum laici patres, sed et ipsimet popae uniti filios suos acatholicis, in scholis suis, erudiendos tradant“ cf. Dragomir, vol. I. Anexe, p. 59.

²⁾ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. IV, p. 186.

³⁾ Gh. Bariţiu, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 245.

⁴⁾ N. Togan, *Românii din Transilvania la 1733. Conscriptia Ep. Ioan In. Klein de Sadu*, Sibiu, 1898, p. 3; „magna pars sacerdotum intuentes se, non ut promissis privilegiis gaudere possent... seseque deceptos putantes, varia in caput auctorum Unionis execrantes, Unioni renunciarunt“.

va fi socotit că tocmai în interesul cererilor ce formulase de atâtea ori, ar putea profita de mișcarea populară pricinuită prin ivirea neașteptată a călugărului Visarion Sarai din spre Banat. Acțiunea lui Visarion ca propovăduitor prin satele Transilvaniei a fost de foarte scurtă durată (dela 11 Martie până la 27. IV. 1744), dar a lăsat urme adânci în sufletul poporului trezindu-i bănuiala că a fost părăsit și înșelat de către preoții săi.

În ziua de 27 Aprilie 1744 a fost ascultat călugărul Visarion, din ordinul generalului comandant contele Theobald Czernin, la Sibiu, în prezența episcopului Klein. O copie a procesului verbal, redactat cu ocaziunea aceasta, se păstrează în arhiva regnicolară din Budapesta.¹⁾ Cuprinsul arată că i s'au pus în total 43 întrebări, la care Visarion răspundea cu surprinzător curaj. Voind anchetatorii să afle, din al cui ordin a venit în Transilvania, el afirma că singur Dumnezeu l-a trimis.²⁾ Iar la repetatele întrebări de a preciza, când și în ce fel i-a fost împărtășit acest mandat divin, răspundea scurt: nu-i scris nicăiri, să mă spovedesc aici³⁾ sau: „singur Dumnezeu știe; Dumnezeu m'a trimis, nu sunt obligat să spun în ce fel“⁴⁾. Cu privire la predicile rostite de el, nu voia să recunoască învinuirile dintr'un raport al protopopului din Dobra, despre care afirma: „că nu spune adevărul“ și adăuga că glasul poporului este glasul lui Dumnezeu“. ⁵⁾ Cerea deci să fie întrebați oamenii cărora le-a vorbit,⁶⁾ căci el nu este fariseu să spună ce a predicat.⁷⁾ Nu admitea să fi agitat contra unirii, nici să fi spus despre copiii botezați în legea unită că-și vor pierde sufletul. Recunoștea să fi spus însă, că tot insul se poate mântui prin credința, în care s'a născut. Nu înțelegea, cum s'ar putea cineva mântui prin două religii.⁸⁾ Ținea să adauge că nu are nimic contra religiunii catolice, dar uniții nu țin nicio religie.⁹⁾ De

¹⁾ Nr. 322 An 1745 „Copia examinis monachi Graeci ritus Visarion Szárai turbatoris Unionem Gr. ritus in Transilvania“.

²⁾ Deus solus me misit.

³⁾ Nullibi scriptum est, ut hic confitear.

⁴⁾ Deus solus scit; Deus me misit, non teneor dicere, quomodo?

⁵⁾ Hic non dicit veritatem; addit vocem populi esse vocem Dei.

⁶⁾ Quaerantur homines, quibus locutus sum.

⁷⁾ Non sum Pharisaeus, ut dicam quid praedicaverim.

⁸⁾ Quomodo unus in duabus religionibus salvari possit.

⁹⁾ Opponit se nihil adversus fidem catholicam habere, verum unitos neutram tenere religionem.

aceea la Timișoara a sfătuit să-și păstreze tot insul credința, iar preoților transilvăni uniți, le-a spus: voi nu păstrați nicio credință, nici pe cealaltă.¹⁾ La întrebarea: cine i-a tradus predicile din sârbește în românește, răspundea că un neguțator din Lipova, cu numele Gavriil. Nega să fi afirmat, că cel botezat de preot unit ar fi ca și un nebotezat. La fel nega și cerea probe, că ar fi sfătuit poporul să părăsească biserica unită. Când i se repetă iarăși întrebarea: unde a primit dela Dumnezeu mandatul? ~ se mulțamește să exclame: „Voi, necredincioșilor!“ Iar când i se pune spre sfârșitul anchetei întrebarea, dacă are dela Dumnezeu sau dela Preacurata Fecioară vedenii, refuză orice răspuns, fiindcă Christos i-a zis, să tacă.²⁾ Dar oamenii spun ~ termină anchetatorul ~ că te-ai fi laudat cu astfel de vedenii. ~ Visarion răspunde: „Oamenii mint, nici Patriarhului meu n'aș vrea să-i spun aceasta“.

Astfel ancheta se încheie fără vreun rezultat deosebit.

Totuși generalul comandant al oștirii din Transilvania, foarte îngrijorat de neliniștea poporului, nu întârzie a raporta la Viena, ce fel de primejdie amenință unirea, pe care *satele din întreg Scaunul Săliștii* o părăsire „tumultuos“, înaintându-și protestul vlădicului Klein.³⁾ Cu scop de a lua măsuri preventive, să reducă proporțiile mișcării de răsvrătire populară, a dispus arestarea călugărului Visarion în cetatea Devei, unde împreună cu el era arestat și călugărul român Vasile Berlan. De arestarea lor a luat act cu aprobare Consiliul de războiu din Viena, care în adresa dela 13. V. 1744 răspunzând la un raport al generalului comandant vorbește despre „călugărul șismatic“ ca, despre un „impostor principal“ (Ertz-Imposteur). Aduge însă că, deși chestiunea religioasă având în Principatul transilvan caracter *delicat*, trebuie tratată

¹⁾ Quibus opposui: nec unam nec alteram servatis religionem.

²⁾ Christus dixit, tacendum esse.

³⁾ Hof-Kriegs-Rath (Heeres-Archiv din Viena) Protocollum Ex. p. 1744 folio 1563 nr. 542: General Czernin berichtet, in was für Gefahr die Union mit der kath. Kirche steht, wass der schismatische Caluger seine Lehr ausbreitet u. solchergestalten das Volk eingenommen habe, dass einige Gemeinde solcher bereits abgesaget, in specie aber diesfalls der ganze zu Hermanstadt gehörige *Silister Stuhl* tumultuos seine Protestation vor dem unierten Bischoff eingelegt habe, mit der unöfentl. Meinung wie der zu Verhütung der noch weitheren erfolgenden üblen Ausgangs ihne *Caluger* nacher Deva auf ein belumelte Art in zwischen in schloss alldort zu verwahren veranstaltet habe und weiters Selben heraufzubringen veranlassen wolle“.

în consecință – măsurile luate cu privire la arestrea și examinarea cazului le aprobă, dorind să aibă informațiunile necesare cu privire la rezultatele anchetei.¹⁾ Dela Deva fu transportat Visarion la Timișoara, iar de aci, după cum rezultă din raportul generalului Engelschofen,²⁾ la Esseg, apoi la Raab în închisoarea militară și de aici „cum resolutione regia” trimis în *Tirol* (probabil în fortăreața Kufstein), spre a fi ținut acolo sub pază.³⁾

Consiliul de războiu cerând informațiuni dela mitropolitul sârbesc Ioanovici, cu privire la misiunea ce i-ar fi încredințat acesta lui Visarion printr'o patentă de drum (pașaport) și prin scrisoare de recomandățiune, spre a construi aproape de Lipova o „cruce de lemn, organizând act pelerinaj”,⁴⁾ primește răspuns, că în adevăr i s'au dat călugărului Visarion din ordinul basilitan pozenitele acte, ca să poată strânge dela credincioșii săi milostenie și să predice cuvântul lui Dumnezeu, nu i s'a permis însă nici decum să-și însușească rolul unui *missionar*.⁵⁾

Ărestarea lui Visarion nu era însă o măsură proprie să pună stavilă mișcării, cum nădăjduse contele Czernin. Dimpotrivă, cel arestat și transportat în depărtatul Tirol, începuse a fi considerat ca sfânt și mucenic al unei cauze mari, găsindu-și numeroși aderenți atât în regiunea Lipovei,⁶⁾ cât și în sudul Transilvaniei.

Indignarea împotriva preoților înstrăinați începuse poporul a o manifesta prin rezistență pasivă evitând să-i mai cheme la botez,

1) „Wie nun dieses Werk in das *Religionswesen* einschlaget, welches besonders in dasigem Fürstenthumb als eine *delicate* Sache anzusehen, und zu *tractieren* ist, so thun wir auch obangezogene *Arrestierung* und *Examination* hiemit allerdings guthalssen und wollen sothannen Verhör und Aussage zur weiteren überlegung demnächst gewärtig seyn”. Actul original în depozitul de mss-e al *Inst. de Ist. Naț. Cluj-Sibiu*.

2) Ibidem, folio 1885 b, nr. 404.

3) Ibidem folio 2345, lullus nr. 892.

4) Ibidem, folio 691 (24. VI) nr. 606.

5) Ib. f. 595 b, nr. 926: „Keineswegs seye solchem erlaubt worden einen *Missionarium* abzugeben”.

6) Ib. f. 3316, Octomvrie, i se raportează Consiliului de războiu că la Lipova aleargă din nou mulțimile spre crucea ridicată de doi „călugări șismatici” și spre izvorul tămăduirii, încât se cereau măsuri pentru oprirea mulțimilor porzinite în pelerinaj. „des weittern zu verfügen, womit das von einem deren in den *Temesarar District* und Siebenbürgen sich aufhaltenden zwei schismatischen *Caluger* zu Lippa aufgerichtete Kreutz nebst dem *Gesundheits-Brunnen* wiederum ausgegraben und die zulauffenden leuthe abgetrieben werden möchten”.

la cununie sau la înmormântare, şi refuzând să mai cerceteze bisericele, spre a participa la slujbele lor religioase. Guvernul Transilvaniei, îngrijorat de aceste semne de răsvărire populară, a dat ordin, la 6 Mai 1744, să se publice prin satele româneşti, ¹⁾ în mod oficial obligaţiunea tuturor țăranilor de a cerceta slujbele bisericeşti ameninţând pe cei ce se vor împotrivi a respecta „legea lui Dumnezeu şi a Patriei“, cu aplicarea pedepsei destul de severe, prevăzute în art. 2, titlul I, partea I, din vechea legiuire transilvană dela 1669: *Compilatae Constitutiones*. ²⁾ În temeiul acestui ordin Magistratul sibian a încredinţat unei comisii de trei înşi (Andreas Hermann, Martin Friedrich Leonhard şi A. von Adlershausen) cercetarea satelor româneşti din Scaunul Sibiului pentru a duce la îndeplinire ordinul guvernului. Dela 28 Mai până la 2 Iunie 1744 au fost cercetate satele Săcel, Jina, Tilişca, Galeş, Sălişte, Vale, Sibiel, Cacova, Orlat, Gurarăului, Poplaca, Răşinari, Sadu, Tălmăcel, Boiţa, Porceşti, Sebeşul de Sus, Sebeşul de Jos, Racoviţa, Cârţa, Rucăr, Feldioara, Săcădate, Cornăţel, Bungard şi

¹⁾ Textul românesc al acestei publicaţiuni oficiale pare să fi fost tradus de vreun funcţionar sas al guvernului, după cum rezultă din defectuoasa lui înfăţişare: „Precsinstitutul Gubernium szau enstlinczat, prekm alts in zara noastre la une szate rumenest szare fi fokut turburare pentru un lukru kare ar fi amestekat en kredinze, kare uni den Aszkultetori rumenest nu se pot engedi cu popchil lor, schi la une szate nu vor se marge nitse la Beszerika, pentru kare ataszta nitse lui Dumnezeu nu platse, schi la iesche zeri unke geszte oprit, la kare lukru pentru ataszte turburare, se de porunka dela prae cinstitczl Domni cze mai mare a czert la totcz Skaunasil Rumenesti, kumka sze engedusazke ku popchil lor schi sze merge la Beszerike prekm au mersz schi pon'akum, schi sze sze lasze de acsazte turburare, jare kare nu va aszkulta dupe acsazte porunke, sze va pedepszi dupe pedapsze kare i szkrisze dupe ledze zeri“. (I. Lupaş, *Două anchete oficiale în satele din Scaunul Sibiului, 1744-1745*. Sibiu, 1938, p. 12-13).

²⁾ cf. Corpus Juris Hung. 1540-1848 évi Erdélyi Törvények. (Legi transilvane). Budapest 1900, p. 254: „A mely paraszt ember templomot nem akarna frequentálni, hanem az isteni tiszteletet elmulatná háromszor egymás után, az olyakat a dominus terrestris istenhez való buzgóságából, méltó mentsége nem lévén az olyan jobágyinak, verettesse kézi kalodába, hogy azáltal is az isteni tiszteletre szoktathassa“ (care om din popor nu ar vrea să meargă la biserică, ci ar lipsi de trei ori după olaltă dela slujba dumnezească, pe astfel de oameni domnul pământului ~ stăpânul moşiei ~ neavând iobagul scuză potrivită, din răvna lui faţă de Dumnezeu, să-l pună la groşi (să-l lege mâinile în obezi), ca astfel să-l obişnuiească a lua parte la slujbele dumnezeieşti). ~ Textul articolului de lege votat în dieta dela 1664 (kézi kalodába veretni=a pedepsi cu punerea mâinilor

• la groşi).

Mohu; la 3, 5, 8 și 9 Iunie au mai venit la Sibiu cu declarațiuni reprezentanții câtorva sate, în care nu găsiră comisarii destui oameni acasă cu prilejul cercetării. Toate declarațiunile au fost consemnate în protocolul din 9 Iunie 1744, întărit cu pecetile și iscăliturile comisarilor. Este semnificativ faptul că, deși în statistica lui Klein, dela 1733, erau indicați în regiunea aceasta 76 preoți uniți și numai 20 ortodocși, cu 11 ani mai târziu numai cei din Sibiel avură curajul să spună că ei sunt uniți și că pomenesc pe Crăiasa în rugăciunile lor, iar dintre cei din Boița popa Oprea, la slujbele căruia țărani refuzau să ia parte, socotindu-l unit, se silea să dea declarațiuni evasive spunând că „ține cu țara” și se va potrivi cu ea, dacă s’ar întâmpla să se schimbe, câtă vreme celălalt, popa Ioan, mărturisea lămurit, că rămâne în vechea credință („er bleibe bei vorigen Religion“). Săcelenii mărturiseau la 28. V. 1744 desorientarea lor: când a ieșit vorba că ei ar fi uniți, de câte ori au cerut preoților să-i lămurească, aceștia n’au vrut să le spună; dacă însă ar fi adevărat că li s’a schimbat legea, ei cer voie dela Domnii țării acesteia, să plece să și-o caute în alte țări (in andern Ländern ihre Religion aufzusuchen). La fel spuneau *Tilișcanii* (28. V.) că rămân statornici în legea lor strămoșească, dela care nu vor să se abată „odată cu capul” (wovon sie auch bey Verlieren ihres Kopfes nicht abweichen wolten). Cei din Cacova nu au aflat nimic de vreo schimbare în lege sau în vechea pravilă a celor 318 sf. Părinți; rămân deci în *vechia lege românească* (bey vorigen *Rumenesten Religion*) și nu vor să știe absolut de nicio schimbare („wolten auch absolut von keiner Erneuerung das geringste nur wissen“), cer însă preotului lor *Ciucur* să spună, este unit sau nu? Dacă ar fi unit, *au ei alți oameni potrioiți pentru preoție*, mai ales că biserica și cărțile-s proprietatea lor. Preotul evită a da răspuns hotărît la întrebarea aceasta; mărturisește totuși că *nu știe de altă lege decât de cea aflată aci în sat*, învățând, ținând și lăsând oamenii în ea (darinnen auch die Leute gelehret, erhalten und lassen wolte“). Vălenii spuneau că se orientează după Sălișteni; la fel și Orlățenii, care țineau să mai adauge însă *că nu vor să știe de altă lege decât de cea românească, primită dela Ierusalim*, iar popii să spună lămurit, *ce este cu unirea aceasta* („von keiner anderen Religion als nur allein von voriger *mallachischen*, wie sie solche von *Ierusalem* erhalten hätten, wissen wolten, die Popen aber solten sich

deutlich erklären, in was diese *Unton* bestünde"). Nici cei din Gurarâului nu vor să știe nimic de unire, dacă li s'ar face vreo silă în privința aceasta, *sunt gata să părăsească țara* („mögen sie nichts davon wissen, wohl aber eher das Land verlassen"). Săliștenii declară, că nu vor să măi admită niciun preot unit; le trebuie *preoți cu desăvârșire curați în biserica lor* („sie wolten durchaus reine Popen in ihrer Kirche, welche ihnen gehörig, haben"). Cei 10 preoți sălișteni, prezenți la anchetă, au declarat că nu fac alt serviciu divin decât acela, pe care l-au aflat aci *obîșnuit din vechime* și pe care vor să-l țină până în ceasul din urmă („sie hielten keinen anderen Gottesdienst, als den sie von altersher allhier gefunden und auch bis in die letzte Stunde behalten wolten). În același fel răspundeau și oamenii din restul satelor anchetate.

Poporul nu s'a liniștit însă după cercetarea aceasta din lunile Mai-Iunie 1744. Dimpotrivă, sporind nemulțămirea și neîncrederea în preoții care și-au părăsit turma, s'a ivit trebuința unei noi cercetări, săvârșite la 14 Mai 1745, în casa lui Ghib Criștiu din Săliște, de către comisarii guvernului: Ladislau Vajna și Ioan Tikler. Protocolul acestei cercetări redactat în limba maghiară, cuprinde mărturisirile făcute numai de locuitorii celor șase sate din Scaunul Săliștei: Cacova, Tilișca, Galeș, Săliște, Sibiel și Vale. Cuprinsul face dovada unei stări sufletești cu mult mai sbuciumate decât cea din vara anului 1744, fiindcă măsurile luate din partea autorităților, cu numeroase arestări de preoți și de țărani ortodocși, au produs reacțiuni care au luat forme tot mai violente.

Situațiunea aceasta obligase și pe guvernatorul de atunci Haller să încerce, cu ajutorul aparatului civil și militar al Statului transilvan, tot ce-i sta în putință a întreprinde pentru liniștirea spiritelor agitate. Printr'o circulară din 30. III. 1745, redactată în *două limbi (latinește și românește)*, nu a lipsit nici el a se adresa și „Dumneavoastră preoților și neamesnicilor așijderea și a toți creștinii aceștii țării lăcuitori, cari sânteți din și după rânduiala și cinul bisericii Răsăritului, cu aceasta pace și tot binele vă poftim" ¹⁾). Spre a justifica oarecum „unirea" uneltită de politica

¹⁾ În textul latin: „Honorabilibus sacerdotibus, item nobilibus, necnon aliis incolis christianis huius Principatus ritum orientalis ecclesiae sequentibus pacem et omne bonum!" Atât textul latinesc, cât și cel românesc, surprinzător de bine tradus, se păstrează în arhiva Guvernului transilvan înregistrat la nr. ³²⁰/_b 1745 cu titlul „Patentes Domini Gubernatoris" în Arhiva Regnicolară din Budapesta, de unde am reușit la începutul lui Mai 1938, să-mi iau copia fotografică reprodușă aci în facsimil.

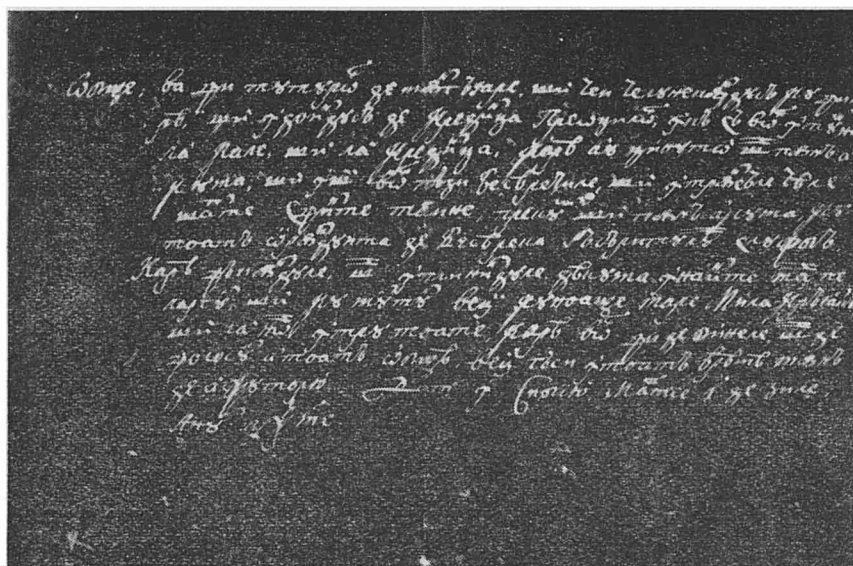

[illegible]

habsburgică, scria Haller că „aceasta de altă n’au fost fără, precum mulți se vor afla dintre oameni care bine își vor aduce aminte, că în vremile acelea, când au fost într’această țară *oblăduitori și crai de altă lege mai depărtată de rânduiala bisericii Răsăritului*, într’acele vremi norodul și obștea românească au fost împreună cu acea lege străină sau mai îndepărtată: nu pentru altă, fără numai ca să fie supt acoperemântul și aripile Oblăduitorului Țării și să aibă la vreme ca aceea unde să alerge în toate supărările ce li se vor întâmpla. Pentru aceea și Preainălțata Crăiasă și a noastră mult milostivă Doamnă și Stăpână, fiindcă din mare și nespusa mila lui Dumnezeu pe toți bine ne stăpânește și supt preaputernicele sale aripi cu toată mijlocirea de folosul nostru ca o *Pravoslavnica și de toată creștinătatea iubitoare* ne invrednicește și ne odihnește; carea într’acesta chip urmând faptele celor mari trei în Hristos răposați împărați,¹⁾ *ca să=și arate și către obște a românească mai pe larg mila cea crăiască, au primit și această obște supt ale sale aripi și acoperemânt crăiesc*, poftind și de-acuma înainte la toate orice feliu de păsurii și supărări s’ar întâmpla, a le fi de folos și cu mână de mare ajutoriu“. Lunga și patetica sa circulară o încheia guvernatorul cu „nădejdea

¹⁾ Leopold I, Iosif I și Carol VI.

că, ori unde s'ar întâmpla a se ceti această carte a noastră, ori la biserici ori la alte locuri de obște, *oa fi tuturor de mângăiere* și cei ce lunecându-se cu firea și îndoindu-se de credința preoșilor încă se vor înturna la calea și credința, carea au ținut-o și până acuma" ... Era firește o nădejde lipsită de sortii împlinirii.

La 14 Maiu 1745, cu prilejul unei noi anchete oficiale, se tânguiau foștii preoți uniți din Săliște, că în preajma sărbătorilor Crăciunului tot satul s'a dus asupra lor și le-a spus lămurit că, dacă nu vor ieși cu „binișorul” din biserică, vor fi svârliți afară; dar ei au ieșit și poporul îndată a încuiat biserica, punându-i lăcat; apoi au luat la ei cheia de lemn, căci pe cea de fier o pierduseră... Preotul unit Ioan, om de 60 de ani, mărturisea: „N'am auzit să fi vorbit ceva despre catolici, dar despre noi au spus destule numindu-ne hingheri și diavoli... strigau în gura mare, că pe noi ar trebui să ne alunge cu pietre, fiindcă suntem uniți. La fel de clara și preotul Irimie (în vârstă de 40 de ani): „n'am auzit să fi spus nimic de papistași, nouă destul ne spuneau, că suntem uniți papistași și diavoli fără credință”, ceea ce confirma prin fasiunea sa și preotul Lupea (om de 50 de ani): „știu că destul ne-au înjurat pe noi, că împreună cu papistașii suntem diavoli și hingheri, dar nu știu anume, cine. Mai știu, că au spus în auzul tuturor, că *nu vor ține astfel de preoți, care se roagă pentru Măria Sa Crăiasa și pentru Vlădica*... iar Stan Miclăuș ar fi strigat: „unde sunt copiii preoșilor, să-i tăiem pe toți cu toporul, căci și aceia cu toții sunt papistași... Mai știu, că au spălat po-delele bisericii, dar nu le-au scos dela locul lor”...

Popa Stan din Galeș spunea să fi auzit că „preoții cei uniți și cei papistași sunt deopotrivă cu dracii întunecului... și că nu se cade să se roage în biserică pentru Preamărita Crăiasă, fiindcă nu e de credința lor”... Popa Andrei din Vale arăta că „supărându-se satul a doua zi de Crăciun, pentru că domnii au prins trei preoți neuniți, judele Oprea Giurgiu a adunat tot satul, și au venit cu obștea asupra casei noastre strigând că în trei zile să ieșim din sat, că suntem eretici și afurisiți”. Popa Oprea Lebu din Cacova (de 45 de ani) a dat cheia bisericii, în care judele Oprea Popelac și satul au introdus pe preotul neunit Stan din Săliște, iar pe cei uniți l-au alungat zicând că „*et nu țin preoți, care po-menesc în biserică numele Crăiesei și care ne dă paști cu lapte și cu ouă*”..., iar pe fratele său l-au atacat cu coasa și l-au lovit

cu pietre". Popa Ioanăș din Săcel (de 36 de ani) împotrivindu-se a da cheia bisericii „cu binișorul”, i-a fost luată „cu puterea”, împreună cu „toate cărțile și odăjdiile de trebuință pentru slujbă”. ducându-le la Avram Drăgan și dela acesta la Dan Dragoșin, care le-a ținut până a fost nevoit să le dea înapoi din porunca Domnilor... Altfceva n'am auzit fără că unirea noastră și bisericile noastre sunt spurcate... au pus fetele din sat să spele podelele și preotul neunit le-a sfințit din nou".¹⁾

IV

În regiunea Devei, în ținutul Hațegului, în părțile Orăștiei, nu lipseau mișcările țărănești pornite din aceleași puternice îndemnuri sufletești de a-și apăra cu orice preț strămoșeasca moștenire a unității de „lege românească”. Protopopul Nicolae din Balomir solicitat de preoții uniți de sub ascultarea sa, care spuneau că nu mai pot răbda necuviințele oamenilor față de dânsii, intervenise la generalul comandant Theobald von Czernin, cerând asistență militară pentru apărarea lor. Acesta i-a și pus la dispozițiune un locotenent, un caporal și 4 soldați din regimentul Springerian, cu care a plecat prin Scaunul Orăștiei, să restabilească ordinea. A reușit să prindă pe doi inși, care încuiaseră bisericile. După ce le-a făcut oarecare „cateheză”,²⁾ în toate satele i-au promis oamenii că până la întoarcerea episcopului Inochentie Klein din Viena vor cerceta cu toții bisericile și vor primi pe preoții alungați. Ajunși în comuna Jibot, au prins doi rebeli, unul era însuș *judele satului*, care împiedecase oamenii să cerceteze biserica, iar celalalt un îndărătnic, care nu se înfățișase niciodată de câte ori fusese citat la oficiul protopopesesc. Dar alarmându-se întreg poporul din sat, pe jude l-au slobozit, voind să-l ducă numai pe celalalt prins la casa protopopească din satul învecinat Balomir. Au alergat însă după ei sătenii până în câmp și de teama, să nu fie lovit vreun soldat, l-au slobozit și pe acesta, spre a evita o primejdie.³⁾ Dar celelalte sate aflând că cei doi îndrăsneți nu-și vor lua pedeapsa cuvenită, s'ar putea întâmpla și alte primejdii: de aceea credea protopopul

¹⁾ cf. I. Lupaș, *Două anchete oficiale în satele din Scaunul Sibitului*, Sibiu, 1938, p. 20-24.

²⁾ „*Altquam catechesim fecissem*”.

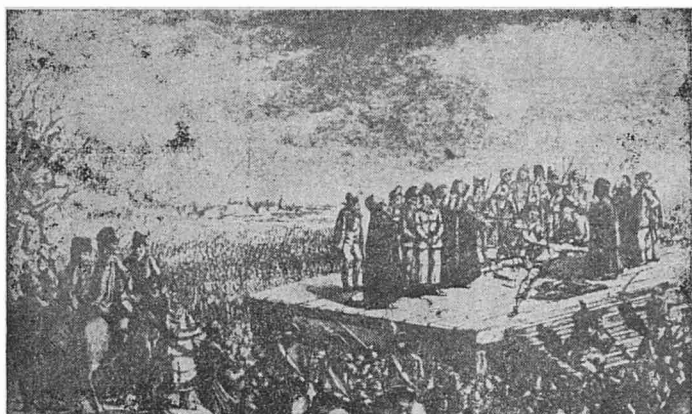
³⁾ „*Ne contingat aliquid petus*”.

Horia

Impăratul Iosif II în călătorie

Uciderea lui Cîșca

Uciderea lui Horia

Nicolae, că la Jibot trebuie trimisă o trupă bună de soldați, care să fie întreținuți de săteni până își vor recunoaște greșala.¹⁾ Iar cei doi vinovați să fie transportați la Orăștie într-o zi de Sâmbătă, când ține Scaunul întrunire²⁾ și pedepsiți exemplar la fața locului.³⁾

Nu rezultă din actele cunoscute până acum să-și fi luat cei doi pricinuitori de revoltă în Jibot, pedeapsa cerută de protopopul Nicolae. Dimpotrivă, acesta se simte îndemnat să trimită la 24. XI. 1744, o nouă adresă alarmantă, arătând că temerarul jude din Jibot, trăgând clopotele și adunând sătenii a despodit biserica scornind pământul *de trei degete de sub podele*, aruncându-l afară și înlocuindu-l cu pământ proaspăt; a oprit apoi preoții uniți să mai intre în biserică, instituind aci un preot șismatic, trimis de ei *peste munți în Țara Românească*, de unde s'a întors hironit. Și astfel săvârșește aci toate slujbele duhovnicești⁴⁾ *alerghând la el și săteni din alte comune*.⁵⁾ Cere măsuri urgente, socotind foarte primejdioasă orice întârziere,⁶⁾ deoarece săteanul nu trebuie lăsat niciodată în voia lui.⁷⁾ Dacă pedepsirea celor vinovați întârzie, în regiunea Orăștiei nu mai pot exista preoți uniți.⁸⁾ Că aceste constatări alarmante pentru oficialitatea catolică a Transilvaniei nu erau numai cuvinte izvorite din îngrijorarea unui protopop unit și menite să producă efect rapid în cercurile cărmuitoare, ci oglinda unei realități sufletești, pe care nicio intervențiune militară de atunci sau de mai târziu nu o putea clătina, a dovedit însuși acest luptător protopop Nicolae din Băltănești, care, văzând că șeful său, episcopul Inochentie, nu mai este îngăduit să se întoarcă la cârma bisericii gr. catolice, a avut curajul să tragă concluziunea practică firească, părăsind însuși „unirea”, și trecând munții, cum făgăduise în sinodul din Blaj (1744) și vlădica Inochentie că va purcede, îndată ce îi va fi cu putință să se întoarcă din Viena.

1) „Ad pagum illum mitteretur bona manus militum ab ipso accipientes suam interfectionem usque dum agnoscent suum errorem“.

2) „Ibi enim tali die solet Sedes congregari“.

3) „In facile loci ad exemplum aliorum“.

4) „Omnia servicia spiritualia administrat“.

5) „Ex altis etiam pagis concurrunt ad ipsum“.

6) „Cum sit valde periculum in mora“.

7) „Nunquam enim rusticus est permittendus in propria voluntate“.

8) „Hic uniti sacerdotes subsistere non valemus“.

În numele clerului greco-catolic, adresase Curtii din Viena și agentul Hardt¹⁾ un memoriu, solicitând *asistență militară* pe seama celor atât de primejduiți încât abia își mai simțeau viața în siguranță. ²⁾ La fel înaintase și episcopul Klein „preamilostivei Doamne” Maria Teresia o adresă în aceeași chestiune, arătând că dela începutul vlădiciei sale și-a dat foarte multă silință, nu numai să promoveze sf. unire prin mijloacele cele mai inocente, ³⁾ ci s-o și conserve și sporească... Dar stăruințele sale n’au fost prețuite, cum ar fi trebuit, clerul și poporul său în adevăr unit ⁴⁾ nefiind împărtășit de *beneficii*, nici de vreo mângăiere, ci mai mult de prigoniri și asupriri, de nedreptăți și de odiu. ⁵⁾ În astfel de împrejurări, când prin silința altora au părăsit câțiva inși unirea, oare prin forță sau prin preamilostive dispozițiuni crăești ar putea fi ei readuși ⁶⁾ mai cu ușurință ⁷⁾ ? – El roagă pe Crăiasa a dispune ⁸⁾ să se dea oamenilor săi *asistența militară prevăzută în art. 14 al diplomei leopoldine a doua*, mai ales că dânsul fiind absent din Transilvania, sau chiar și dacă ar fi la fața locului, nimic nu ar putea face din cauza prepotenței altora. ⁹⁾ Fiind în joc însași rațiunea de stat ¹⁰⁾ și de religie, autoritatea supremă poate face foarte

¹⁾ Textul se păstrează în Arhiva Canc. aul. trans. nr. 244 din 1744. „Humillima Supplicatio Cleri gr. r. Uniti in Transilvania pro benigno mandato regio, vi cuius, brachium contra impetitores Sacrae Religionis benigne assignaretur”.

²⁾ „Ut vix de vita nostra simus securi”.

³⁾ „Cum religio violentis propagari haud valet”.

⁴⁾ „Clerus meus et populus vere unitus”.

⁵⁾ „Sed, proh Dolor! nulla habent hucusque beneficia, nullam consolationem, imo potius horum loco majores persecutiones, oppressiones et injurias ac odia”.

⁶⁾ Ibidem, nr. 244. A. din 1744.

⁷⁾ „An vi vel per clementissimas regias resolutiones reduci possint”.

⁸⁾ „Ex officio et proprio motu”.

⁹⁾ „Quod ego in absentia, imo etiam in praesentia ob aliorum praepotentiam nihil facere possum”.

¹⁰⁾ Era, fără îndoială, una din cele mai dramatice clipe ale sbuciumatului și năpăstuitului episcop român, care în numele „rațiunii de stat” austriac și „de religie” catolică s’a putut simți înduplecat să scape din condelu cererea, de a se da preoților înstrăinați de credința poporul, *„asistență militară împotriva poporului însuș*. Acest fenomen semnificativ pentru ofensiva habsburgică împotriva românismului transilvan justifică afirmațiunea profesorului Simion Mehedinți că „Invaziunile turanice din spre răsărit n’au făcut toate la un loc atâta pagubă poporului român, cât a făcut ofensiva catolicismului, care a decapitat neamul românesc, ademenindu-i fruntașii” (Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, vol. I. București, 1929, p. 598).

mult.¹⁾ Să se milostivească deci a da tuturor locurilor cuvenite îndrumările necesare nu numai pentru sprijinirea oamenilor săi cu asistență militară, de câte ori o vor cere, ci să aibă și părințeasca reflexiune apostolică²⁾ cu privire la mijloacele ce ar putea fi în folosul unirii și al neamului.³⁾ Dintr'o însemnare laconică rezultă că amândouă aceste memorii ~ și al agentului Hardt și al episcopului Klein ~ au fost citite în ședința Consiliului de războiu din Viena dela 3. XI. 1744.⁴⁾ Nu se arată însă ce dispozițiuni s'au luat pentru satisfacerea desideratelor din cuprinsul lor.

Întreg aparatul administrativ, civil și militar, al Statului transilvan, de care dispunea guvernatorul Haller, precum și repetatele porunci din partea Curții din Viena, încercau felurite mijloace pentru liniștirea mulțimilor dela sate, fără să mai fi putut însă zăgăzui torentul reacțiunilor populare, deosebit de îndârjite în regiunea Mureșului, ca și la periferia sudică și estică a Transilvaniei. În fața reprezentanților oficiali, după ce ascultară cuprinsul circulației trimise din partea guvernatorului Haller, declarau sătenii din județul Alba la 22. V. 1745 că „nicidecum nu vor primi unirea nici pe preoții uniți”,⁵⁾ iar în comuna Rășinari (Sibiu), obștea declara categoric că nu va mai tolera preoți uniți, nici cheile bisericii nu le vor mai da uniților „odată cu capul”, sau mai bine vor trece în Țara Românească⁶⁾; în Cornățel oamenii spuneau că chiar dacă alții ar fi primit preoți uniți în toată Țara transilvană, ei nu-i vor tolera, nici paști dela preoți uniți nu vor lua.⁷⁾

De frumuseță deosebită este memoriul locuitorilor ortodocși din Vinți și Vurpăr, care nu permit preotului lor să se prezinte înaintea Tablei regești transilvane, unde fusese citat, ci în exemplară solidaritate iau asupra lor toată răspunderea pentru alungarea

1) „Ubi subversatur ratio Reipublicae et religionis, Summi Principis auctoritas plurimum possit“.

2) „Maternam reflexionem apostolicam habere“.

3) „In solatium Unionis et Gentis“.

4) Lecta in Consilio 3. 9. bris 1744.

5) În arhiva guvernului transilvan nr. $\frac{320}{d}$ din a. 1745: „Post publicationem patentium declararunt se nullatenus accepturos Unionem, nec unitos sacerdotes“.

6) „Se neque passuros unitos ministros. Claves templi non nisi cum capite unitis tradent aut potius in Valachiam transibunt“.

7) „Modernos popas unitos, etsi in toto Principatu tolerant alii, non passuros, neque Pascha suum ab iis sumpturos“.

preotului unit și înlocuirea lui cu cel ortodox, care n'a voit să-și înceapă funcțiunea, decât după ce obștea s'a obligat prin contract să răspundă solidar pentru orice i s'ar putea lui întâmpla. Obștea se prezintă deci, prin delegații săi, în fața instanței judecătorești, apărându-și preotul. În acest memoriu se cuprind cunoscutele cuvinte demne să nu lipsească din nicio antologie: „Sufletul nostru este al lui Dumnezeu, care l-a creat, și de aceea l-a răscumpărat cu scump sângele sfântului său Fiu, ca să slujim Sf. Sale cu el; de aceea nimănui din lumea aceasta nu-i putem face plăcerea de a i-l da. De dragul nimănui nu vom părăsi dreapta noastră credință grecească, și nu ne vom depărta de preoții cei după rânduiala ei, preoți uniți nu primim, mai bine suntem și vom fi gata să murim cu toții și asfel să ne pecelluim cu moartea atât credința către Crăiasă (Doamna milostivă) precum și cea către Dumnezeuul nostru și statornicia în cunoscuta, vechea și dreapta noastră credință...¹⁾

Neliniștea se întindea și în nordul Transilvaniei, de unde primise guvernatorul Haller știri alarmante că s'au ridicat oamenii din sate și, *înafară de preoți*, au plecat cu toții spre Moldova.²⁾ Fiind armați și porniți ca într'un fel de „rebeliune”, reprezentanții autorităților nici nu cutezau să se apropie de ei. Cei din județul Solnocului, de unde se raportează că jumătate din locuitori ar fi plecat și alții stau gata să plece,³⁾ se adresează judeului din Bistrița

¹⁾ În arh. guv. trans. nr. $\frac{320}{d}$ 1745, se păstrează textul maghiar al acestui memoriu; în cuprinsul lui declarațiunea de sus e redactată așa: „a mi lelkünk az Istené a ki azt teremtetten és szent Fiának drága vérén a végre váltotta meg, hogy azzal ő Felségét szolgáljon, azért azzal világi embernek nem kedveskedhetünk. Senki kedvéért régi igaz görög vallásunkat el nem hagyjuk, annak rendi szerint való papjaink mellől el nem állunk, unitus papokat nem acceptálunk, inkább egyszersmind meghalni, és így a mint kegyelmes Asszonyunkhoz, úgy Istenünkhöz való hűségünköt is, és megismért régi, igaz vallásunkban való állhatatosságunkat, halálunkkal megpecsételni készek leszünk és vagyunk”.

²⁾ Arh. guv. trans. nr. 208 scrisoarea lui Halász Kis István din Beclean (6. VI. 1746): „*egész falustól* kimentenek a faluból, hogy Moldovába által menjenek, a *papokon kívül...* mintegy *rebellió* formában vannak a mezőben” și scrisoarea lui Ladislau Palotkai din 7. VI.: „már a szolgabíró is megijedett, mi tevő legyen, mivel már *egész falustól szöknek Moldovába*”, precum și raportul judeului primar din Bistrița (10. VI. 1746), adăugând că sunt mulți și înarmați, încât nu cutează a-i ataca și a li se împotrivi (az mint referállyák, fegyveresek és sokan vadnak, nem bátorkodhatnánk aggredálni s ellenek állani”.

³⁾ „Felesen aufugiáltanak eddig és vannak készülő szándékba”.

O stradă din Râșnari

să caute a-i îndupleca să treacă prin ținut, deși au puțină speranță de reușită, dându-și seama că numai cu armată puternică ¹⁾ va fi în stare să-i readucă în satele de unde au plecat.

Indicațiunea că satele plecau, iar preoții rămăneau, dovedește că și în regiunile nordice, pe unde nu pătrunsese călugărul Visarion cu predicile sale sârbești, prăpastia între clerul trecut la unire și între poporul statornic în vechea sa credință, se deschisese amenințătoare și cu neputință de înlăturat.

Prin adresa lui Haller din 13. VI. 1746 se precizează faptul că venind la ședința guvernului transilvan din Sibiu, comitele suprem și deputații comitatului Solnocul interior, și-au exprimat opiniunea disperată de a nu reuși să împiedece exodul poporului fără ajutor militar, dar cu două zile în urmă, la 15 Iunie, același Haller raportează Cancelariei din Viena, alăturând la raportul său informațiunile primite din Solnoc și Bistrița. La 18 Iunie, contele Czernin, generalul comandant al Transilvaniei, cerea Consiliului de războiu instrucțiuni cu privire la procedeul de urmat în cazul acesta și în viitoare cazuri similare, învinuind guvernul că n'are de gând să se înțeleagă cu el în privința măsurilor necesare pentru împiedecarea unui pericol ce amenință nemijlocit Țara aceasta, ci vrea să arunce toată grija în sarcina lui, fără să țină seamă că se pot întâmpla și în viitor cazuri mai grave, în detrimentul Prefecturii Militare, ale cărei dispozițiuni sunt mereu puse sub obroc și combătute. ²⁾ Învinuirea aceasta nu o cunoștea Haller, care în adresa către Maria Teresia (26. VI. 1746) mulțamea Crăiesei pentru încrederea și îndrumările ce-i împărtășise, cu privire la unirea Românilor, prin rescriptul din 15. IV. și arăta că despre toate dispozițiunile luate de comun acord cu sfiniciei catolici intimi ai M. Sale, a raportat la timp. ³⁾

Intr'un rescript dela 1 Iulie 1746 arată Maria Teresia, cum din rapoartele primite a înțeles cu mahnire că *Românii au în-*

¹⁾ „Forti manu militari“.

²⁾ nr. 221. An. 1746: „et cum Gubernium... quoad mali, Provinciam hanc immediata tangentis, impeditiorem... mecum necessaria concertandi animum non habet, sed omnem simpliciter sollicitudinem in me derivare velit, quod ipsum in futuris etiam majoris momenti casibus fieri potest, tanto majori Praefecturae Militaris cum gravamine, cuius dispositiones continuo sufflammentur et impugnantur“.

³⁾ nr. 204 A. 1746: „ac quae facere potuimus per Gubernium Regium dispositiones Majestati Vostrae communicavimus“.

ceput a emigra în mase și cu braț armat, în chip tumultuar, în Moldova,¹⁾ ceea ce este spre paguba Țării. De aceea dispune să fie trimiși la fața locului comisari speciali care, cercetând cu sârguință pricindele acestui exod popular, să raporteze autorităților, iar acestea să caute pe toate căile posibile a opri poporul dela exod.²⁾ Iar guvernului și prefecturei militare le ordonă iarăși, să țină cât mai mult seamă de corespondența și conveniența ce le-a fost de atâtea ori recomandată pentru păstrarea întregii țări transilbane, la granițele căreia să fie așezate trupe mai numeroase, spre a împiedeca exodul, iar dacă aceasta n'ar fi cu puțință din cauza puținătății oștirii, să se dea din partea autorităților locale ale Principatului, asistență promptă.³⁾

Cu toate străduințele desfășurate pentru a duce la îndeplinire dispozițiunile Curții din Viena, acestui curent de emigrare din Transilvania peste munți nu i s'a putut pune stavilă nici atunci, nici mai târziu, după ce de-a-lungul frontierelor sudice și estice ale Transilvaniei se înființaseră așa numitele regimente de grănițeri, în ale căror atribuțiuni de căpetenie intra și obligațiunea de a opri și întoarce la vatră pe cei porniți în pribegie spre Moldova sau spre Țara Românească.⁴⁾

¹⁾ nr. 220 din 1746: „non sine displicentia intelleximus, Valachos ex eodem Principatu nostro in Moldovam turmatim ac tumultuarie armataque manu emigrare”.

²⁾ „omnem denique possibilem modum plebem a profugio retinendi adhibere studeant”.

³⁾ „in casu vero, ubi militia ob paucitatem resistendo non esset, ex parte etiam Principatus prompta ab officialibus locorum praebeatur assistentia”.

⁴⁾ Constatarea aceasta se întemeiază pe corespondența baronului Heinrich von Penkler, reprezentantul Austriei la Constantinopol, care adresând noului principe Grigore Ghica, rugămîntea să dispună a fi retrimise în Transilvania familiile Românilor emigrați de aici în Moldova, a primit dela acesta, cu data de lași 13 Aug. 1764, un răspuns negativ. Raportând lui Kauntz despre aceasta, la 15. IX. 1764, scrie: „scheint mir das einzige Mittel zu sein derlei schädliche Übertretungen fernerhin zu verhindern, dass man auf unserer Seite die Augen habe und solche Vorkehrungen mache, womit derlei *disgustirte* Leute sich also leicht zuflüchten, dero Übergang schwer gemacht werde und sie hierzu den Weg nicht allezeit offen finden, kein anderes Mittel wird wohl nicht sein”. Kauntz Rittberg trimite dosarul la 30. X. 1764 Consiliului de război, cerându-i opinia (*Kriegsarchiv* din Viena; Prot. Sess. 88 din 3. XI. 1764 nr. 1357).

După ce instituise Maria Teresia 4 comisari cu depline puteri (15. IV. 1746) pe așa numiții „protectori ai Unirii,¹⁾ între care în deosebi renegatul Petru Dobra s'a afirmat cu o nestăpânită vrăjmășie contra ortodocșilor, aflându-se că politica oficială vieneză ține cu orice preț, să dea uniților tot sprijinul spre a-și putea redobândi terenul pierdut, s'ar fi putut crede că prin măsurile de protejire a unora și de neconțință terorizare a celorlalți, liniștea satelor va putea fi restabilită și situațiunea preoților uniți pusă la adăpost de supărările și neajunsurile, pricinuite prin des repetatele revolte populare împotriva lor. Dar nu s'a întâmplat așa. Frământările au continuat în unele locuri chiar cu mai multă înverșunare decât în anii 1744-5. Cercetările oficiale, pentru a găsi leacul acestor turburări, de asemeni s'au ținut lanț. Dar s'a întâmplat uneori să fie leacul mai rău decât boala însăși, întru cât aceste anchete oficiale, în loc să potolească vrăjmășia, adeseori o întăreau. O îndelungată cercetare din iarna anului 1746-1747 în ținutul Hațegului și în comitatul Hunedoarei, în cursul căreia au fost ascultați o mulțime de martori, arată lămurit că patimile nu încetară a călători. Al 6-lea martor, nobilul Ștefan Para din Silvașul de jos, spunea despre Moise Nan că înjura preoții uniți zicând obștei: „haideti la călugărul, căci popii uniți-s diavoli“.²⁾

¹⁾ Cei patru protectori au fost repartizați asupra întregului teritoriu transilvan astfel: 1. *Gheorghe Pongratz* avea sub protecțiunea sa județele *Alba* și *Hunedoara*, precum și Scaunul seculesc al Arieșului. 2. *Ignatiu Bornemissa* jud. *Turda* și *Târnava*, Scaunele săculești *Odorheiu*, *Sepsi*, *Kezdi*, *Orbai*, *Miklosvár*, *Csik*, *Gurghiu*, *Kaszon* și *Mureș*. 3. *David Mariaffi*, jud. *Cluj*, *Dobăcă*, *Solnocurile* amândouă, *Crasna* și districtul *Chioarului*. 4. *Petru Dobra*, districtul *Făgărașului* și Scaunele săsești *Sibiu*, *Sighișoara*, *Brașov*, *Mediaș*, *Coahalm*, *Cincul Mare*, *Nocrich*, *Sebeș*, *Mercurea*, *Orăștie*. cf. *Emilian Stoica Informații nouă privitoare la protectorii Unirii în Revista Istorică din București*, 1933, p. 155-158.

²⁾ Cercetarea din 12. XI. 1746 în arh. guv. trans. E. F. L. XXV a, nr. 10: „hitta a községet mondván: jertek a kalugyerhez, mert az unitus papok ördögök"; în aceeași cercetare spunea al 35-lea martor, nobilul *Gaspar Ciora* (om de 80 de ani), despre nobilul *Ștefan Stoica* din *Silvașul de sus*, că a fost preoțit din partea călugărului, care a locuit în mănăstirea *Silvașului* (az idevaló Monasteriában popizáltatta magát), ceea ce confirma și martorul al 37-lea, *Avram Muntean*, iobagul lui *Puiu din Pui*, un tânăr de 23 de ani, care preciza însă că *Ștefan Stoica* a fost îmbrăcat aci în haină preoțească de către *Călugărul*, care l-a făcut apoi carte preoțească și l-a trimis în *Țara Românească*, să fie hirotonit acolo („azon itt lakott Kalugyer, Sztofska Stefánt egész papi köntösbe öltöztette... azután papi levelet is csinált neki és elküldötte Havasalföldibe, hogy ottan ordínáltassa magát“ - fașiunea din 14. I. 1747).

Cât de penibilă continua să fie situațiunea pentru bieții preoți uniți, se vede și din cuprinsul unei scrisori adresate Congregațiunii „de propaganda fide” la 29. X. 1747 de către cunoscuții călugări blăjeni Silvestru Caliani, Grigorie Maior și Gherontie Cotorea care, raportând despre stările de neliniște transilvană, arătau că au fost trimiși funcționari unguri în părțile secuești să întrebe pe Români „dacă sunt uniți sau nu, dacă cred în pontificele roman, în purgatoriu etc. și în 8 zile să dea socoteală de credința lor; *altfel îi vor pune în lanțuri și îi vor despoia de tot ce au*”. Bieții Români „înpăimântați, fără să aștepte termenul fixat, *au fugit toți cum au putut și foarte repede s’au refugiat în munții Moldovei*”. La fel scriau ei, că ar fi văzut Români din regiunea Sebeșului săsesc, amenințați din partea Sașilor, că de nu se vor declara uniți „vor veni asupra lor Germanii și-i vor despoia, și-i vor tăia pe toți în bucăți”. Urmarea era că „nenorociții lăsau toate lucrurile lor în mâna acelorași Sași, cum încă și noi i-am văzut cu mâhnire și cu lacrimi în ochi. Bune Dumnezeule, ~ exclamau cei trei călugări ~ unde sunt lucrurile noastre, vegherile, oboselile, căințele noastre? Câtă văpaie! ~ a da socoteală cine a aprins-o în ultima zi. Pe câmpul satului Biseni, puțin mai departe de Blaj, lângă drumul public apare o cruce ridicată din nou cu inscripția: Această sfântă și mântuitoare cruce a fost înălțată în timpul lui Visarion (care e tâlharul acela) când propoveduia, și se zice că și în alte locuri de pe Margine se văd asemenea lucruri. Și noi, pentru a nu da ocaziune de poate și mai mare scandal la această mulțime de lume așa de simplă, nu îndrăsnim să le atingem acum... De altfel noi de geaba ieșim prin țară, pentru a vedea ce se întâmplă și pentru a-i împăca, pentru că *nimeni nu crede ce aude dela noi ~ auditui nostro nemo credit*.¹⁾

La Curtea din Viena lipsea uneori informațiunea exactă și înțelegerea deplină a stărilor transilvane. De aceea, când Maria Teresia cu gândul de a contribui la îmbunătățirea situațiunii celor trecuți la unire, enunțase (18. V. 1745) că „uniții de rit grecesc sunt *catolici întocmai ca și cei de rit latin*”, guvernul din Sibiu a trebuit să-i atragă repede atențiunea a nu stăruia asupra acestui punct. El putea fi răstălmăcit în sens *primejdios pentru preoți învinuindu-i mirenii de a-i fi trecut, fără știrea lor, la ritul latin, pe*

¹⁾ D. Găzdaru, *Contribuție la relațiunile lui Grigorie Maior, Gheorghe Șincai și Petru Maior cu Roma în Revista Critică din Iași*, 1933, p. 8.

care s'î urăsc „din adâncul inimii“. Iar episcopul rutean din Munkács Manuil Oslavsky, trimis într'o vizitațiune canonică în Transilvania, s'a dovedit atât de puțin înțelegător al situațiunii, încât credea că spinoasa problemă religioasă a acestei țări ar putea fi deslegată printr'o eventuală *intervențiune a Curții din Viena pe lângă Patriarhul din Constantinopol, care să fie rugat a interzice plădicilor din Muntenia și din Moldova să mai sfințească preoți pe seamă Românilor din Transilvania.* Nu s'a ținut deci seamă de propunerea aceasta, precum nici de cea relativă la *arestarea preoților și țăranilor ortodocși* sau măcar la *internarea lor în ținutul Brașovului*, fiindcă se temeau catolicii că același tratament ar putea să fie aplicat de către Domnitorii de peste munți și pentru coreligionarii lor de acolo.

Dar prin colaborarea lui Petru Dobra cu Petru Pavel Aron și cu guvernatorul Haller s'au săvârșit atât de numeroase arestări și împilări ale preoților și țăranilor ortodocși din sudul Transilvaniei, încât la 1748 însași Crăiasa *Maria Teresia* socotea că *e momentul să dispună contentirea prigonirilor excesive.* Guvernul transilvan întârzie însă cu publicarea acestei dispozițiuni, poporul din Scaunul Săliștii se alarmează și pornește la Sibiu, cerând guvernatorului să publice decretul. Sfătuindu-se cu Aron și cu Dobra, Haller spunea că părăsirea unirii nu este îngăduită sub nicio condițiune; o mulțime de preoți și țărani au fost arestați, iar în satele din Scaunul Săliștei au fost trimise *două companii de Nemți să frângă rezistența poporului.* Și totuși ea nu a putut fi frântă. Căci s'au găsit țărani curagioși ca Bucur Bârsan din Scaunul Sibiului, Moga Triflea, Oprea Miclăuș, Coman Banu și Constantin Petrică, pe care nu i-a speriat drumul spre îndepărtata cetate împărătească a Vienei, cu toate că ei își vor fi dat seama dela început, cu câte primejdii era împreunat drumul acesta și cât de zadarnic putea să fie, câtă vreme lupta lor nu era îndreptată contra preoților uniți în măsura în care țintea să lovească în ocrotitoarea lor dela Curtea din Viena, în crăiasa Maria Teresia. Despre aceasta puteau ști, că este hotărâtă să salveze cu orice preț creațiunea înaintașilor săi: biserica greco-catolică din Transilvania. Apelând la simțul de dreptate și la judecata ei, își vor fi adus bieții țărani aminte de cuvântul cunoscut lor poate din proprie pățanie sau numai din împărtășirea fraților de peste munți: „Turcul te bate, Turcul te judecă“ și vor fi încercat să-l varieze potrivit cu împrejurările vremii: *Viena ne bate, Viena ne judecă?*

Ăjunși aci ei au reușit să-și găsească un interpret, care să cuprindă jalba lor într'un memoriu scris în limba germană, aducând la cunoștința Mariei Teresia că, dacă-i va lăsa în vechia lor credință, cu bisericile și cu preoții lor, *ei se vor sili să fie până la moarte credincioși supuși*. Mai mult: îi vor căuta și îi vor aduce înapoi la vetrele lor și pe acela care au fugit din pricina credinței.¹⁾ Iar dacă n'ar putea fi lăsați în vechia lor credință, împreună cu Grecii și Sârbii, sunt mai bucuroși să întoarcă spațele caselor și moștenirii lor părintești, plecând la coreligionarii lor în alte țări, decât să-și părăsească religia.²⁾

Adevărat că pentru curajul de a nu se fi „rușinat pre luminatul scaun al Măriei Sale cu unele ca acele fapte mincinoase a-l supăra” prin rezoluțiunea M. Sale din 28. V. 1749 – rezoluțiune ce li s'a comunicat în traducere românească – au fost dojeniți cu asprime spunându-li-se că „nicidecum nu va răbda înălțata Impărăteasă și Crăiasă, nice va îngădui ca popii cei uniți din popoarele și bisericile sale, care le sânt de mult încredințate, să se scoată afară au să se ție, nice în locul acestora alți popi noi șiismatici să intre după voia voastră a sătenilor neascultători, ci mai vârtos a poruncit M. Sa, ca de cumva cineva dintre popii cei uniți s'ar fi ținut din popor și dela biserică sa afară, îndată să se aducă îndărăpt și în popor, cum a fost dintâi în toată cîntea să se pue și să se ție, almintrelea cine ar cuteza a face împotriva acestor milostive porunci, să știe că foarte greu se va pedepsi”. Totodată li s'a dat ordin să plece în termen de *trei zile* acasă „în Ardeal, la locurile și casele” lor.

Cuprinsul acestei rezoluțiuni a fost comunicat și guvernului din Sibiu cu îndrumarea să-l aresteze pe Oprea Miclăuș din Săliște îndată ce se va fi întors acasă.³⁾

Amenințarea n'a putut însă nicidecum să-l descurajeze pe acest țăran cu suflet de erou și de mucenic al ortodoxiei. În curând el va avea îndrăspeala să pornească din nou la drum, spre

¹⁾ nr. 144 din 1749: „Ja auch die, welche wegen dieser uns angemutheten Religions-Sache geflohen, wieder suchen zurück zu berufen“.

²⁾ Ibidem: „so wollen wir lieber unsere Häuser und Erbschaft mit dem Rücken ansehen und uns bei unseren Glaubensgenossen, in andere Länder begeben, als die Religion zu verlassen“.

³⁾ S. Dragomir, *Istoria desrobirii rel.*, vol. I. Anexe p. 83: „illico post reditum suum incaptivari facietis“.

a bate iarăși la porțile Burgului, de unde primise dojana și urma să primească la 1752 pedeapsa închisorii de veci.

Atitudinea Crăiesei și a oficialităților catolice vieneze și transilvane era explicabilă. Ea izvora, în parte, din convingerea hiperzeloasei catolice Maria Teresia, care anevoie ar fi putut să admită ideea că supușilor ei le-ar fi deschisă calea mântuirii și prin o credință deosebită de cea declarată „legea împăratului” sau „legea țării”, în parte și mai însemnată însă dintr’o *rațiune de stat austriac*, care cerea categoric să fie smulși Românii Transilvaniei din străvechile lor legături cu biserica Răsăritului și supuși scaunului papal ~ adevăr subliniat de altfel și într’o importantă lucrare tipărită la Innsbruck, cu titlul: „Istoria ideii de stat austriac unitar”¹⁾.

Dar ceea ce rămâne mai anevoie de explicat, este faptul că însuși nedreptățitul episcop luptător Inochentie Klein însușindu-și această rațiune de stat austriac (*Ratio Reipublicae et Religionis* ~ cum se exprima el în scrisoarea adresată Crăesei în toamna anului 1744), stăruia să li se dea preoților uniți asistență militară împotriva țăranilor și preoților ortodocși. Iar urmașul său în scaun, episcopul Petru Pavel Aron, pe care cronica rimată „Plângerea sfintei mânăstiri a Silvașului” îl înfățișează ca pe un nestăpânit distrugător al vechilor așezăminte ortodoxe, stigmatizând pe preoții sfințiți în centrele eparhiale din Țara Românească și din Moldova ca pe niște „popi

---

¹⁾ Bidermann, *Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee 1526-1804*. Innsbruck 1889, vol. II, p. 347: „Wie sehr es für ein Gebot der österreichischen Staatsraison galt, die Rumänen der morgenländischen Kirche abwendig zu machen und mit dem päpstlichen Stuhle in Verbindung zu bringen, lehrt die etwa 13 Jahre nach dem Tode Karls VI verfasste „*Informatio generalis de praetensione jurisdictionis Episcopii r.-catholici M. Varadiensis et Episcopii non uniti Aradiensis, welche das Wiener Staatsarchiv* (unter der Handschriften-Signatur 292) *verwahrt*. Darin heisst es S. 11: „*Transilvania fere ex integro Valachica est; üdem Valachi cum Ruthenis Hungariae partem bonam incolunt*. Utraque natio majori ex parte iam unita est i. e. vere austriaca“. Evident deci că, potrivit concepției oficiale dela cărma Monarhiei habsburgice, spre a putea fi cineva socotit ca „austriac veritabil”, trebuia să fie cel puțin „unit”. Și ungurul calvin Gheorghe Rettegi scria pe la 1761, că în Transilvania sunt de zece ori atâți Români câți Unguri = Erdélyben könnyen vagyon tíz annyi oláhság mint magyar. cf. Aug. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 201, nota 1, textul maghiar reprodus după cel publicat de Torma Károly în „*Hazánk*” din 1886, p. 382, cu titlul *Rettegi György emlékiratai* (Memoriile lui Gheorghe Rettegi).

de peste gard, pe care și tâlhari îi numește *Evangelhia*“, pornise cu atâta vrăjmășie împotriva lor și împotriva satelor rămase statornice în ortodoxie, încât însași Crăiasa a socotit că trebuie să intervină cu autoritatea ei spre a-i înfrâna hiperzelul prigonirilor excesive. Probabil la el și la subalternii săi, cuprinși de același hiperzel s'a gândit fostul preot și profesor Simion Bărnăuțiu rostind, în cunoscuta sa cuvântare dela 1848 strigarea îndurerată: „*Fii nefericiți! Cine vă va apăra, dacă părinții voștri dau mâna cu străinii în contra voastră... Ce a păcătuît biserica noastră... dacă cumva n'a păcătuît unindu-se, de se pedepsește cu înfamia de desertoriu?*“...¹⁾

VI ²⁾

Din toată învălmășala dureroaselor sbuciumări sufletești, care au transformat vieța românească transilvană din cursul veacului XVIII, după expresiunea istoricului Gheorghe Barițiu, într'o mare tragedie, se înalță ca personalități reprezentative îndeosebi episcopul luptător Inochentie Micu Klein, devenind victima politică a proselitismului habsburgic, de o parte, iar de alta țaranul conducător Oprea Popa Miclăuș din Săliște, cu preoții Moise Măcenic din Sibiel și Ioanăș Popovici-Vârvorea din Galeș, care pentru pilduitoarea lor statornicie în apărarea ortodoxiei au primit ca răsplată mucenicia temniței din Kufstein. O apropiere, un paralelism între suferințele mucenicului surghiunit la Roma și între ale mucenicilor întemnițați la Kufstein își poate găsi, fără îndoială, deplină îndreptățire istorică și psihologică. Ea a și fost rostită la Blaj, din

¹⁾ T. V. Păcățianu, *Cartea de Aur*, vol. I, ed. II. Sibiu 1904, p. 290. cf. și reflexiunile cronicarului-protopop Radu Tempea, notate la data de 4 Iunie 1701 „în Sămbăta Rusaliilor“ cu titlul de „Plângerea oilor în mijlocul lupilor“ scriind îndurerat că „păstorii s'au făcut lupi, preoții au călcat legea, rănitus'au păstorii cu neînțelegerea și s'au răsipit turma, începutus'au între noi rumperea credinței, arătară-se fiii perirei, venit-au la noi sfârșitul, sculat-s'au a doua hiară cu două coarne ca de miel și le ridică asupra răsăritului, să rumpă dafinul și să facă războiu cu sfinții și să dea semne și boierii cărora se vor închina ei“ zice Zaharia (2 stih 6-7); „Oh, oh, fugiți dela pământul crivățului; la Ston scăpați. - Iată cu voia lui Dumnezeu au rămas preoții dela Brașov și dela Făgăraș, împreună cu bisericile din ținutul Bârsel, din fetele Sionului, care nu și-au stricat logodna de către mirele său Hristos, și Grecii din Ardeal și unii din Rumâni“. cf. ed. Sterie Stinghe, p. 25-26 și Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Scheit Brașovului*. Vol. I. (1292-1742) p. 144.

²⁾ Comunicare făcută în ședința Institutului de Istorie Națională Cluj-Sibiu, la 22 Octombrie 1943.

partea reprezentantului Mitropoliei ortodoxe, P. C. S. Arhiman-
dritul Teodor Scorobeț, cu prilejul festivității comemorative de
1/4 de mileniu dela nașterea episcopului Inochentie Klein, pre-
zentându-l pe acesta ca pe unul care „credea adânc și sincer că
Împăratul dela Viena și Scaunul papal sunt binevoitorii și pro-
tectorii atotputernici ai poporului nostru transilvan. Dar în această
privință istoria ne spune, că sprijinul nostru de totdeauna este în
noi înșine, în neamul întreg și în Dumnezeu cel atotputernic...
În fresca sbuciumatului veac al XVIII-lea sunt imortalizați mulți
martiri, fie că s'au stâns în pibegie și captivitate ca vlădica Ino-
chentie, fie că le-au putrezit oasele în temnița din Kufstein, țărani
dârji și preoți dela țară, fie că au fost frânți pe roată ca martirii
dela Bălgrad“.¹⁾

Din tot ce se știe până acum despre episcopul Inochentie,
apare în cea mai simpatică lumină calitatea lui de luptător neîn-
duplecat pentru revendicările credincioșilor săi și tot atât de pornit
împotriva oricărei tendințe de subjugare catolică. Născut la 1692
din părinți ortodocși, răsărit din sânul unei țărâni viguroase
ca cea din comuna Sadu (jud. Sibiu), care a dat în cursul secolului
XVIII neînfricați apărători ai ortodoxiei, trecut pentru învățătură
teologică prin Seminarul catolic întemeiat la Trnava slovacă de
Sibianul Nicolae Olahus,²⁾ Ioan Micu nu a putut fi desrădăcinat
sufletește cu totul din mediul familiar și rustic, al cărui produs
era. Oricât de iscusite ar fi fost metodele învățământului iezuit
din acel Seminar așezat în teritoriul slovac, nu erau în stare să
destrame legăturile sufletești dintre ucenici și dintre părinții și
rudeniile lor. Astfel, poate fi admisă ca apropiată de adevăr afir-
mațiunea unui recent povestitor al vieții studentului Micu din
Trnava depărtată unde el „de sigur, din când în când și mai ales
la prasnice mari, cu slujbe pompoase, își va fi îndreptat gândul
spre biserica din Sadu, unde troparele sunau mai aproape de suflet
în timp ce fumul de tămâie ridica în valuri domoale și gândul
și simțirea spre cel Atotputernic“.³⁾

Ajuns la vârsta de 36 ani, când se afla în al 4-lea an de studii
teologice în Seminarul din Trnava, episcop al firavei creațiuni
habsburgice-transilvane, ep. Micu s'a afirmat, e drept, chiar dela

¹⁾ *Telegraful Român*, nr. 21 din 23. V. 1943.

²⁾ I. Lupaș, *Zur Geschichte der Rumänen*, Sibiu, 1943, p. 190.

³⁾ N. Comșa, *Episcopul Ion Inochentie Micu*, Blaj, 1943, p. 11.

începutul păstoririi sale, ca un aprig ierarh, plin de râvnă pentru consolidarea și progresul bisericii, a cărei cârmă îi fusese încredințată la o vârstă atât de tânără și cu totul lipsită de experiența necesară pentru înfruntarea marilor răspunderi. Se simțea însă stingherit de faptul, că numeroși preoți români din Transilvania se împotriveau să-i recunoască autoritatea ierarhică. De aceea făcuse un pas, pe care în calitatea sa de om luminat, anevoie îl va fi putut justifica în fața propriei sale conștiințe: ceruse anume (1730) Curții din Viena și guvernului transilvan să-i dea mână de ajutor „ca toți preoții din Transilvania, fie uniți, fie neuniți, să fie supuși jurisdicțiunii sale, și astfel să înceteze cu totul jurisdicțiunea episcopului dela Râmnic, din Valahia austriacă, asupra Românilor neuniți. Compania grecească din Transilvania, nu voia însă nicidecum să se supună episcopului, iar pe Românii din Brașov încă și pe la 1735 îi aflăm sub jurisdicțiunea episcopului dela Râmnic“¹⁾.

Dacă ar fi fost deplin convins de puterea de viață a bisericii unite și de adevărul biruitor al doctrinei, pe care slujitorii ei de atunci sau de mai târziu, ar fi fost chemați să o propoveduiască numai cu argumente de ordin spiritual, spre a-i evidenția superioritatea față de mult hulita și osândita ortodoxie, evident că nu s'ar fi expus zadarnic să facă apel la sprijinul puterii de stat, în domeniul credinței religioase, unde știa prea bine că numai prin puterea cuvântului și prin exemplul impresionant al vieții – vita clericici, Evangelium laici – este realizabilă dificila operă a cuceririlor sufletești de durată.

Când a înaintat episcopul Inochentie Klein la 1733 datele statistice, care i-au fost cerute cu privire la numărul preoților și credincioșilor uniți, el a fost destul de sincer și de imprudent să mărturisească fără înconjur, ca o justificare a numărului cei părea și lui insuficient, faptul că „*mare parte a preoților, simțindu-se desamăgiți din pricină că nu au putut beneficia de privilegiile făgăduite prin diplomele împărătești dela 1699 și 1701 aruncând felurite înjurături în capul autorilor unirii, s'au lepădat de ea*“.²⁾

¹⁾ Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728–1751)*, Blaș., 1900, p. 11.

²⁾ N. Togan, *Românii din Transilvania la 1733. Statistica ep. Ioan In. Klein de Sadu*. Sibiu, 1898, p. 3, „*magna pars sacerdotum... se deceptos putantes, varia in caput autorum Unionis execrantes, Unioni renunciarunt*“.

În astfel de împrejurări, iezuiții prinzând de veste că au de lucru cu un om „întru care vicleșug nu este”, și-au dat seama dela început că prin intrigile lor în veci neadormite vor izbuti să facă la timp oportun din acest vrednic Român „mielul de jertfă” al politicii fără scrupul, al cărei eminenți reprezentanți nu lipseau nici din preajma Burgului împărătesc dela Viena, nici din preajma Vaticanului.

Adevărat că stăruința repetată adeseori pentru „beneficțiile” prevăzute în textul amintitelor diplome împărătești începuse a deveni supărătoare nu numai pentru autoritățile catolice din Transilvania, ci și pentru „înaltele locuri” ale Curții din Viena. Agentul aulic Gheorghe Hardt (la 1741) îndemnându-l să dăruiască Mariei Teresia, în cursul războiului de succesiune (1740-1747) un regim alcătuit din Români ardeleni, episcopul Klein ezită la început spunând că ar trebui sădit întâiu pomul, spre a i se putea culege apoi roadele sau cu altă locuțiune smulsă tot din graiul Sădenilor săi: întâiu să aibă o vacă, al cărei vițel să-l poată oferi mai târziu în dar Crăiesei.¹⁾ Nu era intențiunea lui să refuze darul așteptat, ci numai să-l condiționeze de o anume răsplătire de ordin politic. Formula însă condiționarea aceasta cu vădită lipsă de simț diplomatic și în termeni, despre care putea fi sigur din clipa, în care-i rostea sau așternea pe hârtie, că vor indispune cercurile dela cârma Monarhiei.

Când pretindea Klein respectarea dispozițiilor cuprinse în diploma a doua leopoldină din primăvara anului 1701, primea din Viena răspunsul că textul autentic al acestei diplome nu se găsește; clerul și poporul unit trebuia deci să se mulțumească primind numai confirmarea celor făgăduite prin diploma aceluiași împărat din 1699. În zadar protesta vlădica Inochentie, în zadar arăta în numeroasele sale memorii nedreptățile săvârșite de organele Statului și de feudalii latifundiați împotriva preoților uniți, măsurile de îndreptare ale acestei situațiuni intolerabile întârziau

---

¹⁾ Aug. Bunea, *Ep. Ioan In. Klein*, Blaj, 1900, p. 64: „mai întâiu să se planteze arborele și după aceea să se aștepte fructele; nici vițelul nu-l fără de vacă. *Recunoască-ne de naftune receptă, ca să putem presta și noi o astfel de deoștune omagială*”. cf. și p. 92-3, memoriul din 23. XI. 1743, în care ep. Klein „plin de indignațiune” arată Crăiesei Mariei Teresia că soarta lui, a clerului unit și a națiunii române e mai rea decât a Eoreilor - poporul cel mai disprețuit din Monarhie”.

mereu. Iar când a îndrăsnit să ceară pe seama credincioșilor săi încuviințarea dreptului și a calității de „a patra națiune” în constituția politică feudală a Transilvaniei, dieta dela Sibiu abia a putut fi înduplecată să admită libertatea pe seama bisericii unite, a preoților și slujitorilor ei, precum și a nobililor credincioși acestei biserici fără a le incuviința însă dreptul de a putea constitui o „națiune” a parte, temându-se dieta că prin o astfel de încuviințare s’ar răsturna însăși temelia constituțiunii transilvane.¹⁾

Curtea din Viena îl sprijinea pe Inochentie numai cu promisiuni amăgitoare, rar se întâmpla să procedeze și la înfăptuirea lor. Elementul catolic maghiar izbutise încă din cursul veacurilor XVI-XVII să-și cucerească până la treptele tronului o sferă de influență cu mult mai vastă și mai activă decum ar fi putut s’o aibă tânărul vlădică român, care cu toată calitatea lui de proaspăt baron și consilier intim nu era socotit de către cei înfășurați în complicatul tipic al etichetei spaniole încetățenite la Curtea din Viena, decât ca un „homo novus”.

¹⁾ A. Bunea, o. c., p. 103: „hoc ipso absque quartae nationalitatis erectione... ne systema huius Principatus evertatur”. În timpul acestei diete siblene își scrisese baronul Ștefan Daniel (Vargyas) la 3. V. 1744 memoriul intitulat *De intestinis Transilvaniae malis et de eorum remediis*, plângându-se de „uimitoarea fecunditate a plebei valahe” care „dacă nu întrece, cel puțin egalează două din cele trei națiuni recunoscute”; de mulțimea aceasta valahă se temea baronul „ca nu cumva precum în vechime din calul troian... să provină pieirea și nimicirea națiunilor recepte”. Iar cu privire la statornicia poporului în credință, scria același baron că Românii din Transilvania au „acea perseverență așezată de natură în sufletul lor, încât pentru temelul lor de credință, la care țin ca la unicul și principalul scop al mântuirii veșnice, căruia toți trebuie să se supună - aceea superstiție oarbă și total barbară în limba lor sună, așa am pomenit, adevărat trebuie să persiste până la sfârșit în religia moștenită dela strămoși. Deși azi clerul valah pare a nu accepta religie străină, dar pentru puțin timp este gata să-și schimbe religia în confesiune simulată. Poporul, dimpotrivă, nici nu oare să-și imagineze pretinsa uniune, ba chiar superstiția mai sus amintită a înfipt rădăcinii așa de adânci în sufletul lui, încât nici prin vreun sfat omenesc, nici prin vreo silință, ci numai prin virtutea și prin extraordinara lucrare a Spiritului Sfânt s’ar putea desrădăcina. Același popor valah a dat recent dovada eclatantă a tenacității și inconstanței, căci sosind aci la Sibiu, în timpul acestei diete, ... un oarecare eremit sau monah schismatic care ... se străduia a-l rechema la vechile erori schismatice, aceștia uitând de amintita lor unire, au alergat la el în cete și nu le-a fost rușine să-l adore ca pe un zeu”. - cf. *Anuarul Inst. de Ist. Naț. Cluj*, vol. VII, pag. 679-681 în comunicarea lui Al. Doboși, *Cum descrie stările politice și economice din Transilvania un ungar la 1744*.

Când i se spunea din partea catolicilor că preoții și credincioșii săi nu ar fi sincer uniți „din toată inima”, Vlădica răspundea că asupra celor ascunse în inima omului singur Dumnezeu e în drept să judece. La o întrebare a baronului Ioan Toroczkai (1737) care voia să știe, dacă Românii sunt în adevăr uniți cu Biserica apuseană, Inochentie a răspuns afirmativ, dar s'a grăbit să adauge – iarăși cam imprudent – că uniții așteaptă să fie împărtașiți de *beneficii egale cu ale catolicilor*! „Să ni se dea și nouă beneficiile și imunitățile, de care se bucură catolicii”.

„În chipul acesta unirea nu este adevărată, ci condiționată și clerul român o mărturisește numai pentru folos”, obiectă menționatul Toroczkai, determinând pe episcop să riposteze că în adevăr clerul său a primit unirea numai cu condițiunea să fie împărtașit de aceleași *„beneficii și imunități”*, de care se bucură de atâta vreme catolicii; „în caz contrar clerul acesta stă la îndoială – *„secus eundem clerum in dubio haerere”*¹⁾

La 25 Iunie 1744, convocând protopopii la Blaj într'un sinod, la care participară și numeroși mireni, Inochentie avea îndrăsneala să le adreseze întrebarea primejdioasă: oare dacă toate, câte fuseseră făgăduite din partea împăratului Leopold, nu s'ar putea dobândi, ar mai voi să țină această unire ori s'ar lăpeda de ea? Această întrebare a produs un freamăt printre cei prezenți și – după cum rezultă din știri contemporane – mulți au izbucnit în strigăte, căs hotărâți să părăsească unirea, ori se vor împlini cele făgăduite, ori nu; astfel de atunci cu mult mai tare s'a răspândit „schisma”.²⁾

Atitudinea francă a episcopului Inochentie trezise bănueli în cercurile catolice din Transilvania, ca și în cele din Viena. Generalul comandant al trupelor din Transilvania, contele Theobald Czernin raportase Consiliului de războiu, în legătură cu tulbură-

¹⁾ Aug. Bunea, *Din istoria Românilor. Episc. Ioan In. Klein, 1728-1751*. Blaj, 1900, p. 48.

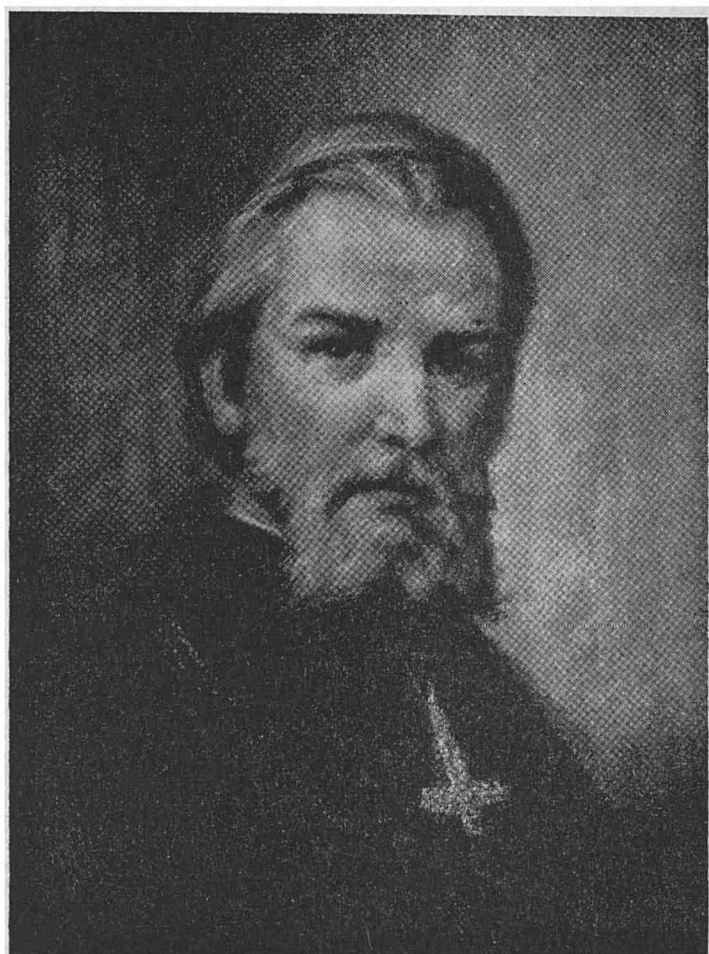
²⁾ cf. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis*. Oeniponte, 1885, vol. II, p. 563: „*Scopus hujus Synodi erat iste, ut tam clerus, quam nobilitas et plebs deliberaret... si illa omnia consequi nequissent, quae ipsis promissa sunt an servare deinceps velint Unionem, vel abdicare? Exitus vero ejusdem Synodi hic fuit: clerus, nobilitas et plebs exhibuit, quod illi abdicare velint Unionem, nisi illa omnia ipsis praestentur; quin plebis major pars eo erupit, ut dixerit „praestentur ipsis illa, vel non praestentur, se tamen ab Unione recessuros; et ab illo tempore longe majus serpsit schisma”.*

rile revoluționare din primăvara anului 1744, că „rădăcina răului” ar fi fost însuși episcopul Klein, care nu s’a sfiit să declare în dietă, că el și oamenii săi s’au unit numai în mod condiționat sperând să obțină prin această unire anume privilegii. Iar unul dintre sfetnicii cu mare influență ai Mariei Teresia, baronul Bartenstein ~ instructorul lui Iosif II ~ nu ezita mai târziu (1757), când Klein se tânguea în exilul dela Roma, să-i aducă învinuirea gravă că el ar fi îndemnat pe propriii săi credincioși să lapede unirea, încât o mare parte a națiunii nu mai voia să știe nimic de ea¹⁾ Chemat la Viena să se justifice, intrigile țesute împotriva lui cu multă dibăcie din partea teologului iezuit îl așezară, în chip cu totul neașteptat, în fața unei comisii de judecată, prezentându-i un întreg registru al pretinșelor sale fărădelegi. Și-a dat seama bietul om că fusese prins în cursă ne mai rămânându-i decât o singură cale de scăpare: să încerce, doar va găsi la Scaunul din Roma dreptatea, pe care o căutase zadarnic la Curtea împărătească din Viena. S’a înșelat însă în această speranță. Căci stăpânul de atunci al „Scaunului sfânt”, socotind că de dragul unui năpăstuit vlădică românesc nu ar fi prudent să-și tulbure bunele relațiuni cu dinastia hipercatolicilor Habsburgi, l-a lăsat pe aprigul Inochentie încurcat în vâlmășala de intrigi, țesute cu multă iscusință din partea adversarilor săi, care pândiră momentul și reușiră să și-l înlăture din cale transformându-l în cea mai dramatică victimă a unirii religioase dela 1698. Astfel l-a înghițit de viu mormântul exilului dela Roma, din care nu l-a fost dat să se mai întoarcă la sbuciumații săi frați din Transilvania. Nici Viena, nici Roma nu se sinchiseau prea mult de suferințele acestui aprig luptător ~ mucenic al cauzei transilvane, fiindcă și într’un loc și în celalalt era privit cu vădită lipsă de încredere ca unul care *îndrăsnise, în cursul activității sale vlădicești, să se afirme mai mult în calitatea sa de Român, decât în aceea de catolic.*

Concluziunea practică a luptelor încordate, a izbeliștilor și experiențelor amare, episcopul Inochentie Klein n’a mai fost în situațiunea să o poată trage personal. Dar întrebarea, ce s’a ivit adesea fără să fi fost vreodată pusă față: oare, dacă s’ar mai fi întors în Transilvania lui, ar fi fost în stare s’o facă? ~ ar putea să primească un răspuns afirmativ, și anume iată, pentruce:

¹⁾ S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase*, vol. I. Sibiu, 1920, p. 135-136.

Episcopul Inochentie Micu-Klein (1692-1768)

1. Pentru că un asemenea răspuns se poate sprijini pe știrea categorică păstrată într-o lucrare a brașoveanului Martin Schmeizel, ajuns mai târziu profesor al Universității din Halle,¹⁾ care spune lămurit că, în preajma plecării, Inochentie s'ar fi adresat oamenilor săi cu această promisiune: dacă mă voi mai întoarce din Viena, pășesc în fruntea voastră și plec peste munți!²⁾

2. Pentru că știrea transmisă prin lucrarea lui Schmeizel e confirmată și prin mărturisirea, pe care un țăran român, probabil unul dintre cei ce participaseră la sinodul convocat în vara anului 1744 la Blaj, o făcea guvernatorului transilvan asigurându-l, că ar fi auzit el însuși pe episcopul Klein rostind aceste cuvinte: E adevărat, că legea vi s'a schimbat întru câțva, dar mă voi duce eu la Crăiasa; de voi izbuti, bine; dacă nu, atunci îmi voi căuta *aiurea*, bucata mea de pâine³⁾.⁴⁾ E sigur că, rostind cuvântul *aiurea*, fiul țăranilor din Sadu nu putea să-și îndrepte gândul și speranța decât spre țara fraților de peste munți, spre iubitoarea și ospitaliera Țară Românească.

3. Pentru că însuși episcopul Klein în ultimul său memoriu înaintat Curții din Viena admitea ca posibilă revenirea uniților în sinul bisericii ortodoxe afirmând că ei „mai bucuroși vor să fie sismatici decât catolici, fiindcă cei de ritul latin nu vor a-și recunoaște catolici decât cu numele, nu și în ce privește o folosire a beneficiilor.⁴⁾

4. Pentru că, provocat de papa Benedict XIV de repetate ori să renunțe la scaunul episcopesc, prin scrisoarea sa din 21. VIII. 1747 Klein cerea permisiune să meargă în Palestina,⁵⁾ fără îndoială, nu cu gândul să rămână acolo, ci doar în speranța că pe această cale i s'ar putea deschide drum de întoarcere între Români.

5. Pentru că după ce împrejurările nu i-au mai permis lui Inochentie să facă pasul acesta, nu a lipsit a-l duce la îndeplinire vicarul său, protopopul Nicolae Pop din Balomir. După grele sbuciumări

---

1) cf. Maria C. Marinescu, *Umanistul Ștefan Bergler*, 1680–1738, București, 1943, p. 167, n. 2.

2) I. Lupaș, *Epocile principale în istoria Românilor*, Cluj, 1928 p. 20: „Komme ich wieder... so will ich mit euch über die Berge vorangehen”.

3) Dragomir, o. c., vol. I, p. 135.

4) Kurt Wessely, *A doua diplomă Leopoldină*. București 1938, p. 3–4 și A. Bunea o. c., p. 119.

5) A. Bunea, o. c., p. 223.

sufletești, acesta s'a hotărît să părăsească unirea, trecând munții în Țara Românească, spre a dobândi sprijinul de trebuință în luptele pentru apărarea ortodoxiei, a cărei cauză dreaptă începuse a ieși la iveală și a se afirma cu atât mai puternic, cu cât prigonirile și mijloacele de teroare, deslănțuite din partea oficialităților catolice spre exterminarea ei, deveneau mai necruțătoare.

Istoriografia greco-catolică și-a dat silința să-l prezinte pe episcopul Inochentie, ca pe inițiatorul unei politici de caracter ofensiv general-romănesc pentru surparea nedreptei constituțiuni feudale, înrădăcinate dela jumătatea veacului XV în țara transilvană. Adevărat este însă că el lupta *numai* pentru credincioșii săi uniți, după cum însuși mărturisea la Curtea din Viena în 1735, când căuta să-și sprijinească cererea de a fi numit membru al guvernului transilvan pe necesitatea să-și aibă și națiunea română un apărător al drepturilor ei. Chiar dacă nu ar avea această națiune alt merit – ținea el să adauge – este incontestabil că unindu-se cu biserica apuseană, a ridicat starea decăzută a catolicilor și o susține încât să poată spori din zi în zi – „*ut majora in dies habeat incrementa*“.¹⁾ Iar cu alt prilej, obiectându-i-se din partea Cancelariei aulice din Viena (1743) că, dacă s'ar încuviința drepturile cerute pe seama Românilor din Transilvania, ar putea să aibă aparența că trebuie să beneficieze de ele și ortodocșii (șismaticii), episcopul Inochentie nu a stat la îndoială să exprime dorința de a fi restrânse drepturile în așa fel, încât să poată fi împărțite de ele *numai* uniții.²⁾

Evident deci, că în lumina izvoarelor istorice contemporane, el nu poate fi prezentat ca un luptător național, ci ca unul confesional, căruia situațiunea oficială nu-i permitea să îmbrățișeze interesul întregului neam românesc din Transilvania, ci numai pe *acela mai redus al credincioșilor bisericii păstorite de dânsul*.

¹⁾ Aug. Bunea, o. c., 38.

²⁾ Ibidem, p. 82: *Opiniunea Cancelariet aulice transilbane*, cu privire la numeroasele cereri, înaintate de Klein la Crăiasa Maria Teresia, fiind să se restrângă drepturile făgăduite Românilor prin diploma leopoldină (1699) „*numai la uniți, ca nu cumva să apară, că de favorurile dintr'ansa s'ar putea bucura și șismaticii*“ – Episcopul își dă consimțământul fără nicio rezervă prin aceste cuvinte răspicate: „*Și noi dorim ca favorurile acestea să se restrângă numai la uniți*“. Să fi dat în clipa rostirii acestor cuvinte cu totul uitării pe statornicii ortodocși din Sadu și din întreagă Transilvania sudică, din brazda căreia a izbutit să se înalțe până la treapta vlădicească?

De altfel chiar propriile sale mărturisiri, cuprinse în textul corespondenței din exilul roman, confirmă că *el însuși se considera ca atare*: un martir al bisericii, nu al neamului. „*Pentru biserică pățimesc în timpul de față*” ~ propter ecclesiam praesentia patior ~ scria Inochentie la 3 Iunie 1747 unui prieten al său din Alba-Iulia.¹⁾

Între căderea lui Inochentie și mișcarea de răsvrătire populară a satelor transilvane este o evidentă legătură cauzală. Măsurile luate împotriva lui ca și prigoanele deslănțuite contra preoților și țăranilor ortodocși izvorau toate din aceeași spaimă a Curții din Viena, îngrozită de gândul că ar putea să fie compromisă opera ei de cucerire sufletească transilvană, pentru a cărei înjghebare ~ oricât de firavă și mișcătoare, ca nisipul învolburat ~ făcuse atâtea opintiri în cursul unei jumătăți de veac. Și ~ vorba Românului ~ de ce te temi, nu scapi. Această operă forțată, artificială, n'a putut fi salvată decât în mică parte și numai cu ajutorul trupelor comandate brutal de către generalul Bucov împotriva supușilor credincioși ai M. Sale dela Viena.

Satele transilvane au izbutit în cele din urmă, prin uimitoarea lor îndârjire și cu prețul unor lungi serii de suferințe mucenicești, să împingă spre faliment politica proselitismului religios habsburgic realizându-și vechia dorință de a vedea iarăși în fruntea bisericii lor un vlădică ortodox și spulberând astfel neadevărul istoric, plâsmuit pe la 1736, că *toți* Românii din Transilvania ar fi lunecat spre apostasia lui Atanasie Anghel și a protopopilor săi.

Prin această scornitură căutau oficialitățile catolice să se amăgească răspândind ficțiunea că biserica ortodoxă, după defecțiunea dela 1698 și dela 1700, ar fi încetat să mai existe în țara transilvană.

* * *

La sărbătorile Crăciunului din anul 1751 se răspândeau prin satele românești exemplare dintr'o circulară anonimă trimisă din Carloviț, de sigur nu fără știrea mitropolitului Pavel Nenadovici care, oricâte muștrări i se adresau din Viena pentru amestecul lui în chestiunile religioase din Transilvania, n'a ținut seamă de ele, ci a continuat a fi, pentru ortodocșii prigoniți, un bun sfă-

¹⁾ Z. Păclișeanu, *Correspondența din exil a Episcopului Inochentie M. Klein*, 1746-1768. București 1924, p. 86-87.

tuitor și un ocrotitor părintesc, de câte ori alergau spre scaunul lui mitropolitan. Circulara poartă data „Mșta Dek. 8 zile leat 1751“. Rostul ei era să îndemne pe ortodocși să alerge „*cu tot sufletul, din sat în sat*“, sfătuindu-se unii cu alții și cerând Vlădică ortodox. „Să mergeți din toate satele ~ scrie textual autorul anonim ~ înaintea guvernului să răspundeți că nu vă trebuie vlădică unit, ci să știți bine fraților, că de nu veți cere răspuns întâiu de acolo, înaintea țării, și de nu veți umbla acum cu toții, *veți fi deplin Nemți*, că acum *vor trece toate minciunile popilor uniți care le zic de voi, că ei țin legea grecească, iar către Nemți zic că sânt Nemți și mint despre amândouă părțile*, ci vă rog creștinilor, să nu vă lăsați legea din moși, ci să mergeți cu toții la guvernatul să cereți carte de cale și să spuneți, că veți merge de veți cere la Înălțata Impărăție, vlădică sârbesc dela Carloviț, *fără frică să răspundeți*, că nimene nu vă va omori, că ce veți cere. Că acum este vremea, că Vlădica este gata, numai voi să veniți din toate scaunele până aici și din toate varmeghiile și să scrieți, câte sate sânteți de nu vă trebuie unie și câți oameni sânt în sat, credincioși, cu numele lor și cu iscălitura tuturor.“¹⁾

Ăceste îndemnuri au găsit repede viu răsunset în sufletul poporului, care nu mai voia să aibă nimic de lucru cu vlădica unit. În zadar încercase acesta să dovedească, prin date statistice tendențioase, că nu ar mai fi în Transilvania decât 30 de preoți ortodocși (1750), în zadar alergase prin satele Săliște, Tilișca și Lancrăm (1751), să stoarcă prin mijloace silnice câteva iscălituri pentru „legea împăratului“, nu mai reușea să amăgească pe nimeni, nici măcar pe sfetnicii catolici ai guvernului transilvan. Privind adevărul în față, mărturiseau și aceștia fără înconjur că poporul român din Transilvania nu vrea să urmeze decât „doșpitura șismaticilor vecini din Muntenia și din Moldova“.

Prinzând de veste, oficialitățile au început să ancheteze încă din Ianuarie 1752 pentru a descoperi pe răspânditorii circularei românești sosite dela Carloviț și de al cărei cuprins luând cunoștință satele transilvane în sărbătorile Crăciunului au și pornit să facă memorii către guvernatorul din Sibiu pentru a li se încuviința episcop ortodox, după cum rezultă din mărturisirea țaranului

¹⁾ Arh. guv. trans., nr. 232 din 1756: „Curentales Karlovicenses ad subalpenses nostrates missae *original ut interceptum fuit*“.

Țăran din Polana Sibului

Dumitru Vonica din Poiana (om de 38 de ani, tată al unui copil). Acesta fiind arestat și anchetat în Sibiu la 21. I. 1752, spunea că împreună cu popa Dan din Tilișca a participat la *o adunare de noapte în casa popii Vasile din Săliște*, care a trimis la Grecu să cumpere hârtie și aducând hârtia însuși acest preot Vasile a scris românește memoriul, de al cărui cuprins nu-și aducea chiar bine aminte, dar știa că a fost vorbă în el de vlădica unit pe care nu-l vor oamenii și s'a făcut amintire și de vlădică sârbesc.¹⁾ La întrebarea, cine i-a îndemnat, să se întrunească din atâtea locuri împrăștiate, numai spre a cere episcop neunit și a trimite în chestiunea aceasta delegați la Viena? ~ răspundea Poenarul Dumitru că, precum a auzit în consfătuirea din casa popii Vasile, cei cari au însuflețit locuitorii satelor să ceară episcop neunit, erau *Oprea Miclăuș*, apoi *Popa Măcenic* din Vale sau din Sibiel. Se spunea atunci că ei ar fi și plecat la Viena.²⁾ La ultima întrebare, dacă au fost mulți de față până s'a scris memoriul, țăranul Vonica răspundea că au fost mulți; era plină casa popii Vasile.³⁾

În adevăr țăranul din Săliște Oprea Miclăuș, împreună cu tânărul preot Moise Măcenic din Sibiel, nu pregetară a porni curând iarăș pe drumul Vienii, după ce popa Ion din Poiana și popa Ion din Găleş împreună cu mai mulți țărani îi cercetară cu două săptămâni înainte de Paști (1752) în localitatea bănățeană Beicherec, unde erau ei refugiați. Aci au primit memoriul scris românește; tradus apoi la Timișoara în limba germană, au plecat cu el la Viena spre a-l înainta M. Sale.

Dintr'o anchetă, făcută la Viena în zilele de 14 și 15 Aprilie 1752 împotriva lui Oprea Miclăuș și Moise Măcenic, rezultă că ei au fost primiți în audiență la crăiasa Maria Teresia și la cancelarul Kaunitz. Dacă este exact răspunsul lor ~ și nu aveau nici

¹⁾ *Examen providit Dumitru Vonika incolae villae Poianae Sedis Mercuriensis in casu inconvenientis motus observati* ~ din răspunsul dat la întrebarea a 12-a: „recordatur autem, quod discursus habitus sit de Episcopo unito, quem habere nollent, fuit et mentio habita de Episcopo rascziano“.

²⁾ *Ibidem*, din răspunsul la întrebarea a 16-a: „In illa consultatione audivit, quod nunc extra Patriam constituti scriptis suis literis quaestionatorum locorum incolas animaverint, ut peterent Episcopum non unitum, illi autem sunt *Opra Miklos*, *Popa Maximika* (sic!) vel ex Vallya vel ex Szibiel; dicebatur autem tunc, quod actu Viennae essent“.

³⁾ *Ibidem*: „Multi fuerunt. Domus enim plena erat“.

un motiv să spună inexactități în fața anchetatorilor vienezi, în situațiune de a controla imediat orice cuvânt al lor – acești doi Mărgineni luptători pentru credință apar în lumina informațiilor documentare ca niște precursori ai încruntatului Moț din Arada Albacului (Horia), porniți și ei ca și acesta, pe drumul Vienei cu sufletul înviorat de speranța naivă de a putea găsi la tronul împărătesc izvorul dreptății, după care înseta de atâta vreme obiditul lor neam din țara transilvană.¹⁾ În loc de a găsi însă acest izvor, au fost arestați amândoi ca niște tulburători ai liniștii publice și trimiși în cazematele din fortăreața tiroleză Kufstein. Procesul verbal al menționatei anchete, fiind deosebit de bogat în prețioase date biografice relative la cei doi mucenici dela Kufstein și la alți tovarăși ai lor de luptă și de suferință, merită să fie redat cuprinsul lui aici, într'un cât mai amplu resumat, în traducere românească. Iată-l.²⁾

La cele dintâi două întrebări ale anchetatorului, răspunde țăranul săliștean Oprea Miclăuș astfel: „Eu, cel mai bătrân, mă numesc *Oprea Popa* sau Miclăuș ~ și tovarășul meu acesta, mai

¹⁾ Într-un timp prigonirile contra ortodocșilor continuau cu înverșunare în cuprinsul Transilvaniei; în Sept. 1750, înaintare și *călugărul Nicodim* împreună cu *Popa Ioan din Aciliu* (Avramovici) la Curtea din Viena un memoriu „circa persecutionem schismaticorum in Transilvania, prohibitionum librorum valachicarum et moscoviticarum et zelum Archidiaconi Dobrensis”. La acest memoriu (nr. 247 din 1750, *arh. canc. aul.*), sunt alăturate în trad. germ. și 2 scrisori ale preotului *Stan din Dobra* (22. I. și 2. VIII. 1750) care arată că cei cari nu vor să cerceteze biserica și să asculte slujba preoților uniți, sunt amenințați *să fie tăiați împreună cu copiii lor de oastea Crătesii* („alle solche und ihre Kinder Seine Königl. May. durch die Miliz niederrhauen werde”). Prigonitorilor le-a dat mână de ajutor protopopul unit Gheorghe din Dobra, care prin agentul Lörényi înaintează Curții din Viena cerere să fie răsplătit pentru meritele lui prin titlul de nobil și prin donațiunea unei moșii. Cererea lui, citită în ședința Consiliului din 20. X. 1753, se învrednicește de un referat favorabil din partea lui Francisc Bandi, care arată la 22. X., că protopopul Gheorghe din Dobra „*in tutando Unionis plura egisse, fidelem item ultimi belli Turcici occasione pro viribus navavisse operam, Caes. - Regiae Matris Vrae S-mae in eum super collatione possessionis Ungur-falva in comitatu Szolnok Inferiori - existentis clementia palam facit; cum proinde praedicatum de Pázis, pro quo demisse supplicat, nulli praejudicare videretur*”... M. Teresia scrie pe marginea referatului: „*place*”.

²⁾ „*Examen duorum Valachorum, qui Suae Maestati S-smae nomine nonnullorum in Transilvania districtuum memoriale religionem concernens porrexerunt*”. Textul original german se păstrează în *Arhiva Cancelariei aulice transilvane din Viena* (nr. 312 ex. 1752).

tânăr, se numește *Popa Măcentic Moisi*. ~ Eu, cel mai bătrân, sunt din satul ardelean Săliște, iar acesta mai tânăr, este din satul Sibiel“.

Cu privire la motivul, care l-a îndemnat să plece la Viena, ei dau următoarele lămuriri: „De aceea am venit, fiindcă doi preoți trimiși din mai multe ținuturi ardeleni, anume *Popa Ion din Poiana și Popa Ioanăș din Gales* împreună cu mai mulți Români, de noi doi necunoscuți, aducându-ne în satul bănățean Peskerek *memoriul* acela, pe care noi l-am înaintat acum M. Sale și care a fost scris în Ardeal românește, iar în Banat, la *Timișoara*, un scriitor neamț, pe care n-l cunoaștem nici nu știm cum îl cheamă, ni l-a tradus în nemțește, ne-au poruncit, în numele tuturor ținuturilor celor iscălite în memoriu, să venim încoace, la Viena, și să-l dăm în mână M. Sale, rugându-l cu foarte mare supunere, să se milostivească, nu numai a ne îngădui libertatea de conștiință și fiecăruia deprinderea slobodă a credinței, la care s'ar mărturisi, ci să încuviințeze preagrațios și pe seama acelora, care nu vor să fie uniți, după cum s'a întâmplat în alte locuri din Ungaria și din Banat, un episcop care să fie sfințit de mitropolitul din Carloviț, ori apoi să ne dea un patent preamilosliv, în temeiul căruia oricine s'ar împotrivi să primească unirea, să fie slobod a pleca din țară, ori încotro vrea“. ~ Și voi unde ați vrea să mergeți, dacă vi s'ar da voie să părăsiți țara?“ ~ întrebă anchetatorul, spre a primi răspunsul: „Noi am merge unii la Moscova, alții în Țara Românească și alții în Banat“.

La întrebarea, dacă cei ce l-au cercetat spre a le aduce memoriul din chestiune, aveau pașaport? ~ ei răspund așa: „noi nu am văzut la ei niciun pașaport, dar credem că trebuie să fi avut, căci nimeni nu e îngăduit să plece din Ardeal fără pașaport, nici cei care pleacă de acolo cu oile, așa și cei doi preoți, împreună cu tovarășii lor, care au fost la noi, au venit și ei cu oile, pe care le țin și acum la pășune în câmpiile Banatului“.

„Când au venit acești deputați la voi în Banat, și în ce timp ați plecat voi de acolo? ~ „Ei au venit cu două săptămâni înainte de sărbătorile Paștilor noastre; noi am plecat încoace la o săptămână după ce au trecut sărbătorile noastre“.

„V-au dat acești doi preoți deputați și bani de drum? ~ „Da, ne-au dat *cinci ducați* și noi am mai împrumutat încă *tref ducați*, pe care nădăjduim că-i vom primi mai târziu dela ei.

„Dar fiind banii aceștia foarte puțini, nu ați primit și vreo milostenie dela biserici sau preoți grecești, ori și dela alți domni ?

– Nu ; noi n'am putut vorbi cu nimeni și nici nu ne-a în-
trebat nimeni, dacă avem ceva de mâncare ori nu ?

– „Aici în Viena nu ați fost la nici un domn ? – Nu, *n'am fost la nimeni decât la Maiestatea Sa, apoi la Excelența Sa Domnul Cancelar și aici*“.

„Ați avut pasaport pentru a veni încoace și dela cine ? – „Da, am avut din Timișoara, apoi ni l-a luat comandantul din Segheșdin și ne-a dat altul, precum se vede aici“ (într'o notă se adaugă observarea că pasaportul ar fi de următorul cuprins ; dar textul lipsește, probabil fiindcă n'a aflat anchetatorul de trebuință să-l mai reproducă în procesul verbal).

La întrebarea, dacă au fost de mai multeori la Viena, Oprea Miclăuș răspunde : „Da eu sunt acum pentru *a treia oară aici*. Dar au mai fost aici între timp, anume înainte cu doi ani când erau aici domnii deputați ai Țării, încă doi înși, adică popa *Stan din Sadu* și un *călugăr*, care au venit încoace pentru aceste pricini : popa Stan din Sadu a fugit anume din Ardeal și a stat câțeva vreme în satul bănățean *Sân-Mihai*, de aici s'a întors apoi iarăș înapoi în satul său de naștere și, dupăce a vorbit cu oamenii săi de acasă, a plecat iarăș încoace cu pomenitul călugăr sau monah român, anume *Nicodim*, care era dintr'o mănăstire din *Țara zisă cea veche sau Țara Făgărașului*. Dar aceștia doi nu au primit de aici alt răspuns, după cum am aflat eu din spusele popii Stan, decât că le-a zis contele domnul *Kollowrat*, să plece numai acasă și să fie liniștiți, căci toate poruncile care-i privesc pe ei, ar fi fost date Domnului *Ehrenburg*, care le-a dus cu sine în Ardeal. Dar acest *popa Stan* n'a mai cutezat să se întoarcă în Ardeal, ci s'a dus iarăș în satul *Sân-Mihai*, unde locuște cu soția și cu copiii și din vreme în vreme a împărtășit Românilor, care veneau din Ardeal până la el, tot ce i s'a fost spus lui aici, în Viena. Popa Stan a lăsat aici pe numitul *călugăr* [la care, după plecarea popii Stan, a venit un *student* sau *cleric* român cu numele *Ion*, care înainte de asta cu 11 ani învățase la Moscova]. Nu mai știu de atunci nimic despre acești doi, unde se vor fi dus“.

Cerându-i anchetatorul lămuriri cu privire la întâia și a doua călătorie la Viena, *Oprea Miclăuș* răspunde precum urmează :

„Eu pentru întâia oară am venit încoace cu *Ioan Oancea*, din Făgăraș, în anul 1749,¹⁾ pentru lege (religiune) și de aici am dus cu noi hotărîrea (rezoluțiunea) crăiască scrisă, care ne-a fost și citită aci, că anume oricine poate fi *unît* ori *neunît*, după cum voește. Noi am spus asta cu bucurie la toți oamenii noștri, pe care i-am întâlnit, și fără zăbavă am plecat la Excelența guvernatorului din Sibiu, care însă ne-a primit așa, că pe *Oancea* l-a arestat numaidecît, iar eu am putut scăpa cu fuga și cu *încă patru inși* din mulțimea poporului, adunat atunci la Sibiu, după cererea acestui popor, am plecat iarăși încoace la Viena, ceea ce s'a întâmplat la începutul anului 1750.²⁾

La întrebările, cine erau cei patru tovarăși, care l-au însoțit în a doua călătorie la Viena, unde sunt ei și ce au putut isprăvi aci? ~ *Oprea Miclăuș* răspunde: Bucur Mogoș (sau Păsat) sau Bârsan din Gurarăului, Moga Trifflea din Orlat, supus al domnului Bogathi, Coman Banu din Poiana, Constantin Petrică din Jina. Aici am primit dela Excelența Sa contele Kollowrat numai un răspuns cu graiul, să ne întoarcem acasă, unde totul s'ar fi îndreptat și nu ni se va întâmpla nici un rău, ~ dar dela domnul Andrei Boer am auzit în locuința lui; că am fi obligați să mergem la biserica unită. Doi dintre oamenii noștri anume Coman Banu din Poiana și Constantin Petrică din Jina au plecat acasă fără să mai aștepte răspunsul acesta și aud că ar mai trăi încă și acum, cel dintâi în Ardeal, iar al doilea în Țara Românească. Noi ceilalți trei, după ce am primit răspunsul pomenit al domnului Boer, ne-am temut însă că vom fi rău întâmpinați din partea oamenilor noștri și de aceea ne-am hotărît să mergem în Banat, iar nu acasă. Dar unul a murit pe drum la Pressburg (Bratislava), iar altul în Banat, după ce a sosit aci așa că dintre aceștia trei numai eu *Oprea Miclăuș* am mai rămas în viață ~ și m'am așezat în Banat în satul Peskerek, lăsându-mi nevasta și (copiii) o fată în Ardeal. În numitul sat Peskerek am rămas neîntrerupt până acum, când m'au cercetat în chipul arătat mai sus și, împreună cu tovarășul meu, m'au trimis încoace amintiții doi preoți deputați din Ardeal“.

Întrebat, dacă a venit în chestiunea religioasă numai cu popa Măcenic ori împreună cu alți doi trimiși din comitatul Hu-

¹⁾ Corect: 1748.

²⁾ Corect: 1749.

nedoara în aceeași chestiune și care se aflau atunci în Viena? ~ Oprea Miclăuș răspunde: „Noi am venit numai amândoi în treaba legii (in der Religions-Sache), ceilalți doi inși, care fiind și ei neuniți sunt cuprinși în pasaportul nostru, totuș nu au fost trimiși în treaba legii, ci au venit încoace numai pentru afacerile lor personale (private); s'au întâlnit însă cu noi în Banat, de aceea și-au scos împreună cu noi un pasaport, au fost tovarășii noștri de drum și stau și acum împreună cu noi“.

Închetratorul îi adresează apoi întrebarea privitoare la motivul, care l-a îndemnat să plece la Viena, în numele oamenilor din toate ținuturile arătate în memoriu, după ce toți aceștia ar fi primit unirea înainte cu 40 de ani, iar acum nu ar fi cu puțință s'o părăsească fără călcare de jurământ și fără jignirea lui Dumnezeu? La aceasta răspunde Oprea Miclăuș, cu impunătoare hotărâre și limpezime, în chipul următor: „Noi recunoaștem, că este un păcat mare să-ți părăsești credința; dar noi nu am fost nici odată uniți, așadar, nici nu părăsim unirea, ci rămânem numai în vechea noastră credință, căci oricât s'ar părea că am fi fost uniți, totuși aveau lucrul stă cu totul altfel, căci numai preoții noștri s'au arătat, ca și cum ar fi uniți și *au jurat de-o parte că ei ar fi primit legea nemțească, adică unirea, iar de altă parte, față de noi se obligau pe ce aveau mai scump și se jurau în tot chipul, că ei numai de silă s'au arătat față de Domni așa, ca și cum ar fi uniți, dar că aveau nu ar fi fost, ci ar fi rămas sta-tornici în vechea credință și că jurământul, pe care ei l-au făcut de silă, nu ar avea nicio tărie*; aceasta este acum pricina de că-petenie, că noi pe astfel de înșelători nu vrem să-i mai suferim, nici să-i mai avem ca preoți ai noștri, ci *poftim astfel de preoți care joară numai într'un fel, nu în două feluri*.¹⁾ Adică noi vrem să avem un vlădică dela Carloviț, care să ne sfințească preoții după pofta lui și căruia vrem să-i dăm cea mai deplină ascultare, ca să ne liniștim conștiința, care liniștire n'o mai putem găsi la preoții de acum, nici la Vicarul general (Ăron) căci ei vorbesc în două feluri, așa încât noi am vrea mai bucuros preoți *curat* catolici, ca unii care au rămas și au crezut totdeauna într'un

---

¹⁾ „Nun auch die Haupt-Ursache ist, dass wir solche Betrüger nicht leyden' und als unsere Geistliche nicht haben wollen, sondern *solche Geistliche* begehren, die nur einerley und nicht zweyerley beschwören“.

singur fel, decât unii ca aceștia care grăiesc în două feluri. Noi cerem așadar și pentru noi și în numele poporului încăodată *sau episcop de legea noastră sau drum slobod să plecăm din țară*. Dacă preoții uniți vor să spună acum, că poporul a fost vreodată unit, ar trebui să dovedească înaintea Majestății Sale că (om de om s'ar fi mărturisit unit, nu numai preoții) întreg poporul a fost întrunit și a primit cu vot obștesc unirea. Dar așa ceva nu vor putea dovedi niciodată, căci *numai popii s'au iscălit*".

Întrebând apoi anchetatorul pe preotul Măcenic, cum a ajuns el în Banat și la Viena, primește acest răspuns: „Eu sunt, cum am spus, din satul ardelean *Sibiel*, din care sat toți locuitorii m'au rugat, înainte cu vreo 6 ani, să plec în Țara Românească și să mă sfințesc preot; ascultându-i am plecat, cu încă alți trei inși porniți din comitatul Târnavelor, în aceeași pricină, la București, și adevă unuia din *Spinii* cu numele *Gheorghe* și frate-său *Ion*, precum și unul *Toma* din *Căpâlna* și am trecut pe la Bran cu un pașaport scos dela domnul comandant din Brașov, sub cuvânt că am merge să cumpărăm (să fie cu iertare) porci; în București am fost sfințit împreună cu ceilalți de către vlădica de acolo Neofit, apoi m'am întors acasă și am slujit ca preot, ceea ce aflându-se, am fost dus la închisoare în Sibiu, și am pățimit acolo 17 luni, până când în cele din urmă, Excelența Sa generalul comandant contele Brovne, la care am înaintat un memoriu, a vorbit cu Excelența Sa guvernatorul și am fost slobozit din temniță cu condițiunea să mă las de slujba preoțească și să mă hrănesc din munca brațelor ca un țăran simplu, până se va ivi vreun episcop să-mi dea mai departe poruncă, ce am de făcut. Mulțămindu-mă cu aceasta, m'am întors acasă, nu am mai făcut nicio slujbă preoțească, ci am trăit în liniște ca un țăran, până când a venit în satul nostru domnul *Vicar Petru Aron*, care m'a chemat înaintea lui și a poftit să-i fac un *nou jurământ* preoțesc. Cum însă eu *nu am voit să mai fac alt jurământ, afară de acela pe care îl făcusem la București*, de aceea a sosit poruncă la sat, să mă dea iarăși prins; atunci m'am văzut nevoit, înainte cu vreun an și jumătate, să-mi las nevasta și copiii, plecând în Banat în același sat *Peskerek*, unde am trăit și m'am hrănit cu lucrul mâinilor mele, până când au sosit cei doi preoți, despre care v'a spus tovarășul meu, și împreună cu el am primit și eu porunca să venim încoace”.

La întrebarea, dacă au plătit ei dare în Banat? ~ răspunde Măcenic că nu au plătit, lucrând el ca zăler, iar tovarășul său Oprea ca cioban la oi pe pustă.

„Dar, fiind tu preot, ~ încheie anchetatorul lunga serie de întrebări ~ știi ce crezi și în ce constă deosebirea între biserica unită și între cea neunită?” Preotul Măcenic răspunde prompt: „Da, știu că uniții mărturisesc purcederea Sf. Duh dela Tatăl și dela Fiul dintr'odată, iar noi neuniții mărturisim, că El purcede numai dela Tatăl”. „Dar nu știi tu, că Tatăl și Fiul sunt un Dumnezeu? ~ „Da știu și cred ~ răspunde Măcenic ~ și-mi pare că e tot una, dar eu mărturisesc totuș numai credința, pe care o mărturisesc Sărbii și Grecii”.

Cu aceasta s'a terminat ascultarea celor doi trimiși ai ortodocșilor din Transilvania spunându-li-se să se prezinte din nou a doua zi, spre a li se citi din cuvânt în cuvânt fasiunile și a fi întrebați din nou, dacă au fost scrise la protocol așa cum au voit ei să dea răspunsurile. A doua zi, la 15, s'au prezentat amândoi și au declarat categoric că nu revocă nimic, ci rămân statornici în răspunsurile date la 14 Aprilie.

În temeiul informațiunilor cuprinse în acest document contemporan cei doi apărători ai ortodoxiei, țăranul Oprea Popa Miclăuș din Săliște și preotul Moisi Măcenic din Sibiel, apar în lumina unor impunătoare personalități, demne să fie scoase din negura uitării, care le acoperea numele până în pragul zilelor noastre, și înfățișate ca exemple de statornicie în credință, ca superioare valori morale pentru oricine e în stare a prețui caracterul neînfricat și neclintita hotărîre de sacrificiu total în lupta pentru biruința adevărului.

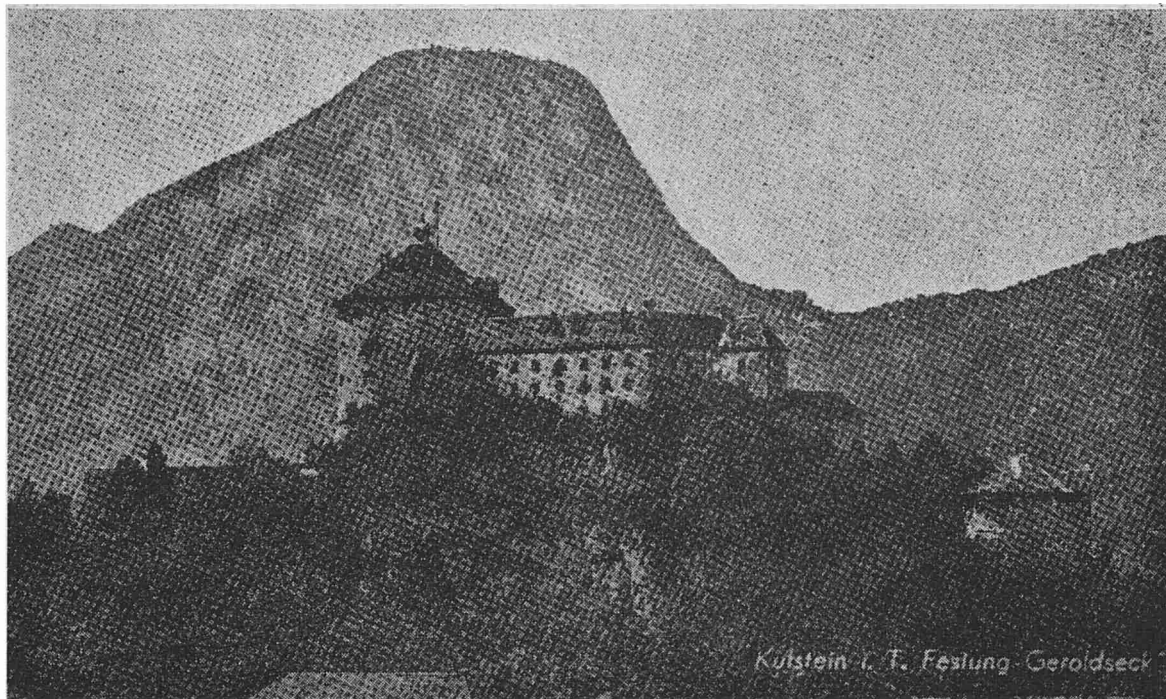
Țăranul Oprea Popa Miclăuș, acest precursor al lui Horia prin întreita-i călătorie la Viena împărătească, de unde așteptase zadarnic să izvorească vreo rază de dreptate pentru neamul și legea sa, era așa de convins de puterea dumnezească a credinții pentru care-și sacrificase averea, familia, libertatea și, în cele din urmă, chiar viața, încât din tot cursul celor peste trei decenii de alergări și lupte, de pribegie prin Banat și de feroasă întemnițare la Kufstein, nu s'a păstrat nicio dovadă, care să poată îndreptăți concluziunea că în sufletul lui credincios și jertfelnic s'ar fi furișat vreodată măcar o clipă de îndoială cu privire la adevărul și la sfințenia cauzei, în slujba căreia se jertfea cu atâta elan.

Homo Carpathicus ~ Stăpânul Munților,

din sămânța căruia au răsărit luptătorii pentru credință și neam : Oprea Miclăuș din Săliște, Moise Măcenic din Sibiel, Ioanăș Vârvorea din Galeș, Popa Ioan din Aciliu, Popa Cosma din Deal, Ioan Piuarău din Sadu, Ioan Oancea din Făgăraș, Vasile Berlan ș. a.

*Fortăreața din Kufstein, unde au fost întemnițați mucenicii ortodoxiei transilvane
din sec. XVIII*

La fel de pilduitoare este și atitudinea tânărului preot Moise Măcenic, hirotonit de mitropolitul Neofit din București la 1746¹⁾, pentru biserica și poporul din Sibiel. Suferințele din cursul celor 17 luni de temniță sibiană i-au oțelit credința și statornicia în așa măsură, încât a primit fără nicio împotrivire sentința degradării sale din slujba preoțească la starea de rând a celorlalți săteni, iar oferta lui Petru Aron de a-l ridica iarăși la treapta preoțească cu condițiunea să facă un nou jurământ, a fost în stare s'o respingă cu toată demnitatea, refuzând să mai rostească alt jurământ înafară de acela, pe care îl făcuse cu prilejul hirotonirii sale la Mitropolia din București. Acest caz de statornicie, de caracter bărbătesc și de impunător simț al demnității personale și preoțești, pus alături de cazul nefericitului Atanasie Anghel, care în clipa odiosului jurământ făcut la Viena în Aprilie 1701 pare să-și fi uitat cu totul de jurământul rostit în Mitropolia din București la 1698 cu prilejul hirotonirii sale vlădicești în fața lui Dosofteiu, patriarhul Ierusalimului, și a mitropolitului Teodosie Veștemeanul – îl prezintă pe smeritul preot Moise Măcenic din Sibiel într'o infinită superioritate morală față de Atanasie cel căzut – sârmanul de el – în greul păcat al îndoitei călcări de jurământ: și preoțesc și vlădicesc.

La acești doi mucenici dela Kufstein, se adăugase din vara anului 1756 înainte și neînfricatul preot Ioanăș din Galeș, om de aceeași vrednicie și tărie sufletească în lupta pentru apărarea credinței. Nici pe el nu au putut să-l clatine în hotăririle sale de luptă și de jertfă măsurile autorităților catolice, care l-au „*promovat la temnița de veci*” – *ad carceres perpetuos promovendum*!

Dacă despre el se știe că în primăvara anului 1780 mai era încă în viață, pătimind în aceeași „temniță de veci”, despre tovarășul său de credință și de suferință Moise Măcenic lipsește o asemenea informațiune contemporană. Nimic pozitiv nu se poate afirma despre sfârșitul lui, în temeiul datelor cunoscute până în timpul de față. S'a ivit doar ipoteza că ar fi reușit să scape din temniță, dar acasă în satul său de sub munte nu s'a mai întors niciodată. Iar despre Oprea Miclăuș nu se mai știe decât

---

¹⁾ Același „Neofit cu mila lui Dumnezeu *Archiepscop și Mitropolit a toată Ungrovlahia și Exarh Platurilor*” a hirotonit la 14. IV. 1753 și pe preotul săliștean „Kir Ioan ot Săliște”, a cărui singhelie păstrându-se în original în colecțiunea de acte și documente a *Institutului de Istorie Națională Cluj-Sibiu*, se reproduce aci în facsimil.

că o cerere adresată la 1784 de soția sa Stana împăratului Iosif II, spre a se milostivi să-i sloboadă bărbatul din îndelungata închisoare de peste 30 de ani, a rămas fără rezultat. Făcându-se cercetări, mucenicul Oprea nu a mai fost găsit între cei vii. Prin îndelungata sa robie ca și prin sfârșitul său tainic Oprea Popa Miclăuș și-a îndeplinit întocmai cuvântul, pe care-l adresase împreună cu tovarășii săi de luptă și de pribegie, la 1749, mitropolitului Pavel Nenadovici: „*pentru credința strămoșilor noștri* suntem gata a suferi și *mucenicie* sau izgonire din această împărăție, dar *legea nu o vom lăpăda*”.

Suferințele mucenicilor dela Kufstein nu pot fi nicidecum ignorate sau prețuite mai puțin decât ale mucenicului dela Roma. Dimpotrivă, ele sunt demne de toată admirațiunea mai ales că au putut fi purtate *cu atâta hotărîre și cu pîlduitoare înfrînare creștinească*, încât din adâncul lor n'a reușit să străbată niciun strigăt de durere sau de protestare până în auzul posterității. Ele s'au cufundat cu desăvârșire în sguduitoarea tăcere a marilor dureri, câtă vreme ale mucenicului dela Roma și-au strigat de repetateori revolta și amărăciunea în slova scrisorilor trimise de Inochentie în timpul celor 22 ani de exil (1746-1768).

Dar ele merită atențiune și pentru neprețuita contribuțiune ce au adus la întărirea unității sufletești a românismului transilvan cu cel din Muntenia și din Moldova, deci la pregătirea atmosferei pentru unitatea, ce mai putea să întârzie, dar în cele din urmă trebuia să se înfăptuiască și sub raport politic, cum s'a și înfăptuit la 1 Decembrie 1918.

Fără aceste suferințe mucenicești, ortodoxia transilvană anevoie ar fi putut să obțină succesul important de a vedea triumfând în lupta îndelungată a satului român cu puternicul scaun împărătesc dela Viena ~ luptă comparabilă cu biblica încăierare dintre David și Goliat, ~ smerenia tradițională a poporului orfan și silind pe reprezentanții lozincei „*Österreich über Alles*” din cetatea împărătească, să-și plece cornul trufiei rămânând aceasta înfrântă de excepționala vigoare și dărzenie a satului românesc-transilvan. Ar fi cazul să se aplice acestei impunătoare virtuți de rezistență și tenacitate dacică a unor bieți săteni lipsiți de conducători, în luptă cu cea mai puternică împărăție pământească din zilele lor, concluziunea ce răsare din cunoscutul cuvânt strămoșesc: *virtus in infirmitate perficitur*.

11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533

(Handwritten signature)

Singhelia dată la 14 IV. 1753 de mitropolitul Neofit pe seama preotului Ioan din Săliște.

Se știe însă, că la această izbândă a contribuit în măsură felurită, pe lângă statornicia și rezistența transilvană, sprijinul primit din Țara Românească și din Moldova, apoi anume intervențiuni diplomatice ale reprezentanților țarevnei Elisabeta pe lângă Curtea din Viena, precum și neprețuitul îndemn, repetat adeseori, din partea mitropolitului Nenadovici dela Carloviț.

Glasul unui popor de eroi și de mucenici străbate din ne-număratele memorii păstrate în archiva autorităților civile, militare, politice și bisericești. Dacă în cursul veacurilor XVIII și XIX acest glas a putut fi înăbușit cu forța, cercetările istorice din ultimele decenii au izbutit a face, ca el să fie totuși auzit și prețuit în măsura justă a supremei jertfe, închinată fără preget și fără șovăială pentru apărarea credinței și unității sufletești a neamului românesc de amândouă laturile Carpaților ocrotitori.

În ziua de 9 Septemvrie 1937, întrerupându-mi o călătorie spre Roma, am poposit în orașul tirolez Kufstein, anume cu gândul să cercetez locul acesta de mucenicie ortodoxă-românească, unde speram să pot găsi vreo fărâcă documentară despre îndelungata robie a pomenișilor luptători pentru credință. La ora 6 dimineața am urcat printre ziduri întunecate 250-300 scări, care trebuiau luminate și în timpul zilei cu becuri electrice, până am ajuns la casematele, dintre care unele fuseseră transformate după întâiul războiu mondial într'un fel de cămin al cercetașilor (Pfadfinderheim), iar altele într'un așa zis *muzeu*, sub conducerea unui fost funcționar financiar trecut la pensie (Winkler). Acesta nu știa să se fi păstrat în tradiția locală vreo amintire despre țărani și preoții români, arestați în fortăreață, cum s'a păstrat d. e. despre banditul maghiar Rózsa Sándor, deținut acolo timp de 8 ani (1857-1865), iar despre arhiva temniței spunea că a fost transportată în arhiva Ministerului de justiție din Viena, unde probabil va fi căzut pradă incendiului din 1927. Speranța de a mai putea fi sporite informațiunile de până acum, cu privire la mucenicii dela Kufstein, prin alte știri scoase la iveală de viitoarele cercetări, rămâne deci destul de redusă.¹⁾

¹⁾ Dintr'o publicațiune apărută la 1928 cu titlul *Festung Kufstein; Ein Heimatbuch der Stadt und Festung von Ed. Lippott* (vol. 3, din colecția „*Tiroler Heimatschriften*”). În această publicațiune se arată, la p. 49, că dela începutul veacului XVI înainte, etajul IV al turnului rotund, era locul destinat deținușilor politici, militari și altor delicvenți; personalități de diferită

Plecând din gara Kufstein spre Innsbruck, din tren se poate vedea bine colosul de turn rotund, străjuind întreagă construcțiunea formidabilei fortărețe, ce se înalță pe coasta stâncilor prăpăstioase, părând înfiptă cu atâta iscusință în granitul lor, încât privitorul rămâne cu impresiunea că ar fi răsărită chiar dintr'o rădăcină cu ele.

Pe lângă mucenicii încarcerați la Kufstein, trebuie perpetuată și amintirea celorlalți preoți și țărani luptători pentru credință, cum a fost protopopul Ioan din Săliște, conducătorul mișcării din anii 1750-60, popa Cosma din Deal, popa Ioan din Aciliu și Ioan Piuariu din Sadu, călugărul Nicodim și Ioan Oancea din Făgăraș, apoi Moga Triflea din Orlat și Bucur Bârsan din Gura-răului, cari amândoi au murit pe drum întorcându-se din Viena. Din acest calvar al românimii transilvane nu a lipsit nici mucenicia femeilor (dovadă: cele 10 femei din Colun, biciuite la începutul anului 1761 în piața Sibiului), nici martiriul copiilor nevârșnici (preoteasa popii Cosma din Deal, internată în timpul iernii, se plângea că având un copilăș la sân, acesta i-a degerat de frig).

La întrebarea: ce a putut îndemna un număr așa de însemnat de săteni smeriți, să pornească pe drumul însângerat al luptelor riscate și al unor cumplite suferințe, pe care și le-ar fi putut cruța, strecurând în temeiurile lor de credință schimbarea, ce ținea Crăiasa să le-o impună cu orice preț? ~ răspunsul se desprinde lămurit din cele arătate, în cuprinsul acestor pagini, pe temeiul dovezilor contemporane.

Flăcări credinței fără șovăire, statornicia și jertfelnicia, care nu se înpăimântă de nicio primejdie, le-au insuflat curajul sfânt al luptei și al răbdării pentru legea și neamul românesc. Cuvântul Scripturii a picurat în sufletele lor înțelepciunea și mângâierea veacurilor de păgânească prigoană: „cei ce rabdă *până la sfârșit*, se vor mântui"... Ei erau hotărâți să rabde, cu îndârjirea neînduplecată moștenită dela îndepărtații lor strămoși daci, nevrând să-și închine

---

categorii bisericească și lumească, tânjeau aci încătușate: „In diesen Gefängniszellen verhallte mancher Seufzer, manche Träne netzte den Boden“. Un versificator german scria la 27. III. 1848, că nu crede în soarele libertății (p. 63) până nu vor fi sfărâmate cătușele și încuietorea dela Kufstein:

„Nicht glaub' ich an die junge Sonne,   Eh' nicht auch diese Ketten fallen ~
Ich glaub' an unsere Freiheit nicht,   Eh' nicht auch dieser Riegel bricht“ !

sufletul în fața niciunei puteri lumești-vremelnice, păstrându-l în străvechia lui curățenie și încredințându-l numai Tatălui ceresc, care l-a zidit din scânteia dumnezeirii sale. Virtutea răbdării creștinești, în care s'a mistuit viața lor pământească, bătuită de atâtea prigoane, a sădit în sufletul neamului românesc sămânța eroismului spiritual, triumfător peste toate vrăjmășiile veacurilor.

Prin luptă și răbdare fără preget au reușit mucenicii dela Kufstein și tovarășii lor să deschidă calea biruinței atât de scump plătită, răscumpărând unii din ei chiar cu prețul vieții, dreptul neamului românesc de a-și păstra, prin credință, unitatea de suflet și libertatea de a se închina lui Dumnezeu așa cum „a pomenit” din moși-strămoși. Prin eroismul iubitorilor de jertfă țărani și preoți din „Scaunul Săliștei” și din întreagă regiunea sudică a Transilvaniei, ca și din Hălmgiau, Banat și Bihor, a putut fi înfrântă lozinca răsunătoare a împărăției austriece: *Österreich über Alles*, împărăție socotită în veacul al XVIII-lea, ca una care ar fi avut „misiunea istorică” să stăpânească întreagă Europa sud-estică. O fi râvnit ea, această împărăție catolică, să poruncească tuturor neamurilor din cuprinsul ei nu numai în chestiuni politice, administrative, militare și economice-culturale, ci și în cele de ordin sufletesc. Poporul român a știut să-și îplinească, în orice împrejurări, datoria de supunere cetățenească față de împăratul pământesc, dar nu a fost lipsit de îndrăsneala să-și afirme cu puternice acte de voință independența sufletească, arătând prin nenumărate jalbe și memorii, că sufletul este hotărît să și-l păstreze liber fără a-l închina niciunei puteri pământești. *Dacă „omul nu-și slobod cu trupul, dară este cu sufletul”*, mărturiseau lapidar autorii unui memoriu dela anul 1749.¹⁾ Având tăria necesară să-și ducă la îndeplinire, nestrămutata dorință de libertate sufletească, poporul român din Transilvania a secerat, sub raport moral, o izbândă cu atât mai vrednică de prețuit cu cât era smulsă prin eroismul unor săteni, orfani cu totul de conducători în lupta crâncenă, atât de inegală, cu puterea unei împărății, capabilă să pună la bătaie împotriva propriilor săi cetățeni, întreg aparatul administrativ, politic și militar al unui vechiu și foarte complicat organism de stat. Este cu desăvârșire greșită și inadmisibilă tentativa de a coborî avântul

¹⁾ Cf. S. Dragomir, vol. I. Anexe, p. 86-88, memoriul înaintat mitropolitului Nenadovici și semnat de Ioan Oancea, Popa Bucur, Popa Ion, Popa Văsălu, Popa Măcenic și Popa Ion.

acestor iluminați luptători pentru credință, alături de „fanatismul apărătorilor vechiului calendar“, precum și ciudata afirmațiune că „aceste lucruri triste“ nu ar merita „să fie puse unul după altul în lumina crudă a istoriei“.¹) Ar putea fi cumva limitată problema istoriografiei doar la cercetarea și reînvierea vieții trecute din domeniul exclusiv al unor întâmplări vesele ?

Cu mult mai dreaptă și mai înțelegătoare este constatarea istoricului englez R. W. Seton Watson care, într-o recentă conferință rostită la Universitatea din Oxford despre „*Transilvania ca problemă fundamentală*“, stăruie să sublinieze că țărani transilvăni ortodocși, rămași timp îndelungat fără episcop, „au resistat cu dârzenie tuturor condițiilor defavorabile și au dovedit o uimitoare bărbăție și tenacitate a sentimentului național, care nu și-a avut egalul în Europa“.²)

Acest adevăr, rostit de unul din cei mai temeinici cunoscători ai istoriei sudesteuropene, e bine să nu mai fie dat uitării când se cercetează originile și factorii activi în păstrarea și răspândirea naționalismului românesc din arcul carpatic.

* * *

După ce au fost așezați la răcoare preotul Măcenic și Oprea Miclăuș, din mulțimea vrednicilor țărani și preoți au răsărit alții, în stare să le continue opera cu aceeași tenacitate până la izbandă. Satisfacerea dreptelor cereri, pentru un vlădică de legea lor, fiind mereu amânate din an în an, la 1755 popa Ioan din Poiana și Toma Maieru din Răhău arătau într-o jalbă, adresată mitropolitului Nenadovici că vlădica Aron din Blăj „*a umplut toate temnițele cu robi preoți și mitreni*“, dacă s'ar trimite însă o comisiune de anchetă la fața locului ca în ținutul Hălmagiului sau ca la Oradea „*n'ar mai rămâne 10 uniți în Transilvania*“.

În cele din urmă comisiunea cerută a fost instituită, dar abia își începuse lucrările, când în urma unei intervențiuni a episcopului Aron,³) guvernul transilvan s'a și grăbit la 31. III. 1756 să propună Cancelariei din Viena, neîntârziata lor suspendare, prevăzând rezultatele dezaastroase ale acestor lucrări, întru cât conducătorii mișcării „caută patroni șismatici în țările vecine...“

¹) *Revista Istorică* din București, an. XVII (1931), p. 225.

²) *Mss-ul traducerii românești*, p. 4.

³) nr. 353 din 1756 arh. canc. aul. trans. din Viena.

şi cu exemplul din Hălmagiu se silesc să agite în tot chipul contra Unirii așa fel, încât pretutindeni întreabă, dacă e de față *mandatarul mitropolitului din Carloviț la comisiunea mixtă sau când sosește ?*¹⁾

În primăvara anului 1756, preotul Ioan din Galeș (fiul țărănului Ioan Vârvorea) care dusesse memoriul dela 1752 lui Măcenic și Miclăuș în Banat, unde a rămas și el în refugiu, se întorcea împreună cu soția lui Oprea Miclăuș, ceea ce aflând poporul prindea nou îndemn de a stărui pentru satisfacerea cererilor sale. Episcopul Aron nu întârzie să intervină pentru arestarea lui (16. IV. 1756) – *veluti catholicorum graeci ritus a vera religione se ductor*“. – Din partea Magistratului sibian sunt trimiși noaptea călărași și plăieși la casa lui din Galeș „ca la un hoț, iară nu ca la un preot nevinovat“, dar nu reușesc să-l prindă. Într-o propunere înaintată Mariei Teresia, de contele Gavril Bethlen, președintele Cancelariei aulice din Viena, la 14. VII. 1756,²⁾ se cerea să fie îndrumat episcopul Aron, din partea guvernului, a-și îndeplini cu blândețe pastorală slujba vlădicească (*pastorali lenitate utatur*), conținând atât el cât și preoții săi cu pedepsele și nelegiuirile, din pricina cărora s'a plâns mereu poporul, iar popa Ioan din Galeș, întors din Banat și deținut între timp la Sibiu,³⁾ să fie transportat *fără sgomot*, sub cea mai bună pază *la Deva*, și de aci în taină mare, ca *să nu afle niciun Român*, să fie promovat mai târziu la *teneta de peci*“. ⁴⁾

¹⁾ Ibidem: „az együgyű oláh népet dementálni, sok igéretekkel leutálni és minden uton módon az halmágyi példával az Unió ellen excitálni és comitálni igyekeznék úgy annyira, hogy passim kérdezik, hogy jelen vagyon-e a mixta comisióban avagy mikor érkezik a Carlovitzal érsek mandatariusa“.

²⁾ nr. 232 din 1756, arh. canc. aul. trans. din Viena

³⁾ Încă din luna Mai 1756, oferise tatăl preotului din Galeș, țărănul Ioan Vârvorea (Burbore) *cauțiune*, spre a putea mijloci să fie liberat fiul său din temniță, ori cel puțin *să i se ușureze obezile și să fie lăsat să vadă lumina*; „humillime supplicandum de genu putavi, dignabitur Excellentia Vestra... misericordia motus praenominatum filium meum ex captivitate sub fide iussoria cautione emitti, vel saltem vincula eius relaxari et lucis usura frui, gratiose facere“, spune textul latin al cererii înaintate de îndureratul părinte prin vreunul dintre cunoscătorii acestei limbi, către baronul *Ign. Iosif Bornemissa*, tezaurarul Transilvaniei și *protector al unirii*. – cf. Dragomir, vol. I. Anexe, p. 157–158.

⁴⁾ nr. 232 din 1756: „demum Popam luon ex Gallyest,... qui superioribus etiam annis non ultima turbationis populi causa, ut poenam evaderet, in Banatum Temesiensem profugerat, ac inde occasione huius investigationis redux modernorum quoque inter Valachos motuum praecipuus incentor et promotor... clam et sine strepitu... secreto, ne ullus Valachorum eum ibi detineri advertat, .. ulterius ad perpetuos carceres promovendum“. Maria Teresia primește propunerea, scriind cu mâna ei: „place!“.

Astfel ajunge și tânărul preot Ioan din Galeș în fortăreața Kufstein, ca al treilea condamnat din Scaunul Săliștei, unde mișcarea populară nu conținește, ci se intensifică sub conducerea preotului săliștean Ioan, care fusese hirotonit la 1753 în București de mitropolitul Neofit și rămâne îndrumătorul neînfricat al luptei pentru ortodoxie până la sfârșitul deceniului, fiind „om mândru și ambițios, care vrea să ajungă protopop, ba chiar vlădică” – după opinia tovarășului său de credință și de luptă: preotul Ion din Sadu. La intensificarea mișcării contribuie și acțiunea curajosului Ioan Avramovici din Aciliu, sub a cărui conducere s'a ținut la Săliște, o adunare poporală, în curtea țaranului Oprea Miclăuș (participând și soția acestuia, Stana) și alta în comuna Deal, luând parte vreo 300 de inși, pentru a desbate timp de 2 zile și a hotări să contribuie *fiecare sat cu câte 2 fl.* la acoperirea cheltuielilor de drum pe seama delegaților: popa Gheorghe din Săliște și Oprea Urdea din Sibiel. Amenințarea, că vor părăsi țara dacă nu li se încuviințează cererea pentru episcop ortodox, este din nou cuprinsă în adresa dela 20. X. 1758: „*să ne sloboadă vămile, să ne ducem unde ne vom putea ținea legea*”... Deși se fixase un premiu de 500 fl. pentru cine va prinde pe popa Ioan din Aciliu, nu s'a găsit nimeni printre Mărgineni să facă acest serviciu, precum se găsiră mai târziu printre Moșii din Arada Albacului, câțiva năimiți să prindă pe Horia. Motivul se poate găsi în declarațiunea judeului Oprea Hertia din Săliște, care vorbea despre mișcarea popii Ioan din Aciliu, ca despre o acțiune dorită și încuviințată de toată suflarea românească. El avea legături și cu maiorul Dimitrie Mihailovici, care sub pretextul de a cumpăra din Ungaria cai pentru oștirea țarului rusesc, îndruma pe ortodocși să emigreze în „Serbia Nouă”. De aceea s'a ivit în cercurile vieneze teama de un exod al Românilor din Transilvania spre Rusia. Consilierul Uhlfeld spunea însă în conferința ministerială din 10. XII. 1758 că e lipsită de temei această frică, deoarece Românul din Transilvania nu vrea să știe de altă țară înafară de Muntenia și de Moldova.

Curentul de împotrivire populară prinsese rădăcini așa de adânci, încât și 10 *femei din Colun* (jud. Făgăraș) înscenară o revoltă bătând și alungând pe protopopul unit Lascu din biserica satului lor. Pentru această răzvrătire, au fost pedepsite în piața Sibiului (21. I. 1760) cu câte 12–15 lovituri de biciu pe pielea goală.¹⁾

¹⁾ S. Dragomir, vol. II, p. 145: „*Eroismul femeilor din Colun*”.

Iar talentatul preot Ioan Piuariu din Sadu, care începuse a predica şi în proză şi în versuri contra unirii, până în regiunea Clujului şi a Reghinului, fu prins, spânzurat timp de 4 ore cu capul în jos, apoi transportat la Viena, de unde nemai permiţându-i-se a se întoarce în Transilvania, s'a aşezat în Banat şi a păstorit câţva timp în Sănnicolaul Mare.¹⁾

Din BinţiŃi, locul de naştere al aviatorului Aurel Vlaicu, scria Francisc Olasz, la 10. IV. 1756, episcopului catolic că în satele din Scaunul Sebeşului şi al Orăştiei se răspândeşte o *scri-soare iscălită de popa Ioan din Sălişte*, îndemnând poporul să trimită din fiecare sat câte un om la Sibiu, unde vor fi de faţă *doi episcopi sârbeşti şi episcopul de mai înainte Klein*, pentru reaşezarea ritului grecesc în drepturile lui „sub anatema sau afurisania celor 7 soboare”²⁾. Starea revoluţionară se menţine şi în regiunea aceasta, de unde popa unit Samoilă, protopopul Sebeşului şi al Orăştiei, raportează episcopului Aron, la începutul anului 1759, că a reuşit să prindă pe popa Toma din Cugir şi să-l bage în fiară, dar judele Scaunului Orăştie l-a slobozit; nu ştie pentru ce refuză organele administrative ajutorul necesar la prinderea şi arestarea şismaticilor turburători ai liniştei. Episcopul Aron, în temeiul acestor arătări, se adresează din Şoimuş, la 19. II. 1759, vistiernicului regesc Ignatiu Bornemissa (unul dintre cei 4 protectori ai unirii, numiţi la 15. IV. 1746) cerându-i sprijinul. Acesta transpune chestiunea comitelui săsesc *Stefan Walthüter de Adlershausen*, căruia îi raportează la 19. III. 1759, judele Scaunului Orăştie, că dănsul a prins în *cursul anului 1758 mai mulţi preoţi şi conducători ai şismaticilor, ţinându-i închişi câte 7-9 săptămâni, în timpul secerişului*; a ieşit *cu asistenţă mlt-tară în Jibot* să prindă preoţii şismatici, dar s'a împotrivit satul şi n'a putut isprăvi nimic. Agitaţia porneşte mai cu seamă din Sălişte.³⁾

¹⁾ Gh. Cotoşman, *Comuna şi bisericile din Sănnicolaul Mare*, Timişoara, 1934. Anuarul Inst. de Ist. Naţ., v. VI, p. 612.

²⁾ nr. 854 din 1756 arh. canc. trans.: „az elöbbeni Graecanicus Ritusnak reasumptiojára *sub Anathemate vulgo Afurissenia sapte szobore*”.

³⁾ Arhiva Săsească Sibiu - Akten Jahrgang 1759: „stützen sich die hiesigen Stuhls - Walachen auf den Mühlbacher, Reissmärkter und Hermannstädter Stuhl un besonders *Szelişte*, von welchem sie am meisten angereizet werden... und wenn man gleich mit Gewalt etwas zu thun unternehme, so ist zu besorgen,

Pe la Orăștie era așteptat să sosească la începutul anului 1759 noul episcop ortodox, în persoana lui *Partenie* Pavlovici, fostul vicar al Mitropolitului din Carloviț. Cercurile din Viena se temeau însă că, numindu-l pe acesta, influența lui Nenadovici în Transilvania va spori. Bartenstein recomanda chiar instituirea unui mitropolit ortodox pentru Transilvania, spre a pune astfel stavilă amestecului sârbesc în această țară. Cancelarul Kaunitz stăruia însă numai pentru un episcop, care să poată fi îndepărtat îndată ce s'ar afla că afăță poporul contra unirii, ori și mai simplu „să se recurgă la un expedient sumar prin o execuție în secret“.

A trebuit să se desfășoare însă și revoluțiunea fără sânge a călugărului Șofronie, întinzând duhul răzvrătirii până la marginea nordică sătmăreană și maramureșană,¹⁾ punând în penibilă situațiune oficialitățile transilvane, lipsite de suficiente forțe armate în cursul războiului de 7 ani, și culminând în impunătorul sinod, ținut în zilele de 14-18 Februarie 1761 la Alba-Iulia, unde fuseseră convocați preoții ortodocși, împreună cu câte 3 țărani fruntași din fiecare sat, pentru ca în cele din urmă să sosească la Sibiu, în 4. IV. 1761, pentru păstoria bisericii ortodoxe-transilvane episcopul Dionisie Novacovici.

Vor fi aflat mucenicii dela Kufstein despre izbânda aceasta, pregătită în cea mai mare parte prin sacrificiile lor?

E puțin probabil. Când cereau căpeteniile mișcării populare din 1759-1761, liberarea acestor mucenici ai bisericii ortodoxe transilvane, nici nu știau să precizeze în cuprinsul memoriului lor, din Aprilie 1761, în care temniță anume fuseseră arestați.

da sich die Walachen schon oft erkläret, *der Magistrat sollte sich in ihrer Glaubens - sache nicht einmischen*, in dem sie viel lieber zu sterben als in diesem Fall zu gehorchen gesinnet seyn, es dürfte letztlich ein Todtschlag oder gar eine andere üble consequenz erfolgen. Ich hätte es von dem *Protopopa Samoile* nicht verdient, indem ich bis anhero *alle Zeit mit dem grössten Eifer*, meiner beschworenen Pflicht gemäss, den *Clerum Gr. Ritus. Unitum* manteniret und unzeltige *Fatigien* von ihmem übernommen, noch über das alles so fälschlich angegeben zu werden“...

¹⁾ În ședința Magistratului din Sibiu s'a comunicat la 4 I. 1762 ordinul guvernului transilvan, să fie prins diaconul Ioan Martineț din Maramureș, învinuit de a fi agitat contra unirii. „Ein gewisser *Martinecz Janos Diaconus aus der Maramaros*, welcher etlicher Geistlicher Söhne von der Union abgehalten, und von dar durchgegangen auch muthmasslich nach Stebenbürgen sich gezogen, soll allhier wenn er betreten wird, eingefangen und davon dem Hochlöblichen Gubernio die Information gegeben werden“.

La fel nici autorul cronicii rimate contemporane „*Plângerea Sf. Mănăstiri a Sîlîoașului din Eparhia Hațegului din Prislop*“, nu aflase nimic despre transportarea lor la Kufstein, ci presupunea că li s'a stîns vieața în vreo închisoare din Viena.¹⁾ Nici Stana, soția lui Oprea Miclăuș, n'a reușit să afle, unde fusese acesta osîndit să-și ispășească îndrăsneala de a fi luptat cu atîta eroism pentru credința sa. În cererea adresată la 1784 împăratului Iosif II ea nu știa să amintească mai mult decât faptul că bărbatul ei fusese arestat în Viena. Cererea transmisă din partea lui Iosif în cercetarea Cancelariei aulice transivane, aceasta o desbate în ședința prezidată la 24. VII. 1784 de contele Eszterházi, prezenți fiind consilierii Bánfi, Horváth și Donáth, neluînd altă dispozițiune decât să se ceară informațiuni.²⁾

VII

În a doua jumătate a veacului XVIII, repetatele mișcări de răzvrătire țărănească începuseră a determina factorii răspunzători ai politicii austriace, să se gîndească la măsuri de luat pentru a ușura sarcinile iobagilor din diferitele provincii ale Monarhiei habsburgice. Între asemenea măsuri, menite să contribuie la îmbunătățirea traiului unor sate românești de pe la granița sudestică a Monarhiei, pot fi socotite și cele privitoare la *înfîntarea și reorganizarea regimentelor de grănițeri români*.

¹⁾ cf. I. Lupaș, *Cronici și istorici români din Transilvania*, ed. II Craiova, 1941, p. 73.

„Atuncea Săliștenii
Cu cei de lângă ei împrejurenii,
Au cătat oameni să găsească
Treaba lor să le-o împlinească;
Și cu toții s'au sfătuit,
Pe trei oameni au găsit,
Doi preoți și un mirean
Din Săliște și din Scaun
Preotul Măcenic și cu Oprea Miclăuș
Și preotul Ioan din satul Galeș
Pe acești trei au ales

La Chesaro-Crăiasa au trimis
Crăiasa rugăciunea lor o au primit
Și cu drag li s'au făgăduit,
Cumcă ea silă lor nu le face,
Ci să se odihnească în pace
Și cu unația nimenea să nu-i silească
Ci întru a lor pravoslavie să trăiască.
Atunci Aron, ca un leu rănit s'a sculat
Prin scrisori după ei au alergat
Și pe câte trei în Viena l-au închis
Și acolo *pleașa lor s'a stîns*“.

²⁾ Nr. 2915 din 24. VII. 1784: „*Flehet Stane Miklousch eine Wallachin aus Szellstye um die Befreyung ihres ihrem Angeben nach schon vor mehr als 30 Jahren hier zu Wien wegen in Siebenbürgen unter dem walachischen Volk gegen die Unten angezettelten Unruhen eingezogenen und gefänglich insitzenden Mannes Opre Miklousch die allerhöchste Gnade*“ (Arhiva Canc. aul. trans.).

Cărmuitorii Monarhiei habsburgice simțiră încă din prima jumătate a secolului XVI necesitatea unor măsuri speciale pentru apărarea granițelor expuse neconținutelor atacuri din partea Turcilor, porniți atunci în plin avânt spre inima Europei centrale. Arhiducele Ferdinand încredințase la 1530 destoinicului comandant Ioan Katzianer din Stiria paza granițelor amenințate. Uscocii alungați de Turci din vechile lor așezări, fiind colonizați între Sava și Drava, cu obligațiunea să facă servicii de apărători ai graniței, primiră numirea de „miliție națională”, dându-li-se la 1569, în persoana lui Ivan Lenkovic, un comandant propriu (Grenz-Obrist).

La 5. X. 1630 dispusesese împăratul Ferdinand II organizarea militară, politică și economică a granițelor croate printr'un *Statut*, care a servit ca temelie a dezvoltării regimentelor grănițerești până la totala lor lichidare (1871-73). Se crede că principiile acestei organizațiuni militare-politice ar fi izvorit chiar din experiențele culese în cursul războiului de 30 de ani de către Wallenstein, care avea deosebită pricepere spre a valorifica feluritele elemente etnice în chip corespunzător cu însușirile lor. Organizațiunea era întemeiată pe autonomie administrativă, încredințată cnejilor aleși din satele grănițerilor, care în sensul jurământului către împăratul, nefiind obligați să asculte decât de acesta și de șefii lor militari, formau oarecum o clasă privilegiată față de restul țăranilor apăsăți de jugul iobăgiei.

După ce prin pacea dela Carloviț (1699) și prin cea dela Pasaroviț (1718) stăpânirea Habsburgilor asupra Transilvaniei și a Banatului primise ratificarea de drept internațional, era firesc să apară și în aceste regiuni proiecte relative la organizare grănițerească potrivită cu situațiunea lor. Contele Mercy, originar din Lotharingia, în calitate de comandant al Timișorului, a înaintat în acest sens propuneri lui Eugen de Savoya, care prin o nouă organizare a regimentelor de grăniță urmărea întreitul scop al *cordo-nului* militar, sanitar și economic, pentru paza grăniței, pentru împiedecarea agenților purtători de contagiuni și pentru o cultivare cât mai rațională a teritoriului smuls de sub stăpânire otomană. Murind el, realizarea proiectului a fost amânată până la 1765-1768, când a luat ființă regimentul german-bănățean și cel român-bănățean¹⁾ cu centrele în Panciova și Caransebeș, la care s'a adaus mai târziu (1838) și un regiment sârbesc

¹⁾ A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni*, Caransebeș 1941, p. 75-79.

sau iliro-bănățean (nr. 18). Cu 3 ani înainte, la 1762 se înființaseră pentru Transilvania 2 regimente de grănițeri secui și 2 de grănițeri români (cu centrele în Orlat și Năsăud). La 1775, ajungând și Bucovina sub stăpânire austriacă, Maria Teresia se gândea să introducă și aci organizarea de grănițeri, în care scop a și delegat pe comandantul regimentului român dela Năsăud, baronul Carol Enzenberg. Dar împotrivirea administrației civile-galițiene a reușit să-i zădărnicească opera, înduplecând pe Iosif II să-l recheme din nou la comanda regimentului năsăudean. În timpul deplinei dezvoltări a regimentelor de graniță, numărul lor se urca la 18 pe întinderea unei frontiere de 1750 km. lungime, dela Croația până la granița Bucovinei, și administrând un teritoriu populat la 1765 de 350.000 locuitori, populațiune care a sporit până la 1848 la cifra de 1.250.000 de suflete.¹⁾ În populațiunea din cuprinsul teritorului de graniță, cu administrațiune militară, s'a dezvoltat o mândrie specifică, o conștiință a demnității personale și de tagmă afirmându-se uneori în chip revoluționar, cum s'a întâmplat la 1871, când grănițerii croați dela Karlstadt s'au împotrivit prin răscoală sângeroasă ordinului împărațesc de lichidare a regimentului lor. Chiar și după lichidarea totală a regimentelor de graniță, conștiința aceasta a continuat să se afirme în următoarele generațiuni ale fiilor și nepoților foștilor grănițeri, care obișnuiesc să se laude spunând: „My ismo junaki – my byli ismo granicari“. ²⁾ (noi suntem fii de eroi, noi am fost grănițeri).

Organizarea regimentelor de graniță transilvană, era firesc să fie încercată după ce stăpânirea austriacă începuse a prinde rădăcini în țara aceasta. Paza graniței fiind lăsată din vechi timpuri în grija plăieșilor,³⁾ la 1702, s'a înjghebat din aceștia și din o seamă de haiduci transilvani un regiment cu menirea să asigure

¹⁾ Hugo Kerchnawe, *Die alte K. K. Militärgrenze*. Ein Schutzwall Europas. Wien-Leipzig, 1939, p. 23 și 42.

²⁾ Ibidem, p. 76.

³⁾ I. H. Benigni von Mildeberg, Feldkriegs-Sekretär bei dem K. K. siebenbürgischen General-Kommando, *Statistische Skizze der siebenbürgischen Militär-Gränze*. 2. Auflage, Hermannstadt 1834, VII-VIII: „Nur die ganze südliche und östliche Gränze Siebenbürgens, welches gegen Ende des 17. Jahrhunderts unter österreichische Herrschaft zurückgekehrt war, entbehrte dieses Schutzes und wurde bis zum Jahre 1761 höchst unzureichend durch eine geringe Zahl von Gränzwächtern (Plafaschen) und an den Hauptkommunikationspunkten auch von einigen Feldtruppen bewacht“.

o pază mai bine organizată. Izbucnirea revoluțiunii lui Francisc Rákoczi II și îndelungata ei dăinuire (1703-1711) a împiedecat însă desvoltarea acestui început, rămas fără continuare în timpul domniei lui Carol VI. Abia în zilele fiicei sale Maria Teresia urma să se procedeze cu stăruință și cu rezultate concrete la opera de înființare a regimentelor grănițerești transilvane - operă care a întâmpinat diferite piedeci de ordin politic.

Generalul Adolf Buccow, trimis în Transilvania cu misiunea specială să taie cu sabia nodul gordian al frământărilor religioase răspândite în timpul răscoalei lui Șofronie pe întreg cuprinsul țării, nu izbuteste să salveze pe seama bisericii un'te decât un număr infim de familii române, ceea ce îndispunea profund pe Maria Teresia. Insuccesul politicii de convertire religioasă n'a lăsat indiferent nici pe episcopul catolic Bajtay, nici pe cel unit Petru P. Aron, care s'au grăbit să indice Curții din Viena noi mijloace, potrivite să promoveze unirea în Transilvania (zur Beförderung der Union in Siebenbürgen). Generalul Buccow a înaintat și el un vast proiect de organizare a regimentelor grănițerești, ce urmau să fie alcătuite din țărani români și secui de-a-lungul granițelor transilvane sudice și estice, dela Porțile de fier până în Maramureș. Regimentele românești de infanterie ar avea câte 3000 de oameni, recrutați din sate dela granița sudică, din ținutul Hațegului până la Brașov (reg. I.) și dela granița nordică, din regiunea Rodna-Năsăud (II.); lângă ele să fie și un regiment de dragoni, cu efective de 1000 de inși. Legătura dintre ele s'o facă regimentele secuești, recrutate din Ciuc, Gurghiu și Treiscaune. Grănițerii să fie scutiți de impozite, înafară de o taxă globală (darea capului), să fie scoși de sub jurisdicțiunea feudală și așezați sub cea militară, să fie obligați a face exerciții ostășești în fiecare Duminecă și sărbătoare, procurându-și îmbrăcămintea și calul pe cheltuială proprie, iar pușca și rechisitele de piele să le dea erarul. În timpul serviciului să primească fiecare grănițer infanterist o diurnă de 4 xr (crucri), iar cavaleristul de 8 xr. Grănițerilor secui să li se dea *numai* ofițeri germani, iar celorlalți și ofițeri germani și maghiari. În regimentele românești să nu fie admiși decât *uniți*, neputând avea Crăiasa încredere în ortodocși. Numărul tuturor grănițerilor transilvăni s'ar fi urcat, după socoteala lui Buccow la 17.000, iar cheltuiala întreținerii la 170.000 fl., realizându-se o economie de aproximativ 1¼ milion fl., față de cheltuiala ce ar fi necesitat același efectiv de trupe regulate.

Atât proiectul lui Buccow, cât și propunerile vlădicilor le comunică Maria Teresia consilierilor de stat (*Circulanda* - la 3. X. 1761) cerându-le opiniunea. Din partea sa, ținea să anticipeze că a discutat cu Bartenstein chestiunea, care merită toată sollicitudinea, căci prin părăsirea unirii ar fi primejduită mântuirea sufletească a multor mii de oameni; chiar *interesele Statului ar fi păgubite prin emigrațiunea, pricinuitoare de griji a „neuniților”* și prin adesiunea lor la Rusia.¹⁾

În ce privește proiectul lui Buccow pentru miliția de graniță, Maria Teresia îl aprobă subliniind și din partea sa, că *numai uniții să fie admiși ca unii în care Statul ar putea să aibă încredere*. Suma de 28.000 fl. cheltuită anual cu plăieșii va fi mai cu folos întrebuințată pentru grănițeri. Admite să fie chemați în serviciul regimentelor și preoții uniți, rămași fără sate și fără credincioși, dar bunurile bisericesti vacante cedate uniților, nu vrea să fie trecute în seama grănițerilor, cum propusese Buccow, ci stăruia să fie păstrate pentru unire, spre a putea îndemna pe cei ce o părăsără, să se întoarcă iarăși la ea.²⁾ În privința scutirii de impozite, îndruma pe Buccow să se orienteze după practica bănațeană, exprimând totuși părerea că, potrivit acesteia, să fie scutiți grănițerii transilvani de contribuțiune și de robotă, obligați însă a plăti „*taxam capitis et pecorum*”.

Proiectul lui Buccow avu darul să alarmeze clasele privilegiate³⁾ ale Transilvaniei, nobilimea latifundiară nefiind bucuroasă a se lipsi de brațele de muncă ale țăranilor iobagi, iar guvernul și Cancelaria aulică din Viena exprimându-și teama că generalul comandant ar vrea să procedeze la această nouă organizare cu obișnuita metodă ostășească, fără a respecta, cum se cuvine, legile țării. Afând despre intervențiunea făcută la 1 Iulie 1762 de Can-

¹⁾ „Wird das Übel fort dauern und damit das Seelen-Heil so vieler tausend Menschen Gefahr laufen, nicht minder auch die Gefahr für den Staat wegen der besorglichen Emigration deren nicht Unirten und deren Anhang an Russland“ (nr. 2575, 1761, Arh. Cons. de Stat-Viena).

²⁾ „...müssen für die Union bleiben, um den Rücktritt zu solcher zu facilitiren“, *ibidem*.

³⁾ Contele Gavril Bethlen și-a exprimat fără întârziere teama că, date fiind „pornirile destrăbălate ale națiunii valahe”, înzestrarea cu arme a fiilor ei ar produce primejdii; în același timp își exprima însă cea mai deplină încredere în acțiunea de militarizare grănițerească a Secuilor. cf. Teleki Domokos, *A székelj határőrség története* (Istoria grănițerilor secu). Budapeșt, 1877, p. 13-14.

celaria aulică transilvană în chestiunea aceasta, Buccow ținea să promită că nu va întreprinde nimic împotriva legilor țării, ceea ce îndeamnă apoi pe Maria Teresia, să declare prin rezoluțiunea *dela 24. VII. 1762*, că are și mai departe neștrămutată încredere în el, în ce privește atât de importanta operă a înființării miliției de graniță.¹⁾ Spre a putea fi pe deplin liniștită, îl îndrumă însă a proceda de comun acord cu guvernul țării, iar când nu s'ar putea înțelege cu acesta, să-i raporteze separat.²⁾

Mai adaugă Maria Teresia, că ar fi necesar să li se impună grănițerilor și obligațiunea de a servi și înafară de frontierele țării, de a fi întrebuințați și ca plăieși, iar scutirea de serviciu, proiectată pe timp de 18 luni, să fie înțeleasă numai pentru vremi de pace, nu și pentru cazuri de necesitate specială.³⁾ Supărată că feudalii proprietari de latifundii împiedecă pe iobagi și pe fiii preoților uniți a intra în rândurile grănițerilor, Crăiasa dispune să publice guvernul o *circulară* arătând, că M. Sa ordonă proprietarilor de pământ și poștește dela ei să dea, de bună voie, tot sprijinul acestor oameni, pentru râvna lor laudabilă în serviciul patriei și al binelui obștesc, cu atât mai mult, cu cât un asemenea sprijin se dă de obicei și supușilor, care intră la altă categorie de serviciu militar,⁴⁾ cu care cel grănițeresc e deopotrivă.

Cu privire la Românii din cele 30 de sate, din care urmau să fie recrutați grănițerii regimentului II, din ținutul Bistriței și Valea Rodnei, Maria Teresia arată că în interesul țării ține să fie

---

1) Prot. cons. de Stat 1762, p. 1273. „Ich setze fortan in Ansehung des so hoch wichtigen Werks der dortländigen Gränitz-Militz-Errichtung in ihme das ohnwandelbare Vertrauen“.

2) Ibidem: „jedoch stehet ihme frey, wenn er sich mit dem Antrag des Gubernii weder vollkommen noch zum theil vereinbahren könnte, seinen Bericht in *Separato* an Mich gelangen zu lassen, worüber Mich alsdann *definitive* entschliessen werde“.

3) Ibidem: „...diese *Gränizer* auch ausser Landes zu dienen verbunden sein sollen... auch zu *Blajagen* angewendet werden müssen und dass die 18 Monate, welche denen Gränizern als frey vom Dienste zugesagt werden sollen, nur auf die Friedenszeiten ausser einen besondern Notfall, zu verstehen seyn sollen“.

4) Ibidem: „...dass die *Domini terrestres* diesen lobwürdigen und zu des Vaterlandes Dienste und besten gereichenden Eifer dieser Leuten alle Förderung geben und hierunter es in gleicher Maass zu halten von selbsteneigelt seyn würden, als dieses bey denen zu dem übrigen *Militär-Stande* eintretenden Unterthanen üblich seye“.

declarați oameni liberi. Dacă orașul Bistrița pretinde să fi avut vreun drept asupra târgului Rodna sau asupra satelor, să producă dovezile necesare, spre a i se putea oferi o despăgubire corespunzătoare (*billigmässige Entschädigung*), iar Românilor așezați în sate săsești să li se poată oferi adăpost în Valea Rodnei; pentru cei alungați de națiunea săsească să se facă cercetare temeinică, spre a se cunoaște situațiunea reală. În sfârșit arată toate obiecțiunile făcute contra proiectului Buccow, așteptând ca acesta să le cerceteze temeinic pas de pas, informându-o direct și amănunțit despre toate spre liniștirea ei.¹⁾

Sprijinit deci pe deplină încredere a Crăiesei și urmând indicațiunile ei, generalul Buccow a procedat cu rapiditate la organizarea regimentului românesc din nordul Transilvaniei, unde s'a și putut prezenta în toamna anului 1762 să inspecteze trupele, desfășurând primele steaguri aduse din Sibiu (15. X. 1762) și raportând apoi Curții din Viena (12. XI.) că misiunea, ce i-a fost încredințată, speră să o poată îndeplini curând. O procedare chibzuită și cu mult tact ar fi fost indicată într-o regiune, unde ~ după cum rezultă dintr'un studiu german ~ duhul răzvrătirii acute fusese răspândit încă din primăvara anului 1757, când s'au revoltat țărani din Mocod și apoi cei din Zagra împotriva Magistratului bistrițan, care voia să-i împingă spre treapta iobăgiei. Andrei Gottschick, comisarul bistrițan, abia a putut scăpa cu fuga de ceata mulțimii răzvrătite; la fel și vieața altor comisari ajunsesese grav primejduită, încât numai prin alergare rapidă și-o putură salva.²⁾

¹⁾ Ibidem: „...über welche er sich *de passu ad passum* zu Meiner Beruhigung gründlich entzulassen, und solche deutlich beantworteten *directe* an Mich einzusenden hat“.

²⁾ Friedrich Kramer, *Beiträge zur Geschichte der Militärströmung des Rodnaer Thales*, în Anuarul Liceului evanghelic din Bistrița 1878, p. 16-17: „Indessen war es einem der Rädelsführer gelungen zu entkommen, er lief zur Kirche u. zog die Glocke. Auf dieses Zeichen strömte alles Volk zur Kirche. Gottschick hievon unterrichtet wollte wenigstens die Gebundenen in die Stadt bringen u. machte sich auf die Kunde von dem Aufruhr mit den selben auf den Weg. Als er an den Steg des Dorfes gelangte, kamen die Einwohner, Männer u. Weiber, mit Geschrei auf ihn zu, befreiten die Gefesselten, die sie um Hülfe anriefen, von den Banden u. warfen einen Hagel von Steinen auf Gottschick u. seine Diener. Sie wurden umringt, drei Männer fielen dem Pferde Gottschicks in die Zügel. Er konnte sich nur retten, indem er mit der Pistole dem einen u. andern auf die Hand schlug, dem Pferde die Sporen

Speranța lui optimistă urma să se spulbere însă în primăvara anului 1763, tocmai într'un moment festiv, pe care el îl proiectase ca un fel de încoronare a misiunii sale. Anume condițiunea impusă Românilor, să-și părăsească legea și să treacă la unire, dacă vor să fie admiși în cadrele regimentului de graniță de o parte, iar de altă parte purtarea brutală a unora dintre ofițerii străini aduși aci, precum și disprețul lor vădit pentru popor a provocat o stare de adâncă nemulțumire sufletească, pe care a știut s'o întărească și mai mult moșneagul *Todoran* din *Bichigiu*, împreună cu fiul său și cu săteanul *Toader Cătană*. Episcopul *Aron*, sosit la 4. V. 1763 în această comună, să slujească liturghia, fu împiedecat de mulțime să intre în biserică. A doua zi reușește totuși să intre și să facă slujbă, la sfârșitul căreia *Todoran* și complicitii, pocăiți la aparență, cer și obțin iertare.

Spiritele continuă să rămână însă agitate. Și astfel, cu ocaziunea solemnității dela 10. V. 1763, când ar fi urmat să facă jurământ în prezența generalului *Buccow*, după sfințirea steagului de către episcopul *Aron*, grănițerii din 8 companii refuză să rostească obișnuitul cuvânt, care le cerea să urmeze porunca ostășească „pe uscat și pe apă“, nu se sfiesc a păși la rebeliune fățișă aruncând armele, și înzadar încearcă *Aron* să-i potolească. De groaza mulțimii tulburate se decide și el, împreună cu generalul *Buccow*, să-și caute scăparea în fugă.

Căpeteniile rebeliunii își primiră în curând pedeapsa, bătrânul *Todoran* fiind sfărmat în roată (*Noembrie 1763*) cum urmau să pățească mai târziu și căpeteniile răscoalei din Munții *Apuseni*.

Episcopul *Dionisie Novacovici* nu cutează să le împlinească cererea de a-i primi pe cei rămași în vieață sub scutul bisericii ortodoxe, ci îl refuză spunând că cei ce s'au lăpădat odată de ea, nu mai sunt îngăduiți de cărmuire să se întoarcă iarăși sub aripile ei ocrotitoare.

---

gab u. Einen von ihnen niederritt. Der Erfolg, welchen die Widersetzlichkeit der Macoder, nicht ohne die Ungeschicklichkeit des Magistratscommissärs, errungen hatte, reizte zu weiterem Widerstand nach, sie wollen keine Jobaggen sein. Von Macod verpflanzte sich der Widerstand nach *Zagra* u. von hier über den ganzen Distrikt. Ein ähnliches Schicksal hatten die Commissäre, welche die Confrontation für das Jahr 1757 vornehmen wollten, sie wurden nicht nur gewaltsam vertrieben, sondern waren in Gefahr erschlagen zu werden, nur die Schnelligkeit rettete sie“.

Profesorul Virgil Șotropa, ca unul dintre cei mai asidui și mai conștiințioși cercetători ai trecutului românesc din regiunea Năsăudului, într'un documentat studiu al său,¹⁾ a indicat ca principale motive determinante ale rebeliunii dela 10 Mai 1763 :

1. tratamentul de excesivă severitate al ofițerilor străini față de grănițerii români ;
2. neîmplinirea promisiunii ce se dăduse acestora de a fi considerați ca oameni liberi, fiind ridicați din treapta iobagilor, promisiune amănată mult timp și
3. profunda indignare, ce a cuprins „inimile credincioșilor din satele districtului, când observară că ofițerii regimentului își bat joc chiar și de religia și de biserica românească, apoi că întreagă sistemă grănițerească pare să aibă, între altele, și scopul deghizat de a *converti pe grănițeri la catolicism*. Aceștia, dar chiar și unii dintre preoții lor, deși declarați uniți cu biserica Romei, nu erau încă destul de orientați asupra amănunțelor și subtilităților unirii. Ei care *ținuseră morțiș din moși-strămoși la vechile deprinderi și obișnuințe*, se îngrozeau acum la gândul că vor fi *despoiați de legea și datinile lor adânc înrădăcinate*. Cert este că pe lângă alte influențe externe, ațâțări și instigațiuni din partea Sașilor bistrițeni ori și ale unor organe de guvern, cărora nu le convenea să se emancipeze Valahii districtului năsăudean ridicându-se din robia seculară, au contribuit la izbucnirea revoltei de pe Mocirlă (un platou lângă comuna Salva).

Revolta a izbucnit tocmai în momentul „când cele două batalioane de infanterie și opt companii de cavalerie steteau înșirate lângă comuna Salva în fața generalilor și a episcopului gr. catolic Aron de Bistra ; fără de a se sinchisi de generalii prezenți, deodată ieși călare înaintea frontului săteanul bătrân de 104 ani Todor Todoran din Bichigiu, care slujise ca soldat încă sub împăratul Carol VI și le rosti grănițerilor următoarea cuvântare : „*De doi ani mai, suntem cătane adecă grănițeri și carte n'am căpătat dela înălțata împărăteasă, că suntem oameni liberi. Ne-au scris iobagi, dăm dare, facem slujbe cătanești ; copiii noștri vor merge până la marginile pământului să-și verse sângele, dar pentru ce? Ca să fim robi, să n'avem nict un drept, copiii noștri să fie tot proști, ori vor învăța ceva ori ba? Așa nu*

¹⁾ Virgil Șotropa, *Iniințarea graniței militare năsăudene 1762*, studiu publicat în revista *Arhiva Someșană* 1938, nr. 24.

vom purta armele, ca și sfânta lege¹⁾ să ne-o ciufulească²⁾ tisturile.³⁾ Jos cu armele! Alungați afară păgânii din hotarele noastre! Auziți creștini români, ~ numai atunci vom sluji, când vom vedea carte dela înălțata împărăteasă, unde-s întărite drepturile noastre; până atunci nu, odată cu capul! Ce dă guvernă și cancelaria din Beciu,⁴⁾ e nimica, is minciuni goale de azi până mâne!“

„La aceste vorbe amândouă batalioanele de infanterie își trântiră armele la pământ, încât acesta se cutremură, apoi iarăși le ridicară, cu somațiunea adresată ofițerilor, ca *imediat să părăsească teritoriul regimentului*. Dragonii procedară la fel. Generalii, episcopul și toți ofițerii o apucară la fugă. A doua zi după acest tumult se sfătuiră grănițerii, ce să facă cu armele și cu steagurile. Armele le reținură, iar steagurile le transportară la Năsăud și le predeteră preotului satului spre păstrare în biserică. Scurt timp după această întâmplare veni o comisiune aulică la Salva, spre a face cercetări în chestiune. Todor Todoran, care persevera în pretențiunile sale, fu executat cu roata, iar alți mai mulți bătrâni au fost spânzurați“. Ei își păstrară cumpătul și în clipa supremă, privind cu sânge rece în fața morții și declarând cu îndârjire că nu regretă a pătimi „*pentru dreptate*“, fiind hotărâți mai bine să moară „decât să trăiască în robie“.

Textul sentinței, ce urma să fie executată în Noemvrie 1763, pe același platou Mocirlă, unde izbucnise revolta din Mai, este acesta :

1. *Todoran al lut Dănilă din Bichlgiu*, de 120 de ani, să fie *frânt cu roata de sus în jos*, iar corpul lui să fie legat⁵⁾ de o roată, pentru că a împiedecat pe oameni dela *unire* și dela *îmbrățișarea statului militar grănițeresc*, precum și pentru că la cererea stăruitoare a fiului său în ceasul morții nu a lăsat să fie împărțșit acesta cu sfânta cuminecătură.

2. Vasile Dumitru al Popii alias Vasoc din Macod să fie trecut din vieață la moarte prin ștreang, pentru rebeliune.

1) Religia.

2) Batjocurească.

3) Ofițerii.

4) Viena.

5) Geflochten.

3. *Many Grigorie din Zagra*, să fie spânzurat, tot pentru aceeași crimă.

4. *Vasile Oichi din Telciu*, să fie pedepsit la fel.

Trupurile acestor criminali să fie lăsate neînmormântate pe locul de pierzare, ca exemple de groază pentru alții.

5. Ion Scuturici, 6. Dumitru Scuturici, 7. Miron Natul și 8. Dumitru Homoi din Telciu; 9. Apostol Moldovan și 10. Petru Bârzo din Rodna; 11. Dâmbul Alexe și 12. Ion al Popii Petru din Zagra; 13. Petru al Popii Nicolae din Bichigiu; 14. Zinvel Vasile din Poieni; 15. Ion Anghelini din Runc; 16. Ieremie Bucșa din Mocod; 17. Finigar Samoilă din Găureni; 18. Ion Hanț din Nășăud și 19. Andrei Nicolai din Sângeorz – să fie de asemeni spânzurați. Pentru cei 15 condamnați din urmă, după ce li s'a publicat sentința de moarte, aceasta a fost înlocuită cu altă pedeapsă, anume: „să treacă de 10 ori în sus și de 10 ori în jos printre loviturile de vergi alor 300 soldați“. ¹⁾

Contemporanul Francisc Petrichevich Horvát relatează că generalul Buccow nu s'a sfiit apoi a-i constrânge pe Români din regiunea Bistriței „cu arme la unire prin câteva escadroane ale regimentului de husari, comandat de generalul conte Adam Bethlen“. Nici în fața celor mai grele amenințări însă mulți nu au cedat ci „căzând în genunchi, rugau soldații ce-i împresurau, să le taie mai bine la toți capetele, decât să-i constrângă a-și părăsi legea

---

¹⁾ cf. Kramer l. c., p. 28: *Thodoran alut Dănilă* aus Bükis, 120 Jahre alt, soll von oben herab gerädert und dessen Körper auf das Rad geflochten werden, weil er die Leute von der Union u. Annahme des Granitzer Militärstandes abgehalten u. seinem sterbenden Sohne auf dessen inständiges Verlangen das heilige Sakrament nicht reichen lassen.

Vasile Dumitru Poppi, alias Vasok aus Macod, soll mit dem Strang vom Leben zum Tode gebracht werden wegen Meuterei.

Many Grigorie aus Zagra soll wegen diesem Vebrechen gleichfalls mit dem Strang hingerichtet werden.

Vasile Oichi aus Teltsch soll mit gleicher Straff angesehen werden u. dieser *Delinquenten* ihre Leiber am Hochgericht andern zum Schrecken unbegraben bleiben“.

Ferner wurden noch 15 Delinquenten die Strafe des Stranges verlesen: 4 aus Teltsch, 2 aus Rodna, 2 aus Zagra, 1 aus Bükis, 1 aus Pojen, 1 aus Runk, 1 aus Macod, 1 aus Gauren, 1 aus Naszod, 1 aus Szt-Gorgy. Nach geschehener Publikation aber wurde diesen die Todesstrafe erlassen u. jedem als Strafe andiktirt, zehnmal auf u. zehnmal nieder durch 300 Mann Spitzruthen zu laufen“.

și a se uni. După ce nici cu această încercare nu au reușit nici de cum, satele au fost înșesate cu soldații amintiți și supuse unor grele execuțiuni, dar văzând Buccow, că nici în chipul acesta nu se pleacă, i-a atacat cu mijloace mai subtile și cu meșteșug mai fin¹⁾

VIII

Rebeliunea dela 10 Mai 1763 o socoteau adversarii generalului Buccow, consilierii Cancelariei aulice transilvane, ca un prilej bine venit pentru ei, spre a încerca să-i sdruncine situațiunea și să zădărnicească astfel desăvârșirea operii încredințate destoiniciei lui atât de prețuite din partea Crăiesei. Spre a întâmpina învinuirile, de care putea fi sigur că i se vor aduce, Buccow plecă repede la Viena (23. V. 1763). Intr'o ședință a Consiliului de războiu aulic a fost prezentată la 22. VIII. întreagă lista observațiilor critice, ridicate împotriva lui din partea Cancelariei aulice transilvane.

Nu cunoaștem textul învinuirilor, dar din cuprinsul punctelor vastei replici²⁾ redactate de Buccow chiar în Viena la 8. X., 1763, se poate cu ușurință vedea ascuțișul săgeților îndreptate cu pasiune contra generalului împărătesc, care nu ezită să ridice mânușa ce i s'a aruncat. Răspunsul prompt, redactat în ton sever, dar stăpânit, lasă totuși puțința de a surprinde pe alocuri indignarea omului care, în conștiința datoriei împlinite, se credea învinovățit pe nedrept.

Din cuprinsul acestui vast memoriu nu vom stăruî de astă dată decât asupra unor puncte în evidentă legătură cu problema înființării regimentelor de grănițeri români și anume:

Buccow respinge chiar dela început propunerea Cancelariei de a nu fi admiși Românii în regimentele de graniță pentru motivul că nația lor ar fi nestatornică și dedată la excese. Dimpotrivă, el arată că *națiunea aceasta a dat numeroase elemente capabile să aducă cele mai bune servicii și să păstreze ordine exactă* (fürtreffliche Dienste leisten und genaue Ordnung halten).

¹⁾ S. Dragomir: Istoria desrobirii religioase a Românilor, Sibiu 1930, II, p. 283.

²⁾ *Erinnerungen und standhafte Ablehnung deren in der Zusammen tretung den 22-ten August des Hochlöblichen Hoff-Kriegs-Raths von der K. Siebenb. Hoffkantzley zusammengebrachten Monitorum.*

Știe din experiență că grănițerii bănățeni, cari sunt poate mai înapoiți decât Românii din Transilvania (vielleicht rohere Wallachen als die Siebenbürger sind) s'au afirmat laudabil în serviciul dinastiei.

Admite că s'au ivit și printre Români din când în când agitatori (...auch unter ihnen hin und wieder Aufwiegler auftreten), recunoaște însă că n'a avut cu toți Românii laolaltă atâta neajuns, cât i-a pricinuit o singură companie secuiască în *Ciuc* sau în *Treiscaune* (...mit allen Wallachen zusammengenommen nicht so viel Verdruss, Sorgen und Gram gehabt, als ich von einer einzigen szeklerischen *Compagnie* in *Csik* oder Háromszék ertragen müssen). Își dă seama, că o astfel de organizare militară nu poate fi înjghebată la iuteală, deoarece *poporul de rând ră-mâne pretutindeni credincios naturii și prejudecăților sale*, dar cu timpul prin stăruință îndelungată poate fi obișnuit cu ordinea și cu disciplina. Intr'o notă marginală adaugă: un motiv deosebit pentru admiterea unui număr de Români, cel puțin egal cu al Secuilor, în regimentele de grăniță, este gelozia dintre aceste două națiuni făcându-le să se îngrădească reciproc una pe cealaltă (... die Eifersucht dieser beiden Nationen gegen einander, wodurch eine die andere im Zaun haltet).

Cu privire la situațiunea din „pământul crăesc“, de unde națiunea săsească caută să alunge pe Românii așezați în sate săsești, arată Buccow că, unde sporește elementul românesc, de obicei scade cel săsesc și chiar dacă ar fi depărtați Românii din astfel de locuri, ei și-ar putea găsi adăpost în satele de unde au venit fără a fi nevoiți măcar unul singur să părăsească țara (ohne dass deswegen ein einziger aus dem Lande gehen dürfte).

Nu corăspunde adevărului că Românii ar privi obligațiunea de grănițeri ca o povară, dimpotrivă ei o socotesc drept o înlesnire. *Foarte numeroase familii au trecut la unire numai ca să poată fi membrii lor admiși în regimentele de grăniță. Să se compare tabloul numeric al uniților dinainte de înființarea grăniței cu cel întocmit după această dată și deosebirea va fi bă-tătoare la ochi.* Conștiința de a-și fi împlinit, cu vârf și îndesat, obligațiunea ce-i fusese încredințată din partea Mariei Teresii, să salveze din primejdia totalei desființări creațiunea politicei vienezze: biserica greco-catolică, răsună din aceste cuvinte ale generalului Buccow. Ele au darul de a contribui să așeze în vie lu-

mină constatarea făcută cu deplin temei în cea mai bună monografie asupra acestei chestiuni: „dacă dismembrarea (celor două biserici: ortodoxă și gr. cat.) s'ar fi făcut cu formele unei anchete... sau dacă ea ar fi încercat să provoace un plebiscit..., situația din Crasna și Zarand, Brașov și Sighișoara, Sibiu și Sebeș, s'ar fi generalizat și de astădată în toată Transilvania. Curtea din Viena a preferit însă o operă de salvare, care să-i îngăduie a continua între Români și în viitor acțiunea proselitistă și a *pus la leagănul celei de a doua nașteri a fătului său, ca inger păzitor, pe generalul de cavalerie Adolf Nicolae de Buccow*“.¹⁾ Cazul întâmplat la Bistrița (rebeliunea din 10. V., 1763) nu poate dovedi contrarul, deoarece pricinuitorul acestui caz (Todor Todoran) un om de 120 ani (!) nu este grănițer; nici atunci nu ar putea servi ca dovadă, dacă ar fi fost provocat de grănițeri, nefiind admisibil a se trage, după 10 sau 20 înși, concluziuni asupra tuturor numai fiindcă în *Valea Rodnei* sunt câțiva oameni răi, cari astăzi gâdesc într'un chip și mâne în alt chip.²⁾

Obiecțiunile nobililor proprietari le socotește atât de lipsite de temei, încât se dispensează a le mai combate, mai ales că în rapoartele sale anterioare a avut de repetate ori prilej să arate netemeinicia lor.

Stărue însă asupra contradicțiunii dintre afirmațiunile Cancelariei aulice, care la început susținuse că Românii ar fi nestărnici și nedemni de încredere, pentru ca mai târziu să spună că ei nu pot fi mutați din satele natale. Care din aceste 2 afirmațiuni merită crezare? Nici una!

Organizarea regimentului I de grănițeri români în regiunea *Făgărașului* a trebuit amânată din motive politice, despre care nu putea să-și dea Buccow seama, pentru ce au împiedecat cedarea acestui district pe seama națiunii săsești, a cărei expansiune nu poate fi păgubitoare pentru Stat (*Die Ausbreitung eines treuen und guten Volkes kann dem Staat nicht schädlich sein*).

¹⁾ S. Dragomir, o. c., vol. II, p. 284-5.

²⁾ Der Vorgang in *Bistritz* kann das Gegentheil nicht beweisen, da der Urheber davon ein *Mann von 120 Jahren*, und also kein Gränizer ist; er würde es aber auch dann nicht beweisen, wenn er wirklich von den Gränzern veranlasst worden wäre, denn es gehet nicht an, von 10 oder 20 auf alle zu schliessen und deswegen weil es einige schlechte Leuthe in dem *Rodnaer* Thal giebt, die heute so denken, morgen anders“.

În chestiunea unirii religioase spune Buccow, că a urmat instrucțiunile primite dela M. Sa și dela Consiliul de stat din Viena. Se știe că încă din timpul domniei lui Carol VI se publicase o rezoluțiune, în sensul căreia pentru cei ce părăseau religia catolică, odată primită, era prevăzută *pedeapsa cu moarte*; *aceasta se poate aplica Românilor dela Bistrița cu atât mai vârtos, cu cât li s'a dat destul timp de cugetare și li s'au arătat consecințele grave ale schimbării de atitudine. Poate n'ar strica să se publice în țară aplicarea rezoluțiunii caroline la acest caz.* Pe Șofronie l-a întâmpinat cu bunăvoință nu din motivele, pe care i le atribue Cancelaria aulică, ci fiindcă-i dăduse *salvo-conduct* și nu voia să-l violeze. A dovedit deci că și în chestiuni religioase cei vinovați pot fi deosebiți de către cei nevinovați; *a dat exemplu, spânzurând și pedepsind pe răzvrătiți.* Poporul a rămas liniștit așa, încât el *a fost în stare să restabilească în câteva luni de zile cu puțină asprime (mit geringer Schärfe) ordinea și pacea care fusese tulburată ani de-a rândul.* Exemplele au bun efect la poporul român, dar trebuie respectat cuvântul, răsplătind și pedepsind după merit..

Cancelaria aulică, dintr'o vădită pornire de aversiune contra generalului Buccow riscase afirmațiunea, că el nici n'ar fi reușit să înființeze măcar un corp de grănițeri. Există doar multe mii de martori, care pot dovedi contrarul; nu va vrea Cancelaria să-i facă pe toți mincinoși ori să declare false rapoartele unui număr de 7 ofițeri de stab? Pentru ce riscă o astfel de afirmațiune? Numai ca să mai poată spune ceva ce nu este în stare să dovedească, anume că erariului i s'ar fi pricinuit mari pagube prin această neînființare. Buccow tratează cu vădit dispreț învinuirea aceasta, despre care afirmă că nu merită absolut niciun răspuns.

Stăruie apoi asupra sistemului de contribuțiune, ce a introdus în Transilvania și asupra rezultatelor obținute.

În ce privește modalitatea de a îndupleca pe *Secuii rebeli* la supunere, Buccow nu o consideră ducătoare la scop pe cea recomandată din partea comisiunii (generalul Siskowich și conții Ioan Lazar și Bethlen) și a Cancelariei, ci arată că în timpul principilor electivi (sec. XVI-XVII) s'a decis la 1571 să fie pedepsiți cu moartea și cu pierderea averii corifeii tulburători ai ordinei; aceeași pedeapsă o prevede și dispozițiunea legii din 25. X. 1600,

iar la 16. III. 1638 s'a stabilit ca Secuii, cari refuză să ia arma și să lupte, când li se poruncește, să fie uciși, apoi la 1661, când au desertat Secuii din Arieș, au fost pedepsiți după cum a dispus principele, dieta nepermițându-și decât să-l roage a nu-i condamna pe toți la moarte, ci numai pe câțiva ca exemplu. Atunci erau principi electivi, nu erau legi. S'a introdus însă dreptul de succesiune al dinastiei și guvernarea monarhică și domnia legilor, totuși să nu aibă Monarhul dreptul să-și judece supușii?

Dieta era necesară la redactarea legilor, dar e de prisos la aplicarea lor (Die Stände waren nötig bey Verfassung der Gesetze, sind aber unnötig bei ihrer Anwendung); ea nu poate fi for de judecată pentru Secui mai ales atunci, când ei nu respectă *subordinațiunea militară*. În punctul acesta principele e unicul judecător competent, după cum dovedește și exemplul dat Secuilor din Arieș, pedepsiți de principe după chibzuiala sa. A-i supune la contribuțiune dublă, nu e o pedeapsă și nu are nici un temei legal. Totdeauna, dar mai cu seamă în astfel de cazuri e preferabil să fie judecata principelui întemeiată pe lege, spre a răspândi în popor impresiunea despre inviolabilitatea legilor (den Eindruck von der Unverletzbarkeit der Gesetze unter dem Volk ausbreiten). După moartea generalului Buccow (1764) opera organizării regimentelor de grănițeri a fost continuată de generalul Siskowich¹⁾ și după suprimarea unei sângeroase răscoale secuiești (siculicidium) dusă la îndeplinire pe întreagă lungimea frontierelor sudice și estice ale Transilvaniei.

¹⁾ Cf. Carl Bernh. Ritter von Hietzinger, *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums*, II. Theil, Wien, 1823, p. 59, „Es ist bereits angeführt worden, dass der Freiherr von Buccow seine allerhöchst genehmigten Anträge nicht auszuführen vermochte. Die meist aus deutschen Regimentern gewählten Offiziere wussten das Volk nicht zu behandeln; der Adel im Lande glaubte sich in seinen Rechten verletzt; Manche der mit der Organisierung Beschäftigten überliessen sich niedrigem Eigennutze. Fügten sich auch die Walachen gerne, so widerstanden doch die Szekler, von Übelgesinnten aufgeregt, und der Hindernisse waren so viele, dass Buccow nicht zum Ziele gelangte. Sein Nachfolger, der F. M. L. Baron Siskowich, welchem eine aus Räten des Landesguberniums gebildete Commission beigegeben war, entwarf einen doppelten Vorschlag zur Organisierung der Seklergränze, deren einer auf *Conscribierung*, der andere auf Anwerbung der Gränzer berechnet war. Die siebenb. Hofkanzlei und der Hofrath entschieden sich für den Erstem, welchen auch die Kaiserin mit den empfohlenen Abänderungen guthiess“ (p. 60) cf. și Szédeczký Lajos, *A székely határőrség szervezése 1762-64-ben* (Organizarea miliției de grănițeri secuî în anii 1762-64), Bpest 1908, p. 159-184.

La 12. XI. 1766, în al 26-lea an al „Împărăției noastre” Maria Teresia „din mila lui Dumnezeu rămasă văduvă, împărăteasa Râmlenilor, Crăiasa Țării Ungurești, Bohemiei, Dalmației, Croației, Sloveniei iproci... și Mare Prințipul Ardealului”... socotește sosit momentul să publice un regulament de 84 articole pentru regimentele grănițerilor români. Introducerea acestui regulament, tipărit și românește ~ idiomate etiam Valachico typis impressa ~ arată ce motive au determinat înființarea acestei „pedestre și călărețe cătănime la hotarale de pe margini... ca aceea și spre al său deosebi și al Patriei folos, și încă după întâmplarea prilejirilor spre paza odihnei cei din lăuntru și spre apărarea toată Împărății să se poată trebui”. ... „Ăfară de cele două din neamul săcuenesc pedestrașe și călărețe reghementumuri, care până acum în al său stat s’au pus”, ochii Împărătesei „milostivește s’au întors” și spre „Rodneni și Români de pe alte locuri, care nu erau slobozi din statul dintăi iobăgesc a se scoate, și împreună cu alți vrednici care statului cătănesc se cuvine, așa părtași a se face am rânduit, ca și ei însuși și ai lor prunci, carii până acuma sunt născuți sau carii de acum înainte se vor naște, de toată iobăjasca datorie mântuiți și ca adevărați oameni slobozi să se aibă a numi, toate a fiește căruia fețe ale sale averi, cu toate folosințele și rodurile de supt dijmă care mai nainte s’au obicinuit a se da, din rămășiță în rămășiță să se scoată, dimpreună de sine și stăpâni după legile Țării și articulusurile cătănești să se scutească, și cu toate acele vrednicii și scutințe, cu carele ceilalți oameni slobozi trăesc, petrec și se veselesc, a trăi a petrece și a se veseli să poată”. În schimbul acestei „așa vederoasă faceri de bine” Împărăteasa nădăjduște că toți cei „la cătănime de pe margini primiți” își vor împlini nu numai datoria militară, ci „cu credincioasă râvnă” se vor sili „să dobândească plăcerea ei deplină”.

Regulamentul a socotit că trebuie „vestit” prin „Patentă sau Carte deschisă” „la a fiecăruia înțelegere; de aceea a dispus „să se dee în tipariu”, ca toți să poată lua cunoștință de cuprinsul lui, împlinindu-l întocmai „fără de nici o scădere” căci altfel oricine ar cerca a se împotrivi „la netrecută pedeapsă va cădea”.

Cele mai numeroase din dispozițiunile acestui Regulament au la bază propunerile cuprinse în proiectul lui Buccow din toamna anului 1761. Ca dovadă că preocuparea pentru valoarea unirii religioase și pentru împiedecarea emigrațiunii Românilor din Tran-

silvania peste munți a rămas *una din grijile de căpetenie ale Crăiesei* și cu prilejul întocmirii acestui Regulament, poate servi dispozițiunea articolului 11: „Fiește carele din cătanele de pe margini în ceata Bisericii sale, în care în vremea primirii au fost și la care atunci s'au scris, să rămâie și preotului său, fiindcă pe cei bisericești în dreptățile sale a-i strânge nici c'e cum nu gândim, cele obicinuite cuviințe ale epitrahirului și alte drepturi datorii și de acum înainte să le plătească și deobște lucrurile cele duhovnicești și stăpânirii bisericești să fie supuși”. Dela început se fixase condițiunea de a fi admiși să facă parte din regimentele de graniță *numai* Românii uniți și, cum arătase Buccow în raportul său din Octomvrie 1763, măsura aceasta a contribuit să sporească prielnic numărul uniților. Statornicia lor în „unire” nu prezenta însă cercurilor oficiale garanție suficientă; de aceea au simțit nevoia să împiedece întoarcerea lor la ortodoxie și printr'o dispozițiune categorică a Regulamentului militar. Cât de lipsită de efect era interdicțiunea aceasta, s'a văzut cu vreo două decenii mai târziu, când Iosif II a publicat edictul de toleranță religioasă, în urma căruia *nici grănițerii români nu mai voiau să recunoască altă religie decât pe cea ortodoxă și cutezau să se împotrivească ordinului autorității militare de a cerceta biserica unită*.¹⁾ Obligațiunea grănițerilor de a cerceta biserica rezultă din cuprinsul articolului 70, care le impunea ca în toate Duminicile și sărbătorile „după sfârșitul celor sfinte sau a țăremoniilor bisericești delă ofițiri nu numai în exercițiul sau muștra care după Regulamentum de obște s'au luat, să se învețe, ci și la alte datorii a cătanelor din temeiul să se învețe” ... „nimica îndărădnicindu-se ... slujba sa să o isprăvească” (art. 64).

Iar dispozițiunea articolului 55 subliniind necesitatea de a așeza paza hotarelor „pe picior țăpân” pune în vedere grănițe.

¹⁾ cf. T. V. Păcățianu, *Contribuțiuni la istoria Românilor ardeleni în sec. XVIII* în Anuarul Institutului de Ist. Naț. Cluj, III, (1926), p. 165-6, de unde se vede că unirea era amenințată „cu încetarea de a mai fi” cf. și D. Stăniloale, *Din urmările edictului de toleranță în Țara Hațegului* în vol. „*Fraților A. și I. Lapedatu*”, București, 1936, p. 837-842 și Idem, *O luptă pentru ortodoxie în Țara Hațegului*, în „Anuarul XV (1938-9) al Academiei Teologice Andreiune. Sibiu, 1939, p. 5-76, cu concluziunea că începând din anul 1782, o bună parte din poporul din Țara Hațegului s'a reîntors la Biserica strămoșească și toate silințele Blăfului de a opri defectiunea sau de a recuceri acest ținut, au fost zadarnice”. și Idem, *Din urmările edictului de toleranță în ținutul Făgărașului* în „*Omagiul lui Ioan Lupas*”, București 1943, p. 826-833.

rilor, cari vor reuși să împiedece Românii a fugi peste munți, premii pentru toți fugarii aduși înapoi în locurile de unde au plecat: „pentru fiește care cap un galben întreg din vistieria noastră... ca plată de dar...” La fel vor primi descoperitorii de contrabandă, potrivit articolului 65, o remunerațiune considerabilă: „cuvioasă porție să aibă”.

La articolul 66 sunt alăturate trei tablouri cu arătarea amănunțită a lefilor și a tuturor celor necesare pentru oameni și cai la chivernisirea vieții („Ferflegunk”); de remarcat dispozițiunea articolului 68 prevăzând înființarea unui fond „pentru plata neputincioșilor” deci un fel de fond de pensuni, pentru a cărui întemeiere și sporire din leafa fiecărui soldat grănițer, mare sau mic, se prevedea o rețineră: „câte cinci pentru o sută să se tragă”. Deosebit de instructive sunt și dispozițiunile cuprinse în articolele 30-31, relative la justiția militară: „puterea de slujire a judecăților” la cauze „*reales*” și la cauze *personale*, la instanțele de apel, militare și civile, la „rânduelile pedepsitoare a judecății de perirea capului („*Peinliche Halsgerichtordnunc*”), la dreptul de grațiere sau iertare, la fărâdelegea duelului „a războiului, întru carele doi sau unul pe altul se chiamă la sabie” ș. a. Întreg textul acestui Regulament ar merita să fie analizat ca o contribuțiune la istoria dreptului transilvan, ceea ce nefiind momentul a încerca aci și acum, ne mulțumim a mai atrage atențiunea asupra articolului 71 privitor la uniforma grănițerilor români (scurtă haină „în fața cenușii”, „cheptariu de postav alb și necravalău¹⁾ roșu” apoi „chiveră neagră la obște”, cioareci și opinci, precum și asupra articolului 63, care impunea ofițerilor „priveghere și țapănă lucrare” ca „pe cele ce s supuse lor cătane de pe margini *cu modru, care va putea fi mai lîn, mai bun și mai ușor*” să-și învețe și la „exercițiurile sau muștra, care acolo s’au rânduit... a-și obicinui”, să se nevoiască...

Pe temeiul acestui Regulament dela 1766 s’a putut desvolta populațiunea românească din teritoriul celor două regimente de graniță din nordul și sudul Transilvaniei până la jumătatea veacului XIX. Dela 1762-1851 regimentul năsăudean a avut 17 comandanți, dintre cari mai ales baronul Karl Entzenberg (1764-7) un tirolez de origine, însurat cu nepoata lui Siskowich, apoi fiul românul Karl Heidendorf (1787-93), Franz Hermany de Helden-

¹⁾ Cravată = ung. nyakravaló (cuvânt fabricat în jumătatea I-a a veacului XIX).

berg (1832-35) și Karl Urban (1848-50) au reușit să lase amintiri mai durabile în viața grănițerilor din nordul Transilvaniei. Entzenberg avea obiceiul să chemă subalterni de ai săi români ca nași la botezul copiilor, muștrând uneori pe funcționarii străini și îndemnându-i să fie mai înțelegători pentru Români.¹⁾ Iar despre Hermany, care era „om foarte învățat, dar cam ȋicnit“²⁾ se constată că „a făcut mult bine grăniței“ dispunând să se planteze arbori de-a-lungul Someșului, îngrijind să-și clădească grănițerii case solide și dând numeroase ordine pentru disciplină, curățenie, instrucție școlară, cercetarea bisericii, viața economică ș. a. Deoarece regimentele grănițerilor secui au sprijinit în cursul anilor 1848-9 revoluțiunea maghiară antihabsburgică și antiaustriacă, după înfrângerea acestei mișcări ele au fost desființate (1850). Aceeași măsură s'a aplicat, fără nici un temei acceptabil, și grănițerilor români, cu toate că mulți dintre ei au dat în cursul anilor înviforați dovezi de eroism, cari au pus în uimire pe dușmanii seculari ai neamului nostru. Așa d. e. este cunoscut cazul povestit de un istoric austriac despre un batalion al regimentului năsăudean, care în drumul său spre câmpul de luptă italian, trecând prin Pesta a fost oprit aci de către guvernul ungar, încercând acesta cu toate mijloacele să-l înduplece a intra în armata revoluționarului Kossuth. Dar nici promisiunile, nici amenințările, nici foamea, nici bătaia, nici primejdia de a fi împușcați nu i-a putut clătina în credința lor către Împăratul. Lipsiți de ofițeri, așezați în fața trupe de execuție, au fost încă odată invitați să treacă în armata lui Kossuth. Atunci un caporal păși înaintea lor, amintindu-le jurământul făcut și spunându-le că trebuie să fie hotărâți a-și jertfi viața pe câmpul de luptă, deci să nu se teamă de amenințarea de a fi decimați. Această atitudine a impresionat și pe comandantul trupe de execuție, determinându-l să renunțe la decimarea batalionului, care a rămas astfel internat în capitala Ungariei până au reușit trupele împărătești s'o cucerească și să-i libereze. În amintirea acestei bravuri a primit batalionul o medalie de aur cu mențiunea „pentru statornicie în credința întărită

¹⁾ Virgil Șotropa, *Comandanții regimentului grăniceresc năsăudean* în vol. „*Fraților Alex. și Ion Lapedatu*“, București 1936, p. 817: „Ich bitte ein wenig leistlich und gut wallachisch, und nicht beständig so erstaunlich sächsisch zu werden“.

²⁾ Ibidem, p. 820.

cu jurământ". Numai o singură trupă a vechii armate austriace, aceea a dragonilor valoni, devenită mai târziu regimentul de dra-goni nr. 14, a mai primit această înaltă distincţiune.¹⁾

IX

După izbucnirea răscoalei ţăranilor din Transilvania, în toamna anului 1784, autorităţile şi organele administrative din regiunea minieră, cuprinse de panică, cereau neconţinut ajutor armat pentru paza minelor şi a uzinelor. Ajutorul cerut li se pro-mitea de repetate ori, dar nu sosea decât cu întârzieri şi în mică măsură, ceea ce sporea în mod firesc neliniştea factorilor de con-ducere şi răspundere oficială din cuprinsul regiunii miniere. Intre ei, *administratorul domeniului fiscal dela Hunedoara, Iosif Leitthner* s'a afirmat ca un om, care şi-a ştiut stăpâni nervii, păstrându-şi echilibrul sufletesc chiar în clipe de primejdie, luând măsuri de pază şi intervenind la timp pentru înlăturarea primej-diilor, cari ameninţau în mod destul de grav bunurile erariale, a căror administraţie îi fusese încredinţată. Cunoscând firea ţăra-nului român, el a fost în stare să înduplece, prin persuasiunea subalternilor săi, ţăranii din satele fiscale a se purta ca nişte „oameni împărăteşti“ cari trebuie să se deosebească de ceilalţi, adecă de cei răzvrătiţi. Dacă subliniază într'unul din rapoarte, că la mine şi uzine nu s'a întâmplat „nimic potrivit şi păgubitor“ în timpul răscoalei, fireşte nu putea fi în drept să revendice ex-clusiv pe seama stăruinţelor sale meritul. Era şi o dovadă a înfe-legerii şi a preţuirii, de care ştiau ţăranii să împărtăşească marile bogăţii ale Munţilor Apuseni, chiar când ele erau în mâna şi exploatarea străinilor.

Administratorul Leitthner, cu toate că s'a simţit obligat să adăpostească în castelul dela Hunedoara cetele nobililor spăimân-taţi şi să-i îndemne a porni la atac împotriva mulţimii „fără arme“, văzând mai târziu crunta lor pornire spre răzbunare, le aduce învinuirea că nu-şi luau nici timpul necesar spre a face deose-bire între ţăranii vinovaţi şi între cei nevinovaţi, iar despre unii dintre nobili se spunea că ar fi urmărit mai mult scopul de a jefui decât de a restabili liniştea. Cu privire la măsurile de re-

¹⁾ Hugo Kerchnawe, *Die alte k. und k. Militärgrenze*, Wien-Leipzig 1939, p. 47-48.

presiune a răscoalei a dat dovadă de moderațiune administratorul Leithner, stăruind să nu fie împinși la desperare cei răzvrătiți, ci să li se dea amnestie generală, spre a putea fi evitate urmările și mai groaznice, ~ avizând la măsuri pentru înmormântarea cadrelor, să nu se ivească boli molipsitoare, ca și pentru procurarea unor cantități mari de cereale din regiunea Banatului, ca să poată preîntâmpina valul de scumpețe amenințătoare pentru populațiunea Munților Apuseni.

S'au păstrat patru rapoarte mai amănunțite, scrise de el în zilele de 6, 10, 14 și 21 *Noembrie 1784*, cuprinzând informațiuni prețioase cu privire la situația atât de primejduită, prin care se strecurau în acele zile de grea cumpănă reprezentanții oficialității din regiunea minieră.

Aceste rapoarte, redactate în limba germană, izvorite din condeiul unui funcționar superior, care poate fi considerat ca martor contemporan¹⁾ al împrejurărilor și întâmplărilor, asupra cărora primea informațiuni sigure dela oamenii săi de încredere, merită să fie cunoscute în toată întinderea. Dăm aici cuprinsul lor, în traducere românească. La fel dăm în traducere și textul procesului verbal, redactat în limba germană de anchetatorii Iohann Seivert și Samuil G. Klein în zilele de 12-17 și 19-20 *Noembrie 1784*, ascultând mai mulți martori cu privire la prădăciunile săvârșite în curtea nobilului Barciai din Cioara (jud. Alba).

1

Adresându-se „Tesaurariatului în chestiuni monetare și miniere” administratorul Iosif Leithner comunica în raportul său, datat din ziua de „6 *Noembrie 1784, ora 11 la amiază*” următoarele :

„Răscoala țărănească ce a izbucnit în regiunea aceasta în zilele de 2 și 3 ale lunii curente, devenind tot mai înfricoșată din ceas în ceas și alăturându-i-se tot mai mulți făcători de rele, va fi cunoscută înaltei locuri în mod amănunțit din alte rapoarte, ce vor fi înaintat organele provinciale.

---

¹⁾ Nicolae Densușianu în cartea sa : *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784-1785*, București 1884, a reprodus într'o notă la p. 193 textul german al unui singur fragment de 9 rânduri din al treilea raport, datându-l dela 17 (în loc de 14) *Noembrie 1784*.

„Nobilii din fostul comitat al Zarandului și din comitatul Hunedoara s'au refugiat, în cete, cu averea și bunurile lor și caută siguranță în castelul de aici. Mai mult de 30 de familii au fost primite: încăperile și magazinele acestui castel sunt pline cu avuțul și mărfurile celor prizoniți. Din partea administrațiunii s'au luat toate măsurile cu puțință pentru adăpostirea acestor ființe nenorocite și pentru siguranța lor; s'au luat dispoziții pentru a preveni orice pericol și orice eventual exces. În scopul acesta au fost închise și întărite toate porțile castelului; întreg praful de pușcă, aflat în târgul acesta, în mina fiscală și în a lui Barciai a fost ridicat și adus în castel. Dintre minieri au fost aduși aci 6 inși pentru pază și cu multe dificultăți, la cererea noastră, s'au putut obține dela soldații de graniță numai 7 oameni pentru paza castelului. Locotenent-colonelul Karp, care a plecat ieri la Deva, fiind rugat pentru mai mult ajutor militar, s'a pronunțat că nu ni-l poate da, având el însuși prea puțini oameni spre a se împotrivi excesului acestor făcători de rele. Deoarece însă pericolul de a fi maltratați și în regiunea aceasta devine tot mai mare, întru cât s'a constatat că și dincoace de Mureș chiar printre supușii fiscului se găsesc țărani nemulțumiți, răsvrațiți și cu gânduri rele, cari par a voi să prigonească și să maltrateze pe urgisii lor domni feudali, ceea ce ar putea face fără piedecă acum după ce armata a înaintat spre Mureș ~ ne vedem constrânși a ruga înaltele locuri să ia cele mai urgente măsuri spre a trimite aci câțiva soldați, cari să împiedece foarte probabilă și cu siguranță apropiata răscoală a țăranilor, de dincoace de Mureș, și mai cu seamă să poată apăra de orice atac castelul de aici. Asigurăm înaltele locuri că averea împărătească de aici împreună cu noi cameraliștii, prin datornica și omenoasa primire a nobililor prizoniți, am fost aduși înșine în primejdia de a fi maltratați.

„Totul e în cea mai mare neorânduială și în fiecare ceas sosesc oameni, cari au fost martori la cele mai înfricoșătoare purtări ale mulțimii desfrânate și chiar dacă am fi bucuroși să ne apărăm cu minieri în regiunea aceasta, după plecarea armatei, ~ ne lipsesc însă armele și astfel ne-am găsi fără nici o apărare într'un caz de atac foarte probabil, osândiți ca victime ale excesului acestor răsculați fioresi. De aceea vă rugăm din nou, cu toată stăruința ca, pentru a evita un asemenea caz, să ne trimiteți, îndată ce va fi cu puțință, o acoperire militară. Dăla chesaro-crăeasca administrațiune minieră camerală din Hunedoara“.

2.

Cu data de 10 Noemvrie 1784 înaintează Leithner aceleiași autorități miniere următorul raport amănunțit :

„Ăsupririle și jafurile mulțimii infuriate au sporit mereu până în momentul acesta ; toate curțile nemeșești dintre cari unele numai la depărtare de un sfert de ceas de aici, zac în cenușe ; în fiecare noapte putem vedea flacări strălucitoare și pârjoluri izbucnind din câte 3-4 locuri și de eri am observat că acest pârjol ucigător s'a îndreptat de aproape spre valea Hațegului, fiindcă în aceste regiuni și locuri mai joase, nu a mai rămas nimic de pârjolit și de jefuit. Chiar satul Cinciș, cu toate că avea numai locuitori liberi, s'a răsvrătit și a dat foc curților nemeșești de acolo.

„În aceste împrejurări este ușor de înțeles, că și administrațiunea de aici a fost expusă dintr'un ceas în altul unui atac ; îngrijorarea aceasta era cu atât mai verosimilă, cu cât toți nobilii prigionii din regiunea de aici s'au refugiat în castel și răsvrătiții ne făceau să ne temem că ei numai din acest motiv vor să prade și să jefuească localitatea și administrațiunea de aici, fiindcă nobililor urgisiți de ei li s'a încuviințat aici ocrotire și siguranță.

„Spaima și zăpăceala nobililor refugiați aici și a familiilor lor nu suntem în stare a o descrie. Mai mult de 3000 de oameni de amândouă sexele se află în castel și avutul lor adus aci spre păstrare depășește de sigur ca valoare 100.000 florini. Toate camerele, bolțile, coridoarele și treptele sunt îngrămădite cu oameni și unelte și eu ca administrator, împreună cu soția mea bolnavă, am mai păstrat pentru trebuințele mele numai o mică odăde de dormit.

„Situațiunea și împrejurările noastre tulburate și le va putea înaltul loc atât de puțin imagina, după cum nici noi nu suntem în stare a le descrie amănunțit. Eu ca administrator, împreună cu toți funcționarii și oficianții subalterni, de 5 zile și de 5 nopți nu am odihnit 3 ceasuri și tot avutul și mijloacele noastre de hrană au fost la dispozițiunea refugiaților nenorociți și strâmtorați. Mereu sosesc știri despre cele mai triste și mai neomenoase fapte ale mulțimii răzvrătite, mereu trebuie să luăm măsuri și dispozițiuni pentru a îndepărta nenorocirea de aproape amenințătoare dela noi și dela bunurile împărătești încredințate îngrijirii noastre. Plățile cari tocmai acum ar fi trebuit achitate Muntenilor life-

ranți de cărbune și de piatră am fost nevoiți să le amânăm, socotelile nu au putut fi încheiate și vânzarea a trebuit în mod necesar să înceteze, pentru că nimeni nu mai poate fi sigur pe drumuri și am aflat potrivit a nu mai îngădui Românilor să intre în castel. Chiar trabanții de aici, cari par a se bucura de fuga înspăimântată a nobililor, au fost îndepărtați din castel și eu ca administrator împreună cu cameraliștii adunați aci, cu 7 soldați și câțiva nobili tineri, am apărut până în ziua de 8 crt. acest castel, curtea și cuartirele crăești de orice atac, ce ar fi putut să fie neomenos și înfiorător.

„De două ori am trimis stafete la domnul von Karp, comandantul militar, cerându-i ajutorul, pe care la sfârșit l-am obținut în seara zilei de 8 crt. când mi s'au trimis 190 soldați, cari au adus cu ei tot atunci 48 de capete dintre rebelii prinși. Opt persoane suspecte, cari au venit să spioneze, au fost prinse și aduse încoace de către nobilii și cetățenii de aci, trimiși de mine să patruleze. Și în noaptea dela 7 și 8 ale lunii s'a întins răskoala în Peștișul de jos și de sus, în Buituri și Tămășești, care este abia la depărtare de o jumătate de ceas de aici și în ziua de 8 dimineața câțiva oameni de ai mei de încredere mi-au împărtășit că o ceată de vreo 500 de rebeli se află amețiți de beutură în Peștișul de sus și se pare că vrea să atace Hunedoara. Atunci am pus pe tinerii nobili de aici să facă jurământ, le-am dat și câțiva cameraliști, ca să cuteze a porni la atac împotriva acestei mulțimi fără arme și s'o alunge din ținutul acesta; în scurtă vreme au și pornit asupra mulțimii răpunând 3 inși, iar pe ceilalți i-au împrăștiat și alungat. Totodată mi s'a spus că printre acești rebeli se găsesc și copii din Muncelul mic; în scopul acesta au fost trimiși în munți 4 oameni înarmați, ca să cerceteze adevărul acestei legende; în puține ceasuri ei au adus pe Iosif Lanski rănit de moarte; acesta a mărturisit că împreună cu el plecaseră Petru Strănger, Gheorghe Jama și Andrei Kraus, ca să prădeze cu prilejul acesta. Și fiindcă se află chiar aici domnul von Will, asesor al inspectoratului, și mie ca administrator îmi face servicii însemnate, fiind foarte îngrijorat și strădalnic să poarte împreună cu mine povara și multele afaceri ale administrației și să-mi ajute cu activitatea lui, îndată a întrebat pe acești oameni. Dar, durere, a aflat că ei s'au alăturat la mulțimea neomenoasă a rebelilor cu gândul diavolesc de a jefui. După ce

despre ultimii trei înși am primit știrea sigură că s'au întors, că unul dintre ei ar fi fost rănit, am luat măsuri neîntârziate să aducem înapoi cu forța militară pe cei trei înși pomeniți, iar paznicului i-am dat ordin să ascundă și să păstreze cu grije armele aflate în mină și praful de pușcă, ce mai era acolo.

„Despre cele arătate aci, cu privire la minieri, a înaintat și domnul asesor von Will numai decât raport la inspectoratul din Zlatna. Ieri dimineață în 9 crt. au sosit știri repetate despre răscoala din Cinciș, unde au fost comandați dintre grănițerii sosiți aci chiar aseară 30 de înși, care în puține ceasuri au adus încoace 48 de prizonieri. În total se află acum aici 115 înși în prinsoare, fiind predați tabulariștilor (judecătorilor) aflați aici sub prezidiul vicecomitelui Văradi și care, începând să-i asculte, au de gând să-i judece după dreptul statarial. Din norocire pentru administrațiunea de aici, în răscoala aceasta în deobște înfricoșată și cu urmări de nesocotit, satele noastre fiscale au putut fi încă ținute în liniște; în scopul acesta, pentru a putea evita pericolul, pe lângă promisiunea unei remunerațiuni sigure am dat ordin păzitorilor de păduri Fröhlich, Kohlmasser, Marilay și inspectorului silvic Gross, cari sunt oameni moderați și știu trata cu națiunea (română), să cerceteze în fiecare zi toate satele fiscale și să arate locuitorilor în chipul cel mai lămurit urmările acestei fapte groaznice, să-i abată dela astfel de gânduri diavolești și să le spună că ei, ca supuși împărătești, trebuie să se deosebească de ceilalți, ceea ce de bună seamă le va servi spre deosebita lor onoare și se va ținea seamă (de buna lor purtare). Am avut astfel norocul de a fi putut opri între supușii noștri focul, care izbucnise ~ până la satul Măgheruș, din care s'au alăturat răzvrătiților vreo 6 familii și dintre aceștia câțiva au fost omorâți și răpuși. Uzinele au rămas încă ~ slavă Domnului ~ cruțate, și îndată după sosirea oștirii i s'a dat ordin conducătorului minei ¹⁾ să se întoarcă iarăși la Ghelar cu oamenii săi înarmați, ca să mențină aci siguranța uzinelor.

„Acum am aflat din izvor vrednic de crezământ, că mulți dintre rebeli, fiind printre ei și supuși din domenii străine, care se tem de alți răvrătiți, sunt ascunși prin pădurile curții. Și de bună seamă toți aceștia vor porni în pribegie.

¹⁾ Bergschafer.

„Părerea noastră modestă ar fi deci, să se oprească această pribegie și pe urmăriții făcători de rele, cari probabil au început să-și regrete fapta, să nu-i aducă la desperare, căci aceasta ar putea să aibă urmări și mai groaznice, ci să li se dea amnestie generală (General-Pardon). Mai departe vă rugăm, să binevoiți a mijloci dispozițiunile necesare pentru înmormântarea supușilor omorâți, cari zac împrăștiați cu grămada pe câmpuri, căci altfel ne temem de izbucnirea unei boli molipsitoare. Și, însfârșit, pentru a preveni foametea care amenință în chip vădit — de pe acum se vinde ferdela de grâu cu 5 fl. și va fi tot mai scump — vă rugăm să binevoiți a ne îngădui să trimitem fără întârziere un funcționar în Banat, să târguească și să cumpere pentru minierii de aici vreo câteva mii de ferdele de grâu cu prețuri de suportat, căci disponibilitățile aflătoare aici nu vor fi deajuns pentru trebuințele obștești ale funcționarilor, minierilor și cărbunarilor nici timp de trei luni, mai ales că cu mulțimea arestaților de aici și pentru siguranța castelului și a târgului au trebuit luați paznici. cu care se consumă foarte mult grâu, fiindcă ei în lipsa de acum nu și-l pot procura din altă parte.

Dela Administrațiunea minieră camerală chesaro-crească din Hunedoara — 10 Noembrie 1784”.

3.

A treia scrisoare, din 14 Noemvrie, se înfățișează în traducere românească astfel:

Prea Onoratului

Tesaurariat în chestiuni monetare și miniere.

„Ca urmare a groaznicei răscoale țărănești, din 10 până azi avem de adăugat: că în seara zilei de 10, conducătorul ciocanului, v. Beugger, a raportat la Toplița prin un curier, că răsculații din Cinciș, cari n’au fost închiși, s’au refugiat în cete în codrii amenințând să masacreze pe toți Germanii și să incendieze uzinele. În urma acestei știri, 74 de oameni din miliția de graniță aflătoare aici, au primit numai decât ordin să meargă acolo, iar conducătorul ciocanului a primit însărcinarea să oprească lucrul ciocanului, care a lucrat neîntrerupt până acum, iar pe muncitorii rămași liberi să-i înarmeze cu puști proprii, iar în lipsa acestora cu topoare și lopeți, să așeze apoi și iscoade pe drumurile, care

vin spre uzine și în felul acesta să apere uzinele de orice fel de atac și să observe cea mai posibilă bună pază. Un sfat identic fu dat conducătorului minelor și îngrijitorului apei dela Găvoșdia, ordonându-li-se ca la cel mai neînsemnat incident sau act de ne-supunere suspectă să facă cele mai grabnice rapoarte.

„Cu toate acestea, mulțumită cerului, nu s'a întâmplat la acele uzine și mine, până în ceasul de față, nimic potrivit și păgubitor. Totuși, supraveghetorul a observat în noaptea dela 10 spre 11 pe apa Găvoșdiei oameni cari se apropiau, dar când au fost provocați de personalul de pază, ei au luat-o la fugă. S'a tras după ei, dar din cauza întunericului nopții n'au fost nimeriți; se crede că aceștia nici n'ar fi fost dintre țărani răsculați, ci numai niște indivizi răi, cari în învălmășeala generală se dădeau la furt. Chiar în ziua de 10 au fost convocați pentru a doua oară preoții, juzii și jurații din toate satele domeniilor de jos și în prezența mea ca administrator au fost energic sfătuiți, să-și oprească consătenii dela orice gând de rebeliune și să se poarte ca niște supuși credincioși ai împăratului.

„Și subalternilor trimiși prin așezările satești ale domeniului de sus li s'a ordonat să viziteze zilnic satele indicate și la orice moment, în modul cel mai calm, să le prezinte ororile rășcoalei și urmările grozave pe care le au de așteptat din cauza aceasta, tot aici li s'a recomandat mai ales și comisarilor că, dacă ar observa numai cea mai neînsemnată conjurațiune, fără gălăgie să raporteze cât mai urgent posibil, pentru ca să se vină repede în ajutor cu soldați și să poată fi înăbușit răul încă înainte de a izbucni. Dar și din partea aceasta am fost până acum destul de norocoși. În ziua de 11 sosi știrea, că în Peștișul de sus au fost împușcați, de către nobilii cari au venit împotriva răsculaților, doi supuși din Măgheruș, despre care nu se știe însă dacă au fost în societatea răsculaților, sau că au venit acolo numai întâmplător, cu afaceri personale, și în felul acesta să fi fost doborâți fără vină; amărății nobili n'au cruțat atunci nimic ce le cădea în mâini, și nu-și luau măcar nici timpul să deosebească pe cei nevinovați de cei vinovați.

„La aceeași dată, un om cu numele Iosif Buda a oprit cu mâna înarmată un morar fiscal, luându-i banii pe cari i-a avut asupra lui, constând din 55 florini ungurești, care morar însă s'a plăns Provisoratului de aci. Acest Buda fu tras la răspundere și

î s'au cerut înapoi banii luați, cari apoi au fost depuși. Trebuie numai să amintim aici că nobilii înarmați și cei care se duc în lume săvârșesc o serie de necuviințe și grozăvii, ceea ce cu siguranță ajută tot mai mult răul. Se povestesc de către unii și astfel de istorii cari spun, că scopul lor ar fi fost mai mult prada și lăcomia decât restabilirea liniștei. Știri ulterioare sosesc încă: mulți dintre supușii răsculați și urmăriți s'au ascuns de frică în codrii și brigadierul din Muncelul mic a raportat pe data de ieri că vreo câteva femei refugiate și urmărite, având cu dânsese și copii sugaci, au coborât din pădurile Muncelului mare și au cerut adăpost. Această staționare prin păduri, lasă să se întrevadă urmări îngrozitoare.

„Chiar în ziua de 11, Congregațiunea Tabulară din localitate, voia să înceapă judecarea marțială a celor 115 prizonieri, cari au fost aduși; și numai fiindcă a fost mult prea puțină acoperire pentru apărarea castelului de aici în fața unui eventual atac, și era motivată temerea, că o astfel de execuțiune ar putea spori ura și răzbunarea răsvrătiților împotriva castelului, s'a protestat împotriva acestei intențiuni, s'a oprit execuțiunea și s'a scris la Tabula Continua Judiciaria Deva, cerându-se ca executarea oamenilor închiși aici să se facă acolo. Dar încă înainte de a fi sosit răspunsul la aceasta, d-l ofițer Galliani comandat aici, a primit ordin dela locotenent-colonel, să libereze pe toți oamenii prinși de miliție, cu condițiunea ca ei niciodată să nu se mai dede la fapte atât de mârșave și la rebeliuni, și apoi să oprească pe consătenii lor dela răskoale și să-i îndemne să rămână în liniște acasă.

„Ofițerul cu numele Galliani și-a îndeplinit această misiune în ziua de 12 dimineața și a liberat pe toți intermițații, fapt prin care proiectata execuțiune fu prin urmare suspendată.

„Mai departe, sună ordinul către locotenentul comandat aci, ca pe viitor să nu se exercite de către miliție nici un act de siluire împotriva nesupușilor și fără aprobarea comandantului general să evite orice acțiuni, cari ar putea fi mortale. Ofițerul sau comanda ordonată n'au decât să strige rebelilor și prădătorilor să se reîntoarcă și cu cuvinte să-i îndemne să contenească întreprinderile, faptele și intențiunile lor. E problematic, dacă această modalitate creștinească și de iubire umană își va produce efectul dorit la mulțimea nebună și aproape tot timpul turmentată și va

aduce revenirea pașnică atât de mult dorită, prin urmare soldatul nu se poate folosi de forță până ce nu primește voie de la generalul comandant și până atunci totul poate fi devastat, omorât, și mistuit, de flacăra. Ar trebui să fie date armatei mult mai multe drepturi și să-i fie permis, ~ în caz când nu dau rezultat toate sfaturile bune, ordonate pentru împiedecarea săvârșirii unei pagube evidente, ~ să se folosească forța discretă, fără a se permite o măcelărire dobitocească. Incolo, din ziua de 12, până astăzi, nu s'a primit nicio știre despre vreo mișcare rebelă, sau despre săvârșirea vreunei silnii în regiunea aceasta. Dimpotrivă, aflăm din iscoade sigure, că dincolo de Mureș, la Șoimuș și în regiunea de acolo furtul, pustiirile prin foc și omorurile n'ar fi slăbit și că în Baia de Criș, ajutor-răscumpărătorul de aur ar fi fost omorât împreună cu familia sa. În general, dincolo de Mureș rebelii sunt mult mai cruzi, mai numeroși și mai încăpăținați decât dincoace, și mulți dintre ei sunt provăzuți cu arme de foc. Nobilii cari se găsesc în siguranță în castelul de aici, pretind să aibă o știre demnă de încredere: că un sol al slugilor de dincolo ar fi găsit eri ocaziune să treacă dincoace prin regiunea din apropierea Ilieș, ca să pună la cale devastări mai barbare, să îndemne și să pună în mișcare și localitățile, cari până atunci nu s'au cliatit pentru grozăvii și revoltă.

„Unul dintre cei arestați aci, un supus din Solnocoș sau din Cinciș, a recunoscut la interogator: că în 7 crt. trei dintre conșătenii lor s'au dus la Hațeg pentru a primi ordine de la un conducător asupra atitudinii din această revoltă generală, acesta ar fi comunicat celor trei emisari că „ar fi voia Împăratului să-și masacreze stăpânii, iar bunurile și averea, pe care stăpânul le-a obținut numai prin sudoarea supușilor, să și-o împartă între dânsii, iar aceia cari vor fi mai bine procopsiți pentru acțiune și cei cari vor urma pe sfătuitori și instigatori, pe lângă prada obținută, să mai primească și o leafă zilnică de 30 Kr. (cruceri).

„Prin urmare, în 8 crt., îndată ce s'au reîntors emisarii au sunat alarma, țaranilor adunați le-au comunicat știrile primite și fără întârziere au început să jefuească curțile de nobili aflaătoare în acel sat. Acești țărani sunt cu siguranță de buna credință, că au îndeplinit voința Împăratului și s'au predat de bună voie când au fost somați de miliția, care venia împotriva lor. Prin urmare, după părerea noastră, pentru restabilirea liniștei ar fi nevoie de

un imbold real și necesar, să se pună premii însemnate pe ademenitorii și instigatorii acestei revolte, cari să fie decernate celor cari îi vor prinde.

„Cei 130 de grănițeri trimiși aici dela Orăștie pentru acoperire în 8 crt., la cererea administrației noastre, înainte de ordonanța comandamentului general, se găsesc încă aici, păzesc castelul, Provisoratul, Quartirul regal și târgul de aci. Noi rugăm însă înaltele locuri să intervină, ca totdeauna să rămână aici suficientă acoperire militară, să fie încuartiruită la sate și să se deplaseze; căci noi vă asigurăm că liniștea întru câțva aparentă e departe de a fi liniște de fapt și că în scumpetea generală, care e de așteptat, refugiații și rebelii rămași ascunși vor fi siliți de foame și nevoie să recurgă la tâlhării de drumul mare, fapt din care va urma că nu ne vom putea pregăti în liniște lucrurile sau să mergem pe drumuri fără primejdia vieții. Fără încuartiruie militară nu vom putea menține mult timp în liniște nici pe supușii fiscali de aici, deoarece se observă, că acestora nu le displace întreprinderea și rebeliunea națiunii lor și cu siguranță numai blândeții, supravegheții și griei administrației se datorește faptul că nu s'a atașat la revoluție unul sau altul din satele fiscale. Și tocmai din cauza aceasta, în îngrozitoarele împrejurări prezente nu au fost tolerați în castelul de aici așa numiții trabanți sau robotași alternativi, căci ei puteau fi în aceste împrejurări periculoase și înfricoșătoare cel mai potrivit instrument pentru cele mai grozave întreprinderi. De aceea se roagă repetat stăpânirea de aci, care și așa este amestecată cu mulți supuși nobili, să nu fie lăsată fără suficientă acoperire militară cel puțin atâta timp, până se va restabili liniștea definitivă în țară. În sfârșit se raportează că ~ după cum pretind nobilii de aci ~ conducătorul acestei grozave răscoale țărănești s'ar numi Horia alias Nicolae Ursu și ar fi de pe domeniul Zlatnei.

„Dela Administrațiunea minieră chesaro-crăească din Hunedoara, 14 Noemvrie 1784“.

4.

În sfârșit al 4-lea raport, dela 21 Noemvrie, întregeste tabloul săptămânilor înroșite de flacăra revoluției țărănești cu încă următoarele știri:

„Prea Onoratului

Tesaurariat în chestiuni monetare și miniere!

„Din 14 până astăzi, nu s'a exercitat nicio activitate sau maltratare în privința revoltei țărănești de dincoace de Mureș, cu excepțiunea Clopotivei din valea Hațegului. În amintita Clopotiva însă o ceată de rebeli a atacat câțiva nobili întruniți și înarmați pretinzându-le armele. Dar armata sosi la timp într'ajutor, împrăștiind pe țărani, întorcându-i dela nebunia proiectată și zădărniciindu-le intențiunea.

„Dimpotrivă, există știri sigure, că dincolo de Mureș, și anume în Criș și în regiunea de acolo mișcările continuă și acum se întâmplă noi înhăitări și că cea mai mare parte a răsculaților ar fi înarmați.

„Din cauza aceasta a trecut în 18 pe aici și prin apropierea Devei d-l locotenent-colonel von Karp din Hațeg, pentru a face preparative, ca să poată împrăștiia ceata adunată de dincolo, sau de a ataca în cazul unei repetări și a-i reduce cu forța la liniște.

„Acest amintit domn locotenent-colonel m'a rugat pe mine administratorul, să le recomand pe cineva căruia-i sunt cunoscute împrejurimile de dincolo de Mureș, și care ar putea să dea informațiuni asupra practicabilității drumurilor și stării localităților.

Aflându-se însă aici d-l prim-asesor al serviciului, Will, și care cu siguranță că posedă cele mai prețioase știri asupra ținuturilor miniere și localităților de dincolo, așa s'a hotărit acesta să meargă cu d-l locotenent-colonel la Deva și să asiste personal la consfăturile militare ale acestora, dându-le mână de ajutor la toate cele de trebuință. Acest domn asesor și locotenent-colonelul s'a reintors în 19 dimineața și fu hotărit că, dacă de curând publicata amnestie a rebelilor nu va corespunde așteptărilor, în puține zile să fie atacată cu forța ceata adunată a neliniștiților, și după planul stabilit să fie luați din două părți și să se facă încercarea de a-i împresura.

„Intr'aceasta am aflat eri din izvor demn de încredere, că Publicațiunea și Patenta gubernială nici n'ar fi fost luate în seamă de satele răsculate și că cei trimiși în scopul acesta la sate, au fost nevoiți să se întoarcă fără nicio ispravă. În general, se pot întrevădea, în tot cazul, încă răscoale înfricoșătoare și crude, și mișcările de dincoace sunt într'o măsură oarecare numai înăbușite, în niciun caz însă stânse.

Ajutorul care ni s'a asigurat de către comandamentul general și comandat în urma raportului nostru din 17, a fost suspendat, din cauză că trebuiau executate alte planuri, prin urmare noi avem 130 capete de grăniceri, dintre care de asemenea cei mai mulți sunt pe jumătate invalizi și care nu vor putea rezista prea lung timp unei probabile revolte de care ne temem, și uzinele imperiale împrăștiate să poată fi apărate și asigurate împotriva pagubelor.

„Împrejurările acestea crude și înspăimântătoare pun personalul administrației de aici în orice moment în frică, în permanență îngrijorare și aduc chiar și înaltului erariu pagube considerabile. Maestrul de coase, cu opt coase și un forjar de oțel, care era tocmai în drum spre noi, de teamă că ar putea fi omorît, deși era chiar aproape de granița Transilvaniei, s'a reîntors din nou la Arad. Din scrisoarea maestrului, expediată din cauza aceasta și sosită aici, locurile înalte vor înțelege spaima acestor Nemți, și de altfel fricoși. Acum cu siguranță ni s'a stâns orice speranță de a putea obține din Steyermark mai mulți lucrători germani pentru focuri, (muncitori care lucrează la furnale, topitorii, oțelării, laminare și alte cuptoare), pentru înduplecarea cărora de a veni aici s'a cheltuit atâta oboseală, răbdare îndelungată și lucru și care totdeauna și-au motivat nehotărîrea prin nesiguranța din țara aceasta. S'a scris apoi acestui maestru de coase, atât de deprimat, în modul cel mai îngăduitor, consolându-l apoi pe el și pe muncitorii care l-au însoțit, atât cât a fost posibil; dar în același timp rugând și comanda militară din Arad să facă acestor oameni împărătești, în care înaltul erariu și-a pus mari speranțe, posibilă o trecere cât mai sigură și cât mai curând. Și lucrătorilor germani de unelte și de oțel, aflați aici, le-au produs aceste revolte înfricoșătoare o repulsiune față de Transilvania, nemulțumire care mai apoi va crește și prin aceea că scumpirea tuturor mijloacelor de traiu va fi o consecință necesară, care de acum se observă tot mai mult pe zi ce trece.

„Incolo s'a continuat și pe mai departe a se duce cea mai bună grijă pentru menținerea liniștei în satele fiscale de aici. Subalternii încredințați cu aceasta sunt într'adevăr neobosiți în stăruința de a arăta în fiecare zi supușilor fiscali urmările crunte ale acestor revolte. Supușii din satul fiscal Bătrâna au adus la cunoștință, că și din partea bănățeană, de care este aproape acest sat,

sunt de așteptat răscoale și tâlhării, ei bănuiesc aceasta din înhăitarea țăranilor bănățeni și din staționarea lor în pădurile din apropiere. Aceste griji, care în orice caz ar putea fi cele mai periculoase pentru uzine, au fost comunicate comandamentului militar, care din cauza aceasta și făcuse un raport comandantului general din Banat, rugându-l să binevoiască a lua măsuri să oprească la timp îngrijorătoarea mișcare a Românilor bănățeni.

„Dela administrația minieră camerală chesaro-crăiască din Hunedoara ~ 21 Noemvrie 1784“.

5.

Ascultare provizorie

despre devastarea curții nobilitare Barciai din Cioara, întâmplată la 6 Noemvrie anul curent.

Anul 1784, în 12 Noembrie au fost ascultați cu privire la răsmerișa întâmplată în comuna *Cioara*, judele satului din anul trecut și juratul Gligore Ciobotă; aceștia povestesc cazul în felul următor: Sâmbăta trecută eu, Gligor Ciobotă, văzând foc mare în partea comunelor Ghelmaru, Geoagiu și Binținț, m'am îndreptat spre aceste locuri, să pot vedea mai bine focul acesta. Ajuns în capul satului, m'am întâlnit cu 6 Români care aveau topoare la ei, precum și cu croitorul stăpânului meu, care avea puțin postav sub braț și-l duceau aceștia să le arate drumul. Aceștia m'au oprit și pe mine, întrebându-mă de stăpânul meu, dacă este acasă? Am răspuns, că ar fi plecat încă eri de-acasă, și nu știu încotro s'a dus. La acest răspuns al meu, unul din cei șase s'a bătut în piept, zicând Futu-i sufletu; păcat că nu-l pot găsi; aș vrea să-l găsesc și să-l umplu cu paie. Eu însă, aflând mai înainte că e mult popor în mișcare, am întrebat, cine sunt ei și din a cui poruncă fac sălbătăciile acestea? Unul dintre ei a răspuns, ridicându-și toporul și capul: Din poruncă împărătească, și să nu mai întrebi atâta, că îți dau una, de nu te mai miști din loc; întoarce-te înapoi, ia-ți un ciubăr și cară-ți vin atâta cât îți place. Frica, precum și cruzimile, despre care aflasem mai înainte, m'au făcut să mă duc cu susnumiții în sat. În timp ce înștiinșasem pe judele stăpânului, cei șase intraseră în curtea stăpânului meu, începând să spargă ușa și ferestrele.

Judele însă, aflând știrea aceasta, și-a pierdut cumpătul așa, încât mă hotărisem să-i prind eu pe cei șase prin mijlocirea ju-

delui din sat; am și încercat să-l prindem. Ei însă au răspuns: Să nu cutezați; mulțimea, care vine cu un steag roșu în urmă, o să vă pună foc în șapte locuri și o să vă ardă satul întreg. Acest răspuns ne-a înfricoșat așa de mult, încât am văzut cu ochii noștri, cum aceștia șase cu ajutorul altora veniți în pâlcuri după ei și în număr de 60 sau 70 au stricat toată casa stăpânului meu până jos, lăsând să curgă vinul din cele două beciuri, iar perele le-au aruncat în drum, dintre care însă câteva au fost puse bine și se mai păstrează și acum. Când au sosit la Ion Voinea 5 inși, pentru asemenea prădăciune, se mai găseau aci mai mulți oameni din satele învecinate: din Vinerea, Balomir, Tărtăria, Iibot și Săscior și au beut din vinul vărsat. După ce cu acest prilej străinii au început să fure cucuruz dintr'un coșeriu, au dus și mai mulți dintre ai noștri din Cioara cucuruz pe la casele lor. După ce au pârlolit cu totul casa stăpânului, s'au dus în pivniță; aci a trebuit să le aduc eu un porc gras din curte, pe care l-au mâncat întreg; au dat foc și pivniței și de aci au plecat la Tărtăria aprinzând și casa domnului Paul Barciai.

Ioan Aone spune: Vineri, săptămâna trecută, după ce s'a văzut foc mare în satele dimprejur, Ghelmaru, Binținț și Geoagiu, stăpânul meu m'a chemat după cină târziu pe mine și pe judele nostru Eremie Oltean, la sine, spunându-ne că i s'ar fi scris din Bârcea, că foarte mult popor, care strică și arde totul a pornit încoace; să scăpăm cu puținul avut ce avem, și noaptea până când poate el fugi, noi să stăm de pază! Noi am făcut cum ne-a poruncit. A doua zi, adică Sâmbătă, stăpânul a plecat când s'a făcut ziuă. Eu însă plecasem la câmp să dau executorului comisar un cal. Când m'am întors, am găsit pâlcul de tâlhari dărâmand casa domnului Barciai. Lucrurile pe care n'au putut să le strice, le-au aruncat afară; dintre ele unele au fost ridicate de către oamenii din Cioara și aruncate peste gard, deoarece hoții spuneau că vor să ardă totul. Noi i-am rugat să nu facă aceasta, ceea ce ei ne-au făgăduit, totuși în seara zilei casa se afla în flăcări. În celelalte povestește cele întâmplate tot așa ca și celalalt martor, adăugând că înainte de a izbucni focul, trei din acești hoți ar fi venit la dânsul în casă; între ei unul cu o fundră neagră, tivită cu niște șireturi cu încreștură neagră și cu o căciulă mare, încălțat cu cisme, s'a fălit în fața celorlalți care îi ziceau *căpitane*, iar celalalt era numit căprar, având o scufie albă sub o pălărie largă în cap.

Aceștia l-ar fi întrebat furios, ce a făcut cu armăsarul, pe care i l-ar fi dat stăpânul său Barciai ca să-l grijească? El însă de frică ar fi slobozit armăsarul. Când au stricat curtea nobilului el a văzut, că cei doi hoți descriși mai sus și numiți căpitan și căprar au avut arme, puști și săbii, mai mult comandând decât să fi pus ei mâna pe lucruri.

Atunci cei doi au fost întrebați: Unde se găsesc cai și oile nobilului? Din cai și din vaci ~ după cât știm noi ~ nu lipsește nimic; deoarece cei din Săscior, veniți la Cioara, au vrut să ducă vitele cu forța, cerând parte din ele, noi am legat însă vitele în curțile iobagilor, dându-le în grija acestora. În ce privește oile, 60 din ele le-a mânat Simtion Alăman, un supus al stăpânului din Săscior, în susnumitul sat Săscior, fiindcă stăpânul Barciai, îi luase tot atâtea oi, deoarece nu plătise birul. Cu acesta au mai venit la Cioara din Săscior, și alții pe care nu-i știm cu numele, luând cu sine vreo 150 de oi. Celelalte oi au fost împărțite în satul întreg, la fiecare iobag una sau două, deoarece ciobanul, de frică să nu le piardă, n'a mai vrut să le păzească. Trebuie să mai adăugăm că susnumiții din Săscior, pe loc au tăiat o oaie, pe care au mâncat-o.

Notandum (de notat) în sfârșit, cei doi mai spun, că la învâlmășeala petrecută, 4 hoți ar fi stat la popa din Cioara, la popa Ioan; dintre ei unul ar fi fost gospodarul (sau birtașul?) din Ghelmaru, iar după răsmeriță unul dintre acești hoți, care spune că a venit din Chimindia, ar fi fost prins de către Cioreni, bătut cumplit de ei așa, încât trebuie să fi murit azi noapte.

Anul 1784, în ziua de 17 Noemvrie, au fost cercetați și ceilalți locuitori din Cioara, bănuți și arestați pentru dărâmarea și prădarea curții nobilului Barciai, întâmplată în ziua de 6 l. c., și întrebați după cum urmează:

1. În ce zi, la ce oră și sub conducerea cui au venit hoții la Cioara, și câți au fost la număr?

2. Dacă cel cercetat cunoaște pe hoții adevărați, cum arătau la față, precum și conducătorul lor? Unde s'au născut și mai ales cum se cheamă? Cum erau îmbrăcați, dacă au fost înarmați și cu ce fel de puști, ce lucruri au făcut? În sfârșit, ce a văzut sau ce a auzit despre ei, din a cui poruncă și cu a cui știre au făcut aceste stricăciuni?

3. Dacă cel cercetat n'a ajutat și el la stricăciuni? Ce a furat? Cine 'au fost tovarășii lui și dacă înafară de hoții adevărați, au jefuit și dintre oamenii din Cioara sau cei din împrejurimi, sau dacă au făcut vreo altă stricăciune, sau dacă au dat hoților vreo mână de ajutor, cum se chiamă și ce fel de lucruri au furat?

4. Dacă cu prilejul acestei întâmplări, tot satul era acasă și de față? Dacă judele satului sau jurații au făcut sgomot, trăgând elopotele, pentru 'a prinde pe hoți, sau cel puțin, pentru a-i opri dela prădăciuni, și dacă s'a întâmplat așa, de ce oamenii din sat n'au oprit și n'au prins pe acești hoți?

În ce zi și la ce oră au plecat hoții adevărați din Cioara, și ce s'a mai întâmplat în curtea d-lui Barciai, dacă s'au dus și cine s'au dus dintre supușii lui și ce treabă au făcut acolo?

1. Martorul *Coștin Ion*, născut în Târgul-Mureșului (Murăș-Oșorhei), supus al d-lui Baron Franz Henter.

ad 1-mum: În 6 Noemvrie, Sâmbătă, am fost la lucru în Pianul săsesc; către seară am venit, spre Cioara, unde stau de obicei, găsind în curtea nobilului Barciai, ~ vroiam să mă duc acolo ~ totul devastat și stricat; hoții n'au mai fost aici; pleca-seră la o vie spre Tărtăria, aflându-se într'un beciu, unde ar fi mâncat și băut.

ad 2-dum: Hoți n'am văzut, nu cunosc așadar pe niciunul; am văzut însă că totul era stricat.

ad 3-tium: M'am îmbătat din vinul vărsat și am luat 4 găleți, partea mea, din porumbul legat în noduri și împăștiat, aruncând aceasta într'o puțină mare de vreo 20 de găleți, pe care am luat-o tot din curtea lui Barciai; tot satul și toți porcii satului au fost de față; porcii mâncau din porumb, ceilalți duceau bucatele și tot ce găseau, la casele lor; mai ales ficiorii lui Colciar, umplu-seră vreo 4 butoaie cu vin și alte lucruri, precum și sluga judei ducea de mîi multe ori butoaie pline cu vin, fiind ajutat de birșul (servitorul) domnului Barciai, care le ducea cu căruțele cu boi la locuințele lor; și din satele învecinate adică: Vinerea, Săscior, Pianul săsesc, o mulțime de oameni erau de față, cărând tot ce găseau; au prins găinile, puii, luându-le cu sine.

ad 4-tum: Satul întreg, până la copilul cel mai mic, era acasă, pricina pentru care hoții n'au fost prinși, am aflat-o dela oamenii din Cioara și anume: Căpitanul hoților ar fi avut o cruce și scrisori

(hârtii) și ar fi fost trimis de către Maiestatea Sa Împăratul să omoare nemeșii. Dacă s'a făcut sgomot, trăgând clopotele, pentru a prinde pe acești oameni răi, și dacă judele satului ar fi pus ceva la cale cu jurații, aceasta nu știu, deoarece când am venit, hoții n'au fost acasă.

ad 5-tum: Eu nu știu când au plecat hoții din Cioara; dela oameni din sat, am auzit însă, că hoții ar fi plecat dela Cioara spre ziuă, adică spre 7 Noemvrie, Dumineca; din această vreme încoace, oamenii din sat au luat toată săptămâna tot ce au găsit. Duminecă, în 7 Noemvrie, au venit și supușii domnului Barciai din Săscior, supărați și cerând ~ fiind îndreptățiți și ei ~ parte egală din bunul și avutul rămas al lui Barciai, precum au și împărțit frățește între ei oile stăpânului și celelalte vite așa, încât cei din Săsciori au primit pe seama lor 150 de oi și alte vite mari. Celelalte vite, mai ales grajdul iepelor, oamenii din Cioara l-au ținut pentru ei. Drept este că și judele satului din anul trecut, al cărui nume nu-l știu, a tăiat și a împărțit un porc din ciurda stăpânului cu vecinul său, lucru pe care l-am văzut cu ochii mei.

2. *Radul Dejan*, jeler al d-ului Barciai din Cioara, spune:

ad. 1-mum: Sâmbăta trecută, 8 zile, au venit în dimineața zilei un pâlce de rebeli, toți Români, la Cioara, în curtea domnului Barciai, câți au fost la număr, aceasta nu știu, deoarece mă găseam la oile mele afară din sat.

al 2-dum: Hoții adevărați nu i-am văzut, de frică am rămas la oile mele, afară din sat; sgomot am auzit, iar mai ales unul dintre ei striga în gura mare: Să nu îndrăznească vreunul să stea în calea noastră, că-l omorim și pârjolim tot. Noi venim din porunca Împăratului. Trei împușcături am auzit la sosirea acestor rebeli. Apoi au aprins casa și beciul, în care stăpânul Barciai avea multe buți cu vin, nu știu cine a pus focul.

ad 3-tium: A doua zi, Duminecă, am luat din curtea șurii 4 găleți de porumb și două butoaie goale, pe care le-am dus acasă. Acest lucru făceau toți oamenii din sat, mai ales Colciar Avram al lui Marian, a cărat acasă două căruțe cu porumb și o căruță cu fasole, cu pui, grâul din pivnițele de lângă sură și dintr'altă cămară, supușii domnului Barciai l-au împărțit între ei. Tot așa au făcut și cu oile, cu iepetele stăpânului precum și cu porcii. Din oile stăpânului, Săscioresii au primit 150, caii au fost luați numai de oamenii din Cioara.

ad 4-tum : Parțea cea mai mare a oamenilor din sat au fost acasă și de frică să nu fie bătuți de rebeli sau arși de aceștia, nimeni nu s'a atins de dâșii; n'am auzit sgomot după ce au fost trase clopotele, pentru a putea prinde hoții, deoarece când au sosit ei mă găseam pe câmp, la oile mele, și din cauza aceasta nu puteam să aud sgomotul, chiar dacă s'ar fi făcut.

ad 5-tum : Duminică dimineața n'am mai văzut pe nimeni dintre rebeli. În schimb însă oamenii din sat au băut bine din vinul stăpânului, luându-și multe lucruri.

3. *Savul al (lui) Radul Dejan*, jeler al stăpânului Barciai.

ad 1-mum : Sâmbăta trecută, acum 8 zile, au venit înainte de masă la Cioara, mai întâiu 6, mai pe urmă însă peste 100 de rebeli, toți Români.

ad 2-dum : Am văzut pe rebeli; cum se chiamă și de unde au venit, nu știu. Conducătorul lor era îmbrăcat românește, având o *chiveră* neagră pe cap; avea o sabie ungurească la sold; el striga în gura mare: „Dați în ei, futu-vă în suflet, care ține cu Domnul său, îl omorîm, dar care ține cu Împăratul, este al nostru”. Ceilalți răsculați aveau vreo 5 puști, unii aveau săbii scurte de *cătană*; cei mai mulți însă aveau topoare, ciomege, sulife de fier și ciocane.

Celelalte tot așa ca și mai sus.

ad 3-tium : Eu am dus acasă: cinci saci cu porumb, 4 găleți de grâu din grânar, o căldare mare de fier, 2 găste, 5 șine de fier, 2 vase de lut, un tripied (scăunaș cu 3 picioare) de pământ, un porc mare afumat, două butoaie goale, fasole împreună cu parii, o raniță cu lână, o bucată de geam. Așa au făcut și ceilalți oameni din sat, încercând unul cu altul să-și împartă lucrurile furate.

Celelalte tot așa ca și mai sus.

ad 4-tum : La fel ca și mai sus, adăugând următoarele: Dacă domnul nostru Barciai, sau cel puțin un îngrijitor al lor ar fi rămas acasă, ar fi putut prinde pe câțiva dintre rebeli; așa însă cei mai mulți oameni au fugit, și înfricoșați că vor da foc satului, noi n'am mai avut curaj să prindem pe rebeli.

ad 5-tum : Ca mai sus.

4. *Ioan Ținca*, supus al domnului Petru Barciai din Cioara.

ad. 1-mum : La fel ca mai sus, cu adaosul, că rebelii au venit la Cioara împreună cu un croitor neamț, care trăiește pe moșia domnului nostru.

ad 2-dum: Răufăcătorii au fost, partea cea mai mare, Crișani (Krischen) și Pădureni (Peduren), numele și locuința lor nu le știu. Erau împreună cu 2 căpitani, amândoi îmbrăcați românește, cu deosebirea că primul era îmbrăcat cu un cojoc de postav, cu o căciulă neagră leșească, învelită în partea de sus cu pânză albastră; celălalt avea peste *scufța lui de noapte* o pălărie de vară, amândoi cu săbii ungurești, cu pistoale și cu puști. Acești doi îndemneau pe ceilalți rebeli să strice tot de prin curtea domnească; strigau după oamenii din sat să facă la fel, după cum fac ei, deoarece așa este porunca Împăratului; voința lui este ucidera nemeșilor unguri. Nimeni să nu îndrăznească să pună mâna pe ei, căci aceora li se vor tăia capetele fără milă. După aceasta s'au dat la stricăciuni: după ce au spart în bucăți ușa domnului Barciai, au adunat scaunele, mesele și celelalte lucruri de lemn, într'o odaie, dându-le foc așa, încât s'a aprins casa întreagă. Același lucru s'a întâmplat în noaptea următoare și cu beciul stăpânului, unde au fost stricate de hoți 30 de butoaie de vin, împreună cu celelalte unelte.

ad 3-tium: După ce hoții adevărați plecaseră a doua zi dimineața, adică Duminecă, oamenii din Cioara au fugit la curtea domnului, luând uneltele și bucatele răvășite, pe care le-au dus acasă. Trebuie să recunosc că și eu am luat, pe seama mea, din porumbul, care era legat în noduri și se găsea în curte: 3 saci plini, 2 *puttine*, 4 butoaie goale, 5 bucăți pari de fier pentru ferestre, 8 saci goți de lână, 2 piei de oaie, lucrute și vopsite în negru, o cratiță de fier, un ulcior de aramă pentru țiucă, lucruri pe care le-am dus cu mine.

Vitele mari și mici și anume: vaci, cai, oi și porci, au fost de asemenea împărțite oamenilor din Cioara. Din oile însăși, 150 de bucăți, le-au luat supușii stăpânului Barciai din Săsciori, pe care le-au mânat la Săsciori, împreună cu o mulțime de porci, luați tot cu sila.

ad 4-tum: Tot satul era acasă și la fața locului; deoarece însă hoții spuneau că vin din porunca Împăratului, amenințând cu pârjol pe locuitorii satului, în caz dacă li s'ar împotrivi cineva, mai ales însă fiindcă erau mulți, având și puști, nimeni n'a îndrăznit să li se împotrivescă sau să-i prindă. Nu știu, dacă judele și jurații satului au încercat să prindă pe hoți, trăgând clopotele, nici dacă au vorbit cu hoții, rugându-i să nu facă stri-

căciuni, nici sunetul clopotelor nu l-am auzit, deoarece stau cam departe, aproape la capătul satului.

ad 5-tum : Ca și mai sus.

5. *Abram Micul*, alias Hajus, un locuitor pe moșia cinsti-
tului domn Petru Barciai, din Cioara.

ad 1-um : În 6 Noemvrie Sâmbătă, anul acesta, pe la amiază, hoții despre care e vorba au sosit la Cioara, venind în pâlcuri unii după alții, dar numărul lor nu-l știu.

ad 2-dum : Dintre hoții adevărați nu-l știu pe niciunul, atâta am văzut că sunt pădureni ; pe conducătorul lor l-am văzut pe un cal negru, frumos și mare, ținând o sabie în mână și purtând o țindră neagră ; acesta ațâța mereu pe ai săi să dărâme și să strice totul. N'am văzut altă pușcă la această adunătură decât topoare, cu care au dărâmat totul. Alte vorbe n'am auzit decât : care ține cu Maiestatea Sa Împăratul, să ajute la dărâmare, care nu ține, vai de capul lui, deoarece ei sunt trimiși de către Împărat, cu știrea lui se fac aceste stricăciuni, vorbe pe care le strigau în gura mare.

ad 3-tium : La stricăciuni n'am ajutat, ci am luat numai din porumbul legat în noduri, răvășit în curte, trei ferdele și două scânduri, pe care le-am dus acasă. Ce a mai rămas după această dărâmare, oamenii din Cioara au împărțit între ei. Mie nu au vrut să-mi dea nimica, deoarece sunt un plutaș (hajos) și fiindcă n'am lucrat nimic stăpânului lor. Oamenilor din Săsciori le-au lăsat pe seama lor 150 de oi.

ap 4-tum și 5-tum : ca și mai sus.

6. *Gheorghe al lui Ioan Prodan*, supus al domnului Petru Barciai.

ad 1-mum : Sâmbăta trecută, adică în 6 Noemvrie, înainte de masă, cam pe la ora 10, au venit hoții la Cioara ; numărul lor nu-l știu.

ad 2-dum : Nu cunosc pe niciunul dintre ei. Români au fost toți, purtând unii țindre albe, alții țindre negre. Unii dintre ei aveau pistoale, săbii și puști, cei mai mulți însă aveau topoare și ciomege. N'am auzit nimic dela hoți, am văzut însă cum au dărâmat și au stricat totul în curtea stăpânului meu.

Dela oamenii din sat am auzit, că acești oameni răi ar fi strigat la venirea lor : Să nu fie nimeni împotriva noastră, deoa-

rece suntem trimiși de Împărat, altfel spuneau că vor da foc satului întreg.

ad 3-tium : N'am prădat împreună cu hoții, ci numai după aceea am luat din averea stăpânului, precum urmează : 1. cinci butoaie goale, 2. o ladă numerotată pentru grâu, 3. două ferdele de grâu, cinci ferdele porumb în noduri, 4. cinci țevi dintre zăbrelele bune și șase scânduri.

Afară de mine și ceilalți oameni din sat au luat din curtea stăpânului tot ce au găsit, spunând că vor aduce înapoi toate lucrurile.

ad 4-tum : Oamenii noștri din sat au fost acasă, însă temându-se de amenințările hoților, nimeni nu a îndrăsnit să se împotrivească cu vorba.

7. *Iosif Vinerean*, un supus al domnului Andrei Laskai din Vințul de jos, care șade însă în Cioara.

ad 1-mum : În 6 Noemvrie, anul acesta, Sâmbătă, pâlcul de hoți a venit pe la ora 10 la Cioara. Am auzit de pe câmp - unde eram cu oile - cum s'a tras cu pușca, făcându-se mare zarvă în sat. Am fugit acolo și am găsit pe hoți în curtea domnului Barciai, făcând acolo larmă și stricăciuni; numărul lor însă nu-l știu.

ad 2-dum : Nu cunosc niciun hoț, toți hoții erau îmbrăcați românește, unii în ținuturi albe, alții în ținuturi negre. Unul dintre ei avea și o manta albă; pistoale, puști, topoare, buzdugane erau armele lor, unii aveau și săbii. Totul fu stricat și prădat de ei, iar ei spuneau sătenilor să ridice toate lucrurile aruncate în curte; dacă nu vor face așa, toți sătenii vor pieri prin foc.

ad 3-tium : Atâta vreme cât erau de față hoții, care prădau în curtea domnului Barciai, n'am văzut pe nimeni dintre oamenii din sat să fi dăruit împreună cu hoții; dar am luat trei saci cu porumb și 2 saci cu grâu, un cort, două piei de oaie nelucrate, precum și 2 butoaie goale, lucruri pe care le-am dus acasă.

ad 4-tum : După ce cu o zi înainte solgăbirăul (pretorul) dăduse poruncă judei din sat, precum și juraților, în caz dacă vor veni astfel de răufăcători în sat, să-i prindă și să tragă clopotul; astfel judele satului, Irimie Oltean, a și dat semnalul cu clopotul, că hoții ar fi venit în sat și să fie prinși. Auzind aceasta, oamenii din sat au și fugit încoace, însă din pricina vorbelor fioroase că „vor da foc satului în 7 părți, sătenii s'au speriat, așa, încât nu

s'au împotrivit hoșilor, cu atât mai mult, deoarece hoști spuneau că așa este porunca Impăratului.

ad 5-tum : Ca și primul martor Costin Ioan.

8. *Simton al lui Urit Ursa*, un om tânăr necăsătorit și supus al domnului Petru Barciai din Cioara.

ad 1-mum et 2-dum : Ca și al șaselea martor Gheorghe al lui Ioan Prodan.

ad 3-tium : După părerea mea, tot satul era adunat în curtea domnului Barciai, cărând de acolo bucatele și uneltele aflate. Prin aceasta am fost și eu îndemnat să iau două ulcioare de gătit, un butoiu mijlociu, precum și un car cu coceni de porumb, lucruri pe care le-am dus acasă.

ad 4-tum et 5-tum : ca și al patrulea martor, Ioan Ținca.

Anul 1784, în 20 Noembrie, a fost ascultat judele satului din anul trecut, Irimie Oltean din Cioara, jeler al domnului Ladislau, și cercetat după punctele arătate mai sus; el a declarat după buna sa conștiință următoarele :

ad 1-mum : Astăzi sunt 14 zile, de când într'o Sâmbătă, pe la prânz, au venit mai întâiu 12, după aceea însă mai mulți dintre acești oameni răi, al căror număr era cam de 30, iar cât am putut afla dela mulțimea prostimii venite, ei erau din comunele învecinate ca : Balomir, Șibot, Vinerea, ș. a. m. d.

ad. 2-dum : Hoșii erau toți Români ; au fost îmbrăcați românește, parte cu țundre albe, parte cu țundre negre ; nu-i cunosc și nu știu, unde le este casa. Căpitanul lor, un Român, mie necunoscut și îmbrăcat românește, avea numai o sabie mică și subțire. Ceilalți erau înarmați cu săbii ungurești, câteva puști, partea cea mai mare dintre ei aveau topoare și ciomege. S'au îndreptat spre curtea domnului Barciai, unde au stricat, dărâmat și prădat totul pe-afară, precum și prin odăi și prin beciu. După aceea, hoșii înșirați mai sus, care amenințau că vor da foc satului în 7 locuri, au silit pe oamenii din sat să le aducă fel de fel de bucate ; după ce au mâncat și după ce au băut spre seară, au dat foc casei și beciului domnului Barciai, în sfârșit către ziua au aprins și câteva șuri cu fân. Oamenii aceștia au adunat sătenii din Cioara, spunându-le că ei ar fi îndreptățiți de căpitani lor cei mari să dărâme și să strice. Prin aceasta locuitorii din sat sunt slobozi să-și împartă toate lucrurile din moșiile domnești, deoarece

aceste bunuri au fost câștigate numai prin sudoarea lor. În afară de asta, oamenii aceștia mi-au prădat și mie casa, mi-au legat muierea purtând-o prin sat, fiindcă eu n'am putut găsi de îndată bucatele cerute și fiindcă oamenii din sat n'au vrut să meargă în tovărășia hoților să prădeze alte curți nemeșești, cum s'a întâmplat în alte comune.

ad 3-tium : Deoarece nu sunt un supus al domnului P. Barciai, ci un jeler al domnului Ladislau Barciai, m'am împotrivit să iau ceva din curtea domnului P. Barciai. Din pricina aceasta am luat numai două oi, pe care le-am primit dela domnul jude al domnului P. Barciai, Moise Chindre. Ceilalți oameni din sat însă, câți au fost, au luat și au dus bucate și unelte la casa lor. După cum am auzit, așa au făcut și oamenii care fugiseră încoace din celelalte sate, adică din Vinerea, Balomir, Pianul românesc.

ad 4-tum : Oamenii din sat erau cu toții acasă, iar eu, ca jude, am încercat [să prind] pe hoți, dând semnalul cu clopotul, să se adune poporul. Hoții sosiți, amenințau însă că vor năpăstui satul prin foc din toate părțile. De teamă, nu cumva să se întâmple această nenorocire, nimeni n'a vrut să se împotrivească hoților și să-i atace.

ad 5-tum : Hoții adevărați au plecat din Cioara înainte de a se crăpa de ziuă, spre 7 Noemvrie ; după plecarea lor, oamenii din sat au început, încetul cu încetul, să care ~ contra poruncii mele hotărâte ~ toate lucrurile pe care le-au găsit în curtea domnului Barciai. Văzând că nu vor să asculte, am poruncit fiecărui om să păstreze bine toate lucrurile, pe care le luase, pentru ca la o cercetare ~ pe care o prevăzusem ~ să fie îndată găsite la îndemână.

În felul acesta s'a întâmplat și cu vitele ; dintre vaci și boi, unele au fost luate de către supușii domnului nostru din Acmar, pe care le-au și mânat la casele lor ; 150 de oi au fost lăsate pe seama Săscioarenilor, toți supuși ai domnului nostru ; celelalte vite cornute, mari și mici, împreună cu caii se găsesc în grijă la oamenii noștri din sat. Nu pot să spun ce a luat fiecare om ; cred însă că ce a fost dat oamenilor noștri, se va găsi totul la timpul său.

6-to : Martorul să arate, de ce a rămas hoțul Avram Mihoc în Cioara și de ce n'a plecat împreună cu pâlcul său de hoți ; cine i-a spart capul ? de ce și ce fel de rău a făcut în Cioara ? cu toate împrejurările și circumstanțele...

În pricina hoțului Avram Mihoc nu pot să dau nicio altă lămurire, decât ce-mi aduc aminte: Lunia aceea, după prădarea făcută în curtea domnului nostru, hoțul a fost adus la mine de o slugă a curții, Süttő Iános, împreună cu fiul acestuia. Când am întrebat, cine l-a bătut așa de cumplit, niște oameni al căror nume nu-l știu, îmi spuneau că omul acesta ar fi venit atins bine în sat, însă țiganul Iuon Cucurinne l-ar fi bătut încă sdravăn; din pricina aceasta l-am lăsat pe seama țiganului, spunându-i să aibă grijă de el; vreo trei zile a rămas aci, iar după aceea sosind 3 husari, au aflat că omul acesta este aci; m'au silit să aduc o căruță, și legându-l pe acest hoț, precum și pe mine, ne-aș dus la închisoare spre Orăștie; aici am stat prinși până eri, iar de acolo am fost duși cu o căruță la Sebeșul-săsesc, fiind escortați tot drumul de doi husari.

Prezenta ascultare a fost scrisă de cei iscăliți cu cea mai mare sânguință, ceea ce adevărim cu jurământ pe cinstea noastră.

Sebeșul-săsesc, la 19 Noemvrie 1784.

Iohann Seibert m. p.
asesor tabular

Samuel G. Klein m. p.
Subjude în distr. Mercurea

(Sigil de ceară roșie)

(Între *acte necatalogate* în dosarul *Gerichtsakten* Nr. 1. Arh. Naț. Săs. Sibiu).

Pe verso: Ascultare despre devastarea curții nobilului Barciai din Cioara, întâmplată în ziua de 6 Noemvrie 1784.

6.¹⁾

Sentință

Comisiunea aulică chesaro-crăiască ordonată prea grațios din partea Maiestății Sale, ca să cerceteze turburările și să aducă pe țărani iarăși la calea legalității, a pronunțat în conformitate cu *ordinele mai înalte*, următoarea sentință, în procesul criminal intentat în contra lui *Horia*, numit altmintrelea și *Ursu Nicola* din comuna Răul-Mare, din Marele Principat al Transilvaniei, în etate de vreo 54 de ani, de religiune neunită, căsătorit și iobag al

¹⁾ Cf. N. Densușianu, *Revoluționea lui Horia în Transilvania și Ungaria* 1784-5. București 1884, pag. 448-452, și I. Lupaș, *Lecturi din izvoarele istoriei române*. Cluj 1928, p. 236-239.

fiscului, apoi în contra lui *Ionu Cloșca* din Cărpeneșiu, tot din acest Mare Principat, în etate de vreo 30 de ani, de religie neunită, căsătorit și de asemenea iobag al fiscului.

Cu toate că *Horia*, numit altmintrelea și *Ursu Nicola*, a negat în mod constant toate faptele, ce se aduc în contra sa, totuși prin deposițiunile unanime ale marturilor, marturi jurați mai presus de orice obiecțiune, dânsul este constatat de toate crimele, câte i se impută în general, și anume, că dânsul a afățat turburările, care au izbucnit în acest Mare Principat pe la finele anului 1784, cu deosebire în comitatul Hunedoarei, al Zarandului și al Albei, că dânsul s'a pus în fruntea poporului răsculat, pe care singur l-a adunat, le-a pus căpitani mai mici, sau în faptă capi de bande, și parte dânsul în persoană, parte prin oamenii săi de încredere, a dat ordine, ca din fiecare casă iobăgească să vină câte un om înarmat la dânsul și să-l urmeze, ca astfel, cu puteri unite să extermineze pe toți magnații, nobilii, cetățenii și iobagii maghiari, să le prădeze toate averile, să le prefacă în cenușă sau ruină toate edificiile și posesiunile, și în modul acesta să poată face cu forța ca iobagii de naționalitate română să plătească contribuțiuni mai puține.

„Spre a putea executa cu mai mare siguranță această intențiune a sa, atât de criminală și temerară, sceleratul acesta de *Horia* s'a folosit, după cum e constatat, de mijloacele cele mai periculoase, făcând pe diferiți oameni să-i depună jurământul de credință, apoi spre ofensa Maiestății Sale a principelui țării, a cutezat să amăgească poporul cu acea criminală declarațiune, că dânsul are acte în scris din partea Maiestății Sale, ca să execute planul său, că în puterea acestor acte ordinele ce le va da dânsul, trebuie să fie executate, și în fine le-a arătat o *cruce de aur*, ca astfel cu simbolul cel mai sfânt al religiei să acopere intențiunile sale malițioase și oribile și să câștige încrederea deplină a poporului. Totodată a amenințat pe aceia, care nu-l vor urma sau altmintrelea nu vor asculta de dânsul, că au să fie trași în țepă înaintea ușii lor, și casele lor vor fi prefăcute în cenușă.

„După ce astfel malițiosul acesta de înșelător a adus poporul în deplină furie și revoluțiune, a cutezat totodată să dea ordin țăranilor răsculați, că în caz, dacă se vor apropia, trupe chesaro-crăiești, care ar voi să-l împiedece în executarea planului său, atunci dânsii să dea îndată semnalul de alarmă cu tragerea clopotelor, să înștiințeze comunele vecine, să se pună cu statornicie

în apărare, și să nu lase niciun soldat să intre în comune, în fine să nu mai plătească nimănui nici impozite și nici taxe dominiale.

„Prin ostilitățile acestea îndrăsnește și prin ordinul, ce l-a dat dânsul, ca să stingă pe toți Ungurii, a făcut după cum se știe pe poporul de jos, să comită cruzimi înfiorătoare și neumane. De altă parte Horia, acest autor principal al turburărilor, chiar și în ceea ce-l privește pe dânsul personal, este constatat prin martori jurați și legali, că dânsul a dat ordin sever la marginea hotarului comunei Roșia, să fie umplute cu fân și cu paie gurile văilor, unde se retrăsese nobilii și cetățenii maghiari cu o parte din averile lor, apoi să li se dea foc, și astfel să-i silească, sau să iese din văi, sau să fie sufocați acolo în modul cel mai deplorabil, și așa să nu poată scăpa de cruzimile lui.

„- În ce privește pe *Ionu Cloșca*, care întru asemenea neagă cu perseverență crimele ce le-a comis dânsul, e constatat prin depozițiunile martorilor jurați, martori legali și mai presus de orice obiecțiune, că dânsul a luat întru toate parte la turburările, ce le-a ațâțat Horia în comitatul Hunedoarei, al Zărandului și al Albei de jos din acest Mare Principat al Transilvaniei. De asemenea e constatat prin depozițiunile fostului rebel, ale căpitanului Gheorghe Crișan, implicat și el în turburările acestea, că dânsul Ion Cloșca, a avut întrevederi cu Gheorghe Crișan și cu Horia, și dânsul a executat prădăciunile și devastările, ce le-au hotărît cu înțelegere comună, anume în Câmpeni, în Lupșa, Baia de Arieș, Mușca, Mogoș, Cricău, Roșia, Abrud și în mai multe locuri, că dânsul a publicat ordinele lui Horia, și a amenințat cu țeapa și cu aprinderi pe aceia, care nu vor vrea să-l urmeze, că a numit căpitani mai mici peste țărani răsculați, și astfel ca autor principal și corifeu, s'a făcut culpabil de toate omorurile crâncene, de aprinderile, prădăciunile și devastările înfiorătoare, ce le-a săvârșit poporul revoltat și înșelat într'un mod atât de infam. Cu deosebire dânsul, Cloșca, a silit pe preotul neunit Petru Iancu din Lupșa, să ia cu sine sfânta cuminecătură din biserica comunei și să o ducă până la Cricău, după mulțimea desfrănată și tâlhărească, și aceasta din cauză ca să poată executa cu mai mare siguranță intențiunile sale malițioase, neumane și oribile, și să înșele poporul în modul cel mai detestabil. Prin faptul acesta dânsul, Ion Cloșca, a desonorat și profanat sfânta cuminecătură într'un mod sacrileg.

N.º 1.

GAZETA DE MADRID

DEL MARTES 4 DE ENERO DE 1785.

Augsburg a 27 de Noviembre de 1784.

Si merecen credito varias cartas particulares de Berlin, afirman con-
tantes que S. M. Prusiana ha hecho saber a los Estados Generales que
no tomara parte alguna en las diferencias entre aquella Republica y el
Emperador.

Pisa 4 de Diciembre.

Van empezando a salir de esta Capital para los Países-Baxos varios
transportes de artilleria gruesa. Al mismo tiempo se han suspendido
los trabajos de las obras publicas para aplicar los gastos, que ocasiona-
ran, a otros objetos.

En Galicia se arrui un cuerpo de Uhlanos, que se juntará en Brno.
Segun cartas de Hungría un incendio ha destruido la mayor parte
de la Ciudad y fortaleza de Arad.

Una carta de Hermansdadt, fecha á 17 de Noviembre, trae las si-
guientes noticias relativas a las turbulencias acaecidas en Transilvania.
Retirados los rebeldes (cuyo caudillo es un tal Horniek que se es-
capo de la carcel, donde estaba por delitos capitales, y fingio pa-
tes del Emperador con letras de oro, en que se le mandaba suble-
var a los habitantes contra la tirania de los Nobles, y acabar con es-
tos) a las cercanias de Clausemburgo, acceptaron una suspension de
armas hasta el 22 del corriente; y habiendoles acercado sin ellas
el Teniente Coronel Schultz a saber el motivo que habian tenido para
sublevarse, respondieron era por el mal trato de sus Señores, que
ines rehusaban cumplir las ordenes Imperiales. Añadieron la promesa
de aquietarse quando se les concedieran las 3 peticiones siguientes.
1.ª Perdón general de todo sin excepcion; pues no lográndolo se de-
stenderian hasta lo último. 2.ª Una averiguacion exacta de sus agra-
vios y justas quejas a fin de que los Caballeros los tratasen con mas
humanidad. 3.ª Que en adelante no se les exigiera cosa alguna mas
de lo prescrito por las Ordenanzas soberanas. El citado Teniente Co-
ronel les pidió estas 3 proposiciones por escrito, ofreciendo reco-
mendarlas al Gobierno, e interesarse por su buen despacho. Con esta
se sosogaron los tumultuarios y restituyeron a sus casas; siendo los
que antes tenían interceptado todo comercio y correspondencia en el
pais.

„Peste tot, așa dar, Horia și Cloșca au meritat o pedeapsă criminală, ca unii care au turburat cu răutate și cu intențiune liniștea publică, ca agitatori, amăgitori, ca unii, care au fost căpitani la omorurile și aprinderile cele mai scelerate, și care au comis chiar dâșii tâlhării și prădăciuni violente, au meritat să fie pedepsiți, atât pentru fărădelegile și crimele ce le-au comis dâșii, cât și pentru acelea, pe care le-a comis poporul.

„În consecință Horia, numit altmintrelea și Ursu Nicola și Ion Cloșca, constatați fiind ca niște scelerăți crânceni, care au comis omoruri și prădăciuni, ca turburători îndrăsneți ai liniștei și siguranței publice, în conformitate cu codul criminal Theresian, articolul 62 despre turburări și tumulte, și articolul 90 despre tâlhării, au să fie duși pentru crimele acestea la îndatinatul loc de supliciu, și acolo să li se frângă cu roata toate membrele corpului, începând de jos în sus, anume mai întâiu lui Ion Cloșca, apoi lui Horia, numit altmintrelea și Ursu Nicola, și în modul acesta să fie trecuți din viață la moarte, iar corpurile lor să fie despicate și tăiate în 4 bucăți, capul și părțile corpului să fie așezate pe roate, pe marginea diferitelor drumuri, și anume în comunele, unde au săvârșit cruzimile cele mai scelerate, iar inimile și intestinele lor să fie îngropate aici la locul supliciului.

„Această sentență s'a pronunțat în 26 Februarie 1785, pentru dâșii, ca o pedeapsă bine meritată, iar pentru alții asemenea lor, ca să le fie de exemplu și oroare.

„L. S.

Contele Antoniu Iankovits“

X

Împrejurările puțin prielnice, care au împiedecat dezvoltarea normală a poporului român din Transilvania, de-a-lungul veacurilor de stăpânire străină, au făcut ca structura lui socială să rămână predominantă de elementul rural. La întemeierea și organizarea așezărilor urbane medievale începuseră a contribui – și în Țările române, ca și în Ungaria, în Serbia, în Croația, în Boemia, în Slovacia, în Polonia și în Rusia – sporadice elemente de colonizațiune germană. În Sudul și în Răsăritul Carpaților aceste elemente urbane au putut sporî repede cu aportul populațiunei autohtone astfel, încât orașele din Muntenia și din Moldova, fără

să se fi ridicat vreodată la importanța politică și culturală-economică, atinsă în sfera lor de autonomie administrativă de către cele din Transilvania, au ajuns să aibă destul de repede o înfățișare românească, potrivită cu mediul din care se recrutau locuitorii lor.

Conducerea exclusiv săsească a orașelor transilvane a reușit însă a-și îngrădi autonomia administrativă cu largi privilegii confirmate de repetate ori și de către Domnii Țărilor române și de către voievozii și principii Transilvaniei sau de către regii Ungariei. Aceste privilegii au contribuit să le garanteze – cum se exprimă un cercetător german – pentru toate timpurile importanță superioară economică.¹⁾ Pătrunderea elementelor românești sau de alt neam între zidurile lor, a întâmpinat, vreme îndelungată, pie-deci serioase. Italianul Giovannandrea Gromo²⁾ în descrierea Transilvaniei (1564) observă cu uimire că „Magistratul Sibiului dispune de cea mai mare putere” mai mare decât aceea a principelui țării, care nu are voie să stea aci decât *trei* zile și *însoțit de puținii oameni ai săi*, ca să nu se teamă orășenii de nicio primejdie. Același autor spune despre Români că-s „oameni de mare curaj”, suportă orice osteneală și provăd orașele cu cele necesare pentru traiul zilnic: brânză, lapte, fructe și altele. Iar vorbind despre orașul Cluj ca despre „cheia întregii țări”, arată că înafară de ziduri avea *trei* suburbii cu case de lemn, într'unul locuiau Sașii, în altul Ungurii și în al 3-lea *Românii*. Brașovul era socotit, sub raport industrial și comercial, ca orașul cel mai înfloritor dintre toate orașele transilvane, având și o „foarte prețuită școală pentru toate artele libere, cu o bogată colecțiune de cărți, care poate sta

¹⁾ „Für alle Zeiten bedeutende wirtschaftliche Überlegenheit”. cf. Herbert Schönebaum, *Der politische u. kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Tartareneinfall in Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa*, 1937, p. 19.

²⁾ Cf. *Archiv des Veretnes für Siebenbürgische Landeskunde*, Brașov, 1855, p. 27 și 30. Gromo scria la 1564 despre *Banat* ca despre o *Țară Românească de dincoace* (Valachia citerior sau cisalpina) cf. și informațiunile cronicarului moldovan *Nicolae Costin* în legătură cu invaziunea lui Gavrila Batori „acel cărlan fără rușine” asupra Sibiului, ale căror femei „le-au împărțit tuturor alor săi de petrecanie fără lege, alegându-și întâiu și e un cărd. Și sunt femeile la Sibiu lubețe, cum își sânt de fel albenețe. Pentru care spurcată și rar auzită faptă striga theologhii, preoții lor pe la biserici de al lor au răspunsu, că blândă plată iau Sibiului pentru fapta ce au făcut cu Andrei Bator: la năzuința lui n'au vrut o porțiță să-i deschiză, de au perit. Iară cu această faptă ce face cu mulerile lor, nice un rău nu face, ci înmulțește târgul”. *Nicolae Costin, Letopisetul Moldovei dela zidirea lumii până la 1601*. Edițiune îngrijită de *Ioan St. Petre*. București, 1942, p. 414-415.

alături de cele mai vestite biblioteci". Despre Brașov scrie Gromo că e așezat la intrarea celor *trei văi*, cu trei cartiere mari și populate: unul la Vest spre Transilvania, al doilea la Sud spre Muntenia și al treilea la Nord, unde drumul duce spre Moldova, ~ *cel dintâu fiind locuit de Români*, al doilea de Secui, iar al treilea de Sași". La funcțiuni nu erau însă admiși decât „orășenii erudiți, care știau mai multe limbi. Altor elemente etnice, înafară de Sași, *nu li se îngădula așezarea în cetate*.”¹⁾

Totuși, fiind orașul Brașov în mare măsură avizat la sprijinul ce i se încuviinșase adeseori din partea domnitorilor Țării Românești și ai Moldovei, nu putea să aibă atitudine permanent respingătoare față de încercările elementului etnic românesc de a pătrunde într'ânsul. Dovadă că a și pătruns în număr impunător, mai ales în suburbiul Șcheilor, imprimând bisericii Sf. Nicolae²⁾ și școalei din imediata ei apropiere pecetea celui mai *important centru de viață și cultură română*, cum a devenit în a doua jumătate a veacului al XVI-lea prin activitatea Diaconului Coresi, în colaborare cu luminații preoți brașoveni, între care cel mai învățat, cu studii în țări străine, era protopopul Mihai, ~ ctitorul școalei clădite din piatră la 1597 și tatăl cronicarului ~ protopop Vasile.³⁾

Cu toate acestea, pe la începutul veacului al XVIII-lea, când Domnul Țării Românești, Constantin Brâncoveanu, începuse a cumpăra case în Brașov ~ a întâmpinat împotrivire din partea conducătorilor sași, căroră fu nevoit să le scrie în repetate rânduri „de vreme ce a cunoscut, că ar fi tângind și ar fi bănuind, căci le-a cumpărat”, cum se exprima el într'o scrisoare dela

¹⁾ Ceea ce subliniază și Gheorghe Reicherstorffer în descrierea sa din 1550 „Chorographia Transilvaniae” Viena, 1550, p. 38: „In civitate vero nonnisi Germanus recipitur”, dar tot în legătură cu Brașovul nu uită nici R. să sublinieze caracterul românesc al cartierului dintre munți, deci al Șcheiului, scriind „montium angustias Valachi fere occupant, hic templum habent et ei praesidentem sacrificulum”.

²⁾ Vezi recenta monografie istorică publicată de Candid C. Mușlea cu titlul: „Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului”. Vol. I. 1292-1742. Inst. de arte grafice „Astra”, Brașov, 1943. cf. și N. Sulică „Minunata cetate a Brașovului”. Cărturarii brașoveni ai secolului XVI ca ctitori ai limbii literare. Brașov, 1943, p. 31-37, unde se dă descrierea Brașovului după Ioan Honterus, după Gh. Reicherstorffer „Chorographia Transilvaniae” (Viena, 1550) și după Giovannandrea Gromo (1564) în traducere românească.

³⁾ Vezi despre acesta studiul publicat de N. Sulică în *Anuarul Inst. de Istorie Națională Cluj-Sibiu*, vol. IX, p. 331-343.

6 Decembrie 1708. Dar, - continuă Brâncoveanu cu potolită muștrare - „nu suntem numai noi cumpărători de case acoloa în Brașov, ci încă de mai înainte, după 'n zilele lui Mateiu Vodă, bogați de cești de țară boiari au cumpărat, precum se și vede, că până astăzi țin și stăpânesc și nici cât n'au fost opriți. Las că neguțători, fel de fel, greci, sârbi, au cumpărat și cumpără totdeauna. Dar pe noi, ne osebiți D.voastră? Și ați pus în socoteală, ca să nu ne îngăduiți? Care lucru n'am fi gândit nici decum, ci încă socoteam, de vor avea vreunii opreală a cumpăra, iară pentru noi, necum să ziceți ceva, ci încă să vă fie D.voastră cu părere bună. Mai vârtos, că de am cumpărat acele case, nu știm să se fi făcând D.voastre nicio păgubire, că noi în casele acelea nu doară că vom să punem să se vândă au niscăi vinuri, au să se lucreze alte meșteșuguri (că din mila lui Dumnezeu cu acea hrană nu ne hrănim), fără cât având prin multe locuri case, ne-au poftit inima ca să avem și acoloa niște căscioare, să se afle și câte odată să fie și pentru odihna oamenilor noștri, ce trimitem cu trebi, și s'ar fi căzut nici decât despre partea D.voastră bănuiele să nu auzim pentru aceasta; că ce mare lucru iaste? Mai vârtos că noi pe D.voastră în multă dragoste vă avem... și oamenii D.voastră orice le-ar trebui și ar pofti din țara noastră a cumpăra, au vii au case au niscăi bucate, neopriți sânt, dar D.voastră pe noi a ne opri și a nu ne îngădui să ținem acele case, din ce po-goară și ce este pricina, poftim pe D.voastră un răspuns să avem, Și cu aceasta sfârșind, mila lui Dumnezeu să fie cu D.voastră pururea...”¹⁾ A fost necesară intervențiunea lui Teodor Ladislau Dinar, agentul lui Brâncoveanu, la Curtea din Viena, spre a de-termina pe împăratul Carol VI să îndrume organele de administra-țiune transilvană a încuviința Domnului Țării Românești dreptul să-și cumpere imobile, cu condițiunea însă, de a raporta din caz în caz, înainte de încheierea contractului, spre a obține și con-sensul împărătesc. Adevărat că însuși Carol VI nu uită să adauge că ordinul acesta trebuie acoperit „cu tăcerea cuvenită”.²⁾

¹⁾ N. Iorga, *Brașovul și Români. Scrisori și lămuriri*, în colecțiunea *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. X., Bucu-reștil, 1905.

²⁾ „*Interim verum mandatum hoc vobis datum debito silentio tegatis*”. cf. I. Lupăș, *Documente istorice privitoare la moștile brâncovenesti în An. Inst. de Ist. Naț. Cluj-Siblu*, vol. VI, p. 36.

Dacă un principe destoinic și influent ca Brâncoveanu, — stăpân al unor întinse moșii în Sudul Transilvaniei și ctitor al bisericilor dela Ocna-Sibiului, dela Sâmbăta-de-Sus și dela Făgăraș, — întâmpina astfel de rezistență din partea Magistratului brașovean, e ușor de înțeles, cât de anevoie putea să pătrundă elementul românesc în acest oraș, pentru care era totuși o condițiune de existență și de înflorire tocmai imediata și buna lui vecinătate cu Țara Românească. Este de observat, că față de boierii refugiați la 1821 și la 1848 din Țara Românească la Brașov, conducerea acestui oraș a avut atitudine înțelegătoare și ospitalieră. Chiar împotriva dispozițiilor luate de guvernatorul din Cluj, contele Gheorghe Banfi, de a nu-i tolera timp îndelungat în oraș, pribegii au putut să se adăpostească aci în număr mare, întocmindu-și traiul pe măsura mijloacelor bănești, pe care le aveau la îndemână.¹⁾ Iar în cursul revoluțiunii din 1848, dând ordin guvernatorul transilvan, contele Emeric Mikó, să fie îndrumați boierii refugiați să părăsească Brașovul, cetățenii cu drept de vot — die hiesige Wahlbürgerschaft — au protestat în scris, arătând că purtarea pribegilor nu a dat nici cel mai mic prilej de nemulțămire. Expulzându-i fără motiv, conducerea orașului s'ar compromite în fața lumii, iar comerțul și industria cu Principatele române, despre care se știe cât de mult contribuie la prosperitatea Brașovului, ar avea o pierdere nespus de mare (ungemein verlieren würde).

* * *

Pentru exclusivismul citadin săsesc, nu este mai puțin grăitor nici cazul celuilalt centru politic, economic și cultural dela granița sudică a Transilvaniei, cazul orașului Sibiu. Acesta, situat în mijlocul unei străvechi populațiuni românești cu pronunțate aptitudini spre progres, a fost în stare să se împotrivescă, până la începutul veacului al XIX-lea, neconținutelor încercări ale acestei populațiuni de a pătrunde între zidurile lui. Când izbutise între anii 1734-7, episcopul Inochentie Micu-Klein, originar din apropiata comună Sadu, să pună stăpânire asupra unui imobil, pe care i-l dăruise în Maierii Sibiului baroneasa Ana Maria de Hochberg, Sașii s'au alarmat de teamă că li s'ar putea știrbi așa

¹⁾ I. Lupaș, *Cum trăiau în Brașov boierii refugiați din Țara Românească în cursul revoluțiunii lui Tudor Vladimirescu?* în revista „*Tara Bârsei*”, 1932, nr. 3.

zisa „*puritate națională*“, prin această posesiune românească. Nu au lipsit deci a opune vlădicului rezistență continuă, până când acesta s'a văzut constrâns, în cele din urmă, să-și vândă imobilul pentru suma de 200 fiorini.¹⁾ Mai stăruitor a fost însă episcopul ortodox Vasilie Moga, care cumpărând, la 1819, dela fostul guvernator al Transilvaniei, contele Gheorghe Bánfi, o casă în strada Cîsnădiei (a.i strada Regina Maria), cu suma de 36.000 fiorini, pentru trebuințele Episcopiei și ale Seminarului, nu s'a lăsat învins de stăruitoarea împotrivire a Sașilor, care încercară toate mijloacele spre a strica târgul, chiar după ce contractul fusese aprobat de însuși guvernul transilvan. Protestul Sașilor sibieni a ajuns până la Cancelaria Curții Împărătești din Viena, unde a fost însă respins. Astfel, casa cumpărată de strădalnicul episcop Moga, cu bani strânși din colectele benevole ale preoților și credincioșilor săi țărani, a rămas până în timpul de față proprietatea Consistoriului ortodox din Sibiu.

* * *

Nici elementul autohton dintr'un oraș ca Făgărașul, - răsărit din sămânța unei străvechi așezări românești, atestate documentar ca *Terra Blacorum*, - nu pare să fi rămas cu totul scutit de tendința unor vremelnici cărmuitori străini de a-l împuțina sau chiar de a-l izgoni cu totul „din oraș, adică din jurul cetății, care adăpostea garnizoana noilor stăpâni. Fapt e că, după o conscripțiune dela 1595, un fel de carte funduară, pare să nu fi mai rămas niciun proprietar român în Făgăraș. Dar numai după 20 de ani, Românii impunându-se prin muncă, pătrund iar în oraș... la 1617 (erau) cel puțin 16 familii românești, pe lângă cele care se vor fi stabilit dincolo de șanțul demarcațional, în *România de sus și de jos*, numite și azi așa. De aci încolo, etapele de înrădăcinare a Românilor în Făgăraș se tot scurtează: la 1625, principele Gavriil Bethlen le dă voie să-și țină preot pe cheltuiala lor, la 1643, argășitorii români se organizează în breaslă sau țehiu, cu statute aprobate de Gheorghe Rákoczi I, în preambulul cărora se constată că ei practicaseră meseria individual și înainte de această dată.“²⁾

* * *

¹⁾ H. Höchsmann, *Die Gegenreformation in Hermannstadt zur Zeit Karls VI* în *Archiv* 1899, p. 60 și I. Lupaș, *Sibiul ca centru al vieții românești* în *Anuarul Inst. de Ist. Naț.*, vol. V. (1928-1930). Cluj, 1930, p. 35-62.

²⁾ Valer Literat și Moise Ionașcu, *Orașul și Țara Făgărașului. Cetatea Făgărașului*, Făgăraș, 1943, p. 12-13.

Cazuri de intoleranță orășenească față de elementul etnic românesc, au fost numeroase și în restul Transilvaniei și Ungariei. În procesul-verbal dela 28 Aprilie 1627 al orașului Kecskemét s'a păstrat hotărîrea de a nu li se permite Românilor și Sârbilor să-și cumpere sau să-și facă vreo casă, ci ei să continue a se adăposti în colibi, dar nici colibi să nu-și mai clădească.¹⁾ La Turda „congregațiunea întregii universități a nobililor” a decis ca, *în termen de opt zile, să fie alungați toți Românii* din casele și de pe moșiile nobililor, iar cei ce nu-i vor alunga, să fie pedepsiți, „iremissibiliter” cu câte 15 fiorini.

Această deciziune, dela 19 Iulie 1711, a fost reînnoită la sfârșitul anului următor, în formă și mai drastică, luându-se măsuri pentru „alungarea și extirparea Valahilor” din acest oraș. La 5 Decembrie 1712, s'a decis „cu învoire obștească alungarea și *extirparea Valahilor* din orașul nostru, ca să fie dați afară și așezarea lor în orașul nostru să nu mai fie tolerată”.²⁾

Și Magistratul din Bistrița a decis la 15 Mai 1713 izgonirea Românilor din Maierii orașului, fiindcă sporeau din an în an; fixând data de 1 Iunie, iar dacă în această zi se va mai găsi vreun Român, *să-i fie arsă casa, după vechiul obicei, practicat în acest oraș din timpuri străvechi* (ab antiquissimis temporibus).³⁾

¹⁾ Takács Sándor, *Rajzok a török uralgából* (Tablouri din lumea turcească) vol. II p. 296-300. Cazul se repetă mai târziu în regiunea Sibiului, la Săcădate, unde principele transilvan Mihai Apafi dispunea (1676) să nu mai fie îngăduit niciunui Ungur să-și vândă Românilor moșia, nici acestora să o cumpere; chiar și cele cumpărate de ei mai înainte, să fie restituite foștilor proprietari unguri.

²⁾ „Az oláhoknak városunkból való kihaftása és kiirtása iránt közakaratból megegyezének, hogy kiüzetessenek és lakásuk városunkban ne pártál-tassék. — cf. Orbán Balázs, *Torda város és környéke* (Orașul Turda și regiunea sa). Budapesta, 1889, p. 271.

³⁾ Hermann Henning, *Starea Românilor din districtul Bistriței și mutarea acestora în districtul Năsăudului* (mss. teză de licență la Facultatea de filosofie și litere din Cluj). Copie din Arch. Bistriței *Acta fasciculata*, nr. 186, din 15. V. 1713. La 4. X. 1713 se confirmă din nou deciziunea aceasta „unanimită” și se semnează de 12 consilieri ai Magistratului bistrițan, cu această motivare, dată aci în traducere română după textul maghiar: „Cu nu puțină supărare a văzut și a aflat, ce fel de pagube mari și ne mai pomenite au făcut locuitorii în unele stupini, precum și în Hoffstác (Hochstadt) și în împrejurimea orașului, unde Românii cresc și se înmulțesc din an în an tot mai mult... (De aceea) Onoratul Magistrat al Bistriței, având aprobarea unanimă a colegiului centumvirilor, a hotărât ca Românii din așezările menționate, precum și cei cari locuiesc la marginea orașului să fie alungați de aici pentru totdeauna... pentru aceasta

Iar la Cluj, după ce Românii ortodocși obținuseră dela Căncelaria Curții din Viena, permisiunea să-și clădească, înafară de zidurile orașului, o modestă casă de rugăciuni, în ședința dela 5 August 1790, consiliul orașului a protestat solemn contra zidirii, declarând că *nu va îngădui niciodată*, sub nicio condițiune, clădirea unei biserici românești pe teritoriul Clujului. Impotriva voinței protestatorilor, biserica a fost clădită totuși, la 1795, dar la marginea orașului, unde se află și în timpul de față.¹⁾ Cinci ani mai târziu, era terminată și biserica română gr. catolică. Aceasta fu zidită în interiorul orașului, cu cheltuiala episcopului Ioan Bob din Blaj.²⁾

Vitalitatea elementului românesc a fost așa de biruitoare, încât și-a putut permite să nesocotească opreliștea dela Brașov, Sibiu, Cluj și din alte orașe ale Transilvaniei, precum și deciziunea brutală dela Turda și dela Bistrița. Incetul cu incetul a pătruns mai întâiu la periferia orașelor, iar în cursul veacului al XVIII-lea și al XIX-lea a izbutit să pătrundă și în centrul lor, bine înțeles în număr mai modest și fără pretențiunea de a schimba radical aspectul străin al acestor orașe, ai căror conducători se pricepeau să iscodească tot felul de mijloace pentru a continua tradiționala situațiune privilegiată a neamului lor. Aveau pentru aceasta întreg sprijinul stăpânilor străine din trecut.³⁾

Îi s'a fixat termenul de plecare până la ultima zi din luna Mai, în așa fel, ca dacă la 1 Iunie, s'ar mai găsi pe aici vreun Român, casa lui să fie transformată cu foc în cenușă, conform obiceiului vechiu, care a fost în uzul și practica acestui oraș, din timpurile cele mai vechi*.

Națiunea română se înmulțește prea repede, iar a noastră scade și se micșorează ~ ceea ce se vede și din împrejurarea că nu pot păstra clădirile făcute de strămoșii noștri, câtă vreme Românii clădesc vârtos, precum arată exemplele triste dela Vermș, Sigmir, Pintic, Dumitrița, (K. Demeter) și în alte sate ale noastre, unde Sașii de acolo sunt astăzi cu totul în scădere. De aceea s'a găsit de cuviință și s'a hotărât totodată drept lege, că familiile și locuitorii vechi cu posesiuni dintre Români pot rămânea în satele săsești, însă acei cari au de gând acum să se așeze între noi, să nu fie primiți nicidecum decât ca lobagi, relegați pe pământul stăpânilor vechi. Iar dacă s'ar găsi Români liberi, atunci aceștia să plece la neamul lor și să locuiască în satele someșene, unde este destul loc pustiu pe seama lor, pentru a-i folosi bine*.

¹⁾ Jakab Elek, *Kolozsvár története* (Istoria Clujului) vol. III. Budapesta, 1888, p. 452—3.

²⁾ Ilie Dăianu, *Biserica lui Bob*. Cluj, 1906 și I. Lupaș, *Cum a pornit Clujul pe calea naționalizării* în revista *Societatea de Măne*, Cluj 1924, p. 105 sq.

³⁾ La această împrejurare par a se referi versurile concludente ale lui Mihail Beniuc:

„Imi tot revine 'n minte
Orașul pierdut.

Zadar n-ai ați înfipt drapel străin
Pe turnuri puse 'n matcă românească“...

Dar, ori unde se înălța în vreun oraș al Transilvaniei o biserică și o cruce românească, ~ cum s'au înălțat la Brașov, la Alba-Iulia, la Făgăraș, la Sibiu, la Sebeș, la Orăștie, la Deva, la Lugoj, la Timișoara, la Oravița, la Arad, la Oradea ș. a. ~ era o dovadă sigură, că ofensiva populațiunei băștinașă din preajma acestor orașe începea să devină victorioasă, izbutind să înlătore succesiv obstacolele seculare ce întâmpinase în iresistibila ei pornire spre progres cultural și economic. Unde populațiunea urbană se putea recruta dintr'un mediu rural de țăranime bine înstărită, procesul de pătrundere a elementului etnic românesc la orașe s'a desfășurat într'un ritm mai rapid. Astfel cercetătorul unor statistici oficiale din jumătatea I-a a veacului al XVIII-lea a putut constata că orașele din județul Aradului (Pecica, Arad, Șiria, Zărand, Ineu și Sebiș) aveau laolaltă 53'3⁰/₁₀₀ populațiune românească, 29'5⁰/₁₀₀ sârbească, 8'7⁰/₁₀₀ ungurească, 8'4⁰/₁₀₀ șvăbească și 0'1⁰/₁₀₀ grecească.¹⁾

În ce privește în deosebi situațiunea politică-administrativă a elementului românesc din Oradea, trebuie subliniat faptul că a izbutit să-și mențină și în timpul regimului habsburgic din veacul al XVIII-lea oarecare drepturi întemeiate pe obiceiul din trecut. Printr'o convențiune semnată la Viena (3. I. 1713) s'a admis ca, potrivit acestui obicei, jumătate din membrii consiliului orașenesc să fie de „religie grecească“. Cele 4 națiuni ale orașului Oradea: Ungurii, Grecii, Sârbii și Românii au ținut să-și manifeste recunoștința față de Samuil Horvat, care a călătorit la Curtea împărătească „pentru confirmarea vechilor privilegii“. Fiindcă nu a cruțat „nici cheltuieli, nici osteneli“ în interesul binelui obștesc, i s'a îngăduit să-și clădească în piața orașului, unde-i va plăcea, o casă, care să rămână scutită de toate impozitele comunale.²⁾ Cu 30 de ani mai târziu, fiind obștea ortodoxă amenințată să-și piardă importantul drept de a fi reprezentată la cârma orașului în menționata proporțiune, Horvat stărue din nou pentru respectarea integrală a convențiunii dela Viena, ceea ce se și încuvințează. (28. XII. 1743).

Cu toate că luptau pe două fronturi, ca să poată înlătura aceste obstacole, ridicate în calea accesului lor spre oraș, Românii

¹⁾ Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două seacuri*. Arad, 1940, p. 256 și 320.

²⁾ N. Firu, *Monografia Bisericii Sfintei Adormiri (Bls. cu lună) din Oradea*. Oradea, 1934, p. 29-32.

au fost în stare să-și sporească populațiunea urbană, în ultimele două decenii anterioare războiului mondial din 1914-1918, cu 2'5 la sută, față de națiunile privilegiate ale Transilvaniei. Era în acest spor lent, obținut cu multă trudă și precauțiune în luptă încordată cu puternicii zilelor de atunci, una din cele mai grăitoare dovezi ale vitalității lor etnice.

În ce privește populațiunea săsească a orașelor transilvane, ea a dovedit o vitalitate scăzută, neputând înregistra dela 1887-1918 decât un spor de 24.105 suflete. Prolificitatea scăzută e un vechiu fenomen săsesc nu numai în viața urbană, ci și în cea rurală a Transilvaniei. Sistemul reducerii artificiale a natalității s'a răspândit din orașe la sate. Este interesant motivul, pe care-l invoca preotul din Sibiu Mihail Lebrecht într'o broșură tipărită la Viena (1792) spunând că el însuși a cunoscut părinți sași, ca-i la al treilea sau la al patrulea copil se rușinau să mai cheme preotul la botez. Măsurile încercate pentru combaterea denatalității nu au putut da repede rezultate ~ și astfel cele mai multe sate săsești sporeau prin așezarea Românilor în ele.¹⁾

---

¹⁾ „Mir sind Väter bekannt, die sich schon beim dritten oder vierten Kinde schämten den Pfarrer um die Taufe zu bitten... Die meisten sächsischen Dörfer macht die Ansiedlung der Wallachen gross“. *Über den National-Charakter der in Stebenbürgen befindlichen Nationen*. Wien 1792, p. 69, cf. I. Lupaș, *Problema orașelor din Transilvania în lumina recensământului din 1930 în Revista Economică din Sibiu* 1932, p. 261-265 și Idem, *Zur Frage der siebenbürgischen Städte Rumäniens in Steb. D. Tageblatt Sibiu* 26. I. 1933. Vezi și datele statistice din studiul demografic, publicat de Dr. Sabin Manuile în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, București 1934, p. 55-82.

MISIUNEA EPISCOPILOR GHERASIM ADAMOVICI ȘI IOAN BOB LA CURTEA DIN VIENA ÎN ANUL 1792 ¹⁾

Domnia de 10 ani a împăratului Iosif al II-lea, ni se înfățișează în istoria Transilvaniei, ca o epocă dintre cele mai interesante, în care s'a aruncat sămânța pentru o serie întreagă de reforme salutare. Pentru Românii ardeleni, în deosebi, această domnie părintească și luminată a venit ca o binecuvântare de sus. Pe când în timpurile anterioare interesul cercurilor mai înalte se îndrepta spre românimea, îngenuchiată și-atât de prigonită de-a-lungul veacurilor, numai cu scopuri de convertire religioasă, fie la calvinismul dominant al veacurilor XVI și XVII, fie la catolicismul habsburgic militant, ~ în atitudinea lui Iosif al II-lea față de Români se manifesta adeseori un interes luminat, care nu părea să izvorască numai din scopuri de proselitism religios ci, într'o măsură oarecare, și dintr'un interes de Stat precum și dintr'un sentiment de dreptate și milă creștinească față de toți supușii săi, pe care voia să-i știe *egal îndreptățiți*.

Din călătoriile sale prin Transilvania și Banat, Iosif s'a întors totdeauna cu impresiuni dureroase despre starea de nedreptate și elotism, în care aflase mulțimea cea mare a supușilor săi de naționalitate română. Și deoarece el nu se sfia a mărturisi, că datoria unui monarh este să apere poporul față de abuzurile claselor privilegiate, ajuns la domnie n'a ezitat un singur moment a proceda în consecință, silindu-se a ușura, prin diferite dispozițiuni, soarta celor asupriți și a face dreptate celor nedreptățiți.

Chiar la începutul domniei sale a publicat importantul *edictum tolerantiae* (1781), prin care interzicea orice siluire a convingerilor

---

¹⁾ Conferință rostită în sala festivă a „Muzeului Asociațiunii”, din Sibiu, la 4/17 Aprilie 1912, în beneficiul „Fundațiunii Dr. Ioan Mihu” pentru ajutoarea zărilor români din Transilvania și Ungaria.

religioase, desrobea din cătușele trecutului confesiunile necatolice și risipea o seamă din privilegiile învechite enunțând principiul, că la funcțiunile publice poate fi admis oricine, fără privire la confesiunea sa religioasă, ci ținându-se seamă numai de meritele, talentul și viața creștinească cinstită a candidaților.)

Cele trei națiuni privilegiate ale Transilvaniei nu se putură împăca nicidecum cu dispozițiunile lui Iosif al II-lea, care cu o consecvență neobișnuită pornise a dărâma toate cetățuile lor de prerogative feudale, desființând faimoasa „*unio trium nationum*“, înlocuind vechia împărțire a țării în 3 teritorii deosebite (unguresc, săsesc și secuesc) cu o împărțire nouă în 11 comitate și încuviințând „dreptul de concivilitate“ tuturor supușilor săi transilvani.

Toată năzuința privilegiaților ardeleni era, să împiedice ducerea la îndeplinire a măsurilor de reformă politică și socială, inițiată de Iosif al II-lea. De aci opoziția statornică și neînduplecată în tot timpul domniei de 10 ani a luminatului împărat, până când acesta, la sfârșitul vieții sale, trebui să vadă, cum se prăbușesc aproape toate rezultatele stăruințelor sale nobile și umanitare („*Nun sehe ich, dass der Allmächtige alle meine Werke zertrümmert*“ – a zis Iosif II. pe patul de moarte.)

Puterile dușmănoase și întunecate ale inerției seculare au reușit să zădărnicească realizarea reformelor salutare și triumful ideilor generoase, de care era călăuzit Iosif II. Tragicul vieții și domniei acestui împărat trebuie căutat tocmai în împrejurarea, că a urmărit scopuri mari și nobile, dar n'a reușit să-și asigure concursul factorilor hotărâtori pentru atingerea scopurilor sale. El nu s'a putut răzima nici pe oligarhia îndărătnică și îngâmfată, nici pe burghezimea orășenească pusilanimă, nici pe țărănimea ingenunchiată și lipsită de conducători cu vază. Ce s'ar fi întâmplat, dacă în fruntea Românilor ardeleni s'ar fi găsit atunci un arhiereu în-drăsneț ca Inochentie Micu sau un diplomat genial ca Andrei Șaguna? Iosif al II-lea n'ar fi stat la îndoială a-i da tot sprijinul necesar pentru ridicarea poporului român la o treaptă egală cu celelalte neamuri conlocuitoare.

Se găseau atunci printre preoții români numai câțiva inși, care au înțeles dela început, că dispozițiunile împăratului Iosif al

---

¹⁾ „... *remoto diversae religionis respectu sola meritorum et talentorum, probae item et christianae vitae ratio habeatur*“.

II-lea vor aduce o însemnată ușurare pentru poporul român, deschizându-i calea spre un traiu mai omenesc și dându-i posibilitatea unei dezvoltări mai libere. Unul dintre aceștia, protopopul Săliștii Moise Moga, își exprima, la 1782, admirațiunea și recunoștința către împăratul Iosif în versuri ca acestea :

„O dulce Iosife împărate și cu totul luminate,
Cea nelncetată lui Dumnezeu mulțumită înălțăm,
Și pe dânsul pentru împărăția ta îl rugăm,
Și încă și noi de-a-pururea și totdeauna vom sta,
Picătura de sânge cea mai de pe urmă
Pentru împărăția ta vom vărsa“.

Românii Transilvaniei nu s'au putut bucura însă timp mai îndelungat de binefacerile sistemului iosefin, căci ajungând Iosif II. într'o situațiune strâmtorată și dificilă, cu câteva săptămâni înainte de moarte a dat așa numita *revocatio ordinationum* (28 Ianuarie 1790), prin care desființa toate dispozițiunile sale absolutistice, mai lăsând în vigoare numai pe cele privitoare la toleranța religioasă, la îmbunătățirea stării iobagilor și la curmarea abuzurilor din viața administrativă.

E lucru ușor de înțeles, că această *revocatio ordinationum* a fost primită cu cea mai mare bucurie din partea Maghiarilor, Secuilor și Sașilor din Transilvania. Când ea a fost publicată în adunarea comitatului Sibiu, ținută la Slămnice în 22 și 23 Martie 1790, s'au încins benchetuiri mari de înfrățire între Maghiari și Sași, care se îmbrățișau de bucurie și dănuiau împreună.¹⁾

Dacă pentru națiunile privilegiate ale Transilvaniei publicarea edictului restituțional era prilej de mare bucurie, pentru Români nu putea să fie tot astfel, căci prin revocarea dispozițiunilor iosefine lor li se închideau din nou cărările spre progres.

Fratele și succesorul lui Iosif, Leopold al II-lea, veni la cârma Ungariei și a Transilvaniei cu gândul hotărât de a restitui viața constituțională în aceste țări pe bazele vechi ale constituțiunii feudale. În chipul acesta voia să-și ușureze situațiunea, evitând să ajungă cu factorii politici ai acestor țări în conflicte permanente și mistuitoare, cum fuseseră acelea, care l-au răpus pe Iosif. Se pare, că tocmai la sistemul de absolutism luminat al fratelui său făcea Leo-

¹⁾ Cf. Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, vol. II, pag. 38.

pold aluzie într'o scrisoare către sora sa Maria Cristina spunând, că este greu a face poporului bine contra convingerii lui.¹⁾

Conduc de astfel de vederi Leopold nu întârzie a da curs liber constituției feudale, convocând dieta atât în Ungaria, cât și în Transilvania.

Conducătorii Românilor, în legitima lor îngrijorare de soarta poporului, alcătuiesc împreună vestitul memoriu, intitulat „*Supplex libellus Valachorum*“, în care, după o lungă argumentare istorică, formulează în următoarele 5 puncte postulatele politice ale națiunii române din Transilvania:

1. Numirile odioase „*tolerați*“, „*admiși*“, „*neprimiți între staturi*“ (venetici) să nu mai fie întrebuințate la adresa Românilor, căci ele sunt nedemne și injurioase; *națiunea română să fie re- așezată* în folosința tuturor drepturilor civile și regnicolare;

2. Națiunii române să i se restituie între celelalte națiuni regnicolare locul, pe care l-a avut înainte de anul fatal 1437 (când s'a încheiat faimoasa „*unio trium nationum*“, caracterizată de un istoriograf transilvan ca o permanentă conspirație împotriva națiunii române);

3. Clerul, nobilimea și poporul român să fie tratat în același mod și să aibă parte de aceleași beneficii ca și clerul, nobilimea și plebea națiunilor, care constituiesc sistemul uniunii;

4. Ca deputați și funcționari publici să fie admiși și Românii în număr proporțional;

5. Pentru comitate, scaune și districte să se stabilească numiri mixte, ungurești-românești și săsești-românești, ori să li se dea numirile cele vechi după *riuri* și *cetăți*.

De încheiere mai cer încuviințarea unui *congres național* („*in confluxu quodam nationali*“), în care să se întrunească clerul, nobilimea și statul militar al Românilor.

Ăceastă petițiune a fost înaintată în Martie 1791 din partea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob direct lui Leopold al II-lea, care prin rescriptul său din *Florența* (18 Mai 1791) o transpune dietei transilvane spre dezbateri.

¹⁾ „Es ist schwer dem Volke gegen seine Überzeugung Gutes zu erweisen weil es schwer ist, dass eine Regierung oder selbst der aufgeklärteste Minister besser wisse, was für die Nation passt und ihr nützlich ist, als das Volk selbst, seine Individuen und deren Vertreter („*Archiv für siebenb. Landeskunde* 1892, pag. 9.

O petițiune deosebită a fost înaintată tot atunci și din partea clerului greco-catolic, transpusă și aceasta dietei prin rescriptul lui Leopold din Milano (18 Iunie 1791). De asemenea și câțiva nobili, Români de origine, arată că de aproape 2 veacuri se observă tendința de a înlătura din oficiile publice pe nobilii de origine română și roagă pe Maiestatea Sa, să binevoiască a dispune ca la vacanțele, ce se vor ivi, să fie aplicați și Români în număr corespunzător.¹⁾

Când a fost prezentat *Supplex libellus* în dieta din Cluj și s'a cetit rescriptul deosebit de călduros și stăruitor al lui Leopold, ca un fior de spaimă a trecut prin inimile nobililor adunați acolo și care erau obișnuiți a considera pe bieții Români ca pe niște iobagi osândiți la robie veșnică („*mera et perpetua servitute*”, cum se zicea în *Tripartitum*). Protocolul dietei arată în câteva rânduri sentimentele, de care au fost cuprinși diriguitorii țării în primul moment. „Staturile țării n'au putut să-și ascundă acea mare sguđuire a inimii, ce le-a cauzat sosirea unui rescript regesc atât de neașteptat („az ország rendjei el nem titkolhatták azt a nagy szivbéli megilletődést, melyet okozott ilyetén *nem reménlett* királyi levélnek érkezése”).

În cursul verii anului 1791 România știind, ce rezultat puțin favorabil pot să aștepte dela dieta din Cluj, s'au sfătuit, să trimită deputați la Curtea din Viena întru apărarea cauzei lor. Firește mai întâi s'au gândit la episcopii Adamovici și Bob, dar ei se temeau, să nu fie timbrați ca niște „capi ai răzvrătirii”.

Pe vremea aceea îndrăsneala de a cere dreptate pe seama poporului român era socotită ca o „răzvrătire”, cum se întâmplă uneori să fie timbrate și în zilele noastre, din partea unor anume cercuri, astfel de revendicări naționale.

Soarta mașteră, de care a fost împărțit *Supplex libellus* în dieta dela Cluj, era cunoscută și până acum atât din protocolul dietei, cât și din câteva scrieri istorice referitoare la această chestiune.

Despre intervențiunea episcopilor români și despre călătoria lor la Viena, în interesul cauzei politice naționale, abia în timpul din urmă au ieșit la iveală câteva documente,²⁾ circulare și cores-

¹⁾ Petițiunea nobililor a fost publicată în *Foata pentru minte, inimă și literatură* din 1863 Nr. 11, unde e datată, probabil greșit, din 1781.

²⁾ Cf. „Luceafărul” 1907 Nr. 4—5, pag. 60, nota 3.

pondențe, cu ajutorul cărora se poate construi o icoană mai fidelă și mai amănunțită a stăruințelor noastre politice dela sfârșitul veacului XVIII și a rolului important, împlinit de către cei doi episcopi români.

*

Atât din cuprinsul celor două petițiuni, înaintate de amândoi episcopii în 1792 la Monarh, cât și din corespondența episcopului Gherasim Adamovici cu mitropolitul sârbesc Stefan Stratimirovici¹⁾ se lămuresc în parte pregătirile făcute de episcopul Gherasim și de clerul ortodox din Transilvania, în toamna anului 1791 cu scop de a nu lăsa să se zădărnicească acțiunea constituțională politică, inițiată prin „Supplex libellus Valachorum“.

O petițiune atât de importantă ca „Supplex libellus Valachorum“, nu se mai prezentase, din partea Românilor, până atunci vreunei diete transilvane. Argumentarea vastă, tonul plin de demnitate al acestei petițiuni, postulatele izvorite din conștiința de oameni și cetățeni ai acestei țări, și mai presus de toate, comitiva binevoitoare, cu care Monarhul a însoțit această petițiune a Românilor, impunând dietei transilvane datoria să caute mijloace potrivite pentru îndreptarea unei stări de lucruri, care devenise insuportabilă: toate aceste momente au pus în uimire pe reprezentanții celor trei națiuni transilvane privilegiate – (Nobili, Secui și Sași). Comisiunea de petițiuni căreia i s'a dat spre cercetare „Supplex libellus“, a crezut însă că-și ușurează munca prezentând postulatele cuprinse în el, nu ca dorințele națiunii române, ci ca niște pretențiuni ale unor oameni tulburători. De aceea în reprezentațiunea (din 9 Aug. 1791) către Monarh îndrăznește să scrie, că „Supplex libellus“ este „fătul unor oameni tulburători“ și că Românii mai înțelepți nici n'au consimțit, nici n'au știut de el. Aceasta se vede din cuprinsul lui și într'o ședință publică¹⁾ însuși episcopul gr.-cat. a mărturisit, că n'ar fi fost dorința Românilor, ca ei să formeze a patra națiune, ci numai să li se încuviințeze și lor aceleași drepturi ca și celorlalți locuitori ai patriei, cu care trăiesc împreună.

¹⁾ Publicată de d-l prof. Dr. S. Dragomir, în „Revista Teologică“, 1911, pag. 400–423.

²⁾ „... filiali cum fiducia detegere sustinemus (Supplicem Libellum) foetum inquietorum solummodo quorundam hominum esse, neque prudentiores Valachos in illum consensisse vel de eo scivisse; patet ex contextu precum ipseque Reverendus Episcopus Graeco-Catholicus in publica nostra sessione declaravit, non ea fuisse Valachorum vota, ut quartam constituant nationem“.

Dacă episcopul Ioan Bob a făcut în dietă această declarațiune, lucrul e explicabil din două motive. Întâi, lui Bob îi lipsea în-
drăgneala și spontaneitatea marelui său antecesor Inochentie Micu,
când în fața dietei întregi era singurul chemat să susțină și apere
o cauză atât de mare. Apoi se va fi gândit, că răspunzând cu
duhul blândității, va reuși să înduplece staturile transilvane a rezolvi
favorabil măcar petițiunea înaintată de clerul greco-catolic deosebit
de marele „Supplex libellus”. Această combinațiune a lui Bob nici
nu a fost greșită. Staturile au recunoscut privilegiile clerului unit.
Astfel Bob putea să înștiințeze prin epistola sa din Cluj (11 Aug.
1791) pe episcopul Orăzii Ignatie Darabant, că nici din partea
comisiunii, nici din partea dietei privilegiile clerului unit n’au fost
nicidecum trase la îndoială ~ „Cleri uniti privilegia ne in minimo
quidem disputantur“.)

Felul respingător, în care dieta transilvană din 1791 a cercat
să treacă la ordinea zilei peste cele cuprinse în „Supplex libellus”,
a trebuit să provoace însă o adâncă nemulțumire în toți cei ce
credeau, că a sosit vremea ca poporului român din Transilvania
să i se ușureze încâtva soarta.

Protopopii ortodocși, 29 de inși, întruniți la 14 Septemvrie 1791
în Sibiu, spre a prezenta omagiile lor de fidelitate către Leopold al
II-lea, aflând despre direcțiunea nefavorabilă, în care porniseră sta-
turile transilvane rezolvirea postulatelor din „Supplex libellus”, pro-
fitară de această ocaziune spre a da episcopului Gherasim Adamo-
vici o procură formală, ca împreună cu unul sau doi bărbați vred-
nici aleși dintre protopopi și cu alții, pe care îi va alege eventual
(nefors) clerul greco-catolic, statul militar și civil al Românilor,
să poată stărui la locurile convenite pentru câștigarea drepturilor
și pentru dobândirea unei mângâieri la „dreptele cereri cuprinse
în menționatul Supplex libellus și înaintate la prea milostivul tron
regesc” („ad justas nostras preces in mentionato nostro supplice
libello uberius explanatas et Clementissimo Throno Regio porrectas”).

În petițiunea din 17 Sept. 1791, cu care transpun cei 29 pro-
topopi această procură episcopului lor Gherasim, dau expresiune
durerii, ce i-a cuprins înțelegând, că *al lor supplex libellus* a
fost socotit numai ca un făt al unor oameni tulburători (*cum
dolore intellegimus, quod supplex idem noster libellus factus in-*

1) Cf. „*Unirea*” an. X, Nr. 38, pag. 313.

quietorum quorundam tantum hominum judicaretur) și spun, că el este în adevăr *fătu' națiunii întregi*, care fiind asuprită peste măsură și spoliată de drepturile, ce i se cuvin, nu s'a mai putut odihni ca starea sa înrăutățită, strâmtorată și desprețuită. (dar patriei foarte folositoare) să nu o descopere la unsul Domnului, la tatăl tuturor și la împărțitorul dreptății, cerând cu glas *stăruitor* convenita ușurare și împărțășire de drepturile obștești ce li se cuvin.¹⁾

Pe baza procurei și a petițiunei date de protopopi episcopul Adamovici cere dela guvern încuviințare, spre a putea călători la Viena, în scop de a interveni la tronul regesc în interesul poporului român, după cum îl *obligă* cererea protopopilor („obligans me ad assumendum eorundem negotium petitorum et coram Augustissimo Throno Regio proponendum ac elaborandum ut particeps reddatur Valachica plebs iurium essentialium concivilitatis“). Deși răspunsul guvernului întârzia mereu, în Sibiu se făcuseră în cursul lunii Octomvrie pregătirile necesare spre a respinge afirmațiunile nedrepte și injurioase, cu care a încercat dieta din Cluj să se achite de o problemă atât de importantă ca aceea, a cărei deslegare i se ceruse prin „*Supplex libellus*“. În 20 Octomvrie 1791 episcopul Gherasim Adamovici înștiințează pe mitropolitul Stratiș mirovici, că „*apărătorul nostru se silește bine*, pe lângă aceea unul dintre ai noștri scrie (copiază)“. Păcat, că o precauțiune cam exagerată l-a oprit pe Adamovici să indice în această epistolă numele apărătorului și al scriitorului, care amândouă ar fi de interes deosebit.

Încuviințarea, ce întârziase a o da guvernul transilvan episcopului Gherasim, spre a putea călători la Viena, i se acordă la 25 Octomvrie chiar din partea Monarhului, ceea ce i-a și comunicat în scris cancelarul aulic Teleki. Bazat pe această încuviințare „prea înaltă“ episcopul ceru încăodată și dela guvern permisiune, să poată pleca la Viena. Deși nu e cunoscut în întregime textul răspunsului dat de guvern la această cerere repetată (datată din 29 Oct. 1791), din faptul, că Adamovici a reușit să plece la Viena numai în 19 Decemvrie 1791, rezultă că acest răspuns i s'a dat din partea guvernului cu destulă întârziere. Și când s'a dat, el a fost ticluit cu intențiunea, să zădărnicească scopul călătoriei episcopilor la Viena. Se zicea anume în acel răspuns că episcopii,

¹⁾ *Rev. Teol.* din 1911, pag. 422.

dacă au obținut învoirea prea înaltă de a călători la Viena, nu se vor putea prezenta acolo ca „deputați ai națiunii”, ci numai ca niște persoane particulare. Episcopul Adamovici a intervenit din nou la Viena, de unde a primit „rezoluțiunea prea înaltă”, că poate călători fără nicio dificultate.

Cu patru zile înainte de plecare (15 Dec. 1791) trimitea episcopul Gherasim protopopilor săi sub Nr. 339 următoarea înștiințare: „Pe lângă milostiva slobozenie dela prea înalta Curte, noao prin cuviincioasele locuri înștiințată, pentru binele clerului de obște, gândim cu ajutorul lui Dumnezeu în 19 zile a lunii și anului acestuia a porni către Beci, precum dară călătoria aceasta prea cucerniciei tale se înștiințează, ca rugând pe Dumnezeu pentru norocitul ei sfârșit, protopopiatul sie-și încredințat, atâta de către preoți, precum și celalalt norod, întru toată liniștea și dragostea (care purtare bună mai mult poate să ajute dorirea de obște același prea înălțate Curți arătate) să-l ocârmuești; așa dimpreună ți se poruncește, ca până la întoarcerea noastră înapoi îndreptarea în trebile diregătoriei dela Consistoriul nostru să o aștepți, așisderea acestuia să-i refeluiești, atât despre comisiile până acum date, precum și acelea să împlinești, care întru asemănarea prea înaltelor rândueli și a noastre, prin același Consistorium ți s'ar întimălui, mai încolo trimițând arhipăstoreasca noastră blagoslovenie, rămânem (Sibiiu 15 Decemvrie 1791) al prea cucernicii tale de binevoitor: Gherasim Adamovici”.

Dacă din un motiv, nu tocmai greu de înțeles, nu a subscris „Supplex libellus” nici el, nici episcopul Bob, pe amândoi îi vedem în prima jumătate a anului 1792 intervenind cu destulă stăruință la Curtea din Viena, pentru ca viguroasa mișcare națională-politică a clerului și poporului păstorit de dânsii să nu rămână cu totul zadarnică.

Dacă cel dintâi „Supplex libellus” e subscris numai de „humillimi perpetuoque fideles subditi Clerus, Nobilitas, Militaris Civicusque Status universae nationis in Transsylvania valachicae” și a fost înaintat „prin postă Maiestății Sale”, — după cum spune Adamovici în epistola sa din 10 Iunie 1791 ¹⁾ — la începutul anului

¹⁾ „Rev. Teol.” 1911, pag. 415, dar din petițiunea adresată la 1 Iulie 1792 de episcopii Adamovici și Bob către Monarh reiese destul de clar, că cei doi episcopi au înaintat și „Supplex Libellus Valachorum” din 1791 la tron; comitiva, cu care îl vor fi înaintat, nu e cunoscută, dar nu pare exclus să fi fost înscălită de amândoi episcopi, care au făcut și pregătirile necesare, câștigân-

următor amândoi episcopii pășesc cu mai multă bărbăție în fruntea acestei mișcări naționale-politice, prezentându-se în persoană la Curtea împărătească și înaintând alte două memorii însemnate, izvorite din aceleași principii și călăuzite de aceeași dorință de emancipare națională ca și „Supplex libellus” din 1791. De aceea este explicabil, că întreagă mișcarea inițiată prin „Supplex libellus” a trecut în amintirea posterității în legătură cu numele celor doi episcopi, care dacă n’au îndrăsnit a se expune pentru ea chiar dintru început, au putut fi înduplecați totuși să se identifice cu scopurile ei și să o susțină mai târziu cu remarcabile stăruinți.

La sfârșitul dietei din 1791 s’au ales 7 comisii, așa numite „deputațiuni sistematice”, care să studieze proiectele pentru viitoarele sesiuni. Între problemele, ce s’au încredințat spre rezolvare comisiei eclesiastice, compuse din 16 membri sub prezidiul contelui Ioan Eszterházi, a fost și aceea de a pregăti un proiect pentru promovarea culturii poporului român mai de rând („projectum promovendae culturae rudioris plebis Valachicae”).¹⁾

Dieta a instituit și o deputațiune de 14 inși, care să prezinte Monarhului în Viena hotărârile și proiectele de legi. Această deputațiune își începuse lucrările în Viena la 16 Februarie 1792.²⁾

Guvernatorul Transilvaniei, Gheorghe Bánffy, plecase la Viena încă din Octomvrie 1791. În aceeași lună trimisera și Sașii pe unul dintre cei 3 deputați ai lor (Rosenfeld, Soterius și Tartler) pe cel mai activ și mai erudit, pe Ioan Tartler din Brașov, să intervină la Curtea din Viena pentru modificarea acelor proiecte de

du-și informațiuni prealabile, dacă petițiunea Românilor va fi primită la tron cu bunăvoință sau respinsă. Iată cum expun lucrurile înșiși episcopii în petițiunea lor a 2-a către Monarh (1 Iulie 1792): „... Într-o astfel de stare a lucrurilor, câtă vreme se manifesta din toate părțile dorința națiunii, ce am putut noi să facem altceva, decât să înaintăm în luna Martie a anului trecut (1791) la Augustul Tron al Dreptății și al Milostivirii cererile umilite ale națiunii întregi” și mai departe: „... pentru înaintarea amintitelor cereri ale națiunii ne-am dat silința să obținem prealabil învoirea prea augustului principe, care domnea atunci cu glorie, și cererile nu le-am înaintat la augustul tron decât după ce am primit știri despre învoirea lui prea milostivă”. Așa dar nu numai petițiunile din 1792, ci și „Supplex libellus” din 1791 a fost înaintat la tron tot din partea episcopilor. Cf. I. Lupaș, *O lămurire. Supplex libellus Valachorum și Gherasim Adamovici* în revista *Luceafărul* din Sibiu 1912, nr. 28, p. 563.

¹⁾ Cf. „*Articuli Dietales Anni MDCCXCI*”. Claudiopol 1793 pag. 120-1.

²⁾ Cf. Dr. Ferd. Zieglaue, *Reformbewegungen in Siebenbürgen*, capitoul XXII, „Die Rumänenfrage vor dem Landtage”.

legi, care nu erau pe placul Sașilor.¹⁾ Totodată li s'a impus celor trei membri sași ai deputațiunei trimise din partea dietei la Viena, să dea atențiune deosebită cauzei românești, a cărei rezolvare favorabilă Sașii o considerau ca o problemă de viață pentru ei.²⁾

Românii prevăzând felul vitreg, cu care urma să fie tratată cauza lor în dieta din Cluj, aveau, după cum s'a amintit mai sus, încă din vara anului 1791 planul de a trimite la Viena deputați în interesul cauzei. În epistola sa adresată din Sibiu, la 3 Iulie 1791, către mitropolitul Stratimirovici, episcopul Gherasim dă în această chestiune următoarele informațiuni: „Cât privește instanția poporului românesc înaintată Maiestății Sale, a fost trimisă aici la dietă și cetită. Pe urmă s'a dat unui profesor de istorie³⁾ ca să se uite peste ea și să poată dovedi, că nu Românii sunt cei dintâi în Transilvania, ci Ungurii. Pentru aceasta Românii sperează să mai aducă dovezi, despre ceea ce ei nici că se îndoiesc. În vreme ce așteaptă dela Curte răspuns împotriva Ungurilor, *se pregătesc să trimită și deputați la Viena*, dacă nu li s'ar îngădui să țină o adunare, compusă din cler, militari, nobili și din popor simplu, la care să-și poată arăta dovezile și gravaminele. Aici se vorbește mult, că Românii vor primi drepturile, care le au Sașii“. În aceeași epistolă adaugă Adamovici: „Cât privește mergerea (mea) la Viena, nu-i cu putință, pentru că m'ar descrie, că eu sunt *capul rășoră-tirii*, cum a pățit un calvin de aici, care a alcătuit Secuilor o petițiune pentru dietă“.⁴⁾

Până la sfârșitul anului 1791 Adamovici a reușit însă a învinge această temere și, înarmat cu procură din partea protopopilor săi și cu permisiune din partea Monarhului, a plecat la Viena, în 19 Dec. 1791.

Nu se știe ce pregătiri va fi făcut episcopul Ioan Bob înainte de plecare, ce schimb de scrisori va fi fost între cei doi episcopi. Lipsesc informațiunile cu privire la timpul, când vor fi

¹⁾ Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*; II. Band. Sibiu, 1907, pag. 368.

²⁾ „Für das Sachsenland damals schon eine Lebensfrage“, ibidem pag. 358 și 360.

³⁾ Probabil profesorul de istorie din Cluj: Bolla Márton. I. C. Eder, care a publicat „Supplex Libellus“ însoțit de „note istorice critice“, era director al școlii normale din Sibiu (cf. N. Densușeanu, *Revoluțiunea lui Horia*. București 1884, pag. 25).

⁴⁾ Cf. S. Dragomir l. c.

sosit în Viena precum și la peripețiile unui drum atât de îndelungat și greu, în puterea iernii. Se pare însă, că amândoi au plecat deodată și au făcut împreună drumul acesta.

Atâta se știe, că în 30 Martie 1792 ei înaintară împăratului Francisc II – Leopold II murise la 1 Martie același an¹⁾ – un nou „Supplex libellus“, pe care îl subscriu împreună (arătând chiar prin subscrierea lor, că ei erau atunci în Viena) – astfel: „humillimi perpetuoque fideles subditi *Ioannes Bobb* m. p. Graeci Ritus unitorum, *Gerasimus Adamovics* m. p. Graeci Ritus non unitorum in Transilvania Valachorum Episcopi in negotiis Nationis hic existentes“.

Acest al doilea „Supplex libellus“ scris și înaintat Monarhului de amândoi episcopii Românilor ardeleni este o călduroasă apărare a celui dintâi și, în același timp, o demnă răsfrângere a tuturor afirmațiunilor injurioase și lipsite de temei, cu care își împănară staturile transilvane replica lor, înaintată la tron ca răspuns la binevoitorul rescript trimis de Leopold II din Florența, la 18 Mai 1791, către dieta transilvană.

La început e reprodus pe scurt cuprinsul cunoscut din „Supplex Libellus Valachorum“, înaintat în Martie 1791 la tron, prin care se cerea restituirea națiunii române din Transilvania în toate drepturile cetățenești, de care s'a bucurat în vechime („in integrum restituere et ad usum omnium iurium regnicolarium reponere“). Arată apoi, că națiunea română și-a înaintat cererea sa la tron, fiindcă a știut, că efectul astorfel de cereri atârnă de suprema autoritate regească și că se găsesc mai mulți indivizi din sinul națiunilor conlocuitoare, care din considerația binelui public doresc foarte mult să i se redea națiunii române toate drepturile civile cetățenești („Petita haecce tanto maiori cum fiducia substat verat Augusto Throno Natio supplicans, cum sciverit eorundem effectum a suprema dumtaxat autoritate Regia dependere et plura ex aliis provinciae nationibus individua ex consideratione boni publici repositionem Nationis supplicantis ad usum omnium iurium civilium et regnicolarium anhelare“).

Episcopii protestează contra expresiunilor vătămătoare, aruncate de „staturi“ și eternizate în replica lor către tron, la

¹⁾ Cf. *Protocolul dietei din 1792* pag. 20: „post brevem admodum morbum ex hac vita ad aeternam felicitatem, coelestemque gloriam evocatus“.

adresa poporului român şi a preoţilor săi, afirmând că poporul român ar fi cel mai incult dintre toate naţiunile Europei, iar preoţii săi, lipsiţi de orice învăţătură, ar fi numai nişte sfătuitori spre lucruri rele, spre hoţii şi fărâdelegi, ei înşişi pedepsiţi în mai multe rânduri şi pentru tâlhării. La aceste injurii grosolane răspund acum cei doi episcopi în memoriul lor, că datorită staturilor ar fi fost, să cerceteze, după ce le-ar fi trecut mânia, oare nu este adevărat proverbul, că poporul este pretutindeni acelaşi („inquirere prius debebant, sedatis animi motibus, an non sit illud proverbium verum: plebs ubique eadem“).

Iar cu privire la acuzaţiunile ridicate pe nedrept contra clerului român, episcopii spun că nu pot înţelege cum singuratică cazuri de crime săvârşite din partea vreunui preot român au putut să îndemne pe compunătorii acelei replici să așeze cea mai mare parte a clerului român în clasa scleraţilor. Ar fi trebuit să ţină seamă de împrejurarea, că nici clerul altor naţiuni nu e lipsit de scleraţi. Dar pentru aceasta clerul insultat în şedinţa publică a dietei îşi rezervă dreptul de a cere satisfacţiune la timpul său. („... qualiter vero exemplum fors unius, alteriusve scelerati eo inducere potuerit concinnatores, ut maiorem partem cleri ad classem sceleratorum collocaverint, concipi haud potest; perpendere utique debuisset nec aliarum nationum clerum caruisse sceleratis; sed reservat sibi propositus in publico Regnicolarum confluxu clerus satisfactionis jus suo tempore implorandae“).

Spun mai departe episcopii, că s'ar fi aflat între cei prezenţi la dietă mai mulţi inşi, care au desaprobat aceste insulte grosolane, spunând, că în ce priveşte cultura, poporul maghiar se află pe aceeaşi treaptă cu cel român şi recunoscând, că însăşi staturile sunt cauza inculturii poporului (deoarece mai curând şi-au dat silinţa să împiedece, decât să promoveze cultura poporului). Aceiaşi membrii ai dietei au fost de părere, că trebuiesc eliminate din relaţiunea înaintată din partea staturilor la tron, astfel de învinuirii goale şi necuviincioase, compromiţătoare pentru însuşi autorul lor. „Că în adevăr şi întru cât au fost eliminate învinuirile amintite ~ spun episcopii ~ noi subsemnaţii până acum nu putem şti, deoarece în zadar ne-am dat silinţa să obţinem o copie corectă a acelei relaţiuni“.

După această introducere demnă revin la însuşi cuprinsul relaţiunii staturilor, împărţind în 17 puncte toate afirmaţiunile lipsite de temei şi combătându-le pe rând una câte una.

O înșiruire amănunțită a celor 17 puncte, între care se găsesc și argumentări asemănătoare celor din „Supplex libellus” dela 1791, nu poate fi scopul nostru aici. De astădată ne mărginim a indica numai câteva specimene, spre a învedera felul de combatere a afirmațiunilor aruncate fără niciun temei din partea dietei transilvane.¹⁾

Despre cele cuprinse în I-ul „Supplex libellus” cu privire la originea Românilor, dieta susținea, că sunt simple aserțiuni, care se pot răstrânge prin o simplă negațiune. La aceasta episcopii răspund; „Să judece autorii relațiunei către tron, dacă se poate numi aserțiune simplă ceea ce ne învață istoria, tradiția continuă, obiceiurile și limba poporului; dar firește, ei au născocit un excelent mijloc de a declara această chestiune ca o simplă afirmare, de care să se poată scăpa, fără multă discuțiune, ca cu o singură lovitură, prin o simplă negațiune”.

Mai departe arată, că nu există lege despre națiuni „recepte”, ci numai despre religiuni „recepte”, explică în același mod ca și I-ul „Supplex libellus Valachorum”, că religiunile recepte sunt toate mai recente în Transilvania decât religiunea ortodoxă, care fiind cea mai veche aci, a existat totdeauna și nu mai era necesitate a o decretă ca primită (receptă) prin un articol special de lege, cum s'a întâmplat cu religiunile *recepte* în cursul veacului XVI. Arată că sub cele trei națiuni ale Transilvaniei nu trebuie să se înțeleagă Nobilii, Secuții și Sașii, ci Ungurii, Românii și Sașii, căci Nobililor și Secuților li se zice pe nedrept „națiune”. Atributul *Nobil* nu indică națiunea, ci condițiunea socială a cuiva, iar cuvântul *Secui* nu denotă neam sau națiune, ci *regiune* („non denotat epithetum Nobilis nationem sed *regionem* quam nationes vel individua, quibus illud tribuitur, incolunt”).

La afirmațiunea dietei, că Românii nu ar avea motiv să se plângă pentru neadmitere la funcțiuni publice, episcopii răspund: E adevărat, că admiterea la funcțiuni nu le-a fost cu totul refuzată, dar de un timp încoace li s'au pus foarte multe piedeci. Știe națiunea, că în consiliul guvernial sunt 2 Români de origine și câțiva subalterni; comiții supremi: baronii Anton Josika și Iosif Nalaczi, — precum și mulți alții, ajunși în funcțiuni publice ca aderenți ai re-

¹⁾ Petițiunea întreagă, împreună cu anexele ei, va fi publicată mai târziu în colecțiunea „*Documente istorice transilvane*”.

ligiei catolice sau reformată, sunt de asemenea Români de origine, dar aceștia, chiar dacă ar voi, nu pot apăra contra nedreptăților națiunea asuprită din toate părțile și de a cărei biserică s'au desfăcut ei sau antecesorii lor ; din partea oamenilor de altă națiune sunt socotiți ca fii răi ai patriei și nu mai pot scăpa de persecuțiuni; pentru a evita deci astfel de urmări, pe biata națiune, din care își trag originea, mai curând o disprețuiesc decât o apără, ba câteodată chiar o asupresc mai tare decât oamenii aparținători altor națiuni. („...miserum, a qua ortum ducunt, Nationem contemnunt potius quam defendunt, imo illam magis interdum, quam aliarum nationum homines, affligunt“).

Reflectează episcopii, într'un punct, și la afirmațiunea dietei că „Supplex libellus Valachorum“ ar fi fost fătul unor oameni turburatori și că Românii mai așezați n'ar fi știut nimic de el.

Această afirmațiune ~ scriu episcopii ~ nu este decât o frază obișnuită din partea celor care își dau silința să eludeze niște cereri îndreptățite și să împiedece îndreptarea relilor ; îi numesc turburatori și neașezați pe cei ce caută scut contra opresorilor.

Episcopul Bob rectifică ceea ce se zicea în relațiunea staturilor despre declarațiunea lui din dietă, susținând că acea declarațiune a avut tendința, ca națiunea să fie reasezată în uzul tuturor drepturilor și beneficiilor. Despre situațiunea Românilor din Pământul crăesc, episcopii spun următoarele : „In acele locuri din Pământul regesc, unde locuiesc numai Români sau mai mulți Români decât Sași, Românii au aceleași drepturi, se bucură de aceleași beneficii și poartă aceleași sarcini și aceleași slujbe locale ca și Sașii în comunele, unde locuiesc singuri sau în număr mai mare decât Românii, dar pe Sași, chiar dacă sunt mai puțini și mai slabi la număr, nu-i exclud nici dela drepturi, nici dela beneficii, nici dela slujbele locale. Sașii din contră, unde sunt mai numeroși decât Românii, s'au obișnuit a-i exclude pe aceștia dela cele mai multe beneficii și slujbe locale, au chiar obiceiul a lua unele taxe dela ei. Este netăgăduit, că aceste abuzuri sunt contrare constituției fundamentale a Pământului regesc (și de aceea au fost și interzise prin câteva dispozițiuni ale lui Iosif al II-lea, predecesorul de glorioasă memorie al M. Voastre). Cuprinsul privilegiului Andreian din 1224 (alăturat sub litera I.), care este baza constituției moderne a Pământului regesc, precum și observațiunile istoricului Iosif Benkő (alăturate sub litera G.) dovedesc cu vârf și îndesat, că acela (privilegiul) nu se referă numai

la Sași, cum cred ei, ci la întreg poporul, deci la toți locuitorii pământului regesc și ai pământului secuesc căci nu se face aici nicio deosebire între națiuni, ci oaspeților teutoni așa li s'a redat vechia libertate, ca întreg poporul dela Orăștie până la Draos, împreună cu țara Secuilor să fie un popor și să-și aleagă slujbașii săi; de aceea dispozițiunile împăratului Iosif II au făcut ca Românii, care poartă aceleași sarcini ca Sașii, să fie părtași acelorași beneficii. Acestor dispozițiuni s'au supus Sașii, dar după moartea împăratului Iosif II, în câteva locuri din Scaulul Cohalmului și al Sebeșului, au încercat din nou să-i scoată pe Români din beneficiile comune și să le ia taxe, au fost îndrumați însă din partea forurilor competente, să observe dispozițiunile amintite.

În multe locuri, unde sunt Românii în număr mai mic decât Sașii, se întâmplă de nu-i admit pe Români la sate între jurați și între bătrânii satului, iar mai ales la orașe nu-i admit între cei 40 de membri sau între sutași, sub pretext că neștiind scrie și ceti n'ar fi în stare să se ocupe cu lucruri obștești. Dar un astfel de pretext cu atât mai puțin poate scuza această excludere nedreaptă, cu cât e știut că și între Unguri și Sași au fost primiți nu numai ca jurați și ca sutași, ci adeseori chiar și ca senatori meșteșugari neștiutori de carte („qui tamen praetextus iniustam exclusionem eo minus excusare potest, cum notum sit, etiam ex Hungaris et Saxonibus non tantum pro juratis vel centum viris, sed etiam pro senatoribus non raro illiteratos opifices assumptos fuisse“).

Staturile afirmaseră în relațiunea lor către tron, că pe Românii uniți îi consideră ca pe romano-catolici.

Episcopii răspund, că națiunea română le mulțamește pentru această declarațiune, spre a cărei îndeplinire ar mai trebui un singur lucru și anume, precum se aleg dintre catolici deputați la dietă și se institue un anumit număr dintre ei la toate oficiile și dregătoriile, tot astfel să se aleagă deputați la dietă și dintre Români și să se institue și dintre ei dregători în număr proporționat.

Iar despre Românii greco-ortodocși au relatat staturile, că îi vor considera întocmai ca pe cei aparținători religiilor recepte, dacă se vor uni cu vreuna din aceste patru; religia lor nu o pot primi ca a cincia religie în patrie, căci prin aceasta s'ar răsturna constituția țării, dar nu-i împiedecă în exercițiul liber al religiei lor, de care s'au bucurat și mai înainte.

La ce fel de unire ținesc staturile aci – scriu episcopii – nu e tocmai clar. Ar fi lucru inutil și de prisos, ca Românii ortodocși să se unească cu vreuna din religiile recepte, după ce în sensul legii sub religie „receptă” se înțelege aceea care se bucură de libertatea exercițiului său religios; staturile recunosc religiei ortodoxe această libertate a exercițiului. Pe de altă parte, dacă s’ar uni ea de ex. cu religia reformată, aceasta ar fi în detrimentul reformatilor, care în sensul declarației staturilor ar trebui să împartă în viitor cu Românii toate beneficiile și slujbele lor și prin aceasta ar ajunge într’o stare mai slabă decât luteranii și unitarii. Pentru ce s’ar răsturna consituția țării, dacă s’ar face și bisericii ortodoxe dreptate, este iarăși de neînțeles.

Despre proiectul de lege înaintat din partea dietei în chestiunea liberului exercițiu al religiei ortodoxe – spun episcopii, că acest proiect e un lucru cu totul inutil și de prisos îndată ce staturile au recunoscut, că credincioșii acestei religii s’au bucurat și până acum de liberul exercițiu. Iar dreptul guvernului, al comitatelor și al scaunelor de a supraveghia mereu, să nu se înmulțească prea tare numărul preoților și să nu se asuprească prea mult poporul cu cheltuiala pentru zidirea bisericilor, este iarăși un lucru în general cunoscut și o datorință, ce revine guvernului, comitatelor și scaunelor față de toate religiunile. Așadar ce trebuință mai este a se înartricula în lege această supraveghere nu mai în ce privește pe neuniți. Acest lucru se ține numai de puterea executivă, precum la fel și acela, ca fiecare religie să-și păstreze exercițiul liber, pe care-l are. („Ad quid opus hanc superatentionem quoad disunitos articulariter sancire? Res haec pure ad executivam potestatem pertinet, prout etiam illa, ut quaevis religio in libero, quod habet, exercitio manuteneatur”).

Privitor la proiectul, ce era în pregătire pentru educațiunea și întreținerea clerului, observau cu durere episcopii, că nu pot lega nicio speranță de acest proiect, deoarece pregătirea lui a fost îndreptată, spre nefericirea națiunii („pessimo nationis omine”) baronului Antoniu Iosika, Român de origine. Dar ce poate aștepta dela el clerul român, cu durere trebuie să concludă din împrejurarea, că el ca autor al des amintitei relațiuni a staturilor, nu s’a sfiit nici decum a ataca întreg clerul națiunii cu injuriile cunoscute și a acuza pe cei mai mulți dintre bărbații bisericești ai acestei națiuni, că ar fi instigatorii hoțiilor și precursorii crimelor sub masca religiunii.

Terminând cu gravaminele și recriminațiunile, episcopii reînnoesc cererile Românilor în următoarele puncte, în esență aproape identice cu cele 5 puncte ale întâiului „Supplex libellus” :

1. Românii să aibă aceleași drepturi, ca și Ungurii, Secuii și Sașii, de a fi reprezentați prin deputați, care să le apere interesele în dieta țării. Și deoarece e lucru cunoscut, că Românii formează peste 2/3 din populațiunea acestei țări și poartă deci greutatea statului în măsură cu mult mai mare decât celelalte națiuni, de aceea episcopii roagă pe Monarh să binevoiască a dispune, ca în viitor două treimi din numărul deputaților, ce se trimit la *dieta Transilvaniei* să fie aleși din sânul națiunii române; pe lângă aceștia din nobilimea acestei națiuni să se numească un număr de regaliști ca și din nobilimea maghiară. („...et cum notorietate publica constet, Valachos in concreto sumptos reliquas nationes in provincia numero longe superare, cum ultra duas totius populationis tertialitates constituant et onera quaque publica regni per ipsos longe majori mensura, quam per omnes alias nationes supportari, cum ipsi soli ad minimum duas tertialitates supportent, idcirco exorant infra scripti a M^{ti}s Vestrae Clementia et Iustitia eas benignas dispositiones, ut in futurum deputatorum ad comitia mittendorum duae tertialitates e gremio supplicantis Nationis eligantur, praeterea e nobilitate ipsius Regalistae etiam, prout e nobilitate Hungarica, assumantur“.)

2. Deoarece în funcțiunile publice sunt foarte puțini Români, să se îndure M. Sa a dispune să fie admiși Românii la toate beneficiile și la toate funcțiunile publice, de orice categorie, atât la cele aulice, cât și la cele provinciale, de circumscripție sau comunale în aceeași proporțiune, în care poartă greutatea publice ale provinciei („...cum ad officia in dicasteriis aulicis et provincialibus, in circulis item et apud communitates plerumque non nisi Hungari et Saxones admoti, e Valachis vero paucissimi ad illa assumpti fuerint, dignetur M. V^{ra} SS^{ma} pro innato iustitiae amore eas edere clementissimas dispositiones, ut Valachi in eadem proportione in qua publica provinciae onera supportant, ad omnia beneficia, perinde etiam ad munera et officia cujuscumque speciei tam in dicasteriis aulicis et provincialibus, quam etiam in circulis et communitatibus assumantur“).

3. Preoții bisericii gr.ortodoxe să fie făcuți părtași tuturor acelor drepturi și beneficii, de care se bucură preoții celorlalte

religiuni, deoarece ei au o sarcină cu mult mai grea decât preoții ceilalți, fiindcă slujesc unei biserici, căreia aparține cea mai mare parte a locuitorilor Transilvaniei („... ipsis multo maius, quam omnium aliarum religionum ministris onus incumbat, cum tali Ecclesiae ministerium praestant, cui maxima incolarum Transilvaniae pars addicta est“).

Iar dacă s'ar găsi între celelalte națiuni din Transilvania oameni, care să împiedece realizarea acestor desiderate, să se milostivească Majestatea Sa a permite Românilor, să țină, sub prezidiul comandantului suprem al oștirilor din Transilvania, o *adunare națională în felul congresului sârbesc*, la care să ia parte deputați nu numai din statul militar, nobil, bisericesc și civil, ci și de cei aleși din popor („... ut sub protectione et praesidio supremi in Provincia armorum praefecti *Confluxus* Nationis ad modum et normam congressus nationis Illyricae e *deputatis* non tantum e statu militari, nobilitari, ecclesiastico et civili, *sed etiam e plebeio eligendis*“).

În sfârșit să fie socotiți și țărani români toți, fără deosebire de religiune între staturi („plebeiae quoque conditionis Valachi inter status computandi sint“) după cum s'a fost admis prin diploma leopoldină din 1701, dată pe sama uniților.

La acest „*Supplex libellus*“ sunt alăturate și o mulțime de anexe, înșirate sub literele de la *A* până la *U*, partea cea mai mare extrase din legile țării, din documente și scrieri istorice. Între aceste anexe, cea de sub litera *N*. poartă titlul: „*Extractus manuscriptae Historiae Graeci Ritus Orientalis Ecclesiae in Transilvania*“ și e luată din istoria bisericească a lui Samuil Klein, ceea ce se poate constata cu ușurință prin o simplă asemănare a acestui text cu cel publicat de A. Treboniu Laurian în revista „*Instructiunea Publică*“ din 1861, pag. 66 și urm. Faptul acesta e de natură de a ne putea da un indiciu sigur, că la compunerea acestui „*Supplex libellus*“ al doilea a colaborat, între alții, și eruditul Samuil Klein, care a combătut de altfel și notele critice publicate de I. C. Eder în legătură cu „*Supplex libellus*“ din 1791 prin un „*Responsum ad crism I. C. E. in Supplicem libellum Valachorum Transilvaniae*“.¹⁾

¹⁾ O copie a acestui răspuns se păstrează în Biblioteca Academiei Române din București.

Deosebire între postulatele întâiului „Supplex libellus” din 1791 și ale celui de al doilea din 1792 este foarte puțină: în al doilea s'a omis punctul V al celui dintâi, în care se cereau pentru comitate, scaune și districte, numiri mixte ungaro-române sau saxo-române, după naționalitatea locuitorilor sau păstrarea numirilor vechi după râuri și cetăți.

Iar postulatul privitor la Congresul național – în privința căruia „Supplex libellus” din 1791 spunea, că cei doi episcopi vor face propuneri la Curte – exprimat ceva mai precis, stăruindu-se pentru încuviințarea lui în felul Congresului sârbesc, ținut la 1790 în Timișoara, la care se știe că a luat parte și episcopul Gherasim Adamovici.¹⁾

După ce înaintară episcopii la tron petițiunea din 30 Martie 1792, n'au plecat către casă, ci au rămas în Viena așteptând un răspuns satisfăcător. Văzând episcopul Gherasim Adamovici, că răspunsul acesta întârzie timp prea îndelungat, la 18 Mai,²⁾ înștiințează Consistorul din Sibiu, că are de gând să plece către casă. Această înștiințare o comunică presidentul interimal al Consistorului Ștefan Popovici, protopopul Ugrii, și notarul Aron Budai, tuturor protopopilor prin circulara din 27 Mai 1792 nr. 158, care e de următorul cuprins: „Prea cucernice protopoape, noao în Chr. iubite frate! *Măria sa domnul nostru episcop de întoarcerea din împărăteasca Beciului cetate cât mai cu graba în scaun spre mângăierea de obște gândind și gătindu-se*, nimica mai însetoșat nu dorește, decât eparhia pravoslavnică (adică norod și preoți) sie-și încredințată într'aceeași dragoste, pace și liniște de obște a o afla, în care mergând o au lăsat-o, pentru aceea au și binevoit noao consistorului său la 18 zile lunii și anului curgătoare milostivește a porunci, ca precucernicieii tale, cum la cei falși protopopi, dimpreună poftoritele despre aceasta și la șase zile Martie a. c. Nr. 78 țirculare încă odată să le mai punem înaintei ca nu dezmutându-se ori în ce chip norodul din pacinica și fiește-cu, țaran, după dumnezeieștile și cele prea înalte pravile mai întâi de

¹⁾ Cf. N. Iorga, „*Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*” I, pag. 113: „... fiindcă Domnia Sa episcopul Adamovici. . s'au dus la Timișoara la *adunarea cea de obște*”.

²⁾ Se păstrează și o circulară a lui Gherasim Adamovici dela 20 Martie 1792 datată din „*Viena Austriei*” către protopopi, îndemnându-i să îndeplinească „*mintenaș*” poruncile și să facă fără zăbavă relațiuni la Consistoriu.

lipsă viețuire, să alunece și așa în mângăierea, ce a dobândi o nădăjduim, neașteptată piedecă să pună, iară pe sine de tot nenorocit să se facă, drept aceea, precum întru întâmplare ca aceasta mahnită, prea cucernicia ta cu ceilalți protopopi și toți preoții mai întâi v'ați trage la grea dare de seamă și toată simțitoarea pedeapsă, ca cea cărora acum de prisosit vi s'au poruncit, pentru norodul încredințat ziua noaptea necurmat a priveghia și întru toată pacea și liniștea a-l ținea. Așa nu se îndoește nici Măria Sa d-l episcop, nice noi, precum după poruncile de atâtea ori poftorite cu tot dinadinsul strâns vei urma și răvărsarea milii prea înalte spre tot neamul de obște, întru toată dragostea, pacea și liniștea vei aștepta-o, așa făcând mila atotputernicului Dumnezeu cu prea cucernicia ta pururea“.

Deși comunicase Consistorului intențiunea sa de a pleca spre casă, episcopul Gherasim Adamovici împreună cu episcopul Bob au mai rămas încă aproape două luni de zile în Viena. În timpul acesta au mai stăruit la „locurile prea înalte“, ca petițiunea adresată la tron să nu rămână cu totul zadarnică. Ca o urmare a petițiunii adresate la 30 Martie 1792 de cei doi episcopi trebuie socotită modificarea esențială introdusă din partea Monarhului în proiectul de lege art. 66, privitor la biserica greco-ortodoxă. Statuturile admiseseră în proiectul lor, că „religia greco-orientală, care în sensul legilor patriei a fost până atunci socotită între religiile tolerate, în virtutea acestui articol se confirmă în exercițiul său liber astfel, ca toți credincioșii acestei religii să atârne de un episcop, pe care îl va numi Maiestatea Sa, rămânând însă în vigoare dreptul de supraveghere al guvernului regesc, al comitatelor și scaunelor, ca să nu se înmulțească fără trebuință numărul preoților și să nu se zidească biserici cu cheltuieli, care istovesc mijloacele de plată ale contribuenților („salva nihilominus regii gubernii, comitatum item et sedium relictis superattentione, ne parochi eorum absque necessitate multiplicentur templaque cum enervatione contribuentium aedificentur“). Monarhul a eliminat însă restricțiunea cu-prinsă în rândurile din urmă, începând dela cuvintele: „*salva nihilominus*“ până la sfârșit, înlocuindu-o cu următoarele stipulațiuni: „și credincioșii acestei religii să fie tratați, după starea lor socială, deopotrivă cu ceilalți locuitori ai țării, nici în purtarea sarcinilor publice și nici cu alte slujbe să nu fie îngreunați mai mult decât alții, rămânând și mai departe în vigoare drepturile-

regești maiestatiche privitoare la afacerile clerului, ale bisericii, ale fundațiunilor și ale educației tinerimii¹⁾)

Această modificare favorabilă Românilor ortodocși poate fi socotită ca o dovadă de bunăvoință și de interes din partea Monarhului pentru cauza Românilor. Nu a trecut multă vreme până când Francisc al II-lea a dat o nouă dovadă despre bunăvoința sa față de biserica ortodoxă din Transilvania, permițând la 20 Mai 1809 în urma repetatelor rugăminți ale clerului, ca episcopul să fie ales din sânul clerului transilvan, iar nu *denumit*, cum se zice în articolul dietei din 1791. (Sua Majestas Ssma iteratis precibus cleri graeci ritus non unitorum in Transilvania eidem alte fatae demisse prorectis admittere dignata est, ut vacans in illo Principatu huius ritus Episcopi statio restauretur ad eamque per clerum Valachicum Transsilvanicum ex ipsius gremio... vir activus et idoneus, linguarumque nationalum et precipue Valachicae, prout et iurium constitutionumque et consuetudinum ibidem vigentium gnarus eligatur²⁾.)

Pe lângă modificarea, introdusă în textul articolului amintit, în rescriptul său din 26 Mai 1792, către dieta transilvană, Francisc al II-lea mai spune, că s'a milostivit a hotărî în ceea ce privește cererea Românilor neuniți, pentru purtarea funcțiunilor publice, dacă întrunesc condițiunile necesare, și ei să fie admiși la toate oficiile publice, care nu sunt rezervate prin legi speciale celor 4 religii recepte („quoad gerenda per Valachos graeci ritus non unitos publica munia clementer resolvimus, *hos etiam* si requisitis qualitatibus instructi fuerint, ad omnia illa officia, quae per leges

¹⁾ Astfel întreg articolul intitulat: „*De Libero Religionis Graeci-Ritus Dis-Unitorum Exercitio*” în formularea sa definitivă are textul următor: „Religio Orientalis Graeci Ritus non Unita, quae juxta leges hujus provinciae hactenus *inter toleratas Religiones* recensita fuit, vigore presentis Articuli *in libero suo Exercitio eo modo confirmatur*, ut omnes hujus Religionis Aseclae ab Episcopo sui ritus per suam Majestatem Sacratissimam denominando dependeant et pro conditione ad instar reliquorum incolarum tractentur, neque in ferendis publicis oneribus aliisque praestationibus prae aliis aggraventur, jure Regiae Majestatis circa negotia cleri, ecclesiae fundationum et educationis Juventutis porro quoque in salvo relictis”, cf. *Articuli Dietales* Anni MDCCXCI. Claudiopol, 1793, pag. 112—113.

²⁾ Cf. revista „*Biserica Ortodoxă Română*”. București, 1911, pag. 782—783. „Acte privitoare la alegerea și instalarea episcopului transilvan Vasilie Moga”, publicate de I. Lupăș.

ad quatuor receptas religiones restricta non sunt, admovendos esse“.)¹⁾

Dieta transilvană a luat fără împotrivire, cunoștință de dispozițiunile lui Francisc al II-lea, îndrumând însă comisiunea bisericească să poarte de grijă ca în proiectul, ce va face pentru educațiunea poporului român, să indice și modul potrivit spre a răspândi între Români cunoștința limbei maghiare.²⁾

Nu era însă greu a se prevedea, că dispozițiunile favorabile cuprinse în decretul din 26 Mai 1792 vor fi răstălmăcite din partea celor puternici din Transilvania, tot în defavorul Românilor. După atâta timp, petrecut departe de scaunele lor arhieresti, știind cât de mari speranțe a legat preoțimea și poporul de această călătorie a lor, episcopilor le venia foarte cu greu să se întoarcă în Transilvania fără un rezultat mai pozitiv și mai sigur. Aceasta reiese în mod clar și mișcător din altă petițiune a lor, înaintată la tron în ziua de 1 Iulie 1792.

Prezentând această petițiune un deosebit interes istoric prin faptul, că dă motivarea psihologică a pășirii celor doi arhieriei în arena revendicărilor de ordin național-politic și lămurește unele momente importante pentru mișcarea politică din anii 1790-1792, cuprinsul se publică aci în traducere românească făcută după textul latin,³⁾ precum urmează:

„Sacratissimă Maiestate Regească, Prea Milostive Doamne!
Pe când așteptam prea milostivele resoluțiuni la rugările noastre înaintate în anul acesta Augustului Tron în afacerile Națiunii, în

¹⁾ Cf. Protocolul dietei din 1792, pag. 110.

²⁾ „Ő Felsége azt méltóztatik rendelni, hogy a nem edgyesült Görög Vallásnak is szabad gyakorlása az 66-ik articulusal megengedtetvén, azon valláson lévők olyan tisztségekre vétessenek föl, a melyek a bevett 4 vallásuakra a törvény tartása szerint nincsenek szorítva, jelentvén azt is, hogy Ő Felsége az ország rendjelnek a mult országgyűlésében 1791-ik esztendőben Kis-Asszony havának 9-ik napján adott vélekedések szerint elvárja a szentegyházi dolgokra rendeltetett systematika Deputatio által arról készített planumot, mimódon lehessen a tudatlan oláh népséget kimívelni. *Ezen rendelkezésre nézve nem tárnátnak az ország rendjei semmi ellenkező okot*, de a szentegyházi dolgokra redentetett Deputatióknak kötelessége leszen, hogy az oláhságnak kimíveléséről és szelidebb erköltsre leendő oktatásáról való planumban, a magyar nyelvnek közöttek való elterjesztéséről igyekezzen valami jó módnak elintézését dolgozni“. Cf. același protocol, pag. 311.

³⁾ Textul latin a fost publicat împreună cu al petițiunei din 30 Martie 1792 în revista „Transilvania“.

6 a lunii curente¹⁾ ni s'a dat milostivul decret aulic din 26 a lunii trecute, prin care ni se aduce la cunoștință, că Maiestatea Voastră v'ați milostivit a rezolvi cererile noastre înaintate la 30 Martie a. c. în afacerile Națiunii, și anume :

1. că, deoarece prin rezoluțiunea prea înaltă din 24 Octombrie 1791, nr. 7279, nouă nu ni s'a dat voie să mergem la tron în calitate de *deputați naționali*, ci ca niște petiționari privați („*qua privatis supplicantibus*“), în numele Maiestății Voastre să ni se pună în mod serios în vedere, că fără legitimațiunea misiunii noastre și împotriva milostivei rezoluțiuni regești, am fi tratat, în numele națiunii române întregi, astfel de chestiuni, în privința cărora zisa națiune nici nu poate fi de aceeași părere, iar afară de aceasta am fi îndrăznit să atingem cu expresiuni necuviincioase, nu numai staturile și ordinele Marelui Principat, ci chiar și legile, rezoluțiunile și diplomele regești le-am fi atacat.

„Obişnuiți a venera cu cea mai adâncă supunere orice fel de rezoluțiuni regești, și pe aceasta o venerăm cu supunere, plecând genunchii noștri, însă deoarece din cuprinsul aceleia vedem, că ni s'au făcut oarecari imputări, iar înăscuta Maiestății Voastre milostivire, cu care vă îndurați a îmbrățișa pe toți supușii deopotrivă, lasă fiecăruia dintre dâșii calea deschisă spre a se înfățișa și a se scuza în mod legal înaintea aceluia judecător, în fața cărui i s'a adus imputarea, în iubirea de dreptate a Maiestății Voastre ne punem toată speranța, că umiltele noastre desvovări, care le prezentăm cu supunere aici la fiecare punct al imputărilor, vor fi primite în mod binevoitor.

„Nouă ni se impută : 1) că deși în virtutea prea înaltei rezoluțiuni din 24 Oct. Nr. 7279 nu ni s'a dat voie să venim la Augustul Tron ca deputați naționali, ci ca oameni privați, noi am pertractat totuși în numele națiunii întregi și fără legitimarea misiunii noastre.

„Cu supunere răspundem la aceasta, că după publicarea așa numitului rescript restitutoriu din 28 Ianuarie 1790, prin care s'a înlăturat sistemul, ce fusese în vigoare dela anul 1784 și în sensul căreia toate națiunile din Principat formau o singură națiune, cea

---

¹⁾ Din această dată se vede, că începutul acestei petițiuni s'a scris în cursul lunii Iunie, și s'a isprăvit tocmai în ziua 1-a a lunii Iulie, când petițiunea a fost datată și subscrisă de amândoi episcopii.

transilvană ~ aruncându-se dintr'o parte și din alta vorbe și obiecțiuni, că Românii nu sunt după lege primiți (recepți) și prin urmare nici nu sunt vrednici de beneficii și oficii, multor Români din cler și dintre nobili și altor onorațiori din diferite părți ale provinciei li s'a dat prilej să ne roage în mod foarte stăruitor pe noi subsemnații, să înfățișem prea augustului Principe gravaminele națiunii și să ne rugăm, ca aceasta să fie reasezată în folosința tuturor drepturilor civile. Mărturisim sincer, Prea Auguste Principe, că ne-am împotrivit a da ascultare astorfel de cereri, deși ni s'au făcut în repetate rânduri, ci mai vârtos am sfătuit pe toți laolaltă și pe singuratici, să fie în liniște și cu răbdare. Dar acest fel de purcedere ni s'a luat în nume de rău din partea națiunii și, spre durerea inimii noastre, a trebuit să auzim cum ni se spune din mai multe părți, că nu voim să fim de niciun folos turmei noastre, câtă vreme cererile ei nevinovate și foarte drepte ne împotrivim a le înainta la Augustul Principe. Deschizându-se apoi dieta către sfârșitul aceluiaș an (1790), am fost din nou impresurați din toate părțile cu rugări și obiecțiuni;¹⁾ în o astfel de stare a lucrurilor, câtă vreme se manifesta din toate părțile dorința națiunii, *ce am putut noi să facem altceva decât să înaintăm, în luna Martie a anului trecut, la Augustul Tron al Dreptății și al Milostivirii cererile umilte ale națiunii întregi*, și astfel inimile cuprinse de tulburare să le readucem, după puțința noastră, la liniște. Știam, Prea Auguste Principe, că recursul la Augustul Tron nici celui din urmă cetățean nu-i este interzis, cu atât mai puțin unei națiuni întregi, care poartă cea mai mare parte din poverile țării. Cu toate acestea pentru înaintarea amintitelor cereri ale națiunii *ne-am dat*

---

¹⁾ Amintirea acestei împrejurări era încă vie și pe la anul 1846, ceea ce se vede din cuprinsul petițiunei adresate de Brașoveni, la 19 Noemvrie 1846, către Consistor, și în care se află următorul pasaj: „Beatae memoriae Episcopi Nationis valachicae Transsilvaniae Ioannes Bobb fogarasiensis et Gerasimus Adamovits cibiniensis anno adhuc 1791 *rogati provocatique a clero, nobilitate populoque valachico* in ejusdem nomine supplicem Suae Majestati subtraverunt libellum jura tribus nationibus communia Valachis quoque adseri orantem. Optimus Monarcha dignatus fuerat eundem illico I. I. S. S. et Ordinibus transmittre. Vera omnique attentione digna erant puncta per majores nostros in eodem libello petita expositaque; sed in favorem nostri nihil praeter articulum 66um anni 1791^{mi} lege sancitum viderimus, qui tamen, etsi in levamen cleri populi non uniti latus, *multis nimiumque* praeludiciosis in hunc usque diem interpretationibus locum reliquit“ (Cf. *Foata p. minte*, 1863, pag. 150).

silința să obținem prealabila învoire a Prea Augustului Principe, care domnea atunci cu glorie și cererile nu le-am înaintat la Augustul Tron, decât după ce am primit știrea despre învoirea lui prea milostivă.

„Prea Augustul Principe a acceptat cu multă bunăvoință rugărilor umilite ale obiditei noastre națiuni și a ascultat asupra lor părerea credincioaselor staturi și ordine întrunite în dietă, care în răspunsul înaintat la Tron în această chestiune au declarat de bună voie, că nobilii și libertinii români sunt, în privința stării lor sociale, egali cu nobilii și libertinii maghiari și saxonii și că acestora nu li se cuvin drepturi mai multe decât aceloră. Intreagă națiunea a venerat cu suflet mulțămitor această imparțialitate a staturilor; deoarece însă în același răspuns, cetit în ședința publică a dietei, nu s'a propus nicio modalitate, cum să fie nobilii și oamenii liberi ai națiunii aveau reasezați în folosința tuturor drepturilor și beneficiilor, despre care însăși staturile au recunoscut că sunt deopotrivă cu ale celorlalți nobili și cetățeni liberi ai patriei, mai departe deoarece în același răspuns s'a introdus un punct nu prea favorabil pentru religia de rit grecesc neunită („Disunitae graeci ritus religioni haud adeo favens“), pe lângă aceasta în cuprinsul acelui răspuns întreg clerul națiunii a fost atacat din partea matadorilor cu niște batjocuri și însăși rugarea națiunii din 1791 a fost declarată ca fătul unor oameni tulburători, cu care Românii mai prudenți nu ar fi consimțit; iar din toate acestea unele au ajuns la cunoștința mai multor oameni ai națiunii, tulburările cele nouă iscate din aceste pricini au avut drept urmare, că deputații tuturor protopopiatelor ~ convocați, după închiderea dietei, în sensul dispozițiunii guvernului, spre a depune jurământul de fidelitate către Prea Augustul Principe ~ după terminarea solemnă a acestui act prea înveselitor, în numele națiunii întregi ne-au rugat cu stăruință pe noi subsemnații, să venim la Augustul Tron spre a mijloci un rezultat oarecare asupra celor cuprinse în amintita petițiune a națiunii ori spre a mijloci ținerea unui congres național sau încuviințarea deputaților naționali.

„Nici acestor rugăminti nu le-am dat cu ușurință ascultare, dar după ce aceiași deputați ai protopopiatelor ne-au asediat din nou cu rugările și stăruințele lor și deputații protopopiatelor ne-au dat mie subsemnatului episcop Gherasim Adamovici și în scris rugarea lor, precum și împuternicirea deplină ~ (prin

acte formale, după cum dovedesc aci alăturatele copii) ~ spre a întreprinde orice mi s'ar părea că este spre binele și folosul clerului și al națiunii, neputându-mă împotrivi mai departe acestor repetate solicitări, fără primejdia de a-i întărita și mai rău pe toți, am declarat, că vom pleca la Viena îndată ce vom primi dela Augustul Principe permisiune prealabilă spre acest scop și în urmarea acestei declarațiuni noi am potrivit lucrul astfel ca umilita noastră rugare de a putea veni la Tronul Regesc în interesul națiunii să i se comunice Prea Augustului Principe, care s'a milostivit a da răspuns umilitei noastre rugări și rezoluțiunea dată în această afacere ni s'a comunicat prin mijlocirea cancelarului regesc aulic transilvan la 25 Oct. a. tr. în următorii termini: „că Maiestatea Sa Sacratissimă s'a îndurat a da răspuns milostiv la rugarea noastră și a ne îngădui, ca să putem veni aici la Viena, dar ni s'a comunicat prin mijlocirea decretului guvernial aci alăturat în copie și milostiva rezoluțiune citată în susamintitul decret aulic din 25 Oct. a. tr. de următorul cuprins: că noi, deși am obținut permisiunea de a merge la Viena, nu vom fi considerați și ascultați ca deputați ai națiunii, ci ca oameni privați; dar în urma altei cereri umilite, înaintată de episcopul subsemnat Adamovici la începutul anului curent către Prea Augustul Principe de glorioasă memorie spre a i se îngădui națiunii posibilitatea de a-și apăra interesele sale cu ajutorul propriilor săi deputați, s'a dat mai târziu, în 7 Ianuarie a. c., sub Nr. 35 din nou o rezoluțiune prea înaltă de următorul cuprins: că suplicantul să poată întreprinde drumul său spre Viena, fără nicio dificultate, în urma rezoluției prea înalte, ce i s'a comunicat în 25 Oct. 1791. Am pornit deci amândoi la drum și am făcut drumul acesta în urmarea prea milostivei învoieli comunicate nouă; ne-am socotit noi până ce am ajuns aici înaintea Augustissimului Caesar și din genunchi ne-am rugat, să se îndure a asculta cu milostivire rugările, ce aveam să prezentăm noi în afacerile națiunii, ceea ce Augustissimul Principe s'a și îndurat a ne promite prea milostiv; am prezentat deci, după cum ne era dator, Augustului Tron *câteva rugări* în afacerile acelei obidite națiuni și în acelea, pe care le-am prezentat la început spre regularea afacerilor naționale, am declarat pe față, că noi am venit aici cu prea înaltă învoire și nici nu ni s'a făcut nouă vreo imputare în această privință, ci toate rugările, ce am înaintat, au fost primite atât de Maiestatea Voastră Sacratissimă, cât și de

prea augustul împărat de glorioasă memorie cu multă bunăvoință („perbenigno animo”) și le-am subscris acelea nu ca deputați ai națiunii, ci ca niște oameni privați, cărora dela prea înaltul loc li s'a dat voie să vină aici în afacerile națiunii.

„Să se milostivească Maiestatea Voastră Sacratissimă a înțelege din acestea, că după ce în luna Octomvrie a anului trecut s'a adus la cunoștința prea augustului împărat de fericită pomenire dorința națiunii ca noi să venim aici spre a promova afacerile ei la Prea Augustul Tron, după ce în aceeași lună ni s'a îngăduit cu milostivire a întreprinde aceeași călătorie aici la Viena, iar prin milostiva rezoluțiune posterioară din 24 Oct. a tr. numai numirea de deputați naționali nu ni s'a îngăduit, dar libertatea de a ne ocupa de afacerile națiunii cu atât mai puțin ne-a fost interzisă, ba ne-a fost chiar confirmată în virtutea prea milostivei rezoluțiuni verbale, împărtășite nouă prin Maiestatea Voastră și după ce rugările înaintate în afacerile națiunii au fost primite cu bunăvoință și pertractate în dregătoriile aulice ale Maiestății Voastre fără nicio dificultate, din toate acestea rezultă că misiunea noastră a fost cunoscută prea înaltelor locuri și că e deplin legitimată și noi ocupându-ne cu afacerile națiunii nu am lucrat contra, ci mai curând conform prea înaltei rezoluțiuni, în virtutea căreia ni s'a dat voie să venim aici în afacerile națiunii. Astfel stând lucrurile, să se milostivească mai departe M. V-ră SS-mă a lua în considerare, cât de nefericită e soarta acestor doi supuși ai M. V-re Sacratissime, care fiindcă au prezentat cu supunere rugările unui milion de oameni, îndemnați nu de propria lor voință – (căci unul dintre ei e cunoscut *în țara întreagă prin blândețea firii sale*, iar al doilea, ca *om născut din altă națiune*, nu e legat prin nicio necesitate firească de amintitul milion de oameni, așa, încât amândoi s'au hotărît a se supune atâtor osteneli, mai mult contra voinții lor), – ci constrânși în modul mai sus arătat și numai după obținerea prea înaltei permisiuni din partea Augustului Tron, sunt apăsai acum în fața aceluiași Tron sacru cu astfel de imputare, ca și când ei ar fi făcut aceasta în contra rezoluțiunii prea înalte și pentru asemenea faptă sunt dojeniți în mod serios; de altfel în ceea ce privește persoanele noastre, noi ca niște supuși credincioși și statornici, primim cu umilință dojana ce ni s'a dat, în numele Maiestății Voastre; dar în ceea ce se referă la însași cauza, care nu ne privește pe noi, ci pe partea cea mai mare a locuitorilor Tran-

silvaniei, e de datorința noastră să arătăm cu umilință Maiestății Voastre: că fiind venirea noastră în afacerile națiunii, așteptând reîntoarcerea noastră cu oarecare rezoluțiune regească mângăitoare, cum știu ei că este obiceiul a se da în scris oricărui suplicant, se va naște în inimile tuturor o consternațiune foarte mare, dacă din milostivul decret, ce ni s'a dat nouă în loc de rezoluție vor înțelege, că episcopilor săi li s'a luat în nume de rău chiar și faptul că înaintea Tronului Milei și Dreptății au prezentat durerile națiunii lor obidite.

„În rândul al 2-lea ni se impută, că în numele națiunii am pertractat astfel de afaceri, despre care națiunea nici nu ar fi avut știre. Dar să se milostivească Maiestatea Voastră Sacratissimă a înțelege prea milostiv din cele zise ceva mai înainte, că venirea noastră în afacerile națiunii la Augustul Tron e deplin cunoscută în toată țara; iar despre împrejurarea, că aceste afaceri privesc reșezarea națiunii în folosința reală a drepturilor concivilității, mai ales clerul și nobilimea națională a avut cunoștință, ceea ce se lămurește cu prisosință din cele înșirate mai sus.

„În al 3-lea rând ni se impută, că am fi atacat cu expresiuni necuviincioase nu numai staturile și ordinele țării, ci chiar și legile și rezoluțiile regești și diplomele și pentru aceasta iarăși ni se aduce învinuire serioasă.

Prea Auguste Principe! deoarece în milostivul decret din 26 Mai a. c., din care am înțeles, că ni s'a făcut această imputare, se face amintire de rugarea noastră înaintată la 30 Martie a. c., în cauza națională, de aci concludem, că expresiunile necuviincioase, de care suntem învinuiți, s'au strecurat în această rugare; dar mărturisim sincer, că grija noastră de căpetenie a fost să evităm în acea rugare toți terminii, care ar putea să conțină ceva necuviincios la adresa staturilor și ordinelor țării; despre matadorii acelei relațiuni, care s'a făcut asupra rugării din anul trecut a națiunii noastre și a fost cetită în ședința publică a staturilor, am zis, că în aceeași au dat dovadă de ură și desfrânarea lor („diximus, quod in illa odii et impotentis animi symptomata prodiderint“) declarând, că poporul român e cel mai incult dintre toate națiunile Europei, iar clerul acestui popor denaturează principiile religiunii și cei mai mulți din cler sunt ațățători spre tâlhării și precursorii tâlhăriilor sub masca religiunii. Dar oare expresiunile ce le-am folosit contra autorilor să nu le poată scuza durerea le-

gîtimă, cauzată de o asemenea vătămare? Lăsăm să răspundă la această întrebare judecata prea înțeleaptă a Maiestății Voastre. Dacă totuși am fi folosit din nebagare de seamă vreo expresiune necuviincioasă contra staturilor, în textul acelei rugări, învinuirea, ce ni s'a făcut din acest motiv, o venerăm, dar declarăm, că acea greșală am săvârșit-o fără nicio intențiune.

„Iar ce se ține de imputarea aceea, că am fi atacat legile și rezoluțiile regești și diplomele, e tristă soarta, în care ne sbumăm noi, dacă putem fi învinovați, că am atacat legile, rezoluțiile și diplomele, numai fiindcă am arătat cu supunere, că în cutare lege, rezoluție sau diplomă se cuprinde ceva ce împiedică fericirea națiunii întregi. Nu este intențiunea Maiestății Voastre Sacratissime, ca soarta tristă a unei sau altei națiuni să se perpetueze, aceasta o știu toate popoarele împrăștiate în împărăția atât de vastă a Maiestății Voastre și dacă vreunul dintre ele simte că cutare lege sau rezoluție îi stă în calea fericirii proprii, de obicei face recurs la Augustul Tron pentru ușurarea sorții; chiar și celelalte națiuni ale Transilvaniei au făcut astfel de recurs și încă la anul 1693 și 1699 prin diploma leopoldină s'a promovat în câțva fericirea lor, iar în timpul mai nou au arătat, că mai multe rezoluțiuni prea înalte împiedică fericirea lor și au cerut ușurare și prin rezoluțiunile așa numite Alvincziane din 14 Mai 1693, care explică diploma leopoldină, tot astfel prin rescriptul din 5 Sept. 1699 mângăitor pentru statul catolic și prin rezoluțiuni edate în timpul nostru au și obținut (ușurarea), totuși nimenea nu le-a făcut imputare, că urmând astfel ar fi atacat rezoluțiunile regești, legile sau diplomele; singură națiunea noastră, care poartă cea mai mare parte a poverilor țării, să fie atât de nefericită, ca să i se impute ca un păcat, dacă face și ea așa ceva.

„În sus lăudatul milostiv decret ni se impune apoi, ca deoarece suntem de mai multe luni departe de diecezele noastre și după ce am arătat Maiestății Voastre toate câte am avut de spus, iar decisiunea regească favorabilă asupra dorințelor și rugărilor noastre o vom primi în rând cu celelalte rezoluțiuni milostive, ce se vor comunica staturilor și ordinelor țării cu privire la afacerile dietale prin rescript regesc deosebit, fără nicio întârziere să ne întoarcem în diecezele noastre și să ne conformăm prea înaltelor rezoluțiuni regești și legilor Marelui Principat, iar poporul încredințat religiei și grijei noastre atât noi înșine să-l luminăm cu sînguință despre

datorințele sale față de principe și patrie, despre cinstea ce se cuvine legilor și despre ascultarea de mai marii săi, cât și preoților noștri să le poruncim a-l lumina și să priveghiem în slujba noastră îndemnând serios poporul la liniște și bună înțelegere împreună cu cetățenii săi, împiedecându-l și oprindu-l, sub propria noastră răspundere, dela orice fel de excese; astfel ni se spune, să fim siguri, că Maiestatea Voastră Sacratissimă și pe națiunea noastră cu clerul ei dimpreună o îmbrățișează între ceilalți supuși ai săi cu regească milă și o sprijinește vrând ca ea să se bucure de toate acele beneficii, pe care le admit legile fără vătămarea altor națiuni și religii. E adevărat, Prea Milostive Doamne, că noi suntem de mai multe luni departe de diecezele noastre și că am arătat tot ce aveam de spus în afacerile națiunii noastre; dar tot atât de adevărat este, că noi nu ne-am depărtat de diecezele noastre, decât fără voie, siliți de rugărilor credincioșilor noștri și cu obținerea prealabilă a învoirii prea înalte și pentru liniștirea spiritelor a trebuit s'o facem aceasta și, venind aici, nu am arătat și nu am stăruit pentru alte obiecte decât pentru acelea, care ne-au fost încredințate. N'am înaintat și n'am arătat plângerile particulare sau cererile clerului, ale nobilimii, ale statului civil sau ale celui colonial, ci în genere ne-am rugat să fim reasezați în folosința drepturilor civile astfel, ca dintre nobilii noștri și dintre oamenii liberi, care după însăși mărturisirea staturilor se bucură de aceleași drepturi ca și nobilii și oamenii liberi de nația ungurească, să se aleagă și primească un număr proporționat atât în deputațiunile dietale, cât și la oficii; în ultimul loc am adaus rugămintea, ca și preoții religiei, căreia aparține națiunea noastră să fie vrednici și părtași de aceleași beneficii ca și preoții celorlalte religii din țară; ni se spune, că la această rugămintă a noastră a urmat o deciziune favorabilă, pe care o vom înțelege din rezoluțiile ce se vor da în curând staturilor și ordinelor în afacerile dietale; sunt mângăietoare pentru noi aceste cuvinte ale milostivului decret, dar deoarece îndată după ele urmează (restricțiunea) că națiunea noastră se va bucura de toate acele beneficii, pe care le admit legile fără vătămarea altor națiuni și religii, nouă întristare se va naște de aici în sufletul fiilor națiunii noastre, care nu fără motiv se tem înainte, că celelalte națiuni și religii vor pretinde și mai departe, că fără vătămarea lor cererile noastre mai sus atinse nu pot fi îndeplinite. E lucru cunoscut în Transilvania, că oameni de

aceeași condițiune și religiune au în Ungaria învecinată și în Banat o soarte cu mult mai fericită, că chiar și clerul neunit este scutit acolo de mai multe poveri, care pe cel din Transilvania îl apasă până acum, iar nobilii de aceeași religie sunt primiți nu numai la oficii, deși sunt puțini la număr, ci au fost aleși și ca deputați la dieta de acum în aproape fiecare comitat, unde locuște popor de rit grecesc, deși abia în dieta anului trecut 1791 au obținut drepturile concivilității. Toate acestea sunt lucruri cunoscute locuitorilor din Transilvania, care trăiesc în contact aproape zilnic cu locuitorii vecini ai Ungariei și ai Banatului. Acum și clerul și nobilimea transilvană de aceeași religie așteaptă milostivele resoluțiuni ale M. Voastre având cea mai mare nădejde, că acelea îi vor aduce oarecare mângâiere, iar dacă acum se vor vedea înșelați în speranța lor atât de mare și vor înțelege din sus citatul decret aulic, că episcopii au fost dojeniți, fiindcă au dus cererile națiunii înaintea Augustului Tron al Milostivirii și al Dreptății, de sigur inimile tuturor vor fi rănite de o consternațiune foarte mare, care va da pricină pentru alte nouă temeri și agitațiuni.

„În adevăr, Augustissime Principe, datorinței ce ne incumbă nouă vom satisface și de aci înainte, ca și până acum, cu zel neobosit vom învăța poporul încredințat religiei și griii noastre pastorale despre datorințele, ce le are, precum și în des amintitul decret milostiv ni se mai spune, și nu vom lipsi a-l îndemna serios la liniște și bună înțelegere cu concetățenii săi și în urma slujbei noastre vom îngriji ca și preoții să-l învețe și să-l îndemne; ceea ce ni se mai impune nouă prin același milostiv decret, ca sub propria noastră răspundere să ferim poporul și să-l oprim dela orice fel de excese, după datoria, ce ne incumbă, iarăși ne vom silii din toate puterile să împlinim; dar, Augustissime Principe, datoria noastră omagială aduce cu sine, ca noi totodată cu umilință să arătăm Maiestății Voastre următoarele:

„Acest popor, așezat în număr atât de mare în tot cuprinsul provinciei și purtând partea cea mai mare din poverile publice, acum are cea mai mare speranță de a dobândi dela augusta milostivire oarecare mângâiere; dacă timpurile și împrejurările nu îngăduie acum, ca fiecare clasă a acestui popor să primească acum vreo mângâiere, grația prea înaltă, ce s'ar da unei clase, îi va mulcomi și pe ceilalți și le va ușura poverile, sub care se află. Iar dacă acum nu s'ar da nicio rezoluțiune mângăietoare pentru

această națiune necăjită, dacă de atâtea ori edătele rezoluțiuni prea înalte, ca să fie aplicați și nobili români la oficiile publice, numai se repetă din nou, fără să se poruncească în mod hotărît, câți să fie aplicați în fiecare district și dicasteriu, dacă noi înșine reînțorși dela tronul milostivirii nu le vom duce vreo rezoluțiune mângăietoare, ci vom spune oamenilor noștri că chiar și aceea ni s'a luat în nume de rău, că am intervenit în afacerile națiunii noastre, toate acestea vor umplea de întristare sufletul acestui popor necăjit și vor da pricină la turburări din partea acelor, care îi sunt credincioși și în genere oamenii de nația și religia noastră prin batjocoritoarea numire de tolerați vor fi întăritați și mai departe și se vor neliniști în cuprinsurile și scutițele lor sub diferite pretexte; ce tulburări și agitațiuni se pot naște de aici și câtă neîncredere între diferitele națiuni, e ușor de prevăzut. În astfel de împrejurări ne este teamă, Prea Auguste Principe, că nu ne vor fi de ajuns puterile noastre spre a putea opri dela orice excese, după cum ni s'a impus sub proprie răspundere, un popor atât de mare și răspândit în toată provincia.

Drept care socotim că e o datorie a noastră de supuși ca, pe lângă arătarea acestora, să rugăm cu umilință pe Maiestatea Voastră Sacritissimă:

1. să se încuviințeze oricum măcar una din cele 3 cereri cuprinse în reprezentațiunea noastră din Martie a. c. și adevărat: 1. din nobilii noștri și din oamenii liberi să se aleagă deputați la proxima dietă; 2 să se aleagă din ei în număr proporționat slujbași în dicasterii și cercuri; 3. clerul națiunii întregi să se bucure de aceleași drepturi ca și clerul celorlalte națiuni și prea milostiva rezoluțiune edată în această privință să ni se comunice nouă, spre mângăierea unei mulțimi atât de mari, ca răspuns emanat la umilitele noastre cereri, iar nu în legătură cu obiectele dietale, căci și din alte părți e obiceiul a se da rezoluțiune la rugarea ori cărui supus al Maiestății Voastre.

2. Dacă însă din amintitele 3 cereri ale națiunii nu s'ar încuviința niciuna, în ceea ce privește pe cea dintâi, să se ia măcar o milostivă dispozițiune, că deoarece însăși staturile au declarat în anul 1744, că starea nobililor de nația noastră e aceeași ca și a celorlalți nobili ai patriei și în dieta din anul trecut au afirmat, că nobilii valahi și oamenii liberi se bucură de aceleași prerogative și libertăți ca și ceilalți nobili și oameni liberi ai pa-

Eplscopul Gherasim Adamovici din Sibiu și Eplscopul Ioan Bob din Blaj

triei, să se aleagă și din nobilii noștri și din oamenii liberi după rânduiala cercurilor deputați la proxima dietă și să se dispună cele de lipsă în această privință pe calea guvernului regesc la perfecții cercurilor și ai comunităților, căci în regatul Ungariei de fapt s'au ales astfel de deputați de ritul nostru și sunt de față în dietă.

3. Nouă care ne vom întoarce în sânul poporului, să ni se dea, spre mângâierea unei națiuni atât de numeroase, alt decret milostiv și în acesta să se evite terminii, care ar putea da ansă la întristarea inimilor și la consternarea unui popor atât de numeros, acum când el așteaptă mângâiere dela Tronul Milostivirii, ci mai vărtos pentru preîntâmpinarea tuturor temerilor și tulburărilor, părinteasca bunăvoință a Măiestății Voastre față de acest popor credincios să i se aducă la cunoștință cu acel adaos, că umiltele rugări înaintate în cauza lui au fost primite cu bunăvoință și că întru cât n'au putut fi acum rezolvite pe de-a'ntregul ~ li se va da în viitor atențiunea cuvenită, după cum cere echitatea și dreptatea.

4. În toate cercurile să fie îndrumați oamenii, aparținători diferitelor națiuni și religii, să păstreze armonie împrumutată și toate numirile, care întărită spiritele, să fie oprite cu mustrare severă și nu numai oamenii noștri să fie îndrumați cu stăruință la cultivarea păcii împrumutate cu ceilalți conlocuitori, ci și oamenilor aparținători altor națiuni să li se impună în mod serios, să sprijinească bună înțelegerea împrumutată cu concetățenii lor români și să se abțină dela orice batjocuri contra acestora și dela orice termeni vătămători, clerul de rit grecesc în deprinderile sale să nu-l conturbe și să nu-l molesteze nicidecum.

În interesul binelui obștesc al provinciei așternând acestea, cu umilință și din datorința noastră de supuși, Măiestății Voastre, suntem cu veșnică supunere.

Ai Măiestății Voastre Sacratissime

Viena, în 1 Iulie 1792

Cei mai umiliți și în veci supuși:

*Ioan Bob, episcopul Valachilor
uniți de rit grecesc,*

*Gherasim Adamovici, episcopul
Valachilor neuniți de rit grecesc ~
care se află aici în afacerile na-
țiunii".*

După înaintarea acestui al treilea „Supplex Libellus” episcopii au plecat curând către casă fără să fi adus cu ei, după cât se știe, răspuns la cererile cuprinse într’însul.

Cu toate acestea nu s’ar putea spune, că misiunea lor la Curtea din Viena a rămas fără orice rezultat. Știind, cum în deceniile din urmă, dela transacțiunea din 1867 încoace, intervențiile episcopilor români pe la Curtea din Viena n’au mai reușit să introducă modificări esențiale în legile îndreptate cu atâta stăruință contra instituțiilor noastre, va trebui să recunoaștem, că modificarea amintită a articolului de lege din 1791, privitor la liberul exercițiu religios al Românilor ortodocși, precum și îndrumările, ce a primit la 1792 dieta transilvană din partea Monarhului, pot fi socotite ca rezultate politice destul de însemnate pentru acele timpuri.

Cu mult mai însemnat și mai edificator a trebuit să fie însă rezultatul moral pe urma acestei acțiuni naționale-politice. După sbuciumările dureroase pricinuite de ura confesională, care a sfâșiat întreagă românimea transilvană în două tabere potrivnice, curentul național dela 1791 și pășirea solidară a vlădicilor pe terenul revendicațiunilor de ordin politic arată, că la sfârșitul veacului al XVIII-lea Românii transilvani, fără deosebire de confesiune, de stare socială sau de vârstă, începuseră a se emancipa de prejudecățile confesionale și sociale învechite și, sub conducerea arhierilor, porniseră toți împreună o luptă bărbătească pentru câștigarea drepturilor politice de o parte, iar de alta: pentru consolidarea societății românești, a cărei prosperare atârnă, după cum spunea filosoful Vasile Conta – de armonia celor trei elemente, care o compun: *tinerii* cu stindardul entuziasmului, *bărbații* cu al înțelepciunii și *bătrânii* cu sdrențele sfinte ale experienței.

INDICE ONOMASTIC ¹⁾

A

- Abritus (Episcopie), III, 96
 Abrud, III, 62, 227, 228, 229, 230, 241, 242, IV, 306
 Absolon (Daniel), IV, 30
 Aciliu (com. jud. Sibiu) IV, 274
 Acmar (jud. Alba), IV, 303
 Acsády (Iuliu, istoric), IV, 26
 Adamovici (Gherasim, episcop), III, 70, 101, 102, 106, 129, 168, IV, 162, 318, 321, 323, 325, 328, 329, 337, 339, 342, 344, 351
 Adrian (Ieromonahul), IV, 113
 Adrian (Patriarh al Moscovei), IV, 155
 Ağareni (păgâni, Turci), IV, 86
 Agria (v. și Eger) III, 179, 180, 187, 189, 192, 193, 194, 198, 199
 Ahmed (Sultanul), III, 6, 9
 Aiud, III, 32, 275, IV, 68, 95
 Akominatos (Nichita [Honiates], scriitor bizantin), III, 92
 Alăman (Simtion), IV, 295
 Alba (comitat, jud.), IV, 305, 306. 179, 221
 Alba-Iulia, III, 7, 21, 44, 51, 103, 216, 236, 237, 242, 261, 275, 284, 285, 305, IV, 46, 58, 59, 60, 65, 68, 71, 74, 76, 80, 85, 89, 120, 123, 125, 128, 135, 136, 139, 200, 239, 259
 Albert (regele Poloniei) IV, 12 v. și Ioan Albert
 Albert I (ginerele lui Sigismund), IV, 117
 Alboin (regele Longobarzilor), III, 86
 Aldus, (tipograf), III, 134
 Alecsandri (Vasile), III, 255
 Alexandria (oraș), IV, 114
 Alexandru (fiul lui Ștefan c. Mare), IV, 16
 Alexandru cel Bun, IV, 45
 Alexei (Ioan, țar), IV, 112
 Alexei (Petru, țar), IV, 112
 Alibeg (pașa), IV, 9
 Alemănuț (Oprea), IV, 75, 176, 187
 Alemănuț (Oprea, fiul lui Oprea din Săliște), IV, 76
 Alemănuț (Stanca, văd. lui Oprea din Săliște), IV, 75, 76

¹⁾ Imprejurările în care s'a tipărit volumul III din colecțiunea de față nefiind prielnice pentru întocmirea indicelui necesar, prezentul indice onomastic cuprinde materialul atât din vol. III, cât și din vol. IV. Cifrele romane indică volumul, iar cele arabe pagina.

- Alemănuț (Stanciu, fiul lui Oprea din Săliște), IV, 76
 Alvinczi (Petru), IV, 139
 Alvinczi (Prentis Antal), IV, 194
 Amlaș, (ținut), IV, 24
 Ana (fata Oprii Milea din Săliște), IV, 194
 Ana (lui Stan Sărăcin din Sibiel), IV, 190
 Ana (sora lui Opriș Ioan), IV, 178
 Ana (văduva lui Toader Martin), IV, 182
 Anastasie (mitrop.), IV, 88
 Anca (din Ucea, revoluționară), IV, 44
 Andrei (Nicolae din Sângeorz), IV, 270
 Andrei (preot în Vaia), IV, 215
 Andrei II (regele Ungariei), IV, 32
 Angelescu (Const.), III, 293
 Angelos (Isac, împărat), III, 92
 Anghel (Atanasie, mitropolit), III, 7, IV, 153-156, 161, 198-201, 203, 239, 249
 Anghelina (soția lui Moise Fulea), III, 113
 Anghelini (Ion din Runc), IV, 270
 Anglia, IV, 137
 Anini (teritoriu), III, 26
 Aninișul (sat), IV, 26
 Anonymus (cronicar), III, 87, 89, 90
 Antim Ivireanul (mitropolit), III, 8, IV, 75, 102, 104
 Antonie (patriarhul), IV, 13, 15,
 Antonie Vodă din Popești, III, 4, 5, IV, 150, 151
 Aone (Ioan), IV, 294
 Apăcai (Cseri Iános), IV, 33
 Apadia (domeniu), III, 183, 204,
 Apafi I (Mihail, principe), III, 18, IV, 77, 98, 99, 119-128, 130, 131, 133, 136-139, 314
 Apafi II (Mihail), IV, 139
 Apoldul de jos (Sibiu), IV, 82, 176
 Apponyi (Albert, f. ministru de culte și instr.), III, 283
 Appiaria (episcopie), III, 96
 Arabi, III, 8
 Arabia, IV, 114
 Arad, III, 103, 145, 153, 219, 233, 269, 280-282, 284, 285, IV, 172, 292, 316
 Arad (județ), IV, 169
 Aragonia, IV, 7
 Ararat (munte), IV, 161
 Arbore (portarul Sucevei), IV, 21
 Ardeal, III, 40, 64, 68, 127, 131, 136, 212, 237, IV, 46, 48, 57, 59, 86, 87, 88, 94, 158, 228, 244-245, 276, v. și Transilvania
 Ardeleni, III, 225, IV, 54, 56, 62, 69, 125, 126, 164, 172, v. și Transilvani
 Ardud (Satu Mare), IV, 22, 28
 Argeș, III, 71, 200, 215, IV, 63, 147
 Arie, IV, 151,
 Arnota (mănăstire), IV, 46, 65
 Aron (Petru Pavel, episcop), III, 49, 101, IV, 95, 227, 229, 247, 249, 255, 256, 258, 263, 267, 268
 Árpadieni, III, 88, 89, 301, 303, 304
 Arpașul de jos (sat), IV, 168
 Arpașul de sus (sat), IV, 25
 Asan (regele Românilor), III, 92
 Asia, III, 91
 Atenieni, III, 68
 Atila, III, 86, IV, 167

Atzel (ministru), III, 110
 Aurelian (împărat), III, 84, 85, 86
 Austria, III, 175, 212, 217, 218, 225, 234, 255, 258, 259, 260, 262, IV, 86, 99, 163, 201

Ăustriaci, III, 217, 232, IV, 120, 121, 127, 129, 132, 133, 142
 Avarii, III, 86
 Avram (al lui Marian), IV, 297
 Avramovici (Ion din Aciliu) IV, 257
 Avrig (Sibiu), III, 110, IV, 166

B

Bachner (G., familie), III, 119
 Bădilă (Dumitru), IV, 179
 Bădilă (Ioan, judecător), III, 243
 Bădilă (Ioana), III, 244
 Bădilă (Moga), IV, 190
 Bădilă (Petru, preot) III, 161, 163, 243
 Bădiloaie (Stana), IV, 190
 Baia (lupta dela), IV, 24
 Baia de Arieș, IV, 306
 Baia de Criș, IV, 36, 289
 Baia Mare, IV, 41
 Băicoianu (C., arhitect), III, 291
 Băilești (sat), III, 25
 Bajtay (Anton, episcop), III, 18, IV, 26
 Bakocz (Toma, mitropolit), IV, 28
 Bălăceanu (Constantin), IV, 34
 Bălășescu (Nicolae), III, 217, 219, 233
 Balassius (Melchior), IV, 38
 Balcani, IV, 96
 Bălcescu (Nicolae), III, 214, 220, 224, 225, 231, 232, 238
 Baldi (Teodor, protopop) IV, 98
 Băleanu (Grigorie, boier), III, 143
 Bălgrad, IV, 231, v. și Alba-Iulia
 Balint (Simion), III, 222, 230
 Baliță Vodă, IV, 15
 Balomir (Hunedoara), IV, 216, 217, 237, 294, 302, 303

Balș (Teodor), III, 177
 Băltenii (Balten, Oltenia), III, 27,
 Banat, III, 52, 53, 65, 69, 102, 170, 232, 257, 285, IV, 49, 90, 143, 163, 205, 243, 245-248, 254, 256, 258, 261, 281, 286, 293, 309, 318, 349
 Bănățeni, III, 219
 Banciu (Axente, prof.), III, 272
 Bandini (misionar catolic), IV, 103
 Bánffy (Dionisie), III, 216, IV, 138, 260
 Bánffy (Gheorghe I, guvernator transilvan), III, 20, IV, 138
 Bánffy (Gheorghe II, guvernator transilvan), III, 41, 56, 64, 70, 102, 108, 130, 132, 154, IV, 162, 312, 313, 327
 Bánffy Nicolaus (trimisul lui Matia Corvinul), IV, 8
 Banu (Coman), IV, 245
 Bănulescu (Gavrilă), IV, 162
 Bárány (Hani), III, 243
 Baranyi (Paul, iezuit), IV, 154
 Bărboiul (sat), III, 25
 Bârcea (sat), IV, 294
 Barciai (Acațiu, principe), IV, 57, 76, 98
 Barciai (Paul, nobil), IV, 281, 282, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304

- Barila (=Barula, bunicul mitropolitului Dosofteiu), IV, 105
- Baritiu (Gheorghe), III, 70, 211, 215, IV, 99, 204, 230
- Barkóczy (protopop), III, 191, 193
- Barnovschî (Miron), IV, 86
- Bărnăuțiu (Simion), III, 205, 207, 214, 215, 225, 283, 284, IV, 230
- Bârs (Oprîș), IV, 183
- Bârsan (Bucur), IV, 227, 253
- Bârsan (Ioanăș), IV, 187, 193, 245
- Bârsan (partizan al lui Mihnea cel Rău), IV, 25
- Bartenstein (baron), IV, 236, 259, 264
- Bârza (Brza, sat), III, 28
- Bârză (martor), IV, 184
- Bârza (Petru din Rodna), IV, 270
- Basarab (Matei, v. Matei Basarab), Basarab (Neagoe), III, 200
- Basarab cel Mic (Țepeluș), IV, 11
- Basel, IV, 70
- Basirius (Isacus), IV, 71
- Basta (Gheorghe, general), IV, 46, 118, 126
- Bastarni, III, 86
- Bastera De, (istoric spaniol), IV, 81
- Báthori (Gavriil, principe), IV, 94, 95, 309
- Báthori (Gheorghe, nobil), IV, 4
- Báthori (Sigismund, principe), III, 48, IV, 46
- Báthori (Ștefan, voevod transilvan), IV, 10, 11, 16, 17, 30
- Bathori (Ștefan, principe transilvan și rege Polon), IV, 59, 70, 71
- Bătrâna (sat), IV, 292
- Bavaria, III, 303
- Beatrix (soția lui Matia Corvinul), IV, 7
- Beciu, IV, 193, 269, v. și Viena
- Becheș (Gaspar), IV, 37
- Becicherec (în Banat), IV, 241
- Begnescu (Nicolae, vice-tribun), III, 242
- Beiuș, III, 269, 270, 272
- Bela III (rege), III, 92, 301,
- Belevici (Ioan), IV, 107, 110
- Belgia, III, 289
- Belgrad, III, 224, IV, 136, 137
- Beltewk (proprietate), IV, 10, 11
- Bem (Iosif, general), III, 219, 221, 224, 226, 232, 233, 252
- Benedict XIV (papa), IV, 237
- Beniuc (Mihail), IV, 315
- Benkő (Iosif, istoric), IV, 93, 332
- Bereg (comitat), IV, 37
- Berivoi (moșie), III, 20, 34, 35, 37, 38
- Berlan (Vasile), IV, 206
- Berlin, III, 272, 311
- Berzeviczy (Albert), IV, 7
- Betejani (Betczan, sat), III, 25
- Bethlen (contele, comisar), IV, 274
- Bethlen (Adam), IV, 270
- Bethlen (Gavriil), III, 305, 306, 307, IV, 47, 71, 83, 93, 94, 97, 100, 104, 119, 166, 256, 313
- Bethlen (Grigore), IV, 139
- Bethlen (Ioan), IV, 98
- Bethlen (Nicolae), IV, 123, 124, 126, 129, 130, 131, 133, 134, 137, 138, 139, 142
- Bethlen (Ștefan), IV, 54
- Bethlenești (familie), IV, 138
- Beugger (minier), IV, 286
- Bibescu-Brâncoveanu, III, 43,
- Bibicescu (I. G.), III, 292

- Bihor, III, 219, 227, IV, 33, 75, 254
 Bilcescu (D.), III, 290,
 Binder (Samuel Traugott), III, 217
 Binținț (Hunedoara), IV, 258, 293, 294
 Birtoc (Dragfi), IV, 12, v. și Dragfi
 Bartolomeu
 Biscaria (comună), III, 122, 123, 124
 Biseni (jud. Alba), IV, 226
 Bisterfeld (Heinrich), IV, 71
 Bistrița, III, 6, IV, 13, 20-22, 79, 90, 118, 146, 222, 223, 265, 266, 270, 273, 274, 314, 315
 Bivoda (locot-colonel), III, 23, 26
 Bizanț, III, 300, 301
 Blaj, III, 24, 41, 63, 101, 104, 212, 213, 219, 249-251, IV, 75, 97, 162, 217, 226, 230, 235, 237, 255, 315
 Bob (Ioan, episcop), III, 101, 104, IV, 97, 99, 162, 315, 318, 319, 321, 324, 326, 328, 329, 332, 338, 342, 351
 Bobeș (Gheorghe, preot), III, 72
 Bocskai (Ștefan), IV, 94
 Bodházi (Iosif), III, 38
 Boer (Andrei), IV, 245
 Boer (Ioana), III, 242
 Bogathi (nobil), IV, 245
 Bogdan (Gh.), III, 205
 Bogdan (Ioan, istoric), IV, 22
 Bo(h)emia IV, 276, 308
 Bojâncă (Damaschin T.), III, 139, 140, 141, 142, 143, 148, IV, 82
 Bojorad (Alexandru), III, 94 (Basarab)
 Bojorad (Clara), III, 94
 Boița (Sibiu), IV, 175, 208, 209
 Boldur (vornicul), IV, 21
 Boleslav (rege al Poloniei), III, 311
 Bologa (Iacob), III, 243
 Bologa (Valeriu), III, 56
 Bonfini (Antonio, cronicar) IV, 11, 12, 13, 17, 18
 Barbul (ban), IV, 175
 Borcea (Aleman), IV, 193
 Borcea (Banciu), IV, 188
 Borcea (Oprea), IV, 190
 Borcea (Stan), IV, 187
 Boráros (Ioan), III, 184
 Bornemissa (Ana), IV, 119
 Bornemissa (Ignatiu), IV, 258
 Boros (trimisul lui Gheorghe Rakoczy II), IV, 64
 Borș (Ladislaw, voevod), IV, 20
 Borșod (comitat), III, 175, 182, 183
 Bosnia, III, 272, 296, 297
 Bosnieci, III, 257
 Botoșani, III, 141
 Brackmann (A., istoric german), III, 311
 Brad, III, 228, IV, 146
 Brăila, III, 291, IV, 58, 133
 Bran (trecătoare), IV, 247
 Brâncoveanu (Basarabă), III, 17,
 Brâncoveanu (Constantin, principe), III, 3-15, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 28, 30, 31, 33, 35, 36, 44, 287, IV, 52, 65, 80, 99, 102, 104, 132-136, 147, 153, 155, 159, 199, 310-312
 Brâncoveanu (Emanuil), III, 30, 35, 36, 37, 38, 39, 41
 Brâncoveanu (familie), III, 20, 25, 28, 43
 Brâncoveanu (Grigorie), III, 17, 41, 46
 Brâncoveanu (Manolache, vel-vornic), III, 40

- Brâncovean (Nicolae), III, 30, 34, 35, 36, 37, 38, 39
- Brâncoveni (principii), III, 11, 13, 37, 38, 39, 40, 44
- Brâncoveni, (mănăstire), III, 6
- Brâncoveni (târg), III, 23
- Brancovici (Gheorghe), IV, 79
- Brancovici (Sava, mitropolit), III, 4, IV, 72, 77-80, 112, 175, 180
- Branîște (Valeriu, publicist), III, 284
- Brănești (sat), III, 24
- Brașov, III, 7, 17, 21, 32, 37, 38, 39, 43, 44, 46, 72, 111, 112, 135, 145, 149, 166, 168, 212, 224, 249, 281, 282, 284, 308, IV, 46, 57, 60, 68, 71, 91, 100, 110, 130, 131, 135, 136, 156, 160, 175, 203, 204, 227, 233, 247, 263, 273, 309, 310, 311, 312, 315, 316, 327
- Brașoveni, III, 21, 29, 41, 42, IV, 131, 200, 342
- Brata (un sfert - viertel - din Săliște), IV, 194
- Brătianu (Dimitrie), III, 206, 237
- Brătianu (Ioan C.), III, 288
- Bratislava, IV, 93, 127, 128
- Breslau, III, 32
- Bresslau (Hary, istoric), III, 302
- Bressovo (oraș în Sârbia), III, 135
- Brovne (general), IV, 247
- Brozuze (boier), III, 28
- Brukenthal (Muzeul din Sibiu), III, 17, 54, 287
- Brukenthal (Samuil, guvernator), III, 54, 64, 307, IV, 165, 166
- Bucur (Popa), IV, 188
- Buccow (general), III, 30, 50, IV, 165, 239, 363, 264-267, 270-274, 276, 277
- Buchéz (ajut. de primar), III, 207
- Bucovina III, 65, 217, 255, 257, IV, 82, 262
- Bucșa (Ieremie din Mocod), IV, 270
- Bucur (preot), III, 72
- București, III, 8, 18, 22, 32, 34, 44, 49, 104, 126, 145, 214, 251, 288, 291, 311, IV, 12, 15, 16, 22, 47, 49-51, 71, 86, 104, 136, 146, 148, 149, 152, 155, 156, 159, 161, 247, 249, 257, 309, 311, 317, 339
- Buda, III, 44, 66, 131, 133, 135, 136, 145, 191, IV, 5, 25, 31, 126
- Buda (Iosif), IV, 287
- Budai Aron (notar), IV, 337
- Budapesta, III, 17, 243, 265, 266, 269, 272, 281, 283, 294-295, 309, 311, IV, 3, 7, 82, 92, 205, 314, 315
- Buhuș (Ioan, boier), IV, 133
- Buituri (sat), IV, 284
- Bulgari, III, 257, IV, 77, 97
- Bulgaria, IV, 52, 97
- Bunea (Augustin, istoric), III, 283
- Bungard (sat), IV, 208
- Burillianu (Dimitrie), III, 293
- Buteanu (Ioan), III, 227, 229, 231, 242
- Buzău, III, 8, IV, 89, 104, 148, 149, 159

C

- Cacova (Sibiu), IV, 183, 190, 208, 209, 210, 215
- Caesar, III, 141
- Calabria, III, 89
- Caliani (căpitan de grănițeri), IV, 171
- Caliani (Silvestru, călugăr blăjan), IV, 226
- Caligula, III, 98
- Călnic, IV, 11
- Călugăreni, IV, 46
- Cămenița, IV, 143
- Câmpeni, III, 24, 205, 209, 227, 228, 229, 230, 231, 241, 242, IV, 306
- Câmpia Aradului, IV, 171
- Câmpia Libertății, III, 212, 219, 250, 284
- Câmpia Mureșului, III, 49
- Câmpia Tisei, IV, 166
- Câmpineanu (Ioan), III, 290, 293
- Câmpul Pâinei, IV, 10, 11, 13, 17, 18
- Câmpulung (Muntenia), IV, 132, 151
- Cândea (frații), IV, 180
- Cantacuzini, III, 11, IV, 150, 151
- Cantacuzino (Constantin, postelnic), III, 11, IV, 150
- Cantacuzino (Constantin, stolnic), III, 19, IV, 79, 100, 158, 201
- Cantacuzino (Dumitrașcu Vodă), IV, 106, 109
- Cantacuzino (Șerban), IV, 99, 102
- Cantacuzino (Ștefan), III, 11, 12, 13
- Cantemir (Constantin), IV, 112
- Cantemir (Dimitrie), III, 143, IV, 79, 113
- Carabeț (Ignatie), III, 154
- Carafa (Antoni, general) IV, 125, 129, 130, 131, 132, 137, 142
- Cara Mustafa (comandantul oștirii turcești 1683), IV, 120
- Caransebeș, III, 145, 281, IV, 36, 71, 175, 262
- Cărată (Dumitru), IV, 189
- Cărată (Roman), IV, 176
- Carcalechi (Zaharia), III, 265, v. și Karkaleki
- Cârlova (Vasile), III, 144
- Carloviț, III, 107, 202, IV, 143, 239, 240, 243, 246, 252, 256, 259, 261
- Carol V (împărat), IV, 118, 164, 274, 311
- Carol VI (împărat), III, 21, IV, 263, 268
- Carol de Lotharingia (comandantul oștirii austriace 1687), IV, 127, 128, 129, 132
- Carol de Sachsenfels (jude în Tălmaciu), III, 34, 37, 39
- Carol Robert (rege al Ungariei), III, 303
- Carp (Anton), III, 291, 293
- Carpați, III, 45, 205, 206, 207, 226, 255, 269, 282, 287, 306, 338, IV, 23, 24, 25, 45, 52, 55, 59, 65, 72, 75, 78, 82, 91, 94, 98, 99, 100, 118, 133, 136, 146, 171, 172, 182, 202, 252, 308
- Cartagina III, 83
- Cartagineni, III, 140
- Cârța, (sat), IV, 208
- Cârțișoara (sat), IV, 25, 123, 135
- Cârjoveț (Stan), IV, 174

- Cașovia, IV, 37
 Cassius (Dio), III, 142
 Castaldo (general austriac), IV, 38, 118
 Cătană (Toader), IV, 267
 Catantsich (Petru), III, 90
 Catargiul (aga), IV, 50
 Cazaci, IV, 60, 62, 87
 Cazari, III, 89
 Celebi (Kurt, grec), IV, 50
 Cepari (moșie), III, 24
 Cerkez (N., arhitect), III, 291
 Cernăuți, III, 119, 133, 145
 Cernești, III, 145
 Cernojevic (Ioan Nenada), IV, 33
 Cetatea Albă, IV, 21
 Cetatea de Baltă, III, 115, 252, IV, 38
 Chiev, IV, 72, 85, 86, 87, 106, 112, 113, 114, 115
 Chilia, IV, 21
 Chimindia (sat), IV, 295
 Chindre (Moise), IV, 303
 Chioar, III, 307, IV, 124, 130, 166
 Chitu (Gheorghe), III, 289
 Chronicon Budense, IV, 4, 5, 6
 Chronicon Dubnicense, IV, 3, 4, 5, 9, 12
 Chronicon Pictum Vindobonense, IV, 4
 Ciceu IV, 38
 Cinciș (sat), IV, 283, 286, 289
 Cioara (sat în jud. Alba), IV, 281, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304
 Ciobanu (Ștefan, prof.), IV, 105, 113, 114
 Ciobotă (Gligore), IV, 293
 Ciofrângeni-Ungureni (Argeș), IV, 169
 Circa (Ioan), IV, 201
 Cislădie (sat), III, 72, IV, 168
 Cîțătenii (Czitien, sat), III, 27
 Ciuc, IV, 263, 272
 Ciucur (preot), IV, 209
 Ciuhandu (Gheorghe, istoric), IV, 316
 Clain, v. Micu-Clain Samuil
 Clement VIII (papa), III, 298
 Clopotiva (sat), IV, 291
 Cloșca (căpitan), IV, 169, 308
 Cluj, III, 41, 45, 46, 49, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 68, 71, 72, 73, 103, 105, 107, 109, 113, 119, 129, 132, 210, 212, 243, 244, 247, 249, 252, 269, 274, 279, 308, IV, 14, 70, 80, 98, 125, 128, 139, 162, 203, 258, 309, 312, 313, 314, 315, 322, 324, 325, 328
 Cocorăști (sat), III, 24
 Codei (Oprea), IV, 184
 Codrul Cosminului, IV, 21
 Cohalm (azi Rupea, jud. Târnava Mare), IV, 120, 203, 333
 Colciar (sătean), IV, 296, 297
 Colun (Făgăraș), IV, 26, 253, 257
 Comea (Episcopia din), III, 96
 Comnen Ana, III, 91
 Comnenul (Mihail, împărat), III, 301
 Coman (sătean din Vale), IV, 189
 Comoșteni (sat), III, 26
 Conradt (Gottfried A., secretar judecătoresc), IV, 187
 Constantin cel Mare, III, 8, 299, IV, 86, 102
 Constantin (Sfântul), III, 6

- Constantin Șerban (Cărnul), III, 19, IV, 59, 64, 65, 94, 98
- Constantinescu (Mitiță), III, 293
- Constantinopol, III, 4, 32, 44, 225, 288, 301, 306, IV, 13, 15, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 57, 60, 83, 84, 87, 92, 94, 95, 99, 118, 142, 151, 199, 227
- Conta Vasile (filosof), IV, 352
- Corcheș (Nicolae, tribun), III, 231
- Coresi (diacon), III, 46, IV, 110, 310
- Corint (oraș în Grecia), III, 83
- Coriolan, v. și Lad. Csáki, IV, 124
- Cornățel (sat), IV, 208, 251
- Cornea (Oprea), IV, 174, 190
- Cosani (Calabria), III, 89
- Cosma (Partenie), III, 269, 270, 271, 272, 273
- Cosma (popa din Deal), IV, 253
- Cosma (Sfântul), III, 300
- Costachi (Veniamin, mitropolit), III, 143
- Costea (Ștefan), III, 104
- Costești (sat), IV, 146
- Costin (Ion), IV, 296, 302
- Costin (Miron), IV, 53, 57, 61, 77, 79, 87, 93, 101
- Costin (Nicolae), IV, 112, 309
- Costinescu (Emil), III, 290
- Cotorea (Gherontie), IV, 226
- Cozia (mănăstire), III, 6, IV, 147
- Crăciun (Gheorghe), IV, 33, 34, 37, 41, 42, 43, 44
- Crăciun (popa), III, 115,
- Cracovia, IV, 107
- Craiova, III, 17, 28, 145, 291, IV, 175
- Craiu (Ioanăș), IV, 189
- Crasna (ținut), III, 307, IV, 273
- Crimca (Anastase, mitropolit), IV, 87, 105, 146
- Criș, Crișana (regiune), III, 89, 90, 213, IV, 291
- Crișan (Gheorghe, căpitan), III, 54, 58, IV, 306
- Cristea (Miron, patriarh), III, 15, IV, 162
- Cristian (Sibiu), IV, 135
- Criștiu (Ghib), IV, 210
- Criștiu (Ioanăș), IV, 187, 188
- Criva de jos (sat), III, 23
- Criva de sus (sat), III, 23
- Croați, III, 234, 257
- Croația, IV, 14, 262, 276, 308
- Cruședol (mănăstirea), III, 107
- Csáki (Ladislau), III, 4, IV, 124, 125
- Csáki (Richard, profesor), IV, 81
- Csányi (Ladislau), III, 242
- Csedő (Ladislau, secretar), III, 41
- Cserei (Mihail, cronicar transilvan), IV, 78, 92, 120, 134
- Cuciuran (Grigorie), III, 141
- Cuciuran (Ioan, boier), III, 141
- Cucurine (Iuon, țigan), IV, 304
- Cuișor (Iulian), III, 265
- Curio (Coelius, savant în Basel), IV, 70
- Cumani, IV, 90, 93
- Cup (Ion), IV, 184
- Cup (Stanciu), IV, 184
- Czernin (Theobald, general-comandant, Sibiu), IV, 205, 207, 216, 223, 235
- Czibak (Eremia), IV, 36
- Cuza (Alex. Ion, principe), III, 177, 255, 261, 263, 288
- Curtea de Argeș, IV, 80
- Csánki (Dezső), IV, 15

D

- Daci, III, 82, 83, 90, 93
 Dacia, III, 75, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 92, 97, 98, 99, 212, 213, 262, IV, 95, 165, 200
 Dacia Aureliană, III, 267
 Dacia (Mediterranea), III, 94
 Dacia (Ripensis), III, 94
 Daco-România, III, 255, 258
 Dăianu (Ilie), IV, 315
 Dăianu (Petru), IV, 190
 Dalmația, III, 298, IV, 14, 276
 Damaschin (apologet), IV, 88
 Dâmbul (Alexe), IV, 270
 Damian (Sfântul), III, 300
 Dan (preot în Tilișca), IV, 241
 Danciu (Oprea), IV, 189
 Danciu (vornic), IV, 46, 53
 Danubius, v. Dunăre
 Darabant (Ignatie, episcop), III, 54, IV, 324
 Dârdea (Dan), IV, 178
 Dârdea (Maria), IV, 190
 Dărmănești, IV, 132
 David (din vechiul testament), IV, 250
 Deal (sat), IV, 253
 Debrețin, IV, 33, 41, 42, 44, 125
 Debuleni (sat) III, 24
 Decebal, III, 217
 Deér (Iózsef, istoric), III, 300
 Dejan (Radul, istoric), IV, 297
 Demetrescu (Grigore), III, 293
 Despina (Doamna), III, 200
 Despot-Vodă, IV, 38
 Dessau (oraș în Germania), III, 288
 Deva, III, 242, IV, 125, 206, 207, 216, 256, 282, 288, 291
 Diaconus (Paulus), III, 86
 Diamandi (Dumitru, neguțător), III, 191
 Diicu (spătar), IV, 62
 Dimitrie (preot), IV, 187
 Dimitrie (Sfânt), III, 300
 Dinar (Teodor Ladislau), IV, 311
 Dindar (agentul lui C. Brâncoveanu), III, 21, IV, 199
 Dionisie de Athos, IV, 150, 152
 Diosig (com. în jud. Bihor), III, 13
 Dobâca (comitat), IV, 171
 Doboși (Ăgnetă, vâd.), III, 37, 39
 Doboși (Samuil), III, 17, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 40, 287
 Dobra (Petru, prefect în 1848), III, 227, 228, 231, 242
 Dobra (Petru, renegat), IV, 225, 227
 Dobra (protopopul din), IV, 205
 Dobre (preot brașovean), IV, 69
 Dobrițin, III, 49 vezi și Debrețin
 Domanovszky (Sándor, istoric), IV, 4
 Donat (Ioan de Nyujtód), IV, 127
 Donáth (consilier), IV, 260
 Dordea (Toma), IV, 178
 Dósa (Gheorghe, Secuiul), IV, 29, 30, 32, 33, 34
 Dósa (Grigorie), IV, 30
 Dosa (Laurențiu), IV, 30
 Dosofteiu Brăiloiul (călugăr), III, 25
 Dosofteiu (episcop ort. în Mara-mureș), IV, 203
 Dosofteiu (mitropolit), IV, 72, 76, 78, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 146
 Dosofteiu (Patriarhul Ierusalimului), IV, 153, 157, 249

Drăgan (Avram), IV, 216
 Drăgeștii (teritoriu), III, 27
 Dragfi (Bartolomeu), IV, 3, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 20, 21, 22
 Dragfi (Gașpar), IV, 4
 Dragfi (Gheorghe), IV, 4
 Dragfi (Ioan), IV, 3
 Dragfiștii, (familie), IV, 28
 Drăghiceanu (Virgil, istoric), III, 22
 Drăghiceni (Degriczen, sat), III 24,
 Dragomir (Oprea), IV, 189
 Dragomir (Silviu, istoric), IV, 323
 Dragoș (Eustratie, pravilist), IV, 88
 Dragoș (Ioan), III, 143, 227, 228, 230, 242
 Dragoș Vodă, IV, 110
 Dragu (voevod maramureșan), IV, 3, 15
 Drăguș (comună), III, 41
 Draos (sat), IV, 333
 Drava, IV, 261

Drincea (teritoriu), III, 27
 Drossa (femeie revoluționară), IV, 26
 Dubnic (localitate slovacă), IV, 17
 Duca Vodă, IV, 99, 114, 120
 Dudescul (vistier), IV, 50
 Dukas (Mihail, împărat), III, 300
 Dumbrăveni, IV, 124
 Dumitrescu (I. Procopie), III, 290
 Dumitrița (comună), IV, 315
 Dumitru (din Săliște), IV, 175
 Dumitru (popa), IV, 183, 188
 Dumitru (Vasile al Popii) IV, 269
 Dunăre, III, 25, 26, 218, 250, 259, 283, IV, 6, 7, 50, 55, 61, 82, 84, 85, 91, 93, 94, 96, 97, 194
 Duncheru (Gheorghe, ginerele lui D. Marcu), III, 40
 Dunod (Ăntidie, călugăr iezuit), IV, 122, 123, 124, 125, 144
 Durostorum (episcopia din) III, 96

E

Ecaterina (de Brandenburg), IV, 47
 Eckhart (Francisc, istoric), IV, 310
 Eder (I. C., istoric), III, 88, 91, IV, 336
 Egipt, IV, 114
 Ehrenburg (trimis austriac), IV, 244
 Elena (Doamna, soția lui Matei Basarab), IV, 50, 62, 63
 Elena (mama Sf. Constantin), III, 6
 Elini, III, 8
 Elisabeta (țarevna), IV, 252
 Elveția, III, 248
 Eminescu (Mihail), IV, 74
 Engel (Cristian), III, 83, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 93
 Engelschoven (general austriac), IV, 207

Entzenberg (Karl), IV, 262, 278, 279
 Esop (Frighianul, fabulist), III, 144
 Esseg (oraș), 207
 Eszterházi (conte), IV, 260, 327
 Etiopia, IV, 114
 Eugen de Savoya, IV, 132, 142, 261
 Europa, 8, 131, 181, 225, 256, 257, 258, 259, 260, IV, 34, 91, 93, 95, 254, 261, 346
 Eutropius (S. A. Victor), III, 142
 Evloghie (episcopul Romanului), IV, 87
 Ezebeg (voevod), IV, 10, 11
 Estergom (Strigoni, oraș în Ungaria), IV, 155, 199

F

- Făgăraș, III, 7, 18, 23, 28, 29, 35, 102, 145, 175, IV, 24, 39, 49, 55, 71, 76, 98, 100, 122, 131, 132, 134, 138, 175, 202, 203, 253, 273, 312, 313, 316
- Făgărășeni, III, 29, IV, 200
- Făget, III, 145
- Falke (istoric), III, 300
- Farkas (Hani), III, 243
- Farkas (Ioana), III, 228, 241
- Farkas (Toma, avocat), III, 242
- Faurovici (Anghel, protopop), III, 118, 165
- Fechetici (Ioan), III, 115, 116, 119
- Fedru (Latinul, fabulist), III, 144
- Feleac, III, 274
- Feldioara (sat), IV, 208
- Feodorovici (Mihail, țar), IV, 85, 91
- Ferdinand I (împăratul Austriei), III, 250, IV, 197
- Ferdinand I (împăratul roman), IV, 27, 35, 36, 37, 38, 70, 118, 139, 261
- Ferdinand II (împăratul roman), III, 296, 297, IV, 55
- Ferdinand III (împăratul roman), IV, 53
- Filip de Lichtenstein (principele), IV, 99, 135
- Filipescu (Alexandru, boier), III, 143
- Filstich (primar), IV, 131
- Finigar (Samoilă), IV, 270
- Finta (lupta dela), IV, 62, 63
- Firu (N.), IV, 316
- Fischer (Ștefan, arhiepiscop rom. cat.), III, 179, 180, 183, 187, Fiscuti (Alexandru, protopop), III, 97
- Fitter (Adam), IV, 203
- Flandra, III, 90
- Flavius (Iosefus), III, 142
- Floare (mulieră Stanciului Cup), IV, 189
- Florența, IV, 321
- Florianus (M.), IV, 3
- Focșani, IV, 61, 62
- Fodoreanu (prefect), III, 230
- Fogarași (Ștefan), III, 35
- Folberth (Otto, istoric), III, 248, 254
- Folt (sat), III, 122
- Fraknói (Vilmos, istoric), IV, 5
- Francezi, III, 70, 130, IV, 93, 132
- Francisc („fratele din Sighișoara”), IV, 70
- Francisc I (împăratul roman), IV, 166
- Francisc II (împăratul roman, ca imp. al Austriei Fr. I), III, 72, 110, 130, 176, IV, 329, 339, 340
- Francisc Ferdinand (arhiduce), III, 272
- Francisc Iosif I (împărat), III, 235
- Frank (Valentin, comite), IV, 129
- Franța, III, 260, 270, 271, IV, 93
- Frăsinet (sat), III, 24
- Frata (sat, jud. Cluj), III, 49
- Frederic III (împăratul roman), IV, 7
- Freiburg III, 248
- Fricz (Iosif din Mediaș), III, 62
- Fröhlich (păzitor de pădure), IV, 285
- Fulea (Moise), III, 113, 115, 120, 121, 154, 165, 169, 170
- Fusta (Gheorghe), III, 34

G

- Galați, III, 177, 291
 Galeș (Sibiu), III, 51, IV, 174, 183, 208, 210, 215, 230, 249, 256, 257
 Galiția, III, 133, 298
 Galliani (ofițer austriac), IV, 288
 Găvoșdia (localitate), IV, 287
 Gavriil (arhanghel), III, 300
 Gavriil (neguțător din Lipova), IV, 206
 Gebhard (Cristofor), IV, 199
 Geiza I (regele Ungariei), III, 300, 302
 Gelu (voevod), IV, 87, 88, 90
 Geneva, IV, 84
 Geoagiu, IV, 71, 185, 293, 294
 Geringer (baron), III, 218
 Georgiceo (Atanasie), III, 296
 Germani, IV, 172, 286
 Germania, III, 32, 256, 287, IV, 70
 Ghelar (localitate), IV, 285
 Ghelmaru (sat), IV, 293, 294, 295
 Ghenadie II (mitropolit), IV, 52, 59, 72, 89, 97, 105, 146
 Gheorghe (al lui Ioan Prodan), IV, 300, 302
 Gheorghe cel Nou (Sf., biserica din București), III, 22
 Gheorghe Duca-Vodă, IV, 110, 151, 152
 Gheorghe (episcopul Hușilor), IV, 88
 Gheorghe (preot în Săliște), IV, 257
 Gheorghe (preot), IV, 188
 Gheorghe (sătean din Spini), IV, 247
 Gheorghe (Sfântul), III, 300
 Gheorghe Ștefan (Domnul Moldovei), IV, 94, 98
 Gheorghe Ștefan (logofăt), IV, 61, 62
 Gheorghevici (Teodor, preotul), III, 135
 Ghepeși (Ambrosie), IV, 39
 Gheorghe (Adam), III, 177, 178
 Gherga (Atanasie), III, 177, 178
 Gherghița, (jud. Prahova), IV, 98
 Gherla, IV, 128
 Ghica (principe), III, 224
 Ghica (Alex. Dimitrie, principe), III, 143
 Ghica Grigore, (Domnul Munteniei), IV, 98, 150, 151, 152
 Ghica (Grigore, Domnul Munteniei în sec. XVIII-lea), III, 32
 Ghica (Grigore Alex., Domnul Moldovei 1854-56), III, 288
 Ghica (Ioan), III, 288
 Ghidici (sat), III, 25
 Giurgiu (Oprea), IV, 215
 Glad (voevod), IV, 88, 99
 Gligor (Maria), III, 208
 Gligor (Matei), III, 275
 Gogoș (sat), III, 25, 26
 Goldiș (Floare, mama lui Vasile), III, 281
 Goldiș (Isaia, tatăl lui Vasile), III, 281
 Goldiș (Vasile, publicist), III, 280, 281, 282, 283, 284, 285
 Golescu (Alec), III, 225, 238
 Golescu (boerul), III, 23, 25, 26
 Goliat (din vechiul testament), IV, 250

- Gomboș (prefect), III, 230
 Görgei (Artur), III, 233
 Gorka (Olgiard, istoric), IV, 21
 Gorun (Ion Alex. Hodoș), III, 237
 Goșii, III, 84, 86
 Gottschick (Andrei) IV, 266
 Govora, IV, 85
 Gozman (Ioan, deputat), III, 231
 Gozsdu (Anastasia, soția lui Em.), III, 264, 265, 266, 267, 268
 Gozsdu (Emanuil), III, 146, 147, 149, 264, 265, 266, 268, 269
 Gozsdu (Maria-Cornelia), III, 266
 Grabovsky (Atanasie, neguțător), III, 183, 184, 196, 204, 266
 Grabovsky (familia), III, 265
 Gratze (căpitan), III, 222, 239
 Greceanu Radu (cronicar), III, 11, IV, 79, 89, 135
 Greci, III, 44, 139, 140, IV, 46, 47, 48, 50, 51, 128, 149, 150, 228, 248, 316
 Grecu (Ilie, jurat), IV, 189
 Grecu (Nicolae, pângariu), IV, 189
 Grigorașcu (boier), III, 25
 Grigorie (vlădică), IV, 50, 148, 149
 Grimani (Francesco), IV, 127,
 Gromo (Giovannandrea), III, 309, 310
 Gross (insp. silvic), IV, 285
 Groza (Simion, preot), III, 229, 230
 Grozavu, (partizan al lui Mihnea cel Rău), IV, 25
 Gunesch (Andrei, preot-cronicar), IV, 78
 Gura Motrului (mănăstire), III, 6
 Gurarâului (Sibiu), IV, 208, 210, 245, 253
 Gurghiu (Görgény), IV, 130, 131, 263
 Gyulaffi (Ladislaw), IV, 125, 139
 Gyulai (Francisc), IV, 125, 128

H

- Habsburgi, III, 255, IV, 27, 46, 93, 94, 118, 123, 126, 132, 137, 139, 153, 154, 163, 164, 200, 201, 236, 261
 Hacquet (geolog austriac), IV, 168
 Hadik (general), IV, 165
 Haines (Gheorghe, protopop), III, 102, 105, 115, 165
 Halle, IV, 237
 Haller (guvernator transilvan), IV, 210, 214, 221, 222, 223, 227
 Hălmagiu, IV, 254, 255, 256
 Hălماغelul (teritoriu), III, 26
 Hania (Ioan), III, 170, 172
 Hanț (Ion din Năsăud), IV, 270
 Hanzu (Ion), IV, 189
 Hardt (agent la Viena), IV, 218, 221, 233
 Hariseos (preot), III, 265
 Hășiganul (Ioanăș), IV, 187
 Hata (Ion), IV, 188
 Hațeg, III, 145, IV, 71, 90, 134, 171, 175, 216, 225, 263, 283, 289, 291
 Hătoaie (Maria), IV, 188
 Hatvani (Emeric, maior), III, 227, 228, 229, 230, 231, 241, 242,
 Haynald (episcop catolic), III, 242

- Heartânac (= Harteneck, Iacob), IV, 184
 Hedviga (de Teschen), IV, 26
 Heidendorf (Karl), 278
 Heinskirken (olandez), IV, 137
 Heisler (Donat, general), IV, 132, 133, 134
 Henning (Hermann,) IV, 314
 Hențiu (Nicolae), III, 228, 241
 Herder (preot-profesor), IV, 145
 Hermann (Andreas), IV, 208
 Hermann (Ludvic), IV, 135
 Hermannstadt, v. Sibiu
 Hermany (Franz de Heldenberg), IV, 279
 Hertegovina, III, 272, IV, 52
 Hertia (Oprea, jude, Săliște), IV, 257
 Hertz (Adolf), III, 288
 Hess (Andreas), IV, 5
 Heveneși (Gavriil), IV, 154
 Hiltebrandt (Iacob), IV, 80
 Hmilnițki (Bogdan, hatman), IV, 60
 Hmilnițki (Timuș), IV, 60, 62
 Hoberdonatz (Ioan), IV, 35
 Hochberg (Anna Maria), III, 45, IV, 312
 Höchsmann (H.), IV, 313
 Hóman (Balint), III, 300
 Homoi (Dumitru), IV, 270
 Hondol, III, 102, 122, 168
 Horațiu, III, 98
 Horia, III, 58, 237, 284, IV, 169, 248, 257, 290, 304, 305, 306, 307, 308
 Hörnigk (Wilhelm), IV, 163
 Horvát (Petrichevich Francisc), IV, 270
 Horvát (Samuil), 316
 Horváth, (consilier aulic), IV, 260
 Hotin, IV, 61, 62, 86, 87, 106, 112
 Hrastul (sat), III, 25
 Hrizea (vornic), III, 50, 58
 Hübsch Fr. (firma), III, 32
 Hunedoara, III, 102, 122, IV, 225, 245, 280, 282, 284, 286, 290, 293, 305, 306
 Hungaria (=Ungaria), IV, 6, 8, 15, 167
 Huni, III, 84, 86, 90, 93
 Huniade (Ioan, voevod transilvan), III, 297, 298, IV, 7, 14
 Hurez (mănăstire), III, 6
 Huși, IV, 88, 106
 Hust, IV, 119, 130
 Huțovici (Nicolae, protopop), III, 102, 104, 154
 Hutter (Mihai), IV, 191

I

- Iageloni, III, 303, IV, 14, 26
 Iancu (Alexandru), III, 208, 209
 Iancu (Avram), III, 205, 207, 210, 214, 215, 216, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 228, 230, 231, 232, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 254, 284
 Iancu (Gheorghe), III, 208
 Iancu (Ioan), III, 209
 Iancu (Petru, preot), IV, 306
 Iankovits (Antoniou, conte), IV, 308
 Ianoș (Peter), IV, 199
 Iași, III, 251, 299, IV, 58, 62, 74, 76, 85, 87, 89, 91, 106, 107, 109, 111, 113, 114

- Iasinskii (Varlaam), IV, 114
 Ibașfalău (v. Dumbrăveni), IV, 124
 Ierlicz (Ioachim, cronicar polon), IV, 89
 Ierusalim, IV, 83, 153, 249
 Ilarion (episcop), III, 215
 Illésházy, IV, 3, 4
 Ineu (jud. Arad), IV, 316
 Inhofer (Melchior), III, 296
 Innsbruck, IV, 229, 253
 Inocențiu III (Papa), III, 296, IV, 94
 Ioachim (patriarh), IV, 105, 107, 109, 110, 111, 112
 Ioan (de pe Târnave, cronicar), IV, 4, 14, 15
 Ioan (fratele negustorului D. Marcu), III, 40
 Ioan (popa), IV, 209, 215, 244, 247, 253, 256, 257
 Ioan (popa din Galeș), III, 51
 Ioan (popa din Sadu), III, 51, IV, 257
 Ioan (popa din Aciliu), IV, 253, 257
 Ioan (preot săliștean), IV, 257, 258
 Ioan (Sf. din Suceava), IV, 112, 113
 Ioan Albert (rege), IV, 20, 21
 Ioan Dăca (voevod), IV, 109, 111
 Ioanăș (Onea), IV, 190
 Ioanăș, (popa), IV, 216, 249
 Ioanovici (Ănghel, preot), IV, 154
 Ioanovici (mitropolit), III, 207
 Ioanovici (Nestor, episcop), III, 103, 104, 105
 Ioanovici (Nicolae), III, 102
 Ion (din Galeș), IV, 241, 243
 Ion Leon Ștefan (Voevod), IV, 150
 Ion (din Poiana), IV, 241, 243, 255
 Ion (preot), IV, 187
 Ion (al popii Petru din Zagra), IV, 270
 Ionașcu (Moise), IV, 313
 Iordan (râu), IV, 114
 Iorest (Ilie, mitropolit), IV, 59, 72, 83, 90, 91, 97, 98, 105, 146
 Iorga (Nicolae, istoric), III, 284, IV, 94, 155, 157, 158, 311, 337
 Iorgovici (Paul, publicist), IV, 70, 71, 129, 133
 Iosif (episcop al Argeșului), III, 71
 Iosif II (Impărat), III, 48, 52, 53, 59, 70, 104, 175, 176, 299, 308, IV, 31, 102, 193, 236, 250, 260, 262, 277, 318-320, 332, 333
 Iosășel (sat), III, 242
 Irimie (preot), IV, 215
 Islaz (sat), III, 26
 Istvánffi (Nicolae, cronicar), IV, 38
 Italia, III, 86, 255, 258, 260, IV, 7, 70,
 Iuda, IV, 151 -
 Ivan (Bucur), IV, 191,
 Ivan (Ioan, tatăl episcopului Nicolae Ivan), III, 275
 Ivan (Maria, mama episcopului Nicolae Ivan), III, 274, 275
 Ivan (Nicolae, episcop), III, 274, 265, 276, 277, 279
 Ivič (Aleksa, istoric sârb), IV, 37
 Iviri (popor), III, 8

J

- Jakab (Elek, istoric secui), III, 48, IV, 315
 Jablonczay (P. Elek), IV, 194
 Jăgălia (Sugallia), III, 23
 Jiul de jos (jud.), III, 23, 25, 26, 27
 Jiul de sus, (jud.), III, 23, 25, 26
 Jama (Gheorghe), IV, 284
 Jekelfalusi (Iosif), IV, 33
 Jibot (sat), IV, 216, 217, 258, 294
 Jina (sat), IV, 171, 208, 245
 Jitian (Aleman), IV, 187
 Josika A. (baron) IV, 331, 334
 Jurașcu (Petru, boier), IV, 143

K

- Kalimah (Ioan Alexăndru), III, 137
 Kalocsa (oraș), III, 301
 Kamenschi (istoric rus), IV, 113
 Kapi (Gavriil ieșuit), IV, 200
 Kapronczai (Gheorghe), IV, 57
 Karácsonyi (Ioan istoric m.), III, 295, 296, 297
 Kardos (Iosif), IV, 42, 43
 Karkaleki (Zaharia publicist român), III, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 145, 146
 Karlstadt (oraș în Croația), IV, 262
 Károlyi (Alexandru, comite), IV, 22
 Károlyi (Anton, comite), IV, 22
 Karp (locot.colonel), IV, 282, 284, 291
 Kassai (Ștefan), IV, 56
 Kászoni (Ștefan), III, 35
 Katona (Ștefan Gelejinus superintendent), IV, 90, 97
 Katzianer (Ioan), IV, 26
 Kaunitz (cancelar austriac), III, 307, IV, 166, 241, 259
 Kecskemét (oraș), IV, 314
 Kelnek (Călnic), IV, 10
 Kemény Farkas (conducător de oaste în 1848/49), III, 230
 Kemény (Ferencz), IV, 82
 Kemény (Ioan, comandant de oaste în sec. XVII), IV, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 86, 98
 Kemény (Iosif, conte), IV, 18
 Kemény (Sigismund, publicist), IV, 142
 Kenyermezeye (=Câmpul Păinii), IV, 10
 Kerepeși (cimitir în Budapesta), III, 265
 Klapka (general), III, 255
 Klein (Inochentie Micu), v. Micu-Klein I.
 Klein (Samuel G., subjude), IV, 281, 304
 Klockner (Andrei), IV, 139
 Klompe (Francisc), III, 111
 Kochanovski (Ioan, scriitor), IV, 107
 Kogălniceanu (Mihail istoric), III, 262
 Kohlmaser (păzitor de pădure), IV, 285
 Kollar (Francisc, Adam), IV, 167
 Kollonich (arhiepiscop), IV, 199, 200
 Kollowrat (consilier austriac), IV, 244, 245
 Königsegg (general comandant în Transilvania), III, 28, 29, IV, 202

- Kononovici (Iosif), IV, 87,
 Kopitar (slavist), IV, 82, 95
 Kornis (Sigismund, guvernator
 transilvan), IV, 54, 55, 57, 164
 Kossuth (Ludovic), III, 212, 219,
 221, 224, 227, 228, 231, 232,
 233, 234, 247, 255, IV, 279
 Kozlovski (Isaia Trofimovici), IV,
 87
 Kraus (Andrei), IV, 284
 Krupienski (conte), IV, 122
 Kufstein (fortăreață în Tirol), IV,
 207, 230, 231, 242, 248, 249,
 250, 252, 253, 254, 257, 259,
 260
 Küner (firma), III, 33
 Kysbazarad (=Basarab cel Tânăr),
 IV, 10

L

- Ladislau Borș (voevod transilvan),
 III, 303
 Ladislau de Kara, IV, 5
 Ladislau de Loșonț (voevod tran-
 silvan), IV, 18
 Lafonten (francezul, fabulist), III,
 144
 Lăita (fluviu), III, 299
 Lancrăm (localitate), IV, 68, 240
 Lányi (Iuliu), III, 295
 Lang (Francisc, protopop), IV, 22
 Lanski (Iosif), IV, 284
 Lascu (protopop), IV, 257
 Lasgallner (general), III, 56
 Laskai (Andrei), IV, 301
 Lăslău (=Vladislav), IV, 12
 Lațium, III, 134
 Laurian (Aug. Treb., istoric), III,
 215, 217, IV, 336
 Lazăr (Gheorghe), III, 101, 108,
 109, 110, 111, 112, 113, 114,
 115, 116, 117, 118, 119, 126,
 127, 128, 151, 153, 154, 156,
 165, 172
 Lazar (Ioan), IV, 274
 Lazarovici (D.) III, 171
 Lazaru (Alexie), III, 131
 Lebrecht (Mihail, preot), IV, 317
 Lebu (Oprea), IV, 215
 Leca (Constantin, pictor), III, 141,
 143
 Leipzig, III, 32, 33
 Leithner (Iosif), IV, 280, 281, 283
 Lemberg, III, 131, 132, IV, 84, 85,
 105, 106, 113, 115
 Lemeni (Ioan, episcop), III, 113,
 251
 Lenkovic (Ivan), IV, 261
 Leștești (loc de bătaie), IV, 21
 Leonhard (Martin Friedrich), IV,
 208
 Leontari (=Leontie, tatăl mitro-
 politului Dosoftei), IV, 105
 Leopold I (împărat), IV, 120, 125,
 128, 132, 143, 235
 Leopold II (împărat), III, 54, 56,
 57, IV, 308, 320, 321, 322, 329
 Leși, vezi Poloni
 Leurdeanu (Stroe), IV, 150
 Libia, IV, 114
 Lichtensteiner (secretarul consil.
 de războiu), III, 36
 Linz, IV, 59
 Lion (=Lyon), III, 66
 Liov, v. Lemberg
 Lipova, III, 145, IV, 206, 207

- Literat (Valer istoric), IV, 313
 Litvani, IV, 15
 Livius (T., istoric), III, 85
 Löbel (Jacques), III, 288
 Locman (indianul, scriitor de fabule), III, 144
 Londra, III, 33, 145
 Longobarzii, III, 86
 Lorantfi (Susana), III, 17, 18, 20, IV, 64
 Lotharingia, IV, 127, 261
 Luca (frate din Bistrița), IV, 70
 Lucaci (mitropolit de Strigoni), III, 301
 Lucadello (Bartolomeu), IV, 47
 Lucaris (Chiril, patriarh), IV, 83, 84, 88, 95, 96
 Ludescu (Stoica, cronicar), IV, 79
 Lüders (general rus), III, 233, 234
 Ludovic de Anjou, III, 87, 304, IV, 4, 15
 Ludovic de Baden, IV, 136,
 Ludovic II (regele Ungariei), IV, 27, 118, 127
 Ludovic XIV (regele Franței), IV, 119, 132
 Lugoj, III, 145, IV, 36, 71, 316
 Lupaș (I.), IV, 311, 312, 315, 315, 316, 317, 339
 Lupaș (Nicolae), IV, 194
 Lupaș (Toma), IV, 194
 Lupaș (Simion) IV, 183
 Lupea (preot), IV, 190, 215
 Lupșa (comună), IV, 306
 Lupu (Dionisie, mitropolit), III, 138, 143
 Lupu (Vasile), IV, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63
 Luther (Martin), IV, 28, 40, 69
 Lwov, v. Lemberg

M

- Macarie (ieromonah), III, 126
 Macedonia, III, 174, 176, IV, 52
 Măcelariu (Ilie), III, 236, 243
 Măcenic (Moise din Sibiel), III, 51, IV, 230, 241, 243, 246, 247, 248, 249, 255, 256
 Măceșelul (Marescellul, teritoriu), III, 26
 Mačurek (Iosif, istoric ceh), IV, 93
 Magheru (Gheorghe, general), III, 207, 225
 Măgheruș (sat), IV, 285, 287
 Maghiari, III, 229, 310, IV, 320 (vezi și Unguri)
 Magiario (Ecaterina, soția lui Naum Șaguna), III, 177
 Magni Carlo (conte), IV, 132
 Măgură (fănaț din), IV, 178
 Măgureanu (Gheorghe), III, 125
 Maieru (Toma), IV, 255
 Mailat (Gavril), IV, 39
 Mailat (preot în Șona), IV, 203
 Maior (Grigorie, episcop), III, 96, 101, IV, 226
 Maior (Petru istoric), III, 51, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 104
 Maiorescu (Ioan), III, 141, 142, 148, 215, 255
 Mălinescu (Iordache), III, 81
 Manea (meșterul), III, 6
 Măniț (Nicoară), IV, 183
 Manoilescu (Mihail), III, 293
 Manolache (vornic), III, 41
 Manuilă (Sabin), IV, 317

- Manuilovici (Maxim, episcop), III, 202
 Many (Grigorie), IV, 270
 Maramureș, III, 307, IV, 3, 15, 23, 33, 75, 110, 116, 124, 203, 263
 Marcanich (Francisc), IV, 52
 Marchelius (agentul Austriei), III, 40
 Marcianopolis (episcopie), III, 96
 Marcu (Dumitru, neguțător), III, 39, 40
 Marcu (familia), III, 17
 Marea Adriatică, III, 257
 Marea Baltică, III, 256
 Marea Neagră, III, 218, 256, 257, 258, 259
 Marghita (mama mitropolitului Petru Movilă), IV, 84
 Mărgineni, IV, 168, 242, 257
 Maria (Doamna, soția lui Const. Brâncoveanu), III, 15
 Maria (fata lui Dumitru Bădilă), IV, 179
 Maria (fiica lui V. Lupu), IV, 60
 Maria (lui Ioanș Rusu), IV, 182, 187
 Maria (nepoata lui Max. Habsburgul), IV, 27
 Maria Cristina, IV, 321
 Maria Teresia, III, 50, 60, 113, 298, 307, IV, 164, 165, 166, 170, 218, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 233, 236, 241, 256, 262, 263, 264, 265, 272, 276
 Marica (Doamna), III, 4, 23
 Marilay (păzitor de pădure), IV, 285
 Mărișel (comună), III, 230
 Marmurile (sat), III, 26
 Marnavič (Ioan, Tomko), III, 296, 297
 Mărtin Ereticul (= M. Luther), IV, 69
 Mărtin (Toader) IV, 182
 Martinuzzi (Gheorghe), IV, 38
 Marusius (= Mureș), IV, 6
 Matei Aga (din Brâncoveni), IV, 47
 Matei Basarab, III, 5, 18, 19, IV, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 80, 83, 90, 96, 97, 98, 100, 102, 103, 104, 149, 311
 Mathesius (Andrei, preot), IV, 68
 Matia (Corvinul), III, 305, IV, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 18
 Maximilian (Habsburgul), IV, 27
 Mazuri, IV, 21
 Mediaș, III, 62, 122, 247, 248, 251, 252, IV, 135, 136
 Mehadia, III, 145, IV, 49
 Mehedințeanu (T.), III, 290
 Mehedinți (jud.), III, 23, 25, 26, 27, 28
 Mehmed (Abaza Pașa), III, 48, 49, 50
 Meletie (Macedoneanul, egumen), IV, 59, 90, 97
 Meletie Sirigul (teolog), IV, 87, 88
 Menmarot, Menmorut, III, 88, 89
 Mercurea (târg), III, 243
 Mercy (conte austriac), IV, 261
 Merișani (moșia din jud. Argeș), III, 7, IV, 199
 Mesko (Gavril), III, 38

- Mețianu (Ioan, mitropolit), III, 271
 Metodie (patriarh), IV, 147
 Miclăuș (Dan), IV, 188
 Miclăuș (Stan), IV, 215
 Micu-Klein (Inochentie Ioan), III, 45, 49, IV, 93, 162, 180, 203, 204, 205, 206, 209, 216, 217, 218, 221, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 258, 312, 319, 324
 Micu (Samuil, istoric), III, 49, 77, 79, 81, 101, 336
 Micul (Avram), IV, 300
 Mihai (al Tâmpănarului), IV, 187
 Mihai (protopop), III, 46, IV, 71, 78, 310
 Mihai Radu-Vodă, v. Mihnea III
 Mihai Viteazul, III, 7, 44, 143, 258, 261, 262, 306, IV, 46, 69, 71, 78, 79, 99
 Mihail (arhanghel), III, 300
 Mihailovici (Alexie, țar), IV, 77
 Mihailovici (Dimitrie, maior), IV, 257
 Mihail Valahul, IV, 37
 Mihăleni (comună), III, 227
 Mihályi (Ioan, istoric), IV, 15
 Mihnea III, (Domnul Munteniei), III, 19, IV, 98
 Mihnea cel Rău, IV, 25, 26
 Mihoc (Avram), IV, 303, 304
 Mihul (logofăt), IV, 21
 Mihul (spătar), IV, 50
 Mikó (Emeric, conte), IV, 312
 Milano, III, 301, IV, 322
 Milcov, IV, 53, 93
 Milea (Bucur), IV, 189
 Milea (Oprea), IV, 194
 Miles (cronicar sas), IV, 117, 118
 Milot (is'oric), III, 66, 67
 Mircea cel Bătrân, IV, 147
 Miron (logofăt), III, 88
 Miron (Roman, mitropolit), III, 271
 Mișcolț, III, 174, 177, 178, 180, 182, 183, 184, 188, 189, 191, 193, 194, 195, 196
 Mîstra (mama mitropolitului Dosofteiu), IV, 105
 Mitrofan (episcop al Buzăului), IV, 159
 Mizler (Francisc), III, 62
 Mocirlă (platou lângă com. Salva), IV, 268, 269
 Mocod (sat), IV, 266
 Moga (Ioan, preot), III, 103, 115
 Moga (Ioan, „Teologul”), III, 127, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 160, 161, 163, 166, 169, 170, 171, 172
 Moga (Moise, protopop), IV, 184, 320
 Moga (Nicolae, preot), III, 157, 158
 Moga (Vasile, episcop), III, 101, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 132, 151, 153, 155, 160-163, 168, 170, 172, IV, 313, 339
 Moga (Zaharie, protopop), III, 153
 Mogoș (comună), IV, 306
 Moghîlă (Ioan), IV, 55, 56
 Mohaci (=Mohács), III, 305, IV, 3, 16, 27, 34, 118, 127
 Mohu (comună), III, 118, IV, 209

- Moldova, III, 106, 127, 135, 136, 137, 141, 142, 143, 146, 206, 242, 255, 257, 288, 306, 309, IV, 3, 4, 5, 8, 9, 14, 16, 20, 21, 22, 24, 25, 29, 38, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 55, 57, 61, 74, 78, 81-89, 91, 94-108, 111, 113, 114, 115, 118, 120, 121, 122, 132, 133, 169, 171, 172, 175, 222, 224, 226, 227, 229, 240, 250, 252, 257, 308, 310
 Moldovan (Apostol), IV, 270
 Moldovan (Dimitrie), III, 228, 242, 243, 244
 Moldovan (Ioana), III, 244
 Moldovan (Ștefan, protopop), III, 252
 Moldoveni, III, 232, IV, 21, 79, 88, 108, 112, 120, 157, 158
 Molnár, v. Piuarium-Molnár
 Morandi Visconti (locot.col.), III, 26
 Morar (Ana), IV, 179, 190
 Morar (Ion), IV, 190
 Morariu (Ioanăș), IV, 187
 Morariu (Maria), IV, 189
 Moravcsík (Iuliu), III, 301
 Möringer (L. B., baron), III, 38
 Moruzi (Alexandru Constantin, Domn), III, 40
 Moruzi (velvornic), III, 40
 Moscova, III, 292, IV, 77, 105, 106, 109, 111, 112, 155, 243, 244
 Moșna (sat), III, 252
 Mosora (Dan), IV, 187
 Mosora (Ioanăș), IV, 182
 Mosora (Oprea), IV, 187
 Moșii, IV, 257
 Motru (mănăstire), III, 27
 Movilă (Ioan, pretendent la tronul Moldovei), IV, 97
 Movilă (Moise), IV, 101, 102
 Movilă (Petru, mitropolit), IV, 52, 72, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 101, 102, 106
 Movilă (Simion), IV, 84
 Movilești, IV, 84
 Muciu (Anastasiu), III, 176, 177, 179, 180, 182, 183, 184, 189, 192
 Muciu (Gheorghe), III, 264
 Müller (Wolfgang), III, 309
 Muncelul mic (sat), IV, 284, 288
 Munkacs, IV, 227
 Munteanu (Solomon), III, 123
 Muntenegreni, III, 257
 Munteni, IV, 21, 55, 58, 62, 79, 120
 Muntenia, III, 127, 206, 255, 306, 309, IV, 16, 25, 26, 29, 45, 46, 54, 56-61, 64, 83, 84, 85, 91, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 104, 118, 121, 122, 132, 133, 134, 136, 172, 227, 250, 257, 308, 310
 Munții Apuseni, III, 54, 242, IV, 267, 280, 281
 Murad IV (sultan), IV, 51
 Mureș, IV, 7, 36, 126, 221, 282, 289
 Mușca (comună), IV, 306
 Musca (Ioan), III, 62
 Mustafa (Chiupriliu), IV, 136

N

- Nagy (Gheorghe), IV, 39
 Nagy (Iván), IV, 3
 Nagy (Pavel), 133, 136
 Nalați (baron), III, 20, IV, 331
 Nan (Moise), IV, 225
 Nănișori (loc de bătaie), IV, 58
 Napoleon I, III, 112, 117
 Năsăud, IV, 262, 263, 268, 269, 314
 Natul (Miron), IV, 270
 Neamțu (Ioanăș), IV, 182, 183
 Neamțu (Petru), IV, 183
 Neculce (Ion), IV, 79, 92, 99, 105, 112, 120
 Nedea (Nedage, teritoriu), III, 26
 Nemți, III, 11, 65, 256, IV, 164, 227, 240
 Nenada (Ioan, Cernojevič), IV, 33, 34, 35, 41, 44
 Nenadovici (Pavel), IV, 239, 250, 252, 255, 259
 Neofit (episcop), IV, 247, 249, 257
 Neoplanta (localitate), III, 107
 Neted (codru), IV, 180
 Nica (vameș), III, 21
 Nichea (mitropolia), IV, 87
 Nichita (Sfântul din Remesiana), III, 93
 Nichitici (Ghedeon, episcop), III, 106, IV, 182
 Nicoară (Moise), III, 104
 Nicodim (egumen), IV, 169, 244, 253
 Nicolae (de Porta), IV, 135
 Nicolae Olahus, IV, 84, 167, 231
 Nicolae (preot în Sadu), IV, 190
 Nicolae (preot în Săliște), IV, 187
 Nicolae (protopop în Balomir), IV, 216, 217
 Nicolae Sf. (biserica în Brașov), IV, 310
 Nicolae (vel-vistiernic), III, 40
 Nicolae (vistier), IV, 50
 Nicolop, IV, 49, 96
 Nicoreasă (Stană), IV, 188
 Nierad (Nyarád, localitate), IV, 39
 Nistru, III, 217
 Novacovici (Dionisie, episcop), III, 30, IV, 259, 267
 Novae (episcopia din), III, 96
 Nováky (Iosif), III, 194
 Novalis (scriitor), IV, 145
 Nuland (director de bancă), III, 288
 Nürnberg, III, 48

O

- Oana (preot), IV, 183
 Oancea (Ioan), IV, 245, 253
 Obreja (moștenire), IV, 188
 Ocna-Sibiului, III, 7, 70, IV, 312
 Octavian (împăratul roman), III, 141
 Odessus (episcopie), III, 96
 O'Donnell (general), IV, 165, 166
 Odorheiu, IV, 38
 Ohtum („principele Banatului”), III, 89
 Ohaba (sat), III, 145
 Oichi (Vasile), IV, 270
 Ojogeni (loc de bătaie), IV, 58
 Olasz (Francisc), IV, 258
 Olt, IV, 147

- Oltean (Eremie), 294, 301, 302
 Oltenia, III, 18, 22, 23, 28, 207, IV, 163, 164
 Onițiu (Virgil), III, 275
 Opîț (Martin), IV, 71, 80
 Oppeln (ducat în Silezia), III, 48
 Odrea (fiul preotului Șandru), IV, 183
 Oprea (Miclăuș, din Săliște), III, 51, IV, 227, 228, 230, 241, 242, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 255, 256, 257, 260
 Oprea (preot în Boița), IV, 209
 Oprian (George), III, 133
 Opriș (Ioan), IV, 178
 Oradea, III, 49, 54, 145, 175, 221, 283, 295, IV, 7, 8, 36, 118, 123, 255, 316, 324
 Orăștie, III, 275, IV, 13, 17, 36, 128, 216, 217, 258, 259, 290, 304, 316, 333
 Oravița, IV, 316
 Orbán (Balázs), IV, 314
 Orlat (sat), III, 274, IV, 191, 208, 209, 245, 253, 262
 Oromolu (Mihail), III, 293
 Oros (Gabor, căpitan), III, 24
 Orosius (scriitor), III, 93
 Orșova, III, 145
 Osenovici (Ignatie), IV, 87
 Osica (teritoriu), III, 24
 Oslavsky (Manuil), IV, 227
 Osman (sultan), IV, 86
 Oșorhei (Țg. Mureș), IV, 178
 Otto III (împăratul roman), III, 311
 Otto de Wittelsbach, III, 303
 Ottulescu (Alex.), III, 293
 Oxford, IV, 255

P

- Pacrați (localitate), III, 107
 Pădurenii, IV, 299
 Palestina, IV, 114, 237
 Panaitescu (P. P.), IV, 21
 Panciova, IV, 261
 Pangracz Iohannes (voevod), IV, 8
 Panonia, III, 84, 86, 90
 Panovici (Ioan, protopop), III, 161, 163
 Pantazi (Dr. Grigorie), III, 170, 171, 172
 Pantazopol (Anica), III, 177
 Papa (din Brâncoveni, postelnic), III, 3, 19
 Papa (logofăt), IV, 50
 Papacostea (Ioan), III, 265
 Papară (Teodor), IV, 105
 Papiu-Ilarian (Alexandru), III, 212, 215, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 263
 Papp (Sigismund), III, 269
 Para (Ștefan), IV, 225
 Pârdești (Perdest, teritoriu), III, 27
 Paris, III, 145, 206, 207, 213, 225, 270
 Parma, III, 67
 Partenie (patriarh), IV, 88, 114
 Pasaroviț, IV, 261
 Paskievici (general rus), III, 233
 Pasko (Cristotor), III, 4
 Pataki (Ioan, episcop), III, 7, 29, IV, 201, 202, 203
 Pătruț (Ioan), IV, 174
 Paul (țar), III, 113
 Paulus (de Kynys), IV, 10, 11

- Paulus (de Thomor) IV, 26
 Paulinus (din Nola, episcop), III, 93
 Pavel (apostol), III, 18, 103, 106, 111, 158, 166
 Pavel de Alep, IV, 103
 Pavel (din Turdaș, episcop), III, 79, IV, 68, 71, 95
 Pavlovici (Partenie), IV, 259
 Pázmán (Petru), III, 296, IV, 95
 Pecenegi, III, 90
 Pecersca (mănăstire), IV, 84, 86
 Pecica (jud. Arad), IV, 316
 Penelope, IV, 117, 118
 Pentapole, IV, 114
 Pereni (Petru, voevod), IV, 36
 Peri (mănăstire), IV, 13, 15
 Pericles, III, 68
 Perlepe, III, 177
 Pero (Seghedinaș, Sârbul), IV, 169
 Perși, III, 140
 Peskerek (sat), IV, 243, 245, 247
 Pesta, III, 139, 183, 184, 189, 193, 195, 196, 199, 204, 264, 267, 269, IV, 3, 279
 Pestalozzi (pedagog), III, 248
 Pestișul de Jos (sat), IV, 284
 Pestișul de Sus (sat), IV, 284, 287
 Petauer (căpitan), IV, 171
 Petersburg, IV, 162
 Petöfi (Alexandru), III, 254
 Petrești (Petersdorf), IV, 78
 Petrică (Constantin), IV, 227, 245
 Petriceicu-Vodă (Ștefan), IV, 106, 107
 Petrovici (Ghedeon, episcop), III, 107
 Petrovici (Petru, episcop), IV, 30
 Petru (al Popii Nicolae), III, 270
 Petru (Apostol), III, 106
 Petru (cel Mare), IV, 85, 113
 Petru (de Gourcy, conte), III, 54
 Petru (din Mag), IV, 174
 Petru Rareș, III, 261, 262
 Petru (rege, fratele lui Țănuș), III, 29
 Pffingstel (abate și preot), III, 184
 Pianul românesc (sat), IV, 303
 Pianul săsesc (sat), IV, 296
 Pič, (Iosif, istoric), IV, 19
 Pintic (comună), IV, 315
 Pipoș (Petru, protopop), III, 122
 Pitești, IV, 153
 Piuariu (Ana Regina n. Sebastian, vād. dr. I. P.-M.), III, 53
 Piuariu (Ioan, bunicul), III, 47
 Piuariu (Ioan, protopop, tatăl doctorului I. P.), III, 49, 50, 51, 69, 129, 130, IV, 253, 258
 Piuariu (Ioana Regina, fiica lui I. P.-M.), III, 3
 Piuariu (Iosif, fiu al lui I. P.-M.), III, 53
 Piuariu (Patrasia, mama doctorului I. Piuariu), III, 47, 49, 50, 51
 Piuariu Petru (nepot al doctorului), III, 59, 69
 Piuariu-Molnar (Ioan, doctorul), III, 47, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 81
 Platon (Ieromonahul), III, 113
 Ploști, III, 256
 Plumbuța (mănăstire), IV, 50
 Plutarh, III, 68
 Pobrata (mănăstire), IV, 106
 Poenarul (Dumitru), IV, 241
 Pogăceaia (sat), III, 49

- Poiana (sat), IV, 245
 Poiana Mărului (moșia), III, 17, 20, 34, 37, 38, 41, 43, 46
 Pojon (=Bratislava), III, 265, 308, IV, 14, 93
 Polonia, III, 311, IV, 6, 12, 20, 21, 25, 61, 70, 76, 85, 87, 93, 94, 97, 99, 104, 106, 107, 113, 114, 308
 Polonii, IV, 55, 60, 88, 106, 112, 118, 123, 142, 143
 Pometa (Constantin), III, 264, 265
 Pongrácz (Samuil), III, 37, 38, 39
 Pop (Alexandru), III, 217
 Pop (Aron), III, 54
 Pop (Luca), III, 115
 Pop (Nicolae), IV, 237
 Pop (Vasile L.), III, 243
 Pop Sălăgeanu (Iosif), III, 250
 Popa (David), IV, 191
 Popa (Ion), IV, 176
 Popa (Ion, fiul), IV, 176
 Popa (Stan), IV, 176
 Popa (Ștefan), IV, 184
 Popa Tunsu, vezi Piuariu, pro-
 topop
 Popasu (Ioan), III, 46, 168, 215
 Popelac (Oprea), IV, 215
 Popescu (Radu, cronicar), III, 6, 11
 Popești (sat), IV, 150
 Poplaca (sat), IV, 208
 Popol (Augustin), III, 198
 Popovici (Daniel), IV, 188, 189
 Popovici (Ilie, protopop), III, 72, 155, 165
 Popovici (Ioan, vicar), III, 162, 168
 Popovici (Mihail, preot), III, 122
 Popovici (Pavel, preot), III, 13
 Popovici (Ștefan, învățător), III, 183
 Popovici (Ștefan, Neagoe), III, 264
 Popovici (Ștefan, prot.), IV, 337
 Popovici (Vârvoarea, Ioanăș), IV, 230
 Popovici-Barcianu (Sava), III, 172
 Porcești (sat), IV, 208
 Porfirie (mitropolit), IV, 87
 Porfirogenitul (Constantin), III, 90
 Porțile de fier, IV, 263
 Porumbeni (Porumpreni, sat), III, 26
 Posada (lupta dela), III, 87
 Possevino, iezuit IV, 71, 83
 Prahova IV, 98
 Prășcovul (Briscovul, sat), III, 24
 Pray (Gheorghe, istoric), IV, 88
 Precup (Ioan, preot), III, 123
 Preda Vornicul (din Brâncoveni), III, 3, 7, 18, 19, 20
 Preskoya (căpitan), IV, 15
 Pressburg (=Bratislava), IV, 245
 Principatele Române, III, 142, 143, 145, 255, 257, 259, 260, 261, 262, IV, 72, 81, 312
 Priscus (Retor), III, 86
 Prislopeanul (Ioan, mitropolit), IV, 71
 Prislopul Hațegului, IV, 80
 Probus (împărat), III, 86
 Procop (inspector cameral), III, 18, 23, 28
 Prusia, III, 262
 Prut, III, 218
 Puchner (general), III, 224, 252
 Pufke (Ănastasia), III, 135
 Pumnul (Aron, prof.), III, 215
 Pușcariu (Ioan), III, 210, 243
 Pușchila (Oprea), IV, 187, 188
 Putna IV, 13, 59, 89, 97
 Putnic (Iosif, episcop), III, 107

R

- Raab (oraș), III, 50, IV, 207
 Racoce (Teodor), III, 131, 132, 133
 Racovița (sat), IV, 208
 Răcuciu (Dimitrie, avocat), IV, 194
 Răcuciu (părintele), III, 158
 Radak (Ladislau), IV, 39
 Rădăuți, IV, 88
 Radeștița (sat), III, 26
 Radu (cel Mare), IV, 25
 Radu Iliaș (fiul lui Alex. Iliaș), IV, 48, 49, 50, 51
 Radu Leon (Voevod), IV, 148, 149, 150
 Radu Șerban, III, 143, IV, 46, 64, 95
 Radziwiłł (principe lituan), 60, 85, 86
 Răhău (sat), IV, 255
 Rákoczeștii, III, 305, 306
 Rákoczi I (Gheorghe), III, 18, 19, IV, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 74, 90, 91, 93, 94, 96, 119, 313
 Rákoczi II (Gheorghe), III, 17, 18, 20, IV, 53, 60, 61, 63, 64, 66, 71, 97, 98
 Rákoczi II (Francisc), IV, 200, 201, 263
 Rákos (dieta dela), IV, 27
 Râmleni, IV, 182, 276
 Râmnic, III, 8, IV, 49, 104, 148, 149, 152, 153, 232
 Ramonțiai (Dr. Simion), IV, 99
 Raniți (căpitan), III, 24
 Rascia, IV, 52
 Rășinar, III, 172, IV, 190, 208, 221
 Ratibor (ducat în Silizia), III, 48
 Răul-Mare (comună), IV, 304
 Rednic (Atanasie, episcop), III, 95, 101
 Reghin, III, 76, IV, 258
 Reichard (Christian, primar), IV, 129
 Reicherstorffer (Gheorghe), IV, 310
 Révai (Petru), III, 299
 Révész (Emeric, istoric), IV, 43
 Ribiczei (Alex., nobil), III, 54
 Richelieu, IV, 93
 Rodna, IV, 24, 263, 265, 266, 273, 276
 Roma, III, 29, 134, 144, 267, 296, 301, IV, 28, 76, 94, 95, 143, 154, 199, 230, 236, 250, 252, 268
 Roman, IV, 87, 106
 Roman (Dumitru, jurat), IV, 189
 Roman (Visarion), III, 217, 270
 Romanați, I, 23, 26, 27, 28
 Romani, III, 77, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 94
 Români, III, 6, 7, 8, 15, 18, 22, 28, 29, 43, 45, 47, 49, 50, 62, 102, 104, 106, 113, 126, 127, 129, 131-133, 134-135, 139-143, 144, 146, 149, 153, 164, 174, 183, 200, 206, 207, 211, 212, 214, 217, 218, 221, 224-235, 238, 249, 250, 251, 255-262, 264, 267, 270, 278, 280-285, IV, 3, 19, 23, 35, 49, 65, 68, 69, 73, 75, 76, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 108, 114, 115, 116, 153, 156, 158,

- 161, 167, 168, 169, 171, 172,
180, 181, 197, 198, 200, 202,
204, 223, 226, 227, 232-235,
237-239, 243, 256, 257, 265-
267, 271, 272, 273, 274, 276,
277, 278, 279, 284, 293, 297,
298, 300, 302, 309, 310, 311,
313, 314, 315, 316, 317, 318,
319, 320, 321, 323, 325, 328,
329, 331, 332, 333, 334, 335,
336, 339, 340, 342, 343, 351,
352
România, III, 46, 206, 233, 240,
256, 259, 261, 270, 278-280,
285, 286, 287, 289, 290, 292,
293, IV, 173
Romulus („strămoșul Românilor“),
III, 133, 141
Rosenfeld (deputat), IV, 327
Rosetti (Elisabeta), III, 30
Rosetti (Nicolae), III, 30
Rosetti (Teodor), III, 289, 293
Roșia (comună), IV, 306
Rossi (jurisconsult), III, 296
Roth (Ștefan L., preot), III, 247,
248, 249, 250, 252, 253, 254
Rozsa (Sándor), IV, 252
Rucăr, IV, 62, 151, 208
Rudeanu (Teodosie, logofăt), IV,
78
Rudolf II (împărat), III, 48, IV,
139
Ruptura (teritoriu), III, 26
Ruși, III, 11, 224, 232, 233, 234
Rusia, III, 259, 260, 270, IV, 52,
84, 91, 112, 114, 117, 264,
308
Ruși, IV, 71, 112, 116, 142
Rusu (Ioanăș), IV, 102
Ruteni, IV, 9
Ruttikai (Iosif), III, 38, 39
Ruxandra (Domnița), IV, 60, 90

S

- Sabolci (comitat), IV, 37
Săcădate (sat), IV, 208, 314
Săcel (sat), IV, 208, 216
Săcelenii IV, 209
Sadu (comună), III, 49, 50, 51,
58, 60, 71, 72, 73, 117, 120,
IV, 162, 208, 231, 244, 253,
258, 312
Safta (săteancă din Vale), IV, 179
Sălaj, IV, 41
Săliște, III, 32, 51, 157, 170, 175,
204, 241, 275, 278, IV, 71, 75,
169, 174, 175, 176, 182, 183,
184, 187, 188, 190, 191, 192,
193, 194, 206, 208, 210, 215,
227, 228, 230, 240, 241, 243,
248, 253, 254, 257, 320,
Sălișteni, III, 158, 171, IV, 180,
181, 192, 193, 197, 209, 210
Sallustius, III, 85
Salomie (soția lui Mihai), IV, 187
Salonic, IV, 114
Salva (comună), IV, 268, 269
Sâmbăta de jos (moșie), III, 20
Sâmbăta de sus (mănăstire), III, 7
Sâmbăta de sus (moșie), III, 17,
19, 20, 34, 37, 41, 46, IV, 312
Samoilă (preot unit), IV, 258
Sân-Mihai (sat), IV, 244
Sănnicolaul Mare (comună), IV,
258
Sărăcin (Petru), IV, 190
Sarajevo, III, 272

- Sârbi, III, 102, 106, 139, 257,
IV, 35, 49, 77, 171, 172, 228,
241, 314, 316
- Sârbia, III, 135
- Sârbu (Ignatie, preotul), IV, 49
- Săscior (sat), IV, 294, 295, 297,
299, 300
- Săscioresni, IV, 297, 303
- Sași, III, 31, 41, 45, 58, 72, 207,
216, 217, 234, 247, 251, 252,
254, 257, 308, IV, 11, 28, 37,
39, 82, 90, 137, 140, 165, 168,
169, 193, 226, 268, 309, 310,
312, 313, 315, 320, 323, 328,
331, 332, 333, 335
- Sasreghin (=Reghin), III, 145
- Sătmar, IV, 15, 22, 33, 37 (v. și
Satu-Mare)
- Satulung (comună), IV, 156
- Satu-Mare, IV, 164, 201
- Sava (episcop), IV, 68
- Sava (Mihail, solul lui Gh. Ră-
koczi), IV, 59
- Sava (popa), IV, 182
- Sava (râu), IV, 261
- Sava (Sf., mănăstirea), IV, 106
- Savul (al lui Radul Dejan), IV,
298
- Saxones, v. Sași
- Scărișoara (Romanăți), III, 27
- Scepus, III, 90
- Scherffenberg (Friedrich, general),
IV, 121, 125, 126, 129
- Schiel (Samuel), III, 251
- Schmeizel (Martin), IV, 237
- Schmid (Ernest Sigismund), III, 35
- Schmid (Rudolf), IV, 53, 96
- Schnirs (Gașpar), IV, 82
- Schönebaum (Herbert), IV, 309
- Schreiber (Simion), III, 117
- Schunn (Ioan, ginerele lui Do-
boși), III, 34, 37, 39
- Schwandtner, IV, 4
- Scogard (Ioan Andrei), IV, 88
- Scorobeț (Teodor, arhimandrit),
IV, 231
- Scuturici (Dumitru), IV, 270
- Scuturici (Ioan), IV, 270
- Sebenico, III, 296
- Sebeș, III, 103, 105, 152, 153,
171, IV, 68, 70, 126, 128, 134,
226, 258, 273, 304, 316, 333
- Sebeșul de Jos, IV, 208
- Sebeșul de Sus, IV, 208
- Sebiș (jud. Arad), IV, 316
- Seceni (Ștefan, conte), III, 143
- Secheli (proprietarul satului Po-
iana Mărului), III, 20,
- Secuii, III, 229, IV, 9, 14, 15,
16, 37, 38, 39, 55, 89, 90, 94,
140, 141, 171, 275, 310, 320,
323, 331, 333, 335
- Secul (mănăstire), IV, 148
- Secula (Septimiu, Sever), IV, 32
- Seeau (conte), IV, 201
- Seghedin, III, 303, IV, 30, 36,
244
- Seivert (Iohann), IV, 281, 304
- Serafim (episcop), IV, 148, 149
- Serbia, IV, 52, 257, 308
- Seredy (sfetnicul lui Rákoczi),
IV, 55
- Severin, IV, 15
- Sever (Axente), III, 222, 227
- Sfântul Munte, IV, 52, 102
- Sibiul (sat), III, 51, IV, 174, 179,
188, 190, 208, 209, 210, 230,
241, 243, 247, 248, 249, 257

- Sibieni, III, 273, IV, 29, 62
 Sibiu, III, 32, 33, 36, 38, 40, 43, 45, 48, 49, 52, 53, 59, 61, 64, 66, 68, 72, 73, 103, 106, 109, 111, 112, 113, 117, 119, 120, 121, 123, 124, 128, 132, 145, 151, 155, 156, 158, 162, 163, 165, 168, 169, 172, 208, 209, 212, 217, 218, 224, 233, 234, 243, 244, 248, 249, 269, 270, 274, 275, 282, 284, 287, IV, 14, 18, 26, 69, 71, 75, 78, 117, 121, 125, 128, 130, 133, 135, 136, 141, 142, 146, 161, 162, 166, 168, 171, 175, 180, 182, 192, 193, 194, 199, 205, 208, 209, 223, 226, 227, 228, 234, 240, 241, 245, 247, 253, 257, 258, 259, 266, 304, 309, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 323, 328, 337
 Siculi, vezi Secui
 Siculus (Antonius), IV, 38
 Siebenbürgen, III, 72 v. și Transilvania
 Sighișoara III, 122, 252, 254, IV, 70, 136, 273
 Sigismund (regele Poloniei), IV, 25
 Sigismund (regele Ungariei), III, 87, 88, 304, IV, 117
 Sigmir (comună), IV, 315
 Silezia, III, 48, IV, 7
 Silistra, IV, 48, 49
 Silvașul (de Jos), IV, 225
 Silvașul (mănăstire), IV, 229, 260
 Silvestru (=Stroe Leurdeanu), IV, 150
 Silvestru I (Papa), II, 299
 Silvestru II (Papa), III, 294, 295, 297, 298, 299, 301, 303, 310
 Simion (al Tesalonicului), IV, 114
 Simion (al lui Urît Ursa), IV, 302
 Simion (Dascălul), IV, 78
 Simion Ștefan (mitropolit), IV, 52, 72, 73, 75, 105, 146, 162
 Simon de Kéza, IV, 4
 Siret, IV, 94, 133
 Siria, IV, 114
 Šišić (Ferdinand, ist. croat), III, 297
 Siskowich (general), IV, 274, 276, 278
 Slămnice (jud. Sibiu), IV, 320
 Slatina, III, 145, IV, 80
 Slăvescu (Victor, profesor), III, 290
 Slavi, III, 256, 257, IV, 37, 90
 Slavonia, IV, 14
 Slovacia, IV, 308
 Slovenia, IV, 276
 Snagov, III, 8, IV, 104, 150
 Sobieski (Ioan, regele Poloniei), IV, 99, 112, 113, 121, 122
 Socaciu (Nestor, preot), III, 122, 123, 124, 125, 126
 Sofalvi (Petru, din Abrud), II, 62
 Sofia, III, 265, 272
 Sofia (fiica lui Ioan Precup), III, 123, 125, 126
 Sofronie (din Cioara, călugăr), III, 50, 51, IV, 179, 259, 263, 274
 Soliman (Magnificul), III, 306
 Solnoc, III, 307, IV, 37, 43, 166, 222, 223
 Solnocoș (sat), IV, 289
 Solomon (conducător în 1848/49), III, 224
 Solomon (regele), III, 300
 Someș, IV, 279
 Sopotul (teritoriu), III, 27

- Soterius (deputat), IV, 327
 Spini (sat), IV, 247
 Stahremberg (Guido, general), IV, 136
 Stambul, IV, 58
 Stan (fiul lui Banciu Borcea), IV, 188
 Stan (fiul lui Ioanăș Neamțu), IV, 183
 Stan (popa din Găleş), IV, 215
 Stan (popa din Sadu), IV, 244
 Siana (soția lui Oprea Miclăuș), IV, 250, 257, 260
 Stanca (din Brâncoveni), IV, 46, 53
 Stanca (fiica postelnicului Const. Cantacuzino), III, 19
 Stanca (mama lui Const. Brâncoveanu, III, 4
 Stanca (soția lui Oprea Alămănuț), IV, 176
 Stănțești (sat), III, 25, 26
 Stanciu (fiul lui Oprea Alămănuț), IV, 176
 Stănișor (Dumitru), IV, 184
 Stein (colonel), III, 233
 Steinvill (general), III, 24, 26, 28
 Stephanus (= Ștefan Báthori), IV, 10
 Stîria, IV, 261
 Stockholm, IV, 127
 Stoienești (sat), III, 25
 Stränger (Petru), IV, 284.
 Strassburg (Paul), IV, 47
 Stratimirovici (Ștefan, mitropolit), III, 102, 103, 105, 107, 126, 202, IV, 323
 Strehaia (mănăstire), III, 6
 Strigoni, IV, 28, 167
 Stroe (Ion), IV, 183
 Sturza (Dimitrie), III, 288
 Sturza (Mihail Grigorie), III, 143
 Subotica (cetate), IV, 35, 36
 Suceava, IV, 12, 87, 109, 111, 112, 113, 115
 Suci (Vasile), IV, 43
 Suedezi, IV, 93
 Suedia, II, 270, IV, 47, 59, 93
 Sulică (N.), IV, 310
 Sulyok (de Sopor, Ștefan), III, 18
 Sulzer (istoric), III, 91
 Sütő (Ianoș), IV, 304
 Sutz (Mihail), III, 293
 Svetonius (T.), III, 98, 142
 Svorsca (teritoriu), III, 27
 Szabó (Károly), IV, 10, 16
 Szalánczi (Ștefan), IV, 58
 Szamosközi (cronicar), IV, 41
 Széchenyi (Ștefan), III, 211
 Székely (Moise), IV, 54, 60, 94
 Szentklár (Eugen), IV, 37
 Szöcs (László), IV, 43
 Szumleanski (Iosif), IV, 115

§

- Șabaț (lupta dela), IV, 7
 Șaguna (Anastasia), III, 174, 176, 177, 78, 179, 180, 181, 182, 183, '84, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 200, 201, 202, 204, 265
 Șaguna (Anastasiu = Andrei Șaguna), 44, 128, 158, 159, 169-171, 173, 174, 176, 178, 179, 181, 189, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 215, 218, 234, 243, 251,

- 264, 266, 281, 283, IV, 161, 162, 319
- Șaguna (Constantin, general), III, 177
- Șaguna (Ecaterina), III, 178, 180, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 202, 204
- Șaguna (Evreta), III, 176, 177, 178, 180, 189, 190, 191, 192, 195, 196, 198, 199, 202, 204
- Șaguna (Gheorghe), III, 177, 188
- Șaguna (Naum), 177, 178, 179, 180, 186, 188, 189, 190, 191
- Șandru (preot), IV, 183, 184
- Șcheii Brașovului, III, 21, IV, 71, 72, 310
- Șelimbăr (sat), IV, 46
- Șerban Cantacuzino, III, 4, 5, IV, 122, 132, 152, 153, 158, 159
- Șibot (sat), IV, 302
- Șimleu, IV, 128
- Șincai (Gh.), III, 65, 77, 79, 81, 101
- Șiria (jud. Arad), III, 233, IV, 316
- Șoimuș, III, 115, IV, 258, 289
- Șona (sat), IV, 203
- Șoplea (Teleajen), IV, 55
- Șotropa (Virgil), IV, 268
- Ștefan (cel Mare), III, 143, 275, 278, IV, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 12, 14, 18, 20, 21, 22, 24, 72, 88, 89, 106
- Ștefan (fiul lui Const. Stolnicul Cantacuzino), III, 11
- Ștefan I (rege al Ungariei), III, 88, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 302, 309, 310, 311
- Ștefan (Sava de Sadova), IV, 153
- Ștefan (Simion, mitropolit), IV, 162
- Ștefănescu (T.), III, 290, 293
- Ștefăniță (fiul lui Vasile Lupu), IV, 60
- Ștefanovici (Ioan), III, 117
- Ștubele (sat), III, 25
- Șuluțiu (I. Ștercaș., istoric), III, 242
- Șușița (teritoriu), III, 26

T

- Tacitus (C. C.), III, 85, 142
- Takács (Sandor, istoric), IV, 314
- Tălmăcel (sat), IV, 208
- Tălmăciu (sat), III, 37
- Tălmășești (sat), IV, 284
- Târgoviște, III, 237, IV, 63, 64, 79, 146, 156, 160
- Târgu-Mureș, III, 49, 62, 210, 212, IV, 128, 178, 296
- Târnave, III, 63, 251, 252, IV, 4, 247
- Târnova (patriarhia din), III, 97
- Tărtăria (sat), IV, 294, 296
- Tartler (I., deputat sas), IV, 327
- Tătarii, IV, 50, 58, 59, 91
- Tatomir (protopop), IV, 180, 190
- Tăutu (Ionică), IV, 100
- Teiuș, IV, 128
- Telciu (sat), IV, 270
- Teleajin, IV, 55
- Telegdy (Ștefan), IV, 29
- Teleki (Mihail), IV, 99, 119, 120, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 325
- Tempea (Ion), IV, 176
- Tempea (Radu, cronicar), III, 29, 46, IV, 79, 203

- Teodorovici (Ioan, preot), III, 138, 202, 265, 266
- Teodosie (cronicar), IV, 78, 79
- Teodosie Veștemeanul (mitropolit), III, 7, IV, 72, 75, 106, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 199, 249
- Teofil (episcop), IV, 50, 72, 75, 146, 156
- Teofil (mitropolit), IV, 52, 58, 105, 109
- Tertulian, III, 93
- Tesalonic, IV, 114
- Teutsch (Gh.D., istoric sas), III, 252
- Teutsch (Fr., istoric sas), IV, 320
- Tholdalagi (Mihail), IV, 56
- Thurocz, (Iohannes cronicar), IV, 4
- Tiberianus Iulius, III, 85
- Tikler (Ioan), IV, 210
- Tilișca (sat), IV, 174, 178, 183, 187, 188, 208, 210, 240, 241
- Tilișcanii, IV, 209
- Timiș, III, 213
- Timișoara, IV, 11, 14, 30, 31, 206, 207, 241, 243, 244, 261, 316, 337
- Timon (Ákos), III, 309, 310
- Tirol, IV, 207
- Tisa, III, 218, 219, 259, 269, 282, IV, 75, 172
- Tismana (mănăstire), III, 6, IV, 47, 148
- Tisza (Șt., conte), III, 284
- Tordiașu (logofăt), IV, 88
- Todoran (din Bichigiu), IV, 267, 268, 269
- Todoran (Todor), IV, 273
- Tohan (sat), IV, 134
- Tököli (Émeric), IV, 133, 134, 135, 136, 138, 139
- Toma (din Căpâlna), IV, 247
- Toma (din Cugir), IV, 258
- Tomșa (Leon), IV, 46, 48, 49, 51, 149,
- Tomșa (Ștefan), IV, 47
- Toplița, IV, 161, 162, 286
- Toplițanu (Miron, patriarh), IV, 162
- Toppeltinus (Laurentius), III, 85, 90
- Tornos (sat), IV, 36
- Toroczka (Ioan), IV, 235
- Török (Valentin), IV, 35, 36
- Tracia, IV, 52, 86
- Traian (împărat), III, 82, 83, 142, 262
- Transilvania, III, 4, 5, 7, 15, 17, 21, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 41, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 69, 70, 72, 101-104, 106, 113, 114, 119, 121, 126-130, 135, 145, 195, 200, 206, 207, 211, 212, 214, 216-218, 220, 224, 225, 227, 228, 232-235, 237, 243, 247-262, 281, 285, 302, 305-309, IV, 3, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25, 26, 28, 32, 36, 38, 44, 45, 46, 47, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 104, 105, 108, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 153, 154, 155, 156, 158,

- 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 198, 199, 201, 204, 205, 206, 207, 208, 217, 218, 221, 222, 223, 224, 227, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 248, 254, 255, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 266, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 292, 304, 306, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 326, 327, 328, 329, 331, 335, 336, 339, 340, 345, 347, 348, 349
- Triflea (Moga), IV, 227, 245, 253
 Trivale (schit), IV, 153
 Trnava (Slovacia), IV, 231
 Trotuș, IV, 61
 Tübingen, III, 248, IV, 81
 Tuhutum, III, 87, 88
 Turci, III, 11, 13, 225, 305, 307, IV, 3, 6, 8, 9, 11, 12, 15, 17, 21, 27, 28, 29, 35, 37, 41, 43', 46, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 63, 88, 92, 95, 96, 97, 99, 100, 103, 106, 112, 118, 120, 121, 123, 125, 126, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 142, 165, 261
 Turcia, III, 10, 225, 257, IV, 164
 Turda, III, 45, 104, 169, 302, IV, 9, 40, 46, 314, 315
 Turdaș, IV, 79
 Turnișor (lângă Sibiu), IV, 82
 Turnu Roșu, III, 37
 Turoczi (cronicar), III, 84, 90
- Transnistria, IV, 82
 Trapezuntius (Gheorghe, medic), III, 23
 Trau (oraș în Dalmația), III, 296
 Trei Scaune, IV, 263, 272
 Trencin, IV, 3
 Trestia (localitate), III, 145

T

- Țara Ardealului, IV, 153
 Țara Bârsei, IV, 134, 136, 138, 156
 Țara Făgărașului, IV, 25, 26, 44, 100, 244, 313
 Țara Muntenească, IV, 158, 199
 Țara Oltului, IV, 77
 Țara Românească, III, 3, 5, 6, 18, 19, 21, 30, 31, 39, 44, 106, 136, 137, 142, 143, 145, 146, 224, 237, 252, 300, IV, 25, 47, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 61, 64, 65, 66, 71, 84, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 135, 147, 148
- 149, 151, 152, 155, 158, 159, 161, 169, 171, 172, 175, 197, 200, 217, 221, 224, 229, 237, 238, 243, 245, 247, 252, 310, 311, 312
 Țara Ungurească, III, 175, 227, IV, 276
 Țarigrad (vezi și Constantinopol), III, 9, IV, 51, 92, 154
 Țările Române, III, 3, 44, 217, 250, IV, 46, 59, 96, 309
 Tebea (sat), III, 205, 240
 Ținca (Ioan), IV, 298, 302
 Țințari (sat), III, 145

U

- Ucea (sat), IV, 25, 26
 Ucraina, IV, 89, 99, 111
 Udriște (Năsturel), IV, 60,
 Ugocea, IV, 15, 33, 37
 Ugra, IV, 337
 Uhlfeld (conte), IV, 257
 Uioara (localitate), IV, 64
 Ungaria, III, 65, 106, 129, 133,
 135, 140, 143, 145, 174, 175,
 176, 211, 212, 214, 217, 232-
 234, 257, 258, 265, 269, 285,
 294-296, 298-300, 304, 305,
 307-311, IV, 3, 5, 6, 7, 9, 14,
 25, 26, 28, 32, 37, 89, 91, 93,
 98, 99, 118, 121, 122, 124,
 125, 128, 140, 155, 166, 243,
 257, 279, 308, 309, 314, 318,
 320, 321, 349
 Ungrovlahia, III, 138, IV, 49, 52,
 72, 75, 87, 105, 147, 148, 152,
 153, 156, 159, 199
 Unguri, III, 65, 195, 218, 221,
 224, 227, 228, 230, 231, 232,
 233, 255-257, 259-261, IV, 9,
 19, 35, 86, 87, 88, 89, 90, 140,
 169, 172, 306, 309, 314, 316,
 320, 328, 331, 333, 335
 Uniev (mănăstire), IV, 76, 107,
 109
 Urban (Karl), IV, 279
 Urdea (Oprea), IV, 257
 Ureche (Grigore), III, 77, IV, 78,
 79
 Ureche (Petru, din Vale), IV, 189
 Ursu Nicola (vezi Horia), IV, 305,
 308
 Urzica (sat), III, 25
 Uscocii (seminție între Drava și
 Sava), IV, 261
 Uspenskij (Porfir), IV, 102
 Uzdin (localitate), III, 145

V

- Văcărescu (Enache, paharnic), III,
 10
 Văcărescu (Inăchiță), III, 135
 Văcărescu (vel spătar), III, 40
 Váczy (Petru, istoric), III, 311
 Vad (sat), III, 145, 274
 Valahí III, 45, IV, 9, 314
 Valahia, III, 135, 136, IV, 12,
 24, 57
 Valahia austriacă (=Oltenia), IV,
 232
 Vâlcea (jud.), 146
 Vale (sat), IV, 208, 210, 215
 Valea Aninilor (teritoriu), III, 28
 Vălenii, IV, 209
 Váradi (vicecomite), IV, 285
 Varga (Simion), IV, 43
 Varju (Elemér, istoric), III, 300
 Varlaam (mitropolit), IV, 72, 74,
 75, 76, 86, 105, 109, 114, 146,
 148, 152, 153, 175
 Varnava, III, 166
 Vârșet, III, 202
 Varșovia, IV, 21, 92
 Vârvorea (Ioan), IV, 256
 Văsâi (preot), IV, 183
 Vasilache (aga), IV, 50
 Vasile Lupu (IV), 76, 80, 85, 86,
 87, 88, 90, 96, 97, 98, 100,
 102, 103, 104, 106, 175

- Vasile (preot în Săliște), IV, 241
 Vasile (protopopul cronicar), III, 46, IV, 78, 79, 156, 160, 310
 Vaslui, IV, 12, 13, 18
 Vasoc (=Vasile Dumitru al Popii), IV, 269
 Vass (Gheorghe), IV, 124
 Vasvári (Paul), III, 231
 Vatican, IV, 233
 Vayna (Ladislau), IV, 210
 Venelin (istoric), IV, 85
 Veneția, III, 23, 134
 Verančić (Ant.), III, 306
 Verböczy (Werböczy Stefan, jurist), IV, 27, 32, 304, 305
 Vermiş (comună), IV, 315
 Verșet, III, 145
 Veszprém (oraș în Ungaria), III, 88
 Veștem (sat), IV, 146, 147, 158
 Veterani (general), IV, 129, 131, 132, 136, 142
 Vezlerle (Gaspar), III, 194
 Vidin, III, 89
 Vidra de Sus, III, 205, 208, 209, 240
 Viena, III, 7, 15, 21, 23, 28, 30, 32, 33, 36, 45, 47, 50, 52, 54, 58, 62-64, 69, 70-73, 102, 110, 115, 118-120, 129-131, 137, 145, 151, 153, 154, 165, 166, 182, 184, 185, 187, 192, 198, 211, 217, 218, 224, 228, 234, 235, 243, 250, 256, 272, 281, 297, 299, 306, 308, 309, IV, 53, 75, 79, 82, 95, 96, 99, 120, 121-123, 125-139, 142, 143, 155, 164, 166, 167, 169, 180, 181, 191, 193, 197, 199, 200-206, 216-218, 221, 223, 224, 226, 227, 232-250, 252, 253, 255, 256, 258, 260, 263, 264, 266, 271, 273, 274, 310, 311, 315-318, 322, 325-328, 337, 338, 344, 345, 352
 Vilna, IV, 70
 Vinerea (sat), 294, 296, 302, 303
 Vinerean (Iosif), IV, 301
 Vinți (sat),^r IV, 221
 Vințul de Jos (sat), IV, 301
 Vintilă (boierul), III, 24
 Visarion (Sarai, călugăr), IV, 205, 206, 207, 223, 226
 Visnycki (Constantin), IV, 122
 Vlad (Coman), IV, 190
 Vladimirescu (Tudor), III, 53, 194, 215, 237, IV, 312
 Vladislav II (rege al Ungariei), IV, 10, 14, 16, 17, 18, 20, 27, 28, 29, 32
 Vladislav IV (rege polon), IV, 53
 Vlăduleni (teritoriu), III, 24
 Vlăduțiu (prefect), III, 230
 Vlahia, III, 97
 Vlaicu (Aurel), IV, 258
 Vlaicu (Vodă), III, 94
 Vlaicu (Cristofor), IV, 203
 Voina (Ion), IV, 294
 Vonica (Dumitru), IV, 241
 Vopiscus (Flavius), III, 85
 Vulpe (Anastasia), III, 266
 Vulpe (Atanasie), III, 265
 Vurpăr (comună), IV, 221

W

- Wallis (general), IV, 165
 Wallis (ministru de finanțe), III, 112
 Wallenstein, IV, 261
 Walter (Baltasar, Silezianul), IV, 78
 Walthüter (Stefan), IV, 258
 Watson (Seton R. W.), IV, 253
 Wesselényi (baron), III, 80
 Wesselényi (conte), III, 212
 Will (von, asesor al inspectoratului', IV, 284, 285, 291
 Wittenberg, IV, 41
 Wohlgemut (guvernator transilvan), III, 222

Z

- Zagra (sat), IV, 266, 270
 Zagreb, III, 297
 Zaharia (fratele lui I. Moga), III, 104
 Zalan (conducător al Românilor medievali), III, 88
 Zămonea (Savu), III, 189
 Zăpodia (plaiu), IV, 180
 Zápolya (Ioan), IV, 70, 118
 Zápolya (Ioan Sigismund), IV, 22, 26, 27, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39
 Zápolya (Ștefan, tatăl lui Ioan), IV, 26
 Zarand, III, 55, 58, IV, 166, 173, 282, 305, 306, 316
 Zărnești (comună), IV, 134, 135, 136, 137
 Zay (Francisc), IV, 37
 Zazwaros (=Orăștie), IV, 10
 Zeic (Oprea), IV, 187
 Zeicu (Petru), IV, 174, 194
 Zenta (lupta dela', IV, 142
 Ziin (Anca), IV, 25, 26
 Zillich (Heinrich), III, 254
 Zinvel (Vasile din Poieni), IV, 270
 Zkenderbeg (conducător turc în 1479), IV, 10, 11
 Zlatna, III, 50, 208, 209, 225, IV, 285, 290
 Zolkov (Zolkiev), IV, 115
 Zoltan (fiu al lui Arpad), III, 89
 Zvorsca (Suorzica, moșie), III, 26

CUPRINSUL VOLUMULUI IV

„Chronicon Dubnicense“ despre Ștefan cel Mare . . .	pag. 3
Cuscrul maramurășan al lui Ștefan cel Mare: Voievodul transilvan Bartolomeu Dragfi (1493—1498) . . .	„ 14
Răscoale țărănești transilvane în veacul XVI . . .	„ 24
Inceputul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Transilvania . . .	„ 45
Biruința limbii și a culturii române în cursul veacurilor XVI—XVII . . .	„ 67
Mitropolitul Petru Movilă și relațiunile lui cu Românii. Prigonirea mitropolitului Ilie Iorest din Transilvania . . .	„ 83
„Suveranitate“ transilvană, moldovană și munteană în veacul al XVII-lea . . .	„ 92
Dosoftei, mitropolitul Moldovei (1671—1673 și 1676—1686) . . .	„ 105
Sfârșitul suzeranității otomane și începutul regimului habs- burgic în Transilvania . . .	„ 117
Mitropolitul Teodosie Veștemeanul (1668—1672 și 1679— 1708) . . .	„ 145
„Österreich über Alles“. Marele Principat transilvan po- trivnic alipirii la Regatul ungar. Emigrațiuni în masă peste Carpați în cursul veacului XVIII . . .	„ 163
Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane . . .	„ 173
I. Țărani români știutori de carte în sec. XV—XVII . . .	„ 175
II. Testamente țărănești din Săliște (sec. XVIII). Măcelul din Săliște (1774). Clădirea Bisericii Mari (1761—1786) . . .	„ 177
III. Frământări sufletești transilvane în sec. XVIII . . .	„ 197
IV—V Sate românești răsvărite. Exodul țărănimii transilvane spre Țara Românească și Moldova . . .	„ 216
VI. Mucenicul dela Roma și mucenicii dela Kufstein. Audiența lui Oprea Miclăuș din Săliște și a lui Moise Măcenic din Sibiel la Curtea din Viena în anul 1752 . . .	„ 230
VII. Înființarea regimentelor românești de graniță transilvană. Răs- coala țăranilor dela Mocod și din Zagra (1757). Rebeliunea lui Todoran din Bichigiu și frângerea lui în roată (1763) . . .	„ 260
VIII. Regulamentul de organizare grănițerească din 12 Noemvrie 1766 . . .	„ 271

<i>IX. Patru rapoarte contemporane (din Noemvrie 1784) despre stările din regiunea minieră la începutul răscoalei lui Horia. O anchetă în comuna Cioara (jud. Alba). Sentința de moarte a lui Horia și Cloșca. Un ziar spaniol „Gazeta de Madrid” din 4. I. 1785 despre Horia . . . . .</i>	<i>pag. 280</i>
<i>X. Piedeci felurite în calea Românilor doritori să pătrundă în orașele transilvane . . . . .</i>	<i>„ 308</i>
<i>Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792 . . . . .</i>	<i>„ 318</i>
<i>Indice onomastic pentru vol. III și IV. . . . .</i>	<i>„ 353</i>

ILUSTRAȚIUNI

<i>Arderea lui Gheorghe Dósa pe rugul dela Timișoara . . . . .</i>	<i>pag. 30— 31</i>
<i>Matei Basarab și soția sa Elena Doamna . . . . .</i>	<i>„ 52— 53</i>
<i>Mitropolitul Petru Movilă . . . . .</i>	<i>„ 88— 89</i>
<i>Biserica Peșterilor cu Tipografia și Academia . . . . .</i>	<i>„ 88— 89</i>
<i>Patriarhul Chiril Lucaris . . . . .</i>	<i>„ 96— 97</i>
<i>Matei Basarab . . . . .</i>	<i>„ 96— 97</i>
<i>Sala gotică, în care s'a ținut Sinodul din Iași la 1642. . . . .</i>	<i>„ 99—100</i>
<i>Vasile Lupu . . . . .</i>	<i>„ 102— 103</i>
<i>Biserica Trei Ierarhi din Iași . . . . .</i>	<i>„ 102—103</i>
<i>Mitropolitul Teodosie Veștemeanul . . . . .</i>	<i>„ 152—153</i>
<i>Săliștea Sibiului, vedere generală . . . . .</i>	<i>„ 180—181</i>
<i>Biserica cea Mare din Săliște, clădită dela 1761—1786 . . . . .</i>	<i>„ 180—181</i>
<i>Scrisoarea protopopului Tatomir din Rășinari . . . . .</i>	<i>„ 185—186</i>
<i>Diploma împărătească pentru vama târgului Săliște . . . . .</i>	<i>„ 195—196</i>
<i>Proclamațiunea guvernului transilvan către Românii pravoslavnici . . . . .</i>	<i>„ 211—214</i>
<i>Scrisoarea episcopului Klein către Maria Teresia . . . . .</i>	<i>„ 219—220</i>
<i>O stradă din Rășinari . . . . .</i>	<i>„ 222—223</i>
<i>Episcopul Inochentie Micu-Klein . . . . .</i>	<i>„ 236—237</i>
<i>Țăran din Poiana Sibiului . . . . .</i>	<i>„ 240—241</i>
<i>Homō carpathicus. Stăpânul Munților, din sămânța căruia au răsarit preoții și țărani mucenici ai ortodoxiei transilvane . . . . .</i>	<i>„ 248—249</i>
<i>Fortăreața Kufstein, unde au fost ei întemnițați . . . . .</i>	<i>„ 248—249</i>
<i>Singhelia dată la 13. IV. 1753 de mitropolitul Neofit preotului Ioan din Săliște . . . . .</i>	<i>„ 251</i>
<i>Horia și Împăratul Iosif II în călătorie . . . . .</i>	<i>„ 304—305</i>
<i>Uciderea lui Cloșca și uciderea lui Horia . . . . .</i>	<i>„ 304—305</i>
<i>O informațiune spaniolă despre Horia în „Gazeta de Madrid” din 4. I. 1785 . . . . .</i>	<i>„ 307</i>
<i>Episcopii Gherasim Adamovici din Sibiu și Ioan Bob din Blaj . . . . .</i>	<i>„ 350—351</i>

